

TURAN
UNIVERSITY

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

**«ТУРАН»
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**
Ғылыми журнал

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА
«ТУРАН»
Научный журнал

№ 4 (88)
2020
Алматы

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

1. Алшанов Р.А. - ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана (**председатель совета**)
2. Нурмуханова Г.Ж. - проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран», д.э.н., профессор (**зам. председателя совета**)
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран», д.э.н., профессор
4. Александрова А.Ю. - профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова (РФ), д.г.н.
5. Акимжанов Т.К. - директор Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
6. Арупов А.А. - директор Института мировой экономики и международных отношений, д.э.н., профессор, академик МАИ
7. Аханов С.А. - почетный председатель Совета Ассоциации финансистов Казахстана, д.э.н., профессор университета «Туран»
8. Абдиев К.С. - проректор по учебно-методической и воспитательной работе университета «Туран», д.п.н., профессор университета «Туран»
9. Баишев Ж.Н. - председатель Суда Евразийского экономического союза, к.ю.н., профессор университета «Туран»
10. Гизе Р. - Университет прикладных наук Циттау-Герлиц (Германия), член университетского надзорного совета Hochschule, д.э.н., профессор
11. Дан Джим - Государственный Пенсильванский университет (США), PhD, профессор
12. Джапаров Б.А. - генеральный директор Ассоциации пользователей научно-образовательной компьютерной сети Казахстана «КазРЕНА», д.т.н., профессор
13. Зоркальцев В.И. - Институт систем энергетики им. Л.А. Мелентьева СО РАН (РФ), д.т.н., профессор
14. Ержанов М.С. - сопредседатель Форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, д.э.н., профессор
15. Калимолдаев М.Н. - директор Института проблем информатики и управления МОН РК, д.ф.-м.н., профессор
16. Козлов В.В. - профессор Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова (РФ), д.психол.н.
17. Мукамбаева Г.А. - Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, д.ю.н., профессор
18. Петров П.С. - Великотырновский университет (Болгария), PhD
19. Попков В.К. - профессор кафедры сетевых информационных технологий Новосибирского государственного технического университета (РФ), д.ф.-м.н.
20. Тазабеков К.А. - президент Казахстанской ассоциации маркетинга, профессор университета «Туран»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

1. Алшанов Р.А. - **главный редактор**, ректор университета «Туран»
2. Нурмуханова Г.Ж. - **зам. главного редактора**, проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран»
3. Акимжанов Т.К. - директор Научно-исследовательского института права, д.ю.н., профессор
4. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран»
5. Тазабеков К.А. - первый проректор университета «Туран»
6. Абдиев К.С. - проректор по учебно-методической и воспитательной работе университета «Туран»
7. Тусупова Л.А. - проректор по внешним связям, международной аккредитации и поствузовскому образованию, д.э.н., профессор университета «Туран»
8. Бычкова С.Ф. - депутат Мажилиса Парламента РК, д.ю.н., профессор университета «Туран»
9. Биктеубаева А.С. - зав. кафедрой учета и аудита, к.э.н.
10. Бузело А.С. - зав. кафедрой журналистики и переводческого дела, к.филол.н.
11. Вуколов В.Н. - директор Научно-исследовательского института туризма университета «Туран», д.п.н., профессор
12. Дадабаева Д.М. - зав. кафедрой мировой и национальной экономики, к.э.н.
13. Ералина Э.М. - зав. кафедрой менеджмента, PhD
14. Ерубасева Г.К. - зав. кафедрой туризма и сервиса, к.б.н.
15. Ескендирова Д.М. - декан экономического факультета, к.т.н.
16. Касымжанова А.А. - декан гуманитарно-юридического факультета, к.психол.н.
17. Куандыкова Д.Р. - декан факультета «Академия кино и телевидения», к.т.н.
18. Курбатова Н.В. - **редактор**, руководитель редакционно-издательского отдела
19. Селезнева И.В. - зав. кафедрой финансов, д.э.н., профессор
20. Төлен Ж.М. - зав. кафедрой регионоведения и международных отношений, PhD
21. Чакеева К.С. - зав. кафедрой маркетинга и логистики, к.т.н.

В НОМЕРЕ

1 ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

<i>Tandoğan Mustafa</i> . Increasing the efficiency of using human resources in hotel business	9
<i>Ряховская А.Н., Ряховский Д.И.</i> Комплексный подход к антикризисному управлению государством в условиях кризиса	19
<i>Нурмуханова Г.Ж., Нуртаева Д.К.</i> Системные императивы интеграции образования, науки и бизнеса	27
<i>Кусаинов Х.К.</i> Особенности процессов евразийской интеграции	34
<i>Қалтаев А.Қ., Сугурова А.Ж., Тулеева Ф.М.</i> Қазіргі кезеңдегі Қазақстан – Ресей экономикалық қатынастарының өзекті салалары	39
<i>Измаханова А.К.</i> Табыс деңгейі жоғары елдердегі өнеркәсіптік саясат модельдері мен құралдары	46
<i>Нұрғалиева А.А., Мукина Г.С., Баяндина Г.Д., Зейнуллина А.Ж.</i> Өнеркәсіптегі жоғары технологиялық өндірістердің жаңа түрлерін жетілдіру	52
<i>Саханова Г.Б.</i> Заманауи Қазақстан жағдайындағы мемлекеттік әлеуметтік саясатты қалыптастыру және жүзеге асыру	61
<i>Нүркенова М.Ж., Қонырбеков М.Ж., Жамкеева М.К.</i> Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму тиімділігін бағалау	68
<i>Zakirova D.I.</i> Systems approach in the research of human potential	76
<i>Бермухамедова Г.Б., Кадырова Г.М.</i> О возрастающей роли ключевых факторов формирования интеллектуального потенциала региона	81
<i>Ускеленова А.Т., Толысбаев Б.С., Курманов Н.А., Байдаков А.К.</i> Формирование модели компетенций менеджера инновационной деятельности	89
<i>Камысбаев М.К., Омарбакиев Л.А., Ералина Э.М.</i> Особенности принципов управления персоналом в развитых странах и возможности применения в Казахстане	96
<i>Сисенова А.Т.</i> Сущность кадровой стратегии современной организации	102
<i>Курманова Г.К., Уразова Б.А., Ким А.А., Суханбердина Б.Б.</i> Территориальный аспект миграции городского и сельского населения	107
<i>Жакешова А.П., Коптаева Г.П., Тлеубердиева С.С., Агабекова Ш.Н.</i> Қызылорда қаласындағы жұмыспен қамтуды қамтамасыз етудің негізгі мәселелері және шешу жолдары	114
<i>Korotkova T.S., Zakirova D.I.</i> Sustainable development of higher education in modern economy	121
<i>Тусеева И.Х.</i> Налоговые аспекты евразийской экономической интеграции	128
<i>Иванюк Т.Н., Арышев В.А.</i> Использование относительной динамики показателей для принятия управленческих решений	134
<i>Нурғалиева Р.Н., Токсанова А.Н., Ержанов М.С.</i> Разработка учетной и налоговой политики: модели оценки и учета основных средств	141
<i>Мамутова К.К., Айдарова А.Б., Мауленкулова Г.Е.</i> Мемлекеттік қаржыны бақылау жүйесінің маңыздылығы мен ерекшеліктері	147
<i>Дугалова Г.Н.</i> Бірінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі Батыс Еуропа мемлекеттері мен Жапонияның жұмылдыруды күшейту тәжірибесі және оны қазіргі жағдайда қолдану	154

2 ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

<i>Таракбаева Р.Е.</i> «Терра» қонақүйінің инновациялық қызметін жетілдіру жолдары	160
--	-----

3 ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

Отарбаева А.Б., Арупов А.А., Абайдуллаева М.М. Иностранные инвесторы и инвестиционная привлекательность в сфере цифровой экономики в постсоветских государствах.....	165
Абрамов В.Л., Арупова Н.А., Отарбаева А.Б. Трансформация механизмов поддержки экспорта в Российской Федерации в условиях пандемии Covid-19	173
Ларичкин Ф.Д., Алимбетов У.С., Краузе Н.В., Тахтаева Р.Ш. Факторы и условия развития инновационного потенциала.....	180
Bayadilova B.M., Amanbayeva A.A., Koichubayev A.S. Foreign experience in the formation of an innovative environment for the development of small and medium sized enterprises	188
Нурнейсова А.А., Есымханова З.К. Влияние инновационных факторов на инновационное развитие регионов Казахстана.....	195
Arupova A.A., Abaydullayeva M.M., Arupov A.A. Theoretical and methodological approaches to assessing integration: international experience.....	202
Baimakhanov Y.S., Beknazarova A.T., Dadabayeva D.M. Theoretical foundations of public administration in the context of increasing the efficiency of local self-government	208
Садуллаева А.П. Бренд және қала брендінің түсініктерін анықтау.....	214
Талимова Л.А., Жукенов Б.М., Аkenov C.Ш., Сайфуллина Ю.М. Приоритетные направления инновационно-технологического развития агропромышленного комплекса Казахстана.....	219
Есиркепова А.М., Ахметова Г.Ж., Сариева Ж.А. Пандемия жағдайында Түркістан облысында егін шаруашылығын инновациялық дамыту механизмдерін жетілдіру.....	226
Тлеубердинова А.Т., Салибекова П.К. Пищевая промышленность страны как особый фактор продовольственной безопасности	232
Maralov A.K. Actualization of the issues of the telecommunication sphere development of the Republic of Kazakhstan	240
Tleuberdinova A.T., Kulik V.B., Kulik K.V. Using digital technologies in energy industry	245
Imangozhina Z.A. The history of development and features of gas industry in Norway and the Netherlands.....	250
Орынбет П.Ж. Қазақстан Республикасының ұлттық экономика жүйесіндегі химия-фармацевтика өнеркәсібінің қазіргі жағдайы.....	258
Нұрмаганбетова М.Т., Тусупова Л.А. Әлеуметтік дағдарысқа қарсы басқару жағдайындағы адами фактор: қазіргі көзқарас	265
Бекнаева Ж.А., Никифорова Н.В. Состояние корпоративного управления в АО «Народный Банк Казахстана»	269
Татибекова А.Н. Ликвидность как долгосрочный структурный фактор, влияющий на ценообразование финансовых активов в Казахстане	274
Наурызбек М.Д. Мүдделер қақтығысын алдын алу: мемлекеттік қызметте сыйлық беру мен алу саясаты	279

4 ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Читанова С.О., Каримова М.Д., Қажмұратова Ә.Қ., Рамазанов А.А. Жоғары білім беруді мемлекеттік қаржыландырудың рөлі мен критерийлері	286
---	-----

НӨМІРДЕ

1 ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Тандоган Мустафа. Қонақ үй бизнесінде адами ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру	9
Ряховская А.Н., Ряховский Д.И. Дағдарыс жағдайында мемлекетті дағдарысқа қарсы басқаруға кешенді тәсіл	19
Нурмуқанова Г.Ж., Нұртаева Д.К. Білім, ғылым және бизнес интеграциясының жүйелік императивтері	27
Құсайынов Х.К. Еуразиялық интеграциялық процестердің ерекшеліктері	34
Қалтаев А.Қ., Сугурова А.Ж., Түлеева Ф.М. Қазіргі кезеңдегі Қазақстан-Ресей экономикалық қатынастарының өзекті салалары	39
Измаханова А.К. Табыс деңгейі жоғары елдердегі өнеркәсіптік саясат модельдері мен құралдары	46
Нұрғалиева А.А., Мукина Г.С., Баяндина Г.Д., Зейнуллина А.Ж. Өнеркәсіптегі жоғары технологиялық өндірістердің жаңа түрлерін жетілдіру	52
Саханова Г.Б. Заманауи Қазақстан жағдайындағы мемлекеттік әлеуметтік саясатты қалыптастыру және жүзеге асыру	61
Нұркенова М.Ж., Қонырбеков М.Ж., Жамкеева М.К. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму тиімділігін бағалау	68
Закирова Д.И. Адами әлеуетті зерттеудегі жүйелі тәсіл	76
Бермухамедова Г.Б., Кадырова Г.М. Өңірдің зияткерлік әлеуетін қалыптастырудың негізгі факторлары рөлінің өсуі туралы	81
Ускеленова А.Т., Толысбаев Б.С., Курманов Н.А., Байдаков А.К. Инновациялық қызмет менеджерінің құзыреттілік моделін қалыптастыру	89
Қамысбаев М.Қ., Омарбакиев Л.А., Ералина Э.М. Дамыған мемлекеттерде персонал басқару принциптерінің ерекшеліктері мен Қазақстанда қолдану мүмкіндіктері	96
Сисенова А.Т. Қазіргі ұйым қызметкерлерінің стратегиясының маңызы	102
Курманова Г.К., Уразова Б.А., Ким А.А., Суханбердина Б.Б. Қала және ауыл халқының көші-қонның аумақтық аспектісі	107
Жакешова А.П., Коптаева Г.П., Тлеубердиева С.С., Агабекова Ш.Н. Қызылорда қаласындағы жұмыспен қамтуды қамтамасыз етудің негізгі мәселелері және шешу жолдары	114
Короткова Т.С., Закирова Д.И. Қазіргі экономикадағы жоғары білімнің тұрақты дамуы	121
Тусеева И.Х. Еуразиялық экономикалық интеграцияның салық аспектілері	128
Иванюк Т.Н., Арышев В.А. Басқарушылық шешімдер қабылдау үшін көрсеткіштердің салыстырмалы динамикасын пайдалану	134
Нурғалиева Р.Н., Токсанова А.Н., Ержанов М.С. Есептік және салық саясатының дамуы: негізгі құралдарды бағалау және есепке алу үлгілері	141
Мамутова К.К., Айдарова А.Б., Мауленкулова Г.Е. Мемлекеттік қаржыны бақылау жүйесінің маңыздылығы мен ерекшеліктері	147
Дугалова Г.Н. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі Батыс Еуропа мемлекеттері мен Жапонияның жұмылдыруды күшейту тәжірибесі және оны қазіргі жағдайда қолдану	154

2 ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Таракбаева Р.Е. «Тетра» қонақүйінің инновациялық қызметін жетілдіру жолдары	160
--	-----

3 ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ

Отарбаева А.Б., Арунов А.А., Абайдуллаева М.М. Шетелдік инвесторлар және посткеңестік мемлекеттердегі цифрлық экономика салаларында инвестициялардың тартымдылығы	165
Абрамов В.Л., Арунова Н.А., Отарбаева А.Б. Covid-19 пандемиясы жағдайында Ресей Федерациясындағы экспортты қолдау тетіктерін трансформациялау	173
Ларичкин Ф.Д., Алимбетов У.С., Краузе Н.В., Тахтаева Р.Ш. Инновациялық қауіпсіздіктің даму факторлары мен шарттары	180
Баядилова Б.М., Аманбаева А.А., Койчубаев А.С. Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту үшін инновациялық ортаны қалыптастырудың шетелдік тәжірибесі	188
Нурнейсова А.А., Есымханова З.К. Инновациялық факторлардың Қазақстан өңірлерінің инновациялық дамуына әсері	195
Арунова А.А., Абайдуллаева М.М., Арунов А.А. Интеграцияны бағалауға теориялық-әдістемелік тәсілдер: халықаралық тәжірибе	202
Баймаханов Е.С., Бекназарова А.Т., Дадабаева Д.М. Жергілікті өзін-өзі басқарудың тиімділігін арттыру мәнмәтініндегі мемлекеттік басқарудың теориялық негіздері	208
Садуллаева А.П. Бренд және қала брендінің түсініктерін анықтау	214
Талимова Л.А., Жукенов Б.М., Аkenov С.Ш., Сайфуллина Ю.М. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін инновациялық-технологиялық дамытудың басым бағыттары	219
Есиркепова А.М., Ахметова Г.Ж., Сариева Ж.А. Пандемия жағдайында Түркістан облысында егін шаруашылығын инновациялық дамыту механизмдерін жетілдіру	226
Тлеубердинова А.Т., Салибекова П.Қ. Елдің тамақ өнеркәсібі азық-түлік қауіпсіздігінің ерекше факторы ретінде	232
Маралов А.Қ. Қазақстан Республикасындағы телекоммуникация саласының даму мәселелерін өзгерту	240
Тлеубердинова А.Т., Кулик В.Б., Кулик К.В. Энергетикалық кәсіпорындарда цифрлық технологияларды қолдану	245
Имангожина З.А. Норвегия мен Нидерландыдағы газ саласының даму тарихы мен ерекшеліктері	250
Орынбет П.Ж. Қазақстан Республикасының ұлттық экономика жүйесіндегі химия-фармацевтика өнеркәсібінің қазіргі жағдайы	258
Нурмаганбетова М.Т., Тусупова Л.А. Әлеуметтік дағдарысқа қарсы басқару жағдайындағы адами фактор: қазіргі көзқарас	265
Бекпаева Ж.А., Никифорова Н.В. «Қазақстан Халық Банкі» АҚ-дағы корпоративтік басқарудың жағдайы	269
Татибекова А.Н. Өтімділік – Қазақстандағы қаржы активтерінің бағасына әсер ететін ұзақ мерзімді құрылымдық факторы	274
Наурызбек М.Д. Мүдделер қақтығысын алдын алу: мемлекеттік қызметте сыйлық беру мен алу саясаты	279

4 БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Читанова С.О., Каримова М.Д., Қажмұратова Ә.Қ., Рамазанов А.А. Жоғары білім беруді мемлекеттік қаржыландырудың рөлі мен критерийлері	286
---	-----

IN THE ISSUE

1 ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

Tandoğan Mustafa. Increasing the efficiency of using human resources in hotel business	9
Ryakhovskaya A.N., Ryakhovskiy D.I. Complex approach for state anti-crisis management in a down economy.....	19
Nurmukhanova G.Zh., Nurtayeva D.K. Systemic imperatives of the integration of education, science and business.....	27
Kussainov Kh.K. Features of Eurasian integration processes	34
Kaltaev A.K., Sugurova A.ZH., Tuleyeva F.M. Main directions of economic relations between Kazakhstan and Russia at the present stage	39
Izmakhanova A.K. Models and tools for industrial policy in high-income countries.....	46
Nurgalieva A.A., Mukina G.S., Bayandina G.D., Zeinullina A.Zh. Improvement of new types of high-tech manufacturing in industry.....	52
Sakhanova G.B. Formation and implementation of state social policy in the conditions of modern Kazakhstan.....	61
Nurkenova M.Zh., Konyrbekov M.Zh., Zhamkeyeva M.K. Evaluating the efficiency of social and economic development of regions	68
Zakirova D.I. Systems approach in the research of human potential.....	76
Bermukhamedova G.B., Kadyrova G.M. On the increasing role of key factors in the formation of the region's intellectual potential	81
Uskelenova A.T., Tolysbayev B.S., Kurmanov N.A., Baidakov A.K. Development of an innovation manager's competency model.....	89
Kamysbaev M.K., Omarbakiev L.A., Yeralina E.M. Features of personnel management principles in developed countries and possibilities of using them in Kazakhstan.....	96
Sissenova A.T. The essence of the staff strategy of a modern organization	102
Kurmanova G.K., Urazova B.A., Kim A.A., Sukhanberdina B.B. Territorial aspect of urban and rural population migration	107
Zhakeshova A.P., Koptaeva G.P., Tleuberdiyeva S.S., Agabekova Sh.N. Main problems and solutions of employment provision in Kyzylorda.....	114
Korotkova T.S., Zakirova D.I. Sustainable development of higher education in modern economy	121
Tusseyeva I.Kh. Tax aspects of the Eurasian economic integration.....	128
Ivanuk T.N., Aryhsev V.A. Using the relative dynamics of indicators for making management decisions	134
Nurgalieva R.N., Toksanova A.N., Erzhanov M.S. Development of accounting and tax policies: assessment models and accounting of fixed assets	141
Mamutova K.K., Aidarova A.B., Maulenkulova G.E. The importance of features of the state financial control system.....	147
Dugalova G.N. The experience of Western European states and Japan mobilization deployment during the World War I and its use in modern conditions.....	154

2 TOURISM: WORLD EXPERIENCE

Tarakbaeva R.Ye. Ways to improve the innovative activity of the hotel "Terra"	160
--	-----

3 PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

Otarbayeva A.B., Arupov A.A., Abaidullaeva M.M. Foreign investors and investment attractiveness in the sphere of digital economy in the post-soviet countries	165
Abramov V.L., Arupova N.A., Otarbaeva A.B. Transformation of export support mechanisms in the Russian Federation during pandemic Covid-19	173
Larichkin F.D., Alimbetov U.S., Krause N.V., Takhtaeva R.Sh. Factors and conditions for the development of innovative potential	180
Bayadilova B.M., Amanbayeva A.A., Koichubayev A.S. Foreign experience in the formation of an innovative environment for the development of small and medium sized enterprises	188
Nurpeisova A.A., Yesymkhanova Z.K. The influence of innovative factors on the innovative development of Kazakhstan regions	195
Arupova A.A., Abaydullayeva M.M., Arupov A.A. Theoretical and methodological approaches to assessing integration: international experience.....	202
Baimakhanov Y.S., Beknazarova A.T., Dadabayeva D.M. Theoretical foundations of public administration in the context of increasing the efficiency of local self-government	208
Sadullaeva A.P. Defining the concepts of brand and city brand.....	214
Talimova L.A., Zhukenov B.M., Akenov S.Sh., Saifullina Yu.M. Priority directions of innovative and technological development of the agro-industrial complex of Kazakhstan.....	219
Yessirkepova A.M., Akhmetova G.Zh., Sarieva Zh.A. Improvement of mechanisms for innovative development of agriculture in Turkestan region in the context of pandemic.....	226
Tleuberdinova A.T., Salibekova P.K. The country's food industry as a special factor of food security	232
Maralov A.K. Actualization of the issues of the telecommunication sphere development of the Republic of Kazakhstan	240
Tleuberdinova A.T., Kulik V.B., Kulik K.V. Using digital technologies in energy industry	245
Imangozhina Z.A. The history of development and features of gas industry in Norway and the Netherlands.....	250
Orynbet P.Zh. Current state of the chemical-pharmaceutical industry in the national economic system of the Republic of Kazakhstan	258
Nurmaganbetova M.T., Tussupova L.A. Human factor in the context of social crisis management: modern approach.....	265
Bekpayeva Zh.A., Nikiforova N.V. State of corporate governance in JSC “People’s bank of Kazakhstan”	269
Tatibekova A.N. Liquidity as a long-term structural factor affecting asset pricing in Kazakhstan.....	274
Nauryzbek M.D. Preventing conflicts of interest: the policy of giving and accepting gifts in the civil service	279

4 EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY

Chitanova S.O., Karimova M.D., Kazhmuratova A.K., Ramazanov A.A. The role and criteria of public financing of higher education.....	286
--	-----

ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

IRSTI 71.35.01

UDC 640.4

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-9-18>

MUSTAFA TANDOĞAN,¹

DBA, doctor.

Near East University,

Nicosia / TRNC¹

INCREASING THE EFFICIENCY OF USING HUMAN RESOURCES IN HOTEL BUSINESS

Abstract

The purpose of this research is to find out whether HRM implementations actualized by businesses affect organizational performance. HRM is a strategic approach towards finding human resource that is the key source of the organization for gaining and increasing performance. In this research the relationship between HRM and performance of an organization has been analyzed in relation with HRM functions, i.e. labour force planning, recruitment and placement, in-service training performance assessing, and charging, awarding. HRM is implementation of plans, programs and strategies revealed in line with the purposes and objectives of an organization to find the human resource needed. The more concordance of HRM with the organization and the best implementations in HRM are applied the more the organizational performance indicators. HRM contributes for organizational success combining human and information source. Effective HRM implementations provide competitive advantage as well. The article states that strategic, well-planned HRM has been observed to positively affect organizational performance, as HRM practices affect extremely important organizational outputs for organizational performance such as financial performance, labor turnover and productivity. The article also states the increase in in-service training programs contributes significantly to the achievement of organizational goals and increasing labor productivity in organizations with low productivity.

Key words: human resources, efficiency assessment, strategic management, labor force, competitive advantage, labor productivity, professional development.

By 1980s effect of efficient management of human resource has been remaining to be the discussed and researched subject in HRM literature. Increasing and maintaining the performance take place among the objectives of HRM implementations. Concordantly, HRM implementations have started to be evaluated as a tool for measuring the performance of the business.

Nowadays, for understanding better and gaining importance of HRM; globalization, increasing competition, rapid improvement in information technologies, access to market, to be able to hold and grow in the market, business unions and codetermination of employees with development in total quality management can be implied (Eroğlu, 2001). An extensive agreement has been formed between both academicians and pragmatists that HRM creates a sustainable competitive advantage in terms of the most valuable capitals of businesses and managing this capital (Wright et.al, 1994; Lado and Wilson, 1994; Ulrich, 1998; Jones and Wright, 1992; Pfeffer, 1994; Storey, 1992). While having the competitive advantage was being discussed; (Porter, 1990), the necessity of research for HRM implementations which includes record keeping, selection and recruitment for the job, training and personnel relationships as functional traditional and transformational implementations occurred (Wright et.al, 1998).

In this research the relationship between HRM and performance of an organization has been analyzed in relation with HRM functions, i.e. labour force planning, recruitment and placement, in-service training, performance assessing, and charging, awarding.

1. Relation between human resource management and organizational performance

1.1 Human Resource Management and Importance for Organizations

Human Resource Management, in the most general sense can be defined as a whole of duties and activities performed in environmental extent, to reach the objectives of the organization effectively in human resource area (Schuler and Jackson, 1989). All activities directed to providing and coordinating human resource of an organization constitute HRM (Lloyd and Leslie, 1997). In other words, HRM

is implementation of plans, programs and strategies revealed in line with the purposes and objectives of an organization to find the human resource needed ideally, motivate, improve, award and maintain continuity (Tanke, 1990). By means of HRM, sufficient number of employment that will perform necessary functions to reach the purposes of organisation, training, improvement and evaluation of them have been aimed (Boone and Kurtz, 1998). By 1960-70s it germinated in the USA as an academic area thereafter, spread around the world (Brewster, 1994). HRM activities in businesses can basically be defined as (a) to do job analyses for job definitions and specifications, (b) to determine the necessary employee recruitment quantitatively and qualitatively to reach the targeted objectives, (c) to select and recruit employees, (d) to lead and train the labours (e) to make a career planning, (f) to perform the performance management and measuring, (g) to make a wage plan, award the employee and motivate (Fındıkcı, 1999; Armstrong, 2006; Dessler, 2008).

Via HRM, planning strategic man power, preventing information obsolescence because of rapid technologic development and information increase and providing individual development of employees have been aimed.

To examine human relations not segmental but integrally in organizational system and to provide organizational development over people oriented management approaches are in major activities (Fındıkcı, 1999). HRM can also be defined as the process of employing sufficient number of qualified staff, to educate, improve, motivate and evaluate the staff to reach the objectives of the organizations (Kasimov, 2006).

HRM is a strategic approach towards finding human resource that is the key source of the organization, increasing and gaining performance (Bingöl, 1998). Gaining strategic qualification of HRM implementations results from providing competitive advantage (Boxall, 1996). By virtue of the fact that HRM systems and functions affect employees' attitude and behaviours and their comments about the organization (Ferris et.al, 1999; Kopelman et.al, 1990) it has been indicated HRM implementations has to be perceived as "glue" holds the organizational factors together (Evans, 1993).

Having the philosophy emphasizes that competitive advantage can be provided with efforts of employees, to adopt a strategic approach, to support organizational values and objectives, to provide attainment of organizational objectives define the fundamental principles of HRM (Foot and Hook; transferred by Özdemir, 2010). There is an experimental relationship among HRM, innovation strategies, production technologies, organization structure and extend and syndication (Jackson et.al, 1989).

Strategy is the most valuable way for the organization to reach the objectives (Hussey, 1996). Strategically HRM is described as designing and actualising of the set of internal policy and implementations that help the organization to achieve the goals, supplies human capital (Huselid et.al, 1997). It has been defined that determining the strategies of Strategic HRM correctly (Lengnick-Hall et.al, 2009) can be actualised with comparative analysis of future organizational needs and existing competence of the organization (Gratton, 1999). While Strategic HRM; can also be defined as enhancing the performance of organization, synchronizing HRM with strategic objectives, and purposes with the aim of developing organizational culture that increases innovativeness and flexibility (Truss and Gratton, 1994), HRM activities planned to make the organization achieve the objectives (Wright and McMahan, 1992) and using the human resource conspiratorially and efficiently (Greer, 2000), besides, the definition that it is as association process with organization strategy can also be used (Ulrich, 1997). Strategic HRM; is effective on the subjects of competitive advantage (Wright et.al, 2001), focusing on strategic results (Miles and Snow, 1984; Schuler and Jackson, 1987) and organizational performance (Becker and Huselid, 1998). Strategic quality of HRM approach arises from the reason that HRM implementations influence vital organizational outputs like financial performance, labour turnover and productivity (Richard and Johnson, 2001).

Strategic HRM is defined to affect the organizational performance positively (Harris et.al, 2001; Huselid 1995; Huselid et.al, 1997). Strategic HRM also have the results like productivity growth (Ichniowski et.al, 1997; MacDuffie 1995), business value development (Huselid, 1995) higher profit and performance increase (Becker et.al, 1996; Delery and Doty 1996). It has been defended that strategic HRM can occur when the HRM implementations are integrated with organization strategies (Miles and Snow, 1984) but on the other hand it has been discussed that all HRM implementations cannot be strategic, some of them may be strategic but some may be functional (Guest, 1989; Miller, 1989; Sayilar, 2004).

1.2 Theoretical Framework: Gaining Strategic Qualification of HRM

In the literature about the relationship between Strategic HRM and organization performance it is mostly based on four basic approaches. These approaches can be defined as; Universalist, Contingency, Formal and Contextual (Becker and Gerhart, 1996; Ferris et.al, 1999; Guest, 1997; Leede and Looise, 2005; Martin- Alcazar, 2005).

Universalist approach called the best implementations became the approach that enlightens understanding the theoretical essentials and relation between HRM and performance, the most established and supported one.

It has been defended that the more concordance of HRM with the organization and the best implementations in HRM are applied the more the organizational performance indicators like productivity, labour force turnover and financial outputs will be affected (Guest, 2011). All the organizations accepted Universalist approach will accomplish using the HRM implementations that have been determined as the best and can be used in all conditions (Khilji and Wang, 2006; Martin-Alcazar et.al, 2005; Shih et.al, 2006). Universalist approach indicates that HRM implementations could be used for providing and sustaining the competitive advantage (Pfeffer, 1995; Pfeffer and Veiga, 1999) and the relationship between these implementations and organizational performance (Youndt et.al, 1996). (Delery and Doty, 1996), the seven implementations indicated by the researchers (Kerr and Slocum, 1987; Miles and Snow, 1984; Osterman, 1987; Pfeffer, 1994; Sonnenfeld et.al, 1988) who adopt Universalist approach and have a great deal of agreement are; inter-organizational career opportunities, educational systems, performance assessing, effective charging (e.g. profit sharing), job guarantee, employee engagement, communication with the employee (information sharing) and extensive job definitions. Universalist approach or the best implementations approach assumes that some HRM implementations are always better than others and all organizations have to adopt these best implementations (Chenevert and Tremblay, 2009). It is assumed that the best implementations can be generalised to whole organization and the performance of applier organizations will be high (Gürbüz, 2011). Universalist approach; identifies the implementations have to be followed by each organization and when HRM implementations are applied as a whole it will become to be effective and supportive for the performance (Stewart and Brown, 2009). Another characteristic of the best implementations is emphasizing how to be a sustainable competitive advantage (Gürbüz and Mert, 2011). The researches about validity of Universalist approach (Delery and Doty, 1996; Delaney and Huselid, 1996; Huselid, 1993, 1995; Youndt et.al, 1996) which is one of the basis approaches for finding out relationship between HRM and organizational performance help for specifying the best implementations. On the other hand although there have been some differences in literature, the common view of the employees is that personnel skills can be strengthen with HRM implementations (Youndt et.al, 1996).

Contingency approach which improves Universalist approach and cares the relationship between organization strategies and HRM implementations emphasises the necessity of evaluating the relation between organization strategies and HRM implementations with the internal and external environmental conditions (Becker and Gerhart, 1996; Ferris et.al, 1999; Guest, 1997; Leede and Looise, 2005; Martin-Alcazar, 2005). With this approach that is also expressed as the best concord HRM strategies are thought to be more effective when they become integrated with own organizational and environmental conditions of each organization (Khilji and Wang, 2006; Shih et.al, 2006). It asserts that the organizations that show alteration and accord against various conditions give better performance (Guest, 1997). The progress of Contingency approach has started with focusing the researches' attention to environmental effects that enclose leader and its group since 1950s (Özkalp and Sabuncuoğlu, 1997). Due to becoming insufficient, classical and neoclassical theories contribute development of contingency approach which appears after 1970s and explaining organizational events (Genç, 2007). The basis of Contingency approach base upon the view that the most important point is the whole, the components are important according as they affect the whole (Tosi, 2009).

Contingency approach; is an important guide for increasing productivity of organizations, actualizing the profits beneficial for human being and providing to achieve whole goals (Sucu, 2000). This approach helps expending on the fact of organization and specifying theories and definitions related to executive implementations situational (Youndt et.al, 1996). Contingency approach expresses that anything favourable for an organization may not be good for another one therefore,

particular HRM policies do not always have the same effect on organization performance (Kintana et.al, 2006; Lertxundi and Landeta, 2011). The organizations show proper alteration and accord have been asserted to display better performance (Guest, 1997). While environmental factors which are defined as everything out of the organization (Hatch, 2006) change according to characteristics of the organization, uncertainty level increases at the same time. This approach deals the environmental conditions in two dimensions (Martin, 2010). These are the integration degree of matching of organization strategy and HRM policies and implementations. According to Contingency approach if an effective performance is being goaled, organizational characteristics like strategy necessitate unique behaviours and roles (Bayat, 2008). Unless an organization is involved in interaction with all its parts like strategy, organization, people and culture, to maintain the high performance is not possible (Beer, 2009). Formal approach indicates that not only HRM implementations become consistent with organizational and environmental conditions but also HR activities have to be consistent internally (Martin-Alcazar, 2005). According to the formal approach which is regarded as the extension of contingency approach, the organization has to develop HRM system in which it can be successful both vertically and horizontally. While horizontal harmonization expresses internal consistency of an organization's human resource policies and implementations, vertical harmonization expresses the harmony between general management strategies and human resource strategies. The effective HRM system is the system that is consistent with organization system (Raduan and Kumar, 2006).

Contextual approach that emphasises on the importance of context explains the changes that cultural, social and politic differences bring into HRM structures of organizations operates internationally (Martin-Alcazar et.al, 2007). And Resource-based approach explains the effects of HRM functions on performance (Takeuchi et.al, 2003). It defends that HRM functions have an inimitable nature can not replace other organizational sources and add value to organizations (Sheehan et.al, 2007).

1.3 Effects of HRM on Organization Success Indicators

Future economic and strategic competitive advantage will constitute the man power in organizations (Smith and Kelly, 1997; Van de Ven et.al, 1999). Economies; increasingly depend on employees' fund of knowledge, talents, skills and other characteristics (Ulrich, 2001). On the contrary of other organization sources, it is difficult to imitate intellectual capital. Since the organizations have a structure that influence environment and be influenced by them (Scott, 1998), a harmony between the organization and HRM strategies has been expected (Lengnick-Hall and Lengnick-Hall, 1988) and it is among both the internal and external organizational components (Braid and Meshoulsm, 1988; Cabrera and Bonache, 1999).

Effects of HRM decisions on organizational performance have been evaluated through improving organizational effectiveness, increasing business income or developing the labour force productivity. Effects of labour turnover rate, sales ratio and financial performance on organizational performance have become the most accentuated business performance indicators (Huselid, 1995; MacDuffie, 1995; Cho, 2004; Wright et.al, 1994; Lado and Wilson, 1994; Ulrich, 1998; Jones and Wright, 1992; Pfeffer, 1994). In this study, in accordance with related literature findings; labour turnover rate, business sales rate and financial performance will be selected as the baseline as the basis achievement indicators of the organization related to HRM.

Employee productivity is a term which is used to define effectiveness of organization employees. HRM has also been evaluated as an index that can be used for turning the investment return to numerical values and comparing the productivity of competing undertaking. As the indicators of employee productivity, there have been the effects of personnel attitudes and behaviours for formation of performance indicators like labour turnover rate sales rates of the business and financial performance evaluated at the level of business.

A relation between organizational performance and HRM activities is mentioned (Ferris et.al, 1999). If HRM is evaluated as the whole of operations like essential processes of employing sufficient number of qualified employees will be able to actualise essential functions for the organizations to achieve goals, training, improving, motivating and evaluating (Boone-Kurtz 1998), HRM system have to correspond to organization strategy to increase organizational performance (Youndt et.al, 1996). (Katau and Budhwar, 2006), in their researches, edited the concept of organizational performance in accordance with various writers. Organizational performance is defined as the fulfilment degree

of organization's goals (Dyer and Reeves, 1995). It expresses using the sources of organization effectively within the scope of effectiveness (Rogers and Wright, 1998). Moreover, it is developing the capacity which will bring the businesses' future opportunities or the ones have to brought off together (Delenay and Huselid, 1996) and increasing the satisfaction of all participants (employees, customers and shareholders) (Guest, 2001).

Choosing specific HRM implementations situationally are known to be more effective on developing organizational performance (Horgan and Mühlau, 2003). High performance organizations have to provide transferring the knowledge and abilities of employees to performance during work flow because they have less hierarchical level by nature (Lawler, 2008). Sustainable high performance results in a design that considers organizational structure, nature of people and work (Mohrman and Lawler, 1997). For organization design, joining the wrong parts together decreases effectiveness of the organization (Mintzberg, 1981).

HRM contributes for organizational success combining human and information source (Teo et.al, 2007). HRM is expected to create an effect on organizational performance as one way of leading or controlling (Ouchi, 1980) the individual behaviours towards goals. The question that in what way HRM produces an effect on organizational performance (productivity, financial indicators etc.) forms one of the hottest objects at issue (Arthur, 1994; Huselid, 1995; Delaney and Huselid, 1996; Wood, 1999; Pauwee and Richardson, 2001; Guest, 2001; Youndt and Snell, 2004). Organization strategies are accepted as situational factors that affect HRM and thereby organizational performance (Colbert, 2004). (Collins and Clark, 2003), in the research they performed expressed that actualising HRM implementations effectively influences the employees' job performance positively. Integration of HRM implementations and strategic planning take form within the limits of contribution of HR policy and implementations for organizational performance (Guthrie et.al, 2011).

While most of the organizations apply some methods like downsizing, employee costs reduction rather than prioritising human factor to provide competitive advantage the organizations that put human factor in the center of their strategies obtain longer term return (Pfeffer ve Veiga, 1999). Effective HRM implementations provide competitive advantage (Barney, 1991). As long as they are used with the strategy that supports HRM implementations performance should be expected to gain strength (Richard and Johnson, 2001). For a high performance organization, to optimize the organizational performance HRM implementations have to be determined proprietary (Behrens, 2008). Organizational performance is qualitative and quantitative expression that the organization achieved provided towards intended goals (Şimşek and Nursoy, 2002). Organizational performance outputs are separated into two parts as long and short term; some of the short- term outputs are increasing loyalty and technical abilities and talents of individual-level employees, providing cost effectiveness of HRM processes. One of the much-used indicators for the effects of HRM on organizational performance is labour force turnover rate or in other saying cease of employment ratio.

The reasons for caring the effect of HRM on organizational performance are expressed as factors that; HRM systems and strategies which are effective in the organization directly provide increasing for productivity, reducing production costs and relatively increasing the organizational performance (Bhattacharya et.al, 2005; Marangoz and Biber, 2007) and providing the organization to achieve goals faster, to be able to survive against environment conditions (Cho, 2004). Organizational performance; will take effect as a result of proper combination of performance dimensions like effectiveness, efficiency, quality, sustained improvement, innovation and profitability (Bredrup, 1995). As the organizational performance can be increased caring integrated organization and HRM processes (Canman, 2000), it is provided through effects of HRM decisions on organizational performance, improving organizational efficiency, increasing the organizational incomes or improving labour force productivity (Huselid, 1995; MacDuffie, 1995; Cho, 2004). The research by (Huselid, 1995) asserts that HRM activities like premium system, selective employment methods and personnel participating improve organizational performance through effects on lower labour force turnover, higher productivity, skills increasing and motivation of employees.

There has been a negative relation between labor force turn over rate of high performance work implementations (Huselid, 1995) and cease of employment intentions with support they perceived (Wayne, 1997; transferred by Randall et.al, 1999). When the relation between HRM implementations and intention of leaving job are examined; the researches available in literature conclude that there

is an inverse relationship between effectiveness of labour force recruitment process and leaving job intention especially attractive charging and training implementations minimise leaving job intention (Shaw et.al, 1998; Chang, 2005; Lam et.al, 2009; Tüzün, 2013). Besides the researches conclude the existence of the inverse relationship between effectiveness of labour force recruitment process and leaving job intention also there have been studies conclude that attractive charging and training implementations minimise leaving job intention (Shaw et.al, 1998; Chang, 2005; Lam et.al, 2009; Tüzün, 2013). Researches show that policies and politic factors applied in inexpedient performance assessing cause leaving job physically and psychologically and increase the intention of leaving job (Cropanzano et.al, 1997; Kacmar et.al, 1999).

2. Relationship between HRM Functions and Organizational Performance

2.1 Labour Force Planning, Recruitment and Placement and Effects on Organizational Performance

HRM regards human as the most important investable resource (Güler, 2007). Effects of Human capital and HRM policies on performance (Schultz, 1971; Duncan and Hoffman, 1981; Rumberger, 1987; Snell and Dean, 1992) and through the researches a direct relationship between effective labour force planning and organizational performance have been confirmed (Terpstra and Rozell, 1993; Cho, 2004).

HRM is carrying out and coordinating the activities that will instrumentally and productively set the human resources in motion to achieve the organizational goals (Aldemir et.al, 2001). HRM consists of the activities that include finding new human resources, keeping developing the present human resource to actualise the goals of the organization (Şimşek and Öge, 2007). By the aim of creating a competitive advantage it is a discipline that includes providing necessary human resource, forming policies about employing and improving them, planning, organising, leading and reviewing activities (Yüksel, 2003). Planning activities reveals how qualified and how many personnel the organization needs but the main concern is where these people will be found (Yüksel, 2000). It provides opportunity for counting and correcting surplus or lack of manpower unless being a cost element, getting the labour force to use the talents and skills at high level, easing diagnosis and solution of the problems about personnel, helping the senior work plans to be improved and evaluating other HRM activities and policies (Öztürk, 2009). Personnel requirement for vacant positions can be met by internal and external sources (Deringöl, 2010). As well as the objective principles oriented selection process establishes trust to the organization, provides more productive working opportunity picking the best out of the candidates (Yurdatapan, 2011). HRM is the whole of activities revealed for constituting, improving and sustaining the labour force in the organization effectively (Daft, 1993).

The pro-forma that aims using possessed human resources wisely, determining present and future human power resource in terms of quantity and quality is called human resources planning (Kızıloğlu, 2012). HRM has to observe measure and evaluate the existing differences among the employees considering objective criterions (Sabuncuoğlu, 2000). HRM deals employees' relations in an administrative structure, improves employee policies in comformity with the organizational culture, focused on human and from this aspect has a boundary function in management of organization (Fındıkçı, 2000). There are great numbers of studies support the idea that labour force planning decreases employee turnover rate (Huselid, 1995). Also, there are studies that support the view of labour force planning causes sales increase (Ahmad and Schroeder; Cho, 2004; Guest, 1997; 2003; Truss, 2001).

2.2 In-Service Training and Effects on Organizational Performance

By training, value system and beliefs are influenced, perspective on life is determined. It develops employee behaviours, broadens people's horizon and quality can only be obtained with training (Gedik, 2008). At which subjects the employees have to be trained and developed for their present jobs and forward future career will reveal (Dündar, 2002). Even though the best-directed selection has been made for human resource selection, to be educated is mandatory for employees to step with the changes and to proceed for senior career. Otherwise the organizations cannot be expected to achieve goals and objectives (Şimşek, 2007).

Increasing in training programs has been observed to make a significant contribute organizations which have low productivity for achieving the goals (Bartel, 1994).

Training and development in the organization; is expressed to include adopting the organization values and goals to new employees, determining and applying training programs essential for improving abilities and performances and the implementations that create continuous learning culture for employees of the organization (Schuler, 1998). According to (Russell et.al, 1985); a strong relation between trained employees and performances has been determined (Cunha et.al, 2003). Developmental training experiences have a positive relation with perceived organizational support (Eisenberger et.al, 1997). Training is an opportunity for learning. HRM helps increasing employees' knowledge, talents and abilities with training in its implementations, affects organizational performance positively (Schuler and Jackson, 1995) and also there are some studies toward training activities decrease turnover rate (Guest et.al, 1997). When employees feel that they are considered important, they are provided to trust variation liabilities will be actualised by the organization (Wayne et.al, 1997). Training shows result to the degree that it instigates people for learning and reveals expected behaviours (Baltaş, 2009).

Training and development activities provided in organizations have to be applied not only particular periods but also along working life (Deringöl, 2010). Continuous changes in social and technologic areas force both organizations and employees for innovation in short training to step with changes (Uyargil et.al, 2010). Employees have to spend their work life in a training process to allow themselves adopt the continuous technological changes or to be able to carry out the added training conditions (Şimşek, 2007). It has contributions like cooperation and solidarity, improvement in sense of morale and self-confidence promotion opportunities and production improves as long as training develops, wage level rises related to output growth (Sabuncuoğlu, 2011). Training is determined to be the most important variable for reducing turnover rate, providing continuity of employment (Werner, 2000; Tüzün, 2013).

2.3 Performance Assessing and Effects on Organizational Performance

Performance assessing, one of the important functions of HRM, is analysing the results performed by employees in accordance with the objectives and using them in various areas (wage setting, promotion etc.), (Akdemir, 2009). Unapproachable but practicable objectives improve employee productivity in performance assessment process considerably (Cho, 2004) and effects of performance assessments on employee productivity and sales have been proved (Huselid, 1995).

Effectiveness and productivity of organization increase by performance assessment, quality of service and production improves. Moreover, employee development potential is determined concordantly, communications and relations with employees become more positive thus performances of personnel increase, strong and weak sides of employees are determined easier. Accordingly, roles and responsibilities of the employees in the organization can be understood better, through the obtained feedback related to performance job satisfaction and self-confidence can improve easily. (Canman, 1993, Argon et.al, 2004; Uyargil, 2009; Barutçugil, 2004). Associating the effectiveness and individual performance during this process it has been concluded that methods applied and fair evaluation increase job performance of employees (Poon, 2004).

Performance assessment evaluates not the work but the employee in a general diagnosis is a planned tool that evaluates personnel's work performance, details and integrates attitudes and behaviours, moral conditions and characteristics and contributions of personnel to organizational success (Yurdatapan, 2011). To prevent mistakes for related HRM decisions, to determine the mistakes at job design, to help HR department, to provide proper and confidential information for HRM, to report feedback about organizational performance are some of the assessment tolls we can assume (Özgen et.al, 2005). Organizationally expected objective is maximizing productivity and performance (Kızıloğlu, 2012). HRM has two basic objectives like increase of productivity and raising the quality of work life (Bayraktaroğlu, 2008). It is observed that the policies and politic factors cause leaving job physically and mentally and increase the intention of leaving job (Cropanzano et.al, 1997; Kacmar et.al, 1999; Tüzün, 2013).

2.4 Charging, Awarding and Effects on Organizational Performance

While wages are being determined, being related to success levels, providing equal pay for equal work, assessment of market conditions, providing charging system to be convenient with business activity of the organization and job structure have to be considered (Öztürk, 2009). Although

developing a wage and payment plan is human resources manager's duty, other administrators also have responsibilities like observing the employees' performance and reporting it in performance assessment, suggesting the endorsed charging arrangements or choosing the available one among suggested ones (Akdeniz, 2010).

Administrators consider the reward system as a critical and important tool of motivation in terms of future performance increases for improving behaviours, performance and effectiveness of the employees in the organization. Rewarding implementations are proved to decrease the turnover rate and increase the labour force and sales (Cho, 2004).

According to the results, it has been revealed that it is important to convey the criteria that can be evaluated as organizational performance indicators, which are dependent variables, and the HRM practices that will affect them. Looking at the relationship between HRM practices in the organization and the intention to quit, it has been concluded that there is an inverse relationship between the effectiveness of the workforce selection and placement function and the employee's intention to quit, especially attractive remuneration and training practices reduce the intention to quit.

Strategic HRM has been observed to positively affect organizational performance, as HRM practices affect extremely important organizational outputs for organizational performance such as financial performance, labor turnover and productivity. According to this effect; It has been concluded that the increase in In-Service Training programs contributes significantly to the achievement of organizational goals and increasing labor productivity in organizations with low productivity, in order to reduce the labor turnover rate of organizations in order to increase the productivity of HRM and to increase the quality of business life, and to ensure the continuity of employee employment.

LIST OF LITERATURE

- 1 Jackson, S.E., Schuler, R.S., ve Rivero, J.C. 1989. Organizational characteristics as predictors of personnel practices. *Personnel Psychology*, 42(4): 727–786.
- 2 Tanke, M. 1990. *Human Resource Management For The Hospitality Industry*. Pn:5 Delmar Publishers Inc.
- 3 Boone, L.A. ve Kurtz, D.L. 1998. *Contemporary Marketing*. Texas: The Dryden Press. 266.
- 4 Brewster, C. 1994. Leeway with labour. *Personnel Today*, August, 1.
- 5 Broderick, R., ve Boudreau, J.W. 1992. Human resource management, information technology and the competitive advantage, *Academy of Management Executive*, 6 (2): 7–17.
- 6 Fındıkcı, İ. 1999. *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 15–21.
- 7 Bingöl, D. 1998. *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş, 4:3.
- 8 Özdemir, Y. 2010. *Türkiye'deki İnsan Kaynakları Yönetimi Anlayışının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: ISO 500 Örneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- 9 Eroğlu, U. 2001. *İnsan Kaynakları Yönetimde Yeni Yönelimleri Hazırlayan Güç*: <http://www.isguc.org/umut1.htm>.
- 10 Wright, P., McMahan, G., Snell, S., ve Gerhart, B. 1998. *Strategic human resource management: Building human capital and organizational capacity* (Technical report). Ithaca, NY: Cornell University.
- 11 Gratton, L. 1999. *People Processes as a Source of Competitive Advantage*, *Strategic Human Resource Management*, Oxford University Press, Oxford, 178.
- 12 Huber, G.P. 1984. The Nature And Design Of Post-Industrial Organizations, *Management Science*, Vol:8, No:30, August, 928, akt; ÖGÜT, A.g.e., s. 138.
- 13 Huselid, M. A., Jackson, S. E., ve Schuler, R. S. 1997. Technical and Strategic Human Resource Management Effectiveness as Determinants of Firm Performance, *The Academy of Management Journal*, 40(1): 171–188.
- 14 Huselid, M.A. 1993. Estimates of the impact of human resource management practices on turnover and productivity. Paper presented to the Annual Meeting of the Academy of Management. Atlanta.
- 15 Kızıloğlu, D.S. 2012. *İnsan Kaynakları Yönetiminde İşe Alım*. (Yüksek Lisans Tezi) Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 18–24.
- 16 Marangoz, M., ve Biber, L., 2007. İşletmelerin Pazar Performansı İle İnsan Kaynakları Uygulamaları Arasındaki İlişkinin Araştırılmasına Yönelik Bir Çalışma, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(2): 202–217.
- 17 Marchington, M., ve Wilkinson, A. 2005. *Human Resource Management at Work: People Management and Development*. Third Edition, London: Chartered Institute of Personnel & Development (CIPD) Publishing, 174.

- 18 Öge, S. 2004. Elektronik İnsan Kaynakları Yönetimi (E-İKY)'nde İnsan Kaynakları Enformasyonu Sistemi (HRIS)'nin Önemi ve Temel Kullanım Alanları, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Kitabı, Eskişehir, 109–117.
- 19 Ögüt, A. 2001. Bilgi çağında yönetim. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- 20 Öksüz, B. 2011. E-İşe Alım Sürecinde Kurumsal Web Sitelerinin Kullanımı ve Konu Üzerine Bir Araştırma. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7(14): 267–284.
- 21 Russell, C.G., Terborg, J.R., ve Powers. M.L. 1985. Organizational productivity and organizational level training and support. Personnel Psychology, 38: 849–63.
- 22 Sabuncuoğlu, Z. 2000. İnsan Kaynakları Yönetimi, (1. Baskı), Ezgi Kitabevi, Bursa.
- 23 Sayılır, Y. 2005. Journal of Administration Sciences, İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Kuram Ve Araştırmanın Gelişimi: Stratejik Olan Ve Olmayan Perspektiflerden Bir İnceleme, Yönetim Bilimleri Dergisi, 3: 1.
- 24 Sayın, E.R. ve Sen, T.D. 2000. Yönetim Bilgi Sistemi, Eskişehir Açıköğretim Fakültesi, Yayın No: 472.

МУСТАФА ТАНДОГАН,¹
DBA, доктор.
Таяу Шығыс университеті,
Никосия / TRNC¹

ҚОНАҚ ҮЙ БИЗНЕСІНДЕ АДАМИ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Андатпа

Бұл зерттеудің мақсаты – кәсіпорындар енгізген адами ресурстарды басқару шараларын іске асыру ұйымның тиімділігіне әсер ететінін зерттеу. Адами ресурстарды басқару – бұл ұйымның жұмыс тиімділігіне қол жеткізудегі және оны арттырудағы негізгі құралы болып табылатын адами ресурстарды іздеудің стратегиялық тәсілі. Бұл зерттеу адам ресурстарын басқару мен ұйымның жұмыс күшін жоспарлау, кадрларды жалдау және орналастыру, өндірістен қол үзбей оқытудың тиімділігін бағалау, қаржылық есептеулер және марапаттау сияқты адами ресурстарды басқару функцияларына байланысты адами ресурстарды басқару арасындағы байланысты талдады. Адами ресурстарды басқару – бұл қажетті адами ресурстарды табу үшін ұйымның мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес анықталған жоспарларды, бағдарламалар мен стратегияларды іске асыру. Адами ресурстарды басқару мен ұйым арасындағы үйлесімділіктің жоғары деңгейі ұйымның тиімділігін арттыруға кепілдік береді. Адами ресурстарды басқару адами фактор мен ақпарат көзін үйлестіре отырып, ұйымның табысына ықпал етеді. Адами ресурстарды басқару тетіктерін тиімді енгізу де бәсекелестік артықшылықты қамтамасыз етеді. Мақалада адами ресурстарды стратегиялық, жақсы жоспарланған басқару ұйымның тиімділігіне оң әсер ететіндігі көрсетілген, өйткені адами ресурстарды басқару қаржылық көрсеткіштер, кадрлардың ауысуы және еңбек өнімділігі сияқты ұйымның тиімді жұмысының өте маңызды ұйымдастырушылық нәтижелеріне әсер етеді. Мақалада сонымен қатар біліктілікті арттыру бағдарламаларының өндірістен қол үзбей артуы ұйымдастырушылық мақсаттарға қол жеткізуге және еңбек өнімділігі төмен ұйымдарда еңбек өнімділігін арттыруға айтарлықтай ықпал етеді.

Тірек сөздер: адами ресурстар, тиімділікті бағалау, стратегиялық басқару, жұмыс күші, бәсекелестік артықшылық, еңбек өнімділігі, біліктілікті арттыру.

МУСТАФА ТАНДОГАН,¹
доктор делового администрирования,
Ближневосточный университет,
Никосия / TRNC¹

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ В ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ

Аннотация

Цель данного исследования состоит в том, чтобы изучить, влияет ли реализация мер по управлению человеческими ресурсами, внедряемых предприятиями, на эффективность работы организации. Управление человеческими ресурсами – это стратегический подход к поиску человеческих ресурсов, которые являются

ключевым инструментом организации в достижении и повышении эффективности ее работы. В данном исследовании была проанализирована взаимосвязь между управлением человеческими ресурсами и эффективностью деятельности организации в связи с функциями управления человеческими ресурсами, такими, как планирование рабочей силы, набор и расстановка кадров, оценка эффективности обучения без отрыва от производства, финансовые начисления и награждения. Управление человеческими ресурсами – это реализация планов, программ и стратегий, выявленных в соответствии с целями и задачами организации для поиска необходимых человеческих ресурсов. Высокий уровень согласованности между управлением человеческими ресурсами и организацией гарантирует повышение показателей эффективности организации. Управление человеческими ресурсами способствует успеху организации, сочетая человеческий фактор и источник информации. Эффективное внедрение механизмов управления человеческими ресурсами также обеспечивает конкурентное преимущество. В статье показано, что стратегическое, хорошо спланированное управление человеческими ресурсами положительно влияет на эффективность работы организации, поскольку управление человеческими ресурсами влияет на чрезвычайно важные организационные результаты эффективной работы организации, такие, как финансовые показатели, текучесть кадров и производительность труда. В статье также подчеркивается, что увеличение программ повышения квалификации без отрыва от производства в значительной степени способствует достижению организационных целей и повышению производительности труда в организациях с низкой производительностью труда.

Ключевые слова: человеческие ресурсы, оценка эффективности, стратегическое управление, рабочая сила, конкурентное преимущество, производительность труда, повышение квалификации.

МРНТИ 06.52.45
УДК 338.12

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-19-26>

А.Н. РЯХОВСКАЯ,¹
профессор Департамента управления
бизнесом,
руководитель научной школы «Антикризисное управление»
Финансового университета при Правительстве РФ,
президент Института экономики и антикризисного управления,
председатель подкомитета по антикризисному управлению
Комитета по безопасности предпринимательской деятельности
Торгово-промышленной палаты РФ,
член Общественного совета Росимущества,
д.э.н., профессор.
Д.И. РЯХОВСКИЙ,¹
д.э.н., руководитель Департамента «Налоги и налоговое
администрирование» Финансового университета при Правительстве РФ,
ректор Института экономики и антикризисного управления,
профессор Департамента «Антикризисное управление и финансы» ИЭАУ,
профессор Департамента «Налоги и налоговое администрирование»
Финансового университета при Правительстве РФ,
практикующий налоговый консультант.
Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации¹

КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К АНТИКРИЗИСНОМУ УПРАВЛЕНИЮ ГОСУДАРСТВОМ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Аннотация

В статье проанализированы применяемые антикризисные меры государственного регулирования экономики, обоснована недопустимость «точечных антикризисных мер», целесообразность введения в практику принципов долгосрочного планирования, которое должно быть основой комплексного подхода к антикризисному управлению государством в условиях мирового финансового кризиса, кризиса российской экономики, действия антироссийских санкций и пандемии коронавируса. В рамках решения указанной проблемы – повышения качества госуправления многие ученые и практики возлагают большие надежды на глобальную цифровизацию экономики, предусматривающую обеспечение внедрения в государственный механизм адаптивности вызовам цифровой экономики. Авторы акцентируют внимание на низком уровне эффективности межбюджетных отношений, свидетельствующих о том, что одним из важнейших недостатков используемого в России механизма является несвоевременное выделение бюджетных ассигнований из государственного бюджета бюджетополучателям. Одной из необоснованных причин этого может быть убеждение государственных чиновников, что бюджетные расходы стимулируют рост инфляции. В рамках повышения уровня государственного антикризисного управления и регулирования персональной ответственности федеральных органов исполнительной власти целесообразными представляются предложения представителей науки о включении показателя равномерности исполнения бюджета в перечень критериев оценки качества Министерства финансов Российской Федерации. Кроме того, в статье исследованы негативные последствия повышения НДС, упразднения индексации пенсии работающих пенсионеров, внедрение в ЖКХ рыночных отношений, реализуемой бюджетной политики. Особое внимание уделено институту банкротства России, негативным последствиям его функционирования, необходимости повышения уровня коммерциализации результатов научных разработок вузов.

Ключевые слова: антикризисное управление, комплексный подход, бюджетная политика, коммерциализация науки, пенсионная реформа, банковская система, золотовалютные запасы, институт банкротства.

Важнейшей задачей экономики России на современном этапе ее развития является повышение эффективности и результативности функционирования социально-экономических систем различного уровня, в решении которой особое место занимает антикризисное управление – такой вид управления, в котором происходят контролируемые процессы выявления негативных воздействий, предвидение и подготовка к кризисам, смягчение их последствий, а факторы кризисов используются для развития [1].

Таким образом, достижение эффективности мер возможно при использовании системного, комплексного подхода, что особенно важно при закрытии для России международных рынков капитала и технологий и что отсутствует в российской правоприменительной практике. При этом в государственном управлении используются «точечные антикризисные меры», что свидетельствует о недооценке факторов системности и комплексности, в совокупности обеспечивающих синергетический эффект [2]. Недопустимость «точечности антикризисных мер» обусловлена тем, что эффективная реализация различных государственных программ, мега-проектов различных отраслей хозяйствования, бюджетных программ и т.д. обеспечивается межотраслевым, межведомственным взаимодействием, исключаяющим их узковедомственную реализацию и предусматривающим повышение персональной ответственности руководителей соответствующих министерств и ведомств, которая должна быть четко предусмотрена при утверждении указанных проектов и обеспечена мониторингом результатов их реализации, на постоянной основе проводимым соответствующим контролирующим органом.

На современном этапе российская экономика испытывает серьезный кризис, негативные последствия которого многократно увеличиваются влиянием мирового финансово-экономического кризиса, действием антироссийских санкций, а также пандемией коронавируса. Негативное влияние указанных факторов требует повышения качества государственного управления, которое в России «не соответствует поставленным вызовам с чрезмерной избыточностью регуляторной практики, что требует перехода к стратегическому планированию с постоянным контролем выполненных задач и нереализованных проектов» с упразднением практики попыток решения важнейших задач экономики ситуационными скачками, указами президента.

В рамках решения указанной проблемы – повышения качества госуправления многие ученые и практики возлагают большие надежды на глобальную цифровизацию экономики, предусматривающую обеспечение внедрения в государственный механизм адаптивности вызовов цифровой экономики. Однако, по нашему мнению, использование инструмента цифровизации управления государства целесообразно рассматривать как дополнительный механизм существенного сокращения государственных функций и регуляторной нагрузки с переходом к стратегическому планированию, постоянным контролем, повышением персональной ответственности чиновников.

При этом в целях обеспечения большей эффективности и результативности утверждаемых государственных программ, национальных проектов и т.д., достижения стратегических целей, их реализации целесообразным представляется четкая регламентация их структуры, утверждение научно обоснованной системы показателей, выполнения с указанием персональных ответственных за их выполнение.

В рамках решения указанной проблемы целесообразна активизация вовлечения в процесс разработки и реализации указанных государственных документов вузовского сообщества, что обеспечит в том числе повышение уровня коммерциализации результатов научных исследований российских вузов, количество патентов и созданных инновационных структур, число которых в последнее время значительно возросло [2]. Однако для обеспечения повышения их вклада в развитие экономики государства целесообразно создание общероссийской инновационной системы, обеспечивающей их внедрение и получение конечного результата.

Реализация указанных мероприятий обеспечит не только рост экономики государства за счет реализации венчурных проектов российских ученых в Российской Федерации, но и сократит число уезжающих за рубеж специалистов, не нашедших применение полученным знаниям и своим разработкам на родине.

Кроме этого, активизация внедрения инновационных разработок российских ученых и практиков позволит в значительной степени поддержать в первую очередь отечественное машиностроение, снизить чрезмерную зависимость российской промышленности от поставок импортного оборудования, доля которого в среднем до введения антироссийских санкций достигала 70%, в то время как в мясной и перерабатывающей промышленности она близка к 100%, в кондитерском производстве – 80–85% [3].

При этом следует отметить некоторые положительные параметры в решении проблемы перерабатывающей промышленности, в т.ч. в части запрета вывоза из России необработанного леса (кругляка), что обуславливает срочную необходимость строительства деревообрабатывающих заводов, мебельных и других комбинатов, а также будет способствовать снижению уровня безработицы, а значит, сокращению количества бедного населения.

Чрезмерная зависимость российской промышленности от импортных поставок обусловлена отсутствием аналогов современного высокотехнологичного оборудования, несмотря на то, что в рамках реализации государственной программы импортозамещения от 2014 г. отечественным производителям оборудования были представлены различные виды господдержки, которые не были эффективно использованы, что привело к отсутствию прогресса в решении задачи по прекращению снижения доли Российской Федерации в мировой экономике, которая под негативным воздействием антироссийских санкций снизится, по оценкам инвестиционного банка Morgan Staанley, на 0,5%, а по оценке ИМЭМО им. Е. Примакова – на 1,2–1,3% в ВВП [3].

В период действия антироссийских санкций, негативное влияние которых испытывает не только российская экономика и ее бизнес, но и бизнес-сообщества других государств [4], целесообразен и необходим четкий расчет последствий соответствующих антироссийских санкций, в т.ч. в части введения пошлин на импортное оборудование для пищевой и перерабатывающей промышленности до 3–10%, величина которых в настоящее время равна 0, что приведет к соответствующему росту цен на их продукцию, а также усилит неблагоприятные условия деятельности отечественных производителей.

Также значительный рост цен в российской экономике обусловлен повышением НДС с 18 до 20%, что обеспечило, с одной стороны, поступление дополнительных средств в бюджет, с другой – рост численности бедного населения из-за повышения цен на жизненно важные продукты питания, вызвало снижение темпов развития промышленности, финансовые возможности которой в модернизации производства, обновление основных фондов и применяемых технологий снизились в значительной степени. Также увеличение ставки НДС в значительной степени снизило уровень развития высокотехнологичных производств. При этом в России на протяжении 2-х десятилетий учеными и практиками обосновывается целесообразность значительного снижения величины, рассматриваемого налога, что резко повысит инвестиционную активность предприятий и его собираемость ввиду снижения неплатежей из-за множества махинаций и различных нарушений [4].

Важной составляющей комплекса антикризисных мер России, в значительной степени снижающей уровень отрицательного синергетического эффекта, является упразднение индексации дважды в год тарифов на услуги жилищно-коммунального хозяйства, основанием повышения которых является предотвращение возможного снижения доходов коммунальных предприятий. При этом явным противоречием политике российского государства, характеризующимся как социальное, является то, что в настоящее время в России целью функционирования указанных предприятий является извлечение прибыли при оказании социально значимых, жизненно необходимых услуг и обеспечение государством возможности ее получения за счет населения, более 20 млн которого относится к категории бедного.

С другой стороны, к разряду эффективных мер относятся предложения по переводу части нефтяных доходов из резервных фондов в государственный бюджет, а также увеличение заимствований [5].

При этом Фонд национального благосостояния по состоянию на 01.07.2020 г. вырос на 8 млрд долл., а международные резервы Центробанка увеличились с 565 до 574 млрд долл. Указанный «большой налоговый маневр» обеспечил в значительной степени рост величины бюджетных резервов, а также международных резервов, сумма которых превышает необходимый для гарантирования валютной стабильности уровень – критерий Редди более чем в 2 раза [4].

Достижению предусмотренных майским указом целей могло бы способствовать использование полученных за размещение на внутреннем рынке ценных финансовых средств, бумаг, но не используемых бюджетной системой государства с выплатой предусмотренных процентов по займу.

Серьезной финансовой составляющей выполнения стоящих перед российской экономикой задач могла бы стать реструктуризация с последующим получением, а не списание долгов зарубежных стран в сумме 150 млрд долларов, многие из которых относятся к разряду платежеспособных, в т.ч. Алжир, Вьетнам и др.

Также к числу эффективных антикризисных мер правительства, способствующих решению стоящих перед экономикой России проблем, можно было бы отнести использование не-

которой части российских резервов, размещенных в гособлигациях США, величина которых до настоящего времени значительна.

При этом возникают вопросы «Безопасны ли в современных условиях валютные резервы страны? Каковы направления их наиболее эффективного использования?»

При этом следует иметь в виду, что в настоящее время в российских банках сконцентрировано в 2,5 раза больше денег, чем в бюджетах разных уровней и во внебюджетных фондах, 70% активов которых являются государственными, что свидетельствует о наличии у государства множества рычагов по их активному применению в рамках разработки крайне необходимого сбалансированного народнохозяйственного плана с применением принципов директивного и индикативного планирования.

Однако Россия с переходом на рыночную экономику отказалась от планирования с утверждением в качестве главного документа государственной политики федерального бюджета, в котором отсутствуют целевые показатели с указанием соответствующих статей доходов и расходов.

Таким образом, основой перехода от кризиса российской экономики к ее росту может быть развитие по народнохозяйственному пятилетнему плану на 2021–2025 гг.

Также некоторые эксперты предполагают, что резервы России могут быть перемещены в депозиты Центробанков других стран, Банка международных расчетов, что говорит о том, что накопленные Россией финансовые ресурсы будут по-прежнему работать на зарубежную экономику, в то время как они крайне необходимы в российской экономике в качестве целевой кредитной эмиссии, которая может выступить в роли главного механизма стимулирования процессов финансирования инвестиций в ходе проведения структурных преобразований.

Также целесообразно из Фонда национального благосостояния и из золотовалютных резервов наряду с выделением их значительной части на возмещение бюджетных потерь от коронавируса и снижения нефтегазовых цен выделить финансовых ресурсов на инвестиции в основной капитал и технологическое перевооружение экономики с оставлением некоторой их части в качестве резерва, обеспечивающего устойчивость, эффективность и результативность финансово-экономической системы государства.

В рамках поиска новых источников финансирования субъектам экономики различных уровней целесообразно предоставление низкопроцентных инвестиционных кредитов на длительный срок.

В ходе разработки направлений повышения уровня обоснованности антикризисной стратегии государства, направлений эффективного использования имеющихся финансовых ресурсов и их возможных источников необходим пересмотр бюджетной политики Российской Федерации, основной характеристикой которой в настоящее время является изъятие средств регионов и муниципалитетов в федеральный бюджет. При этом их последующее выделение осуществляется без учета требований Бюджетного кодекса государства [6] в части оставления регионам не менее половины собранных в них доходов. Уровень «эффективности» реализуемой в настоящее время межбюджетной политики характеризуется тем, что подавляющее большинство российских регионов являются дотационными.

Так, долг Забайкальского края составляет более 90% бюджета региона, Костромская область и Республика Хакасия переведены под внешнее управление Федерального казначейства из-за значительного уровня дотационности – новый вид антикризисного бизнес-регулирования на мегауровне [2], что предусматривает обязанность региональных органов власти согласования сметы бюджетных расходов с указанным ведомством.

Результаты исследования низкого уровня эффективности межбюджетных отношений свидетельствуют о том, что одним из важнейших недостатков используемого в России механизма является несвоевременное выделение бюджетных ассигнований из государственного бюджета бюджетополучателям, одной из необоснованных причин которой может быть убеждение государственных чиновников, что бюджетные расходы стимулируют рост инфляции. Другой наиболее вероятной причиной несвоевременного выделения региональным бюджетам государственных финансовых ресурсов является то, что по действующему бюджетному правилу неизрасходованные бюджетополучателями до конца финансового года бюджетные ассигнования возвращаются в бюджет государства. Выдача в конце финансового года бюджетных средств, с одной стороны, дезорганизует работу бюджетополучателей ввиду недостаточности времени на

их эффективное использование, с другой – резко снижает эффективность бюджетных расходов и в большинстве случаев делает их контрпродуктивными.

Выделение средств региональным бюджетам осуществляется с большим опозданием, что затрудняет в значительной степени деятельность бюджетополучателей; в ряде случаев бюджетные ассигнования выделяются с опережением графика. При этом имеют место случаи недополучения средств из бюджета даже по итогам финансового года.

В рамках повышения уровня государственного антикризисного управления и регулирования персональной ответственности федеральных органов исполнительной власти целесообразными представляются предложения представителей науки о включении показателя равномерности исполнения бюджета в перечень критериев оценки качества Министерства финансов Российской Федерации.

Серьезной корректировки требует пенсионная система России, в т.ч. в части отмены механизма замораживания накопительной части пенсий, отмены в 2016 г. индексации пенсий работающих пенсионеров, повышения величины индексации неработающим пенсионерам, повышения уровня контроля за деятельностью негосударственных пенсионных фондов, бизнес нескольких десятков которых ликвидирован в результате реализации дел о банкротстве.

Основными причинами банкротства рассматриваемых субъектов экономики является покупка за счет средств существующего фонда нового, а также использование средств фондов для финансирования бизнеса их владельцев. Аналогичные процессы имеют место в банковском секторе, где идет постоянный процесс отзыва лицензий с потерей значительных финансовых средств вкладчиков – юридических, физических лиц и государства.

При этом следует отметить, что в данном направлении государством предпринят ряд мер по повышению уровня удовлетворения интересов вкладчиков – юридических и физических лиц – через Агентство по страхованию вкладов.

Также недопустимым представляется то, что в правительственном плане реализации национальных целей развития до 2030 г. предусмотрен рост пенсий в 2022 г. на 0,6%, в 2023 – на 0,4%, в 2024 г. – на 0,6% [4].

Серьезной корректировки требует политика государства в части оказания реальной помощи различным предприятиям с учетом факта прекращения деятельности более миллиона малых и средних предприятий в связи со значительными ограничениями, обусловленными коронавирусом, что повлекло за собой потерю миллионов рабочих мест, соответствующее увеличение числа безработных и рост бюджетных субсидий на выплату пособий по безработице из дотационных бюджетов большинства субъектов федерации. В этой связи недопустимым и необоснованным представляется утверждение департамента исследований и прогнозирования Банка России, что «для решения задачи по повышению темпов роста совокупной производительности факторов нужно концентрироваться на создании условий для более быстрого ухода с рынков или реструктуризации неэффективных компаний, развития эффективных средних и малых компаний, перехода их в категорию крупных» [5].

К числу положительных параметров государственной политики антикризисного управления относится введение моратория на банкротство субъектов экономики, прекративших свою деятельность в период пандемии коронавируса.

При этом необходимо учитывать, что в практике функционирования института банкротства России имеет место значительное число преднамеренных и фиктивных банкротств.

В целях снижения потерь от злостных банкротств указанных субъектов экономики необходимо усиление контрольных функций соответствующих государственных органов и повышение уровня их ответственности, что, с одной стороны, снизит уровень бедности российского населения, с другой – будет способствовать стабилизации экономики государства.

Значительно влияние на уровень бедности населения из-за недостаточно проработанных ответных действий России в форме продовольственного эмбарго на введенные антироссийские санкции, в результате которых затраты российских потребителей на продукты питания выросли в 2 раза.

Серьезной корректировки, с учетом рассмотренных выше параметров, требует проводимая в Российской Федерации политика в сфере ЖКХ с внедрением в систему естественных монополий технологического типа конкуренции и иных элементов рыночной экономики, что привело в конечном итоге к значительному числу банкротств управляющих компаний – посредников между потребителями услуг и ресурсоснабжающими организациями в результате неперечисле-

ния платежей населения за потребляемые услуги коммунальных предприятий, а также многократному росту тарифов на услуги ЖКХ.

При этом в результате складывающейся правоприменительной практики многие российские семьи, а также большинство пенсионеров ввиду неоплаты услуг ЖКХ остаются без благ цивилизации в результате активизации претензионной работы. Так, в г. Серпухове Московской области, который относится к числу малых городов, у судебных приставов находится свыше 3,0 тысяч судебных приказов на сумму более 250,0 млн руб.

Результаты анализа причин недостаточного уровня государственного управления российской экономикой свидетельствуют о том, что одной из них является избыточность целого ряда институтов сформированной вертикали власти, которые, иницируя различные необоснованные, непроработанные инициативы, пытаются показать целесообразность своего функционирования и существования.

Так, по данным Росстата [6], несмотря на резкое уменьшение территории России после распада СССР, число российских чиновников значительно возросло, по их числу Россия опережает развитые страны в 1,4 раза, развивающиеся – в 2,5 раза [6]. Например, доля чиновников в общем числе работающего населения России в несколько раз больше, чем в Китае.

При этом в ряде регионов указываемый показатель значительно превышает общероссийский. Так, в Орловской области на одного чиновника приходится 55 человек работающего населения, которые, используя административный ресурс, обеспечивают себе зарплаты и пенсии, значительно превышающие средние по региону. Так, на Камчатке пенсии чиновника превышают пенсии рядовых пенсионеров в 8 раз.

Серьезным инструментом по повышению антикризисных мер российского государства является практика создания общественных советов при федеральных и региональных органах исполнительной власти, на заседаниях которых обсуждаются серьезные вопросы и проблемы их деятельности, в т.ч. планы работ, отчеты об их исполнении, законодательные инициативы, анализ эффективности выполнения полномочий собственника ФГУП, в т.ч. при их банкротстве, реализации программ приватизации и т.д. Так, в составе общественного совета при Росимуществе [6] для повышения эффективности результатов его деятельности сформированы соответствующие рабочие группы, которые более подробно и аргументированно осуществляют соответствующую проработку проблем для их последующего рассмотрения на общественном совете [1].

Таким образом, комплексный подход в антикризисном управлении государством является мощным инструментом повышения его эффективности и результативности в условиях постоянно изменяющейся внешней среды, мирового финансового кризиса и кризиса российской экономики, действия антироссийских санкций, пандемии коронавируса, что является причиной негативного изменения внутренних параметров на макро-, мезо- и микроуровнях. Особое внимание целесообразно уделить совершенствованию межбюджетных отношений, межотраслевого взаимодействия и государственной политике в сфере импортозамещения под воздействием антироссийских санкций.

Также обоснована необходимость модернизации внутренней и внешней политики Российской Федерации за счет структурной перестройки, направленной на увеличение удельного веса секторов экономики с высокой добавленной стоимостью и соответствующим снижением секторов с низкой маржинальностью.

В настоящее время основными признаками значимости конкретного государства в мировой экономике принято считать размер страны и наличие супероружия. Однако востребованность на мировых рынках результатов внедренных идей научного сообщества, технологий, товаров, уровень и качество жизни населения также играют значительную роль в международных экономических отношениях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Кован С.Е. Теория антикризисного управления социально-экономическими системами (ресурсный подход): монография. – М.: ИНФРА-М, 2015. – С. 75.
- 2 Ряховская А.Н. Проблемы обеспечения эффективности государственного антикризисного управления // Журнал «Управленческие науки». – 2019. – № 1. – Финуниверситет. – С. 20–27.
- 3 Ряховская А.Н., Крюкова О.Г., Насырова Г.А. Инновационная деятельность вузов: состояние и перспективы // Вестник университета «Туран». – 2017. – № 3(75). – Алматы.

4 Ряховская А.Н., Кован С.Е. Влияние экономических санкций на платежеспособность и финансовую устойчивость российских компаний. – Научные труды Вольного экономического общества России, 2019. – Т. 219. – С. 165–176.

5 Конституция Российской Федерации, ст. 7.

6 Ряховская А.Н. Повышение эффективности антикризисных мер Правительства Российской Федерации на 2019–2021 гг. // Журнал «Экономика. Налоги. Право». – 2019. – № 1. – С. 68–74.

SPISOK LITERATURY

1 Kovan S.E. Teoriya antikrizisnogo upravleniya social'no-ekonomicheskimi sistemami (resursnyy podhod): monografiya. – M.: INFRA-M, 2015. – S. 75.

2 Ryahovskaya A.N. Problemy obespecheniya effektivnosti gosudarstvennogo antikrizisnogo upravleniya // Zhurnal «Upravlencheskie nauki». – 2019. – № 1. – Finuniversitet. – S. 20–27.

3 Ryahovskaya A.N., Kryukova O.G., Nasyrova G.A. Innovacionnaya deyatel'nost' vuzov: sostoyanie i perspektivy // Vestnik universiteta «Turan». – 2017. – № 3(75). – Almaty.

4 Ryahovskaya A.N., Kovan S.E. Vliyaniye ekonomicheskikh sankcij na platezhеспособnost' i finansovuyu ustojchivost' rossijskih kompanij. – Nauchnye trudy Vol'nogo ekonomicheskogo obshchestva Rossii, 2019. – Т. 219. – S. 165–176.

5 Konstituciya Rossijskoj Federacii, st. 7.

6 Ryahovskaya A.N. Povyshenie effektivnosti antikrizisnyh mer Pravitel'stva Rossijskoj Federacii na 2019–2021 gg. // Zhurnal «Ekonomika. Nalogi. Pravo». – 2019. – № 1. – S. 68–74.

А.Н. РЯХОВСКАЯ,¹

Бизнесті басқару департаментінің профессоры,
РФ Үкіметі жанындағы Қаржы университетінің
«Дағдарысқа қарсы басқару» ғылыми мектебінің басшысы,
Экономика және дағдарысқа қарсы басқару
институтының президенті, РФ Сауда-өнеркәсіп
палатасының Кәсіпкерлік қызмет қауіпсіздігі
комитетінің дағдарысқа қарсы басқару жөніндегі
кіші комитетінің төрағасы,
Росимущество Қоғамдық кеңесінің мүшесі,
э.ғ.д., профессор.

Д.И. РЯХОВСКИЙ,¹

э.ғ.д., РФ Үкіметі жанындағы Қаржы университетінің
«Салық және салықтық әкімшілендіру» департаментінің басшысы,
Экономика және дағдарысқа қарсы басқару
институтының ректоры, ЭЖДБИ «Дағдарысқа қарсы
басқару және қаржы» департаментінің профессоры,
РФ Үкіметі жанындағы Қаржы университетінің
«Салық және салықтық әкімшілендіру» департаментінің
профессоры, тәжірибеші салық кеңесші.

Ресей Федерациясы Үкіметі жанындағы Қаржы университеті¹

ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДА МЕМЛЕКЕТТІ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУҒА КЕШЕНДІ ТӘСІЛ

Андатпа

Мақалада экономиканы мемлекеттік реттеудің дағдарысқа қарсы қолданылатын шаралары талданады, «дағдарысқа қарсы нақты шараларға» жол берілмеу, әлемдік қаржы дағдарысы, Ресей экономикасының дағдарысы, Ресейге қарсы санкциялар мен коронавирустық пандемия жағдайында дағдарысты басқарудың кешенді тәсілінің негізі болуы керек ұзақ мерзімді жоспарлау принциптерін тәжірибеге енгізудің орындылығы негізделген. Аталған проблеманы шешу – мемлекеттік басқару сапасын арттыру шеңберінде көптеген ғалымдар мен практиктер цифрлық экономиканың сын-қатерлеріне бейімділіктің мемлекеттік тетігіне енгізуді қамтамасыз етуді көздейтін экономиканы жаһандық цифрландыруға үлкен үміт артады. Мұның негізсіз себептерінің бірі мемлекеттік шенеуніктердің бюджет шығындары инфляцияның өсуіне ықпал етеді деген

сенімі болуы мүмкін. Мемлекеттік дағдарысты басқару деңгейін жоғарылату және федералды атқарушы органдардың жеке жауапкершілігін реттеу аясында ғылым өкілдерінің бюджетті орындаудың біркелкілік көрсеткішін Ресей Федерациясының Қаржы министрлігінің сапаны бағалау критерийлерінің тізіміне енгізу туралы ұсыныстары орынды ұсынылады. Сонымен қатар, мақалада бюджеттік саясатты жүзеге асыратын ҚҚС артуының теріс салдары, жұмыс істейтін зейнеткерлердің зейнетақысын индекстеуді жою, ТКШ нарықтық қатынастарды енгізу зерттелген. Ресейдің банкроттық институтына, оның жұмысының жағымсыз салдарына, университеттердің ғылыми әзірлемелерінің нәтижелерін коммерцияландыру деңгейін арттыру қажеттілігіне ерекше назар аударылады.

Тірек сөздер: дағдарысқа қарсы басқару, кешенді тәсіл, бюджет саясаты, ғылымды коммерцияландыру, зейнетақы реформасы, банк жүйесі, алтын-валюта қорлары, банкроттық институт.

A.N. RYAKHOVSKAYA,¹

Professor of Management Department,
Leader of Scientific School “Anti-crisis Management”
of Finance University under the Government
of the Russian Federation, President of Institute
of Economics and Anti-crisis Management,
Chairman of Anti-crisis Management
and Distressed Credit Subcommittee
of Committee on Business Security of Commercial
and Industrial Chamber of Russian Federation,
Member of Russia’s Federal Property
Management Agency Council, d.e.s., professor.

D.I. RYAKHOVSKIY,¹

d.e.s., head of “Taxes and Tax Management”
Department of Finance University under the Government
of the Russian Federation, Rector of Institute of Economics
and Anti-crisis Management, Professor of Department
“Anti-crisis Management and Finance”,
Professor of Department “Taxes and Tax Management”
of Finance University under the Government
of the Russian Federation, Practicing Tax Consultant.

Finance University under the Government of the Russian Federation¹

COMPLEX APPROACH FOR STATE ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN A DOWN ECONOMY

Abstract

The article analyzes anti-crisis state economic measures, justifies the inadmissibility of “targeted anti-crisis measures”, practicality of long-term planning, which should become the foundation of complex approach to state anti-crisis management amid the global financial crisis, Russian economic crisis, anti-Russian sanctions and the pandemic of Covid-19. As part of solving this problem – improving the quality of public administration – many scientists and practitioners have high hopes for the global digitalization of the economy, which provides for the introduction of adaptability to the challenges of the digital economy into the state mechanism. The authors focus on the low level of efficiency of interbudgetary relations, which indicates that one of the most important shortcomings of the mechanism used in Russia is the untimely allocation of budget allocations from the state budget-to-budget recipients, one of the unjustified reasons for which may be the conviction of government officials that budget spending stimulates inflation. As part of increasing the level of state anti-crisis management and regulation of personal responsibility of federal executive bodies, it seems expedient to propose the representatives of science¹³ to include the indicator of evenness of budget execution in the list of criteria for assessing the quality of the Ministry of Finance of the Russian Federation. In addition, the article investigates the negative consequences of VAT increase, the abolition of indexation of a working retired person’s pension, the establishment of market relations in the housing and communal services, realistic budget policy. The article pays particular attention to bankruptcy institution in Russia and its negative consequences, the need to increase the level of research and development commercialization in universities.

Key words: anti-crisis management, integrated approach, budget policy, commercialization of science, pension reform, banking system, gold and foreign exchange reserves, institution of bankruptcy.

МРНТИ 06.81.23
УДК 330.123.6

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-27-33>

Г.Ж. НУРМУХАНОВА,¹
д.э.н., профессор.
Д.К. НУРТАЕВА,¹
ст. преподаватель.
Университет «Туран»¹

СИСТЕМНЫЕ ИМПЕРАТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И БИЗНЕСА

Аннотация

Основным ресурсом формирования эффективной инновационной экономики, как показывает международный опыт, должна стать согласованная деятельность высшей школы, науки, включая новые инновационные структуры (технопарки, форсайт-центры, экспертные и футурологические сообщества), бизнеса. В фокусе интеграции образования науки и бизнеса – инновационно-предпринимательский вуз, способствующий укреплению и оптимизации образования, и рынка. Меняется отношение к ключевой производительной силе – человеку с высоким интеллектом и производительностью. Специалисты нового формата в экономике инноваций будут востребованы перманентно. Основными векторами роста при этом должны быть инновационная активность, опережающее образование (с ориентацией на технологический прогресс и инновации), студентоцентрированность, стратегическое партнерство. Инновационные модернизации способны не только влиять на качественные преобразования социально-экономического развития, но и дестабилизировать баланс экономики и способствовать проявлению неустойчивости. Это требует усиления взаимодействия между образованием, наукой и предпринимательством посредством синергии. Механизм формирования инновационной модели развития высшего образования должен представлять отношения и институты, гарантирующие трансформацию знаний в новые технологии, формировать благоприятную конкурентную экономическую среду, обеспечивающую инновационную активность и развитие принципиально нового инновационного производства. Проблемой в образовательной деятельности университетов является необходимость скорейшего освоения новых направлений широкой подготовки специалистов в области управления инновационными процессами и коммерциализации технологий, что сопряжено с недостаточным уровнем реальных возможностей и стимулов.

Ключевые слова: инновационная экономика, системная модернизация, инновационно-предпринимательский вуз, интеграция стейкхолдеров, рынок образования, императивы интеграции.

Страновая модель высшего образования должна задавать тренд на инновационное развитие государства и обеспечение подготовки специалистов нового формата, соответствующих экономике, основанной на знаниях.

Модернизация высшего профессионального образования на современном этапе, с одной стороны, предполагает необходимость ориентации на потребности рынка труда, а с другой, должна инициировать возможность генерирования новых идей, креативных решений, формирования инновационной и социально-культурной среды.

Предыдущие реформы и трансформационные мероприятия (начатые в 90-е гг.), связанные с развитием рыночной модели образования (как следствие, появление негосударственных вузов) касались в большей мере форм образовательной деятельности, определения качественных и количественных параметров развития системы высшего образования (между которыми сегодня можно наблюдать явный дисбаланс), расширения ее ресурсной базы, декларирования задач построения конкурентной образовательной среды и не сопровождалось серьезными контентными и институциональными изменениями, что не только не решило проблем повышения качества отечественного образования, но и породило ряд существенных вызовов в сфере высшего образования.

И хотя мы наблюдаем ситуацию затянувшегося, перманентного реформирования казахстанского высшего образования, ослабления отдельных положительных традиций отечественного образования, очевидно, что система высшего образования сегодня претерпевает этап конструктивных изменений и нуждается в системной инновационной модернизации. И здесь нужны интегрированные маневры, способные гарантировать эффект синергии инновационной эволюции [1].

Как правило, проблемы, возникающие в системе образования, обусловлены состоянием экономики в целом. Сегодня Казахстан взял инновационный курс и испытывает определенные сложности. Сложившаяся сырьевая модель переживает стремительный спад. На вопрос, какой должна быть отраслевая структура экономики страны, российские исследователи предполагают следующую комбинацию: доля обрабатывающих отраслей – около 20%, доля финансов – вероятно, 25%, а доля сферы услуг – 22%. В основе обрабатывающего производства – фокус на прорывные отрасли, составляющие 20%.

Казахстан занимает 52-е место среди 204 стран с долей 0,23% от объема мирового экспорта. В стоимостном объеме высокотехнологичного экспорта страна находится на 2-м месте среди стран СНГ (после России), при этом доля в совокупном экспорте составляет 4,1% (опережает Россию – 1,3%) [2].

В мировом рейтинге конкурентоспособности (The Global Competitiveness Index 2017) Всемирного экономического форума Казахстан занял 42-е место. Доля инновационной продукции в общем объеме ВВП составила 0,92%, доля расходов на науку к ВВП – 0,21%, доля инновационно активных предприятий – 8,1%. Превзошли ожидания такие показатели, как доля частного капитала в расходах на научные исследования – 49,2%, доля возобновляемых источников энергии в общем объеме производства электроэнергии за 2015 г. – 10,3%. По данным Global Innovation Index 2018 г., Казахстан находится на 74-м месте.

Достигнутые результаты во многом не соответствуют параметрам инновационного развития страновой экономики. И преобразование вузов сегодня – один из драйверов изменения модели развития казахстанской экономики. Тем временем движение к инновационной экономике предполагает необходимость концентрации на 4-х стратегических компонентах, соответствующих приоритетам высшего образования в контексте экономики знаний (доклад Всемирного банка) [1]:

- ♦ создание экономической и институциональной систем в русле развития инновационной экономики;
- ♦ формирование фундамента приумножения человеческого капитала и интеллекта;
- ♦ построение адаптивной информационной инфраструктуры;
- ♦ конструирование эффективного механизма генерации и распространения инноваций.

Сегодня казахстанское вузовское образование еще недостаточно отвечает вызовам времени, так как структура и контент образовательных программ не гармонизированы с запросами рынка. Новые условия меняют восприятие ключевой производительной силы – человека с высоким интеллектом и производительностью. Значение его для инновационной экономики перманентно возрастает. Государственным приоритетом на разных уровнях должна стать подготовка таких кадров, которые будут эффективны в управлении инновационными процессами, в создании и реализации инновационных проектов. А это предполагает, что в инновационном развитии первую скрипку играет образование как источник интеллекта и генерации идей.

Следовательно, инновационное развитие Казахстана сегодня – ключевой императив развития экономики, а системная инновационная модернизация высшего образования – его актуальный приоритет.

Как известно, инновационная экономика характеризуется наукоемкостью, новым структурированием производства и расширением бизнеса, приоритетом качества над количеством, энерго- и ресурсосбережением. Динамичность в развитии технологий, наукоемкости продукции, конкуренции новизны и качества требуют, как уже отмечено, знаний, таланта и профессионализма персонала, генерации технических, технологических, организационных и других инноваций. Владеть знаниями сегодня признается стратегически важным и соотносится со стратегическими ресурсами (такими, как сырье, территория, золотой запас, валютные резервы). Сегодня мир борется не за товары и услуги, а за интеллект, доступ к его источникам.

Большой исследовательский интерес представляет анализ узловых проблем, представленный российскими учеными в теории постиндустриальной экономики и в трудовой теории [3], где обосновывается подход к разработке механизма конструирования современного контентного наполнения труда и его эффективности. Авторы предлагают схему: «знания, основанные на научном содержании – уникальные личностные компетенции – личностный IQ, EQ и LQ». При этом процесс овладения новыми знаниями, генерации воззрений и идей в контексте ин-

новационного движения (производства) становится постоянным, что определяет его в качестве императива. Российские коллеги называют такое требование императивом эффективности функционирующих производственных систем. При этом драйвером является интеллектуальный капитал, отвечающий следующим характеристикам:

- ♦ адаптации к новому инновационному производству;
- ♦ отражению связи образования, науки и бизнеса (производства).

Возрастание значимости знания как экономического ресурса и системы образования как сферы его производства и, как следствие, построение высшей школы как целостного системного объекта, основанного на компетентностном подходе, становится важным императивом развития экономики. В пространстве инновационных преобразований появляются исключительные компетенции. Следовательно, управление компетенциями – один из императивов инновационных преобразований. Основными задачами управления компетенциями можно считать:

- ♦ определение узловых компетенций, оценку их полноты и приемлемости;
- ♦ конструирование специальных программ по приобретению отсутствующих компетенций;
- ♦ обоснование пула необходимых компетенций и демонстрацию их качества;
- ♦ ввод узловых компетенций в воспроизводственных процессах по созданию интеллектуального капитала;
- ♦ охрану ключевых компетенций и удержание лидерства [4].

Вероятно, что инновационные модернизации способны не только влиять на качественные преобразования социально-экономического развития, но и дестабилизировать баланс экономики и способствовать проявлению неустойчивости. Это требует усиления взаимодействия между образованием, наукой и предпринимательством посредством синергии.

Обновленная система высшего образования в условиях инновационной экономики соответствует типу экономического развития, запросам общества и бизнеса, геостратегии и глобализации [5].

Важно, что ответ на новые вызовы – эффективное сотрудничество (интеграция) образования, науки и бизнеса, что влияет на новый формат отношений и компетенций.

Механизм формирования инновационной модели развития высшего образования должен представлять отношения и институты, гарантирующие трансформацию знаний в новые технологии, формировать благоприятную конкурентную экономическую среду, обеспечивающую инновационную активность и развитие принципиально нового инновационного производства. В зарубежной практике критериями эффективности и устойчивости страновой экономики наряду с классическими индикаторами (такими, как ВВП, ВНП, НД) являются качественные показатели и индикаторы скорости генерации знаний, которые создаются в условиях синергии науки, образования и бизнеса. [3]. Кроме того, создаются новые образовательные структуры подготовки специалистов новой формации. В качестве примера можно указать Европейский институт инноваций и технологий и Гонконгский университет науки и технологий, а также Массачусетский экспериментальный Олин-колледж и Глобальный университетский кампус в Южной Корее. [3]. То есть речь идет о новой инновационной модели генерации знаний для формирования интеллектуального капитала, что также является императивом интеграции.

Казахстан, как уже было сказано выше, встал на путь инновационного развития. Приведем статистику: в 2017 г. в стране 386 организаций выполняли НИОКР. Количество работников, выполняющих исследования и разработки, составляет 22,1 тыс. человек. Из них 17,2 тыс. – специалисты-исследователи. Кадры, имеющие ученую степень доктора или кандидата наук, доктора PhD или доктора по профилю, составили более 42%.

Среди сдерживающих факторов инновационной активности отмечают:

- ♦ недостаточная осведомленность представителей предпринимательского сектора об инновациях и инновационных проектах;
- ♦ дефицит финансовых возможностей;
- ♦ слабые компетенции персонала;
- ♦ упущение информации об инновационных объектах;
- ♦ слабые маркетинговые усилия и спроса на инновации [5].

Ситуация на рынке образовательных услуг характеризуется оторванностью отечественных вузов от проблем регионального бизнеса, что приводит к несостыковке подготовленности вы-

пускаемых специалистов и спроса на рынке труда. В качестве меры, стимулирующей сотрудничество вузов и бизнеса в сфере инноваций, можно рассматривать японский опыт по созданию налоговых условий, дающих бизнесу выгоду от взаимодействия с университетами [6]. Эта мера заключается в снижении почти в два раза налога на имущество по оборудованию, купленному компанией с целью реализации научного проекта совместно с университетом.

Сложной проблемой в образовательной деятельности самих университетов является необходимость скорейшего освоения новых направлений широкой подготовки специалистов в области управления инновационными процессами и коммерциализации технологий, сопряженная с недостаточным уровнем реальных возможностей и стимулов профессорско-преподавательского состава заниматься научными исследованиями. ППС нужно обучать инновационному менеджменту, маркетингу, трансферу технологий и патентованию, формам охраны интеллектуальной собственности, созданию инновационных сетей и цифровизации. Пока же, к сожалению, серьезного прорыва не наблюдается [6].

Бизнес сегодня стремится в сферу инноваций и высоких технологий, где высоко значение инновационных менеджеров, умеющих работать и достигать максимальных результатов и эффекта в проектной деятельности и дизайн-мышлении [7]. Подготовка таких кадров в Казахстане ведется недостаточно активно. Многие университеты заявляют о внедрении предпринимательской составляющей в свои образовательные программы. И только немногие из них попадают в фокус интеграции образования, науки и бизнеса. Речь идет о принципиально новой модели высшего учебного заведения – университете инновационно-предпринимательского типа.

Формирование университетов нового типа основано на отношениях между участниками, генерирующими идеи, знания и инновации. Такая модель представляет собой инновационную экосистему. В зарубежной литературе, например, в трудах Д. Джексона «What is an Innovation Ecosystem?», подчеркивается особая значимость исследований и генерации инноваций как задачи современного университета наряду с преподавательской и научно-исследовательской деятельностью [8]. В докладе Томаса Петерсона на тему «Создание инновационной экосистемы» даны характеристики такой экосистемы:

- ♦ исследования, проводимые в университете в контексте потребностей рынка;
- ♦ теория и практика инновационного предпринимательства в условиях вовлеченности преподавателей в инновации и предпринимательство, в тесные контакты с бизнесом и реальным сектором;
- ♦ трансформация трансляционных исследований университета в бизнес и реальный сектор.

Отдельные авторы отождествляют инновационную и предпринимательскую экосистемы. Однако «предпринимательская экосистема» – более широкое понятие, нацеленное не только на инновационный бизнес, но и на социальное предпринимательство. Исследование зарубежного опыта демонстрирует картину, при которой чем сильнее обмен между поставщиком знаний (университетом) и их потребителем (бизнесом), тем эффективнее функционирование инновационной и предпринимательской экосистемы.

Необходимость формирования инновационно-предпринимательской экосистемы становится императивом интеграции основных ее элементов. Создавая такую экосистему, необходимо четко обозначить правила выбора самих идей и их финансирования, разработать механизмы привлечения талантов (вовлекая обучающихся) и экспертов-практиков в качестве менторов студенческих бизнес-проектов. В вузах должна быть выстроена инфраструктура, обеспечивающая наплыв идей, поддерживающая работу лабораторий и мастерских где они зарождаются, гарантирующая защиту интеллектуальной собственности, формирующая акселерационную среду. Основой предпринимательской культуры должны стать обучение предпринимательству и предпринимательский дух обучающихся и ППС.

В целях стимулирования инновационной и предпринимательской деятельности необходимо укреплять связи между университетами и компаниями как основы не только эффективного трансферта знаний, но и возможности решения учеными актуальных исследовательских задач, проведения высококачественных научных исследований и получения четкого представления о применении результатов исследований в отраслях и регионах. В этой связи университеты позиционируются как «инкубаторы» наукоемких спиноффов компаний. Хорошее взаимодействие университетов и компаний служит росту темпов инновационного развития.

Рисунок 1 – Интеграция науки, образования и бизнеса

Суммируя сказанное, дадим уточненное понятие инновационно-предпринимательской экосистемы – самоорганизующаяся система интеграции, обеспечивающая синергический эффект от объединения усилий участников взаимодействия.

В 2017 г. прочно вошло в обиход казахстанских экономистов, ученых и бизнесменов понятие «индустрия 4.0». Президент страны – Лидер нации Нурсултан Назарбаев заявил тогда о необходимости технологической модернизации экономики в контексте цифровизации и создания новых отраслей. Сегодня еще существуют барьеры, для устранения которых необходимо совершенствовать нормативное регулирование, развивать цифровую инфраструктуру, а также собственные технологии и компетенции, человеческий капитал, финансовые и иные меры стимулирования. Для популяризации внедрения технологий индустрии 4.0 и помощи бизнесу в реализации цифровых проектов, в стране будут созданы модельные цифровые фабрики, которые станут демонстрационными площадками цифровых технологий, а также Национальный центр компетенций индустрии 4.0.

В этой связи делается вывод о возрастании отдачи вложений в процесс воспроизводства интеллектуального капитала в высшем образовании – императив, объясняющий следующее:

- ♦ для новых знаний, формирующих уникальные компетенции, действует закон возрастающей отдачи;
- ♦ переработка ресурсов сменяется обработкой информации, влияя на изменение характера конкуренции;
- ♦ интеллектуальный капитал формируется на основе адаптации к новым идеям и генерации новых знаний;
- ♦ темпы обновления знаний повышаются (в сфере фундаментальных знаний – 5% в год; в сфере профессиональных – 20% в год), происходит удвоение объема информации за 1,5–2 года. Это определяет важность адаптации вузов как субъектов рынка к увеличению информационных потоков и изменению требований к качеству интеллектуального капитала [3].

Таким образом, императив накопления интеллектуального капитала вузов подтвержден законом возрастающей отдачи. Структура цикла воспроизводства интеллектуального капитала приобретает следующий вид:

Процесс разработки новых идей → завоевание лидерских позиций на основе их селекции и освоения → создание новых технологий и учебных курсов → привлечение новых поколений обучаемых → извлечение финансового результата → рост дохода → генерация новых идей [3].

Вуз, представляющий систему возрастающей отдачи, реализует образовательные программы и НИР, создает прибыль, преимущественно благодаря качеству образовательных услуг и научной продукции. Это подтверждает ориентацию вуза на индустрию 4.0.

Как не раз подчеркивал Н.А. Назарбаев, «...интеграция образования, производства и науки – один из узловых условий для вхождения Казахстана в число 30 самых развитых государств мира. Мы имеем для этого все необходимые ресурсы и возможности».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Современные императивы инновационной модернизации высшего образования: https://interactive-plus.ru/ru/article/79502/discussion_platform (дата обращения: 30.05.2019 г.).
- 2 Гурова И.П. Высокотехнологичный экспорт СНГ: проблема измерения: <https://cyberleninka.ru/article/v/vysokotekhnologichnyy-eksport-sng-problema-izmereniya> (дата обращения: 03.06.2019 г.).
- 3 Гречко М.В. Императивы развития высшего образования в условиях перехода к модели новой индустриализации экономики России. – М.: ИД «Финансы и кредит», 2015. – С. 25–38.
- 4 Гильбо Е.В. Теория постиндустриальной экономики: <http://www.park.ru/newsarchive/gilbo/g06.htm> (дата обращения: 10.04.2019 г.).
- 5 Волков А.Е. Российское образование–2020: модель образования для инновационной экономики. – С. 32–64: <http://www.hse.ru/data/017/785/1228/education-2020-quest.pdf>. (дата обращения: 10.04.2019 г.).
- 6 Казахстанская наука и инновации: трудный путь навстречу друг другу: https://forbes.kz/process/science/kazakhstanskaya_nauka_i_innovatsii_trudnyiy_put_navstrechu_drug_drugu/ (дата обращения: 30.05.2019 г.).
- 7 Интеграция науки и образования – государственный приоритет: <https://www.kazpravda.kz/>.
- 8 Jackson D.J. What is an Innovation Ecosystem?: http://erc-assoc.org/sites/default/files/topics/policy_studies/DJackson_Innovation%20Ecosystem03-15-11.pdf (дата обращения: 30.05.2019 г.).

SPISOK LITERATURY

- 1 Covremennyye imperativy innovatsionnoi modernizatsii vysshego obrazovaniya: https://interactive-plus.ru/ru/article/79502/discussion_platform (data obrashcheniya: 30.05.2019 g.).
- 2 Gurova I.P. Vysokotekhnologichnyi eksport SNG: problema izmereniya: <https://cyberleninka.ru/article/v/vysokotekhnologichnyy-eksport-sng-problema-izmereniya> (data obrashcheniya: 03.06.2019 g.).
- 3 Grechko M.V. Imperativy razvitiya vysshego obrazovaniya v usloviyakh perekhoda k modeli novoi industrializatsii ekonomiki Rossii. – M.: ID «Finansy i kredit», 2015. – S. 25–38.
- 4 Gil'bo E.V. Teoriya postindustrial'noi ekonomiki: <http://www.park.ru/newsarchive/gilbo/g06.htm> (data obrashcheniya: 10.04.2019 g.).
- 5 Volkov A.E. Rossiiskoe obrazovanie–2020: model' obrazovaniya dlya innovatsionnoi ekonomiki. – S. 32–64: <http://www.hse.ru/data/017/785/1228/education-2020-quest.pdf>. (data obrashcheniya: 10.04.2019 g.).
- 6 Kazakhstanskaya nauka i innovatsii: trudnyi put' navstrechu drug drugu: https://forbes.kz/process/science/kazakhstanskaya_nauka_i_innovatsii_trudnyiy_put_navstrechu_drug_drugu/ (data obrashcheniya: 30.05.2019 g.).
- 7 Integratsiya nauki i obrazovaniya – gosudarstvennyi prioritet: <https://www.kazpravda.kz/>.
- 8 Jackson D.J. What is an Innovation Ecosystem?: http://erc-assoc.org/sites/default/files/topics/policy_studies/DJackson_Innovation%20Ecosystem03-15-11.pdf (data obrashcheniya: 30.05.2019 g.).

Г.Ж. НУРМУҚАНОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

Д.К. НҰРТАЕВА,

аға оқытушы.

«Тұран» университеті¹

БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БИЗНЕС ИНТЕГРАЦИЯСЫНЫҢ ЖҮЙЕЛІК ИМПЕРАТИВТЕРІ

Андатпа

Тиімді инновациялық экономиканы қалыптастырудың негізгі ресурсы, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, жоғары білімнің, ғылымның, оның ішінде жаңа инновациялық құрылымдарды (технопарктер, форсайт орталықтары, сараптамалық және футурологиялық қоғамдастықтар) және бизнестің үйлестірілген қызметі болуы керек. Білім, ғылым және бизнес интеграциясының бағыты білім мен нарықты нығайтуға және оңтайландыруға ықпал ететін инновациялық және кәсіпкерлік университет болып табылады. Негізгі өндіріс күшке – жоғары интеллект пен өнімділікке ие адамға деген қатынас өзгеруде. Инновация экономикасындағы жаңа форматтағы мамандар үнемі сұранысқа ие болады. Сонымен бірге өсудің негізгі векторлары: инновациялық белсенділік, озық білім (технологиялық прогресс пен инновацияға бағдарланған), студенттерге бағ-

дарланған және стратегиялық серіктестік болуы керек. Инновациялық модернизация әлеуметтік-экономикалық дамудың сапалы қайта құруларына әсер етіп қана қоймай, сонымен қатар экономика тепе-теңдігін тұрақсыздандырып, тұрақсыздықтың көрінуіне ықпал етуі мүмкін. Бұл синергия арқылы білім, ғылым және кәсіпкерліктің өзара байланысын күшейтуді қажет етеді. Жоғары білімді дамытудың инновациялық моделін қалыптастыру тетігі білімді жаңа технологияға айналдыруға кепілдік беретін, инновациялық қызметті және принципіалды жаңа инновациялық өндірісті дамытуды қамтамасыз ететін қолайлы бәсекелі экономикалық органы қалыптастыратын қатынастар мен институттарды білдіруі керек. Университеттердің білім беру қызметіндегі проблема нақты мүмкіндіктер мен ынталандырудың жеткіліксіз деңгейімен қатар инновациялық процестерді басқару және технологияларды коммерциализациялау саласындағы мамандарды кеңінен даярлаудың жаңа бағыттарын ерте дамыту қажеттілігі болып табылады.

Тірек сөздер: инновациялық экономика, жүйелі жаңғырту, инновациялық-кәсіпкерлік университет, мүдделі тараптардың интеграциясы, білім беру нарығы, интеграциялық императивтер.

G.ZH. NURMUKHANOVA¹

d.e.s., professor.

D.K. NURTAYEVA,¹

senior lecturer.

Turan University¹

SYSTEMIC IMPERATIVES OF THE INTEGRATION OF EDUCATION, SCIENCE AND BUSINESS

Abstract

According to international experience, the coordinated activities of higher education institutions, science, including new innovative structures (such as technology parks, foresight centers, expert and futuristic communities) and business should be main resource for the formation of effective innovation-driven economy. The focus of integration of education, science and business is on an innovative-entrepreneurial university that contributes to the strengthening and optimization of education and market. The attitude towards the main productive force that is towards an individual of highly intellectual and highly productive labor is changing. The role of specialists of the new format in innovation-driven economy is significant and will constantly grow. The main growth vectors should be intensity of innovations, leading education (with focus on technological progress and innovations), student-centeredness and strategic partnership. Innovative modernization can affect not only the qualitative transformations of socio-economic development, but also destabilize the balance of the economy and contribute to the manifestation of instability. This requires strengthening the interaction between education, science and entrepreneurship through synergy. The mechanism for the formation of an innovative model for the development of higher education should represent relations and institutions that guarantee the transformation of knowledge into new technologies, form a favorable competitive economic environment that provides innovative activity and the development of a fundamentally new innovative production. A problem in the educational activities of universities is the need for the earliest possible development of new areas of broad training of specialists in the field of management of innovative processes and commercialization of technologies, coupled with an insufficient level of real opportunities and incentives.

Key words: innovative economy, systemic modernization, innovative and entrepreneurial university, integration of stakeholders, education market, integration imperatives

МРНТИ 06.51.51, 06.51.77
УДК 339.9, 339.924

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-34-38>

Х.К. КУСАИНОВ,¹
д.э.н., профессор,
академик Международной
академии информатизации¹

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССОВ ЕВРАЗИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация

Формирование ЕАЭС изначально было связано с задачей по обеспечению совместными усилиями конкурентных преимуществ в мировой экономике. Однако сегодня становится все более понятным, что решение этой задачи осуществляется непоследовательно. В статье ставится цель на основе системного анализа исследовать основные факторы, определяющие недостаточную последовательность в развитии интеграционных процессов. Делается вывод, что во многом их проявление определяется превалированием политических аспектов над экономическими. Действительно, практика последних лет показывает, что Евразийский экономический союз развивается недостаточными темпами и не без внутренней противоречивости с декларируемыми целями и принципами. В особенности они обнажились в период формирования долгосрочной стратегии развития на период до 2025 года. Надо признать, что в последнее время политические аспекты все более выходят на первый план, оттесняя сугубо экономическую повестку. Более того, ЕЭК в дополнение к идее единой валюты и единого наднационального банка настойчиво продвигает расширение своих полномочий по наднациональному регулированию таких сфер, как здравоохранение, образование и другие социальные направления развития. В этом, на наш взгляд, и видится главный риск для объединения. В то же время успешное развитие известных мировых интеграционных объединений основано на безусловном приоритете принципов экономической интеграции. Автором вносятся предложения по обеспечению устойчивого развития объединения с учетом сбалансированности интересов государств-членов и снижения возможных рисков.

Ключевые слова: риски развития, политика, экономика, национальные интересы, протекционизм, судебная система, сбалансированность, интеграция.

Современные процессы объединения стран мира в различные межгосударственные союзы является закономерным следствием роста конкуренции в мировой экономике, вызывающей необходимость поддержки и наращивания конкурентных преимуществ стран интеграционных союзов. При этом в последние годы проявилась тенденция формирования субрегиональных объединений стран, к которым следует отнести и Евразийский экономический союз.

На концепт «евразийская интеграция» не только можно, но и нужно смотреть с различных ракурсов, чтобы иметь реальное представление о его целесообразности и, как следствие, жизнеспособности. В силу этого и разброс имеющих место точек зрения достаточно обширный – от сугубо экономических до чисто политических. Будем объективны: этому способствует и сам предмет оценочных исследований, имеющий ясные формализации в сопровождающих документах, но неясные очертания своего текущего развития с размытыми перспективами.

В историческом срезе все более-менее понятно: в условиях современной растущей глобализации сложно перестроить национальные экономики некоторых постсоветских стран в направлении их все большей конкурентоспособности, тем более что нет существенного улучшения платформы для подобного развития – экономика не диверсифицирована, по-прежнему опора на сырьевой сектор, недостаточный уровень технологичности производства и инновационности экономики и т.д.

При этом разрыв хозяйственных связей, сформировавшихся на базе многолетних технологических цепочек отраслей и предприятий бывших союзных республик, еще не означал полнейший отказ от возможной их реанимации на принципах взаимовыгодной межгосударственной производственной кооперации.

С этих позиций сама идея евразийской интеграции, впервые высказанная в 1994 г. на лекции в МГУ Н. Назарбаевым, была здоровой для того момента времени. Однако ее воплощение в жизнь в формате таких малоэффективных форм, как СНГ, ЕврАзЭС с неизбежностью привело к пониманию, что объединение наиболее целесообразно продвигать на иных, более прагматичных интеграционных принципах, имея в виду прежде всего формирование ядра объединения на базе 3–4 сильных экономик с последующим вовлечением иных государств, в том числе и из числа третьих стран мира.

Можно разбить время формирования и становления объединения на четкие этапы, каждый из которых имеет специфические особенности в части соотношения оценок потенциала и рисков.

Первый этап как время продвижения интеграционной идеи характеризуется продуктивной работой всевозможных научно-исследовательских институтов, главным образом российских, по формированию заманчивых перспектив интеграции, из которых следует, что наибольшие выгоды получают именно Беларусь, Казахстан и Украина [1].

Другие перспективы, более реальные, на наш взгляд, опирались на твердую научную основу, обрисовывались в исследованиях украинских ученых, что, как показало время, серьезно воспринималось руководством страны [2].

Примечательно, что не были высказаны не только на международном уровне, но и на внутреннем информационном поле какие-либо серьезные мнения и трезвые оценки казахстанских научных коллективов и отдельных научных экспертов, что ярко характеризует положение науки в Казахстане.

Последнее, на наш взгляд, негативно сказалось на весьма ответственном этапе формирования Таможенного союза (ТС) и подготовки к созданию Единого экономического пространства (ЕЭП), когда был разработан пакет из 17 соглашений. При этом, как тогда отмечал С. Глазьев, решения по созданию Единого экономического пространства (ЕЭП) предусматривали наделение Комиссии начиная с 2012 г. 30-ю новыми полномочиями и функциями, в дополнение к 145 действовавшим [3].

Это означает, что уже на том, предпроектном этапе формирования ЕЭП предпринимались попытки наделения Комиссии значительными наднациональными функциями. Поэтому неудивительно, что со вторым приходом С. Глазьева в руководство уже Евразийской экономической комиссии (ЕЭК) эта идея укрепления наднационального органа получила второе дыхание и лишь вмешательство лично Президента Казахстана К-Ж. Токаева 19 мая 2020 г. на заседании Высшего Евразийского экономического совета позволило, на наш взгляд, несколько остудить реформаторский пыл в ЕЭК.

Все это явилось проявлением излишней пассивности казахстанского научного сообщества вкупе с недостаточной заинтересованностью государственных органов, что не позволило сформировать своеобразный коридор эффективных прямых и обратных связей между правительством, центральными госорганами Казахстана, с одной стороны, и Интеграционной комиссией ТС, с другой стороны. Казахское представительство фактически в одиночку пыталось противостоять, но безуспешно, давлению, связанному с излишне ускоренным принятием некоторых поспешных интеграционных решений в ТС.

Как результат, казахстанская сторона тогда оказалась в положении догоняющей стороны, чтобы как-то вписаться в рамки этих соглашений. Вместе с тем сегодня все чаще может возникать вопрос: а надо ли было так напрягаться, догонять уходящий поезд, который движется в никуда?

Для подобной постановки вопроса есть основания. Абстрагируемся от предельно ортодоксальных по содержанию мнений, например, о том, что экономическая необходимость в ЕАЭС определяется эффектом масштаба от интеграции, который представляет собой уменьшение затрат на единицу продукции, получаемом за счет увеличения спроса на продукцию и, соответственно, увеличения производства [4], а также от мнения об экономической нецелесообразности ввиду излишней политизированности Союза [5] и сошлемся на непредвзятый анализ некоторых российских экспертов.

В частности, российский эксперт К. Подкина считает, что давать однозначную оценку ЕАЭС на этом этапе крайне сложно. Союз Евразии уже сделал первые шаги, которые показали как сильные, так и слабые стороны интеграционных процессов, из чего, несомненно, нужно извлечь выводы и своевременно устранять возникающие проблемы сотрудничества.

И этот эксперт по истечении почти 5 лет функционирования ЕАЭС приводит некоторые рекомендации по устранению выявленных проблем.

1. Выработка единой согласованной макроэкономической политики в рамках ЕАЭС.
2. Наращивание экспорта ЕАЭС.
3. Импортзамещение промышленных товаров на рынке союза.

4. Унификация законодательства.
5. Создание единой транспортно-логистической магистрали между членами объединения.
6. Минимизация зависимости от сырьевой экономики, укрепление реального сектора экономики.
7. Увеличение взаимной и внешней торговли товарами на территории ЕАЭС.
8. Повышение инвестиционной активности, что будет способствовать выходу единой экономики из состояния стагнации.
9. Расширение перечня стран-членов союза, поиски всевозможных вариантов плодотворного сотрудничества с третьими странами и интеграционными блоками мирового пространства. Все эти действия, несомненно, будут способствовать быстрому укреплению и экономическому росту ЕАЭС в мировом пространстве [6].

Можно однозначно понять, что эти рекомендации, по сути, есть не что иное, как анонсированные основные задачи еще на проектной стадии обоснования необходимости ЕАЭС, и если на сегодня они все еще остаются проблемными, то это может означать лишь одно – ЕАЭС развивается по принципу «ни шатко, ни валко».

Действительно, практика последних лет показывает, что Евразийский экономический союз развивается недостаточными темпами и не без внутренней противоречивости с декларируемыми целями и принципами. В особенности они обнажились в период формирования долгосрочной стратегии развития на период до 2025 года. Надо признать, что в последнее время политические аспекты все более выходят на первый план, оттесняя сугубо экономическую повестку. Более того, ЕЭК в дополнение к идее единой валюты и единого наднационального банка настойчиво продвигает расширение своих полномочий по наднациональному регулированию таких сфер, как здравоохранение, образование и другие социальные направления развития. В этом, на наш взгляд, и видится главный риск для объединения.

В целом можно констатировать, что несогласованность целевых приоритетов государств-членов союза и определяет отличие ЕАЭС от известных мировых интеграционных объединений, успехи развития которых основаны на безусловном приоритете принципов экономической интеграции.

В подобных условиях важно, на наш взгляд, придерживаться следующих принципов в направлении совершенствования регулятивным развитием ЕАЭС:

- ♦ следует исходить из понимания, что подобная интеграция разных по масштабу экономик с различными интересами при несовершенных правилах взаимоотношений между государствами-членами союза может восприниматься как «игра с нулевой суммой». В теории игр это означает, что не может какая-либо сторона выиграть, если не проиграет одна или все остальные стороны.

Поэтому важно актуализировать нормативную правовую базу ЕАЭП в части проведения взвешенной и непротиворечивой макроэкономической политики, сопряженной с задачей обеспечения максимальной сбалансированности интересов сторон;

- ♦ не обойтись без реформы судебной системы объединения, которая до настоящего времени носит излишне забюрократизированный характер.

Реальная практика показывает, что существующие на сегодняшний день соглашения между странами-членами объединения не предусматривают действенного механизма для разрешения возникающих споров.

На заседании ВЕЭС в Ереване 1 октября 2019 г. президент Казахстана К-Ж. Токаев особо подчеркнул, что суд Евразийского экономического союза должен полностью выполнить свое предназначение и реализовать задачи, которые возложены на него как на независимый орган. Принимаемые заключения имеют консультативный характер и стороны не всегда принимают во внимание решения Евразийского суда. В этой связи он рекомендовал проанализировать действующую практику и выработать предложение по укреплению роли Суда Евразийского экономического союза [7].

По нашему мнению, судебная система должна носить абсолютно независимый характер и не оглядываться на Комиссию, причем не только в перерывах между заседаниями Высшего Евразийского экономического совета.

Наряду с этим Казахстану следует рассчитывать на проведение более эффективной собственной протекционистской политики, усиление механизмов лоббирования интересов отече-

ственных производителей в рамках ЕЭК, ее консультативных советов и Делового совета ЕАЭС, а также других институтов, задействованных в интеграции. При этом действенной мерой по координации ключевых государственных органов в вопросах защиты и продвижения казахстанских интересов может явиться повышение эффективности информационно-управленческого коридора «центральные и местные госорганы – Министерство торговли и интеграции – правительство – представительство Казахстана в ЕЭК – ЕЭК» на принципах прямых и обратных связей в целях оперативного и качественного реагирования на процессы принятия решений в ЕАЭС.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Клоцвог Ф., Сухотин А., Чернова Л. Прогнозирование экономического развития России, Беларуси, Казахстана и Украины в рамках единого экономического пространства // Проблемы прогнозирования. – 2009. – № 4. – С. 26–36.
- 2 Ивантер В., Геец В. Оценка народнохозяйственных последствий создания единого экономического пространства и присоединения к нему Украины // Проблемы прогнозирования. – 2012. – № 3. – С. 3–28.
- 3 Глазьев С. Итоги и перспективы интеграционных процессов на постсоветском пространстве: // www.glazev.ru/econom_polit/295.
- 4 Барышников Д. Экономическая необходимость в интеграции ЕАЭС: // <http://eurasiaforum.ru/blog/185>.
- 5 ИА «NewTimes.kz», 20.05.2020: // <https://newtimes.kz/politika/110598>.
- 6 Подкина К. ЕАЭС: анализ текущего состояния и перспективные векторы сотрудничества // Вестник Челябинского государственного университета. – 2019. – № 9(431). Экономические науки. Вып. 66. – С. 217–224.
- 7 Касым-Жомарт Токаев: Суд ЕАЭС должен полностью выполнить свое предназначение / МИА «KAZINFORM», 1.10.2019: // https://www.inform.kz/ru/_a3571144.

SPISOK LITERATURY

- 1 Klotstvov F., Sukhotin A., Chernova L. Prognozirovanie ekonomicheskogo razvitiya Rossii, Belarusi, Kazakhstana i Ukrainy v ramkakh edinogo ekonomicheskogo prostranstva // Problemy prognozirovaniya. – 2009. – № 4. – S. 26–36.
- 2 Ivanter V., Geets V. Otsenka narodnokhozyaistvennykh posledstviy sozdaniya edinogo ekonomicheskogo prostranstva i prisoedineniya k nemu Ukrainy // Problemy prognozirovaniya. – 2012. – № 3. – S. 3–28.
- 3 Glaz'ev S. Itogi i perspektivy integratsionnykh protsessov na postsovetskom prostranstve: // www.glazev.ru/econom_polit/295.
- 4 Baryshnikov D. Ekonomicheskaya neobkhodimost' v integratsii EAES: // <http://eurasiaforum.ru/blog/185>.
- 5 IA «NewTimes.kz», 20.05.2020: // <https://newtimes.kz/politika/110598>.
- 6 Podkina K. EAES: analiz tekushchego sostoyaniya i perspektivnye vektory sotrudnichestva // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2019. – № 9(431). Ekonomicheskie nauki. Vyp. 66. – S. 217–224.
- 7 Kasym-Zhomart Tokaev: Sud EAES dolzhen polnost'yu vpolnit' svoe prednaznachenie / MIA «KAZINFORM», 1.10.2019: // https://www.inform.kz/ru/_a3571144.

Х.К. ҚҰСАЙЫНОВ,¹

э.ғ.д., профессор.

Халықаралық ақпараттандыру
академиясының академигі¹

ЕУАЗИЯЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

ЕАЭО құрылуы бастапқыда әлемдік экономикада бәсекелестік артықшылықтарды бірлесіп қамтамасыз ету міндетімен байланысты болды. Алайда, бүгінде бұл мәселенің шешімі дәйексіз жүзеге асырылып жатқандығы айқын бола бастады. Мақаланың мақсаты – жүйелік талдау негізінде интеграциялық процестердің дамуындағы жүйеліліктің жоқтығын анықтайтын негізгі факторларды зерттеу. Олардың көрінісі көп жағынан

экономикалық аспектілерден гөрі саяси аспектілердің басым болуымен анықталады деген қорытынды жасалды. Шынында да, соңғы жылдардағы тәжірибе көрсеткендей, Еуразиялық экономикалық одақ жеткіліксіз қарқынмен дамып келеді және мәлімделген мақсаттар мен принциптерге ішкі қайшылықтарсыз емес. Атап айтқанда, олар 2025 жылға дейінгі кезеңге арналған ұзақ мерзімді даму стратегиясын қалыптастыру кезінде әшкере болды. Соңғы жылдары саяси аспектілер алдыңғы қатарға шығып, таза экономикалық күн тәртібін ысырып тастағанын мойындау керек. Сонымен қатар, ЕЭК біртұтас валюта мен бірыңғай ұлттықтан жоғары банк идеясынан басқа денсаулық сақтау, білім беру және басқа да әлеуметтік даму салалары сияқты ұлттан тыс реттеуде өз өкілеттіктерін кеңейтуді табандылықпен алға жылжытуда. Бұл, біздің ойымызша, одақ үшін негізгі қауіп. Сонымен бірге, белгілі әлемдік интеграциялық бірлестіктердің табысты дамуы экономикалық интеграция принциптерінің сөзсіз басымдығына негізделген. Автор бірлестіктің тұрақты дамуын қамтамасыз ету, мүше мемлекеттердің теңгерімді мүдделерін ескере отырып және ықтимал тәуекелдерді азайту бойынша ұсыныстар жасалады.

Тірек сөздер: даму тәуекелдері, саясат, экономика, ұлттық мүдделер, протекционизм, сот жүйесі, тепе-теңдік, интеграция.

KH.K. KUSSAINOV,¹
d.e.s., professor,
academician of International
Informatization Academy¹

FEATURES OF EURASIAN INTEGRATION PROCESSES

Abstract

The formation of the EAEU was initially associated with the task of jointly providing competitive advantages in the global economy. However, today it is becoming increasingly clear that the solution to this problem is being carried out inconsistently. The goal of the article is to investigate the main factors that determine the lack of consistency in the development of integration processes on the basis of system analysis. It is concluded that in many respects their manifestation is determined by the prevalence of political aspects over economic ones. Indeed, the practice of recent years shows that the Eurasian Economic Union is developing at an insufficient pace and not without internal contradictions with the declared goals and principles. They were especially exposed during the formation of a long-term development strategy for the period up to 2025. It must be admitted that in recent years, political aspects have increasingly come to the fore, pushing aside a purely economic agenda. Moreover, the EEC, in addition to the idea of a single currency and a single supranational bank, is persistently advancing the expansion of its powers in supranational regulation of such spheres as healthcare, education and other social areas of development. This, in our opinion, is the main risk for the union. At the same time, the successful development of well-known world integration associations is based on the unconditional priority of the principles of economic integration. Proposals are being made to ensure the sustainable development of the association, taking into account the balanced interests of member states and reduce possible risks.

Key words: development risks, politics, economy, national interests, protectionism, judicial system, balance, integration.

FTAXP 06.51.51:
ЭОЖ 338.9

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-39-45>

А.Қ. ҚАЛТАЕВ,¹
қауымдастырылған профессор.
А.Ж. СУГУРОВА,¹
профессор көмекшісі.
Ф.М. ТУЛЕЕВА,¹
оқытушы көмекшісі,
М. Тынышбаев атындағы Қазақ көлік
және коммуникациялар академиясы¹

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН – РЕСЕЙ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ САЛАЛАРЫ

Андатпа

Бұл мақала Ресей Федерациясының Қазақстан Республикасымен экономикалық саладағы ынтымақтастығына арналған. Мақалада елдердің сауда қатынастарын талдау, экспорт пен импорттың құрылымы талданады. Автор ынтымақтастықтың басым бағыттарын және аймақтық ынтымақтастық пен шекара маңындағы саудадағы экономикалық ынтымақтастықты дамытудың негізгі аспектілерін сипаттайды. ЕАЭО аясындағы Ресей мен Қазақстан арасындағы екіжақты қарым-қатынастардың маңызды кезеңіне баса назар аударылды. Бұл жұмыста энергетика, өнеркәсіп, білім беру, инфрақұрылым және көлік саласындағы ірі жобалар көрсетілген, және де Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының экономикалық ынтымақтастығы зерттеледі. Зерттеу барысында 2015–2019 жж. тауар айналымының динамикасы қарастырылды. Экспорт пен импорттың жылдар бойынша арақатынасы қаралады. 2019 ж. Ресейдің Қазақстанға экспортының құрылымы қарастырылды. Сондай-ақ, мақалада Қазақстанның жиынтық импортындағы Ресейден келетін импорттың үлесі қарастырылады. Халықаралық қатынастар екі елдің экономикасын дамытуға мүмкіндік береді, бұл жаһандану жағдайында өте маңызды. Статистика көрсеткендей, Ресей-Қазақстан қатынастары тұрақты түрде нығайып келеді. Мемлекеттер арасындағы коммуникацияларды дамыту болашақта ынтымақтастық үшін жаңа бағыттар ашуға мүмкіндік береді. Екі елдің стратегиялық әріптестігінің серпінді дамуы ғылымды қажетсінетін салалардағы, әсіресе ғарыш және ядролық энергетика саласындағы сауда-экономикалық кооперацияның барлық жаңа бағыттарына таралады. Алайда сауда-экономикалық ынтымақтастықтағы зор әлеует толық көлемде іске асырылмаған.

Тірек сөздер: экономикалық қатынас, экономикалық ынтымақтастық, транзиттік тасымалдау, ұлттық экономика, интеграция, шекара маңындағы сауда, экспорт, импорт.

Қазақстан мен Ресей арасындағы қарым-қатынастар көне ерте заманнан бері қалыптасып жалғасып келеді. Сонымен қатар, Қазақстан мен Ресей арасындағы өзара тиімді экономикалық қатынастардың жандануы бірқатар факторлармен шартталады. Біріншіден, екі ел экономикаларының құрылымдық ұқсастығы мен өзара тәуелділігі. Екіншіден, Қазақстан мен Ресей иелігіндегі бай табиғи ресурстарының ұқсастығы. Үшіншіден, екі ел арасындағы сауда көлемінің үлкендігі. Сондай ақ, ерекше атап өтетіні, әлемдік экономикалық жүйеге ену шарттарының ұқсастығы.

Ресейдің Қазақстанмен өзара қарым-қатынасы стратегиялық сипатқа ие және ТМД-ның барлық елдері арасында барынша дамыған, алайда олардың жағдайы мен динамикасы баспасөзде толық қамтылмайды және негізінен мамандардың тар шеңберінің қызығушылығын тудырады. Сонымен бірге, Ресеймен көршілес елдердегі оқиғалар (түрлі-түсті төңкерістерді қоса алғанда және т.б.) посткеңестік процестерге дәйекті мониторинг және оларды зерттеу бойынша байыпты аналитикалық жұмыс қажет екенін көрсетеді.

Жалпы, Қазақстан – Ресей қарым-қатынасы айтарлықтай жақсы дамуда. Жұмыста елдер арасындағы өзара іс-қимылдың әртүрлі бағыттары қарастырылады. Ынтымақтастықтың құқықтық базасының (370-тен астам құжат) және жалпы еларалық байланыстардың жақсы деңгейі байқалады.

Еуразиялық даму банкінің интеграциялық барометрінің деректері бойынша қазақстандықтардың Ресейге деген қарым-қатынасы өте оң көзқараста. Сонымен қатар, бұл артықшылықтарға украин дағдарысы да, Ресейдің Батыспен қарама-қайшылығы да, Ресей Федерациясының Сириядағы әуе-ғарыштық күштерінің жұмысы да әсер еткен жоқ. Ресейде украин

дағдарысынан кейін Қазақстанға деген көзқарас айтарлықтай оң өзгере бастады. 2015 жылы Қазақстан Белоруссиядан кейін ресейліктердің достық қарым-қатынасы бойынша екінші орын алды (66%) [4].

Қазақстан Ресейге өз өнімінің аздаған үлесін – экспорттың жалпы көлемінің 7–10% жеткізеді. Бұл экспортталатын тауарлардың (көмір, темір кені, газ) негізгі бөлігі өте арзан және олардың бағасы төмендейтіндігіне байланысты. Рубль мен теңгенің девальвациясы да кедергі келтіруде. Бірақ Қазақстан үшін Ресей – әзірге импорттың негізгі көзі (30–40%). Сонымен қатар, Ресейдің өзі үшін бұл экспорт аз – тек 3%. Алайда көптеген шикізаттық емес салалар (автомобиль жасау және сүт өнеркәсібі) үшін Қазақстан негізгі экспорттық нарық болып табылады. Жалпы қазақстандықтар Ресейдің шикізаттардан басқа экспортының шамамен 15–20% тұтынады.

Нарықтық типтегі экономиканы дамыту ұлттық экономиканың «ашықтығын», сыртқы экономикалық байланыстарды нығайтуды, Халықаралық еңбек бөлінісі жүйесіне белсенді қатысуды талап етеді. Әлемдік экономиканың жаһандануы жағдайында Ресей басқа мемлекеттермен тұрақты, өзара тиімді ынтымақтастықты дамытып, қолдауы керек, бұл ел экономикасына тауарлар, қызметтер, инвестициялар мен технологиялардың ағынын қамтамасыз етеді. Бүгінгі таңда Ресей Федерациясының негізгі және сенімді серіктестерінің бірі Қазақстан Республикасы болып табылады, онымен дипломатиялық қатынастар 1992 жылдың 22 қазанында орнатылды [3].

Қазіргі кезеңде Қазақстанда саяси жаңару процесі байқалады. Осыған байланысты әлеуметтік қорғаудың кең ауқымды бағдарламасын жүргізу және елдің экономикалық бағытын өзгерту туралы жарияланды. 2019 жылғы наурызда Қазақстан Республикасында биліктің ауысуы болды, республиканы жаңа президент Қасым-Жомарт Тоқаев басқарды, ол Нұрсұлтан Назарбаевтың Ресеймен қарым-қатынасын жалғастырды.

«2018 жылы Ресей мен Қазақстанның тауар айналымы 5,68%-ға (978 млн АҚШ долларын құрады және 18219 млн АҚШ долл.) ЕАЭО шеңберінде бірыңғай кедендік тарифті құру бойынша белсенді жұмыс жүргізуде. Бұл үшін үкіметтер өз елдерінің заңнамасын сыртқы экономикалық қызметті реттеу саласындағы бірыңғай стандарттарға келтіреді. Соңғы онжылдықта кедендік баждардың 60% келісілді және біріздендірілді. Осы саладағы экономикалық ынтымақтастықты кеңейту және тереңдету олардың транзиттік әлеуетін арттыруға оң әсер етеді [5].

ЕАЭО шеңберіндегі Интеграция өзара инвестициялардың өсуіне алып келді. Қазақстан экономикасына жиналған ресейлік инвестициялар шамамен 13 млрд АҚШ долларын құрайды, ал Қазақстанның Ресейге салған инвестициясы шамамен 4 млрд АҚШ долларын құрайды.

Қазақстанда Ресей капиталы бар алты мыңнан астам компания жұмыс істейді. Ең ірі жобалар пайдалы қазбаларды өндірумен, минералды тыңайтқыштар өндірумен және телекоммуникациялық қызметтер көрсетумен байланысты.

Қазақстан мен Ресей арасындағы сауда қатынастары жақсы деңгейде дамыған, оны статистика дәлелдейді – тауар айналымына қатысты деректер 1-суретте көрсетілген. Осылайша, 5 жыл ішінде тауар айналымы 4,5 млрд долларға немесе 29%-ға ұлғайды, бұл сыртқы экономикалық байланыстардың жоспарлы дамуын көрсетеді. Алайда, қарастырылып отырған кезеңде тауар айналымының өсуі ғана емес, төмендеуі де байқалды – 2016 жылы тауар айналымы 12,6 млрд долларды құрады, алдыңғы жылмен салыстырғанда 2,5 млрд долларға қысқарды.

Дәстүрлі түрде тығыз сауда-экономикалық байланыстар Ресей мен Қазақстанды біріктіреді. Ресей Қазақстан Республикасының сауда серіктестері арасында бірінші орында тұр. Оның ҚР Сыртқы сауда айналымындағы үлесі 20,5%-дан асады. Қазақстан көлемі бойынша Ресейдің 11 сауда серіктесі болып табылады, ал ТМД елдері арасында екінші орын алады. 2018 жылы Ресейдің сыртқы сауда айналымындағы Қазақстанның үлесі қысқарып, 2,6%-ды құрады, ал 2017 жылы ол 2,9%-ға тең болды [9].

ҚР мен РФ арасындағы негізгі тауар айналымы Орал және Сібір федералдық округтерімен жүреді, бұл екі федералдық округке елдер арасындағы тауар айналымының 70%-ы тиесілі. Сонымен қатар, Ресейдің 12 шекаралас субъектілері елдер арасындағы тауар айналымының 55%-ын құрайды, бұл аймақтарда 26 миллион адам немесе Ресей халқының 18%-ы тұрады.

Қазақстанның шекаралас 7 өңірінде 5,6 млн адам немесе Қазақстан халқының 31%-ы тұрады.

Ресей мен Қазақстанның жалпы шекарасы шамамен 7600 километрді құрайды. Шекара арқылы Ресей мен Қазақстанның субъектілері мен облыстары арасында белсенді экономикалық алмасу жүзеге асырылады. Екі ел компанияларының көлік шығыстарын төмендетуге инфрақұрылымға қол жеткізу туралы келісімдер және ЕАЭО шеңберінде жүк тасымалдауға әріптес елдердің ішкі тарифтері көмектесті. Болашақта бұл Ресей мен Қазақстанның өнімдерін сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті ете алады.

2018 жылы Қазақстанға ресейлік экспорт 12 923 млн АҚШ долларын құрады, бір жыл ішінде ол 4,8%-ға өсті (599 млн АҚШ). Ресей және Қазақстан экспортының тауар құрылымдарында айырмашылықтар бар. Қазақстан Ресейге қара және түсті металдарды, кенді, минералдық өнімдерді, уранды және ауыл шаруашылығы өнімдерін негізгі жеткізуші болып табылады. Ресей Қазақстанға көмірсутекті шикізатты қайта өңдеу өнімдерін, битум заттарын, машиналарды, темір жол локомотивтерін, машина жасау өнімдерін, жабдықтарды, аспаптарды, аппараттарды, химия өнеркәсібі өнімдерін, азық-түлік тауарларын, ағаш өңдеу өнеркәсібі өнімдерін, тоқыма өнеркәсібі өнімдерін, ядролық реакторлар мен қазандықтарды сатады.

«Ресейдің Қазақстаннан импорты 2018 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 7,7%-ға өсті (379 млн АҚШ долларын құрады және 5 295 млн). Ресей негізінен Қазақстанда минералды шикізатты, қара және түсті металлургия өнімдерін, кенді, шлакты, күлді, химия өнеркәсібі өнімдерін, азық-түлік тауарларын, ауыл шаруашылығы тауарларын, тоқыма өнеркәсібі өнімдерін сатып алады. Минералды өнімдердің көп бөлігі Ресейдегі зауыттарға өңдеу үшін келетін мұнайға тиесілі [7].

«Ресейдің Қазақстанмен өзара сауда балансының оң сальдосы бар, ол 2018 жылы 7 627 млн АҚШ долларын құрады және 2017 жылмен салыстырғанда 2,97%-ға (220 млн АҚШ доллары) өсті».

Отын-энергетика кешені екі ел үшін негізгі сала болып табылады. Сонымен қатар, басқа салаларда өзара іс-қимыл жүзеге асырылады. Мысалы, электр энергетикасында бұл өте маңызды, өйткені Ресей мен Қазақстанның энергия жүйелері параллель режимде, сондай-ақ атом энергетикасында жұмыс істейді, бұл Қазақстандағы уран кен орындарын бірлесіп игеруден көрінеді. Ресейлік компаниялар мұнай-газ саласында Қазақстан мен Солтүстік Каспийдің көмірсутегі ресурстарын игеру бойынша бірқатар бірлескен жобаларды іске асыруда [6].

Ғарыш саласын дамыту аясында Ресей Қазақстаннан Байқоңыр ғарыш айлағын жалға алады. «2018 жылдың тамыз айында «Армия–2018» форумында «Бәйтерек» бастапқы кешенін құру туралы келісімге қол қойылды». Осы жоба аясында Байқоңыр ғарыш айлағынан ұшыру үшін «Союз–5» («Ертіс») орта класты зымыран-тасығышты әзірлеу жоспарлануда. Елдер KazSat желісінің телекоммуникациялық спутниктерін бірлесіп құруды жоспарлап отыр, бұл екі ел кәсіпорындарының ынтымақтастығының нәтижесі.

Әскери және әскери-техникалық салаларда өзара іс-қимылды жүзеге асыра отырып, Ресей Қазақстанға қару-жарақ жеткізеді, қазақстандық әскери техниканы жөндеуге және жаңғыртуға көмек көрсетеді. Өңірлік қауіпсіздік тұрғысында елдер терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы іс-қимыл үшін ШЫҰ шеңберінде Орталық Азия өңірінің басқа елдерімен белсенді ынтымақтасады. Сондай-ақ, елдер ТМД-ның басқа елдерімен аумақтық-экономикалық кеңістікті қорғау үшін ҰҚШҰ шеңберінде өзара іс-қимыл жасайды.

2019 жылы «Ресей тікұшақтары» холдингі, «Қазақстан инжиниринг» компаниясы және Қазақстанда Ми–8АМТ және Ми–171 тікұшақтарын құрастыруды көздейтін №405 авиажөндеу зауыты арасында келісімшартқа қол қойылды. Қазақстан 200-ге жуық тікұшақты, «Ресей тікұшақтары» корпорациясын азаматтық және әскери қажеттіліктер үшін белсенді пайдаланады. Елдер тікұшақтардың өмірлік циклін қолдау үшін белсенді ынтымақтасады, олардың арасында тәжірибе алмасу және осы саладағы мамандарды оқыту жолға қойылған. Бес жыл ішінде Қазақстанның мемлекеттік мекемелері, мемлекеттік және коммерциялық компаниялары тағы 45 Ми–8АМТ және Ми–171 тікұшақ жиынтығын алуы тиіс.

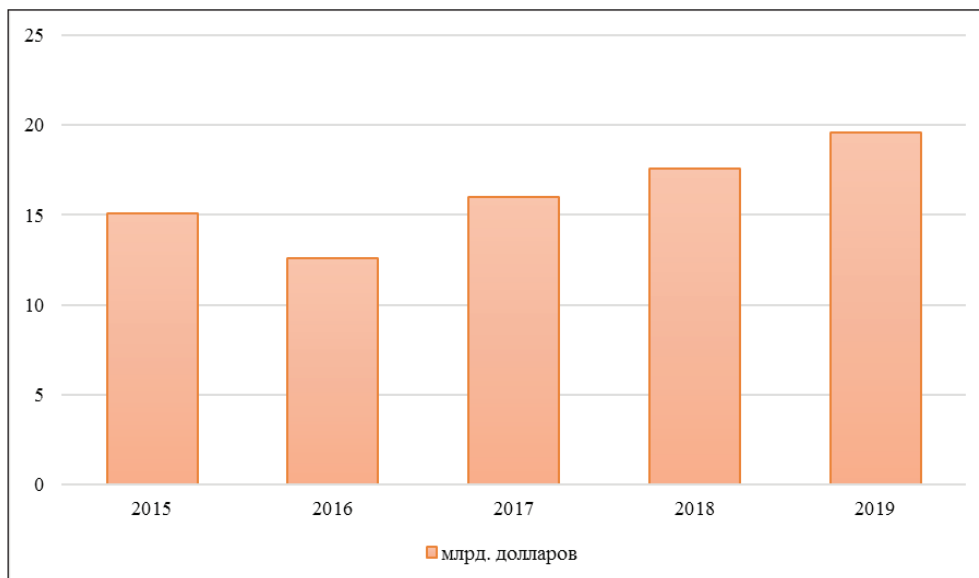
Ресейдің деректеріне сәйкес Қазақстанға экспорты импорттан едәуір асады (2 еседен артық). Қазақстан үшін Ресей импорттың негізгі көзі болып табылады, KazData Inside сайтында ұсынылған деректерге сәйкес, Қазақстанның импорты 2019 жылы 3 268 549,8 мың АҚШ долларын құрады. Ресейден импорт үлесі 1 384 116,6 мың АҚШ долларын құрады. Ресейден келетін импорт 42,3%-ды құрайды [1].

2018 жылғы 9 қарашада Қазақстанның Петропавл қаласында Ресей мен Қазақстан өңіраралық ынтымақтастығының XV форумы өтті. Мемлекет басшыларының қатысуымен Ресей мен Қазақстан өңіраралық ынтымақтастығының жыл сайынғы тақырыптық форумдарын өткізу дәстүрге айналды.

Білім және мәдениет саласында екі елдің адами капиталын дамыту үшін бірқатар жобалар табысты жүзеге асырылуда. Ресей мен Қазақстанның жоғары оқу орындары арасында 40 екі-жақты келісімге қол қойылды.

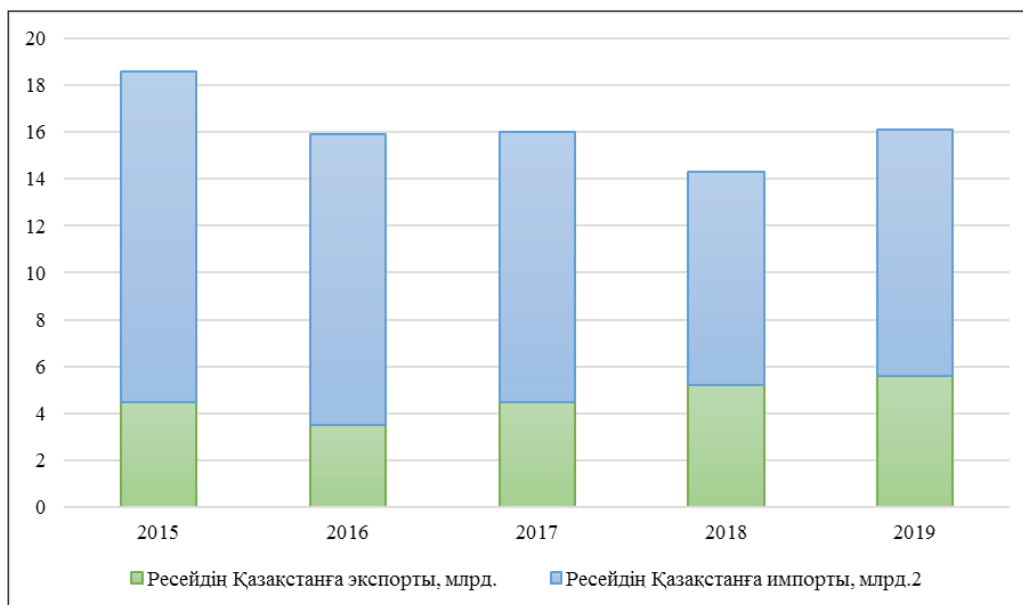
Қазақстанда Ресей жоғары оқу орындарының филиалдары ашылды: М.В. Ломоносов атындағы ММУ филиалы Нұр-сұлтан қаласында ашылды, Байқоңыр қаласында «Восход» МАИ филиалы ашылды. Өскемен қаласында Г.В. Плеханов атындағы РЭУ-дің филиалы ашылды.

Челябі мемлекеттік университеті Қостанай қаласында, Санкт-Петербург Гуманитарлық кәсіподақтар университетінің филиалы Нұр-сұлтан қаласында ашылды.

Сурет 1 – 2015–2019 жж. Ресейдің Қазақстанмен тауар айналымы көрсеткіштерінің динамикасы

2-суретте көрсетілген тауар айналымының құрылымын (экспорт/импорт) талдайық.

Сурет 2 – Ресей мен Қазақстанның 2015–2019 жылдардағы тауар айналымының құрылымы

Қарастырылып отырған кезеңде Ресей экспортының үлесі 34%-ға, ал импорт үлесі 24%-ға өсті. 2019 жылы Ресейдің Қазақстанға экспорты құрылымында жеткізілімдердің негізгі үлесі келесі тауар түрлеріне тиесілі:

- ♦ машиналар, жабдықтар және көлік құралдары;
- ♦ экспорттың барлық көлемінің – 25,21%;
- ♦ металдар және олардан жасалған бұйымдар – 16,34%;
- ♦ химия өнеркәсібі өнімдері – 14,94%;
- ♦ минералды өнімдер – 14,45% және т.б. [2].

Халықаралық қатынастар екі елдің экономикасын дамытуға мүмкіндік береді, бұл жаһандану жағдайында өте маңызды. Статистика көрсеткендей, Ресей-Қазақстан қатынастары тұрақты түрде нығайып келеді. Мемлекеттер арасындағы коммуникацияларды дамыту болашақта ынтымақтастық үшін жаңа бағыттар ашуға мүмкіндік береді.

Екі елдің стратегиялық әріптестігінің серпінді дамуы ғылымды қажетсінетін салалардағы, әсіресе ғарыш және ядролық энергетика саласындағы сауда-экономикалық кооперацияның барлық жаңа бағыттарына таралады. Алайда сауда-экономикалық ынтымақтастықтағы зор әлеует толық көлемде іске асырылмаған [8].

Ресейдің импортты алмастыру бағдарламасы Қазақстанның индустриялық бағдарламасымен бірлесіп, елдер арасындағы сауданы жеделдетуге және жаңа өнімнің экспорты мен импортының құрылымын әртараптандыруға көмектеседі. Елдер Көлік және энергетика саласындағы, әсіресе Каспий өңіріндегі жобаларға көбірек инвестиция салуы қажет. Сауда мен экономикалық өсудің жаһандық баяулауы кезеңінде экономиканы әртараптандыру, неғұрлым бәсекеге қабілетті өнім жасау, жаңа өткізу нарықтарына шығу, еңбек өнімділігі мен жұмыс күшінің сапасын арттыру үшін ЕАЭО шеңберінде интеграциялық процестерді дамыту қажет [10].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Бурганова И.Н. ЕАЭС и Таможенный союз во внешней политике РФ // Современные проблемы управления и регулирования: теория, методология, практика. – 2017. – С. 346–348.
- 2 Внешнеэкономическое измерение новой индустриализации России. – М.: LITRES, 2017.
- 3 Вилисов М.В. Политические стратегии Белоруссии, Казахстана и России: проблемы формирования и практической реализации // Политическая наука. – 2017. – № 1. – С. 41–62.
- 4 Гичиев Н.С., Суракатов Н.С. Внешнеэкономическая стратегия развития регионов // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 2. – С. 478.
- 5 Гичиев Н.С. Детерминанты экономического роста: внешняя торговля, иностранные инвестиции, технический прогресс // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2013. – № 4 (38). – С. 94–99.
- 6 Гичиев Н.С. Каспийский вектор интеграции Шанхайской организации сотрудничества: экзогенные и эндогенные факторы развития Северного Кавказа // Экономика региона. – 2012. – № 4 (32). – С. 249–253.
- 7 До 2017 г. в Казахстане не решатся проблемы с бензином. [Электронный ресурс]. – URL: <http://xn--ba4cvob.diapazon.kz/kazakhstan/kaz-economy/64267-do-2017-goda-v-kazahstanene-reshatsya-problemy-s-benzinom.html> (дата обращения: 03.08.2018).
- 8 Ионова Е.П. Постсоветское пространство: роль внешнего фактора. Международный круглый стол // Россия и новые государства Евразии. – 2017. – № 3. – С. 86–95.
- 9 Комитет по статистике Республики Казахстан. Ресейдің Қазақстанға экспорты құрылымында жеткізілімдердің үлесі. [Электронный ресурс]. URL: <http://stat.gov.kz/faces/homePage> 2020.
- 10 Информационный портал KazData INSIDER. Ресей мен Қазақстан арасындағы экспорттық және импорттық тауар айналымы. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://blog.kazdata.kz/import-export/>.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Burganova I.N. EAES i Tamozhennyi soyuz vo vneshnei politike RF // *Sovremennye problemy upravleniya i regulirovaniya: teoriya, metodologiya, praktika*. – 2017. – S. 346–348.
- 2 *Vneshneekonomicheskoe izmerenie novoi industrializatsii Rossii*. – M.: LITRES, 2017.
- 3 Vilisov M.V. Politicheskie strategii Belorussii, Kazakhstana i Rossii: problemy formirovaniya i prakticheskoi realizatsii // *Politicheskaya nauka*. – 2017. – № 1. – S. 41–62.
- 4 Gichiev N.S., Surakatov N.S. Vneshneekonomicheskaya strategiya razvitiya regionov // *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*. – 2014. – № 2. – S. 478.
- 5 Gichiev N.S. Determinanty ekonomicheskogo rosta: vneshnyaya trgovlya, inostrannye investitsii, tekhnicheskii progress // *Regional'nye problemy preobrazovaniya ekonomiki*. – 2013. – № 4 (38). – S. 94–99.
- 6 Gichiev N.S. Kaspiiskii vektor integratsii Shangkhaishkoi organizatsii sotrudnichestva: ekzogennye i endogennye faktory razvitiya Severnogo Kavkaza // *Ekonomika regiona*. – 2012. – № 4 (32). – S. 249–253.
- 7 Do 2017 g. v Kazakhstane ne reshatsya problemy s benzinom. [Elektronnyi resurs]. – URL: <http://xn--ba4cvob.diapazon.kz/kazakhstan/kaz-economy/64267-do-2017-goda-v-kazakhstanene-reshatsya-problemy-s-benzinom.html> (data obrashcheniya: 03.08.2018).
- 8 Ionova E.P. Postsovetское prostranstvo: rol' vneshnego faktora. Mezhdunarodnyi kruglyi stol // *Rossiya i novye gosudarstva Evrazii*. – 2017. – № 3. – S. 86–95.
- 9 Komitet po statistike Respubliki Kazakhstan. Reseidiң Қазақстанға eksporty құрылымында zhetkizilimderdiң үlesi. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://stat.gov.kz/faces/homePage> 2020.
- 10 Informatsionnyi portal KazData INSIDER. Resei men Қазақстан arasындағы eksporttyқ zhәне importtyқ tauar ainalymy. [Elektronnyi resurs] – Rezhim dostupa: <https://blog.kazdata.kz/import-export/>.

А.К. КАЛТАЕВ,¹

ассоциированный профессор.

А.Ж. СУГУРОВА,¹

ассистент профессора.

Ф.М. ТУЛЕЕВА,¹

ассистент-преподаватель.

Казахская академия транспорта

и коммуникаций им. М. Тынышпаева¹

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ КАЗАХСТАНА И РОССИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация

Данная статья посвящена сотрудничеству Российской Федерации с Республикой Казахстан в экономической сфере. В статье анализируется анализ торговых отношений стран, структура экспорта и импорта. Автор описывает приоритетные направления сотрудничества и основные аспекты развития регионального сотрудничества и экономического сотрудничества в приграничной торговле. Особое внимание было уделено важному этапу двусторонних отношений между Россией и Казахстаном в рамках ЕАЭС. В данной работе представлены крупные проекты в области энергетики, промышленности, образования, инфраструктуры и транспорта, а также изучается экономическое сотрудничество Российской Федерации и Республики Казахстан. В ходе исследования рассмотрена динамика товарооборота за 2015–2019 гг. Рассматривается соотношение экспорта и импорта по годам, структура экспорта России в Казахстан в 2019 г. Также в статье рассматривается доля импорта из России в совокупном импорте Казахстана. Международные отношения позволяют развивать экономику двух стран, что очень важно в условиях глобализации. Статистика показывает, что российско-казахстанские отношения неуклонно укрепляются. Развитие коммуникаций между государствами позволит в будущем открыть новые направления для сотрудничества. Динамичное развитие стратегического партнерства двух стран будет распространяться на все новые направления торгово-экономической кооперации в наукоемких отраслях, особенно в области космической и ядерной энергетики. Однако огромный потенциал торгово-экономического сотрудничества реализован не в полном объеме.

Ключевые слова: экономические отношения, экономическое сотрудничество, транзитные перевозки, национальная экономика, интеграция, приграничная торговля, экспорт, импорт.

A.K. KALTAEV,¹

associate professor.

A.ZH. SUGUROVA,¹

assistant professor.

F.M. TULEYEVA,¹

teaching assistant.

M. Tynyshpaev Kazakh Academy
of Transport and Communications¹

MAIN DIRECTIONS OF ECONOMIC RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND RUSSIA AT THE PRESENT STAGE

Abstract

This article is devoted to cooperation between the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan in the economic sphere. The article analyzes the analysis of trade relations between countries, the structure of exports and imports. The author describes the priority areas of cooperation and the main aspects of the development of regional cooperation and economic cooperation in cross-border trade. Special attention was paid to an important stage of bilateral relations between Russia and Kazakhstan within the framework of the EAEU. This paper presents major projects in the field of energy, industry, education, infrastructure and transport, as well as studies economic cooperation between the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan. The study examined the dynamics of trade turnover for the period 2015–2019. The ratio of exports and imports by year is considered. The paper considers the structure of Russia's exports to Kazakhstan in 2019. The article also examines the share of imports from Russia in the total imports of Kazakhstan. International relations allow us to develop the economy of two countries, which is very important in the context of globalization. Statistics show that Russian-Kazakh relations are steadily strengthening. The development of communications between states will open up new areas for cooperation in the future. The dynamic development of the strategic partnership between the two countries will extend to all new areas of trade and economic cooperation in high-tech industries, especially in the field of space and nuclear energy. However, the huge potential of trade and economic cooperation has not been fully realized.

Key words: economic relations, economic cooperation, transit transport, national economy, integration, cross-border trade, export, import.

FTAMP 06.35.51
ӘОЖ 332.012.23

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-46-51>

А.К. ИЗМАХАНОВА,¹
Э.Ғ.М.
«Тұран» университеті¹

ТАБЫС ДЕҢГЕЙІ ЖОҒАРЫ ЕЛДЕРДЕГІ ӨНЕРКӘСІПТІК САЯСАТ МОДЕЛЬДЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫ

Андатпа

Бұл мақалада білім экономикасын, жаһандық қосылған құн тізбегіне интеграцияны, жаңа өнеркәсіптік революцияны, тұрақты дамуды және т.б. қамтитын өнеркәсіптік саясаттың негізгі бағыттары зерттелген. Қазіргі жағдайда өнеркәсіптік саясат әр түрлі және күрделі болып сипатталатынын айта кету керек. Мақалада, сондай-ақ әлемдегі өнеркәсіптік саясат тәсілдеріндегі дамудың негізгі кезеңдері келтірілген. Жаңа өнеркәсіптік революцияға бағытталған инновацияларға негізделген әлеуетті арттыру, қорғаныс, озық даму сияқты өнеркәсіптік саясаттың модельдері қарастырылады. Өнеркәсіптік саясаттың осы модельдерінің сипаттамалары келтірілген, онда салалық ерекшелік дәрежесі, араласу дәрежесі, сыртқы бәсекелестік үшін ашықтық дәрежесі, экспорттық бағыт дәрежесі бойынша айырмашылықтар толығырақ зерттелген. Өнеркәсіптік саясаттың үш фазасы зерттелді. Сондай-ақ, табыс деңгейі жоғары елдердегі өнеркәсіптік саясаттың модельдері мен құралдары қаралды. Инновацияларға жоғары шығындар жолымен табыс деңгейі орташадан жоғары елдер тобынан табыс деңгейі жоғары елдер тобына трансформацияны қамтамасыз еткен Оңтүстік Корея және Тайвань сияқты елдердің тәжірибесі зерделенді. Атап айтқанда, осы елдердегі өнеркәсіптік саясаттың нысандары мен құралдары қарастырылды. Осылайша, мақалада табыс деңгейі жоғары және табыс деңгейі орташадан жоғары елдердің өнеркәсіптік саясатын құру мен жүзеге асырудың әлемдік тәжірибесі зерделенді.

Тірек сөздер: өнеркәсіптік саясат, тұрақты даму, инновациялық даму, жаңа өнеркәсіптік революция, табыс, интеграция, білім экономикасы.

Заманауи өнеркәсіптік саясат әралуан және күрделі бола түсуде. Өткен кезеңдердегі өнеркәсіптік саясаттармен салыстырғанда заманауи өнеркәсіптік саясат білім экономикасын, ғаламдық қосылған құн тізбектеріне интеграцияны, жаңа өнеркәсіптік революцияны, тұрақты дамуды және т.б. қамтиды. ЮНИДО Бас конференциясының XV сессиясында қабылданған Лимдық декларацияға сәйкес «кедейлікті жоюға экономика мен өнеркәсіптің қарқынды, жан-жақты қамтитын, тұрақты және тұрақты өрлеуі және тұрақты даму шеңберіндегі экономикалық, әлеуметтік және экологиялық міндеттердің бүкіл кешенін тиімді шешу арқылы ғана қол жеткізуге болады» [1].

1-кестеде (б. 47) әлемдегі өнеркәсіптік саясат тәсілдерінің эволюция сатылары қысқаша түрде келтірілген.

Өнеркәсіптік саясат нақты салаларға бағытталған тік саясатты, сонымен қатар, бірнеше секторлардағы операциялар жағдайлар мен мүмкіндіктерді жақсартуға бағытталған көлденең саясатты да қамтиды.

Өнеркәсіптік саясаттың алуан түрлі типтерін сапалы түрде сипаттау үшін өнеркәсіптік саясаттың келесідей модельдерін бөліп көрсетеді:

- ♦ әлеуетті өсіру немесе қорғаушы (елге және контекстке байланысты);
- ♦ қуып жетуші даму;
- ♦ инновацияларға негізделген, заманауи нұсқада – жаңа өнеркәсіптік революцияға бағытталған.

Аталған модельдер дискретті болып табылмайды; әлеуетті өсіру стратегиясы бәсекеге қабілеттілікті арттырудың көлденең шараларын, ал қуып жетуші даму модельдер инновацияларды ілгерілету және жаңа технологияларды енгізу элементтерін қамтиды, ал инновацияларға негізделген модельдер жеке салалардың өндірісін кеңейту механизмдерін қолданады (2-кесте, б. 47).

Кесте 1 – Өнеркәсіптік саясаттың эволюциясы және жаңа бағыттары

Өнеркәсіптік саясат	1970-жж.-ға дейінгі кезең	1980–1990 жж.	Заманауи өнеркәсіптік саясат	
			2000 жж.-дан осы уақытқа дейін	Жаңа тақырыптар
Басты факторлары/бағыттары	Индустрияландыру және құрылымдық трансформация	Тұрақтандыру, ырықтандыру, еркін нарық	Білімдер экономикасы Қосылған құнның әлемдік тізбегі	Жаңа өнеркәсіптік революция Тұрақты даму
Саясаттың мақсаттары	Нарықтың қалыптасуы, әртараптандыру	Нарыққа бағытталған жаңғырту	Мамандандыру және өнімділікті өсіру	Заманауи өнеркәсіптік экологиялық даму
Басты элементтері	Импорт алмастыру Протекционизм Секторалдық даму Жеке секторларда бәсекелік қарым-қатынастарды қалыптастыру	Мемлекет шектеулі түрде қатысуы Көлденең саясат шараларының көп болуы Тікелей шетелдік инвестициялар үшін қол жетімділіктің болуы Бәсекенің әсер етуі	Ашық экономикасы бар елдердегі мақсатты стратегиялар Қолайлы бизнес-орта Цифрлық даму және ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың диффузиясы Ғаламдық өндірістік желілерге қатысу Стратегиялық салаларды қорғауды үйлестіре отырып тікелей шетелдік инвестицияларды жылжыту Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту Дағдыларды дамыту	Техникалық мүмкіндіктерді дамыту Өндірістегі инновациялар Тұрақты даму тізбектеріне сәйкес секторларды дамыту Білімдердің/техникалық дамудың мемлекеттік-жеке институттары Шетелдік технологияларды тарту Кәсіпкерлікті дамыту

Ескертпе – [2] көзі негізінде автормен құрастырылды.

Кесте 2 – Өнеркәсіптік саясат модельдерінің сипаттамасы

Дәрежелер	Өнеркәсіптік саясат модельдері		
	Әлеуетті өсіру немесе қорғаушы	Қуып жетуші даму	Инновацияларға негізделген
Салалық ерекшелік дәрежесі	Басым түрде тік (өнеркәсіптік ерекше)	Бірнеше салалар үшін мақсаттарды үйлестіре отырып басым түрде көлденең	Өнеркәсіптік – ерекше элементтерді қамти отырып негізінен көлденең
Араласу дәрежесі	Қатысты түрде жоғары үкіметтік араласу	Нарыққа бағытталған, мүмкіндіктерге қарай шоғырланған	Мемлекеттік-жеке әріптестікті және өнеркәсіптің жаңа салаларын қолдай және қорғай отырып аралас
Сыртқы бәсеке үшін артықшылық дәрежесі	Бәсекеге деген іріктелген және бірте-бірте ашылуы	Сыртқы бәсекеге қабілеттілікке қарай шоғырлану	Стратегиялық технологиялар үшін кепілдерді қамти отырып басым түрде ашық
Экспорттық бағытталу дәрежесі	Ішкі және аймақтық сұраныс	Экспортқа бағытталған, қосылған құнның әлемдік тізбегіне интеграциялану	Аралас

Ескертпе – [1] көзі негізінде автормен құрастырылды.

Әлеуетті өсіру саясаты әдетте, өнеркәсіптік саясаттың айнымас бөлігі ретінде инфрақұрылымды, жолдарды, порттарды, әуежайларды, энергетикалық және телекоммуникациялық инфрақұрылымды жақсартуға бағытталған. Қорғаныс шаралары ретінде тарифтік баждар және тарифтік емес кедергілер қолданады. Қуып жетуші даму саясаты дағдыларды дамытуға, шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау мен байланыстарды ілгерілетуге, ішкі кәсіпкерлікті дамытуға септігін тигізетін құрал ретінде экспорт пен стратегиялық мемлекеттік сатып алуларға септігін

тигізеді. Инновацияларға негізделген саясат инновациялық мемлекеттік-жеке әріптестікті, ғылыми-зерттеу институттарын және жұмсақ инфрақұрылымның жалпы элементтерін қолдана отырып, өнеркәсіптік экожүйелердің күшеюін қарастырады.

Әлемнің көптеген елдері тек бір өнеркәсіптік саясатпен тоқталып қалмаған. Бұл елдердің жаңа өнеркәсіптік революция үшін позиционерлеу мен алдыңғы қатарлы өндіріске бағытталған ұлттық өнеркәсіптік саясаты болуы мүмкін, сонымен қатар, олар өнеркәсіптің жалпы бәсекеге қабілеттілігін арттыру және нақты өндірістік секторларды ынталандыру үшін әлеуетті өсірудің өнеркәсіптік саясатын қолдауы мүмкін.

Дүниежүзілік банктің берілгендері бойынша, табыс деңгейі жоғары топқа Атлас әдісімен есептелген жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табысы 12 055 АҚШ долларынан асатын 80-нен астам ел кіреді. Олардың қатарына Австралия, Австрия, Германия, Канада, Франция, Италия, Жапония, Корей Республикасы, АҚШ және т.б. елдер кіреді. Топтардың аталған тобы бойынша тұрғындардың жан басына шаққандағы жалпы ұлттық табысының орташа шамасы – 40 400 АҚШ доллары.

Табыс деңгейі жоғары елдер үшін 1945 жылдан кейін өнеркәсіптік саясаттың үш фазасын бөліп көрсетеді.

Бірінші фаза соғыстан кейінгі қайта қалпына келу кезеңін қамтиды және 1970-жылдардың соңына дейін жалғасады. Осы уақыт аралығында бірқатар елдер жаңа өндірістерді қаржыландыру және қолдау саласында (мысалға, Ұлыбританияда, Францияда, Жапония және Кореяда, олардың мақсаты болып АҚШ-ты қуып жету болды) немесе болат өнеркәсібі, кеме жасау және тоқыма өнеркәсібі сияқты секторларды реттеуді жеңілдету саласында үлкен бастамалар жасады, олар мықты шетелдік бәсекеге немесе сұраныстың болмауына тап болды. Бұл кезеңде «ұлттық чемпиондарды» қолдайтын үкіметтердің ықпалы өте зор болды, кәсіпорындардың меншік құқығына үлкен мән берілді.

Өнеркәсіптік саясаттың екінші кезеңі 1980 жылдардың басынан бастап 2000 жылдың ортасына дейінгі аралықты қамтыды. Өнеркәсіптік саясаттың интервенциялық нұсқасын жекешелендіру, ырықтандыру және бәсеке алмастырды. Мемлекеттік қолдау көбінесе «көлденең» негізде жүзеге асырылды, яғни көбінесе барлық кәсіпорындарға қолданылды, және мұнда ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді ынталандыруға, кәсіби дайындыққа және шетелдік бәсекелестік үшін нарықтар ашуға баса назар аударылды.

Соңғы он жыл ішінде үшінші кезеңді белгілеуге болады, оның аясында көлденең саясат инновацияларды ынталандыру және шағын және орта кәсіпорындарының өсуі жөніндегі күш-жігермен үйлеседі. Кейбір елдер 2008–2009 жылдардағы дағдарыстан кейін өнімге сұраныс төмендеген секторларды қолдау бойынша шаралар пакетін қабылдады.

Кесте 3 – Табыс деңгейі жоғары елдердегі өнеркәсіптік саясаттың модельдері мен құралдары

Өнеркәсіптік саясат моделі	Құралдары	Дүниежүзілік сауда ұйымының ережелеріне сәйкестігі
Әлеуетті өсіру, қорғаушы	Несиелерді ұсыну, білім беру гранттары, сұранысты ынталандыру, импортқа уақытша шектеулер қою	Ерекше субсидиялар және экспортты субсидиялар болған жағдайдағы әлеуетті мәселе
Қуып жетуші даму	Несиелерді ұсыну, бастапқы қаржыландыру және ҒЗТҚЖ үшін салықтық жеңілдіктер, бірігу саясаты Салықтық жеңілдіктер, инвестициялық гранттар, қолдау шараларының пакеті	Өртүрлі стимулдармен өзара байланыстағы ерекше субсидиялар болған жағдайдағы әлеуетті мәселе
Инновацияларға негізделген	Фундаменталды зерттеулер және оларды коммерциялық тұрғыдан қолдану үшін қаржылар, ҒЗТҚЖ үшін салықтық жеңілдіктер, мемлекеттік сатып алулар, жоғарғы білім беру	Инновацияларға қатысты ерекше субсидиялар болған жағдайдағы әлеуетті мәселе
Жаңа өнеркәсіптік революция	Құқықтық және ұйымдастырушылық шаралар, қолдау шараларының пакеті, кадрларды оқыту	Өндірісті цифрландыруға жұмсалатын шығындарға қатысты ерекше субсидиялар болған жағдайдағы әлеуетті мәселе
Ескертпе – [2] көзі негізінде автормен құрастырылды.		

Табыс деңгейі жоғары елдер бәсекеге қабілеттілік деңгейі бойынша біртекті емес. Өнеркәсіптік саясаттың төрт моделі тән: қорғаушы (басымды түрде тарихи тұрғыдан), инновацияға негізделген және өзара ерекше емес жаңа өнеркәсіптік революцияға бағытталған дамуды қолдайды және олардың әрқайсысын сипаттайтын саясатты бірдей экономикада да кездестіруге болады (3-кесте).

Қазіргі заманғы инновациялық өнеркәсіптік саясат «инновациялар арқылы индустрияландыруға» жақын. Ол табысы жоғары елдердегі өсу инновациялармен қамтамасыз етілуі тиіс деген пікірге негізделеді, өйткені олар ұзақ мерзімді перспективада бәсекеге қабілеттіліктің негізін құрайды. Саясаттың мәні инновациялық климатқа, инфрақұрылымға, кластерлерді қолдауға, оқытуға, зерттеулерді мемлекеттік қаржыландыруды, сондай-ақ инновацияларға жоғары тәуекелді салымдар үшін несиелерді қоса алғанда, инновацияларды қолдау жөніндегі ерекше шаралармен үйлесе отырып, қаржылық делдалдық жағдайларын жақсартуға қатысты «көлденең шараларды» қолдану болып табылады. Жаңа өнеркәсіптік революцияны қамтамасыз ету мақсатында әлемнің көптеген елдерінде ұлттық экономикалар мен өнеркәсіп салаларын цифрландырудың мемлекеттік бағдарламалары мен стратегиялары жүзеге асырылуда.

Табысы орташа деңгейден жоғары елдер белгілі бір тұзаққа түсуі мүмкін, ол осы елдердегі инновациялардың жеткіліксіздігіне байланысты экономикалық өсу қарқынының баяулауына тап болатын жағдаймен байланысты. Әлемдік экономикада инновацияларға жұмсалатын жоғары шығындар есебінен табыс деңгейі орташадан жоғары елдер тобынан табыс деңгейі жоғары елдер тобына өтуді қамтамасыз еткен елдер тобын (Оңтүстік Корея, Тайвань) ерекше бөліп көрсеткен жөн.

1970 жылдан бастап 2017 жылға дейінгі кезеңде жан басына шаққандағы ЖҰТ Германия мен Франция сияқты табысы жоғары елдерде 12,0–12,1 есе, АҚШ-та – 10,9 есе, Швецияда – 11,7 есе, Австрияда – 22,0 есе, Австралияда – 15,7 есе, Жапонияда – 21,2 есе өсті. Бұл ретте Оңтүстік Кореяда жан басына шаққанда ЖҰӨ – 101,4 есе, Қытайда айтарлықтай нәтижелер – 72,4 есе, Сингапурда – 56,8 есе және Гонконгта – 49,8 есе өсті.

Инновациялар Оңтүстік Корея мен Тайваньның қарқынды өнеркәсіптік дамуына және табысы орташадан жоғары елдер тобынан табысы жоғары елдер тобына ауысуына ықпал етті. Айта кету керек, Қытай табыс деңгейі орташа деңгейден жоғары елдер тобында болса да, ол өнеркәсіптік дамудың жоғары қарқынын көрсетуде.

Табыс деңгейі орташадан жоғары елдерден табыс деңгейі жоғары елдер тобына өткен, оның ішінде Оңтүстік Корея және Тайваньмен қолданылатын өнеркәсіптік саясат құралдары 4-кестеде келтірілген.

Сонымен бірге, егер Корея мен Тайвань орташа табыс тұзағынан шыға алса, Қытай экономикалық өсу үшін шектеулер жағдайында қалады. Қытайдың экономикалық өсу қарқынының тұрақты төмендеуі Қытай басшылығы үшін қиын проблемаға айналды. Егер 1979–2010 жылдары Қытайдың ЖІӨ жылына орта есеппен 10%-ға өссе, 2012 жылы бұл көрсеткіш 7,9%-ға дейін, ал 2017 жылы 6,8%-ға дейін төмендеді. 2012 жылдан бері байқалған Қытай экономикасы өсуінің баяулауы негізінен құрылымдық факторлармен түсіндіріледі: жалақының өсуі, еңбекке қабілетті капиталдың салыстырмалы түрде қысқаруы және т.б.

Кесте 4 – Табыс деңгейі орташадан жоғары елдерден табыс деңгейі жоғары елдер тобына өткен елдердегі өнеркәсіптік саясат нысандары мен құралдары

Нысандары	Құралдары
Мемлекеттік-жеке ғылыми-зерттеушілік консорциум	ҒЗТҚЖ мемлекеттік қаржыландыруды қамтамасыз ету
Шетелдік ғылыми-зерттеушілік мекемелермен ынтымақтастық	Үкімет тарапынан қаржыландыруды ұйымдастыру
Тікелей шетелдік инвесторлардан білімдер алу жолымен отандық фирмалардың дамуына септігін тигізу	Шетелдік инвесторлардан акциялардың максималды пакеті бойынша шектеу, импортталатын тауарларға жоғары тарифтер орын алуы мүмкін
Тікелей жобалау аясында ғылыми кәсіпорындардың дамуына септігін тигізу	Ғылыми зерттеулерді мемлекеттік қаржыландыру
Шетелдік технологияларды және брендтерді сатып алу	Бірігу және қосылу бойынша мәселелердің мемлекетпен несиелендірілуі
Ескертпе – [3] көзі негізінде автормен құрастырылды.	

Табыс деңгейі жоғары және табыс деңгейі орташадан жоғары елдердің өнеркәсіптік саясатын қалыптастыру мен іске асырудың әлемдік тәжірибесін зерделей отырып, біздің еліміз үшін отандық өнеркәсіптің негізін құрайтын экономика секторларына қатысты әлеуетті дамытудың өнеркәсіптік саясатының шараларын, қуып жетуші дамуға қатысты – жоғары технологиялы салалар мен жоғары деңгейдегі орташа технологиялық салаларды, сонымен қатар, өнеркәсіпті цифрлық трансформациялауға бағытталған инновацияларға негізделген өнеркәсіптік саясаттың шараларын да қолдану қажет деп қорытынды жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Преснякова Е.В. Модели и инструменты промышленной политики в странах мира с высоким уровнем дохода // Стратегия развития экономики Беларуси: вызовы, инструменты реализации и перспективы: сборник научных статей в 2-х томах // Национальная академия наук Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2019. – 634 с.
- 2 World Investment Report 2018: Investment and New Industrial Policies / United Nations Conference on Trade and Development. New York and Geneva: UNCTAD. – 2018. – 213 p.
- 3 Keun L. Industrial Policies for Upper-Middle-Income Countries. – Geneva: International Centre for Trade and sustainable Development (ICTSD) and World Economic Forum, 2015. – 12 p.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Presnjakova E.V. Modeli i instrumenty promyshlennoj politiki v stranah mira s vysokim urovnem dohoda // Strategija razvitiya jekonomiki Belarusi: vyzovy, instrumenty realizacii i perspektivy: sbornik nauchnyh statej v 2-h tomah // Nacional'naja akademija nauk Belarusi. – Minsk: Pravo i jekonomika, 2019. – 634 s.
- 2 World Investment Report 2018: Investment and New Industrial Policies / United Nations Conference on Trade and Development. New York and Geneva: UNCTAD. – 2018. – 213 p.
- 3 Keun L. Industrial Policies for Upper-Middle-Income Countries. – Geneva: International Centre for Trade and sustainable Development (ICTSD) and World Economic Forum, 2015. – 12 p.

А.К. ИЗМАХАНОВА,¹

М.Э.Н.

Университет «Туран»¹

МОДЕЛИ И ИНСТРУМЕНТЫ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ СТРАН С ВЫСОКИМ УРОВНЕМ ДОХОДА

Аннотация

В данной статье изучены основные направления промышленной политики, охватывающие экономику знаний, интеграцию в глобальные цепочки добавленной стоимости, новую промышленную революцию, стабильное развитие и др. Следует отметить, что в нынешних условиях промышленная политика характеризуется как более разнообразная и сложная. В статье также приведены основные этапы развития в подходах к промышленной политике в мире. Рассмотрены такие модели промышленной политики, как наращивание потенциала, защитная, догоняющего развития, основанные на инновациях, направленные на новую промышленную революцию. Приведены характеристики данных моделей промышленной политики, в которых более подробно изучены отличия по степени отраслевой специфики, степени вмешательства, степени открытости для внешней конкуренции, степени экспортной направленности. Изучены три фазы промышленной политики. Также рассмотрены модели и инструменты промышленной политики в странах с высоким уровнем дохода. Изучен опыт таких стран, как Южная Корея и Тайвань, которые обеспечили путем высоких затрат на инновации трансформацию из группы стран с уровнем дохода выше среднего в группу стран с высоким уровнем дохода. В частности, рассмотрены формы и инструменты промышленной политики в данных странах. Таким образом, в статье изучен мировой опыт создания и осуществления промышленной политики стран с высоким уровнем дохода и уровнем дохода выше среднего.

Ключевые слова: промышленная политика, устойчивое развитие, инновационное развитие, новая промышленная революция, доход, интеграция, экономика знаний.

A.K. IZMAKHANOVA,¹
master of economic sciences.
Turan University¹

MODELS AND TOOLS FOR INDUSTRIAL POLICY IN HIGH-INCOME COUNTRIES

Abstract

This article examines the main directions of industrial policy, covering the knowledge economy, integration into global value chains, the new industrial revolution, stable development, etc. It should be noted that in the current environment, industrial policy is characterized as more diverse and complex. The article also presents the main stages of development in approaches to industrial policy in the world. Such models of industrial policy as capacity building, protective, catch-up development, based on innovation, aimed at a new industrial revolution are considered. The characteristics of these models of industrial policy are given, in which the differences in the degree of industry specificity, the degree of intervention, the degree of openness to external competition, and the degree of export orientation are studied in more detail. Three phases of industrial policy were studied. Models and tools of industrial policy in high-income countries are also considered. The experience of countries such as South Korea and Taiwan, which have transformed from a group of upper-middle-income countries to a group of high-income countries through high innovation costs have been studied. In particular, the forms and tools of industrial policy in these countries are considered. Thus, the article studied the world experience of creating and implementing industrial policies in high-income and upper-middle-income countries.

Key words: industrial policy, sustainable development, innovative development, new industrial revolution, income, integration, knowledge economy.

FTAXP 06.39.31

ӘОЖ 338.2423

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-52-60>

А.А. НҮРҒАЛИЕВА,¹

Э.Ғ.К., доцент.

Г.С. МУКИНА,¹

PhD.

Г.Д. БАЯНДИНА,¹

PhD.

А.Ж. ЗЕЙНУЛЛИНА,²

Э.Ғ.К., доцент.

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті.¹

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕАҚ²

ӨНЕРКӘСІПТЕГІ ЖОҒАРЫ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ӨНДІРІСТЕРДІҢ ЖАҢА ТҮРЛЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Андатпа

Жоғары технологияларды және оларға тиісті техниканы пайдалануға өту ғылыми-техникалық революция және қазіргі кезеңдегі ғылыми-техникалық ілгерілеудің маңызды буыны болып табылады. Қазақстан Республикасында жоғары технологияларды пайдалану қағидаларында заманауи өндірістерді құру үшін ресурстар жеткілікті. Экономиканың ғылымды көп қажет ететін салалары деп өндірістік мақсаттағы біртекті өнімдер шығаратын кәсіпорындар тобы түсініледі, олардың зерттеу нысанында инвестициялық шығындар, салымдар және шығындардың жоғары үлесі бар. Авторлар өнеркәсіпті дамытуға бағытталған жоғары технологиялардың заманауи түрлерін зерттеді. Біздің ойымызша, теорияда және тәжірибеде өнеркәсіпте, соның ішінде өңдеуші өнеркәсіпте кең таралған жоғары технологиялардың кейбір түрлерін сипаттауға болады. Зерттелген материал негізінде бізбен индустрияны жасылдандыру қағидаларында өнеркәсіптерде жоғары технологияларды пайдалану артықшылықтары қалыптастырылды, өнеркәсіптік кәсіпорындарда жоғары технологияларды енгізудің мақсаттық бағыттары мен қағидалары жасалды. Жоғары технологиялардың мәнін түсінудің заманауи тәсілдерін зерттеу индустрияда және экономиканың басқа да салаларында құрылуы мен қолданылуы білімге негізделген экономикаға көшумен байланысты тенденцияларды ескеруі керек екенін көрсетеді. Елімізде жоғары технологияларды қолдану қағидаттарына негізделген заманауи өндірістік қуаттарды құру үшін жеткілікті ресурстар бар екенін атап өткен жөн: капиталдың кетуін тоқтату үшін шаралар қабылдау, оның ішінде шетелге инвестициялауға уақытша тыйым салу. Авторлар өнеркәсіптік кәсіпорындардың тәжірибесінде жоғары технологияларды жобалау мен қолдану әрқашан саланың жаңа, жоғары деңгейге көтерілуіне тікелей және жанама түрде ықпал ететін тиісті инновациялық процестердің қалыптасуымен бірге жүруі керек екенін атап өтті.

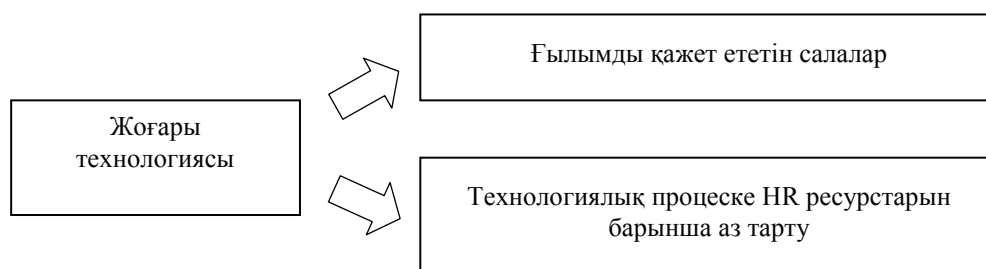
Тірек сөздер: жоғары технологиялар, инновациялық процестер, тұрақты даму, жасылдандыру, жоғары технологиялық өндіріс, білім экономикасы.

Жоғары технологиялар – бұл өндірісте және басқа процестерде қолданылатын өте күрделі технологиялар. Жоғары технологиялар «төмен технологиялардан» түбегейлі ерекшеленеді – ғасырлар бойы қолданылатын және негізгі қажеттіліктерді өндірумен байланысты қарапайым технологиялар [1].

Жоғары технологияларды және соған сәйкес технологияларды пайдалануға көшу қазіргі кезеңдегі ғылыми-технологиялық революцияның (STR) және ғылыми-техникалық прогрестің маңызды кезеңі болып табылады. Ғылымды көп қажет ететін салаларды әдетте жоғары технологиялар деп атайды.

Нәтижесінде жоғары технологиялық өндірістер – бұл өндірістік-шаруашылық қызмет жүйесінде жоғары технологияларды, ғылыми-технологиялық революция мен ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін қолданатын өнеркәсіптік кәсіпорындар [1].

Технологияларды адамның оған қатыспау дәрежесіне байланысты технологияларды «жоғары» деп жіктеуге болады – технологиялық процеске адамның қатысуы неғұрлым аз болса, технология соғұрлым жоғары болады. Жоғары технологиялар құрамына тек өндірістік технологиялар ғана емес, сонымен қатар жаңалықтар тарату жүйелері, ынтымақтастық және оқыту технологиялары сияқты әлеуметтік технологиялар да енеді. Осыған байланысты жоғары әлеуметтік технологиялар туралы айтуға болады. Технологияларды жоғары деп жіктеудің жетекші принциптері 1-суретте (б. 53) келтірілген.

Сурет 1 – Технологияларды жоғары деп жіктеудің жетекші принциптері

Ескертпе – Авторлар құрастырған.

Экономиканың ғылымды көп қажет ететін салалары деп өндірістік мақсаттағы біртекті өнімдер шығаратын кәсіпорындар тобы түсініледі, олардың өндірістік шығындарын қалыптастыру аясында инвестициялық шығындар, шығындардың, ғылыми-зерттеу жұмыстарына инвестициялардың жоғары үлесі бар [1].

2-суретке (б. 54) сәйкес ғылыми-техникалық прогрестің дамуының қазіргі кезеңіндегі жоғары технологияларды келесі бағыттар бойынша жіктеуге болады:

- ♦ әлеуметтік технологиялар (жаңалықтарды тарату жүйелері, топтық жұмыс технологиялары, оқыту технологиялары);
- ♦ электроника, бағдарламалық жасақтама (жасанды интеллект);
- ♦ сымсыз технологиялар;
- ♦ робототехника;
- ♦ нанотехнология;
- ♦ экологиялық таза технологиялар, энергия үнемдеу және балама энергия (қалдықтарды өңдеу, атом энергиясы, күн энергиясы, сутегі энергиясы);
- ♦ қауіпсіздік жүйелері (биометрика, датчиктер, детекторлар, электронды анализаторлар, жасырын бақылау жүйелері);
- ♦ навигациялық технологиялар;
- ♦ қорғаныс технологиялары және қос мақсаттағы технологиялар (ұшақ, зымыран, ғарыш кемесі);
- ♦ биотехнология (гендік инженерия және гендік терапия, микробиологиялық өндіріс), органикалық химия, фармакология [1, 2].

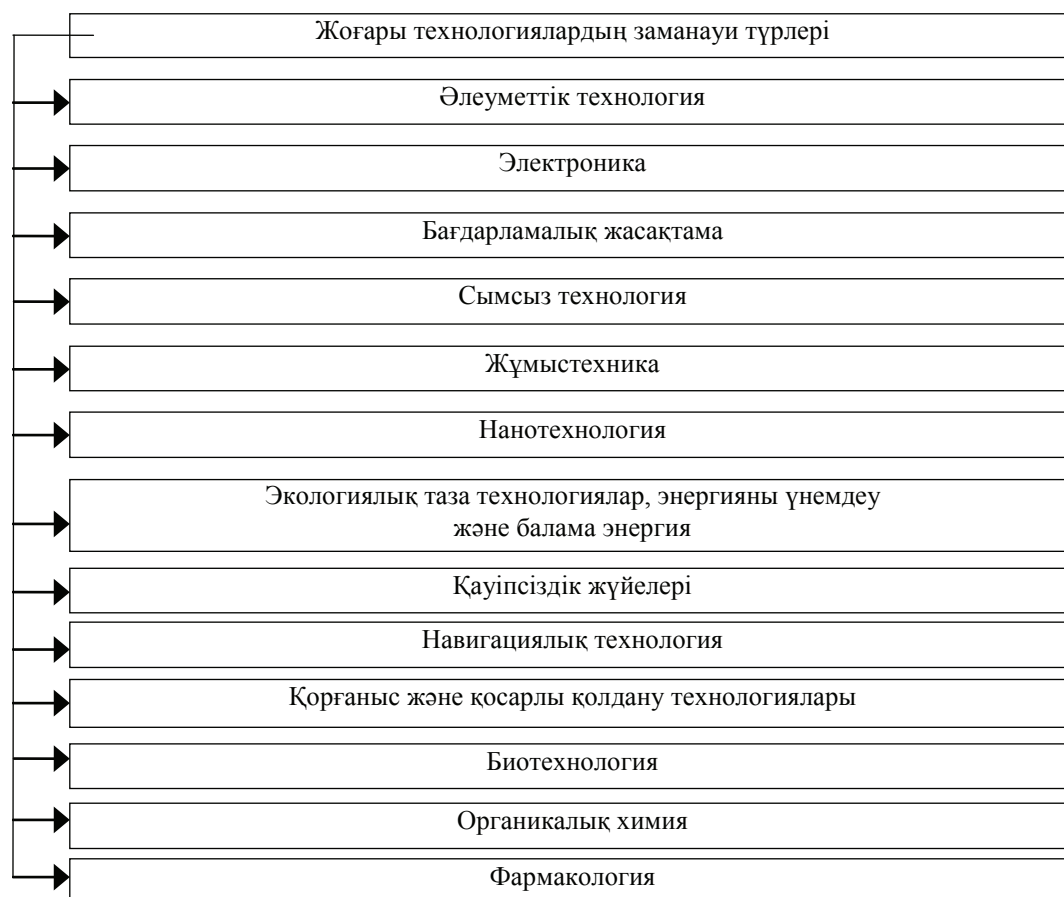
Тарихи тұрғыдан алғанда, жоғары технологиялардың көптеген түрлеріне тек қана технологиялар мен өндіріс салалары жатады, сондықтан да экономиканың басқа салалары мен салаларының түрлері назардан тыс қалады. Жоғары технологияларға сілтеме жасаудың жоғарыда аталған критерийлері – жаңа, прогрессивті, ғылымды қажетсінетін – технология «биіктігінің» өзгермейтін белгілері емес [1, 2].

Біздің ойымызша, теорияда және тәжірибеде өнеркәсіпте, соның ішінде өңдеуші өнеркәсіпте кең таралған жоғары технологиялардың кейбір түрлерін сипаттауға болады.

Индустриялық дамудың қазіргі кезеңінде жоғары технологияның жетекші бағыттарының бірі – электроника.

Электроника – жұмыс жасаудың қатты, вакуумдық және газдағы электр тоғына негізделген физикалық негіздерін зерттейтін ғылым мен техниканың бір саласы. Мұндай құрылғылар – жартылай өткізгіш (қатты ағымдағы ток), электронды (вакуумдағы ток ағыны) және иондық (газдағы ағым). Олардың ішінде басты орынды қазіргі уақытта жартылай өткізгіш құрылғылар алады. Осы құрылғылардың барлығының ортақ қасиеті мынада, олар шын мәнінде сызықтық емес элементтер болып табылады, олардың ток-кернеу сипаттамаларының бейсызықтығы, әдетте, олардың ең маңызды қасиеттерін анықтайтын белгі болып табылады [3].

Өнеркәсіптік электроника – жартылай өткізгіш, электронды және иондық құрылғыларды өнеркәсіпте қолданумен айналысатын электрониканың бөлігі. Қолдану салалары мен өнеркәсіптік электронды құрылғылардың жұмыс режимдерінің алуан түрлілігіне қарамастан, олар жалпы қағидаттарға негізделген және шектеулі функционалды блоктардан тұрады. Бұл функционалды қондырғыларды құрудың жалпы принциптері – электрондық тізбектер өнеркәсіптік электроника қарастырады [3].

Сурет 2 – Жоғары технологиялардың қазіргі түрлері

Ескертпе – Дереккөз негізінде авторлар жасаған [1, 2].

Өнеркәсіптік электроника екі кең салаға бөлінеді.

1. Ақпаратты беру, өңдеу және көрсету құрылғыларымен жұмыс жасайтын ақпараттық электроника. Сигнал күшейткіштері, әртүрлі пішіндегі кернеу генераторлары, логикалық тізбектер, есептегіштер, индикаторлық құрылғылар мен компьютерлік дисплейлер – мұның бәрі ақпараттық электронды құрылғылар. Заманауи ақпараттық электрониканың өзіне тән белгілері – шешілетін міндеттердің күрделілігі мен әртүрлілігі, жоғары өнімділігі мен сенімділігі. Қазіргі уақытта ақпараттық электроника интегралды схемаларды қолданумен тығыз байланысты, оның дамуы мен жетілуі негізінен электронды технологияның осы саласының даму деңгейін анықтайды.

2. Электр энергиясының бір түрін екіншісіне түрлендіретін энергетикалық электроника (түрлендіру технологиясы). Әлемнің барлық елдерінде өндірілетін электр энергиясының жартысына жуығы тікелей ток немесе стандартты емес жиілік тогы түрінде тұтынылады. Электр энергиясын түрлендірудің көп бөлігі қазіргі уақытта жартылай өткізгіш түрлендіргіштер арқылы жүзеге асырылады. Түрлендіргіштің негізгі түрлері – түзеткіштер (айнымалы токты тұрақтыға түрлендіру), түрлендіргіштер (тұрақты токты айнымалыға түрлендіру), жиілікті түрлендіргіштер, реттелетін тұрақты және айнымалы кернеу түрлендіргіштері [3].

Электр энергетикасы мен электротехниканың дамуы электроникамен тығыз байланысты. Энергетикалық жүйелердегі процестердің күрделілігі, олардың жылдам жүру жылдамдығы режимді есептеу және жүйені күрделі электрондық құрылғылармен қосылған және ақпаратты көрсетуге арналған алдыңғы қатарлы құрылғылармен жабдықталған электрондық компьютерлердің (компьютерлердің) процестерін бақылау үшін кеңінен қолдануды қажет етті. Негізгі өндірістік процестер заманауи ақпараттық электронды құрылғылар негізінде автоматтандырылған, оларда микросхемалар мен микропроцессорлар соңғы жылдары кеңінен қолданылады. Электр энергиясының жартылай өткізгіш түрлендіргіштері желілердің негізгі

жүктеме элементтерінің бірі болып табылады, олардың жұмысы көбінесе желілердің жұмыс режимін анықтайды. Клапан түрлендіргіштері электр жетектері мен электрлік технологиялық қондырғыларды электрмен жабдықтауға, синхронды электр машиналарын қоздыруға және гидрогенераторлардың жиілікті іске қосуға арналған. Жартылай өткізгіш клапан түрлендіргіштер негізінде жоғары қуатты тікелей токтың электр желілері және тікелей ток қондырғылары құрылды [3].

Сонымен, электронды құрылғылар электр және механикалық қондырғылар мен жүйелердің маңызды және өте күрделі компоненттері болып табылады және оларды құру үшін өнеркәсіптік электроника, автоматика және компьютерлік технологиялар саласындағы мамандарды тарту қажет. Алайда электр энергетикасы мен электротехникаға маманданған инженерлер электроникаға қатысты мәселелерді шешуден аулақ бола алмайды. Біріншіден, олар электронды дизайнер үшін проблеманы нақты тұжырымдай алуы керек және дизайнердің қандай қиындықтарға тап болатынын түсінуі керек. Толық көрсетілмеген талаптар жұмыс істемейтін құрылғыны құруға әкелуі мүмкін, ал талаптарды негізсіз асыра бағалау құнын өсіруге және электрондық жабдықтың сенімділігінің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Электрондық жабдықты жасаушымен бір тілде сөйлесу үшін электрониканың не істей алатындығын және оған қандай шығындармен және қандай жолдармен қол жеткізуге болатындығын нақты түсіну керек. Соңғысы сонымен қатар өндіріс саласы шығарған жабдықты білікті таңдау үшін қажет [3].

Екіншіден, электронды құрылғылардың сауатты жұмыс істеуі қажет. Үшіншіден, электротехниктер жабдықтарды, соның ішінде электрониканы орнату мен пайдалануға белсенді қатысады. Төртіншіден, бірқатар электр станцияларын, соның ішінде тікелей электр беру желілерін жобалау энергетика және конвертерлік технологиялар саласындағы мамандардың бірлескен жұмысын талап етеді.

Мұның бәрі өнеркәсіптік электроника саласында көп білімді қажет етеді. Мұндай білімнің негізін жеке ғылыми бағыт – «Өнеркәсіптік электроника» құрайды. Ол заманауи ақпараттық және электрлік электр тізбектерін зерттейді. Ғылым мен техниканың көптеген маңызды мәселелері ғылымдардың қиылысында пайда болады. Қазіргі кезде электроника, электротехника және энергетика саласы өте тығыз байланысты, олар ғалымдар мен инженерлердің бірлескен жұмысын, байланысты салалардағы үлкен білімді қажет етеді. Көптеген инженерлер үшін біздің курс электроника мәселесінің алғашқы қадамы болады.

Электрондық технологиялар үнемі дамып келеді, әр тапсырманы әр түрлі тізбек нұсқалары негізінде шешуге болады: сіз дискретті компоненттерде тізбек құра аласыз, оны микросхемаларға енгізе аласыз, микропроцессорлық жиынтықты қолдана аласыз, ақпаратты сандық немесе аналогтық түрде өңдей аласыз [3].

Сайып келгенде, экономикалық талдау бәрін шешеді, ал дұрыс емес шешім қабылдау (айталық, микросхемаларды пайдаланудан бас тарту) жергілікті техникалық мәселені шешуге кедергі келтірмеуі мүмкін, бірақ ақыр соңында ол халық шаруашылығына тиімсіз болып шығады: құрал-жабдықтардың құны артады, немесе оны пайдалану құны артады, немесе мерзім азаяды. Әрбір инженер өз орнында техникалық саясатқа әсер етеді және техникалық шешімдерді әзірлеу мен қорғауда тек маман ретінде ғана емес, азамат ретінде де әрекет етуі керек [3].

Робототехника – бұл индустриялық дамуға бағытталған жоғары технологиялардың тағы бір түрі.

Өнеркәсіптегі робототехника – бұл өндіріс процесінде қозғалтқыш және басқару функцияларын орындауға, роботты басқаруға арналған өндірістік роботтардың жиынтығы. Ол өндірістік заттарды жылжыту және әртүрлі технологиялық операцияларды орындау үшін қолданылады.

Ғылыми түсінікте басқа да анықтамалар бар. Өнеркәсіптік робот дегеніміз – қозғалғыштығының бірнеше дәрежесі бар манипулятор түріндегі атқарушы құрылғыдан және өндірістік процестегі қозғалтқыш және басқару функцияларын орындауға арналған бағдарламаланатын басқарылатын құрылғыдан тұратын стационарлық немесе жылжымалы автоматты машина.

Өнеркәсіпте кеңінен таралған манипуляциялық роботтармен қатар олар жылжымалы (локомотивтік), ақпараттық, ақпараттық-бақылау, күрделі және басқа да өндірістік роботтарды қолданады. Өнеркәсіптік роботтар әдетте икемді автоматтандырылған өндірісте қолданылатын автоматтандырылған өндіріс жүйелерінің құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады, олар тұрақты сапа деңгейімен жалпы еңбек өнімділігін арттыра алады [4].

Өнеркәсіптік роботтарды өндірісті автоматтандырудың басқа құралдарымен (автоматты желілер, бөлімдер мен кешендер) ұштастыра қолдану экономикалық жағынан тиімді. Қазіргі ғылымдағы өнеркәсіптегі робототехника екі бағыт бойынша жіктеледі:

- ♦ басқару түрі бойынша;
- ♦ функциясы мен ауқымы бойынша.

А. Бақылау түрі бойынша:

♦ басқарылатын роботтар: оператордан олардың әр қимылын бақылауды талап етеді. Қолдану салаларының тарлығына байланысты олар өте кең таралмайды. Роботтар емес;

♦ автоматика және жартылай автономды роботтар: олар нақты бағдарлама бойынша жұмыс істейді, көбінесе сенсорлары жоқ және өз әрекеттерін түзете алмайды, жұмысшының қатысуынсыз жасай алмайды;

♦ автономды: олар алдын-ала анықталған алгоритмдерге сәйкес және іс-әрекеттерін қажет болған жағдайда түзете отырып, адамның араласуынсыз бағдарламаланған әрекеттер циклін орындай алады. Мұндай роботтар тірі жұмыс күшін тартпай-ақ, конвейердегі өз қызмет саласын толығымен жаба алады.

Б. Функциясы мен көлемі бойынша:

♦ мақсаттары мен атқаратын қызметтері бойынша (әмбебап, дәнекерлеу, машина жасау, кесу, жинау, жинақтау, орау, қойма, сырлау) [4].

Нанотехнологиялар технологиялық прогреске айтарлықтай әсер етуі мүмкін барлық бағыттардың тізімін айту мүмкін емес. Олардың бірнешеуін ғана атай аламыз:

♦ наноэлектроника және нанофотоника элементтері (жартылай өткізгіш транзисторлар мен лазерлер);

- ♦ фотодетекторлар, күн батареялары, түрлі сенсорлар;
- ♦ ультра тығыз ақпаратты жазуға арналған құрылғылар;
- ♦ телекоммуникация, ақпараттық және есептеу технологиялары;
- ♦ суперкомпьютерлер;
- ♦ биомеханика, геномика, биоинформатика, биоэлементтеу;
- ♦ канцерогенді тіндерді, қоздырғыштарды және биологиялық зиянды заттарды тіркеу және идентификациялау;
- ♦ ауыл шаруашылығындағы және азық-түлік өндірісіндегі қауіпсіздік [5].

Экологиялық таза технологиялар қолда бар ресурстарды тиімді пайдалануға, сонымен қатар табиғи ресурстарды қорғауға ықпал ететін технологиялар, өндіріс әдістері мен қызметтер нарығының сегментін білдіреді [6]. Экологиялық проблемаларды шешудің нақты бағыты – аз қалдықты, ресурстық және энергияны үнемдейтін технологияларға көшу арқылы өндірістің техникалық және технологиялық негізін өзгертуді көздейтін ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін жүзеге асыру. Іс жүзінде бұл қоршаған ортаның ластануға қарсы күреске және салдарын болдырмауға бағытталған сапасының өзгеруінен туындаған қолайсыз салдарды жоюға бағытталған курстың өзгеруін білдіреді. Қарастырылып отырған жағдайдағы мұндай тәсіл ең қисынды ғана емес, сонымен қатар экономикалық тиімді шешім болып табылады, өйткені экологиялық зардаптарды жою шығындары көбінесе алдын-алу шараларынан едәуір асады [6].

Бұл жағдайда ресурстарды үнемдеу технологиясы деп пайдаланылатын табиғи ресурстарды азайтуды және табиғи (табиғи) жағдайларды бұзуды азайтуды қамтитын технологиялық процесс түсініледі. Дәстүрлі технологиялардан шикізат пен энергияны айтарлықтай аз тұтынумен ерекшеленеді. Қалдықсыз (қалдықсыз) технологиялар үшін ең бастысы – жабық технологиялық циклдерге көшу, белгілі бір дәрежеде табиғи циклді көбейту, бұл қатты, сұйық, газ тәрізді және термиялық қалдықтар мен шығарындылардың ең аз мөлшерін алуға мүмкіндік береді. Еуропалық экономикалық комиссияның қоршаған ортаны қорғау саласындағы ынтымақтастық туралы жалпы еуропалық отырысында қабылданған аз қалдықты және қалдықсыз технологиялар мен қалдықтарды басқару туралы декларация келесі анықтаманы береді: «аз қалдықты және қалдықсыз өндіріс – бұл өндіріс әдісі, барлық шикізаттар мен энергия шикізат циклінде барынша тиімді және жан-жақты пайдаланылатын – өндіріс – тұтыну – қайталама шикізат және қоршаған ортаға әсер ету оның қалыпты жұмысын бұзбайды. Анықтамадан

шығатын болсақ, өндіріс екі жағынан жабылуы мүмкін: жеке өндіріс процесіне қатысты (бір кәсіпорын ішінде) және кәсіпорындар тобында, әр түрлі технологиялар шикізатты толығымен пайдалану және қалдықтарды азайту мақсатында жүйелі және параллель тізбектерге біріктірілген кезде пайдалану.

Экологиялық таза технологияларды ұйымдастырудың технологиялық принциптері өндірістік процестердің сипатына, салалар топтарына байланысты. Тау-кен өнеркәсібі үшін үлкен көлемдегі қозғалыс тән, мұндай технологиялар кен өндірудің түбегейлі жаңа технологияларына, мысалы, жерасты сілтілеу, электролиз, газдандыру және гидрокуссуда (көмір) өндіруге ауысумен байланысты, оны жүзеге асыру үшін әдетте өте жоғары бастау қажет. Өңдеу өнеркәсібі үшін (атап айтқанда металлургия) шикізатты терең өңдеуге көшу және нәтижесінде пайда болған қалдықтарды барынша пайдалану перспективалы болуы мүмкін. Кейде жағдай шикізатты кешенді қайта өңдеуден және жанама өнімдер өндіруден түсуді қамтамасыз ету үшін негізгі компонентті алу дәрежесін төмендету тиімді болған кезде туындайды. Мұндай жағдайларды бір кәсіпорынды айналып өтпей елестету қиын. Оқиғалардың мұндай дамуы, егер холдингтің немесе басқа өндірістік бірлестіктің ішінде үлкен инвестиция болған жағдайда мүмкін болады. Негізінен шикізатты механикалық өңдеуге негізделген (машина жасау, ағаш өңдеу, жеңіл өнеркәсіп) үзіліссіз өндірістік процестер бар салалар үшін, экологиялық таза технологияларды ұйымдастыру, әдетте, еңбек пәніне әсер ету құралдарының өзгеруіне негізделген қалдықтардың жалпы көлемінің едәуір төмендеуімен байланысты [6, 7].

Өндірістің техникалық және технологиялық негізін өзгерту нұсқалары:

а) жұмыс істеп тұрған өндірістерді дискреттіден үздіксіз жабық өндіріске айналдыру үшін қолданыстағы жабдық пен өндіріс технологиясын жетілдіру. Бұл жол өндірісті «кезең-кезеңмен» көгалдандыруды болжайды: қолданыстағы өндірісті жетілдіру – аз қалдықты ресурстар мен энергия үнемдейтін технологияларды енгізу; қалдықтарды кәдеге жарату, барлық өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтарды табиғаты бойынша немесе экономикалық пайдалануға жарамды материалдарға өңдейтін мамандандырылған қондырғылармен бірге интеграцияланған қалдықсыз өндіріс жүйесін құру;

б) өндірісті «биологияландыру» – биологиялық процестердің қолданыстағы өндіріспен байланысы (заттардың табиғи айналымы түрі бойынша).

в) еңбек процесінде пайдалану жалпы табиғат пайдаланудың табиғатын сапалық түрде өзгертетін түбегейлі жаңа технологиялар мен әдістерді құру [6, 7].

Алғашқы екі бағыт толығымен тиімді емес, өйткені өзгеріссіз немесе шамалы өзгертілген принциптермен, әдістермен (технологиямен) табиғатқа әсер ету құралдарының эволюциялық ілгерілеуін ұсыну. Қажетті нәтижеге қол жеткізудің нақты бағыты (өндірісті интенсификациялау және қоршаған ортаны сақтау) экологиялық таза технологиялар мен әдістерді құру болып табылады, олар технологиялық процестердің, техникалық құралдардың және қондырғылардың үлгілері деп түсініледі, олар жұмыс барысында әлеуметтік жұмыс күшіне келтірілген залалды жою, орнын толтыру немесе алдын-алуды болдырмайды [6, 7].

Саланы көгалдандыру қағидаттарына негізделген өнеркәсіпте жоғары технологияларды қолдану басымдықтары 3-суретте (б. 58) көрсетілген.

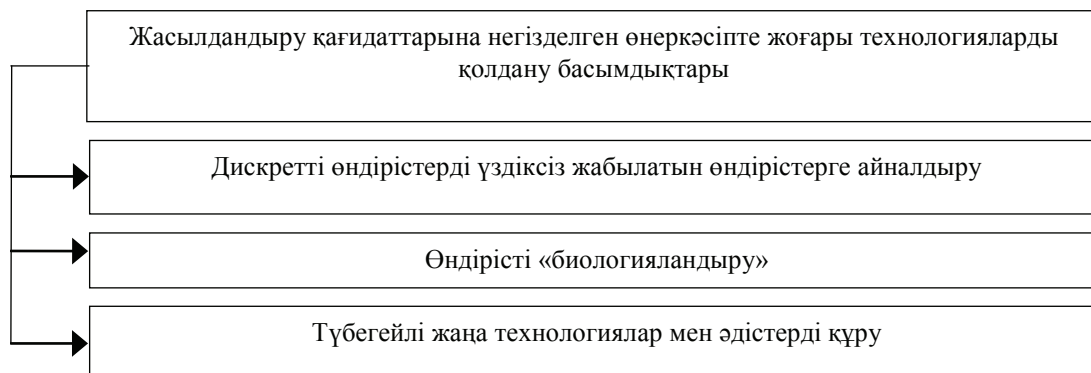
Өнеркәсіптің, оның ішінде өңдеуші өнеркәсіптің жоғары технологияларға ауысуы бірнеше сценарийді қамтуы мүмкін:

- ♦ технологиялар трансферті қағидаттарына негізделген саланың жоғары технологияларға ауысуы;

- ♦ ғылыми-зерттеу және тәжірибелік жұмыстарды белсендіру және интенсификациялау қағидаттарына негізделген өнеркәсіптің жоғары технологияларға көшуі. Жоғары технологиялардың негізгі мақсатты аспектілері өндіріс процесінде де, кәсіпорынның басқа экономикалық ішкі жүйелерінде де болуы мүмкін.

Жоғары технологиялардың мәнін түсінудің заманауи тәсілдерін зерттеу индустрияда және экономиканың басқа да салаларында құрылуы мен қолданылуы білімге негізделген экономикаға көшумен байланысты тенденцияларды ескеруі керек екенін көрсетеді. Осы аспект бойынша, елімізде жоғары технологияларды қолдану қағидаттарына негізделген заманауи өндірістік қуаттарды құру үшін жеткілікті ресурстар бар екенін атап өткен жөн: капиталдың кетуін тоқ-

тату үшін шаралар қабылдау, оның ішінде шетелге инвестициялауға уақытша тыйым салу (бірінші кезекте шикізат экспорттаушылары үшін); елдің ғылыми-техникалық әлеуетін нығайту үшін экспортталатын шикізаттың 1 тоннасынан түскен түсімдерден міндетті аударымдарды белгілеу; табиғи ресурстарға жалдау ақысын енгізу; жанама реттеу тұтқаларын, оның ішінде инвестициялық қарыздарды пайдалану.

Сурет 3 – Өнеркәсіпті көгалдандыру қағидаттарына негізделген жоғары технологияларды қолдану басымдықтары

Ескертпе – Авторлар құрастырған.

Өнеркәсіптік кәсіпорындардың тәжірибесінде жоғары технологияларды жобалау мен қолдану әрқашан саланың жаңа, жоғары деңгейге көтерілуіне тікелей және жанама түрде ықпал ететін тиісті инновациялық процестердің қалыптасуымен бірге жүруі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Высокие технологии. Свободная энциклопедия: https://ru.wikipedia.org/wiki/Высокие_технологии.
- 2 Мартыненко А.В. Высокие технологии и высшее образование // Знание. Понимание. Умение. – 2016. – № 1. – С. 64–67.
- 3 Горбачев Г.Н., Чаплыгин Е.Е. Промышленная электроника: учебник: <http://hi-edu.ru/e-books/xbook416/01/part-003.htm>.
- 4 Роботы в промышленности – их типы и разновидности: <https://habr.com/company/top3dshop/blog/403323/>.
- 5 Нанотехнологии и области их применения: https://ria.ru/nano_spravka/20081203/156376525.html.
- 6 Десять революционных экологически чистых технологий: <http://bigpicture.ru/?p=221397>.
- 7 Экологически чистое производство: <http://www.bestreferat.ru/referat-90397.html>.
- 8 Арсланова К.Г. Маркетинг высокотехнологичных продуктов // Научное сообщество студентов XXI столетия. Экономические науки: сб. ст. по мат. XLIX международной студенческой научно-практической конференции № 1(47): [https://sibac.info/archive/economy/1\(49\).pdf](https://sibac.info/archive/economy/1(49).pdf).

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Vysokie tekhnologii. Svobodnaya entsiklopediya: https://ru.wikipedia.org/wiki/Vysokie_tekhnologii.
- 2 Martynenko A.V. Vysokie tekhnologii i vysshee obrazovanie // Znanie. Ponimanie. Umenie. – 2016. – № 1. – S. 64–67.
- 3 Gorbachev G.N., Chaplygin E.E. Promyshlennaya elektronika: uchebnik: <http://hi-edu.ru/e-books/xbook416/01/part-003.htm>.
- 4 Roboty v promyshlennosti – ikh tipy i raznovidnosti: <https://habr.com/company/top3dshop/blog/403323/>.
- 5 Nanotekhnologii i oblasti ikh primeneniya: https://ria.ru/nano_spravka/20081203/156376525.html.
- 6 Desyat' revolyutsionnykh ekologicheski chistyykh tekhnologii: <http://bigpicture.ru/?p=221397>.
- 7 Ekologicheski chistoe proizvodstvo: <http://www.bestreferat.ru/referat-90397.html>.
- 8 Arslanova K.G. Marketing vysokotekhnologichnykh produktov // Nauchnoe soobshchestvo studentov XXI stoletiya. Ekonomicheskie nauki: sb. st. po mat. XLIX mezhdunarodnoi studencheskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii № 1(47): [https://sibac.info/archive/economy/1\(49\).pdf](https://sibac.info/archive/economy/1(49).pdf).

А.А. НУРГАЛИЕВА,¹

к.э.н., доцент.

Г.С. МУКИНА,¹

PhD.

Г.Д. БАЯНДИНА,¹

PhD.

А.Ж. ЗЕЙНУЛЛИНА,²

к.э.н., доцент.

Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова.¹

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»²

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НОВЫХ ВИДОВ ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНЫХ ПРОИЗВОДСТВ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация

Переход к использованию высоких технологий и соответствующей им техники является важнейшим звеном научно-технической революции и научно-технического прогресса на современном этапе. В Республике Казахстан имеется достаточно ресурсов для построения современных производств на принципах применения высоких технологий. Под научными отраслями экономики понимается группа предприятий, производящих однородную промышленную продукцию, для которых существует высокая доля инвестиционных затрат, вложений и затрат в форме исследований. Авторами изучены современные виды высоких технологий, ориентированных на развитие промышленности. На наш взгляд, в теории и на практике можно описать некоторые виды высоких технологий, широко распространенных в промышленности, в том числе в обрабатывающей промышленности. На основе изученного материала нами сформированы приоритеты применения высоких технологий в промышленности на принципах экологизации индустрии, выработаны целевые ориентиры и принципы внедрения высоких технологий на промышленных предприятиях. Изучение современных подходов к пониманию сущности высоких технологий показывает, что при создании и применении их в промышленности и других секторах экономики необходимо учитывать тенденции, связанные с переходом к экономике, основанной на знаниях. Следует отметить, что в стране достаточно ресурсов, чтобы построить современные производственные мощности, основанные на принципах высоких технологий: принять меры по прекращению оттока капитала, включая временный запрет на вложения за границу. Авторы отмечают, что разработка и применение высоких технологий в практике промышленных предприятий всегда должны сопровождаться формированием соответствующих инновационных процессов, прямо и косвенно способствующих подъему отрасли на новый, более высокий уровень.

Ключевые слова: высокие технологии, инновационные процессы, устойчивое развитие, экологизация, высокотехнологичное производство, экономика знаний.

A.A. NURGALIEVA,¹

c.e.s, associate professor.

G.S. MUKINA,¹

PhD.

G.D. BAYANDINA,¹

PhD.

A.ZH. ZEINULLINA,²

c.e.s, associate professor.

Pavlodar State University named after S. Toraiyrov.¹

NLC «Shakarim state University of Semey»²

IMPROVEMENT OF NEW TYPES OF HIGH-TECH MANUFACTURING IN INDUSTRY

Abstract

The transition to the use of high technologies and related technology is the most important link of the scientific and technological revolution (STD) and scientific and technological progress (STP) at the present stage. The Republic of Kazakhstan has sufficient resources to build modern production facilities on the principles of high technology.

Under scientific branches of economics is understood a group of enterprises producing homogeneous industrial products, for which there is a high share of investment costs, costs, investments in the form of research. The author studied modern types of high technologies focused on the development of industry. At our glance, in theory and in practice, it is possible to describe some types of high technology, including in the processing industry. On the basis of the studied material, we have formed priorities for the use of high technologies in the industry on the principles of greening the industry, developed targets and principles for the introduction of high technologies in industrial enterprises. The study of modern approaches to understanding the essence of high technology shows that when creating and applying in industry and other sectors of the economy it is necessary to take into account the trends associated with the transition to a well-founded based on knowledge. It should be noted that the country has enough resources to build modern production facilities based on high-tech principles: take measures to stop capital outflows, including a temporary ban on investments abroad. The authors noted that the development and application of high technologies in the practice of industrial enterprises should always be accompanied by the formation of appropriate innovation processes, directly and indirectly contributing to the rise of a new, more sophisticated industry.

Key words: high technologies, innovative processes, sustainable development, greening, high-tech production, knowledge economy.

FTAXP 06.35.51
ЭОЖ 330.59

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-61-67>

Г.Б. САХАНОВА,¹
PhD, доцент.
«Туран» университеті¹

ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Андатпа

Мақала тақырыбының өзектілігі әлеуметтік-саяси тұрақтылыққа кепілдік беретін және қазіргі мемлекеттердің дамуын болжайтын әлеуметтік саясаттың оңтайлы модельдерін іздеу проблемасымен байланысты. Экономикалық құлдырау кезеңінде әлеуметтік сала әлсіз болады, халықтың қанағаттанбауы және әлеуметтік дағдарыс саяси салаға көшуге әкеледі. Мемлекеттің алдында әлеуметтік саланы тұрақтандыру немесе бақылауды күшейту үшін экономикалық және саяси кеңістікті ырықтандыру тұр. Дағдарыс жағдайында мемлекет әлеуметтік кепілдіктердің бұрынғы деңгейін сақтауға және басым бағыттарды қолдауға ұмтылады. Осыған байланысты азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылының негізгі бағыты әлеуметтік саясат саласы болып табылады. Мемлекеттің әлеуметтік саясаты үкімет жұмысының негізгі мазмұны мен мақсаты болып табылады. Саяси күштер қоғамның өмір сүру деңгейін сақтауға және жақсартуға ықпал ететін жағдайларда заңды болып табылады. Әлеуметтік мәселелерді шешу сияқты. Осыған байланысты әлеуметтік саясатты жүзеге асыру заңдылықтарын зерттеу және оларды әлеуметтік, экономикалық және саяси шындықта қолдану өзекті және маңызды болып табылады.

Тірек сөздер: әлеуметтік саясат, билік, әлеуметтік топтар, нормалар, жеңілдіктер, зейнетақы, тұрақтылық, әлеуметтік кепілдіктер.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, нарықтық қатынастар орнату арқылы қоғамның барлық секторларын басқару мүмкін емес. Осыған байланысты, биліктің тиісті органдарының басқарушылық және бақылау қызметімен сипатталатын мемлекеттік араласу жүйесін қолдана отырып, нарықтық тетіктерді қолдау қажет [1].

Мемлекет әлеуметтік саясатты дамытудың басым бағыттарын анықтайды, осы бағыттардағы резервтерді жинақтайды, арнайы әлеуметтік бағдарламаларды негіздейді, демографияны реттейді және еңбек қатынастарының дамуын ынталандырады.

Әлеуметтік қорғау субъектілері – бұл Қазақстан Республикасындағы биліктің үш тармағы: заң шығарушы, атқарушы және сот. Мемлекет пен жұмыс істеп тұрған институттар әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттарын айқындайды, заңнамалық база құрады, оны іске асыруды және азаматтардың орындалуын қамтамасыз етеді. Субъектілер арасында келесілерді атап өтуге болады: қоғамдық ұйымдар, қайырымдылық қорлары, саяси партиялар, балалар мекемелері, әлеуметтік саясатқа әсер ететін әлеуметтік қорғау Қызметін көрсететін жеке тұлғалар, баспаналар, балалар үйлері, қосымша білім беру мекемелері, консультациялар, сондай-ақ олардың қызметкерлері жеке топ болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік саясаттың мақсаты жеке адамның және әлеуметтік топтардың әл-ауқатын қамтамасыз ету, жеке адамның үйлесімді дамуы үшін мүмкіндіктер жасау болып табылады.

Оның негізгі міндеттерін атап өту керек:

- ♦ балаларды, ана мен баланы әлеуметтік қорғау саласында мемлекет белгілеген нормаларды іске асыру;
- ♦ заманауи жүйенің қоғамның қазіргі талаптарына бейімделуі;
- ♦ жүйені дамыту, көрсетілетін қызметтер тізбесін кеңейту, әлеуметтік көмектің мемлекеттік емес түрлерін қолдау;
- ♦ халықтың әртүрлі санаттарына сараланған тәсіл қағидасына сәйкес халықты әлеуметтік қорғауды жетілдіру;
- ♦ әлеуметтік қолдаудың белсенді түрлерін қолдану.

ҚР халықты әлеуметтік қамтамасыз ету және әлеуметтік қорғаудың нақты міндеттері мен тәртібін айқындайтын жұмыстың негізгі бағыттарын ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі айқындайды. Атап айтқанда:

- ♦ азаматтардың денсаулығын сақтау;
- ♦ еңбекке ақы төлеудің ең төменгі мөлшерін белгілеу;
- ♦ мұқтаждарға, мүгедектерге, қарттарға қолдау көрсетуді қамтамасыз ету;
- ♦ азаматтардың еңбегін қорғау, отбасы мен ананы қолдау;
- ♦ мемлекеттің зейнетақы, жәрдемақы, жеңілдіктер және басқа да төлемдерді белгілеуі.

Бүгінде жаңа экономика жаңа білікті жұмыс күшін құруды талап ететіндіктен, еңбек нарығының тиімділігін арттыру қажет.

Осыған байланысты мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша Үкімет 2017–2021 жылдарға арналған жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті тиімді дамыту бағдарламасын қабылдады.

Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіптік дағдыларға қол жеткізудің тиімді жүйесін құруға бағытталған. Бұдан әрі, жаппай кәсіпкерлікті дамытуға, халықтың әлеуметтік қорғалмаған жіктерін қолдауды қамтитын бизнес-делдалдықтың тиімді моделін құруға бағытталған [2].

Сонымен қатар, мемлекеттік көмек элементтерінің бірі мемлекеттік бюджеттен төлеу болып табылады. Кепілдендірілген жәрдемақыларды төлеу үшін мүгедектерді әлеуметтік қамтамасыз ету, мүгедектердің медициналық, психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік-экономикалық қызметі, ағзаның қызметін қалпына келтіру, өзіне-өзі қызмет көрсету, оңалтуды қамтамасыз ететін кәсіби қызметтің әр түрлі мекемелерін қалпына келтіруге қаражат бөлінеді.

Үйде тәрбиеленетін және оқитын мүгедек балаларға әлеуметтік көмек психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялық комиссияның қорытындысына сәйкес тағайындалады. Егер мүгедек балаларды тәрбиелеу жалпы немесе жеке меншік мектепке дейінгі ұйымдарда және басқа да білім беру мекемелерінде мүмкін болмаса. Әлеуметтік көмектің мөлшері тоқсан сайын 6,5 АЕК құрайды.

Бірінші бағдарлама – «Жұмыспен қамту–2020». Бағдарламаның мақсаты – жұмыспен тұрақты және нәтижелі қамтуға жәрдемдесу есебінен халықтың табысын арттыру.

Бағдарлама бірінші кезекте білім беруге, жұмысқа орналасуға, өз бизнесін құруға және мұндай мүмкіндіктер болмаған кезде экономикалық өсу нүктелеріне ерікті түрде көшуге жәрдемдесуге бағытталған.

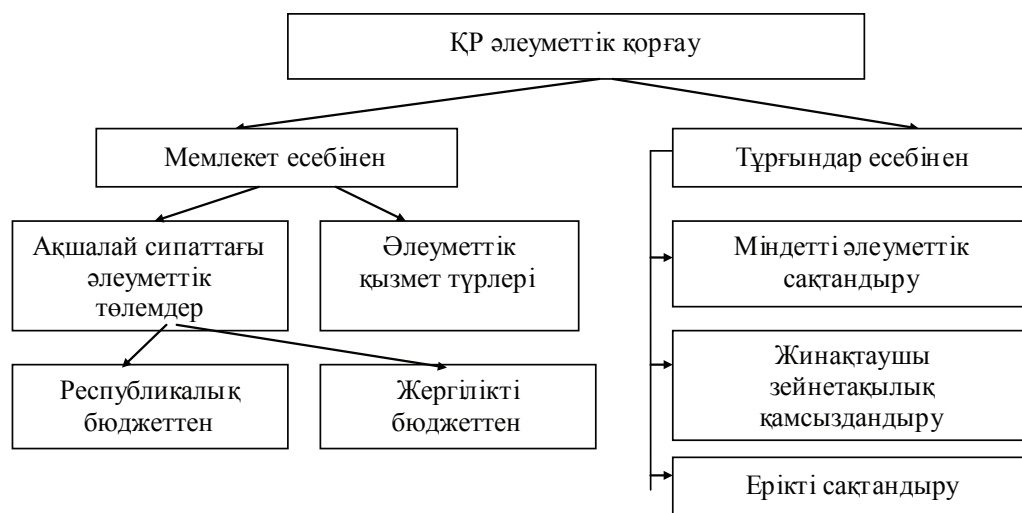
Бағдарлама үш бағыт бойынша іске асырылатын болады:

- ♦ білім беру нарығында өзін-өзі жұмыспен қамту және жұмыссыз және халықтың аз қамтылған топтарына жұмысқа орналасуға көмек;
- ♦ ауылдық жерлерде кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу;
- ♦ жұмыс күшінің жұмылдыруды арттыру [3].

«Самұрық-Қазына» жылжымайтын мүлік қоры» АҚ қаржыландыратын кезекті «Қолжетімді тұрғын үй–2020» әлеуметтік бағдарламасында негізгі міндет қолжетімді бағамен тұрғын үймен қамтамасыз ету болып табылады. «Қолжетімді тұрғын үй–2020» бағдарламасын іске асыру шеңберінде қор тұрғын үйдің 2 нұсқасын қарастырады: сатып алу құқығымен тікелей сату. Аталған бағдарламаға сәйкес, 2016 жылы Астана («Шығыс», Тараз (екі 25 қабатты ғимарат) қалаларында тұрғын үй кешендері пайдалануға берілді. Ақтөбеде («Юнис Сити» тұрғын үй кешені), Алматыда («Асыл Арман» тұрғын үй кешені). «Қолжетімді тұрғын үй–2020» бағдарламасын іске асыру шеңберінде қор үкімет пен әкімдіктердің қолдауымен шешілуі мүмкін проблемалармен бетпе-бет келеді.

1-суретке (б. 63) сәйкес қазіргі уақытта Қазақстанда базалық, міндетті және ерікті деңгейлерден тұратын көп деңгейлі зейнетақы жүйесі жұмыс істейді.

Базалық деңгейде мемлекет базалық жәрдемақыларды ең төменгі деңгейде төлеуді қамтамасыз етеді. Міндетті деңгейде – мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан төленетін тиісті әлеуметтік төлемдер, өмірді сақтандыру компанияларынан төленетін сақтандыру төлемдері және зейнетақы қорларынан төленетін зейнетақы төлемдері. Ерікті деңгейдегі төлемдер ерікті жарналар негізінде жүргізіледі [4].

Сурет 1 – Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік қолдау жүйесі

Ескертпе – [4] көзі негізінде автормен құрастырылды.

Зейнетақы төлемдері азаматтардың келесі санаттарына жүзеге асырылады:

- ♦ 1998 жылғы 1 қаңтарына дейін зейнетақы алушылар;
- ♦ зейнеткерлік жасқа толғандар.

Арнаулы атақтар берілген және біліктілік сыныптары белгіленген әскери қызметшілерге, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының, мемлекеттік қызметтің қызметкерлеріне еңбек сіңірген жылдары үшін зейнетақы төлемдерін алу құқығы. Сондай-ақ, 2012 жылғы 1 қаңтардан бастап арнаулы атақтарға ие болу және нысанды киім киіп жүру құқықтары жойылған адамдарға беріледі.

Зейнетақы төлемдерін алушы қайтыс болған жағдайда, біржолғы төлем жасалуы тиіс. Мүгедектігі бойынша, оның ішінде мемлекеттік базалық зейнетақы төлемі бойынша алушының сомасы, оның отбасына не жерлеуді жүзеге асырған адамға «Республикалық бюджет туралы» заңда тиісті қаржы жылына белгіленген 15,7 еселенген айлық есептік көрсеткіштің мөлшерінде төленеді.

ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың тапсырмасын және «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер енгізу туралы» ҚР Заңын орындау үшін 2020 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша бекітілді:

- ♦ айлық есептік көрсеткіш (АЕК) – 2 778 теңге;
- ♦ ең төменгі зейнетақы – 40 441 теңге;
- ♦ ең төменгі күнкөріс деңгейі (КД) – 32 668 теңге;
- ♦ базалық зейнетақы төлемінің ең төменгі мөлшері – 17 641 теңге;
- ♦ ең төменгі жалақы – 42 500 теңге.

Асыраушысынан айырылған жағдайда әлеуметтік төлемнің бір бөлігін алуға құқығы бар адам зейнетақы төлеу жөніндегі мемлекеттік орталыққа жүгінеді. Зейнетақы төлеу жөніндегі мемлекеттік орталықта, тұрғылықты жері бойынша өтінішпен бірге қажетті құжаттар ресімделеді.

Жаңа технологиялар енгізілгеннен кейін дәстүрлі салаларда еңбек резервтері босатылатын болады. Алайда өнеркәсіптің жаңа салаларын құру мен дамыту жұмыспен қамтудың және азаматтардың нақты табысын өсірудің негізгі көзіне айналуға тиіс.

Лайықты жұмыспен қамтамасыз ету – халықты әлеуметтік қорғаудың негіздері, кадрлық әлеуетті дамыту мен іске асырудың негізгі шарттары қоғамдық байлықтың өсуінің және өмір сүру сапасын арттырудың кепілі болып табылады.

Қазіргі уақытта міндетті зейнетақы және кәсіптік зейнетақы жарналарын, сондай-ақ ерікті зейнетақы жарналарын тартатын жалғыз ұйым «Бірыңғай зейнетақы қоры» АҚ болып табылады.

Бірыңғай зейнетақы қорының есептік деректерін негізге ала отырып, Қазақстан Республикасының зейнетақы нарығындағы ағымдағы жағдайды талдайық.

Кесте 1 – Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының жеке зейнетақы шоттарының (алушыларының) саны

Аталуы	Жылдар		
	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.
БЖЗК жеке зейнетақы шоттарының (алушыларының) саны:	—	—	—
МЗЖ олардың пайдасына шығарылғандары	9377563	9474689	9380059
ЕЗЖ олардың пайдасына шығарылғандары	39934	39045	36517
МКЗЖ олардың пайдасына шығарылғандары	328105	372889	400427
Ескертпе – [5] көзі негізінде автормен құрастырылды.			

1-кестеде келтірілген деректер 2020 жылғы 1 қаңтарда салымшылардың (алушылардың) шоттары санының 94630 бірлікке немесе 1,0% міндетті зейнетақы жарналарына қысқарғанын көрсетеді. Бұл ретте 2528 бірлікке немесе 6,5% ерікті зейнетақы жарналары есебінен жүзеге асырылған. Есепті кезеңде міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарының саны 27 538 бірлікке немесе депозиттік шоттардың (алушылардың) 7,4%-ына ұлғайды.

2-кестеде Алматы облысы бойынша 2017–2019 жылдарға арналған зейнетақы мен жәрдемақы төлеуге қаражат қажеттілігі жөніндегі деректер берілген.

Кесте 2 – Алматы облысы бойынша 2017–2019 жылдарға арналған зейнетақы мен жәрдемақы төлеуге қаражат қажеттілігі

Аталуы	2017 ж.		2018 ж.		2019 ж.	
	Сомасы, мың тг	Саны, адам	Сомасы, мың тг	Саны, адам	Сомасы, мың тг	Саны, адам
Зейнетақы	4 030 107	107 129	4 476 176	109 760	5 034 987	112 856
Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар	581 328	28 602	623 277	28 112	817 965	27 601
Мүгедектігі бойынша МӘЖ	43 6118	20 650	468 894	20 497	621 724	20 117
Асыраушысынан айрылған жағдайдағы МӘЖ	144 379	7 872	153 749	7 558	195 765	7 444
Жасына байланысты төленетін МӘЖ	830	80	633	57	475	40
Арнайы жәрдемақылар	235 696	49 314	247 437	48 671	258 273	47 946
ҰОС қатысушылары	6 252	211	5 073	160	4 106	121
ҰОС мүгедектері	1 866	63	1 331	42	1 187	35
ҰОС қатысушыларына теңестірілгендер	12 140	1 059	12 710	1 033	13 210	998
ҰОС немесе жеңілдіктер бойынша мүгедектерге теңестірілгендер	3 829	272	4 223	279	4 380	272
ҰОС қаза болған жауынгерлердің жесірлеріне	99	12	62	7	38	4
ҰОС қаза болғандардың отбасыларына	3 165	370	3 486	380	3 710	380
Соғыстан қайтыс болған мүгедектердің әйелдеріне	2 688	567	2 437	479	2 324	428
КСРО орденімен марапатталғандар	36 130	8 972	38 205	8 620	36 315	8 023
1 және 2 топ мүгедектері	38 630	13 802	41 345	13 704	44 331	13 677
3 топ мүгедектері	11 103	9 236	12 146	9 357	12 986	9 297
16 жасқа дейінгі мүгедек балалар	4 158	2 285	4 457	2 282	4 712	2 264
Көпбалалы аналар, марапатталғандар	86 439	7 289	89 024	7 011	92 514	6 812
Саяси репрессия құрбандары	3 803	1 914	3 966	1 866	4 175	1 834

2-кестенің жалғасы

Ерекше қызметтері үшін	27	14	21	10	20	9
КСРО Әлеуметтік еңбек қаһармандары	124	7	114	6	101	5
4 және одан астам балалары бар көпбалалы отбасылар	24 975	3 175	28 554	3 370	33 864	3 723
Экологиялық үстемақылар	694	205	703	194	698	180
Баланың туылуына байланысты берілетін бір реттік жәрдемақы	64 551	1 059	89 149	1 358	92 447	1 303
Бір жасқа дейінгі баланы қарау бойынша жәрдемақы	48 833	3 618	55 922	3 389	58 437	3 379
Мүгедек баланы тәрбиелеу бойынша жәрдемақы	54 535	2 566	58 343	2 532	61 460	2 497
Базалық зейнетақы	1 130 109	107 971	1 244 361	110 690	1 360 032	113 032
Мемлекеттік кепілдендірулер	57 552	561	56 570	603	55 834	590
Бюджеттік субсидиялар	15 126	4 449	16 190	3 879	16 873	4 034
Зиянның орнын толтыру бойынша ай сайынғы төленетін төлемдер	83	5	214	6	254	7
Ескертпе – [6] көзі негізінде автормен құрастырылды.						

Зейнетақы төлемдерінің негізгі бөлігі 2019 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 1 004 880 мың теңгеге өсіп, 5 034 987 мың теңгені құраған зейнеткерлікке келеді.

Талданып отырған кезеңде әлеуметтік мемлекеттік жәрдемақы алушылардың саны бір пайызға қысқарды. Бұл 2019 жылы Алматы облысының барлық зейнетақы және жәрдемақы алушыларының 15%-ын құрады.

Кесте 3 – Қазақстандағы денсаулық сақтауды дамыту көрсеткіштері

Берілгендер	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2019 ж. 2016 ж-ға, %
Барлық мамандықтағы дәрігерлер саны, мың адам	54,8	55,5	57,3	59,4	108,8
10 000 адамға шаққанда	36,3	36,5	37,6	38,4	105,2
Орта медперсонал саны, мың адам	117	119,6	125,2	130	113,0
10 000 адамға шаққанда	77,6	78,6	81,8	84	109,2
Ауруханалар саны	1 042	1 063	1 086	1 055	102,5
Аурухана төсектерінің саны, барлығы, мың	116,6	117,6	119	119,6	104,2
10 мың тұрғынға шаққандағы аурухана төсектерінің саны	77,4	77,3	77,3	76,8	100,0
Дәрігерлік мекемелер саны	3 462	3 434	3 609	3 896	112,5
Амбулаториялық-емханалық мекемелердің қуаты (бір ауысымдағы үй-жайлар саны), барлығы, мың	251,1	253,1	287,1	287	114,6
10 000 адамға шаққанда	166,6	166,3	186,5	184,4	110,1
Дербес әйелдер емханаларының, мекемелерінің саны	2 070	2 043	2 048	1 683	81,5
Босанатын және жүкті әйелдерге арналған төсек саны, мың	9,9	10,3	10,4	11	113,4
Науқас балаларға арналған төсектердің саны, мың	19,4	20	20	19,6	96,6
Ескертпе – [6] көзі негізінде автормен құрастырылды.					

Кестеде дәрігерлер мен медбикелер саны, аурухана мен амбулаториялық мекемелердің саны артқаны, ал аурухана төсектерінің саны азайғаны көрсетілген.

Соңғы онжылдықта Қазақстан халқының денсаулық сақтау саласындағы неғұрлым теріс үрдістердің негізгі себептерінің бірі өлім-жітімнің өсуі болып табылады:

- ♦ жүрек-қан тамырлары ауруларынан (2018 жылы 51,7%);
- ♦ жарақаттар мен уланулар (14,2%);
- ♦ онкологиялық аурулар (11,5%).

Нәтижесінде өмір сүру ұзақтығының төмендігі 61 жасты құрайды (жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексіне сәйкес 107-орында).

Қазіргі уақытта іске асырылып жатқан Үкімет бағдарламалары халықтың табыс деңгейін арттыруға, халықтың жекелеген санаттарын әлеуметтік қорғау шараларын кеңейтуге бағытталған:

- ♦ 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмасы бойынша ең төменгі жалақы 1,5 есеге (28 мыңнан 42 мыңға дейін) ұлғайды;

- ♦ 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап салыстырмалы түрде төмен жалақы мөлшерімен (айына ең төменгі есептік көрсеткіштің 25 еселенген мөлшерінен аспайтын) жұмыс істейтін қазақстандықтарды қолдау үшін салықтық жүктеме 10 есеге, яғни 1%-ға дейін төмендетілді;

- ♦ «Міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы» ҚР Заңының жобасында азаматтарды әлеуметтік қамсыздандыруды арттыруға бағытталған өзгерістер қарастырылған. Атап айтқанда, мүгедектік және еңбекке қабілеттіліктен айырылу жағдайында әлеуметтік төлемдер мөлшерінің ұлғаюы. Мемлекеттік әлеуметтік қордан сақтандыру 5%-ға мүгедектік жағдайында әлеуметтік төлемдердің орташа мөлшерін 15,9-дан 16,6 мың теңгеге дейін арттырады. Асыраушысынан айырылған жағдайда төленетін әлеуметтік төлемдердің орташа мөлшері 20,6-ға дейін артады.

Әр өңір бойынша әлеуметтік карталарды әзірлеу жоспарлануда (оның ерекшелігін ескере отырып). Тұрғын үймен қамтамасыз ету, білім беру және медициналық қызметтерге қол жеткізу және т.б. саласындағы нақты іс-шараларды қоса алғанда.

«7–20–25» ипотекалық тұрғын үй бағдарламасы жұмыс істейді. Бұл бағдарлама коммерциялық банктер әзірлеген ұқсас бағдарламаларға қарағанда тиімдірек шарттарды ұсынады: жылдық пайыздық мөлшерлеме 7%, бастапқы жарна сомасы 20%, ипотека мерзімі – 25 жылға дейін.

Сонымен қатар, экономиканың көптеген бағыттары бойынша көптеген заңдардың, Үкімет шешімдерінің қабылдануына қарамастан, оң өзгерістерге қол жеткізілген жоқ. Шешілуі халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға мүмкіндік беретін проблемалар әлі де бар.

Балалары бар аз қамтылған отбасыларды атаулы әлеуметтік қолдауды арттыру және күшейту осы санаттағы отбасылардың жоғары осалдығына, еңбек қызметінен түсетін кірістердің ұлғаю әлеуетіне, өңірлік бюджеттердегі мемлекеттік әлеуметтік қорлардың шектеулеріне байланысты. Сондай-ақ, жалпыұлттық мақсаттарға қол жеткізе отырып, Қазақстан Республикасының кедейлігін қысқартумен және демографиялық дамуымен байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Современные демократические преобразования в Республике Казахстан: научное издание / под общей ред. Султанова Б.К. – Алматы, 2017. – С. 210.

2 Карданова И.В. Социально-демографическая политика // Современные курсы теоретических и прикладных исследований, 2015: материалы международной научно-практической интернет-конференции. URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer38/447.pdf>.

3 Бакалдина Е.С. Государственная социальная политика Российской Федерации: выбор приоритетов // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2019. – № 4. – Т. 1. – С. 104–107.

4 Тыныштықбаев А.Д. Социальная политика Республики Казахстан: теоретический аспект / А.Д. Тыныштықбаев, А.Ш. Абдимомынова // Молодой ученый. – 2017. – № 3(137). – С. 404–406. URL: <https://moluch.ru/archive/137/38532/> (дата обращения: 9.05.2020).

5 Сайт АО «ЕНПФ». Показатели фонда в динамике: <https://www.enpf.kz/upload/medialibrary/ee9/ee93126691a37588cc39d88c3da2e95c.pdf>.

6 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Әлеуметтік қауіпсіздік статистикасы: <https://stat.gov.kz/official/industry/66/statistic/6>.

ӘДЕБИЕТТЕР ТИЗІМІ

- 1 Sovremennye demokraticheskie preobrazovaniya v Respublike Kazakhstan: nauchnoe izdanie / pod obshchei red. Sultanova B.K – Almaty, 2017. – S. 210.
- 2 Kardanova I.V. Sotsial'no-demograficheskaya politika // Sovremennye kursy teoreticheskikh i prikladnykh issledovaniy, 2015: materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi internet-konferentsii. URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer38/447.pdf>.
- 3 Bakaldina E.S. Gosudarstvennaya sotsial'naya politika Rossiiskoi Federatsii: vybor prioritetov // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2019. – № 4. – T. 1. – S. 104–107.
- 4 Tynyshtybaev A.D. Sotsial'naya politika Respubliki Kazakhstan: teoreticheskii aspekt / A.D. Tynyshtybaev, A.Sh. Abdimomynova // Molodoi uchenyi. – 2017. – № 3(137). – S. 404–406. URL: <https://moluch.ru/archive/137/38532/> (data obrashcheniya: 9.05.2020).
- 5 Sait AO «ENPF». Pokazateli fonda v dinamike: <https://www.enpf.kz/upload/medialibrary/ee9/ee93126691a37588cc39d88c3da2e95c.pdf>.
- 6 Qazakstan Respublikasy Strategiyalylyқ zhosparlau zhәне reformalar agenttigi Ylttyқ statistika byurosı. Öleumettik kauipsizdik statistikasy: <https://stat.gov.kz/official/industry/66/statistic/6>.

Г.Б. САХАНОВА,¹

PhD, доцент.

Университет «Туран»¹

ФОРМИРОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

Аннотация

В данной статье рассматривается поиск оптимальных моделей социальной политики, обеспечивающих социально-политическую стабильность для развития государства. В период экономического спада самой уязвимой сферой является социальная. Неудовлетворенность населения и социальный кризис переходят в политическую сферу. Государство стоит перед выбором по либерализации экономического и политического пространства для стабилизации социальной сферы или усиления контроля. В условиях кризиса государство стремится сохранить прежний уровень социальных гарантий и поддержать приоритетные направления. Поэтому основным направлением взаимодействия гражданского общества и государства является сфера социальной политики. Основным содержанием и целью работы правительства является социальная политика государства. Все мероприятия проводятся в рамках сохранения и повышения уровня жизни общества через решение социальных проблем. В этой связи изучение закономерностей и условий для реализации социальной политики является актуальным вопросом. Применение результатов в социальной, экономической и политической реальности является актуальным и важным.

Ключевые слова: социальная политика, власть, социальные группы, нормы, пособия, пенсия, стабильность, социальные гарантии.

G.B. SAKHANOVA,¹

PhD, associate professor.

Turan University¹

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE SOCIAL POLICY IN THE CONDITIONS OF MODERN KAZAKHSTAN

Abstract

The relevance of the topic of the article is due to the problem of finding optimal models of social policy that guarantee socio-political stability and presuppose the development of modern states. During the period of economic downturn, the social sphere becomes vulnerable, the emerging social crisis leads to a transition to the political sphere. In domestic conditions, the state is faced with a dilemma – to move towards the liberalization of the economic and political space, stabilizing the social sphere or strengthening control. Both options can be, but neither the first nor the second option can guarantee a successful outcome. In a crisis, there is a problem of maintaining the same level of social guarantees for foreign countries and the lack of economic growth. In this regard, the main area of interaction between civil society and the state is the sphere of social policy. The social policy of the state is the main content and goal of the government. Political forces are legitimate in conditions conducive to the preservation and improvement of the standard of living of society. As well as solving social problems. In this regard, the study of the laws of the implementation of social policy and their application in social, economic and political reality are relevant and important.

Key words: social policy, power, social groups, norms, benefits, pension, stability, social guarantees.

FTAXP 06.61.33

ӘОЖ 332.122

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-68-75>

М.Ж. НҮРКЕНОВА,¹

PhD.

М.Ж. КОНЫРБЕКОВ,²

PhD, доценті.

М.К. ЖАМКЕЕВА,³

PhD, бас сарапшы.

Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті.¹

«Тұран» университеті.²

«Зерттеу, талдау және
есеп беру орталығы» ЖШС³

АЙМАҚТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақалада елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына талдау жасалды, аймақтық дамудың негізгі үрдістері анықталды, талдаулар жүргізілді, қалыптастырудың негізгі проблемалары айқындалған республикадағы өнер-кәсіптік өндіріс құрылымының тиімді құрылымы, сондай-ақ аймақтық даму рейтингі талданды, ұсыныстар әзірленді. Бұл жұмыста экономикалық әлеуетті пайдалана отырып, аймақтық дамыту, аймақаралық байланысты дамыту, инвестициялық жобаларды дамыту, проблемалық аумақтарды қаржылық қолдауды жүзеге асыру, бюджетаралық қатынастарды жетілдіру жөніндегі нақты шараларды қамтитын кешенді тәсіл ұсынылған, елдің аймақтық дамуына сәйкессіздікті төмендетуге және ұзартуға, өз күштерін жан-жақты дамыту есебінен ұтымды және әділ аймақтық пропорцияны қалыптастыруға ықпал ететін болады. Әлеуметтік-экономикалық дамудың теориялық және әдіснамалық негіздері және оны жетілдіру жолдары қарастырылды. Аймақтардың экономикалық дамуын мемлекеттік реттеу жүйесін қалыптастыру, объективті экономикалық заңдардың талаптарына сәйкес реттеу тетігін пайдалану аумақтық басқару тиімділігінің деңгейі және аймақтық даму рейтингтерінің талдауы қарастырылды. Егер басқаруды жаңғырту мен орталықсыздандыру жүргізуді, сондай-ақ шаруашылық жүргізуші субъектілер мен реттеуші органдар арасындағы әлеуметтік-экономикалық процестер мен өзара қарым-қатынастардың күрделенуін ескерсе, оның мәні артады. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамытуын мемлекеттік реттеу нысандары бұл әдістердің интеграцияланған жүйесі, олардың көмегімен мемлекет экономикаға ықпал етуді жүзеге асырады.

Тірек сөздер: аймақтық даму, аймақ рейтингі, аймақ типологиясы, өмір деңгейі, халық, аймақтың экономикалық асимметриясы, аймақаралық байланыстар, инвестициялық жобалар.

Аймақтық даму проблемаларын мемлекеттік деңгейде зерделеуге жеткілікті көңіл бөлінеді. Осы мәселе бойынша жүргізілген зерттеулердің нәтижелері ресми даму бағдарламаларында, атап айтқанда аймақтық саясат тұжырымдамасында көрсетілген [1].

Зерттеу барысында әлеуметтік-экономикалық даму бойынша аймақтардың рейтингі ұсынылған, алты топтан тұратын аймақтардың типологиясы жасалды. Бұл ретте аймақтар проблемалық қағидат бойынша топтастырылған, яғни экономиканың құрылымынан экономикалық әлеуеті бар өңірлер топтары бөлінген.

Сонымен қатар дамудың қазіргі заманғы үрдістері, пісіп-жетілген проблемалардың өзектілігі аймақтық дамудың тұрақты мониторингін жүргізуді ғана емес, сонымен қатар ҚР өңірлерін дамытудағы қазіргі ерекшелікті, проблемалық сәттерді неғұрлым барабар бағалау үшін қазіргі заманғы талдау әдістерін пайдалануды талап етеді.

Осыған байланысты, осы жұмысқа талдау жүргізу үшін аймақтардың рейтингін жасаудың жетілдірілген әдіснамалық тәсілі қолданылды. Бұл тәсілдің ерекшелігі басқа әдістемелерге қарағанда, аймақтардың әлеуметтік саласы мен экономикасының даму деңгейін сипаттайтын көрсеткіштердің ауқымын неғұрлым кеңірек пайдалану болып табылады.

Бұл зерттеу мемлекет ресми тіркейтін статистикалық ақпаратқа негізделген. Талдау барысында жан басына шаққандағы ЖӨӨ, өнеркәсіп өндірісінің физикалық көлемінің индексі (НКИ), ауыл шаруашылығы өнімдерінің НКИ, жан басына шаққандағы табыс, жұмыссыздық деңгейі, көші-қон сальдосы және басқалар сияқты есептерде жиі қолданылатын индикаторлар негіздері пайдаланылды.

Бұл ретте негізгі тізім классикалық бағалау кезінде пайдаланылатын әлеуметтік көрсеткіштер көрсетілген, орташа жан басына шаққандағы табыс пен орташа айлық жалақының күнкөріс минимумымен арақатынасы, азық-түлік жиынтығының құны, нәресте өлім-жітімінің коэффициенті, табысы күнкөріс минимумынан төмен және басқа да әлеуметтік көрсеткіштері бар халықтың үлесі сияқты көрсеткіштермен кеңейтілді [2].

Есеп айырысу үшін әдетте пайдаланылатын экономикалық көрсеткіштердің тізімі негізгі капиталға инвестициялардың игерілу деңгейін, жергілікті бюджеттің табысын, экономикалық салаға арналған бюджет шығыстарын және басқаларды сипаттайтын көрсеткіштермен толықтырылды.

Тұтастай алғанда, аймақтарды дамыту деңгейін бағалаудың қолданыстағы әдістемелеріне жүргізілген шолу неғұрлым объективті бағалау болатынын растайды.

Өңірлер рейтингін есептеу әдістемесі жекелеген өңір бойынша әрбір экономикалық және әлеуметтік көрсеткіштің сараптамалық бағалауына негізделген.

Аймақтар рейтингін есептеудің қолданылатын әдістемесі.

Ақпаратпен талдау жұмысы келесі схема бойынша жүзеге асырылды:

♦ әрбір өңір бойынша балл беріледі. (Бұл ретте ең жақсы көрсеткіші бар аймаққа ең жоғары балл 16, ал ең нашар көрсеткіш – 1 беріледі. Мысалы, жұмыссыздық деңгейі және басқа да ұқсас көрсеткіш бойынша ұпайлар кері бағытта қойылатынына назар аудару маңызды. Жұмыссыздықтың ең жоғары деңгейімен аймаққа 1 ең төмен балл беріледі, ал жұмыссыздықтың ең төмен деңгейі бар аймаққа тиісінше 16 ең жоғары балл беріледі). Әрбір көрсеткіш бойынша балл беру бойынша есептер берілген;

♦ әрбір аймақ бойынша барлық көрсеткіш бойынша баллдар қосылады және неғұрлым көрнекі қабылдау үшін 0-ден 5-ке дейінгі салмақ бағасына келесі формуламен қойылады:

$$IJ = 5 \cdot [(XJ - X_{\min}) / (X_{\max} - X_{\min})],$$

мұндағы $j = 1, 2, \dots, n$;

X – аймақтағы тиісті көрсеткіштің мәні;

$X_{\max} - X_{\min}$ – тиісінше бастапқы көрсеткіштің ең көп және ең аз мәні;

5 балл шкаласын таңдау 5 көбейтуді шарттады.

Осылайша, көрсетілген әдістемеде пайдалана отырып, жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер тобы бойынша 2019 жылы өңірлік дамуға жүргізілген талдау әлеуметтік және экономикалық даму деңгейі бойынша аймақтардың келесі рейтингін анықтауға мүмкіндік берді (1 және 2-кесте).

Кесте 1 – Әлеуметтік және экономикалық даму бойынша аймақтардың рейтингі

Әлеуметтік даму (балл сомасы)		Рейтинг		Экономикалық даму
284	Нұр-Сұлтан қ.	1	Алматы қ.	252
248	Алматы қ.	2	Атырау	250
214	Павлодар	3	Нұр-Сұлтан қ.	224
197	Қарағанды	4	Қарағанды	206
192	Маңғыстау	5	Маңғыстау	188
186	Түркістан	6	Ақтөбе	186
184	Ақтөбе	7	Шығыс Қазақстан	180
180	Қостанай	8	Батыс Қазақстан	175
179	Батыс Қазақстан	9	Алматы	171
177	Шығыс Қазақстан	10	Түркістан	167
176	Қызылорда	11	Павлодар	163
172	Жамбыл	12	Қостанай	124
161	Ақмола	13	Қызылорда	123
148	Солтүстік Қазақстан	14	Жамбыл	104
		15	Ақмола	100
		16	Солтүстік Қазақстан	76

Ескертпе – ҚР статистикалық агенттігінің негізінде автормен құрастырылған.

Кесте 2 – Әлеуметтік-экономикалық даму бойынша аймақтардың жиынтық рейтингі

№ рейтингтегі позиция	Аймақтар атауы	Балдары	0-ден 5-ке дейін баллдарды есептеу
1	Нұр-Сұлтан қ.	508	5,0
2	Алматы қ.	500	4,86
3	Атырау	427	3,40
4	Қарағанды	403	3,16
5	Маңғыстау	380	2,75
6	Павлодар	377	2,70
7	Ақтөбе	370	2,58
8	Шығыс Қазақстан	357	2,35
9	Батыс Қазақстан	354	2,30
10	Түркістан	353	2,28
11	Алматы	350	2,23
12	Қостанай	304	1,42
13	Қызылорда	299	1,33
14	Жамбыл	276	0,93
15	Ақмола	261	0,67
16	Солтүстік Қазақстан	223	0,00
Ескертпе – ҚР статистикалық агенттігінің негізінде автормен құрастырылған.			

Әлеуметтік рейтинг негізінде өңірлік дамуды сипаттайтын екі негізгі факторды бөліп көрсетуге болады.

Біріншіден, рейтинг алынды аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы айырмашылықтарды айқын көрсетеді. Бұл ретте, зерттеу нәтижелері көрсеткендей, қарқынды экономикалық даму әлеуметтік дамудың жоғары деңгейін мәңгі білдіреді. Мәселен, мысалы, жеке-леген әлеуметтік көрсеткіш бойынша экономикалық параметрлер бойынша жетекші позицияларға ие мұнай-газ өндіруші өңірлер орташа республикалық деңгейден артта қалып отыр немесе басқа өңірлермен салыстырғанда ең төмен позицияларды алып отыр. Бұл мұнай-газ өндіру секторында ел халқының аз ғана бөлігі, қалған бөлігі, негізінен ауылдық аудандардың тұрғындары қамтылып отырғандығымен түсіндіріледі, күрделі экологиялық жағдайы бар бір-қатар өңірлерде өмір сүру деңгейі анағұрлым төмен.

Екіншіден, барлық рейтингтерде өз даму деңгейі бойынша өңірлер топтары нақты бөлінді. Мысалы, бірінші орынға елеулі өнеркәсіптік әлеуеті бар өңірлер шығады. Негізінен бұл мұнай-газ өндіру аймақтары. Рейтингте ең төмен орынға ие ауыл шаруашылығы өңірлерінің ісі нашар. Бұл ел экономикасының салалық құрылымы туралы байланысты, өйткені қазіргі уақытта өнеркәсіп салалары, әсіресе мұнай-газ өндіру саласы неғұрлым дамиды [3].

Жалпы алынған рейтинг деректерді терең және ұзақ интерпретациялау үшін мүмкіндік береді. Атап айтқанда, рейтинг аймақтардың типологиясын құру, дамудың ұқсас проблемалары мен артықшылықтарын анықтау үшін бастапқы нүкте болып табылады. Бұл жағдайда өңірлер жиынтық рейтингте, сондай-ақ жеке-жеке әлеуметтік және экономикалық даму бойынша рейтингтерде қандай да бір позицияны иеленетін себептерді айқындау әлеуеті пайда болады.

Алынған рейтинг негізінде аймақтарды топтарға біріктіру проблемалардың біртектілігі, даму деңгейі, әрбір аймақтың әлеуеті қағидаты бойынша жүзеге асырылды. Бұл ретте аймақтардың жеті тобын белгілеу орынды деп санаймыз.

1. Нұр-Сұлтан және Алматы қаласы.
2. Атырау, Маңғыстау.
3. Қарағанды, Шығыс Қазақстан, Павлодар.
4. Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Қостанай.
5. Түркістан және Қызыл Орда.
6. Алматы, Жамбыл.
7. Ақмола, Солтүстік Қазақстан.

Жоғарыда айтылғандай, аймақтардың типологиясын құру кезінде көптеген факторлар ескерілді, олардың ішінде әрбір аймақтың әлеуметтік-экономикалық әлеуеті аса маңызды болып табылды.

Мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық әлеуеті – мемлекеттің, экономика саласының, кәсіпорындардың, шаруашылықтардың жиынтық қабілеті өндірістік-экономикалық қызметті жүзеге асырады, өнімдер, тауарлар, қызметтер шығарады, халықтың сұраныстарын, қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандырады, өндірістің дамуын және тұтынуды қамтамасыз етеді.

Мемлекет пен аймақтардың әлеуметтік-экономикалық әлеуеті табиғи ресурстармен, халықтың өмір сүру деңгейімен, еңбек және ғылыми-техникалық әлеуетімен, экономиканың негізгі салаларымен, өңір мен жалпы мемлекеттің қаржылық өндірістік әлеуетімен айқындалады [4].

Облыстардың әлеуметтік-экономикалық әлеуетін талдау негізінде өңірлерді дамытудың оң және теріс жақтары анықталды.

Тұтастай алғанда, өңірлер рейтингте қандай да бір позицияны алатын себептерді егжей-тегжейлі талдаудың орындылығы, әр топтың өңірлері дамуының оң және теріс жақтары бойынша типология жасалған.

Бірінші топты Нұр-Сұлтан қ. және Алматы қ. құрайды, олар жиынтық рейтингте бірінші позицияда әлеуметтік және экономикалық даму бойынша рейтингтерде жоғары позицияға ие. Бұл қалалар айтарлықтай жоғары ғылыми-техникалық дамумен, құрылыс жұмыстарының қарқынды дамуымен, негізгі капиталға инвестицияларды игерудің жоғары деңгейімен сипатталады.

Осылайша, осы екі рейтингтегі жоғары позициялар жиынтық рейтингтің жоғары балын қамтамасыз етті. Нұр-Сұлтан қ. дамуының оң жақтары: біріншіден, қалаға ірі инвестициялар жіберіледі, ол кейіннен әлеуметтік сала объектілерін салуға пайдаланылады. Қала өзінің одан әрі кеңеюі, құрылыс жұмыстарын ұлғайту тұрғысынан қуатты әлеуетке ие. Екіншіден, 2001 жылдан бастап орындалған ғылыми-техникалық жұмыстардың жалпы көлемінде қаланың маңызы күшеюде. Теріс жақтары: біріншіден, қала республика астанасы мәртебесін алғаннан кейін ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасы және қазіргі уақытта орташа республикалық деңгейден асатын азық-түлік жиынтығының құны артты. Халықтың неғұрлым бай және кедей қабаттарының арасында айтарлықтай жоғары алшақтық сақталуда.

Екіншіден, қала үшін инфрақұрылымның әлсіз жарақтандырылуы, өнеркәсіп кәсіпорындарындағы техника мен технологияның ескіруі жеткілікті өзекті проблемалар болып отыр. Әлеуметтік даму бойынша рейтингтегі Алматы қаласының жоғары позициялары демографиялық өзгерісті сипаттайтын айтарлықтай жоғары көрсеткіштермен негізделген.

Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларының әлеуметтік және экономикалық даму рейтингтеріндегі бірдей жоғары позициялары көп жағдайда өңірлер ие әлеуметтік-экономикалық әлеуетке негізделген.

Алматы қаласын дамытудың оң жақтары: біріншіден, орындалған ғылыми-техникалық жұмыстардың жалпы көлеміндегі қаланың мәні күшейе түсуде. Екіншіден, бірнеше жыл бойы қаланың құрылысы қарқынды дамып, одан әрі жайластырылуда. Үшіншіден, қаланың шағын бизнесті дамыту орталығы ретіндегі маңызы артып келеді. Теріс жақтары: біріншіден соңғы онжылдықта қаланың оңтүстік бөлігін қоса алғанда, тау-кен әуе ағындарының транзит аймағы болып табылатын құрылыс тығыздығының ұлғаю үрдісі байқалды. Екіншіден, Алматы қаласының өте әлсіз желдетілуі ерекшеленетін жағдайларында қала топырағы автокөліктің және өнеркәсіптік кәсіпорындардың ластаушы заттары шығарындыларының теріс әсеріне ұшырайды.

Екінші топты Атырау және Маңғыстау облыстары, елдегі мұнай мен газ өндіру көлемінде негізгі үлесті алатын экономикалық қарқынды дамып келе жатқан мұнай-газ өндіруші өңірлер ұсынады. Бұл аймақтар экономикалық даму бойынша рейтингте жоғары позицияға ие, бұл ұқсас экономикалық жағдайларға, қазіргі проблемалар мен даму перспективаларына негізделген. Бұған бірқатар экономикалық және әлеуметтік көрсеткіштер дәлел.

Атырау және Маңғыстау облыстарының дамуының оң жақтары:

Біріншіден, өңірдің мұнай-газ кешенін (МГК) дамытудың арқасында облыстық бюджеттің түсуі артып келеді, тікелей мұнай-газ компанияларының әлеуметтік бағдарламалары іске асырылуда.

Екіншіден, қарқынды ғылыми-техникалық даму жүріп жатыр.

Үшіншіден, облыста жол құрылысы, елді мекендерді газдандыру және сумен жабдықтау бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Теріс жақтары, күрделі экологиялық проблемалар мен халықтың денсаулығын, тууын, өлім-жітімін және әл-ауқатын көрсететін жағдайлар. Сапалы ауыз суды қамтамасыз етуде белгілі бір оң өзгерістерді ескере отырып, бұл проблема елді мекендерде, әсіресе шалғай ауылдық аудандарда айтарлықтай өткір тұр.

Үшінші топты Қарағанды, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстары құрайды, олардың негізінде өндіру және қайта өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарын дамыту алды. Бұл жерде өңдеу өнеркәсібі, атап айтқанда машина жасау, жеңіл тамақ өнеркәсібі дамуда.

Төртінші топты елеулі өнеркәсіптік әлеуетімен және дамыған ауыл шаруашылығымен сипатталатын Ақтөбе, Батыс Қазақстан және Қостанай облыстары құрайды. Облыс бір-біріне қатысты өте жақын орналасқан, бұл осы аймақтардың ұқсас проблемалары мен даму перспективаларының себептерінің бірі болып табылады.

Бесінші топты бір-бірімен шектесетін Түркістан және Қызылорда облыстары құрады, олардың экономикалық қызметі негізінен өнеркәсіптік өндіріс және ауыл шаруашылығының салыстырмалы үлесі көп.

Алтыншы топты Алматы және Жамбыл облыстары құрады, ол облыстар экономикасының құрылымындағы ауыл шаруашылығы өнеркәсібінің тең құқылы дерлік үлесін сипаттайды.

Жетінші топты Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстары құрады, елеулі ауыл шаруашылығы алқаптары бар және өңірлер экономикасының құрылымында ауыл шаруашылығының басым үлесін сипаттайды.

Аймақтық экономикалық асимметрияны күшейту. Асимметриялық немесе дисгармониялық деп белгілі бір кезеңдегі аймақтық дамудың мұндай сипатын атайды, бұл ретте кезең басында салыстырмалы артықшылығы бар өңірлер одан әрі оны ұлғайтады, салыстырмалы артта қалуды алып келетін аймақтарға қатысты. Атап айтқанда, Қазақстан неғұрлым серпінді дамып келе жатқан өңірлер мен аутсайдерлер арасында алшақтықтың күшеюі айқын байқалады [5].

Асимметрия мәнін есептеу әдістемесі

Қалыптасқан сәйкессіздікті (асимметрияны) бағалау кезінде әдетте белгілі бір математикалық аппарат қолданылады. Көбінесе асимметрия, вариация коэффициенті, асимметрия коэффициенті сияқты көрсеткіштер қолданылады. Біздің жағдайда асимметрияның көлемін анықтайтын көрсеткішті қолданамыз:

Асимметрия (W): $W = \max(X_i) / \min(X_i)$,

мұндағы i – өңірдегі әлеуметтік-экономикалық дамудың талдау көрсеткішінің мәні ($i = 1, 2, \dots, N$; n – өңірлер саны).

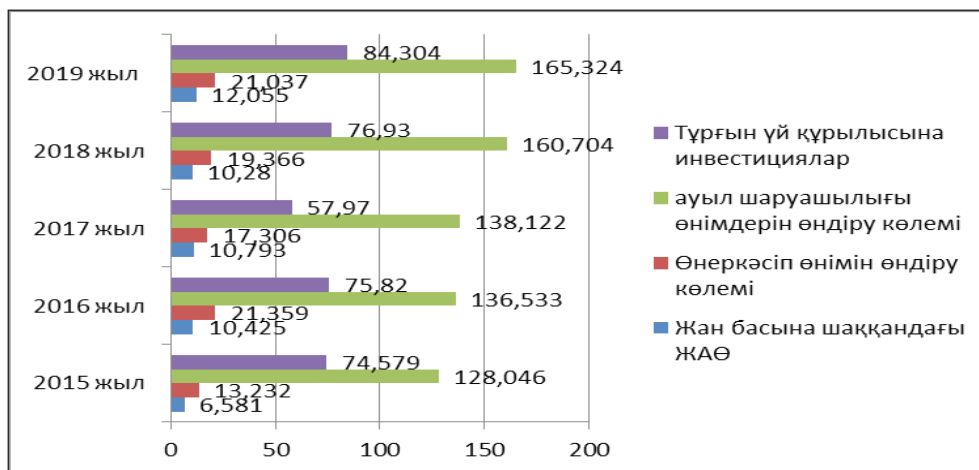
Бұл көрсеткіш көрсеткіштің неғұрлым қолайлы деңгейі мен өңірлер арасындағы көрсеткіштің неғұрлым қолайлы деңгейі арасындағы айырмашылық дәрежесін сипаттайды. Көрсеткішті таңдау сәйкессіздікті бағалаудың бағыттылығына байланысты: экономикалық, әлеуметтік, бюджеттік және т.б. асимметрия көрсеткішінің есебі бір кезеңге аз ақпарат берілген, асимметрия көрсеткіштерінің динамикасы қызықты, сондықтан есептеу үшін 2015–2019 жылдар аралығындағы көрсеткіштер пайдаланылды [6].

Экономикалық асимметрияны бағалау үшін көрсетілген әдістеме бойынша келесі бірқатар экономикалық көрсеткіштер қолданылды (сурет 1, б. 73):

- ♦ жан басына шаққандағы ЖӨӨ;
- ♦ өнеркәсіп өнімін өндіру көлемі;
- ♦ ауыл шаруашылығы өнімін өндіру көлемі;
- ♦ тұрғын үй құрылысына инвестициялар.

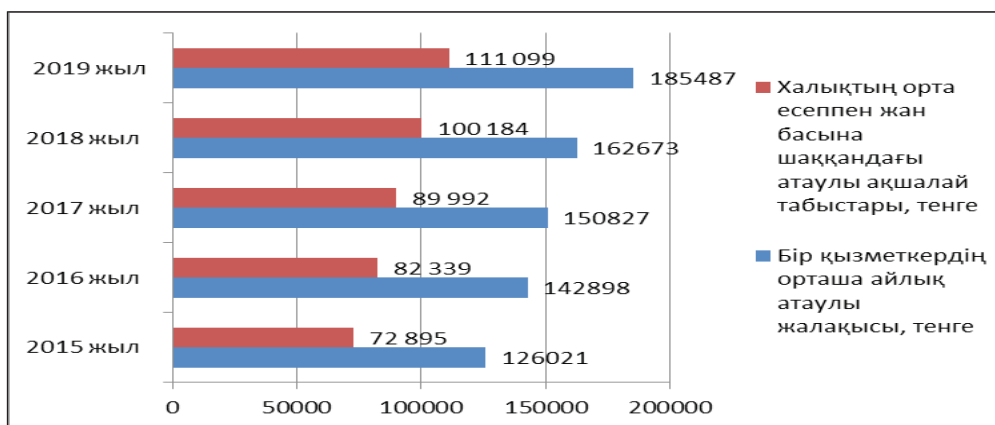
Аймақтық дамудағы әлеуметтік асимметрияны күшейту. Әлеуметтік асимметрияны бағалау үшін келесі әлеуметтік көрсеткіштер қолданылды:

- ♦ орташа айлық атаулы жалақы;
- ♦ халықтың жан басына шаққандағы табысы (сурет 2, б. 73).

Сурет 1 – Экономикалық асимметрияны бағалау бойынша көрсеткіштер

Ескертпе – ҚР статистикалық агенттігінің негізінде автормен құрастырылған.

Сурет 2 – Әлеуметтік асимметрияны бағалау көрсеткіштері

Ескертпе – ҚР статистикалық агенттігінің негізінде автормен құрастырылған.

Сурет нәтижелері аймақтардың халықтың жан басына шаққандағы табысы бойынша күшейіп келе жатқан тепе-теңсіздігі туралы куәландырады. Мысалы, 2015 жылы 2016 жылмен салыстырғанда табыстар бойынша асимметрия көлемі 9444 өскен және 2015 жылдан бастап әрбір жыл сайын ұлғайды. 2019 жылы кіріс бойынша асимметрия мөлшері 2015 жылдың деңгейімен салыстырғанда 1,5 есеге артты.

Осылайша, аймақтар рейтингін құруға және одан әрі ұқсас белгілері бойынша өңірлерді топтарға біріктіруге негізделген салыстырмалы талдау әрбір өңірдің аймақтың әлеуетін анықтаумен ұштасып, өңірлер дамуының оң және теріс жақтарын, сондай-ақ аймақтық дамудағы оң және теріс үрдістерді анықтауға мүмкіндік берді. Жүргізілген талдаудың ең маңызды нәтижелерінің бірі әр түрлі бағыттар бойынша аймақтық дамудағы сәйкессіздіктерді анықтау болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Правила и сроки разработки прогноза социально-экономического развития: утв. приказом министра национальной экономики Республики Казахстан 8 января 2015 г. № 9.
- 2 Об утверждении Правил разработки среднесрочных планов социально-экономического развития Республики Казахстан: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 14 июня 2002 г. № 647 (утратило силу Постановлением Правительства РК от 27 августа 2009 г. № 1251).

3 Джаркинбаев Ж.А. Актуальные вопросы макроэкономического планирования и прогнозирования в Республике Казахстан: материалы междунар. науч.-практ. конф., посв. 100-летию со дня рождения Ашимбаева Т.А. – Алматы, 2018. – С. 548–556.

4 Курганбаев С.А. Сравнительный анализ макроэкономических показателей в Казахстане. – Алматы, 2018. – 72 с.

5 Лавровский Б.Л. Региональная асимметрия и развитие: //http://ltlt.nsc.

6 Львов Д.С. Региональная политика как фактор экономического роста // Проблемы теории и практики управления. – 2018. – № 1. – С. 21–24.

ӘДЕБИЕТТЕР ТИЗІМІ

1. Pravila i sroki razrabotki prognoza sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya: utv. prikazom ministra natsional'noi ekonomiki Respubliki Kazakhstan 8 yanvarya 2015 g. № 9.

2. Ob utverzhdenii Pravil razrabotki srednesrochnykh planov sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Respubliki Kazakhstan: utv. Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan 14 iyunya 2002 g. № 647 (utratilo silu Postanovleniem Pravitel'stva RK ot 27 avgusta 2009 g. № 1251).

3. Dzharkinbaev Zh.A. Aktual'nye voprosy makroekonomicheskogo planirovaniya i prognozirovaniya v Respublike Kazakhstan: materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf., posv. 100-letiyu so dnya rozhdeniya Ashimbaeva T.A. – Almaty, 2018. – S. 548–556.

4. Kurganbaev S.A. Sravnitel'nyi analiz makroekonomicheskikh pokazatelei v Kazakhstane. – Almaty, 2018. – 72 s.

5. Lavrovskii B.L. Regional'naya asimmetriya i razvitie: //http://ltlt.nsc.

6. L'vov D.S. Regional'naya politika kak faktor ekonomicheskogo rosta // Problemy teorii i praktiki upravleniya. – 2018. – № 1. – S. 21–24.

М.Ж. НУРКЕНОВА,¹

PhD.

М.Ж. КОНЫРБЕКОВ,²

PhD, доцент.

М.К. ЖАМКЕЕВА,³

PhD, главный эксперт.

Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева.¹

Университет «Туран».²

ТОО «Центр исследований,
анализа и отчетности»³

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Аннотация

В статье анализируется социально-экономическое развитие страны, выявляются основные тенденции регионального развития экономики, проводится анализ, выявляются основные проблемы формирования современной эффективной структуры промышленного производства в стране, а также рейтинг регионального развития, разрабатываются рекомендации. В статье предлагается комплексный подход к региональному развитию, развитию межрегиональных связей, развитию инвестиционных проектов, финансовому обеспечению проблемных зон, конкретным мерам по улучшению межбюджетных отношений, сокращению и продлению несоответствий в региональном развитии страны, комплексному развитию, что будет способствовать формированию рациональной и справедливой региональной пропорции. Рассмотрены теоретические и методологические основы социально-экономического развития и пути его совершенствования, формирование системы государственного регулирования экономического развития регионов, использование регулирующего механизма в соответствии с требованиями объективного экономического законодательства, уровня эффективности территориального управления и анализа рейтингов регионального развития. Его значение возрастает, если принять во внимание модернизацию и децентрализацию управления, а также сложность социально-экономических процессов и взаимоотношений между субъектами хозяйствования и регуляторами. Формы государственного регулирования социально-экономического развития регионов представляют собой целостную систему этих методов, посредством которых государство воздействует на экономику.

Ключевые слова: региональное развитие, рейтинг региона, типология региона, уровень жизни, население, экономическая асимметрия региона, межрегиональные связи, инвестиционные проекты.

M.ZH. NURKENOVA,¹

PhD.

M.ZH. KONYRBEKOV,²

PhD, associate professor.

M.K. ZHAMKEYEVA,³

PhD, chief expert.

L.N. Gumilyev Eurasian State University.¹

Turan University.²

Center for Research, Analysis
and Reporting LLP³

EVALUATING THE EFFICIENCE OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPEMENT OF REGIONS

Abstract

The article analyzes the socio-economic development of the country, identifies the main trends in the regional development of the economy, conducts an analysis, identifies the main problems of forming a modern effective structure of industrial production in the country, as well as the rating of regional development, and elaborates recommendations. The article proposes an integrated approach to regional development, the development of interregional ties, the development of investment projects, the financial provision of problem areas, specific measures to improve interbudgetary relations, reduce and prolong inconsistencies in the regional development of the country, and integrated development. will contribute to the formation of a rational and fair regional proportion. The theoretical and methodological foundations of socio-economic development and the ways of its improvement, formation of a system of state regulation of the economic development of regions, the use of a regulatory mechanism in accordance with the requirements of objective economic legislation, the level of efficiency of territorial administration and analysis of regional development ratings are considered. Its importance increases if to take into account the modernization and decentralization of management, as well as the complexity of socio-economic processes and relationships between business entities and regulators. The forms of state regulation of the socio-economic development of regions represent an integral system of these methods, through which the state influences the economy.

Key words: regional development, regional rating, regional typology, standard of living, population, economic asymmetry of the region, interregional relations, investment projects.

IRSTI 06.52.01
UDC 331.538.2

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-76-80>

D.I. ZAKIROVA,¹
PhD.
Turan University¹

SYSTEMS APPROACH IN THE RESEARCH OF HUMAN POTENTIAL

Abstract

The wealth of a nation in an information society is expressed in intelligence, creative ideas, information, the mass of knowledge, intellect, in other words, in the objects of accumulated intellectual capital. The growing role of education and science, the strengthening of the values of intellectual activity within the national economy contribute to the formation and improvement of the human potential of society, being the essential factors of socio-economic progress. Human potential development is one of the most important tasks facing any country. The competitive advantages of the economy, the possibilities of its modernization are directly determined by the accumulation in the country and the employed human potential. After all, the possibilities and limits of necessary changes in social development are determined by people with their professional experience, education and qualifications. This article discusses a systematic approach to the study of human potential. Using a systematic approach allows establishing the integrity and boundaries of human potential, to determine the composition and structure of its elements. Within the framework of system approach, the elements of human potential are classified according to some characteristics: subjects of human potential, the content of knowledge as the basis of human potential, the possibility of fixing knowledge, its alienation and reproduction, the form of interaction within the system of human potential.

Key words: human potential, system approach, information economy, education, innovative education, intellectual capital, knowledge content.

A variety of approaches characterizes the genesis of scientific ideas and views on human potential. At the same time, there is no holistic concept of human potential. Many theoretical aspects of human potential remain insufficiently studied, such as the essence, structure, features of its reproduction, the specificity of economic relations in the sphere of action.

Human potential as a complex education must, first of all, be investigated within the framework of a systematic approach. Systemic knowledge of the object of study is based on the identification of the main thing in it. It sets the system properties of the object. It based on the study of the connections of this whole with other objects and phenomena, as well as connections within the system. However, it is not always possible to select an element from the system. Often, it can only be learned by interacting with other elements. These interactions carry information about the elements of the system. Probably, the era of an indeed systems approach in economic research has now begun.

A systemic vision of society is characteristic of the methodological position of K. Marx, who considered social history as a natural change of socio-economic formations, saw an organic whole in the social system.

The methodological principle denoted by the term “system modelling” is used by institutionalists who see in the national economy a living, developing organism, where everything is interconnected by circular causality. System modelling introduces new factors and regroups old ones, which makes it possible to consider the economic system in dynamics.

Each system is influenced by a higher-level system, affecting the goals, objectives, volumes, methods and directions of resource use, etc. At the same time, the system interacts with lower-order systems. It expresses the systemic and communicative aspect of consistency. The interconnection of components allows the presence of spatial, temporal, functional, genetic, etc. in the system connections. The most stable, system-forming connections form the structure of the system and ensure the orderliness and organization of its components.

Any complex system can be represented by a vast (even infinite) number of structural invariants that reflect different aspects and properties of the system. The structure and various levels of the hierarchy of interrelationships of different quality and therefore, contradictory components of the system reflects the organization of the system, which predetermines the systemic and structural aspect of consistency. The direction of movement of the system is predetermined by the goal, usually set by the superior system.

As F. Engels noted, in nature (since we leave aside the reverse influence of man on it) only blind, unconscious forces act on one another, in the interaction of which general laws are manifested. There is nowhere a conscious, desired goal here: not in the countless seeming accidents visible on the surface, nor in the final results that confirm the existence of a pattern within these accidents. On the contrary, in history, there are people gifted with consciousness, acting deliberately or under the influence of passion, striving for specific goals. Nothing is done here without a conscious intention, without the desired goal.

All the listed signs of the system are inherent in human potential. Human potential understood in an expansive meaning encompasses the totality of production factors, systematizing them according to the social essence, while simultaneously entering the production system as its leading, acting component. From the standpoint of this approach, in our opinion, human potential is a complex system with different material and non-material embodiment. Systemic analysis of potential realizes the idea of socio-economic unity, reality, organically combining natural conditions and production resources, technical and economic progress, social and personal factors (knowledge, education, moral values, culture). This integrity is based on the mechanisms of socialization, culture and consciousness, the intelligence of individuals, which become the source of self-development of society [1].

Human potential, as one of the components of the economic system, mediating various kinds of connections and relationships, allows building around itself a variety of system structures in which it will act as their subsystem or element [2].

Human potential is a complex formation and can be expressed through many of its sides. It becomes possible to present each such description as a system with a particular structure and mechanism of relations between its elements, that is, a set of structural and functional invariants of the system reflecting economic, organizational, institutional and other aspects of human potential.

Due to the component structure, the system as a complex object allows many dismemberments and, therefore, can be described through combinations of various components united by links. In this case, the external visible on the surface of the diversity is a consequence of the internal, essential diversity.

Since some systems with different connections can exist around the object under study, the systems approach does not exist in the form of a rigorous methodological concept. However, it carries a heuristic principle, which contains the experience, intuition and individuality of the researcher. At the same time, it remains unclear what is the system-forming principle of human potential, concentrating its nature in itself, what is the direction of its movement, development, transformation.

Systemic cognition of human potential involves identifying the determinants of a given system, leading its elements to be organized into a system; establishing the laws of the functioning and development of this system. The disclosure of the systemic properties of the potential, that is, the properties acquired through the system, is based on the choice of the "unit of the system". It allows fixing the integral properties of the system, its structure and dynamics [3]. Such a core, which predetermines the logical structure of the system and its properties, can rightfully be called a system-forming element that carries the critical characteristic of integrity. Finding the objective basis of the whole, its central part, the variety of connections of the whole serves as a reliable basis for obtaining that wealth of theoretical concepts, which is capable of reflecting the whole in its diversity and complexity.

The information economy requires a philosophy and methodology for managing education because this process is associated with the development of creative skills and skills in the information society. The main component of this process is the creative abilities of the individual, free from the dogmatic influence of stereotypes. The transition of humanity to the scientifically grounded principle of the creative community of individuals is determined by two main trends in the evolution of social consciousness. The first one is connected with the complication of the structures (complexification) of a living organism, during which the human brain appeared. This factor determined not only the evolution of a living organism but also the evolution of technologies of a social, technical and economic nature. In social terms, this led to the development of a complex network of relationships between people and to their unification into social institutions with different structures and economic mechanisms of management. The second is determined by the dematerialization (reduction of organic matter) of natural productive forces. Information (energy-information) technologies are replacing energy-intensive and material-intensive technologies. It changes the paradigm of education.

Back in 1994, they put forward a new paradigm of innovative education. The authors of the concept defined innovative education as a system that contributes to the development of a person's abilities to navigate in new conditions, to adapt to them [4].

Note that although the definition of the new paradigm of education as innovative determines the direction of change in the content and forms of the educational process, it does not establish interdependent functional systems of the behaviour of the person himself in the learning process with the social and economic environment. Modern concepts of higher education do not consider the student himself as the bearer of potential means of achieving professional results of activity – flowering, maturity, strength and power in achieving professional knowledge.

Creativity, productive knowledge, should become a methodology of cognition and educational environment. A person in the education system should be considered not only as a subject of the educational process but also as an individual and personality, bringing his characteristic information parameters into the system, changing its stable state. For education systems, the prognostic direction of development is the transition from training specialists of an industrial society to an informational one. This transition is characterized by the fact that workers are employed only where human judgment, judgment and creativity are needed; the ability to innovate becomes the main thing. First of all, this concerns the issues of methodology and methodology as scientific, cognitive means, prerequisites and principles of organizing activities, including the conceptual apparatus, approaches, methods and techniques that determine the modern worldview of phenomena and processes by describing their information aspects. Knowledge and information about them become the basis of national wealth.

A qualitatively new situation in education requires a new quality of methodology and management methods, which is the task of system analysis. The most crucial step in the development of education management methodology is a systemic understanding of the process of human education, the system of principles of human development as a complex self-developing natural system. Within the framework of education, the problem of competition becomes very urgent. It is associated with the study of the positive and negative experience of educational activities. In the system of educational and innovative services strategy and tactics for the development of human potential are developed [5].

The use of a systematic approach in shaping the quality of the information and educational environment requires a comprehensive analysis of internal and external conditions. This analysis refers to the problem of innovations, organizational technologies of management of educational institutions. The recognition of the social responsibility of the results of the activities of educational structures for the socio-economic and political transformations in the country requires leaders at all levels to use, first of all, the scientific and intellectual potential of the higher school itself. The most obvious and discussed problems are the problems of the consequences of the economic, cultural and political arrangement of society, and as derivatives of them – the problems of education: methodological, financial and economical; problems of the content and quality of education; technological; organizational; problems of accessibility and cost of education; problems of the mentality of the teaching staff. Human potential as a source of new ideas, concepts, knowledge and skills determines the principle of continuous education and an endless stream of consumers of educational products.

The main obstacle to the application of new technologies in the education of human potential is the existing organizational, functional and scientific and educational potential of educational institutions and management of the educational process. Also, the market for educational services is characterized by wave fluctuations, the relationship between supply and demand, manifested in the alternation of relative excess and shortage of qualified specialists with higher education. Such fluctuations are manifested in an immature, unstable market for educational services. The cyclical nature of the development of the education services market is due to the total impact on it of a complex of factors of a general economic nature. They are changes in the socio-economic structure of society; fluctuations in the general economic and sectoral environment and related structural changes in the national economy; the state of the national education system; the situation on the labour market. Now the education market has come close to a situation where the volume of supply has begun to exceed the previously dominant significant demand. A differentiated demand for educational services has taken shape; the infrastructure of the educational services market has been formed.

Thus, we see that in the conditions of the formation of the information economy, human potential, being modified, forms a complex system that has not yet been sufficiently studied by economic

science. Theoretical knowledge of human potential is at a stage when it is possible to give a complete scientific substantiation of the new processes occurring in it only based on the latest technologies of economic theory, including information theory of economics, theories of economic development, socio-economic transformations and other concepts.

LIST OF LITERATURE

- 1 Кравченко Л.А. Сущность и составляющие развития человеческого потенциала // Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. – 2018. – № 3(44): <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-i-sostavlyayushchie-razvitiya-chelovecheskogo-potentsiala> (дата обращения: 05.11.2020).
- 2 Ромащенко Т.Д., Титова О.В., Кисова А.Е. Человеческий потенциал в системе факторов экономического роста // Современная экономика: проблемы и решения. – 2014. – № 9(57). – С. 106–114.
- 3 Прангишвили И.В. Системный подход и общесистемные закономерности. – М.: СИНТЕГ, 2000.
- 4 Струк Е.Н. Инновационная парадигма образования в изменяющемся мире // Экономика образования. – 2012. – № 1: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-paradigma-obrazovaniya-v-izmenyayushchemsya-mire> (дата обращения: 05.11.2020).
- 5 Закирова Д.И. Human potential as a factor of innovative development // Вестник университета Туран. – 2019. – № 2(82). – С. 102–106.

LIST OF LITERATURE

- 1 Kravchenko L.A. Sushchnost' i sostavlyayushchie razvitiya chelovecheskogo potentsiala // Nauchnyi vestnik: finansy, banki, investitsii. – 2018. – № 3(44): <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-i-sostavlyayushchie-razvitiya-chelovecheskogo-potentsiala> (data obrashcheniya: 05.11.2020).
- 2 Romashchenko T.D., Titova O.V., Kisova A.E. Chelovecheskii potentsial v sisteme faktorov ekonomicheskogo rosta // Sovremennaya ekonomika: problemy i resheniya. – 2014. – № 9(57). – S. 106–114.
- 3 Prangishvili I.V. Sistemnyi podkhod i obshchesistemnye zakonomernosti. – M.: SINTEG, 2000.
- 4 Struk E.N. Innovatsionnaya paradigma obrazovaniya v izmenyayushchemsya mire // Ekonomika obrazovaniya. – 2012. – № 1: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-paradigma-obrazovaniya-v-izmenyayushchemsya-mire> (data obrashcheniya: 05.11.2020).
- 5 Zakirova D.I. Human potential as a factor of innovative development // Vestnik universiteta Turan. – 2019. – № 2(82). – S. 102–106.

Д.И. ЗАКИРОВА,¹

PhD.

«Тұран» университеті¹

АДАМИ ӘЛЕУЕТТІ ЗЕРТТЕУДЕГІ ЖҮЙЕЛІ ТӘСІЛ

Андатпа

Ақпараттық қоғамдағы ұлттың байлығы интеллект, идеялар, ақпарат, бұқаралық білім, басқаша айтқанда, жинақталған зияткерлік капитал объектілерінде көрінеді. Білім мен ғылым рөлінің артуы, халық шаруашылығындағы зияткерлік қызметтің маңыздылығының артуы әлеуметтік-экономикалық прогрестің маңызды факторлары бола отырып, қоғамның адами әлеуетін қалыптастыруға және жетілдіруге ықпал етеді. Адами әлеуетті дамыту – еліміздің алдында тұрған аса маңызды міндеттердің бірі. Экономиканың бәсекелік артықшылықтары, оны жаңғырту мүмкіндіктері елде жинақталумен және жұмылдырылған адами әлеуетпен тікелей айқындалады. Бұл әлеуметтік дамудың қажетті өзгерістерінің мүмкіндіктері мен шекараларын анықтайтын білімі, біліктілігі, кәсіби тәжірибесі бар адамдар. Осы мақалада адами әлеуетті зерттеудегі жүйелі тәсіл қарастырылған. Жүйелік тәсілді қолдану адами әлеуеттің тұтастығы мен шекараларын анықтауға, оның элементтерінің құрамы мен құрылымын анықтауға мүмкіндік береді. Осы тәсіл аясында адами әлеуеттің элементтері бірқатар белгілер бойынша жіктеледі: білімді бекіту мүмкіндігі, оларды иеліктен шығару және көбейту, адами әлеует жүйесіндегі өзара әрекеттесу формасы, адами әлеуеттің негізі ретінде білім мазмұны, қаржылық нәтиже, кәсібилік, нормативтік құжаттар, адами әлеуеттің субъектілері.

Тірек сөздер: адами әлеует, жүйелі көзқарас, ақпараттық экономика, жүйе, білім беру, инновациялық білім беру, зияткерлік капитал, білім мазмұны.

Д.И. ЗАКИРОВА,¹
PhD.
Университет «Туран»¹

СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

Аннотация

В современном информационном обществе богатство нации выражается в информации, креативных идеях, массовости знаний, интеллекте, иначе говоря, в объектах накопленного интеллектуального капитала. Усиление значения интеллектуальной деятельности в экономике, а также возрастание роли образования и науки способствуют формированию и совершенствованию человеческого потенциала общества, что является важнейшим фактором социально-экономического прогресса. Развитие человеческого потенциала – одна из приоритетных задач, стоящих перед любой страной. Конкурентные преимущества экономики, возможности ее модернизации напрямую определяются накоплением в стране и задействованным человеческим потенциалом. Ведь возможности и границы необходимых перемен общественного развития определяются людьми с их профессиональным опытом, образованием и квалификацией. В настоящей статье рассмотрен системный подход в исследовании человеческого потенциала. Использование системного подхода позволяет установить целостность и границы человеческого потенциала, определить состав и структуру его элементов. В рамках системного подхода по ряду признаков классифицированы элементы человеческого потенциала: субъекты человеческого потенциала, содержание знаний как основы человеческого потенциала, возможность фиксации знаний, их отчуждения и воспроизводства, форма взаимодействия внутри системы человеческого потенциала.

Ключевые слова: человеческий потенциал, системный подход, информационная экономика, образование, инновационное образование, интеллектуальный капитал, содержание знаний.

МРНТИ 06.81.23
УДК 330.42:332.053

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-81-88>

Г.Б. БЕРМУХАМЕДОВА,¹

к.э.н., доцент.

Г.М. КАДЫРОВА,¹

к.э.н., доцент.

Некоммерческое акционерное общество
«Каспийский университет технологий
и инжиниринга им. Ш. Есенова» (г. Актау)¹

О ВОЗРАСТАЮЩЕЙ РОЛИ КЛЮЧЕВЫХ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

Аннотация

В настоящей научной статье исследуются состояние и потенциал ключевых факторов формирования интеллектуального потенциала Мангистауской области. На основе разработки факторных экономико-математических моделей проводится анализ влияния подготовки кадров в системах профессионально-технического и высшего образования. Показано, что подготовка кадров не в полной мере ориентирована на потребности инновационной экономики. При этом сделан вывод о том, что высшее образование оказывает меньшее влияние на производительность труда, чем профессионально-техническое. И это усложняет перестройку системы областного управления в направлении активного использования инструментов инновационного менеджмента. Здесь же излагается авторский взгляд на вопросы формирования инновационной системы региона на основе интеграции научно-исследовательских учреждений и вузов в единый научно-образовательный комплекс. В своих исследованиях авторы развивают и в отдельных публикациях отражают теоретико-методологические вопросы повышения эффективности региональной экономики в современных условиях насущности индустриально-инновационного пути развития. Необходимая с научной точки зрения системность исследовательского подхода предполагает видение этих вопросов в цепочке взаимосвязей: «экономический рост – последовательная диверсификация производства – технологические инновации – региональная инновационная система – инновационно ориентированный менеджмент – управленческие инновации – инновационный капитал – интеллектуальный капитал – интеллектуальный потенциал – факторы формирования интеллектуального потенциала». На базе подобного научно-образовательного комплекса по мере вовлечения более широкого круга факторов и будет формироваться интеллектуальный потенциал области.

Ключевые слова: инновационный потенциал, инновационный менеджмент, профессиональные кадры, регион, интеграция, системность, интеллектуальный капитал, конкурентоспособность.

Важным моментом понимания глубины и многослойности проблемы является расстановка правильных акцентов в соотношении концептов «интеллектуальный потенциал» (ИП) и «интеллектуальный капитал» (ИК). По сложившемуся в экспертных кругах мнению, основными средствами производства сегодняшней экономики становятся интеллектуальные способности личности. С развитием научно-технического прогресса интеллектуальные способности перерастают в интеллектуальную собственность, а затем и в интеллектуальный капитал, приобретая автономность воспроизводства и приращения. Более конкретно, по мнению Ю. Новиковой и И. Крутий, «интеллектуальный капитал – это превращение знаний и неосязаемых активов в полезные ресурсы, которые дают конкурентные преимущества индивидам, фирмам и нациям» [1, с. 42].

Таким образом, если в регионе по тем или иным обстоятельствам отсутствует полноценная интеллектуальная база, то не будет и интеллектуального капитала, как и более приземленной формы последнего в виде человеческого капитала в дополняющем приложении к традиционным факторам производства – труду и капиталу, и, соответственно, не будет основы для решения задачи по формированию конкурентоспособной экономики на индустриально-инновационной базе.

О неполном осознании подобной постановки проблемы улучшения ситуации по развитию инновационного потенциала регионов на местах высказывает свое мнение автор: «Государственные органы по развитию инновационной инфраструктуры и продвижению отечественных инноваций в своих отчетах сравнивают показатели выпуска инновационной продукции с показателями валового регионального продукта. Так как Мангистауская область по показате-

лю валового регионального продукта входит в первую четверку лидирующих областей за счет продукции нефтегазового сектора ...нецелесообразно сравнивать эти показатели и необходимо ввести другой интегральный показатель по расчету инновационного потенциала регионов, включающий несколько показателей, показывающих влияние не только научно-технических показателей, но и показателей, определяющих влияние на социально-экономическое развитие регионов» [2].

Надо заметить, что в научных кругах в последние годы имеет место исследовательский интерес к выявлению и построению подобных измерителей. В частности, С. Котенкова предлагает следующие показатели и методику оценки интеллектуального потенциала региона:

- 1) показатели образовательного потенциала;
- 2) показатели социального благополучия;
- 3) показатели научного потенциала;
- 4) показатели информационно-коммуникационной составляющей;
- 5) показатели отношенческого капитала (или знания, возникающие в ходе отношений, устанавливаемых системой с внешней средой: способность к внедрению и самостоятельной генерации инноваций, востребованность его продукции, привлекательность для инвестиций и совместных проектов).

При этом каждый из этих показателей содержит по несколько подпоказателей. На базе этих данных рассчитываются пять промежуточных индексов методом средней арифметической соответствующих подпоказателей: индекс образовательного потенциала (IEP), индекс социального благополучия (ISW), индекс научного потенциала (ISP), индекс информационно-коммуникационной составляющей (ITC) и индекс отношенческого капитала (IOC).

Сама же интегральная оценка интеллектуального потенциала IP рассчитывается на основе следующей взвешенной формулы:

$$IP = \alpha_1 IEP + \alpha_2 ISW + \alpha_3 ISP + \alpha_4 ITC + \alpha_5 IOC, \quad (1)$$

где $\sum \alpha_i = 1$.

Как отмечает С. Котенкова, на выбор показателей существенное влияние оказывает наличие статистических показателей за анализируемый период для исследуемых регионов. Использование статистических данных повышает объективность полученных результатов и расширяет возможности их применения в части межрегиональных сравнений и изучения динамики состояния интеллектуального потенциала [3].

Подобный методический подход, как и подходы иных исследователей, с одной стороны, представляются чрезмерно усложненными, что, на наш взгляд, с неизбежностью объективно, если иметь в виду непростую природу интеллектуального потенциала. С другой стороны, все это делает задачу оценки интеллектуального потенциала исключительно сложной для региона, а для многих регионов, не располагающих подобной информационной базой, и невыполнимой.

Нами была предпринята попытка провести оценивание влияния ИП Мангистауской области на развитие экономики, исходя из ситуации недостаточности информационной базы. В частности, за последние 10 лет из анализа бюджетных показателей области были подсчитаны оценки удельных расходов по социальным программам на 1 жителя области, что в первом приближении можно отнести к значению человеческого капитала ЧК. Однако будем отдавать отчет, что этот показатель в стоимостном значении существенно меньше, чем если бы располагали полными расходами по всему комплексу факторов, формирующих ИП.

Тем не менее нами были выведена эконометрическая модель зависимости производительности труда ПТ от показателя ЧК:

$$ПТ = 96,82 \cdot ЧК^{0,973} \quad (2)$$

Анализ модели (2) показывает, что прирост на 1% социальных расходов может дать прибавку в 0,97% к производительности труда. Таким образом, даже весьма приближенный метод оценивания интеллектуального капитала показывает высокую эффективность отдачи от нара-

щивания этого фактора. Понятно, что эффективность может быть значительно выше, если будет в полной мере задействован фактор интеллектуального потенциала области.

Также нами были проведены расчеты модели с добавлением временного фактора:

$$ПТ = 22841,6 \cdot ЧК^{-0,54} \cdot T^{0,409} \quad (3)$$

Анализ выведенной модели (3) показывает, что прирост на 1% социальных расходов приводит к снижению ПТ на 0,54%, и это означает, что со временем сохранение нынешнего состояния развития ИК области не будет приводить к росту ПТ с ростом расходов по социальным программам, поскольку это связано с недостаточным уровнем социальных расходов на образование, здравоохранение и социальное обеспечение населения, культуру, искусство, туризм и др.

Все это подчеркивает исключительную важность подобных оценок как информации для принятия необходимых управленческих решений руководством области, в частности, по мерам наращивания ресурсов развития основных компонентов формирования полноценного интеллектуального потенциала.

Одним из главных компонентов ИП являются, по нашему мнению, квалифицированные кадры для сферы производства и сферы управления. Причем важность повышения качественных характеристик второй сферы определяется тем обстоятельством, что на этой базе формируется инновационный менеджмент.

Тем самым система образования становится одним из важнейших факторов формирования интеллектуального потенциала, реализуемого в форме интеллектуального и человеческого капитала в процессах обеспечения конкурентоспособности экономики, как национальной, так и региональной.

Вместе с тем имеют место особенности в степени влияния на экономику соотношения в развитии двух завершающих звеньев системы образования – высшего и профессионально-технического образования. В частности, это было подмечено казахстанскими исследователями Т. Кусаиновым и А. Ахметовой, которые провели корреляционно-регрессионный анализ на основе данных по производительности труда (ПТ), расходам на среднее профессиональное образование (СПО), на высшее профессиональное образование (ВПО) и суммарным затратам на профессиональное образование (ПО) в расчете на душу населения в период с 2001 по 2017 гг.

Проведенные расчеты показали, что в целом по Казахстану корреляция между ПТ в экономике и затратами на ПО составила 0,93, затратами на СПО – 0,98 и затратами на ВПО – 0,87.

Также эти эксперты провели подобный анализ и для Северо-Казахстанской области, для которой корреляционные показатели составили 0,92, 0,97 и 0,57 соответственно.

Получается, что между производительностью труда и затратами на среднее профессиональное образование имеется гораздо более тесная связь, нежели между производительностью труда и затратами на высшее профессиональное образование.

Экспертами сделан важный, на наш взгляд, вывод о том, что отмеченная особенность может свидетельствовать о двух принципиально важных обстоятельствах: а) экономика страны слабо ориентирована на инновационность в своем развитии; б) имеют место перепроизводство специалистов с высшим образованием по отдельным категориям и перекосы в структуре подготовки кадров высшей квалификации, а также невысокий в целом уровень их квалификации. Сочетание приведенных факторов представляется наиболее вероятным объяснением выявленной особенности [4, с. 130].

Нами для Мангистауской области были проведены исследования по выведению математической зависимости по линии «экономика – кадры». При этом в связи с тем, что кадровый фактор в форме расходов местного бюджета на систему образования и подготовки кадров было затруднительно выявить в однородной, непрерывной динамике по годам анализируемого периода 2000–2018 гг., мы ограничились показателями численности обучающихся в системе профессионально-технического образования (ЧПТО) и в системе высшего образования (ЧВО) на 10 тыс. человек населения области (таблица 1, стр. 84).

Таблица 1 – Динамика показателей производительности труда и подготовки кадров Мангистауской области

Годы	ПТ, тыс. долл. / 1 зан.	ЧПТО / 10 тыс. чел.	ЧВО / 10 тыс. чел.
2000	975,0	191,5	224,1
2001	1127,8	209,5	356,8
2002	1500,0	216,4	301,4
2003	1541,4	251,6	525,6
2004	1799,3	344,2	493,3
2005	2539,5	408,2	472,0
2006	3453,5	430,7	370,8
2007	4255,3	475,8	268,1
2008	5831,9	489,3	188,8
2009	5711,1	507,5	157,1
2010	7236,1	519,6	160,9
2011	8199,9	506,4	159,1
2012	6885,6	477,1	126,6
2013	8008,8	437,0	97,7
2014	9719,5	411,9	62,9
2015	7661,6	371,6	63,4
2016	8867,6	347,4	79,0
2017	11787,4	326,9	78,3
2018	11410,4	313,2	91,6
2019	11349,7	284,0	128,6
Примечание – Составлено по данным областного департамента статистики и Комитета статистики МНЭ РК.			

Расчеты на базе этих данных позволили нам вывести следующую многофакторную модель:

$$ПТ = 1036,49 + 0,654 ЧПТО - 3,727 ЧВО + 526,81 Т \quad (4)$$

Оценки качества модели ($R^2 = 0,96$) и графическая иллюстрация аппроксимационных свойств (рисунок 1, стр. 85) позволяют считать полученную модель приемлемой для использования в аналитических исследованиях.

Экономико-математический анализ модели (4) показывает следующее:

- ♦ подтверждает вывод вышеуказанных экспертов для Северо-Казахстанской области. Как можно видеть, для Мангистауской области имеет место тренд позитивного влияния на ПТ системы технического и среднего специального образования и негативного влияния системы высшего образования;

- ♦ при этом прирост численности учащихся в системе профессионального образования на 1% обеспечивает прирост ПТ на 0,65%, в то время как подобный прирост численности в системе высшего образования – снижение ПТ на 3,73%. Как мы уже отмечали выше, это является свидетельством несоответствия подготовки специалистов с высшим образованием реальной потребности производства и управления области по специальностям и, возможно, по их профессиональным качествам.

Вполне понятно, что подобное отношение к ключевым факторам формирования и развития инновационного потенциала в принципе вносит тормозящие моменты в процессы становления экономики на индустриально-инновационный путь развития.

Вместе с тем подобная ситуация характерна для региональной экономики, и не сильно ошибемся, если скажем, что досталась она в наследство от времен плановой экономики.

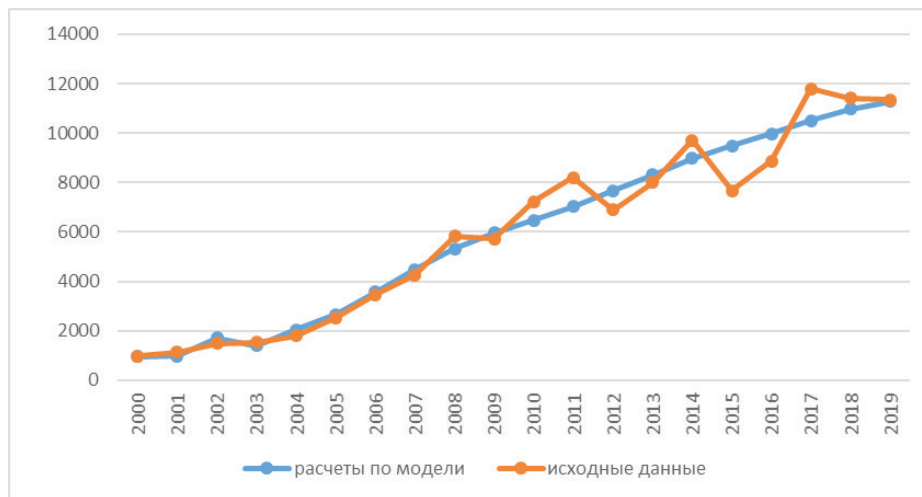

Рисунок 1 – Диаграмма модельной аппроксимации тренда развития ПТ

Примечание – Составлено авторами.

Как результат, по мнению В. Блинова и других экспертов, «общей сложностью для внедрения передовых технологий является несоответствие системы профессионального образования запросам рынка труда. Многие программы носят узковедомственный характер и в недостаточной степени ориентированы на использование механизмов государственно-частного и межведомственного партнерства. В ряде случаев наличие межведомственных барьеров приводит к тому, что отдельные направления работы по модернизации региональной системы профессионального образования, отнесенные к функционалу определенных ведомств, оказываются не охваченными региональной программой развития образования» [5, с. 65].

Если подходить к проблемам интеллектуального потенциала с широкими, системными позиций, то с неизбежностью образование и подготовка кадров для инновационно ориентированной экономики логичным образом включается в концепт «региональная инновационная система» (РИС).

Сущность этого концепта раскрывают, в частности, О. Перфильева и другие эксперты, полагая, что «региональную инновационную систему можно представить как преобразователь имеющихся у нее переменных параметров «входа» – факторов инновационного развития (innovation enablers), затрат ресурсов в получаемые переменные параметров «выхода» – результаты инновационной деятельности (innovation output), выпуск инновационных товаров, работ, услуг, доли инновационной экономики и экономические эффекты в регионе» [6, с. 55].

Надо заметить, что подобный подход в управлении не нов, в практике индустриально развитых стран мира ключевым инструментом, определяющим прямые и обратные связи науки, образования с производством, издавна являются так называемые «национальные инновационные системы» (НИС). Это механизм стимулирования научных изысканий инновационной продукции и технологий и их внедрения в производство на основе инструментов коммерциализации. Система же образования готовит кадры, способные обеспечивать управленческими мерами процессы формирования инновационно ориентированного производства.

С сожалением приходится констатировать, что НИС в Казахстане так и не была сформирована, несмотря на то обстоятельство, что начиная с 2003 г. в стране последовательно осуществляется реализация ряда государственных программ индустриально-инновационного развития. Как результат, подготовка профессиональных кадров как для производства, так и для системы управления не сбалансирована с реальными потребностями инновационной экономики, а наука и прежде всего ее фундаментальные направления по-прежнему оторваны от проблем производства.

В Мангистауской области в период 2011–2018 гг. численность занятых в сфере НИОКР находилась в диапазоне 9,6–10,9 чел. на 10 тыс. населения, по Казахстану – 10,8–14,8 чел. Как можно видеть, по занятым в научно-технических и иных изысканиях область не сильно отстает

от среднереспубликанского показателя. Другой вопрос, что недостаточный уровень развития инновационно ориентированного менеджмента не позволяет в полной мере реализовать имеющий место научный потенциал области.

Это является еще одним весомым аргументом необходимости формирования и реализации областной инновационной системы.

На уровне регионов эти актуальные вопросы практически не рассматриваются. И нет сомнений в том, что решение проблемы не стронется с места, пока система управления социально-экономическим развитием регионов не приобретет черты инновационного менеджмента, как мы неоднократно подчеркиваем в своих исследованиях и публикациях последних лет.

По нашему мнению, для этого можно и нужно предпринять следующие необходимые меры организационного порядка – неуклонно и последовательно предпринимать меры по формированию инновационного менеджмента путем подготовки на базе университетов и иных учреждений высшего профессионального образования кадров по инновационным специальностям для системы областного управления.

В Мангистауской области в последние годы снижается контингент обучающихся в системе высшего образования, что может быть связано с насыщением специалистами сырьевого сектора экономики. В этой связи и с позиций вышеобозначенных насущных задач в области управления возможно целесообразно увеличить контингент за счет расширения подготовки специалистов по инновационному менеджменту.

В целом, по обобщенному мнению экспертов, «на сегодняшний день не разработана общая методология количественной и качественной оценки эффективности деятельности университета и степени его влияния на инновационное развитие региона, а также нет исследований взаимосвязи региональной системы высшего образования и региональной инновационной системы» [6, с. 58].

Необходимо обеспечить сбалансированность подготовки профессионально-технических кадров по количественным и качественным параметрам реальным потребностям производства. При этом для подготовки высококвалифицированных кадров для работы с передовыми технологиями необходимо включить в программы подготовки комплекс мер по механизмам и инструментам ГЧП, имея в виду прежде всего систему заказов на подготовку кадров со стороны производственных предприятий; оценка подготовки кадров для высокотехнологичных производств должна стать составной частью региональной системы оперативного мониторинга качества профессионально-технического образования.

Необходимо «вывести из подполья» региональную науку и поднять роль НИОКР, ориентированных на создание инновационных продуктов. Представляется целесообразным в рамках инновационного менеджмента и в целях реализации концепта РИС сгруппировать научно-исследовательские институты и образовательные учреждения в образовательно-исследовательский комплекс. Этот подход позволит, на наш взгляд, возродить на новом, качественном уровне имевшую место в плановые времена весомую слагаемую науки – вузовскую науку, которая наряду с отраслевой и академической, определяла научно-технический прогресс.

На базе подобного научно-образовательного комплекса по мере вовлечения более широкого круга факторов и будет формироваться интеллектуальный потенциал области. Механизм и инструменты же инновационного менеджмента, взятые на вооружение системой областного управления, должны обеспечивать возрастающую ориентированность этого интеллектуального потенциала на реализацию целей и задач диверсификации экономики на индустриально-инновационной основе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Крутий И., Новикова Ю. Механизм приращения интеллектуального капитала личности и компании // Проблемы теории и практики управления. – 2006. – № 9. – С. 41–49.
- 2 Аманчаева К. Характеристика и оценка факторов, влияющих на инновационный потенциал и социально-экономическое развитие (на примере Мангистауской области): articlekz.com/article/8800.

3 Котенкова С. Оценка интеллектуального потенциала регионов Приволжского федерального округа РФ // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 6 (часть 7). – С. 1447–1451: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34359>.

4 Кусаинов Т., Ахметова А. Оценка связи между уровнем затрат на профессиональное образование и производительностью общественного труда // Экономика и статистика. – 2019. – № 2. – С. 126–131.

5 Блинов В., Сергеев И., Есенина Е., Куртеева Л., Осадчева С. Управление региональными системами подготовки кадров // Образование и наука. – Т. 21. – 2019. – № 3. – С. 50–71.

6 Огурцова Е., Перфильева О., Фирсова А. Показатели оценки вклада университета в инновационное развитие региона // Университетское управление: практика и анализ. – Т. 21. – 2017. – № 4. – С. 53–62.

SPISOK LITERATURY

1 Krutii I., Novikova Yu. Mekhanizm prirashcheniya intellektual'nogo kapitala lichnosti i kompanii // Problemy teorii i praktiki upravleniya. – 2006. – № 9. – С. 41–49.

2 Amanchaeva K. Kharakteristika i otsenka faktorov, vliyayushchikh na innovatsionnyi potentsial i sotsial'no-ekonomicheskoe razvitie (na primere Mangistauskoj oblasti): articlekz.com/article/8800.

3 Kotenkova S. Otsenka intellektual'nogo potentsiala regionov Privolzhskogo federal'nogo okruga RF // Fundamental'nye issledovaniya. – 2014. – № 6 (chast' 7). – С. 1447–1451: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34359>.

4 Kusainov T., Akhmetova A. Otsenka svyazi mezhdu urovnem zatrat na professional'noe obrazovanie i proizvoditel'nost'yu obshchestvennogo truda // Ekonomika i statistika. – 2019. – № 2. – С. 126–131.

5 Blinov V., Sergeev I., Esenina E., Kurteeva L., Osadcheva S. Upravlenie regional'nymi sistemami podgotovki kadrov // Obrazovanie i nauka. – Т. 21. – 2019. – № 3. – С. 50–71.

6 Ogurtsova E., Perfil'eva O., Firsova A. Pokazateli otsenki vklada universiteta v innovatsionnoe razvitie regiona // Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz. – Т. 21. – 2017. – № 4. – С. 53–62.

Г.Б. БЕРМУХАМЕДОВА,¹

Э.Ф.К., доцент.

Г.М. КАДЫРОВА,¹

Э.Ф.К., доцент.

«Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті» коммерциялық
емес акционерлік қоғамы (Ақтау қ.)¹

ӨНІРДІҢ ЗИЯТКЕРЛІК ӘЛЕУЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРЫ РӨЛІНІҢ ӨСУІ ТУРАЛЫ

Андатпа

Ғылыми мақалада Маңғыстау облысының зияткерлік әлеуетін қалыптастырудың негізгі факторларының жағдайы мен әлеуеті зерттеледі. Факторлық экономикалық-математикалық модельдерді әзірлеу негізінде кәсіби-техникалық және жоғары білім беру жүйесінде кадрлар даярлаудың ықпалына талдау жүргізіледі. Кадрларды даярлау инновациялық экономиканың қажеттіліктеріне толық бағдарланбағаны көрсетілген. Бұл ретте жоғары білім беру еңбек өнімділігіне кәсіптік-техникалық көрсеткіштерден аз әсер етеді деген қорытынды жасалды. Бұл инновациялық менеджмент құралдарын белсенді пайдалану бағытында облыстық басқару жүйесін қайта құруды қиындатады. Мұнда ғылыми-зерттеу мекемелері мен жоғары оқу орындарын бірыңғай ғылыми-білім беру кешеніне біріктіру негізінде өңірдің инновациялық жүйесін қалыптастыру мәселелеріне авторлық көзқарас баяндалады. Өз зерттеулерімізде біз дамытудамыз және жекелеген жарияланымдарда өңірлік экономиканың қазіргі заманғы индустриялық-инновациялық даму жолындағы өзектілігі жағдайында тиімділігін арттырудың теориялық-әдіснамалық мәселелерін көрсетеміз. Ғылыми тұрғыдан қажетті зерттеу тәсілінің жүйелілігі осы мәселелердің өзара байланыс тізбегінде пайымын болжайды: «экономикалық өсу – өндірісті дәйекті әртараптандыру – технологиялық инновациялар – өңірлік инновациялық жүйе – инновациялық бағдарланған менеджмент – басқарушылық инновациялар – инновациялық капитал – зияткерлік капитал – зияткерлік әлеует – зияткерлік әлеуетті қалыптастыру факторлары». Осындай ғылыми-білім беру кешенінің базасында факторлардың неғұрлым кең ауқымы тартылған сайын облыстың зияткерлік әлеуеті қалыптасатын болады.

Тірек сөздер: инновациялық әлеует, инновациялық менеджмент, кәсіби кадрлар, өңір, біріктіру, жүйелік, зияткерлік капитал, бәсекеге қабілеттілік.

G.B. BERMUKHAMEDOVA,¹

c.e.s., associate professor.

G.M. KADYROVA,¹

c.e.s., associate professor.

Non-commercial joint-stock company

“S. Yessenov Caspian University
of Technologies and Engineering”, Aktau¹

ON THE INCREASING ROLE OF KEY FACTORS IN THE FORMATION OF THE REGION'S INTELLECTUAL POTENTIAL

Abstract

This scientific article examines the state and potential of key factors in the formation of the intellectual potential of the Mangystau region. Based on the development of factorial economic and mathematical models, the analysis of the impact of personnel training in the systems of vocational and higher education is carried out. It is shown that personnel training is not fully focused on the needs of the innovative economy. At the same time, it is concluded that higher education has a smaller impact on labor productivity than vocational education. And this complicates the restructuring of the regional management system in the direction of active use of innovative management tools. The author's view on the formation of the region's innovation system based on the integration of research institutions and universities into a single scientific and educational complex is also presented here. In our research, the authors develop and in some publications reflect the theoretical and methodological issues of improving the efficiency of the regional economy in modern conditions of urgency of industrial and innovative development. The systematic research approach required from a scientific point of view presupposes a vision of these issues in a chain of relationships: “economic growth – consistent diversification of production – technological innovations-regional innovation system-innovation-oriented management – management innovations-innovation capital-intellectual capital – intellectual potential-factors of formation of intellectual potential”. On the basis of such a scientific and educational complex, as a wider range of factors is involved, the intellectual potential of the region will be formed.

Key words: innovation potential, innovation management, professional staff, region, integration, consistency, intellectual capital, competitiveness.

МРНТИ 06.81.23
УДК 316.4

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-89-95>

А.Т. УСКЕЛЕНОВА,¹

д.э.н.

Б.С. ТОЛЫСБАЕВ,²

д.э.н., профессор.

Н.А. КУРМАНОВ,²

PhD, профессор.

А.К. БАЙДАКОВ,³

к.э.н., доцент.

Таразский региональный

университет им. М.Х. Дулати.¹

Евразийский национальный

университет им. Л.Н. Гумилева.²

Казахский агротехнический

университет им. С. Сейфуллина³

ФОРМИРОВАНИЕ МОДЕЛИ КОМПЕТЕНЦИЙ МЕНЕДЖЕРА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ¹

Аннотация

В современных условиях важной научной и практической задачей обеспечения инновационного развития экономики является формирование модели компетенций менеджера инновационной деятельности. Определение будущих потребностей в компетенциях дает возможность системе высшего образования осуществлять продуманную адаптацию процесса профессиональной подготовки инновационных кадров и повысить конкурентоспособность образовательных программ. В статье рассматриваются компетенции профессии менеджера, работающего в среднем управленческом звене и занимающегося инновационной деятельностью, которая включает оценку коммерческого потенциала новшества, оперативное планирование и организацию работ по управлению инновационной деятельностью, управление всеми этапами инновационного проекта, работу с партнерами на рынке инноваций, контроль за выполнением мероприятий по продвижению новшества на рынок и т.д. Предложен подход к формированию модели компетенций менеджера инновационной деятельности в виде упорядоченного перечня по пяти группам: профессиональные, функциональные, цифровые, социокультурные и познавательные компетенции. Результаты исследований направлены на совершенствование и обновление двух образовательных программ ЕНУ им. Л.Н. Гумилева «Инновационный менеджмент» и «Менеджмент» на трех уровнях: бакалавриат, магистратура и докторантура PhD. Разработанная модель компетенций менеджера инновационной деятельности будет положена в основу дальнейших научных исследований, а именно при оценке уровня сформированности компетенций у студентов и выпускников, при разработке программы обучения и развития компетенций менеджеров инновационной деятельности в рамках концепции непрерывного образования.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационный менеджмент, модель компетенций, уровень компетенций, высшее образование, программа обучения, рынок инноваций.

В Казахстане придается огромное значение инновациям, действуют государственные программы поддержки и стимулирования инновационной деятельности [1], отводится важная роль развитию компетенций инновационных кадров в системе образования. Зависимость перехода экономики Казахстана на инновационный путь развития от уровня и качества подготовки инновационных кадров не вызывает сомнения политиков, научного и образовательного сообщества, которые уже давно заняты вопросами подготовки квалифицированных специалистов. Однако все еще остро стоит проблема востребованности инновационных кадров, которую можно объяснить тем, что руководители предприятий не знают, как рационально организовать их работу, чтобы извлекать максимальную пользу. Предпринимательское сообщество все еще не готово воспринимать выпускаемые высшими учебными заведениями кадры инновационной деятель-

¹ Статья подготовлена по результатам исследования по гранту № AP08956487 Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

ности ввиду нехватки готовых для внедрения в производство результатов научно-технической и инновационной деятельности.

В ранее проведенных исследованиях [2, 3] делаются выводы, что в настоящее время существуют три ключевые проблемы подготовки инновационных кадров для национальной экономики:

- 1) негативное отношение представителей предпринимательского сообщества к необходимости инновационных кадров в штате предприятия;
- 2) разные мнения теоретиков и практиков насчет компетенций кадров инновационной деятельности и определения уровня их сформированности;
- 3) выбор наиболее целесообразных методов обучения и развития компетенций.

На наш взгляд, преодолеть сложившиеся негативные явления возможно только при достаточном количестве и уровне подготовки молодых новаторов и менеджеров инновационной деятельности. Менеджеры являются важной фигурой инновационной деятельности – участвуют в каждом ее этапе. Менеджеры больше, чем остальные категории исполнителей инновационного процесса, заинтересованы в ее успехе – появлении инновации. Труд менеджера инновационной деятельности носит организационный и творческий характер и требует наличия соответствующих компетенций.

Прежде чем перейти к анализу перечня компетенций менеджера инновационной деятельности, необходимо отметить, что в теории и практике инновационного менеджмента существуют определенные терминологические разночтения. В статье не ставится задача проведения детального терминологического анализа, в этой связи будут взяты за основу следующие определения: инновационная деятельность – «это процессы создания, освоения и распространения новых или усовершенствованных видов продукции, услуг, технологий, сырья и материалов, методов организации производства и управления» [4]. Менеджер инновационной деятельности – «преобразователь действительности» [5], «катализатор совместной деятельности» [6], «человек, способный реализовать новую идею» [7], «инициировать практическое осуществление и превратить ее в жизнеспособный рентабельный продукт» [2].

В научной литературе понятие «компетенция» имеет также множество различных толкований. Многие специалисты HR-менеджмента предлагают собственные трактовки термина «компетенция». Однако в большинстве случаев все мнения к пониманию сущности определения «компетенция» сводятся к двум наиболее разработанным и распространенным подходам – американскому и европейскому. В центре внимания европейского подхода находится стандарт-минимум компетенций, которым должен овладеть работник. Исследования компетенций в рамках американского подхода сконцентрированы на поведении работников, определении того, что он должен делать, чтобы добиться наилучших результатов.

На наш взгляд, наиболее прогрессивным является европейский (британский) подход к исследованию компетенций, в рамках которого компетенции рассматриваются как набор требований, предъявляемых к работнику в конкретной должности и необходимых для успешного выполнения функций в различных сферах профессиональной деятельности. При этом важно, что человек может показать на практике знания, умения, навыки, способности и усилия, в состоянии сделать то, что требуется в рамках профессиональных стандартов. Именно европейский подход лежит в основе программ профессионального обучения и развития персонала организации.

Кратко охарактеризуем наиболее известные модели компетенций в контексте инновационного менеджмента.

Аналитики Всемирного экономического форума выделили Топ–10 ключевых навыков, необходимые для успешной работы в условиях индустрии 4.0: «1) комплексное решение проблем; 2) критическое мышление; 3) креативность; 4) управление людьми; 5) умение работать с людьми; 6) навыки координации, взаимодействия, эмоциональный интеллект; 7) суждение и скорость принятия решений; 8) клиентоориентированность; 9) способность согласования и ведения переговоров; 10) когнитивная гибкость» [8]. При этом отмечается, что через 5 лет более 1/3 компетенций, которые на данный момент считаются важными, изменятся.

Перечень универсальных компетенций сгруппирован аналитиками The Boston Consulting Group в докладе «Россия–2025: от кадров к талантам» [9] следующим образом.

1. Когнитивные навыки: саморазвитие, организованность, достижение результата, решение нестандартных задач, управленческие навыки, адаптивность.

2. Социально-поведенческие навыки: коммуникации, межличностные навыки, межкультурное взаимодействие.

3. Цифровые навыки: создание систем, управление информацией.

В 2016 г. вышел доклад о мировом развитии Всемирного банка «Цифровые дивиденды» [10], в котором «навыки, востребованные в современной экономике, объединены в три группы»:

1) когнитивные: грамотность и математические навыки, умение решать проблемы, вербальная грамотность, умение считать, память и быстрота мышления;

2) социальные и поведенческие: личные качества и социально-эмоциональные навыки, готовность получать новый опыт, добросовестность, экстраверсия, такс и эмоциональная стабильность;

3) технические: хорошие навыки ручного труда, знание методов, технические навыки, навыки, необходимые для работы по конкретной профессии.

Нами также был проведен детальный анализ действующих образовательных программ уровня бакалавриата и магистратуры ряда казахстанских вузов по направлениям подготовки «Менеджмент» и «Инновационный менеджмент». По результатам анализа можно заключить, что многие профессиональные компетенции выпускников казахстанских вузов относятся к ряду инновационных либо могут быть легко трансформированы в них.

Проанализировав различные модели компетенций, в статье предлагается более детализированное деление компетенций менеджера инновационной деятельности с учетом их взаимосвязи в контексте непрерывного образования и развития сотрудников:

- ♦ профессиональные (базовые) компетенции. Формируются в процессе профессионального образования – это академические знания, умения, исследовательские и аналитические навыки, способности и усилия, необходимые выпускникам для выполнения своих должностных обязанностей;

- ♦ функциональные компетенции – человек показывает знания, особые умения, навыки и способности в своей области, приобретает и непрерывно развивает их непосредственно в процессе трудовой деятельности;

- ♦ общекультурные компетенции – знание особенностей сфер культуры страны – правовой, языковой, коммуникативной и т.п.

- ♦ познавательные компетенции – креативное мышление и логика, математические навыки и грамотность, вербальная грамотность и т.п.

Отдельно следует выделить цифровые компетенции менеджера инновационной деятельности с учетом актуальных на данном этапе направлений развития науки и стратегических задач, поставленных в государственных программах и стратегиях цифровой трансформации общества.

Таким образом, состав компетенций менеджера инновационной деятельности является достаточно разнообразным и обширным. Попытка оценить уровень сформированности и развить все компетенции одновременно, скорее всего, приведет к распылению ресурсов при низких результатах. В этой связи целесообразным представляется сортировка по однородности содержания и разграничение на группы компетенций менеджера инновационной деятельности: профессиональные, функциональные, цифровые, общекультурные и познавательные компетенции.

Таким образом, в современных условиях важной научной и практической задачей обеспечения инновационного развития экономики является формирование модели компетенций менеджера инновационной деятельности с учетом тенденций инновационного развития и изменений в экономике Казахстана.

Разработанная модель компетенций менеджера инновационной деятельности будет положена в основу дальнейших научных исследований, а именно:

- ♦ при оценке уровня сформированности компетенций у студентов и выпускников;

- ♦ при разработке программы обучения и развития компетенций менеджеров инновационной деятельности в рамках концепции непрерывного образования.

Для большей конкретности и важности труда исследования проводились в некоторых допустимых ограничениях. В статье рассматриваются компетенции профессии менеджера, работающего в среднем управленческом звене и занимающегося инновационной деятельностью, которая включает оценку коммерческого потенциала новшества, оперативное планирование и организацию работ по управлению инновационной деятельностью, управление всеми этапами инновационного проекта, работу с партнерами на рынке инноваций; контроль за выполнением мероприятий по продвижению новшества на рынок.

В таблице 1 предложена модель компетенций менеджера инновационной деятельности, в которой компетенции отсортированы по однородности их содержания и разграничены по следующим группам: профессиональные, функциональные, цифровые, общекультурные и познавательные компетенции.

Таблица 1 – Модель компетенций менеджера инновационной деятельности

Группы компетенций	Компетенции
1. Профессиональные компетенции	Генерация идей. Формирование команды. Поиск и оценка новых возможностей. Стратегическое мышление. Прогнозирование. Адаптация к изменяющейся среде. Моделирование бизнес-процессов. Разработка бизнес-плана инновационного проекта. Финансовое планирование. Определение конкурентных преимуществ организации. Маркетинг в технологической фирме. Внедрение инноваций. Аналитическое мышление. Оценка и управление рисками. Поиск неординарных решений. Принятие управленческих решений. Проектная деятельность. Мотивация подчиненных. Управление качеством. Администрирование процессов. Предпринимательские навыки
2. Функциональные компетенции	Планирование работы. Определение сфер применения идей и разработок. Оперативное управление инновационными проектами. Организация взаимодействия участников инновационного процесса. Оценка коммерческого потенциала инновационного продукта. Стратегия управления инновационными проектами. Прогнозирование поведения участников рынка. Управление продажами нового продукта. Консультирование в области инновационного менеджмента. Трансфер технологий. Управление инвестициями в инновационную деятельность. Контроль качества инновационной продукции. Проведение технического аудита. Организация развития работников. Авторское право и лицензии
3. Цифровые компетенции и безопасность	Информационная грамотность. Управление информацией. Защита личных данных и конфиденциальность
4. Социокультурные компетенции	Способность работать в команде. Письменные и переговорные навыки. Презентационные навыки. Открытость новому. Кросс-функциональное и кросс-дисциплинарное взаимодействие. Социальная ответственность. Иностранные языки и культуры. Этичность. Ориентация на сотрудничество. Правовые основы инновационной деятельности
5. Познавательные компетенции	Установка на обучение. Критическое мышление. Восприятие критики и обратная связь. Любознательность. Организация своей деятельности. Ориентация на улучшение. Креативность. Готовность к переменам. Инициативность. Настойчивость в достижении целей. Ответственность, принятие риска. Самоэффективность
Примечание – Составлено авторами.	

Представленная модель компетенций – это рабочий инструмент формирования компетенций менеджера инновационной деятельности. Он может быть использован любой инновационно ориентированной организацией.

Необходимо подчеркнуть, что в современных условиях сотрудник должен брать на себя ответственность за поддержание уровня своих компетенций и сам выбирать средства достижения намеченных целей в профессиональной деятельности. Считаем, что социокультурные и познавательные компетенции, формирование и развитие которых происходило в системе обра-

зования, должны находиться в ответственности самого работника, стремящегося к непрерывному поддержанию уровня своей конкурентоспособности на рынке труда. В этой связи далее исследование будет сконцентрировано на профессиональных, функциональных и цифровых компетенциях, в развитии которых активное участие должны принимать государство, работодатели и сам работник в рамках концепции непрерывного образования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020–2025 годы: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 31 декабря 2019 г. № 1050. [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32424143 (дата обращения: 25.10.2020).
- 2 Kurmanov N., Aliev U., Suleimenova S. Analysis of the Efficiency of Innovation Management in the Countries of the Eurasian Economic Union // Polish Journal of Management Studies. 2019. Vol. 19. No. 1 P. 204–214. DOI: 10.17512/pjms.2019.19.1.15.
- 3 Kurmanov N., Tolysbayev B., Aibossynova D., Parmanov N. Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development // Economic Annals-XXI. 2016. №. 158. – P. 57–61. DOI: <http://dx.doi.org/10.21003/ea.V158-13>.
- 4 Батьковский А.М. Анализ инновационной деятельности, осуществляемой высокотехнологичными предприятиями // Актуальные проблемы науки на современном этапе развития: сборник статей международной научно-практической конференции 7 марта 2015 г. – Sterlitamak: РИЦ «Агентство международных исследований», 2015 – С. 138–139.
- 5 Задорожный А. Инновационный менеджер – это преобразователь действительности // Эксперт-Урал. – 2004. – № 42 (167). Электронный ресурс: https://expert.ru/ural/2004/42/42ur-utema_65509/ (дата обращения: 02.11.2020).
- 6 Kurmanov N.A., Zhumanova B.K., Kirichok O.V. Business-Education in Kazakhstan: Opportunities and Development Strategy // World Applied Sciences Journal. 2013. No. 21(10). P. 1495–1501.
- 7 Барыкин А.Н. Инновационный менеджер: метафора или профессия? // Менеджмент инноваций. – 2010. – № 2. – С. 106–122.
- 8 Grey A. 2016. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution, World Economic Forum: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-> // International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research. Vol. 10. No. 47–66. 60 revolution (дата обращения: 02.11.2020).
- 9 Бутенко В., Полуниин К., Котов И., Сычева Е., Степаненко А., Занина Е., Топольская Е. Россия–2025: от кадров к талантам // BCG Review. – 2017. – 72 с.
- 10 World Bank Group. World development report 2016: digital dividends. World Bank Publications. – 2016. – 359 p.

SPISOK LITERATURY

- 1 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoi programmy industrial'no-innovatsionnogo razvitiya Respubliki Kazakhstan na 2020–2025 gody: utv. Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan 31 dekabrya 2019 g. № 1050. [Elektronnyi resurs]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32424143 (data obrashcheniya: 25.10.2020).
- 2 Kurmanov N., Aliev U., Suleimenova S. Analysis of the Efficiency of Innovation Management in the Countries of the Eurasian Economic Union // Polish Journal of Management Studies. 2019. Vol. 19. No. 1 P. 204–214. DOI: 10.17512/pjms.2019.19.1.15.
- 3 Kurmanov N., Tolysbayev B., Aibossynova D., Parmanov N. Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development // Economic Annals-XXI. 2016. №. 158. – P. 57–61. DOI: <http://dx.doi.org/10.21003/ea.V158-13>.
- 4 Bat'kovskii A.M. Analiz innovatsionnoi deyatel'nosti, osushchestvlyae moi vysokotekhnologichnymi predpriyatiyami // Aktual'nye problemy nauki na sovremennom etape razvitiya: sbornik statei mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii 7 marta 2015 g. – Sterlitamak: RITs «Agentstvo mezhdunarodnykh issledovaniy», 2015 – S. 138–139.

5 Zadorozhnyi A. Innovatsionnyi menedzher – eto preobrazovatel' deistvitel'nosti // Ekspert-Ural. – 2004. – № 42 (167). Elektronnyi resurs: https://expert.ru/ural/2004/42/42ur-utema_65509/ (data obrashcheniya: 02.11.2020).

6 Kurmanov N.A., Zhumanova B.K., Kirichok O.V. Business-Education in Kazakhstan: Opportunities and Development Strategy // World Applied Sciences Journal. 2013. No. 21(10). P. 1495–1501.

7 Barykin A.N. Innovatsionnyi menedzher: metafora ili professiya? // Menedzhment innovatsii. – 2010. – № 2. – S. 106–122.

8 Grey A. 2016. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution, World Economic Forum: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-> // International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research. Vol. 10. No. 47–66. 60 revolution (data obrashcheniya: 02.11.2020).

9 Butenko V., Polunin K., Kotov I., Sycheva E., Stepanenko A., Zanina E., Topol'skaya E. Rossiya–2025: ot kadrov k talantam // BCG Review. – 2017. – 72 s.

10 World Bank Group. World development report 2016: digital dividends. World Bank Publications. – 2016. – 359 p.

А.Т. УСКЕЛЕНОВА,¹

Э.Ғ.Д.

Б.С. ТОЛЫСБАЕВ,²

Э.Ғ.Д., профессор.

Н.А. КУРМАНОВ,²

PhD, профессор.

А.К. БАЙДАКОВ,³

Э.Ғ.К., доцент.

М.Х. Дулати атындағы Тараз
аймақтық университеті.¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті.²

С. Сейфуллин атындағы Қазақ
агротехникалық университеті³

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ МЕНЕДЖЕРІНІҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК МОДЕЛІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Андатпа

Қазіргі жағдайда экономиканың инновациялық дамуын қамтамасыз етудің маңызды ғылыми және практикалық міндеті инновациялық қызмет менеджерінің құзыреттілік моделін қалыптастыру болып табылады. Құзыреттілікке болашақ қажеттіліктерді анықтау жоғары білім беру жүйесіне инновациялық кадрларды кәсіби даярлау процесін ойластырылған бейімдеуді жүзеге асыруға және білім беру бағдарламаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Мақалада орта басқару деңгейінде қызмет атқаратын және инновациялық қызметті жүргізуші менеджер кәсібінің құзіреті қарастырылған, ол мыналарды қамтиды: жаңалықтың коммерциялық әлеуетін бағалау, инновациялық қызметті басқару бойынша жұмыстарды жедел жоспарлау және ұйымдастыру, инновациялық жобаның барлық кезеңдерін басқару, инновациялар нарығындағы әріптестермен жұмыс, жаңалықты нарыққа жылжыту бойынша іс-шаралардың орындалуын бақылау және т.б. Бес топ: кәсіби, қызметтік, сандық, әлеуметтік-мәдени және танымдылық құзіреті бойынша реттелген тізім түрінде инновациялық қызметтегі менеджердің құзіретін құру моделі ұсынылған. Зерттеу нәтижелері үш деңгейде Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің «Инновациялық менеджмент» және «Менеджмент» екі білім беру бағдарламасын жетілдіруге және жаңартуға бағытталатын болады: бакалавриат, магистратура және PhD докторантура. Инновациялық қызмет менеджерінің әзірленген құзыреттілік моделі одан әрі ғылыми зерттеулердің негізіне алынатын болады, атап айтқанда: студенттер мен түлектердің құзыреттілік деңгейін бағалау кезінде; үздіксіз білім беру тұжырымдамасы аясында инновациялық қызмет менеджерлерінің құзыреттілігін дамыту және оқыту бағдарламасын әзірлеу кезінде.

Тірек сөздер: инновациялық қызмет, инновациялық менеджмент, құзыреттілік моделі, құзыреттілік деңгейі, жоғары білім, оқыту бағдарламасы, инновациялар нарығы.

A.T. USKELENOVA,¹

d.e.s.

B.S. TOLYSBAYEV,²

d.e.s., professor.

N.A. KURMANOV,²

PhD, professor.

A.K. BAIDAKOV,³

c.e.s., associate professor.

Taraz Regional University named

after M.Kh. Dulati.¹

L.N. Gumilyov Eurasian National University.²

S. Seifullin Kazakh Agro-Technical University³

DEVELOPMENT OF AN INNOVATION MANAGER'S COMPETENCY MODEL

Abstract

In modern conditions, an important scientific and practical task of ensuring the innovative economy development is building a model as competencies of the innovation manager. Determination of future competency needs enables the higher education system to carry out thoughtful adaptation of the professional training process for innovative staff and increase the competitiveness of educational programs. The article discusses the competencies of the manager's profession – working at the average managerial level and engaged in innovation activity, which includes: assessing the commercial potential of innovation; operational planning and organization of work on innovation management; management of all stages in the innovation project; work with partners in the innovation market; monitoring the implementation of measures to promote innovation on the market, etc. An approach to the formation of a model of competencies of the manager of innovation in the form of an ordered list of five groups: professional, functional, digital, sociocultural and cognitive competencies are proposed. The research results will be aimed at improving and updating two educational programs of ENU named after L.N. Gumilyov "Innovation Management" and "Management" at three levels: undergraduate, graduate and PhD. The developed model of innovation activity manager competencies will be the basis for further research, namely: when assessing the formedness level of competencies among students and graduates; when developing training program and developing the competencies of innovation managers as part of the continuing education concept.

Key words: innovation activity, innovation management, competence model, competence level, higher education, training program, innovation market.

МРНТИ 06.77.61
УДК 331.08

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-96-101>

М.К. КАМЫСБАЕВ,¹

д.э.н., профессор.

Л.А. ОМАРБАКИЕВ,²

д.э.н., доцент,

Э.М. ЕРАЛИНА,²

PhD.

Международный университет
информационных технологий.¹

Университет «Туран»²

ОСОБЕННОСТИ ПРИНЦИПОВ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ И ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Статья посвящена одной из актуальных проблем – управлению персоналом. Рассмотрены меры, осуществляемые государством по повышению человеческого капитала в целях роста темпов экономического развития Казахстана. Изучены особенности управления персоналом в таких развитых странах, как Китай, Япония и США. В результате исследований выявлены особенности управления персоналом в этих странах. В ходе изучения японской модели управления персоналом выявлено, что японская модель ориентирована на долгосрочную перспективу. Японцы предпочитают медленное продвижение через повышение квалификации к долгосрочной цели. Особенностью японской модели является пожизненный наем на работу. В отличие от японской, американская культура продвижения по службе нацелена на краткосрочные ориентиры. США предпочитают нанимать людей с новаторскими идеями и агрессивным духом. Кроме этого, выявлено, что система занятости в китайских государственных компаниях близка к японской постоянной системе занятости. Система занятости в частных компаниях Китая идентична свободной системе занятости в США. Китайские компании сосредоточены на профессиональных навыках и опыте работы. Приведен анализ развития и кадровой политики компании Walmart, имеющей различные формы внутреннего найма в зависимости от страны. Изучен опыт данной компании в условиях пандемии коронавируса. В результате исследований выявлена необходимость учета особенностей национального менталитета. Обосновано применение вышеуказанных практик HR-менеджмента для казахстанских компаний.

Ключевые слова: управление, человеческие ресурсы, сотрудники, отбор персонала, рынок труда, рыночная экономика, традиции, цифровизация.

В настоящее время повышение темпов экономического роста в рамках всеобщей цифровизации и конкурентоспособности экономики напрямую зависит от качества человеческого капитала. Надо заметить, что с момента принятия «Стратегии–2050», Казахстан вошел в пятерку наиболее динамично развивающихся мировых государств. При этом перед страной стоит общенациональная задача по вхождению в 30 конкурентоспособных экономик мира [1].

Динамичное развитие глобальной экономики сегодня напрямую связано со способностью осваивать передовые новейшие технологии, рынки, генерировать новые знания, рационально применять имеющиеся ресурсы и человеческий капитал [2]. Цифровая эпоха предъявляет совершенно другие требования к труду, умению креативно и критически мыслить, талантам и степени человеческого капитала, что представляется фундаментом модернизации национального хозяйства не только Казахстана, но и всех стран.

В условиях рыночной экономики управление человеческими ресурсами становится все более важным для казахстанских компаний, а специальность HR все больше пользуется спросом у выпускников вузов. Осознать, что данная отрасль обретает популярность, можно по количеству семинаров, тренингов, проводимых в данной области, а также по количеству предлагаемых вакансий на бирже труда. Разные организации проводят курсы по повышению квалификации персонала.

В настоящее время на рынке Казахстана есть специалисты, компетентные по широкому кругу вопросов и являющиеся экспертами в данной сфере. Есть сотрудники среднего звена, с опытом работы от трех до пяти лет и молодые специалисты.

Можно сказать, что отношение к работе отдела по управлению человеческими ресурсами изменилось в Казахстане. HR сейчас воспринимается не просто как отдел кадров, как это было в советское время, а как важный нематериальный актив компании.

Ситуация в этой сфере в основном определяется экономическим развитием страны. В настоящее время бизнес пришел к пониманию важности человеческих ресурсов в организациях. Кадры решают, насколько конкурентным может быть компания в настоящем и будущем.

Не все функции HR сейчас применяются в казахстанских компаниях. Адаптация, мотивация, развитие, обучение все еще редко встречаются в местных компаниях. Чаще всего данные функции наспех выполняются тогда, когда в конце года появляется излишек бюджета. Тогда как для международных компаний данные функции являются нормой.

Эффективное управление человеческими ресурсами является ключевой задачей для организаций, поскольку оказывает непосредственное воздействие на результаты деятельности компании. Поэтому очень важно изучение особенностей принципов управления персоналом в развитых странах.

Рассмотрим опыт управления персоналом компаний таких стран, как Китай, США и Япония. Чаще всего в многонациональных компаниях менеджеры и сотрудники могут иметь разные процессы, поведение и ценности при принятии решений, потому что они происходят из разных культур. Многонациональные компании считают, что HR играют очень важную роль в поддержании своего конкурентного преимущества на высоком уровне в конкурентной глобальной среде, в которой рабочая сила становится более разнообразной и мультикультурной. В таких компаниях сложно работать под стандартными правилами управления человеческими ресурсами, поэтому главной задачей HR является создать правильную, гибкую и мультикультурную систему управления.

Поэтому различие и знания культурной разницы в различных странах и построение управленческой стратегии в соответствии с отличительной культурой очень необходимы. Китай, США и Япония – это три страны с самобытной культурой, которые больше всего отличаются друг от друга. Например, система подбора персонала в компаниях в США в основном зависит от внешнего рынка труда. А Китай, развитая страна, сочетающая принципы социализма с рыночными механизмами, обладает обилием человеческих ресурсов. Однако по сравнению с системой рыночной экономики Соединенных Штатов рыночный механизм в Китае имеет больше проблем.

Например, оборот рынка труда ограничен географическими вопросами, такими, как система регистрации домашних хозяйств, брак, образование детей и так далее. Так, набор персонала в китайских компаниях в основном зависит от внешнего рынка труда и внутреннего набора персонала. Хотя этот метод подбора персонала довольно расстраивает, компании будут иметь разностороннее развитие за счет различных характеристик сотрудников, вступающих в компанию.

По сравнению с подбором персонала в Китае и США подбор персонала в японских компаниях в основном зависит от внутреннего набора. Японцы придерживаются традиционной концепции в связи с тысячелетней сельскохозяйственной экономикой. Так, они считают наем сотрудников из внешнего рынка труда очень рискованным, потому что верят, что такие работники имеют только профессиональные навыки по работе, а не понимание культуры компании и эффективные навыки общения. Они считают, что профессиональная переподготовка кадров для внутренних сотрудников, которые уже имеют знания о культуре компании, будет проходить быстрее, экономичнее и безопаснее. Поэтому, когда японские компании нуждаются в большем количестве сотрудников, они обычно выбирают внутренние ресурсы.

Walmart как известная многонациональная компания имеет различные формы внутреннего найма в зависимости от страны. Когда Walmart хочет нанять новых сотрудников в Соединенных Штатах, они будут использовать плакаты в магазинах, интернет, газетные объявления и т.д. Процесс полностью открыт и справедлив. Нет никаких географических ограничений, некоторые сотрудники приезжают из своей страны, а кто-то приезжает из других стран. Компания и сотрудники достигают соглашения по трудовому договору, который является полностью двусторонним выбором.

Однако когда Walmart открылся в Японии, они не приняли во внимание традиционный внутренний набор. В 2004 г., когда Walmart еще не полностью контролировала универмаги Seiyu, они не только проигнорировали внутренний набор персонала, но и сократили 25% сотрудников, включая 1500 внутренних работников. Большое количество увольнений, которые ведет иностранец, в Японии встречается редко. В результате работники местного Walmart относились к ним враждебно и Walmart понесли огромные потери в Японии в отличие от китайского Walmart, который получил быстрое развитие в Поднебесной, потому что они применили традиционный, китайский, набор, способ, который представляет собой сочетание внутреннего набора и внешнего. Это означает, что одна треть сотрудников набирается благодаря внутреннему переводу или продвижению по службе, одна треть сотрудников набирается из внешнего рынка и треть сотрудников – это новые выпускники, которые принесут свежие идеи компании.

Несмотря на особенности подхода к отбору персонала, компания Walmart показывает устойчивую динамику роста основных показателей [3]. Основные показатели компании Walmart приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Основные показатели деятельности компании Walmart

Год	Оборот	Чистая прибыль	Активы	Собственный капитал	Торговых точек, тысяч
	млрд долларов США				
2007	345,0	11,28	151,6	61,57	6,779
2008	374,5	12,73	163,5	64,51	7,262
2009	404,3	13,24	163,1	64,97	7,909
2010	408,1	14,45	170,4	70,47	8,459
2011	421,8	15,36	180,8	68,54	8,970
2012	447,0	15,77	193,4	71,32	10,13
2013	468,7	16,96	202,9	76,34	10,77
2014	476,3	15,92	204,5	76,26	10,94
2015	485,7	16,18	203,5	81,39	11,45
2016	482,1	14,69	199,6	80,55	11,53
2017	485,9	13,64	198,8	77,80	11,69
2018	500,3	9,86	204,5	77,86	11,71
2019	514,4	6,67	219,2	72,49	11,36
2019/2007 (%)	49,1	59,1	44,59	17,7	67,57

Примечание – Составлено авторами на основе источника [3].

Несмотря на уменьшение чистой прибыли (из анализа таблицы 1) за рассматриваемый период, наблюдается рост всех основных показателей Walmart: торговый оборот – 49,1; активы компании – 44,59; собственный капитал – 17,7; количество торговых точек – 67,57% соответственно.

Если говорить о найме сотрудников, в США предпочитают нанимать людей, которые имеют новаторские идеи и агрессивный дух, чтобы взяться за сложную работу. Это понятно, ведь США неотделимы от стремления к прагматической культуре, духа приключений, личной рекламы, инноваций и тяжелой работы. В то время как японцы отстаивают понятия «гармония» и «настойчивость», это понятие заставляет людей сознательно соблюдать дисциплину. Они лояльны к компании, у них практичное отношение к трудолюбию и целеустремленность, здесь мало прыжков с места, феноменов, кроме того, японцы больше внимания уделяют долгосрочным планам и не будут сдаваться в будущем развитии из-за личных интересов, ориентируясь на собственное планирование карьеры. Поэтому в Японии большинство компаний принимают систему постоянной занятости. В Японии компании обучают новых сотрудников профессиональному мастерству, поэтому японские компании больше склонны ценить знания и качества людей, не придавая особых значений профессиональным умениям. По сравнению с четкой системой трудоустройства в США и Японии китайская система занятости не очень понятна. Она похожа на совокупность систем этих двух стран.

Система занятости в китайских государственных компаниях похожа на японскую постоянную систему занятости, они не имели автономного права увольнять персонал, только сотрудник мог добровольно уйти. Система занятости в частных компаниях Китая подобна свободной системе занятости в США. Например, в государственных компаниях работники испытывают недостаток конкуренции и кризисных идей, тогда как в частных компаниях сотрудники испытывают большее конкурентное давление и высокую степень подвижности. По сравнению с требованиями инновационного потенциала обучения в США и изучением потребностей в японских компаниях китайские компании были сосредоточены на ближайших интересах, поэтому они больше всего ориентированы на профессиональные навыки и опыт работы и только потом – на межличностные отношения.

Заслуживает интереса кадровая политика ранее рассмотренной компании, проводимая в настоящее время [4]. Компания Walmart к середине апреля текущего года заявила, что достигла своей поставленной цели по найму 150 тысяч сотрудников. Данный результат был достигнут на полтора месяца ранее намеченного срока. В ближайшее время компания планирует нанять еще дополнительно 50 тысяч человек. Это необходимо для удовлетворения растущего спроса на продукты питания и широкий ассортимент товаров во время пандемии коронавируса.

По состоянию на апрель 2020 г. Walmart является одним из крупных частных работодателей в США. Данная компания обеспечивает работой около 1,5 млн персонала. Из-за устойчивого спроса во время пандемии компания, как и другие розничные продавцы, включая Amazon, Kroger и CVC Health, наняла тысячи дополнительных рабочих. Особенностью компании является сокращение процесса приема на работу с 2 недель до 24 часов.

По имеющейся информации главы отдела найма Walmart Донны Моррис, с момента объявления новой кампании по приему на работу Walmart набирала в среднем по 5000 человек в день. По ее данным, около 85% новых сотрудников работают неполный рабочий день или временно, но некоторые со временем перейдут на постоянные должности.

Отличительной особенностью было то, что чтобы ускорить прием на работу, глава отдела найма разрешила претендентам подавать заявление с текстовым сообщением и использовала списки более чем 70 компаний в серьезно пострадавших отраслях сферы обслуживания, чтобы отобрать работников, которые были вынуждены покинуть свои прежние рабочие места. Она утверждает, что 50 тысяч дополнительных сотрудников набраны для работы в ключевых областях, где Walmart по-прежнему испытывает нехватку персонала. Набранный персонал в основном будет направлен в магазины кассирами, в автопарки водителями, а также сборщиками заказов в центрах распределения и выполнения заказов.

Подводя итог проведенному анализу кадровой политики компаний развитых стран, необходимо отметить следующие важные, на наш взгляд, моменты. Япония, ориентирующаяся на долгосрочную перспективу, характеризуется стабильно высокими показателями в плане инвестиций, научных исследований и разработок даже в период простоя с экономической точки зрения. Японцы предпочитают медленно продвигаться к долгосрочной цели. Их ценности – бережливость, настойчивость и жертвы на будущее. Японцы принимают на себя долгосрочные обязательства и жертвы ради какой-то цели. Обслуживание заинтересованных сторон и будущего поколения является долгосрочным обязательством для большинства японских компаний в настоящее время.

Американское ориентационное измерение сосредоточено на краткосрочной культуре. Они оценивают свой бизнес как краткосрочную основу, поскольку они ориентированы на результат.

Принципы управления персоналом в этих двух странах разнятся сильно. В каждой практике есть свои минусы и плюсы. Однако критике подвергался больше японский метод управления персоналом в связи с долгим процессом принятия решений. Китайская система управления персоналом похожа на совокупность систем HR этих двух стран.

Учитывая особенности казахстанского менталитета, возможно применение вышеуказанных практик HR-менеджмента для наших компаний. Казахстан уже понимает важность человеческих ресурсов и сейчас находится на пути развития человеческого капитала. В стране принят ряд долгосрочных программных документов, направленных на развитие человеческого потенциала казахстанцев. Насколько долгим будет процесс развития, сказать пока сложно.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Стратегия «Казахстан–2050»: новый политический курс состоявшегося государства // Казахстанская правда. – 2012. – № 437–438: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>. 12.12.2017.
- 2 Квасов И.А., Левина Н.В. Влияние человеческого капитала на конкурентоспособность социально-экономической системы: // <http://naukovedenie.ru>. 12.06.2018.
- 3 Королева Л.А. Управление человеческими ресурсами: учеб. пособие. – 2-е изд. – Челябинск, Саратов: Южно-Уральский институт управления и экономики, Ай Пи Эр Медиа, 2019. – 376 с. // Электронно-библиотечная система IPR BOOKS [сайт]. – URL: <http://www.iprbookshop.ru/81502>.
- 4 Пугачев В.П. Планирование персонала организации: учеб. пособие. – Саратов: Вузовское образование, 2018. – 233 с. // Электронно-библиотечная система IPR BOOKS [сайт]. – URL: <http://www.iprbookshop.ru/74954>.

SPISOK LITERATURY

- 1 Strategiya «Kazakhstan–2050»: novyi politicheskii kurs sostoyavshegosya gosudarstva // Kazakhstanskaya pravda. – 2012. – № 437–438: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>. 12.12.2017.
- 2 Kvasov I.A., Levina N.V. Vliyanie chelovecheskogo kapitala na konkurentosposobnost' sotsial'no-ekonomicheskoi sistemy: // <http://naukovedenie.ru>. 12.06.2018.
- 3 Koroleva L.A. Upravlenie chelovecheskimi resursami: ucheb. posobie. – 2-e izd. – Chelyabinsk, Saratov: Yuzhno-Ural'skii institut upravleniya i ekonomiki, Ai Pi Er Media, 2019. – 376 s. // Elektronno-bibliotchnaya sistema IPR BOOKS [sait]. – URL: <http://www.iprbookshop.ru/81502>.
- 4 Pugachev V.P. Planirovanie personala organizatsii: ucheb. posobie. – Saratov: Vuzovskoe obrazovanie, 2018. – 233 s. // Elektronno-bibliotchnaya sistema IPR BOOKS [sait]. – URL: <http://www.iprbookshop.ru/74954>.

М.Қ. ҚАМЫСБАЕВ,¹

э.ғ.д., профессор.

Л.А. ОМАРБАКИЕВ,²

э.ғ.д., доцент,

Э.М. ЕРАЛИНА,²

PhD.

Халықаралық ақпараттық
технологиялар университеті.¹

«Тұран» университеті²

ДАМЫҒАН МЕМЛЕКЕТТЕРДЕ ПЕРСОНАЛ БАСҚАРУ ПРИНЦИПТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ҚАЗАҚСТАНДА ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Андатпа

Мақала персонал басқарудың өзекті мәселелерінің біріне арналған. Қазақстанның экономикалық өсу қарқынын арттыру үшін мемлекеттің адами капиталды арттыру жөніндегі жүзеге асырылатын шаралары қаралды. Қытай, Жапония және АҚШ сияқты дамыған мемлекеттерде персоналды басқару ерекшеліктері зерттелген. Зерттеу нәтижесінде осы мемлекеттерде персонал басқару ерекшеліктері анықталды. Персоналды басқарудың жапон моделі негізінде, жапон моделі ұзақ мерзімдік кезеңге бағытталғаны анықталды. Жапондықтар кәсіби деңгейін жоғарылату арқылы ұзақ мерзімдік мақсатына баяу ұмтылады. Жапон моделінің ерекшелігі жұмысқа ғұмырлық жалдау болып табылады. Жапон моделіне қарағанда, американдық қызметкердің кәсіби өсуі қысқа мерзімдік мақсаттарға бағытталған. АҚШ жаңашылдық идеялары және агрессивті рухы бар адамдарды жұмысқа алуға тырысады. Сонымен қатар, қытай мемлекеттік компанияларында жұмыспен қамту жапондық тұрақты жүйесіне ұқсас келетіні анықталды. Қытайдың жекеменшік компанияларында жұмыспен қамту АҚШ еркін жұмыспен қамту жүйесімен ұқсас. Қытай компаниялары кәсіби біліктілік пен жұмыс тәжірибесіне бағытталған. Орналасу мемлекетіне байланысты Walmart компаниясының кадрлық саясатының әр түрлі жұмысқа қабылдау формалары талданған. Осы компанияның коронавирус пандемиясы жағдайындағы тәжірибесі зерттелген. Зерттеу негізінде ұлттық менталитет ерекшеліктерін ескеру қажеттілігі анықталды. HR менеджменттің жоғарыда келтірілген тәжірибелерін қазақстандық компанияларда қолданылуы негізделген.

Тірек сөздер: басқару, адами ресурстар, қызметкерлер, қызметкер таңдау, еңбек нарығы, нарықтық экономика, салт-дәстүрлер, цифрландыру.

M.K. KAMYSBAEV,¹

d.e.s., professor.

L.A. OMARBAKIEV,²

d.e.s., associate professor.

E.M. YERALINA,²

PhD.

International university
of information technologies.¹

Turan University²

FEATURES OF PERSONNEL MANAGEMENT PRINCIPLES IN DEVELOPED COUNTRIES AND POSSIBILITIES OF USING THEM IN KAZAKHSTAN

Abstract

The article is devoted to one of the current problems of personnel management. Measures taken by the state to increase human capital to increase the economic growth rate of Kazakhstan were considered. The features of personnel management in such developed countries as China, Japan and the USA are studied. The research revealed the characteristics of personnel management in these countries. During the study of the Japanese model of personnel management, it was revealed that the Japanese model is oriented towards the long term. The Japanese prefer slow progress through advanced training to a long-term goal. A feature of the Japanese model is lifelong hiring. Unlike Japan, the American promotion culture is aimed at short-term guidelines. The US prefers to hire people with innovative ideas and an aggressive spirit. In addition, it was revealed that the employment system in Chinese state-owned companies is close to the Japanese permanent employment system. The employment system in China's private companies is identical to the free employment system in the United States. Chinese companies are focused on professional skills and work experience. An analysis of the development and personnel policy of Walmart, which has various forms of internal recruitment depending on the country, is given. We studied the experience of this company in the conditions of the coronavirus pandemic. As a result of research, the need to take into account the peculiarities of the national mentality was identified. The application of the above HR management practices for our companies is justified.

Key words: management, human resource, employees, staff selection, labor market, market economy, traditions, digitalization.

МРНТИ 06.77.59

УДК 65.011.12

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-102-106>

А.Т. СИСЕНОВА,¹
к.э.н., профессор.
Университет «Туран»¹

СУЩНОСТЬ КАДРОВОЙ СТРАТЕГИИ СОВРЕМЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

В настоящее время актуальными являются проблемы систематического развития и совершенствования системы управления персоналом компании, основанной на ее стратегической и инновационной направленности в условиях неопределенности. В современных условиях крайне важен продуманный подход к управлению персоналом, необходима реализация уравновешенной кадровой стратегии. Грамотно выстроенная стратегия управления персоналом позволит топ-менеджменту сформировать коллектив, отвечающий реалиям современного бизнеса. Разработка кадровой стратегии – обязательное условие для успешной реализации планов развития организации, особенно если руководство намерено провести ряд организационных или технологических реформ. Из-за пандемии в 2021 г. такие реформы, кажется, будут не редкостью. Стратегия должна учитывать все направления работы с персоналом. Необходима концентрация кадровой стратегии на реализацию стратегических задач развития бизнеса компании. Данный факт вызывает необходимость в более эффективной увязке планирования потребностей в рабочей силе с планированием показателей бизнеса. Непосредственная связь HR-стратегии с генеральной стратегией компании обуславливает вероятность ее эффективной реализации. Данное единство обеспечивает условие для внедрения стратегий, направленных на рост квалифицированных кадров. При разработке методологических основ исследования автором были изучены публикации известных ученых. В статье приводятся результаты анализа концептуальных подходов различных ученых к исследованию кадровой стратегии компании.

Ключевые слова: управление персоналом, кадровая стратегия, стратегический менеджмент, рынок труда, бизнес, планирование, квалификация кадров, рыночная экономика.

Условия существования и дальнейшего совершенствования любой компании неразрывно связаны с постоянным стремлением сохранить и закрепить свои стратегические и приоритетные позиции на рынке.

В условиях глобализационных процессов, включающих в себя ужесточение мировой конкуренции за ресурсы, инвестиции, потребителя, компания должна действовать в соответствии с современными тенденциями рыночной экономики.

В борьбе за ограниченные ресурсы компании вынуждены обеспечивать рациональность, эффективность и своевременность управленческих действий на основе высокого уровня инновационности, технологичности и автоматизации бизнес-процессов.

Несомненно, что данные тенденции требуют немедленных изменений в содержании труда, методах управления персоналом.

В настоящее время актуальными являются проблемы систематического развития и совершенствования системы управления персоналом компании, основанной на ее стратегической и инновационной направленности в условиях неопределенности.

В современных условиях крайне важен продуманный подход к управлению персоналом, а также необходима реализация уравновешенной кадровой стратегии. Разработка кадровой стратегии формируется на основе генеральной стратегии компании и, несомненно, является одним из импульсов к ее достижению.

Обязательным условием для разработки и реализации эффективной кадровой стратегии должно стать применение прогрессивных методов стратегического менеджмента. Необходимо использовать все возможности и преимущества передовых технологий управления персоналом. Кадровая стратегия является своего рода индикатором реализуемости общей стратегии компании. Данная стратегия позволяет своевременно провести корректировки в системе управления персоналом.

Создание эффективной системы управления персоналом, основанной на стратегическом подходе, позволяет компании заявить о своей уникальности, обозначить высокий и приоритетный статус сотрудников в ее деятельности. Реализуемая кадровая стратегия должна стать для компании одним из основных конкурентных преимуществ, основанном на эффективном управлении персоналом.

Однако нельзя опровергать тот факт, что, несмотря на присутствие элементов системы управления персоналом на каждом этапе ее развития в той или иной форме, в ней не всегда существует система в целостном виде.

На данный момент существует множество мнений в вопросах изучения стратегии управления персоналом.

Тем не менее возможно выделить общие точки соприкосновения [1]:

1) стратегический характер системы управления персоналом носит долгосрочный характер (нацеленность на разработку и изменение психологических установок сотрудников, выстраивание эффективной системы мотивации, выстраивание структуры персонала и т.д.);

2) стратегии управления персоналом выводятся из большого количества факторов и тесно взаимосвязаны со стратегией компании в целом.

Вместе с тем объектами стратегического управления могут быть также структура персонала, условия труда и т.д.

Такие авторы, как Т.Ю. Базаров [2] и А. Бедненко [3], определяют кадровую стратегию как набор основных целей, принципов и правил работы с персоналом.

По мнению же ряда других авторов, кадровая стратегия является определенным направлением действий для достижения системой управления персоналом поставленных целей [4, 5].

На наш взгляд, стратегия управления персоналом является подсистемой стратегии компании, представленной в виде долгосрочной программы необходимых мер по реализации концепции использования и развития потенциала персонала компании для обеспечения ее стратегического конкурентного преимущества.

Считаем, что в современных реалиях стратегия управления персоналом должна стать не просто отдельно взятой частью концепции развития компании, а органически переплетаться с ней.

Эффективная стратегия управления персоналом должна ориентироваться и учитывать такие стратегические цели компании, как ее долгосрочное развитие, сохранение рыночной независимости, получение прибыли, сохранение финансового равновесия, постоянный рост и др.

Рассмотрим направления стратегии управления персоналом, среди которых исследователь Бугаков В.М. выделяет следующие [6] (рисунок 1).

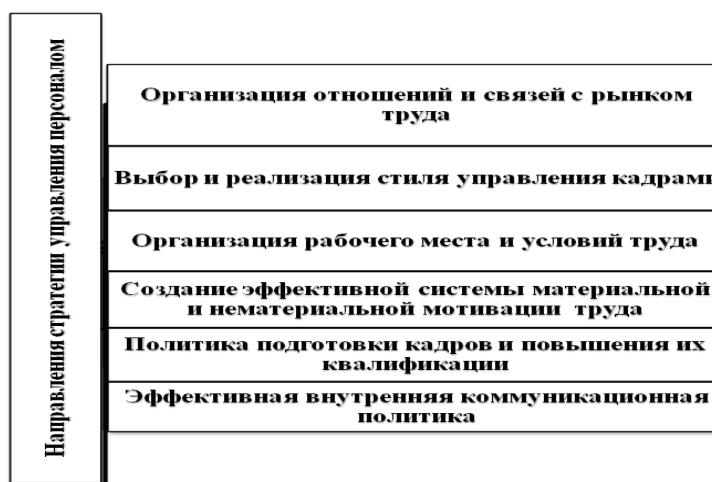

Рисунок 1 – Направления стратегии управления персоналом

Примечание – Источник [6].

Грамотно выстроенная стратегия управления персоналом позволит топ-менеджменту сформировать коллектив, отвечающий реалиям современного бизнеса.

Специалисты в области кадрового менеджмента акцентируют внимание на четкой взаимозависимости стратегических решений по управлению компанией и системой управления персоналом.

Выстраивание стратегии небольшой компании основывается на наличии ресурсов, компетенции персонала, его идеях, амбициях.

Для более крупных компаний данное положение также адаптируемо, однако практика функционирования значительного количества преуспевающих фирм показывает, что горизонт стратегического планирования не должен превышать трех лет.

Для более долгосрочного горизонта планирования наблюдается обратная зависимость. Стратегические амбиции и перспективные цели топ-менеджмента компании на 5–10 лет определяют перспективу работы с персоналом.

Стратегический характер работы с персоналом позволит в промежутке до 3-х лет подготовить сотрудников, способных к реализации глобальных целей развития самой компании.

Определив, что объектом воздействия в управлении персоналом являются человеческие ресурсы, стратегию управления можно представить в виде множества отдельных выборов.

Некоторые из них представлены на рисунке 2. Считаем, что стратегические установки определяют тактические шаги.

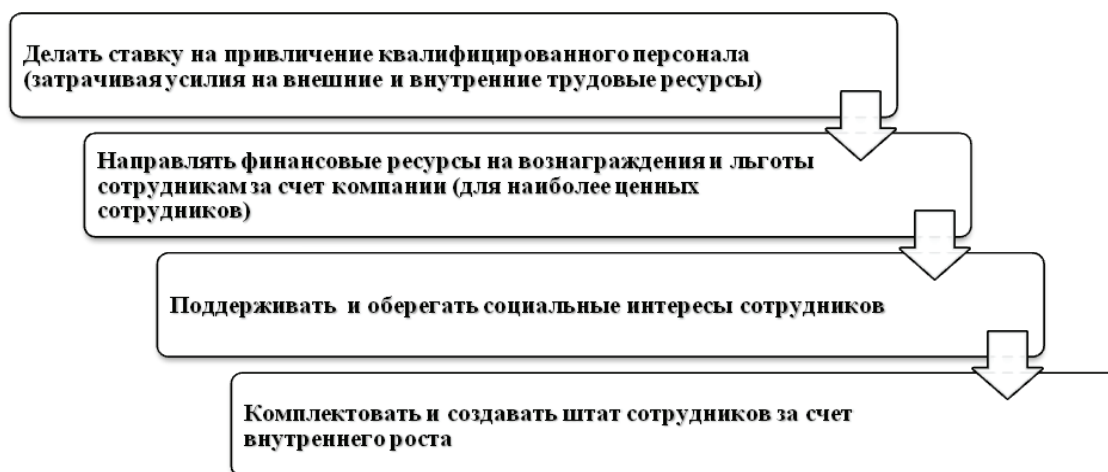

Рисунок 2 – Выборы в рамках стратегии управления персоналом

Примечание – Составлено автором.

Характеризуя стратегию управления персоналом, важно отметить следующее – долгосрочная стратегия компании определяет стратегию управления персоналом.

Принимаемые в рамках персонал-стратегии тактические решения должны рассматриваться лишь как элемент общей стратегии. От особенностей стратегии управления зависит цепочка кадровых решений тактического плана.

Таким образом, считаем, что выбор и реализация стратегии управления персоналом определяется и обуславливается необходимыми условиями функционирования компаний.

Стратегия управления персоналом является системой необходимых альтернатив, основывающейся на текущих ресурсах компании и перспективах ее развития.

Российский исследователь Дейнека А.В. в своем труде «Стратегия управления персоналом организации» сформировал характерные черты HR-стратегии:

- 1) долговременность;
- 2) одно из приоритетных направлений генеральной стратегии организации [7].

Предпочтение определенного вида стратегии управления персоналом реализуется в зависимости от целей компании в сфере кадрового менеджмента в определенный промежуток времени.

Самые известные варианты классификации источников выбора кадровых стратегий представлены на рисунке 3.

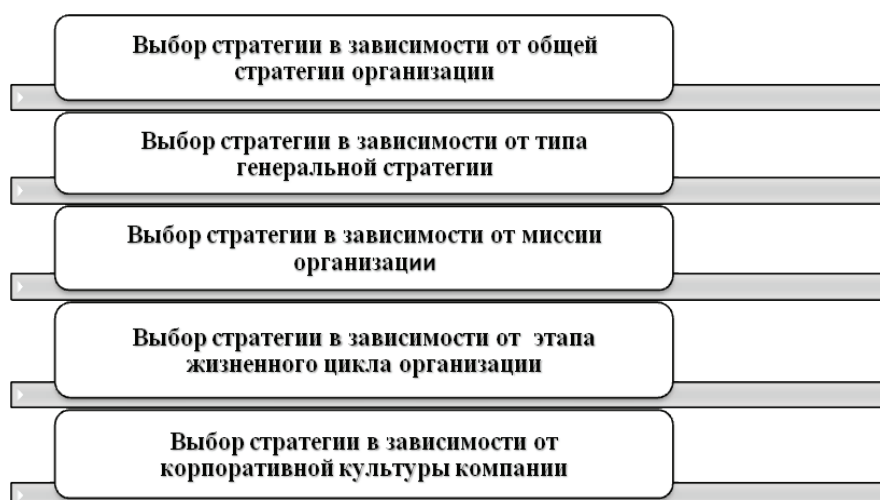

Рисунок 3 – Классификации кадровых стратегий

Примечание – Источник [7].

Приоритетом создания эффективной кадровой стратегии компании должно стать обеспечение качества ее кадрового потенциала. Данный процесс должен быть на уровне, обеспечивающим достижения стратегических целей компании.

Считаем, что тесная взаимосвязь кадровой стратегии с генеральной стратегией развития бизнеса компании повышает возможность ее успешной реализации и обеспечивает предпосылки для будущего внедрения более сложных стратегий, сфокусированных на приобретение, рост и сохранение квалифицированных кадров.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Егоршин А.П. Мотивация трудовой деятельности: учеб. пособие для вузов. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 178 с.
- 2 Базаров Т.Ю. Психология управления персоналом: теория и практика. – М.: Юрайт, 2017. – 381 с.
- 3 Бедненко А. Относитесь к подчинённым как к талантливым и эффективным – и они станут такими! // Практика торговли. Торговое оборудование. – 2017. – Апрель. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.retailmagazine.ru/article.php?numn=10925> (дата обращения: 01.11.2020).
- 4 Корчагина А.С., Клочкова М.С. Управление персоналом. – М.: Научная книга, 2017. – 280 с.
- 5 Гусарова М.С. Терминологический хаос: кадровая политика и стратегия управления персоналом // Проблемы теории и практики управления. – 2017. – № 6 (18). С. 65–79.
- 6 Бугаков В.М. Управление персоналом: учеб. пособие / В.П. Бычков, В.М. Бугаков, В.Н. Гончаров / под ред. В.П. Бычкова. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 157 с.
- 7 Дейнека А.В. Стратегия управления персоналом организации: учеб. пособие. – Краснодар: КИМ-ПиМ, 2016. – 266 с.

SPISOK LITERATURY

- 1 Egorshin A.P. Motivatsiya trudovoi deyatel'nosti: ucheb. posobie dlya vuzov. – M.: INFRA-M, 2015. – 178 s.
- 2 Bazarov T.Yu. Psikhologiya upravleniya personalom: teoriya i praktika. – M.: Yurait, 2017. – 381 s.
- 3 Bednenko A. Otnosites' k podchinennym kak k talantlivym i effektivnym – i oni stanut takimi! // Praktika torgovli. Torgovoe oborudovanie. – 2017. – April'. [Elektronnyi resurs]. Rezhim dostupa: <http://www.retailmagazine.ru/article.php?numn=10925> (data obrashcheniya: 01.11.2020).
- 4 Korchagina A.S., Klochkova M.S. Upravlenie personalom. – M.: Nauchnaya kniga, 2017. – 280 s.

5 Gusarova M.S. Terminologicheskii khaos: kadrovaya politika i strategiya upravleniya personalom // Problemy teorii i praktiki upravleniya. – 2017. – № 6 (18). S. 65–79.

6 Bugakov V.M. Upravlenie personalom: ucheb. posobie / V.P. Bychkov, V.M. Bugakov, V.N. Goncharov / pod red. V.P. Bychkova. – M.: NITs INFRA-M, 2013. – 157 s.

7 Deineka A.V. Strategiya upravleniya personalom organizatsii: ucheb. posobie. – Krasnodar: KIMPiM, 2016. – 266 s.

А.Т. СИСЕНОВА,¹

э.ғ.к., профессор,
«Тұран» университеті¹

ҚАЗІРГІ ҰЙЫМ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Андатпа

Қазіргі кезде белгісіздік жағдайында компанияның стратегиялық және инновациялық бағытына негізделген персоналды басқару жүйесін жүйелі түрде дамыту және жетілдіру мәселелері өзекті болып табылады. Қазіргі жағдайда персоналды басқаруға деген ойластырылған көзқарас өте маңызды, теңдестірілген кадрлық стратегияны жүзеге асыру қажет. Жақсы құрылған персоналды басқару стратегиясы топ-менеджментке заманауи бизнестің шындықтарына сәйкес келетін команда құруға мүмкіндік береді. Кадрлық стратегияны әзірлеу ұйымның даму жоспарларын сәтті жүзеге асырудың алғышарты болып табылады, әсіресе, егер басшылық бірқатар ұйымдастырушылық немесе технологиялық реформалар жүргізуге ниет білдірсе. 2021 ж. пандемияға байланысты олар сирек емес сияқты. Стратегия қызметкерлермен жұмыс істеудің барлық салаларын ескеруі қажет. Ұйымның бизнесін дамытудың кадрлық стратегиясын жүзеге асыруға бағытталуы керек. Бұл факт еңбекке қажеттілікті жоспарлауды іскерлік қызметті жоспарлаумен тиімді байланыстыру қажеттілігін туғызады. HR-стратегияның компанияның бизнесті дамытудың жалпы стратегиясымен тығыз байланысы оны сәтті жүзеге асыру мүмкіндігін арттырады. Бұл бірлік білікті кадрлардың өсіруге бағытталған стратегияларды енгізу үшін жағдайды қамтамасыз етеді. Зерттеудің әдіснамалық негіздерін жасау кезінде автор белгілі ғалымдардың жарияланымдарын зерттеді. Мақалада әр түрлі ғалымдардың компанияның кадрлық стратегиясын зерттеуге арналған тұжырымдамалық тәсілдерін талдау нәтижелері келтірілген.

Тірек сөздер: персоналды басқару, кадрлық стратегия, стратегиялық басқару, еңбек нарығы, бизнес, жоспарлау, кадрлардың біліктілігі, нарықтық экономика.

A.T. SISSENOVA,¹

c.e.s., professor.
Turan University¹

THE ESSENCE OF THE STAFF STRATEGY OF A MODERN ORGANIZATION

Abstract

At present, the problems of systematic development and improvement of the company's personnel management system based on its strategic and innovative focus in conditions of uncertainty are urgent. In modern conditions, a thoughtful approach to personnel management is extremely important; it is necessary to implement a balanced personnel strategy. A well-built HR management strategy will allow top management to form a team that meets the realities of modern business. The development of a personnel strategy is a prerequisite for the successful implementation of development plans for an organization, especially if management intends to carry out a series of organizational or technological reforms. Due to the pandemic in 2021, these seem to be not uncommon. The strategy should take into account all areas of work with personnel – from recruiting to dismissal – and be clearly focused on the implementation of the strategic objectives of the organization's business development. This fact raises the need for a more effective linkage of planning for labor requirements with planning of business performance. The direct connection of the HR strategy with the general strategy of the company determines the probability of its effective implementation. This unity provides a condition for the implementation of strategies aimed at the growth of qualified personnel. When developing the methodological foundations of the research, the author studied the publications of famous scientists. The article presents the results of the analysis of conceptual approaches of various scientists to the study of the company's HR strategy.

Key word: HR management, HR strategy, strategic management, labor market, business, planning, personnel qualification, market economy.

МРНТИ 06.77.05.
УДК 331.5

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-107-113>

Г.К. КУРМАНОВА,¹

к.э.н., доцент.

Б.А. УРАЗОВА,¹

м.э.н.

А.А. КИМ,¹

к.э.н., доцент.

Б.Б. СУХАНБЕРДИНА,¹

к.э.н., доцент.

Западно-Казахстанский

инновационно-технологический университет¹

ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ МИГРАЦИИ ГОРОДСКОГО И СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация

В статье авторами исследован территориальный аспект миграции городского и сельского населения. Анализ межрегиональных миграций необходим для оценки внутренней миграционной ситуации в стране. На основе статистических данных осуществлен анализ численности и доли городского и сельского населения Республики Казахстан. Исследована дифференциация населения по казахстанским регионам. На основе изучения отечественных социально-демографических показателей сделан вывод, что миграция и население – геодемографические термины, взаимосвязанные друг от друга. Актуальным представляется анализ сальдо межрегиональной миграции населения Республики Казахстан, так как демографические и экономические результаты влияют на страны независимо от уровня экономического развития. Характер миграции в Казахстане на современном этапе изменился, поскольку трансформировались ценности, факторы миграции. Миграционные процессы – конкретный результат конкретного этапа социально-экономического и политического развития страны. Это подтверждается анализом численности населения столицы за период с 1999 по 2019 гг. Рост внутрирегиональной миграции обеспечивает рост демографического потенциала. Непрерывающийся отток из сельской местности людей трудоспособного возраста, возвращение в село людей предпенсионного и пенсионного возраста обеспечивает возрастную трансформацию в сельской местности, а именно демографическое старение населения. Данный процесс увеличивает демографическое бремя на трудоспособное население, сокращает рождаемость за счет падения числа лиц в фертильном возрасте.

Ключевые слова: сельское население, городское население, миграционный канал, миграционный прирост, миграционный отток, миграционная убыль, переезд, въезд, выезд, виды миграции.

Мобильность населения – отличительная особенность современного мира. Жорж Тапинос считает миграцию ответом на отсутствие развития [1].

Миграционный канал – алгоритм пути (им-)мигранта, представляющий базовый процесс миграции.

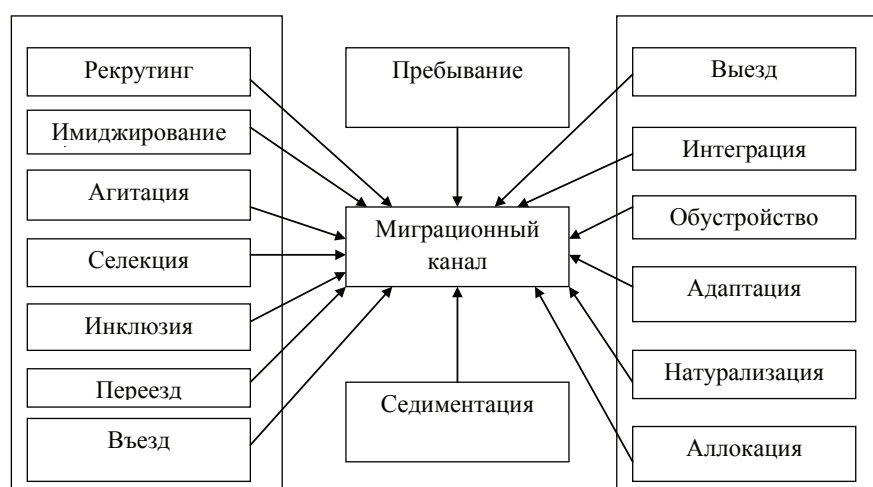

Рисунок 1 – Составляющие миграционного канала

Миграционный канал сопряжен с законом миграции, в основе которого находится ее селективность, то есть индивиды с характерными чертами более склонны к миграции по сравнению с другими индивидами. Миграционный канал связан с видами миграции. Общепринятые виды:

- ♦ миграция городского населения и миграция сельского населения;
- ♦ межгородская миграция (город–город) и миграция в сельской местности (село–село).

Подвиды: город–село, село–город. В Республике Казахстан одновременно растут два миграционных потока – село–город (преимущественно в Нур-Султан) и город–город (например, из Уральска в Атырау), т.е. миграции многоступенчаты [2];

- ♦ переселение – цель переезда: постоянное проживание в стране;
- ♦ армейская иммиграция – прохождение армейской службы иностранцами на контрактной основе с поощрением в виде предоставления гражданства или вида на жительство, например, иностранные граждане служат по контракту в российской армии с 2003 г.;

♦ миграция в границах больших территориальных образований – внутриобластная, межобластная, внутрирайонная, межрайонная;

- ♦ семейная миграция – иммиграция граждан с целью соединения с близкими. Закон Республики Казахстан «О миграции населения» содержит главу 4 «Иммиграция с целью воссоединения семьи» [3];

Желанная миграция:

- ♦ экономическая иммиграция – выделяют:

1) релокация – возвращение на родину уехавших;

2) трудовая иммиграция – касается наемного труда (сезонная работа, работа по контракту, деятельность в приграничных территориях – характерна для Западно-Казахстанской области, которая удалена от национальных рынков, но приближена к рынку России, так как граничит с 5 областями РФ);

3) деловая иммиграция – в страну въезжают предприниматели и инвесторы;

- ♦ научно-образовательная иммиграция – выделяют:

1) учебная/образовательная иммиграция – въезд в страну с целью получения образования различного уровня с перспективой получения гражданства или вида на жительство. Образование в данном типе миграции – инвестиции с мультипликативным эффектом в экономику;

2) стажировка – въезд в страну перспективных специалистов с перспективой получения гражданства или вида на жительство. Казахстан принимает конкретные решения в этом вопросе, разработав Комплексный план по решению проблем миграции [4];

- ♦ этническая иммиграция – въезд в страну иммигрантов конкретной этнокультуры. Выделяют:

1) репатриация – возвращение в страну с территории других стран, например, Закон о возвращении 1950 г. государства Израиль, программа Германии «Поздние переселенцы»;

2) мультикультурация – въезд в страну иммигрантов различных этнических групп. Канада – первая страна, провозгласившая мультикультурализм как государственную политику в 1951 г.;

- ♦ элитная миграция – иммиграция лиц с уникальными талантами в сфере науки, искусства, бизнеса, спорта, например, визы США 0–1 (0–1A и 0–1B), 0–2, 0–3, EB–1A, EB–2NIW.

Рассмотрим соотношение между городским и сельским населением страны в динамике за 16 лет.

Из таблицы 1 (стр. 109) видно, что за анализируемый период численность населения Казахстана возросла на 3 491,9 тыс. чел., или на 22,9% – с 15 219,3 тыс. чел. до 18 711,2 тыс. чел. Городское население Казахстана выросло с 2005 г. на 01.05.2020 г. на 2 308,0 тыс. чел., или на 26,5% – с 8 696,5 тыс. чел. до 11 004,5 тыс. чел. Сельское население увеличилось с 2005 г. на 01.05.2020 г. на 1 183,9 тыс. чел., или на 18,1% – с 6 522,8 тыс. чел. до 7 706,7 тыс. чел. С 2005 по 2020 гг. превалирует городское население над сельским, на 01.05.2020 г. городское население больше на 3 297,8 тыс. чел, или на 42,8%. В 2007 г. был наивысший процент сельского населения – 46,9% и наименьший процент городского населения – 53,1%. На протяжении длительного периода – с 2005 г. по 01.05.2020 г. постоянной в Казахстане остается тенденция внутренних миграционных потоков из села в город. В результате в сельской местности снижается существенно демотивационный потенциал. Этот факт доказывается анализом такого

компонента изменения численности городского и сельского населения, как сальдо миграции, которое приводится в таблице 4 данной статьи. Миграционный отток из села имеет негативное последствие в виде общей убыли сельского населения, демографического перехода к низкой рождаемости на селе, снижению сельской демографической базы.

Таблица 1 – Численность и доля городского и сельского населения Республики Казахстан, тыс. чел.

Год	Всего	В том числе			
		городское	%	сельское	%
2005	15 219,3	8 696,5	57,1	6 522,8	42,9
2006	15 396,9	8 833,3	57,4	6 563,6	42,6
2007	15 571,5	8 265,9	53,1	7 305,6	46,9
2008	15 776,5	8 395,1	53,2	7 381,4	46,8
2009	15 999,5	8 560,4	53,5	7 439,1	46,5
2010	16 433,8	8 975,5	54,6	7 458,3	45,4
2011	16 675,4	9 114,6	54,7	7 560,8	45,3
2012	16 911,8	9 264,9	54,8	7 646,9	45,2
2013	17 160,8	9 433,5	55,0	7 727,3	45,0
2014	17 417,6	9 868,6	56,7	7 549,0	43,3
2015	17 670,9	10 066,7	57,0	7 604,2	43,0
2016	17 918,2	10 250,1	57,2	7 668,1	42,8
2017	18 157,3	10 452,1	57,6	7 705,2	42,4
2018	18 395,5	10 698,2	58,1	7 697,3	41,9
2019	18 631,8	10 938,7	58,7	7 693,1	41,3
01.05.2020	18 711,2	11 004,5	58,8	7 706,7	41,2
Примечание – Данные Комитета по статистике МНЭ РК.					

Таблица 2 отражает дифференциацию населения страны в разрезе 5 регионов и трех городов с населением свыше миллиона человек.

Таблица 2 – Население Республики Казахстан по регионам, тыс. чел.

Регион	1999 г.	2005 г.	2010 г.	2019 г.
Республика Казахстан	14 953,4	15 075,7	16 433,8	18 631,8
Юг (области: Алматинская, Жамбылская, Кызылординская, Туркестанская)	5 122,1	5 387,4	6 163,6	6 005,4
Запад (области: Актюбинская, Атырауская, Западно-Казахстанская, Мангистауская)	2 054,4	2 110,4	2 440,4	2 882,6
Восток (Восточно-Казахстанская область)	1 531,0	1 442,1	1 396,7	1 369,6
Центр (Карагандинская область)	1 410,2	1 331,7	1 351,9	1 376,9
Север (области: Акмолинская, Костанайская, Павлодарская, Северо-Казахстанская)	3 387,0	3 065,3	2 949,1	2 906,2
г. Нур-Султан	319,3	529,3	697,3	1 136,2
г. Алматы	1 129,4	1 209,5	1 434,8	1 916,8
г. Шымкент	–	–	–	1 038,1
Примечание – Данные Комитета по статистике МНЭ РК.				

Рост населения в отчетном периоде демонстрируют Западный и Центральный Казахстан, столица г. Нур-Султан и г. Алматы – более чем на 2,4 млн. чел. по сравнению с базисным периодом. Южный, Восточный и Северный Казахстан столкнулись со снижением численности населения – в 2010–2019 гг. она сокращается меньшими темпами, чем в 1999–2005 гг. На южный регион приходится 32,2% населения страны, по сути, это демографический донор. В Центральном регионе анализируемый показатель в 2019 г. вырос на 1,8% по сравнению с 2010 г., самая большая численность населения была в 1999 г.

Мобильность народонаселения бывает естественной, миграционной и социальной.

Из таблицы 3 видно, что главная составляющая, благодаря которой увеличивается численность казахстанцев, это естественный прирост: в 2019 г. число родившихся больше числа умерших на 269 575 чел. На положительный рост численности населения сильнее влияет естественное воспроизводство, а не миграция. Миграционная убыль в анализируемом периоде восполняется положительным естественным приростом населения, поэтому не происходит снижения численности казахстанского населения. В 1990 г. объем миграционной убыли превышал величину положительного естественного прироста.

Таблица 3 – Социально-демографические показатели Республики Казахстан [5]

Показатель	Январь–декабрь 2019 г.	Декабрь 2019 г.	2019 г. к 2018 г., %	Декабрь 2019 г. к декабрю 2018 г., %	Декабрь 2019 г. к ноябрю 2019 г., %
Численность населения, тыс. чел.	18 631,8	18 632, 2	101,3	101,3	101,2
Естественный прирост (убыль) населения, чел.	269 575	23 177	101,3	111,3	110,6
Число иммигрантов, чел.	12 258	1 309	95,9	105,6	85,8
Число эмигрантов, чел.	45 231	3 412	108,0	134,5	86,9
Миграционный прирост (убыль), чел.	–32 973	–2 103	113,3	162,1	87,5

Чтобы осуществить комплексный анализ миграции как социально-экономического явления, необходимо изучить объективные факторы миграции и субъективные оценки мигрантов. Волгин Н.А. выделяет для мигрантов зоны «притяжения» и «отталкивания» мигрантов на основе позитивных (притягивающих) и негативных (отталкивающих) факторов миграции и ее причин [6]. Из Казахстана за январь–март 2020 г. эмигрировали 7,3 тыс. чел., прибыли 4,3 тыс. Миграционный отток составил 3,0 тыс. чел., или 0,16 на 1 тыс. населения.

Диспропорции развития между областями, неравномерность в функционировании городской и сельской инфраструктуры влияют на темпы миграции. Межрегиональная миграция влияет на рынок труда, на спрос и предложение рабочей силы, следовательно, на уровень занятости и безработицы, происходит «голосование ногами» в урбанизированные регионы с развитой экономикой, высокими доходами, что влияет на расширение рабочих мест. Миграционный приток происходит в городской местности, миграционный отток – преимущественно в сельской местности Казахстана.

Внутренняя миграция представляет собой добровольное передвижение людей в Республике Казахстан из одной местности в другую на основе различных мотивов: экономических (уровень развития территории, рабочие места, заработная плата), социальных (комфорт, безопасность, инфраструктура), экологических (благополучная или неблагоприятная территория, загрязнение, наличие экологических проблем).

Рассмотрим показатель «сальдо межрегиональной миграции» за период с 2015 г. по 2019 г.

Таблица 4 – Сальдо межрегиональной миграции населения Республики Казахстан, чел.

Наименование областей и городов	Сальдо миграции				
	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.
Республика Казахстан	–13 466	–21 145	–22 130	–29 121	–32 970
Акмолинская	2 609	–15 219	–341	–5 421	–6 807
Актюбинская	–2 175	–3 251	–1 650	–2 119	–2 804
Алматинская	–9 636	–1 504	–2 672	–15 466	–20 135
Атырауская	188	38	169	–379	–1 890
Западно-Казахстанская	–560	–2 984	–2 020	–2 154	–3 079
Жамбылская	–8 897	–16 257	–17 313	–11 701	–14 995
Карагандинская	–4 248	–12 415	–11 685	–11 599	–11 270
Костанайская	–1 294	–7 722	–6 343	–5 585	–6 716
Кызылординская	–3 279	–6 671	–4 654	–3 718	–5 624
Мангистауская	3 476	–958	846	1 014	3 192
Туркестанская	–13 907	–29 029	–13 848	–37 266	–13 325
Павлодарская	–2 624	–6 877	–6 908	–5 497	–5 865

Продолжение таблицы 4

Северо-Казахстанская	-3 646	-7 244	-5 463	-4 697	-5 943
Восточно-Казахстанская	-7 727	-14 998	-13 956	-12 870	-16 543
г. Нур-Султан	-2 488	76 314	33 511	22 799	33 366
г. Алматы	40 742	27 632	30 197	31 082	40 098
г. Шымкент	–	–	–	34 456	5 370
Примечание – Данные Комитета по статистике МНЭ РК.					

Миграционный отток в 2019 г. составил 32 970 человек, это самый высокий показатель в СНГ. Высокое отрицательное сальдо миграции в 2019 г. в Алматинской области – 20 135 чел., Восточно-Казахстанской области – 16 543 чел., Жамбылской области – 14 995 чел., Туркестанской области – 13 325 чел. Только одна область имеет положительное сальдо миграции в 3 192 чел. – Мангистауская. Три города-миллионника имеют устойчивое положительное сальдо межрегиональной миграции, наибольшее – в г. Алматы – 40 098 чел., г. Нур-Султан имеет меньший показатель на 6 732 чел., или на 20,2%. Это произошло в том числе и за счет сельской миграции.

Постоянное население столицы Республики Казахстан ежегодно увеличивается, в т.ч. и за счет миграции, главным образом за счет внутренних мигрантов (таблица 5). Численность населения г. Нур-Султана на 01.01.2020 г. – 1 136,0 тыс. чел., в 2018 г. – 1 030,6 тыс. чел., в 2017 г. – 972,7 тыс. чел., в 2016 г. – 872,6 тыс. чел., в 2015 г. – 852,8 тыс. чел., в 2014 г. – 814,4 тыс. чел., в 2013 г. – 778,1 тыс. чел. (таблица 5). В целом с 1999 г. по 2019 г. численность города выросла на 755 тыс. чел., или на 298,2%. В 2019 г. в город Нур-Султан прибыло 162,3 тыс. чел. и выбыло 130,9 тыс. чел. (сальдо миграции +31,4 тыс. чел.). Положительное сальдо миграции обеспечено внутренней миграцией. Отмечается положительное сальдо по внешней миграции (+715 человек). В 2019 г. по сравнению с 2018 г. число прибывших в столицу по внутренней миграции больше на 38,1%, выбывших больше на 43,8%.

Таблица 5 – Численность населения г. Нур-Султана

Годы	Население, тыс. чел.	Внешняя миграция, чел.			Внутренняя миграция, чел.		
		сальдо	прибыло	выбыло	сальдо	прибыло	выбыло
1999	381,0	-4 367	775	5 142	57 609	60 533	2 924
2000	440,2	-6 406	604	7 010	64 112	67 554	3 442
2001	493,1	-3 833	2 055	5 888	55 209	58 700	3 491
2002	502,0	-2 621	705	3 326	9 382	13 559	4 177
2003	510,6	-429	1 317	1 746	5 801	10 499	4 698
2004	529,3	-633	958	1 591	14 819	19 785	4 966
2005	550,4	-462	625	1 087	16 141	26 129	9 988
2006	574,4	-233	455	688	17 941	28 995	11 054
2007	602,7	-780	184	964	20 095	31 349	11 254
2008	639,3	-797	526	1323	25 677	43 374	17 697
2009	649,5	-286	803	1089	32 213	49 120	57 860
2010	697,3	715	1586	871	33 131	57 805	16 907
2011	697,2	380	1 336	956	30 751	57 892	27 141
2012	742,9	-287	338	625	19 606	50 496	30 890
2013	778,1	1 412	1 865	453	16 465	45 974	29 509
2014	814,4	375	987	612	17 505	47 120	29 615
2015	852,8	-25	635	660	-2463	30 373	32 836
2016	872,6	-636	522	1 158	76 950	134 967	58 017
2017	972,7	-926	513	1 439	34 437	134 139	99 702
2018	1 030,6	-1 276	679	1 955	24 075	113 738	89 663
2019	1 136,0	-1 273	679	1 952	33,3	162,3	129,0
Примечание – Данные Комитета по статистике МНЭ РК.							

Несмотря на то что рост населения столицы выше среднереспубликанских показателей и за счет миграции, и за счет естественного прироста, экономика города испытывает дефицит рабочей силы. Нехватка – в промышленности, строительстве, городском хозяйстве. Структура

занятости рабочей силы в 2018 г.: занятое население – 507,5 тыс. чел., в промышленности и строительстве задействована 101,1 тыс. чел., или 19,9%, в сфере услуг занято 404,1 тыс. чел., или 79,6%. Миграция населения в столицу положительно сказывается на демографической ситуации, на возрастном составе населения, трудовом потенциале, функционировании отдельных секторов экономики.

Миграционные процессы влияют на все государства, зависят от тенденций и перспектив их экономического развития. Миграционные процессы в Казахстане за анализируемый период являются стабильными, т.е. не имеют маятниковый характер. Внешнее миграционное сальдо в основном отрицательное, внутреннее – положительное.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Тапинос Ж. Международная миграция населения как фактор экономического развития // Статистика и учет миграции населения: научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / гл. ред. В.А. Ионцев. – М.: МАКС Пресс, 2001. – Вып. 8. – 100 с. – С. 56.
- 2 Герасименко Т.И., Родоман Б.Б. Миграции и этническое разделение труда // Миграционные процессы: проблемы адаптации и интеграции мигрантов: сб-к мат-лов IV Междунар. науч.-практич. конф. – Ставрополь: Изд-во Сев.-Кавк. фед. ун-та, 2018. – С. 11–24.
- 3 Закон Республики Казахстан № 477–IV ЗРК «О миграции населения»: принят 22.07.2011.
- 4 О Комплексном плане по решению проблем миграции, усилению контроля за миграционными потоками из сопредельных государств, созданию благоприятных условий для отечественных квалифицированных кадров с тем, чтобы не допустить их чрезмерного оттока на зарубежные рынки труда на 2014–2016 годы: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан 31 декабря 2013 г. № 1593.
- 5 Социально-экономическое развитие Республики Казахстан (краткий статистический бюллетень). Январь 2020 г. – Нур-Султан, 2020. – 76 с.
- 6 Волгин Н.А. Демография: учебник. – М.: РАГС, 2003. – 384 с.

SPISOK LITERATURY

- 1 Tapinos Zh. Mezhdunarodnaya migratsiya naseleniya kak faktor ekonomicheskogo razvitiya // Statistika i uchet migratsii naseleniya: nauchnaya seriya: Mezhdunarodnaya migratsiya naseleniya: Rossiya i sovremennyi mir / gl. red. V.A. Iontsev. – M.: MAKS Press, 2001. – Vyp. 8. – 100 s. – S. 56.
- 2 Gerasimenko T.I., Rodoman B.B. Migratsii i etnicheskoe razdelenie truda // Migratsionnye protsessy: problemy adaptatsii i integratsii migrantov: sb-k mat-lov IV Mezhdunar. nauch.-praktich. konf. – Stavropol': Izd-vo Sev.-Kavk. fed. un-ta, 2018. – S. 11–24.
- 3 Zakon Respubliki Kazakhstan № 477–IV ZRK «O migratsii naseleniya»: prinyat 22.07.2011.
- 4 O Kompleksnom plane po resheniyu problem migratsii, usileniyu kontrolya za migratsionnymi potokami iz sopredel'nykh gosudarstv, sozdaniyu blagopriyatnykh uslovii dlya otechestvennykh kvalifitsirovannykh kadrov s tem, chtoby ne dopustit' ikh chrezmernogo ottoka na zarubezhnye rynki truda na 2014–2016 gody: utv. Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan 31 dekabrya 2013 g. № 1593.
- 5 Sotsial'no-ekonomicheskoe razvitie Respubliki Kazakhstan (kratkii statisticheskii byulleten'). Yanvar' 2020 g. – Nur-Sultan, 2020. – 76 s.
- 6 Volgin N.A. Demografiya: uchebник. – M.: RAGS, 2003. – 384 s.

Г.К. КУРМАНОВА,¹

Э.Ф.К., доцент.

Б.А. УРАЗОВА,¹

Э.Ф.М.

А.А. КИМ,¹

Э.Ф.К., доцент.

Б.Б. СУХАНБЕРДИНА,¹

Э.Ф.К., доцент

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті¹

ҚАЛА ЖӘНЕ АУЫЛ ХАЛҚЫНЫҢ КӨШІ-ҚОННЫҢ АУМАҚТЫҚ АСПЕКТІСІ

Андатпа

Мақалада авторлар қала және ауыл халқының көші-қонының аумақтық аспектісін зерттеді. Өңіраралық көші-қонды талдау елдегі ішкі көші-қон жағдайын бағалау үшін қажет. Статистикалық деректер негізінде

Қазақстан Республикасының қала және ауыл халқының саны мен үлесіне талдау жасалды. Қазақстан өңірлері бойынша халықтың саралануы зерттелді. Отандық әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштерді зерттеу негізінде көші-қон мен халық бір-бірінен өзара байланысты геодемографиялық терминдер деген тұжырым жасалды. Қазақстан Республикасы халқының өңіраралық көші-қон сальдосының талдауы өзекті болып табылады. Себебі демографиялық және экономикалық нәтижелер экономикалық даму деңгейіне қарамастан елдерге әсер етеді. Қазақстандағы көші-қон сипаты қазіргі кезеңде өзгерді, өйткені көші-қон құндылықтары, факторлары өзгерді. Көші-қон үдерістері – елдің әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуының нақты кезеңінің нақты нәтижесі. Бұл 1999–2019 жж. аралығындағы елорда халқының санын талдаумен расталады. Ішкі өңірлік көші-қонның өсуі демографиялық әлеуеттің өсуін қамтамасыз етеді. Ауылдық жерлерден еңбекке қабілетті жастағы адамдардың үздіксіз кетуі, зейнеталды және зейнеткерлік жастағы адамдардың ауылға қайтып келуі ауылдық жерлерде жас өзгерістерін, атап айтқанда халықтың демографиялық қартаюын қамтамасыз етеді. Бұл процесс еңбекке қабілетті халыққа демографиялық ауыртпалықты ұлғайтады, құнарлы жастағы адамдар санының төмендеуі есебінен бала тууды қысқартады.

Тірек сөздер: ауыл халқы, қала халқы, көші-қон арнасы, көші-қон өсімі, көші-қон жылыстауы, көші-қон кемуі, көшу, кіру, шығу, көші-қон түрлері.

G.K. KURMANOVA,¹

c.e.s., associate professor

B.A. URAZOVA,¹

master of economic sciences.

A.A. KIM,¹

c.e.s., associate professor.

B.B. SUKHANBERDINA,¹

c.e.s., associate professor

West-Kazakhstan

Innovative-Technological University¹

TERRITORIAL ASPECT OF URBAN AND RURAL POPULATION MIGRATION

Abstract

In the article the authors studied the territorial aspect of migration of urban and rural population. The analysis of inter-regional migrations is necessary to assess the internal migration situation in the country. Based on statistical data, the analysis of the number and share of urban and rural population of the Republic of Kazakhstan was carried out. The differentiation of the population by Kazakhstan regions is studied. Based on the study of domestic socio-demographic indicators, it is concluded that migration and population are geodemographic terms that depend on each other. The analysis of the balance of interregional migration of the population of the Republic of Kazakhstan is relevant, since demographic and economic results affect countries regardless of the level of economic development. The nature of migration in Kazakhstan has changed at the present stage, as values and migration factors have been transformed. Migration processes are a concrete result of a specific stage of socio-economic and political development of a country. This is confirmed by the analysis of the population of the capital for the period from 1999 to 2019. The growth of intraregional migration ensures the growth of demographic potential. The continuous outflow of people of working age from rural areas and the return of people of pre-retirement and retirement age to rural areas ensures age transformation in rural areas, namely demographic aging of the population. This process increases the demographic burden on the working-age population and reduces the birth rate due to a drop in the number of people at the fertile age.

Key words: rural population, urban population, migration channel, migration growth, migration outflow, migration decline, relocation, entry, exit, types of migration.

FTAMP 06.61.33

ЭОЖ 33.332.12

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-114-120>

А.П. ЖАКЕШОВА,¹

Э.ғ.к., доцент.

Г.П. КОПТАЕВА,¹

Э.ғ.к., доцент.

С.С. ТЛЕУБЕРДИЕВА,²

PhD, доцент.

Ш.Н. АГАБЕКОВА,¹

Э.ғ.к., доцент.

«Мирас» университеті.¹

Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия Ұлттық университеті²

ҚЫЗЫЛОРДА ҚАЛАСЫНДАҒЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Андатпа

Қызылорда қаласының еңбек нарығы – әлеуметтік және экономикалық қоғам өмірінің ерек әрі жоспарлы сферасы. Ол өндіріске тікелей араласатын жұмыс күші нарығын да қамтығандықтан, мұнда жұмыссыздық және жұмыспен қамтамасыздану ұғымдары маңызды макроэкономикалық. Қызылорда қаласында жұмыстан айырылу көптеген адамдар үшін өмір сүру сапасының төмендігі мен экономиканың тұрақсыздығын білдіреді. Жұмысбастылық адамдардың еңбек нарығындағы мұқтаждықтарын қанағаттандыру бойынша танылатын әлеуметтік дамудың маңызды аспектілерінің мазмұнын айқындайды. Жұмыссыздық тек қана жеке тұлғаларға емес, мемлекет экономикасына да тікелей әсер ете отырып, мемлекеттік шығындарды арттырып, салықтық түсімдерді де кемітеді. Оған қоса, еліміздегі экономикалық зерттеулер ұзақ мерзімге созылатын жұмыссыздық қызметкерлердің еңбекақы деңгейін төмендететінін көрсетіп отыр. Бұл мәселелер өз кезегінде политикалық, моральдық-психологиялық, әлеуметтік шиеленістерді тудыратыны белгілі. Жұмысынан айырылған азамат өзіне сенімсіздігі артып, бағалауы төмендеп, қоғамда артық екендігін сезіне бастайды. Азаматтардың мұндай нашар психологиялық сезімдерді бастан кешуі әртүрлі отбасылық проблемаларды тудырып, заңсыз жолмен табыс табу көзіне бет бұрғызады. Ауыр салдарларды тудыратын жұмыссыздық пен жұмыспен қамтуға байланысты туған мәселелерді мемлекет тікелей реттеп отыруға міндетті. Мемлекет жұмыссыз азаматтарды қолдау мақсатында материалдық төлемдер төлеп, ақшалай қаражаттар аударып, еңбекке орналасуына жәрдем беретін әртүрлі тәсілдерді қолданады.

Тірек сөздер: еңбек нарығы, жастар тәжірибесі, мамандық, жұмысқа орналасу, жұмыссыздық, жұмыспен қамту, мемлекеттік қолдау.

Жұмыспен қамтуды басқаруды әлеуметтік-еңбек саласының макро және микроэкономикалық көрсеткіштерін және оның негізгі параметрлерінің- жұмыс күші және жұмыс орындарын талдау негізінде мемлекеттік және аймақтық органдар іске асырады.

Осы ретте, зерттелген Қызылорда облысының еңбек нарығында мынадай негізгі мәселелер анықталды:

Қызылорда қаласының еңбек нарығындағы жұмыс күшінің сұраныс пен ұсынысының кәсіби-біліктілік құрылымының сәйкессіздігі.

Аталмыш мәселе қаланың еңбек нарығында жастар арасында кездеседі. Статистикалық деректер көрсеткендей жалпы жұмыссыздық қалыпты деңгейде болғанымен, оның ішінде 16–28 жас аралығындағы жастар жұмыссыздығы жоғары пайыздық көрсеткішті көрсетті. Бұл қаладағы жұмыспен қамту саясатының өзекті мәселесі болып отыр. Оған қаладағы еңбек нарығының ерекшелігін ескере отырып бірнеше себептерді атап көрсетуге болады.

Оқу бітірушілердің мамандықтарының басым бөлігіне еңбек нарығындағы сұраныстың жоқтығы. Көрсетілген мәселе, баршаға мәлім, жаратылыстану, техникалық, арнаулы орта мамандықтарын дайындап шығарудағы теп-теңдіктің жоқтығынан шығады. Яғни, қала бойынша бітіруші жастардың 70%-ы заң, экономика саласындағы, компьютер маманы ретінде нарыққа

аяқ басады. Ал, қалада сұраныс дәрігерлерге, ауылшарашылық мамандарына бағытталған, аталмыш салалардың мамандықтарына сұраныс мүлде жоқтың қасы.

Қала нарығында мамандар таңдау барысында жоғары оқу орнын бітірушілер мен арнаулы оқу орнын (колледж) бітірушілер арасында теңсіздіктің болуына жол берілуі. Қала нарығында жоғарғы оқу орнын бітірушілер колледж түлектеріне қарағанда жұмыс табуда басымдыққа ие.

Жұмыс ұсынушылардың жас мамандардан еңбек өтілін талап етуі. Әрине, еңбек нарығына енді аяқ басқандар үшін мұндай талап орынсыз. Аталмыш мәселені шешу барысында бағдарламалар аясында жастар тәжірибесі бағыты жүзеге асып жатқанымен, ол қала нарығындағы жастар жұмыссыздығы мәселесін толығымен шешуге қауқарсыз.

Кәсіби білім беру жүйесінің қаланың еңбек нарығының талаптарына жеткіліксіз бейімделуі.

Бұл мәселе қалада мамандарды дайындау барысында білім мекемелерінің заманауи еңбек нарығының талаптарына сай мамандарды дайындап шығара алмауынан пайда болған. Білім ұйымдары заманауи еңбек нарығының сұраныстарын қанағаттандыра алмайды.

Жұмысқа орналасу барысында адамдардың сыбайлас жемқорлық мәселесіне тап болуы.

Сыбайлас жемқорлық тек қала деңгейіндегі емес барлық республика деңгейіндегі өзекті мәселе. Қорқыт ата атындағы жастар ұйымының қала халқы арасында жүргізген сауалы барысында, қала халқының 79%-ының жұмысқа орналаса алмауының басты себебі сыбайлас жемқорлық ретінде көрсеткен. Бұл жұмысқа орналасуды қалайтын әрбір екінші адамның осы мәселеге тап болатынын көрсетеді. Әсіресе, жұмыс істеуге ерекше ықыласпен келетін оқу бітірушілердің мұндай мәселеге тап болуы, олардың еңбек етуге деген ынта-жігерін төмендететіні сөзсіз.

Ауылдық жерлерден жастардың қалаға миграциялық ағынының тоқтамауы.

Статистикалық мәліметтер көрсеткендей, жалпы аймақтағы халықтың көші-қоны қалаға тікелей бағытталып отыр. Мұндай миграциялық ағынын қала облыс орталығы болып табылғандықтан, табиғи құбылыс ретінде бағалауға болады. Бірақ бұл аудандық, ауылдық жерлердегі еңбекке орналастыру мәселесін назардан тыс қалдыру керек екенін білдірмейді. Себебі, қалаға келуші азаматтар қала аумағынан еңбек жағдайы жасалған, жалақысы сәйкесінше көп жұмыс орнын табуға үмітті болып келеді. Ал, бұл жағдай мәселенің екінші жағын, яғни ауылдық, аудандық мекендердегі жұмыспен қамту жүйесінің әлсіздігін көрсетеді.

Ауылдық жерлердегі еңбек нарығының дағдарысы.

Қалаға қарасты ауылдық округтерде жұмыс орындырының жеткіліксіздігі салдарынан аталмыш мәселе туындап отыр. Әсіресе, өңірдің негізгі шаруашылығы ауылшаруашылығы, күріш өнімдерін шығару болғандықтан, ауылдық өңірлердегі халықтық жұмысбастылығы маусымдық қалыпқа енеді және табиғи жағдайларға тікелей тәуелді болып табылады. Оның ішінде, ауыл халқының кез келген маусымда табиғаттың тосын апаттарынан екі қолға бір күрек таба алмау жағдайы, жеткілікті жоспардағы өнімді ала алмауы секілді мәселелер. Бұндай жұмыссыздық қоғамда әлеуметтік салдарлар тудырады, бос жүрген адамдар, әсіресе жастар ішімдікке, темекі тартуға, нашакорлық секілді жаман әдеттерге және әртүрлі санаттағы қылмыстарға бой алдыртады.

Зейнет жасындағы азаматтардың қалалық еңбек нарығында жұмыс жасауы.

Қаладағы орта жастарғы адамдардың және жастардың жұмыссыздығының себептерінің бірі – зейнет жасындағы егде жастағы адамдардың штаттық жұмыс орындарын иеленіп отыруы. Еңбек тәжірибесінің молдығы және біліктілігінің жоғары болуы жұмыс орнындағы зейнет жасындағы адамдарға сұранысты тудырса да, екінші жағынан, теріс салдарларға, қоғамдағы еңбекке жарамды халықтық жұмыссыздығына алып келеді.

Қызылорда қаласындағы қызметпен қамту қызметіндегі келесі негізгі мәселе жұмыспен қамсыздандыратын халық санының қала нарығында белгісіз қалуы. Бұл адамдардың кейбір топтарының мемлекет бюджетінен тегін әлеуметтік көмек алу мақсатында жұмыспен қамту орталығына келіп жұмыссыз статусын алатын, бірақ жеке қызметтерін жасыруының нәтижесінде туындайды. Қала нарығындағы жасырын жұмысбастылықтың болуы жұмыспен қамту орталықтарының мемлекеттік бағдарламаларға сәйкес нәтиже алу мақсатында жұмыс жасап, аталмыш мәселелерге көңіл бөлмеуінен болады.

Қазақстандағы қазіргі жұмыспен қамту саясатының жаңа бір ерекшелігі – жұмыссыздарға әлеуметтік көмек көрсету кезінде жұмыспен қамтудың белсенді формаларына жаңа бағыт

беру. Соңғы кезде беріліп жүрген жұмыссыздық бойынша жәрдемақының орнына, адам қоғамдық жұмысқа тұрудың немесе өзін-өзі жұмыспен қамтуға қажетті материалдық көмек алудың нақты мүмкіндіктеріне ие болды.

Халықаралық ұйымдардың шетелдік сарапшылары, қоғамдық жұмыстарды экономикалық белсенді халықты уақытша жұмыспен қамту әдісі ретінде қарастыруды ұсынады. Оның оң тұстары бар, өйткені ол еңбек дағдыларынан мүлдем айырылу, девианттық мінезді көрсете бастау қаупіндегі адамдарды қоғамдық өндіріс саласына қамтиды.

Бірақ екінші жағынан қоғамдық жұмыстар – бұл қандай да бір жұмыс саласында еңбек карьерасына перспектива бермейді, жұмысшының біліктілігін арттырмайды, яғни мәселенің уақытша шешімі. Басқа сөзбен айтқанда, қоғамдық жұмыстар өздігінен жұмыссыздық мәселесін шешпейді, мәселені уақытша кейінге шегереді. Мәселе қоғамдық жұмыстардың бағытының дұрыс ұйымдастырылуымен түсіндіріледі. Осылайша, жұмыспен қамту саясатының қазіргі кезеңдегі нәтижелері жақсы және теріс тенденциялармен сипатталады.

Қалыптасқан мәселелерді шешу үшін келесідей ұсыныстар ұсынылады.

Орта және көп мерзімді басымдықтарды анықтау және жұмыс күшіне сұраныс пен ұсынысты болжауға және сұраныстың аймақтық ерекшеліктерін есепке ала отырып, орта мерзімге кәсіби даярлау және қайта даярлауды реттеуге көшу. Бұл аймақтың даму ерекшелігін ескере отырып, қажетті мамандарды дайындау жүйесін құру. Халықаралық интеграцияның даму және бәсекелестікті дамытудың шарттары барысында елімізде жастар жұмысбастылығын қалыптастыру өзекті сұраққа айналып отыр. Бұл зерттеліп отырған Қызылорда қаласының еңбек нарығындағы халықтың 25% құрайтын жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесін шешу аймақ деңгейінде жүргізіліп отырған саясаттың басты бағыттарының бірі. Менің ойымша, қала нарығындағы бұл мәселені шешу үшін жастар арасында арнаулы орта оқу орнын бітірушілерге жоғары оқу орнына түсудің жеңілдіктерін қарастыру қажет. Мәселен, Қазақстанда мұндай жеңілдіктерді мектеп бітіруші түлектер пайдалана алады. Оған ауылдық квота, алтын белгі иелеріне берілетін басымдықтарды жатқызамыз. Осы секілді, колледж бітіруші түлектерге жоғары оқуға түсуді жеңілдететін арнайы артықшылықтар мен осы санаттағы бітірушілерге ғана бөлінетін грант санының жаңа жүйесін құру керек. Бұл өз кезегінде, жұмысқа қабылдау барысында жоғары және арнаулы білім иелері арасындағы теңсіздікті жоюға мүмкіндік береді.

Қала нарығында сұраныс жоқ мамандықтарға бөлінетін гранттар мен оқу орындарына берілетін ақылы оқу орындарының да санын мүмкіндігінше қысқарту қажет. Қала нарығында техникалық, ауылшаруашылығы, медицина сферасына мамандықтар сұраныс көп, техникалық мамандарды тегін оқытудың жаңа жүйесі еніп жатқанымен, жастар бұл сфераның мамандары болғысы келмейді, дегенмен де ақылы түрде сұраныс мүлде жоқ мәртебелі мамандықтарды оқуды жөн көреді. Ол үшін мемлекет тарапынан жастардың, оның ішінде, мектеп бітірушілер арасында аталмыш сфераға деген оң көзқарас пен қызығушылықты тудырту керек немесе жеңілдіктермен бітірген студенттерді ауылдық жерлерге жұмыс жасауға міндеттейтін заңды қарастыру қажет. Сонымен қатар, жастар жұмыссыздығының шешуде өзге де мемлекеттердің тәжіриелерін ескерген жөн. Мысалы, Германияда жастарды еңбекпен қамтуда жастардың кәсіпкерлігі жоғарғы рөлге ие. Бұл елдегі жастарды мемлекеттік қолдау жүйесі әлемдік мемлекеттер мен ұйымдар тарапынан тиімді күресу құралы ретінде бағаланған. Жастардың мүддесін көтеру арқылы мемлекет жас мамандарды артықшылықтар мен жеңілдіктермен қамтыған. Бос қызмет орындарына адамдарды таңдау барысында және өндіріс орындарында қысқартулар болған жағдайда жастардың мүддесіне артықшылықтар беретін заң қабылданған. Сәйкесінше, елдегі жастардың кәсіппен айналысуы орта, шағын кәсіпкерліктің дамуына өз үлесін қосып отыр.

Өзін-өзі қамтығандар – жеке тұтынуға қажетті өндірісті, өндірістік кооперативтердің мүшелерін, отбасылық кәсіпорындардың жалақы алмайтын жұмысшыларын және жалдамалы жұмысшылардың еңбегін пайдаланатын жұмыс берушілерді қосқанда, табыс табу үшін тауар, жұмыстар және қызметтердің өндірісімен жеке айналысатын жеке тұлғалар. Мысалы, бала күтуші, репетиторлық қызметпен, көтерме және бөлшек саудамен, автокөлік жөндеумен айналысатын адамдар, нотариустар, такси жүргізушілері, ауыл шаруашылығымен айналысатын адамдар, құрылысшылар және басқалары Қазақстандағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қатарына жатады. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар еңбек қызметінің барлық салаларын

қамтитынын көріп отырмыз. Өзін-өзі жұмыспен қамту – өзінің жеке ісі аясында орындалатын жұмыс. Өзіндегі жұмыспен қамтығандар, өздерінің салық және сақтандыру жарналарын төлеуге жауап береді, ал жалдамалы жұмысшылар жағдайында бұл мәселені жұмыс беруші шешеді.

Өздерін қызметтен қамтығандарға еңбек қызметінің процесінде өзінің денсаулығы және қауіпсіздігі үшін де өзі жауапты. Өзін жұмыспен қамтығандардың табысы орындаған жұмыстарынан түсетін түсімінен, жеке капиталының табысынан және кәсіпкерлік белсенділігі үшін берілетін сыйақыдан құралады.

Осы салада жаңадан бастаған өздерін түрлі еңбектермен қамтығандар (шағын кәсіпорындар) үшін қарастырылған, жартылай демеу қаржы беруді қоса отырып, осы қаулыға біршама өзгеріс енгізуді ұсынамын, ол ауылшаруашылық өндірушілерінің шағын кооперативтерін дамытуға және ауыл шаруашылық өндірісінің тиімділігінің артуына және өзін жұмыспенен қамтығандардың табысын арттыруға мүмкіндік береді.

Әртүрлі отбасылық жағдайға байланысты, өмір сүру үшін көшеде тұрып сауда жасауға мәжбүр адамдар туралы да естен шығармау қажет. Мемлекет тарапынан қарапайым сатушыларға арналған дүңгіршектер салу және жалға беру бағасын төмендету арқылы осы адамдарға қолдау көрсетілуі тиіс, ол ауылдарда және қалаларда реттелмеген саудамен күрсеу мәселесін шешуге ықпал етеді. Қазақстанда өзін-өзі қызметпен қамтығандардың тағы бір мәселесі болып, табыс көзінің тұрақсыздығы және жұмыссызға айналу қауіпі табылады.

Бұл мәселені шешуге, қарапайым салық төлеу жүйесінің бірін білдіретін, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін патент енгізу туралы заң жобасы мақұлданған, Ресей мемлекетінің мысалы бойынша, мемлекеттің ерікті патентті енгізуі ықпал етеді деп ойлаймын. Азамат ЖК немесе заңды тұлға ретінде тіркелмей-ақ патент сатып алу мүмкіндігін алады. Салық сомасы табысына және қызмет түріне сәйкес, төмен болады. Патент енгізу идеясын – өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың статусын ерікті тіркеу (Латвия мысалында) және өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды сақтандыру және несие беруде жеңілдіктер қарастырылуы қажет деп толықтырғым келеді.

Азаматтар сақтандыруды ерікті жүзеге асырады және өзін өзін-өзі жұмыспен қамтыған ретінде тіркейді, ол бұл субъектілерді жұмыстарында болуы мүмкін «тұрып қалулар» кезінде, табыстың тұрақты болмауына байланысты мемлекет, сақтандыру компанияларының тарапынан қолдау алуына мүмкіндік берер еді. Тапсырыс берушілер мен халыққа белгілі қызмет түрлерін ұсынатын, әртүрлі қызмет түрлерімен айналысатын өзін-өзі жұмыспен қамтығандар арасындағы өзара байланысты орнату үшін, әрқайсысы өзінің хабарламасын тегін қалдыра алатын интернет-ресурс түрінде платформа жасау қажет.

Аталғандарды есепке ала отырып, ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды құқықтық қорғаудың келесі жолдарын ұсынуда болады:

- ♦ ауылшаруашылық саласында жаңадан бастаған өздерің жұмыспен қамтығандар үшін қарастырылатын жартылай демеу-қаржы бөлу;
- ♦ мемлекеттің қарапайым салық төлеу жүйесінің бірі ретінде, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін ерікті патентті енгізуі;
- ♦ мемлекеттің өздерін жұмыспен қамтығандардың статусын ерікті тіркеуді және сақтандыру және өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды несие беруде жеңілдіктер енгізуі;
- ♦ қарапайым сатушылар үшін дүңгіршектер ұйымдастыру және жалға беру төлемін төмендету;
- ♦ тапсырыс берушілер мен өзін-өзі жұмыспен қамтығандар арасындағы өзара байланысты орнату үшін, әрқайсысы өзінің хабарламасын тегін қалдыра алатын интернет-ресурс түрінде платформа жасау.

Аталған ұсыныстар қызметпен қамсызданғандардың және жалпы қоғамның құқықтық мәдениетін арттыруға және құқықтық нигилизмді болдырмауға ықпал етеді. Бастапқы кезеңде осы мәселелерді шешу үшін өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың құрамын келесі жолдармен қайта құрылымдау қажет:

- ♦ зейнетақы аударымдарының жүйелілігі талдау арқылы тұрақты, жүйелі немесе қысқа мерзімді табыс табатын адамдардың нақты санын анықтау, одан басқа, талдау, аймақ, салалар,

адамның жасы, жынысы деңгейіндегі жұмыссыздықтың нақты деңгейін анықтауға мүмкіндік береді;

- ♦ құрылымынан жеке кәсіпкерлерді және жеке қызметіне лицензия берілуі тиіс адамдарды шығару (қорғаушылар, репетитор, риелтор, косметолог, жаттықтырушы және т.б), ол бір мезгілде осы салаларға бақылау жүргізуге мүмкіндік береді;

- ♦ продуктивті және продуктивті емес деп, продуктивтілерін жеке кәсіпкерлерге ауыстыра отырып, бөлу механизмін анықтау;

- ♦ көрсетілген тұлғалардың категорияларына салық салу, міндетті зейнетақы аударымдары бойынша мәселелерін қарау.

Халықтың зейнетақы саясатына деген қалыптасқан сенімсіздігіне қарамастан, осы салаға қамтылмаған адамдар, болашақта мемлекетке, нақтырақ айтқанда салық және зейнетақы төлемдерін төлейтін халықтың бір бөлігіне масыл болуы мүмкін.

Жұмысқа жарамды қамтылмаған халықты тіркеу үшін, көші-кон қызметімен, ішкі істер органдарымен, зейнетақы қорымен, ХҚО, мүгедектер қоғамымен келісімді өзара іс-әрекеттерді жүзеге асыратын жұмыспен қамту орталықтарының жұмысын күшейту қажет.

Кәсіби даярлық және қайта даярлау жүйесін жасау, кәсіби-техникалық училищелердің типі және сұраныс орны бойынша бос жұмысшылар мен жастарды қамтуға мүмкіндік беретін, аумақтық принципі бойынша біліктілігін арттыру. Даярлау қаланың және елді мекендермен келісім-шарт формасының негізінде жүзеге асырылуы тиіс.

Аралас және ұқсас мамандық түрлерін игеру арқылы өндірістік және өндірістік емес салалардың жұмысшыларын кәсіби даярлау спектрін кеңейту, яғни еңбек мобильділігі жоғары кең бағыттағы мамандықтарды қалыптастыру.

Қызылорда қаласының еңбек нарығындағы халықты жұмыспен қамтудың мемлекеттік саясаты келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылуы тиіс:

- ♦ жұмыссыздарды еңбекпен қамсыздандыру мәселелерін реттейтін құқықтық базаны жасау. Бұл мемлекет қызметі экономиканың мемлекеттік секторына ғана емес, жеке секторға да қатысты;

- ♦ халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуына мемлекет тарапынан жағдай жасау.

Бұл тұрғыда әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, шағын және орта бизнесті дамытуға мемлекет тарапынан жасалған жағдай жоғары тиімділікке қол жеткізеді. Ол үшін тиісті заң базасы жасалуы тиіс, яғни жаңадан бастаған кәсіпкерлерге жеңілдікпен салық салу туралы заң қабылдануы, өз ісін ашқысы келетін адамдарға бастапқы капитал ретінде жеңілдікпен несиелер беру қажет.

Кадрларды оқыту, қайта оқыту және біліктілігін арттыру.

Орталықтандырылған экономиканың құрылымының қайта құрылуы және оның нарық жолына қалыптасуы, құрылымдық жұмыссыздықты тудыратыны анық. Жұмыс күші нарығында бір жағынан ескі мамандық кадрларының көп болуымен және қазіргі заманғы технологияны қамтамасыз етуге қажетті кәсіби мамандардың тапшылығымен сипатталатын жағдай қалыптасқан. Сондықтан жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттің басым бағыттарының бірі болып, уақыт талабына сай кадрларды оқыту және қайта оқыту табылады.

Кадрларды қайта оқыту уақытша сипатта болмауы тиіс, нарық конъюнктурасының өзгеруіне байланысты үнемі жүзеге асырылып отыруы тиіс. Германияда мысалы, кадрларды нақты өндіріске даярлауға аса назар аударылады. Ол үшін оқыту кәсіпорындарда тікелей ұйымдастырылады және шәкіртақы (стипендия) төленеді.

Жұмыс күшінің аумақтық мобильділігін қолдау.

Ол мемлекет жұмыс күші тапшы аймақтарға көшкісі келетін азаматтарға және отбасыларына материалдық көмек көрсетуі тиіс деген сөз. Одан басқа, жұмыспен қамту саясатының маңызды бағыты ретінде, жұмыс күшін ұйымдастырып іріктеу бойынша шаралар қарастырылуы тиіс. Бірақ тәжірибе көрсетіп отырғандай, тұрғылықты жерін ауыстыру, біршама материалдық және моральдық шығын әкелуі мүмкін, сондықтан адамдарды басқа жерге көшіру арқылы жұмыссыздықпен күресу арқылы тиімділікке қол жеткізу қиын.

Жұмыс күшінің халықаралық ағынын реттеу.

Бұл мақсатта мемлекеттер арасында жұмыс күшінің ауысуын реттейтін, халықаралық келісімдерге қол қойылуы тиіс. Өз кезегінде әрбір тарап, өзінің экономикалық жағдайын

есепке ала отырып, иммигранттардың елге ағынын шектейтін немесе қолдайтын ішкі заңын қалыптастырады. Халықаралық саясатта ерекше процестердің мамандары мен белгілі ғалымдардың келуіне әрдайым жағдай жасалады.

Демографиялық үдерістерді реттеп, дамыту.

Мемлекет туылу және қайтыс болу процестерін жіті бақылауда ұстап отыруы тиіс, және теріс тенденциялар байқалған жағдайда оны реттеу бойынша шаралар қабылдауы тиіс. Жұмыс күші, адамның ақыл-ой қабілеттерінің жиынтығы, еңбек сапасы нарығындағы жағдай адамның өзіне ғана емес, демографиялық саладағы мемлекеттің жүргізетін саясатына да байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Жұмыспен қамту–2020 бағдарламасы: <https://www.massaget.kz/>.
- 2 «Қызылорда қалалық жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөлімінің» статистикалық ақпараттары: <http://www.kyzylorda.gov.kz>.
- 3 «Нәтижелі жұмыспен қамтудың және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған бағдарламасын» бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 29 желтоқсан 2016 жылғы № 919 қаулысы: <http://www.adilet.zan.kz/>.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Zhymyspen qamtu–2020 bardarlamasy: <https://www.massaget.kz/>.
- 2 «Қызылорда қалалық zhymyspen qamtu zhәне әleumettik bardarlamalar bөлінін» statistikalық ақпараттары: <http://www.kyzylorda.gov.kz>.
- 3 «Nәtizheli zhymyspen qamtudyn zhәне zhappai kәsipkerlikti damytudyn 2017–2021 zhyldarға арналған bardarlamasyn» bekitu turaly Қазақстан Respublikasy Ykimetiniң 29 zheltоқsan 2016 zhylyғы № 919 kaulysy: <http://www.adilet.zan.kz/>.

А.П. ЖАКЕШОВА,¹

к.э.н., доцент.

Г.П. КОПТАЕВА,¹

к.э.н., доцент.

С.С. ТЛЕУБЕРДИЕВА,²

PhD, доцент.

Ш.Н. АГАБЕКОВА,¹

к.э.н., доцент.

Университет «Мирас».¹

Евразийский национальный
университет Л.Н. Гумилева²

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ В КЫЗЫЛОРДЕ

Аннотация

Рынок труда города Кызылорды – это особая и планомерная сфера жизни социального и экономического общества. Поскольку он охватывает и рынок рабочей силы, непосредственно вовлеченный в производство, то здесь важны понятия безработицы и занятости. Потеря работы в Кызылорде для многих означает низкое качество жизни и нестабильность экономики. Занятость определяет содержание важнейших аспектов общественного развития, признаваемых по удовлетворению потребностей людей на рынке труда. Безработица напрямую влияет не только на физических лиц, но и на экономику государства, увеличивая государственные расходы и уменьшая налоговые поступления. Кроме того, экономические исследования в городе показывают, что длительная безработица снижает уровень оплаты труда работников. Эти вопросы, в свою очередь, порождают политическую, морально-психологическую, социальную напряженность. Потеряв работу, гражданин начинает чувствовать себя неуверенным в себе, у него снижается самооценка, он начинает чувствовать себя

лишним в обществе. Переживание гражданами таких плохих психологических ощущений порождает различные семейные проблемы, превращая их в источник получения доходов незаконным путем. Вопросы, связанные с безработицей и занятостью в Кызылорде, вызывающие тяжелые последствия, государство обязано непосредственно урегулировать. В целях поддержки безработных граждан государство применяет различные способы оказания содействия в трудоустройстве, осуществляя материальные выплаты, перечисляя денежные средства.

Ключевые слова: рынок труда, молодежная практика, специальность, трудоустройство, безработица, занятость, государственная поддержка.

A.P. ZHAKESHOVA,¹

c.e.s., associate professor.

G.P. KOPTAEVA,¹

c.e.s., associate professor.

S.S. TLEUBERDIYEVA,²

PhD, associate professor.

SH.N. AGABEKOVA,¹

c.e.s., associate professor.

Miras University.¹

L.N. Gumilyov Eurasian National university²

MAIN PROBLEMS AND SOLUTIONS OF EMPLOYMENT PROVISION IN KYZYLORDA

Abstract

The labor market of the city of Kyzylorda is a special and planned sphere of social and economic society. Since it also covers the labor market directly involved in production, the concepts of unemployment and employment are important here. For many, losing their jobs in Kyzylorda means a poor quality of life and an unstable economy. Employment determines the content of the most important aspects of social development, recognized by meeting the needs of people in the labor market. Unemployment directly affects not only individuals, but also the state's economy, increasing public spending and reducing tax revenues. In addition, economic research in the city shows that long-term unemployment reduces the level of workers pay. These issues, in turn, generate political, moral, psychological, and social tensions. After losing a job, a citizen begins to feel insecure, his self-esteem decreases, and he begins to feel superfluous in society. The experience of the citizens such a bad psychological feelings gives rise to various family problems, turning them into a source of income through illegal means. Issues related to unemployment and employment in Kyzylorda that cause serious consequences, the state is obliged to directly resolve. In order to support unemployed citizens, the state applies various methods of providing assistance in employment, paying material payments, transferring funds.

Key words: labor market, youth practice, specialty, employment, unemployment, state support.

IRSTI 06.71.45

UDC 338.012

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-121-127>

T.S. KOROTKOVA,¹

master of sciences.

D.I. ZAKIROVA,²

PhD.

Innovative University of Eurasia.¹

Turan University²

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN MODERN ECONOMY

Abstract

The actions of each person underlie the principles of sustainable development of society. That is why education plays an essential role in the implementation of the ideas of sustainable development. In the minds and behaviour of people, their attitude to the environment, education acts as an instrument of positive transformations. Positive changes are taking place in society from the quality of education to the quality of life. Education acts as a regulator of various social processes: from the growth of culture and the rise of human needs to the development of production and the activation of global processes. The goal of education for sustainable development is the formation of the intellectual potential of society, which serves as the basis for ensuring a high quality of life and social equality. In the digital economy, the basis of the educational process should be innovation and the upbringing of a generation capable of generating innovation and learning throughout life. All this variety of competencies will form a personality that is resistant to modern digital reality. The transformation of higher education in the context of widespread digitalization requires an appropriate level of infrastructure, the level of digital competencies of teachers, and their readiness to change. After all, digital technologies are fundamentally changing the content and form of courses delivery. Higher education should work proactively, shaping the digital competence of graduates, exceeding the existing range of knowledge, skills and abilities.

Key words: sustainable development, digital economy, higher education, digital competencies, digitalization of education, intellectual potential, innovation.

In our time, the role of education is increasing along with the complication of social ties, the aggravation of economic, social and political problems, the formation of green, digital and other economies. The transition to a post-industrial society led not only to an increase in scientific knowledge but also to the importance of a human resource. At the moment, a new way of life of the entire civilization is being born, in which the spheres of management, labour, interests and culture will be completely different.

The prerequisites for this were created in the last century. Besides the fact that the twentieth century became known as the century of social change and scientific and technological progress, it also became a century of education. For comparison, in the 19th century, illiteracy prevailed in the world. In developed countries, the compulsory primary education system was introduced only in the 1880s. At the same time, in China, India, Africa, Latin America, general illiteracy prevailed, and higher education was available only to a few.

In the 20th century, more than 80% of the world's literate population had already become. Education, including higher education, has become available in many countries of the world. Over the past 50 years, the overall enrollment rate in higher education has quadrupled. In the 1970s this figure was about 10%. Then at the beginning of the XXI century, there is a sharp increase, from 19% in 2000 to 38% in 2018. Moreover, enrollment rates for higher education programs have almost doubled (Figure 1, p. 122) [1].

In the budgets of developed countries, the item of expenditure on education has become one of the largest. Education spending is one of the critical indicators of social development, as it reflects the degree of attention paid by the state and society to the education of citizens. Investing in education is not only a meaningful way to increase a country's human capital and improve the prospects for economic development. They also have their value, since education broadens people's horizons, provides them with the opportunity for self-realization, contributes to their material well-being and a healthy lifestyle.

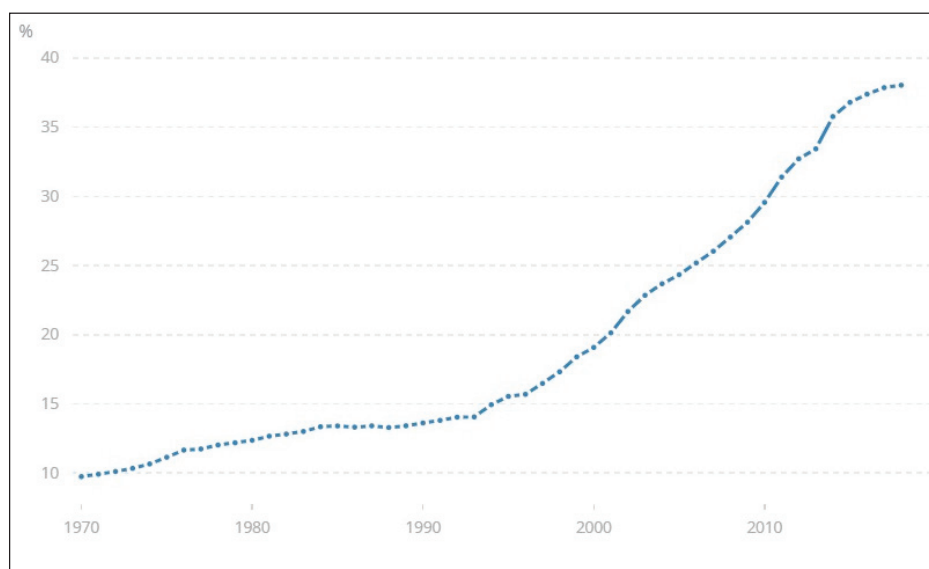

Figure 1 – School enrollment, tertiary (% gross) [2]

Over the past ten years, the average world expenditure on education has fluctuated at the level of 4.2%–4.6% (Figure 2).

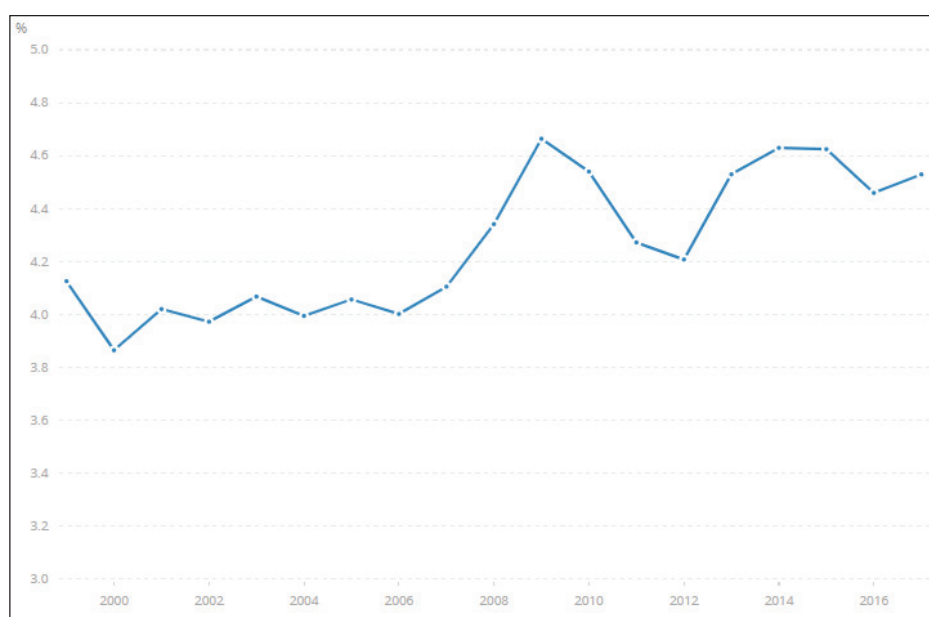

Figure 2 – Government expenditure on education, total (% of GDP) [3]

Also, there is a tendency towards the internationalization of education and an understanding that education is a strategically important area of the life of society and should not be confined to national boundaries. The internationalization of higher education in recent years has become one of the leading trends in the development of education in the world. The internal policy of most modern universities is aimed at embedding an international component in the mission of the university and involving all interested parties in it. The need to develop internationalization is motivated by various factors. These include the need to expand access to sources of advanced knowledge, new opportunities for building partnerships and developing intercultural communication skills and improving the reputation of universities.

With all these positive changes, the inconsistency of modern education with the tasks of today and tomorrow became more and more apparent; the scientific community began to talk more and more about the “global crisis in education” and designate it as another global problem of civilization.

Back in 1967, at the International Conference on the World Crisis in Education, the gap between the demands of industrial and social progress was recognized as the basis for the crisis. Progress was based on the use of the latest scientific and technical developments and was intense. Furthermore, the real state of the education system changed only due to extensive growth.

Half a century ago, A. Toffler called for the creation of a super-industrial education system in order to avoid future shock. “And to do this, we must look for goals and methods in the future, not in the past” [4].

The current period of educational system development is distinguished by a noticeable lag behind the development of society, the educational needs of the population, and the demands and needs of the labour market. According to many researchers, the primary source of the crisis in the national education system lies in the discrepancy between the results of modern education and modern goals and values.

The modern era of technological development, expanding virtual reality and increasing artificial intelligence, has created a new type of economy. The digital economy transforms human thinking and requires a change in classical forms and mechanisms for significant interaction in economic, social, political and other processes. The digital economy provides not only ample opportunities for automation and robotization of various processes, building non-standard communications, but also requires an entirely different level of intelligence. Therefore, we must rebuild the higher education system first.

In the World ranking of digital competitiveness, the Republic of Kazakhstan ranks 35th. The rating assesses the transformation of the world economies through the introduction of digital technologies into the practice of government, business and society as a whole. It is especially worth noting that in the context of the knowledge factor in 2019, Kazakhstan took first place in the “Training and Education” sub-factor, ahead of the leaders of the world ranking. At the same time, factors hindering the emergence of a digital economy are digital and technological skills, a net flow of international students, total government spending on education and R&D, the number of people employed in R&D per capita, high-tech patent grants, investments in telecommunications, wireless broadband, Internet users, Internet commerce and computer piracy [5].

We will solve these problems as a result of the implementation of the Digital Kazakhstan program. Among other things, the goal of the program is to increase the digital literacy of the population, the level of which should reach 83% by 2022. At the same time, the level of digital literacy of the population is currently 76.2% [6]. The table shows the indicators of the level of digital literacy of the Kazakhstan population at the age of 6–74 years [7].

Table 1 – The level of digital literacy of the population of the Republic of Kazakhstan

Information and communication technology use indicators	The proportion of the population with skills, %		
	2017	2018	2019
Using of any four types of technologies listed in the note	74.9	73.6	76.1
Using the basic list of species (1, 2, 3 and 6 items in a note)	60.8	68.1	70.4
Using a personal computer, smartphone, tablet, laptop; standard programs; receiving services and services via the Internet	77.1	79.6	82.1
Using a personal computer, smartphone, tablet, laptop; standard programs	79.9	83.2	86.4
Note: 1) using a personal computer, smartphone, tablet, laptop; 2) using standard programs (text and spreadsheet editors, and so on); 3) receiving services and services via the Internet; 4) solving the problems that have arisen to protect the computer and personal data; 5) using software and hardware solutions in professional activities; 6) using any digital devices (digital cameras, digital camcorders, web cameras, digital television, DVD players, projectors, and so on).			

Digitalization is significantly ahead of the existing system of production requirements for the composition of professions employed in the labour market. The lack of an operational link between the labour market and the education system can simultaneously lead to the training of no longer demanded personnel and the release of personnel in “dying” professions. It is necessary to completely revise the content of all levels of education through the development of digital skills for all specialists.

The so-called “competencies of the XXI century” include communicative, creative competencies, critical thinking, the ability to work in a team, work with large amounts of data, etc. Digital technologies can significantly expand the list of competencies. In the realities of the new time, it is necessary to form in the learning process relevant competencies that can increase the student’s chances to realize their potential to the highest degree and be ready for the challenges posed by modern society.

There is a problem with the very notion of digital competence. It is continually being transformed, including all new knowledge, skills and abilities. This makes it challenging to develop a unified methodological approach to the formation of this competence in practice among teachers and students. Moreover, the competence itself is not sufficient for the effective use of technology in the learning process, since the effective implementation of web tools in the teaching process involves methodologically sound actions. Thus, in order to optimize and adapt the learning process to the realities of the modern world, the teacher needs to have information and computer competence and a didactic media base. At the same time, most universities that train teachers today do not have disciplines that form these competencies in terms of teaching. Also, even with the inclusion of a specific set of disciplines in the course of study, the university will inevitably face the problem of the absence or shortage of qualified personnel who can effectively teach this course.

The process of reforming the education system takes time and resources. Now there is a process of unification, standardization and harmonization of requirements for the creation and control of the results of using electronic educational resources with international ICT standards. They also develop and test information support for the quality assessment of vocational education. Therefore, a modern teacher needs to keep his finger on the pulse, engaging in self-education and self-development, which corresponds to the generally accepted concept of lifelong learning.

It is important to note that the use of new technologies in the learning process should serve a specific purpose – to increase its effectiveness. The mere fact of using digital resources does not add value to education. Only didactically thought out measures give the best results for students and teachers. Therefore, when choosing web tools, it is necessary first of all to identify the problem and only then choose the appropriate one from a large number of tools.

In universities, it is necessary to change the requirements for professional competencies of teachers so that students master professional competencies in the context of the developing digital economy. It is necessary to continually monitor the computer literacy and readiness of teachers to use information technologies in the educational process. Teachers should improve their qualifications in priority competencies for the digital economy. Global trends and international requirements should carry out the introduction of online courses into the educational process and the general digitalization of education. It is necessary to develop teachers who are capable of implementing modern models of the educational process in order to prepare demanded personnel for the modern digital economy.

Education is, first of all, a social institution, the specific function of which is education and training, socialization and professionalization of the younger generations. It is also a specific type of activity for the transfer and acquisition of knowledge, skills and abilities associated with the purposeful development of the individual. Also, education is a certain level of knowledge, abilities and skills, abilities and qualities of an individual, which are the most crucial characteristic of the productive forces and social potential of society. Moreover, finally, it is a purposeful process of acquiring and transferring knowledge, developing the needs and abilities of representatives of society.

All these characteristics exist in indissoluble unity, therefore, crises of education concern all its aspects as turning points that naturally arise in the development process associated with the completion of the phases of gradual quantitative changes in its content, forms and methods. They mean the extreme aggravation of the contradictions between the results of the activities of educational institutions and the new objective requirements of production-technological, scientific-technical and socio-economic development. The education system is now a barrier blocking the path to new achievements in mass practice.

The education crisis can be overcome based on a fundamentally different educational paradigm, which declares new principles. Researchers dealing with the problem of implementing the ideas of sustainable development in the field of education distinguish three main dimensions in this system: technological, socio-economic and pedagogical.

The triple helix model implements the technological aspect. It implies the principle of continuous education, its integration with production and science, the inclusion of the younger generations in real-life events. The socio-economic aspect of education is to ensure equality of social opportunities in obtaining an education, which contributes to an increase in the social homogeneity of the structure of society. Education becomes the most critical factor determining not only full membership in the society, a particular status position, but also a person's material income. As a general rule, the higher the degree of education of a particular individual, the higher his labour is paid, the better his financial situation. Not only the level of income of the population determines the welfare of society, but also the level of literacy of the population, which produces the best quality and quantity products. The level of consumption increases, certain stereotypes of individual consumption and a particular lifestyle are formed. Education becomes one of the factors in the formation of human needs, through which it is possible to regulate them. The pedagogical dimension for education, despite its specificity, is determined by the decision of the technological and socio-economic aspects. The education system is organically connected with social, material and spiritual production. It is based on the coincidence of a change in circumstances and human activity or self-awareness. Thus, the method of education should consist of the active activity of the students themselves, which changes the natural and social environment. As a result, new material and spiritual values will appear, new, more perfect social relations, and as a result – a more perfect, always ready to overcome the resistance of the environment, a new thinking, active person.

Thus, transforming the model of higher education, we ensure that the country's economic processes are consistent with the principles of sustainable development. We are reducing external risks, improving the country's image and increasing its authority in the international arena, and in practice, we are implementing the triple helix model.

LIST OF LITERATURE

- 1 Короткова Т.С., Закирова Д.И. Высшее образование в контексте концепции устойчивого развития // Статистика, учет и аудит. – 2020. – № 3(78). – С. 184–189.
- 2 The World Bank Data. School enrollment, tertiary (% gross): <https://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRR>. Accessed 05 Nov 2020.
- 3 The World Bank Data. Government expenditure on education, total (% of GDP): <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS>. Accessed 05 Nov 2020.
- 4 Toffler A. Future shock. – N.Y.: Random House, Curtis Brown, Ltd., 1970. – 558 p.
- 5 Закирова Д.И. Республика Казахстан в мировом рейтинге цифровой конкурентоспособности // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 1(85). – С. 15–21.
- 6 Official Internet resource of the State program “Digital Kazakhstan”: <https://digitalkz.kz/> Accessed 05 Nov 2020.
- 7 Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan: <https://stat.gov.kz/> Accessed 05 Nov 2020.

LIST OF LITERATURE

- 1 Korotkova T.S., Zakirova D.I. Vysshee obrazovanie v kontekste kontseptsii ustoichivogo razvitiya // Statistika, uchet i audit. – 2020. – № 3(78). – S. 184–189.
- 2 The World Bank Data. School enrollment, tertiary (% gross): <https://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRR>. Accessed 05 Nov 2020.
- 3 The World Bank Data. Government expenditure on education, total (% of GDP): <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS>. Accessed 05 Nov 2020.
- 4 Toffler A. Future shock. – N.Y.: Random House, Curtis Brown, Ltd., 1970. – 558 r.

5 Zakirova D.I. Respublika Kazakhstan v mirovom reitinge tsifrovoy konkurentosposobnosti // Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 1(85). – S. 15–21.

6 Official Internet resource of the State program “Digital Kazakhstan”: <https://digitalkz.kz/> Accessed 05 Nov 2020.

7 Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan: <https://stat.gov.kz/> Accessed 05 Nov 2020.

Т.С. КОРОТКОВА,¹

магистр.

Д.И. ЗАКИРОВА,²

PhD.

Инновациялық Еуразия университеті.¹

«Тұран» университеті²

ҚАЗІРГІ ЭКОНОМИКАДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМНІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ

Андатпа

Әрбір нақты адамның іс-әрекеті қоғамның тұрақты даму принциптерінің негізінде жатыр. Сондықтан білім беру тұрақты даму идеяларын жүзеге асыруда маңызды рөл атқарады. Адамдардың санасы мен мінез-құлқында, олардың қоршаған ортаға деген көзқарасында білім оң өзгерістердің құралы болып табылады. Қоғамда білім беру сапасынан өмір сапасына оң өзгерістер болып жатыр, өйткені білім әртүрлі әлеуметтік процестерді реттеуші ретінде әрекет етеді: мәдениеттің өсуі мен адам қажеттіліктерінің жоғарылауынан өндірістің дамуына және жаһандық процестердің жандануына дейін. Тұрақты даму үшін білім берудің мақсаты өмірдің жоғары сапасы мен әлеуметтік теңдікті қамтамасыз ету үшін негіз болатын қоғамның зияткерлік әлеуетін қалыптастыру болып табылады. Цифрлық экономика жағдайында білім беру үдерісінің негізі инновациялық пен инновацияларды генерациялауға және өмір бойы оқуға қабілетті ұрпақты тәрбиелеу болуға тиіс. Барлық осы құзыреттіліктер заманауи цифрлық шындыққа төзімді тұлғаны қалыптастырады. Жаппай цифрландыру жағдайында жоғары білім беруді трансформациялау инфрақұрылымның тиісті деңгейін, педагогтердің цифрлық құзыреттер деңгейін, олардың өзгерістерге дайындығын талап етеді. Өйткені, цифрлық технологиялар курстардың мазмұны мен нысанын түбегейлі өзгертеді. Жоғары білім, білік және дағдылардың қолданыстағы номенклатурасынан асып түсетін түлектердің сандық құзыреттілігін қалыптастыра отырып, озық жұмыс істеуі тиіс.

Тірек сөздер: тұрақты даму, цифрлық экономика, жоғары білім, цифрлық құзыреттер, білім беруді цифрландыру.

Т.С. КОРОТКОВА,¹

магистр.

Д.И. ЗАКИРОВА,²

PhD.

Инновационный Евразийский университет¹

Университет «Тұран»²

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация

Действия каждого конкретного человека лежат в основе принципов устойчивого развития общества. Именно поэтому в реализации идей устойчивого развития важную роль играет образование. В сознании и поведении людей, их отношении к окружающей среде образование выступает инструментом положительных преобразований. В обществе происходят позитивные изменения от качества образования к качеству жизни, поскольку образование выступает регулятором различных социальных процессов: от роста культуры и воз-

вышения человеческих потребностей до развития производства и активизации глобальных процессов. Целью образования для устойчивого развития является формирование интеллектуального потенциала общества, который выступает основой для обеспечения высокого качества жизни и социального равенства. В условиях цифровой экономики основой образовательного процесса должна стать инновационность и воспитание поколения, способного генерировать инновации и обучаться в течение всей жизни. Все это многообразие компетенций будет формировать личность, устойчивую к современной цифровой действительности. Трансформация высшего образования в условиях повсеместной цифровизации требует соответствующего уровня инфраструктуры, уровня цифровых компетенций педагогов, их готовности к изменениям. Ведь цифровые технологии кардинально меняют содержание и форму подачи курсов. Высшее образование должно работать на опережение, формируя цифровую компетентность выпускников, превышающую существующую номенклатуру знаний, умений и навыков.

Ключевые слова: устойчивое развитие, цифровая экономика, высшее образование, цифровые компетенции, цифровизация образования, интеллектуальный потенциал, инновационность.

НАЛОГОВЫЕ АСПЕКТЫ ЕВРАЗИЙСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация

Общей тенденцией в развитии налоговой политики стран ЕАЭС стало проведение мер, направленных на снижение налоговой нагрузки для малого и среднего бизнеса. Но процессы гармонизации не могут проходить быстрыми темпами в связи с существующими особенностями налоговых систем стран, стремящихся к объединению. Это в первую очередь различия в налоговом законодательстве государств-членов союза, во-вторых, макроэкономические показатели различаются достаточно сильно. В статье проведен анализ доходов, расходов и профицита (дефицита) республиканского бюджета стран-участниц ЕАЭС и выявлены их основные отличия. В процессе исследования выявлено, что страны ЕАЭС имеют разные подходы к административно-территориальному делению и имеют разные налоговые ставки. Кроме вышесказанного, системы налогообложения стран ЕАЭС отличают подходы к прямому и косвенному налогообложению, а также разнятся состав взимаемых налогов. Большое внимание в статье уделено вопросам стремительного развития информационно-коммуникационных технологий и в связи с этим возникающей необходимости в трансформации налогообложения в цифровой экономике. Определены основные проблемы в налогообложении электронной коммерции и обоснована необходимость в развитии новых технологий, позволяющих идентифицировать сделки, совершаемые в киберпространстве. Автором отмечено, что несовершенство налогового законодательства стран-участниц ЕАЭС в части регулирования налогообложения электронной коммерции также является существенным препятствием в этой области. В заключение в статье сделан обзор мер, направленных на решение вопросов, связанных с улучшением эффективности администрирования электронной коммерции. Решению подлежат вопросы, связанные с установлением минимального порога стоимости, требует доработки процедура администрирования НДС при сделках в форматах B2B и B2C и многое другое. При этом следует учитывать, что фискальный эффект должен быть выше стоимости администрирования этого процесса.

Ключевые слова: налоговые системы, ставки налогов, цифровая экономика, интернет-торговля, электронная коммерция, налоговая нагрузка, малый и средний бизнес.

В целом налоговые политики стран Евразийского экономического союза (ЕАЭС) нацелены на уменьшение налоговой нагрузки для производственных секторов экономики, а также для малого и среднего бизнеса. Но гармонизация налоговых систем тормозится различиями в налоговых законодательных документах государств-участников Евразийского союза. Причина заключается в том, что налоговая система стран, входящих в Союз, в первую очередь преследует защиту национальных экономических интересов, направленных на развитие государства. Поэтому в настоящее время перспективы налоговой интеграции на постсоветском пространстве в рамках Евразийского экономического союза являются актуальными.

Несмотря на наличие одинаковых элементов в налоговых системах стран-членов ЕАЭС, их макроэкономические показатели сильно различаются (таблица 1).

Как видно из таблицы 1 (стр. 129), отношение доходов и расходов, а также дефицита и профицита в разные периоды времени в странах ЕАЭС сильно отличаются. Особенно это ярко видно на рисунке 1 (стр. 129). За весь исследуемый период в Республике Беларусь отмечается профицит бюджета, в то время как в большинстве стран-участниц ЕАЭС – дефицит бюджета. И только Россия завершила 2018 г. с профицитом в размере 2,6%, а Армения за 9 месяцев 2019 г. вышла с профицитом в размере 2,1%.

Прежде всего важно отметить, что страны ЕАЭС имеют разные подходы к административно-территориальному делению. Например, в Республике Казахстан функционирует двухуровневая налоговая система, в то время как в России сложилась трехуровневая структура, которая включает региональные и местные уровни бюджета. Кроме того, в государствах-членах Евразийского союза существенны различия в полномочиях местных органов исполнительной власти в рамках изменения ставок по налогам и предоставления дополнительных налоговых льгот.

Таблица 1 – Отношение показателей республиканского бюджета к ВВП (в процентах)

Страны	9 месяцев 2017 г.	2017 г.	9 месяцев 2018 г.	2018 г.	9 месяцев 2019 г.
Доходы					
Армения	23,60	22,21	22,72	22,34	25,20
Беларусь	18,30	18,71	19,12	20,14	18,40
Казахстан	21,20	18,01	17,22	14,44	17,50
Кыргызстан	26,60	25,41	25,22	24,34	24,50
Россия	16,50	16,41	18,82	18,74	
Расходы					
Армения	26,00	27,00	23,10	24,10	23,10
Беларусь	15,00	16,10	15,30	16,20	15,50
Казахстан	24,70	20,50	17,80	15,60	19,30
Кыргызстан	29,00	28,70	25,70	25,50	25,40
Россия	17,00	17,80	15,30	16,10	
Дефицит(профицит)					
Армения	-2,50	-4,80	-0,40	-1,80	2,10
Беларусь	3,30	2,60	3,80	3,80	2,90
Казахстан	-3,50	-2,50	-0,60	-1,20	-1,80
Кыргызстан	-2,40	-3,30	-0,50	-1,20	-0,90
Россия	-0,30	-1,40	3,50	2,60	

Примечание – Составлено автором на основании [1].

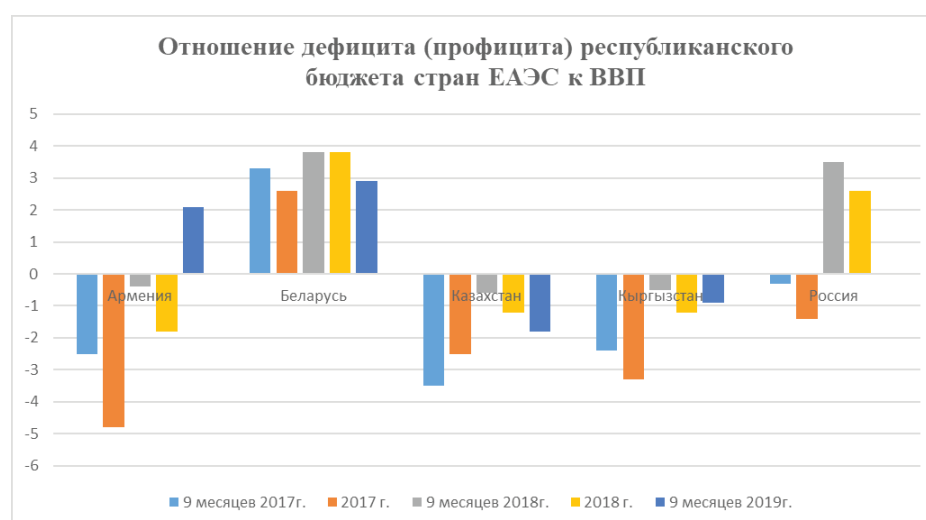

Рисунок 1 – Отношение дефицита (профицита) республиканского бюджета к ВВП

Примечание – Составлено автором на основании [1].

Помимо вышесказанного, нужно отметить, что в Казахстане отличаются подходы к прямому и косвенному налогообложению, а также разнится состав взимаемых налогов (таблица 2, стр. 130). Например, в отличие от казахстанской системы налогообложения, в Армении вместо транспортного налога введен налог на имущество, а в России дополнительно взимается водный налог. Помимо этого, имеются различия в налогообложении доходов физических и юридических лиц.

Также существует значительная разница в величине используемых налоговых ставок. Подробно значения ставок по основным налогам, за исключением налогов с твердыми и адвалорными ставками, представлены в таблице 3 (стр. 130).

Таблица 2 – Структура доходов республиканского бюджета за 9 месяцев 2019 г. (в процентах)

Показатели	Армения	Беларусь	Казахстан	Кыргызстан	Россия
Доходы всего,	100	100	100	100	100
в том числе					
Налог на прибыль (доход)	17,50	4,50	16,50	4,60	6,10
НДС	33,80	35,60	24,40	37,60	34,50
Акцизы	8,10	11,60	1,10	7,10	3,00
Доходы от внешнеэкономической деятельности	5,70	19,80	14,50	15,50	14,90
Другие	34,80	28,50	43,50	35,20	41,40
Примечание – Составлено автором на основании [1].					

Исходя из данных, представленных в таблице 3, можно сделать следующие выводы. В Республике Кыргызстан и Республике Казахстан основные ставки по НДС, налогу на прибыль и налогу на доходы физических лиц намного ниже, чем в остальных государствах-участниках ЕАЭС. При этом ставка налога на добавленную стоимость колеблется от 0% до максимальной в Республике Беларусь на уровне 20%, а ставка НДС варьируется от 4–5% (минимальная в Республике Беларусь и Республике Казахстан) до 35% (максимальная ставка для отдельных физических лиц в Российской Федерации).

В настоящее время интенсивно расширяется спектр использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и вопрос их внедрения в экономику постоянно стоит на повестке дня во время рабочих встреч и иных международных мероприятий представителей Евразийского экономического союза. Подтверждением сказанному может быть выступление 31 января 2020 г. премьер-министра России М. Мишустина на форуме «Цифровое будущее глобальной экономики» в Алматы. Он отметил, что странам-участницам Евразийского экономического союза необходимо вырабатывать общие направления, связанные с развитием цифровых технологий.

Таблица 3 – Ставки налогов в странах ЕАЭС по основным их видам (в процентах)

Вид налога	Ставки налогов				
	Российская Федерация	Республика Беларусь	Республика Казахстан	Республика Армения	Кыргызская Республика
НДС	0; 10; 20	0; 10; 20	0; 12	1,5;3,5;5;10;20	0; 12
Налог на прибыль	0; 9; 13; 13,5; 15; 20; 30	5; 10; 12; 18; 25	10; 15; 20	0,01; 2; 5; 20	0; 5; 10
Налог с продаж	Отсутствует				0; 1; 2; 3
Налог на дополнительный платеж	50	Отсутствует			
Налог на имущество организации	0; не превышает 1,9; 2 и 2,2	1	0,5; 1,5	От 0,1 до 0,8	0,35; 0,5; 0,8
НДФЛ	9; 13; 15; 30; 35	0; 4; 6; 9; 13; 16	5; 10	10; 23; 28; 36	10
Социальный налог	Отсутствуют		9,5	Отсутствуют	
Примечание – Налоговые кодексы стран-участниц ЕАЭС [2, 3, 4, 5, 6].					

Вопрос о цифровизации постоянно обсуждается представителями ЕАЭС во время рабочих встреч и иных международных мероприятий. Становится очевидным, что внедрение новых технологий вызывает трансформацию налогообложения в цифровой экономике. Как утверждают эксперты, число пользователей цифровой информацией к 2030 г. может возрасти до 7 млрд человек, т.е. почти до 90% всего земного населения.

Многие страны уже ввели налоги на цифровую деятельность. К примеру, Франция в 2019 г. ввела налог 3%, под обложение которым попадают крупные ИТ-компании: «Facebook», «Yandex», «Microsoft».

В Республике Беларусь с начала 2018 г. все иностранные компании, предоставляющие услуги в цифровом формате резидентам Белоруссии, подлежат обложению налогом на добавленную стоимость.

Россия в 2019 г. внесла аналогичные поправки в налоговое законодательство.

Однако в вопросах налогообложения электронной коммерции сейчас не все прозрачно. Во-первых, процессы, происходящие в электронной коммерции, очень сложно контролировать. Проблемы связаны с установлением личности и местонахождения покупателя. В том случае, когда оплата совершается с использованием анонимной платежной системы, идентифицировать покупателя оказывается невозможным, а это, в свою очередь, повышает возможность уклонения от налогов. Поэтому возникает потребность в создании новых технологий, которые позволяют идентифицировать совершаемые в кибернетическом пространстве сделки. И такие технологии уже внедряются в систему электронной коммерции. Это облачная электронная подпись, позволяющая регистрировать действия в интернете, а также разработка блокчейн-технологии.

Несовершенство налогового законодательства стран-участниц ЕАЭС в части регулирования налогообложения электронной коммерции также является существенным препятствием в этой области. Так, ни в одном из налоговых законодательств нет классификации цифровых продуктов, позволяющей разделить их на товары и услуги.

Некоторые страны занимаются разработкой законов для налогообложения интернет-торговли автономно, в то время как глобализация и компьютеризация экономических процессов государствами ЕАЭС должна проводиться с учетом международных тенденций. Например, правительства во всем мире не рекомендуют вводить дополнительные налоги на электронную коммерцию. Значит, страны, входящие в ЕАЭС, должны регулировать налогообложение электронной коммерции с учетом уже существующей налоговой системы, не вводя новые налоги.

Разберемся, в каком направлении в настоящее время проводится работа комиссией по налогообложению в области электронной торговли.

В 2017 г. Консультативный комитет, занимающийся вопросами формирования налоговой политики, создал рабочую группу, которая сформулировала и проработала изменения в Договор ЕАЭС в целях согласования системы налогообложения услуг в цифровом формате.

Следует также отметить опыт Казахстана. Согласно введенному в 2018 г. новому Налоговому кодексу Республики Казахстан, закреплены понятия «интернет-площадка», «интернет-магазин» и «электронная торговля товарами». Помимо этого, лица, которые осуществляют электронную торговлю товарами в Республике Казахстан, приобретают статус налогоплательщика» [7].

Но существуют еще вопросы повышения эффективности администрирования данной процедуры. Решению подлежат вопросы, связанные с установлением «минимального порога стоимости», необходима доработка «процедуры администрирования налога на добавленную стоимость в операциях в форматах В2 В и В2 С и многое другое. Следует также учитывать, что фискальный эффект должен быть выше затрат на его администрирование. В целях оценки экономического эффекта от применения различных подходов к налогообложению трансграничных товаров комиссия проводит соответствующую аналитическую работу.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Статистический бюллетень Евразийского экономического союза. Статистика государственных финансов. 2019 г.: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/fin_stat/statistical_publications/Documents/finstat_1/finstat_1_3Q2019.pdf.
- 2 Налоговый кодекс Кыргызской Республики (2019): <http://www.sti.gov.kg/docs/default-source/law/kodeksmay2019.pdf?sfvrsn=2> (дата доступа: 1 августа 2019 г.).
- 3 Налоговый кодекс Республики Беларусь (2019): http://www.nalog.gov.by/ru/TAX_CODE_RU/view/r-nalogovyy-kodeks-respubliki-belarus-zakon-respubliki-belarus-30-dekabrja-2018-g-159-z-o-vnesenii-izmenenij-31699/ (дата доступа: 1 августа 2019 г.).
- 4 Налоговый кодекс Республики Казахстан (2019): <http://kgd.gov.kz/ru/content/territoriya-nalogoplatelshchika-1> (дата доступа: 1 августа 2019 г.).
- 5 Налоговый кодекс Российской Федерации (2019): <http://nalog.garant.ru/fns/nk/> (дата доступа: 1 августа 2019 г.).

6 Основные аспекты уплаты налогов в Армении (2019): <http://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=tsTIIIncomeTaxCurrent> (дата доступа: 1 августа 2019 г.).

7 Обзор налоговых систем государств-членов Евразийского экономического союза / Департамент финансовой политики Евразийской экономической комиссии: <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/22-10-2019-1.aspx>.

SPISOK LITERATURY

1 Statisticheskii byulleten' Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza. Statistika gosudarstvennykh finansov. 2019 g.: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/fin_stat/statistical_publications/Documents/finstat_1/finstat_1_3Q2019.pdf.

2 Nalogovyi kodeks Kyrgyzskoi Respubliki (2019): <http://www.sti.gov.kg/docs/default-source/law/kodeksmay2019.pdf?sfvrsn=2> (data dostupa: 1 avgusta 2019 g.).

3 Nalogovyi kodeks Respubliki Belarus' (2019): http://www.nalog.gov.by/ru/TAX_CODE_RU/view/r-nalogovyy-kodeks-respubliki-belarus-zakon-respubliki-belarus-30-dekabrja-2018-g-159-z-o-vnesenii-izmenenij-31699/ (data dostupa: 1 avgusta 2019 g.).

4 Nalogovyi kodeks Respubliki Kazakhstan (2019): <http://kgd.gov.kz/ru/content/territoriya-nalogo-platelshchika-1> (data dostupa: 1 avgusta 2019 g.).

5 Nalogovyi kodeks Rossiiskoi Federatsii (2019): <http://nalog.garant.ru/fns/nk/> (data dostupa: 1 avgusta 2019 g.).

6 Osnovnye aspekty uplaty nalogov v Armenii (2019): <http://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=tsTIIIncomeTaxCurrent> (data dostupa: 1 avgusta 2019 g.).

7 Obzor nalogovykh sistem gosudarstv-chlenov Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza / Departament finansovoi politiki Evraziiskoi ekonomicheskoi komissii: <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/22-10-2019-1.aspx>.

И.Х. ТУСЕЕВА,¹

Э.Ғ.К, доцент.

Қазақ-Герман университеті¹

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯНЫҢ САЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Андатпа

Шағын және орта бизнеске салықтық жүктемені төмендетуге бағытталған шараларды іске асыру ЕАЭО елдерінің салық саясатын дамытудың жалпы бағыты болып табылады. Үйлестіру процестері бірігуге ұмтылатын елдердің салық жүйесінің қолданыстағы ерекшеліктеріне байланысты тез қарқынмен жүре алмайды. Бұл, біріншіден, Одаққа мүше мемлекеттердің салық заңнамасындағы айырмашылықтар, екіншіден, макроэкономикалық көрсеткіштер айтарлықтай ерекшеленеді. Мақалада ЕАЭО мүше елдердің республикалық бюджетінің кірістері, шығыстары және профициті (тапшылығы) талданады және олардың негізгі айырмашылықтары анықталған. Зерттеу нәтижелері ЕАЭО елдерінің әкімшілік-аумақтық бөлініске әр түрлі көзқарастары және әртүрлі салық ставкалары бар екендігін көрсетті. Жоғарыда айтылғандардан басқа, ЕАЭО елдерінің салық жүйелері тікелей және жанама салық салу тәсілдерімен ерекшеленеді, ал алынатын салықтардың құрамы әр түрлі болады. Мақалада ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (бұдан әрі – АКТ) қарқынды дамуына және осыған байланысты цифрлық экономикаға салық салуды қайта құру қажеттілігіне көп көңіл бөлінеді. Электрондық сауданы салық салудағы негізгі проблемалар анықталды және киберкеңістікте транзакцияларды анықтау үшін жаңа технологияларды дамыту қажеттілігі негізделді. Автор ЕАЭО-ға мүше елдердің салық заңнамасының электрондық саудаға салық салуды реттеу бөлігіндегі жетілмегендігі де осы саладағы маңызды кедергі екенін атап өтті. Қорытындылай келе, мақалада электрондық коммерцияны басқарудың тиімділігін арттыруға байланысты мәселелерді шешуге бағытталған шаралардың шолуы келтірілген. Шығынның минималды шегін белгілеуге байланысты мәселелер шешілуі керек, B2B және B2C форматтарындағы транзакциялар үшін ҚҚС есептеу тәртібі жетілдірілуі керек және тағы басқалар. Сонымен қатар, фискалдық әсер осы процесті басқаруға кететін шығыннан жоғары болуы керек екенін ескеру қажет.

Тірек сөздер: салық жүйелері, салық ставкалары, сандық экономика, онлайн-сауда, электрондық коммерция, салық ауыртпалығы, шағын және орта бизнес.

I.KH. TUSSEYEVA,¹
c.e.s., associated professor.
Kazakh-German University¹

TAX ASPECTS OF THE EURASIAN ECONOMIC INTEGRATION

Abstract

A general trend in the development of the tax policy of the EAEU countries has been the implementation of measures aimed at reducing the tax burden for small and medium-sized businesses. But the harmonization processes cannot proceed at a fast pace due to the existing features of the tax systems of countries seeking to unite. These are, first of all, differences in the tax laws of the Member States of the Union, and secondly, macroeconomic indicators differ quite strongly. The article analyzes the income, expenses and surplus (deficit) of the republican budget of the EAEU member countries and identifies their main differences. The study revealed that the EAEU countries have different approaches to administrative-territorial division and have different tax rates. In addition to the above, the tax systems of the EAEU countries differ in their approaches to direct and indirect taxation, and the composition of taxes collected differs. Much attention is paid in the article to the rapid development of information and communication technologies (hereinafter – ICT) and, in connection with this, the emerging need for the transformation of taxation in the digital economy. The main problems in the taxation of electronic commerce are identified and the need for the development of new technologies to identify transactions in cyberspace is substantiated. The author notes that the imperfection of the tax legislation of the EAEU member states in terms of regulating the taxation of e-commerce is also a significant obstacle in this area. In conclusion, the article provides an overview of measures aimed at resolving issues related to improving the efficiency of e-commerce administration. Issues related to setting a minimum cost threshold are subject to resolution, the procedure for administering VAT for transactions in B2B and B2C formats needs to be improved, and much more. Moreover, it should be borne in mind that the fiscal effect should be higher than the cost of administering this process.

Key words: tax systems, tax rates, digital economy, online commerce, e-commerce, tax burden, small and medium-sized businesses.

МРНТИ 06.75.31
УДК 658 (075-81)

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-134-140>

Т.Н. ИВАНЮК,¹
к.э.н., профессор.
В.А. АРЫШЕВ,¹
к.э.н., профессор.
Университет «Туран»¹

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОТНОСИТЕЛЬНОЙ ДИНАМИКИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ДЛЯ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматриваются возможности использования относительной динамики показателей для принятия управленческих решений. Проводится сравнение метода абсолютной динамики экономических показателей и метода относительной динамики. Показаны преимущества использования темпов роста показателей по сравнению с их абсолютной динамикой для аналитических целей. Так, если анализируются показатели, имеющие разные единицы измерения, то выявленные отклонения в абсолютном измерении являются несоизмеримыми и, следовательно, не могут сравниваться между собой. Напротив, использование метода относительной динамики позволяет оценить изменение анализируемых показателей в относительном измерении, как правило, в процентах. Это дает возможность сравнить динамику несоизмеримых показателей, сделать аналитические выводы для принятия управленческих решений. В статье приводятся примеры использования метода относительной динамики показателей для оценки эффективности технической, сырьевой, кадровой и финансовой политики производственного бизнеса. В частности, показан методический подход к оценке эффективности использования основных средств на основе относительной динамики показателей технической политики бизнеса. Также показаны возможности оценки финансовой устойчивости бизнеса посредством сравнения темпов роста таких важных показателей финансовой политики, как стоимость собственного капитала и стоимость имущества. Учитывая, что в реальной действительности финансовое положение и эффективность функционирования бизнеса постоянно меняются, необходимо регулярно проводить мониторинг его производственно-хозяйственной деятельности. В этом случае появляется возможность выявления недоработок в управлении бизнесом и своевременного принятия управленческих решений, направленных на устранение негативных тенденций и повышение эффективности предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: бизнес, мониторинг деятельности, методы анализа, относительная динамика показателей, абсолютная динамика показателей, управленческие решения, аналитические исследования.

Принятие управленческих решений представляет собой весьма важный для бизнеса процесс. От того, насколько правильными являются принимаемые решения, зависит очень многое, а в конечном итоге – перспективы развития бизнеса. Процесс принятия решений следует рассматривать как завершающую стадию функционирования системы управления бизнесом. Система управления бизнесом представляет собой сложный механизм, имеющий такие особенности, как многогранность, целостность и целевая направленность. Многогранность системы основывается на необходимости поддержания функционирования бизнеса посредством развития его технических, сырьевых, кадровых, финансовых ресурсов и прочих сторон деятельности.

Особенно это касается производственного бизнеса. Именно здесь возникает необходимость наряду с общей стратегией развития бизнеса разработать конкретные направления тактического характера [1]. Другими словами, если поставлена цель развития бизнеса, то нужно определить ряд задач, решение которых позволит ее достичь (рисунок 1, стр. 135).

На рисунке 1 представлены основные тактические направления развития производственного бизнеса. Каждое направление имеет свои особенности и требует конкретных тактических решений, направленных в конечном итоге на повышение эффективности предпринимательской деятельности. Вполне понятно, например, что управленческие решения в части технической политики будут способствовать повышению эффективности основного капитала бизнеса. Решения в части сырьевой политики могут быть направлены на внедрение малоотходных технологий и более рациональное использование сырьевых и материальных ресурсов бизнеса. Ликвидация недоработок в кадровой политике позволит улучшить квалифицированный состав работников, поднять качественный уровень продукции и услуг и, как следствие, усилить конкурентоспособность бизнеса. Принятие управленческих решений в части финансовой политики должно быть направлено на улучшение финансового состояния и расширение финансовых воз-

возможностей бизнеса. Управленческие решения по изменению политики партнерских отношений позволят укрепить позиции бизнеса в деловой среде, продвинуть и популяризировать его бренд и расширить сложившиеся рынки сбыта продукции бизнеса.

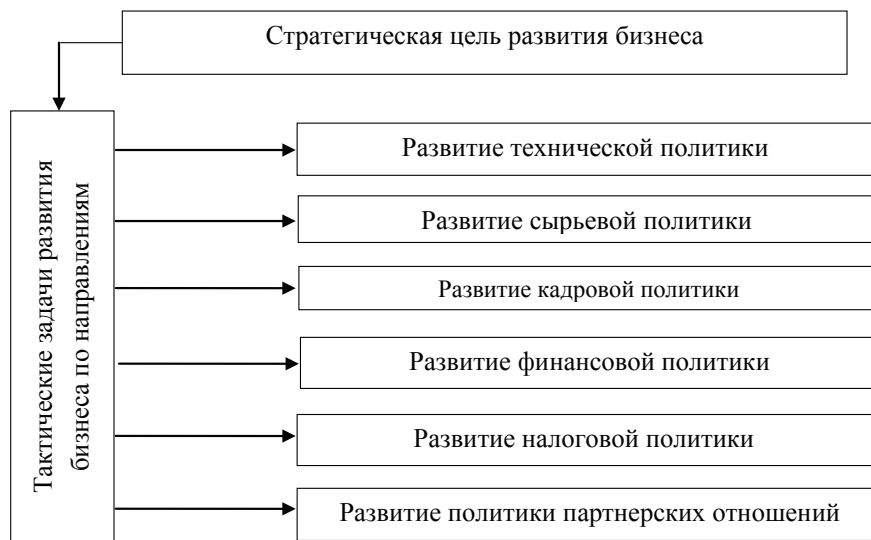

Рисунок 1 – Тактические направления развития бизнеса

Каждое из основных тактических направлений развития производственного бизнеса требует аналитического исследования. Для проведения такого анализа необходимо информационное обеспечение в виде ряда экономических показателей, используемых для выработки и принятия управленческих решений по развитию бизнеса. Показатели, характеризующие то или иное тактическое направление, должны учитывать его особенности и быть максимально информативными. Аналитики и управленцы, оценивающие показатели, должны владеть методикой расчета их величины и оценки динамики.

Сложность ситуации заключается в том, что по каждому тактическому направлению развития бизнеса существует несколько показателей, каждый из которых имеет свое формализованное выражение и требует своего экономического прочтения. Необходимость последнего возникает при получении конкретного цифрового результата, вычисленного на основе используемых аналитических формул [2].

Для компаний, в штатном расписании которых числятся финансовые аналитики, никаких проблем в этом случае не возникает. Однако далеко не все компании могут себе это позволить. Именно в таких случаях могут возникать немалые сложности с оценкой деятельности бизнеса, выявлением резервов его развития и принятием управленческих решений, направленных на повышение эффективности предпринимательской деятельности.

Для оценки экономической деятельности бизнеса можно использовать большое количество различных показателей. Каждый из них имеет свою методику исчисления, владея которой, аналитик выполняет расчеты, получает конкретные значения и, ориентируясь на экономическую природу показателей, делает обобщения и аналитические выводы.

В общей совокупности экономических показателей и аналитических методов особое место занимают расчеты относительной динамики показателей. Как известно, основным источником информации для проведения аналитических исследований бизнеса является его финансовая отчетность. Именно отсюда выбираются необходимые для расчетов цифровые данные, обработка которых требует от аналитика определенного уровня подготовки. Зная особенности взаимозависимости некоторых показателей финансовой отчетности, аналитик-исследователь на основании их относительной динамики может сделать весьма интересные и полезные выводы о перспективах развития бизнеса.

На практике, как правило, оценка предпринимательской деятельности проводится с использованием абсолютной динамики основных показателей. При этом в качестве дополнения могут выполняться расчеты относительной динамики. Однако крайне редко проводится сравнение

результатов расчетов динамики разных показателей между собой с целью выявления влияния на результат деятельности [3]. Отмеченные ограничения в аналитических исследованиях бизнеса имеют место в любом направлении, например, в оценке технической политики или сырьевой, кадровой, финансовой и прочих направлениях предпринимательской деятельности.

Следует отметить, что экономический анализ располагает огромным арсеналом методов для исследования предпринимательской деятельности. Правильное использование тех или иных методов в бизнес-анализе открывает широкие возможности для реальной оценки анализируемой бизнес-структуры и принятия управленческих решений по повышению эффективности предпринимательской деятельности.

Определение абсолютной и относительной динамики показателей является прерогативой временного (горизонтального) метода финансового анализа. Абсолютная динамика показывает, на сколько своих единиц измерения увеличился или, напротив, уменьшился анализируемый показатель. В основе расчета лежит элементарный аналитический прием сравнения фактической величины показателя с его базисным уровнем. Выявленное отклонение показателя оценивается в его же единицах измерения.

Что же касается относительной динамики, то здесь ситуация иная. Во-первых, основой расчета является не отклонение, а соотношение значений показателя. Во-вторых, независимо от единиц измерения анализируемого показателя полученное соотношение может оцениваться либо в разгах, либо в процентах. Последнее обстоятельство является очень удобным для аналитических исследований, поскольку позволяет проводить сравнение динамики самых разных экономических характеристик независимо от единиц их измерения.

Например, нельзя сравнивать абсолютную динамику таких показателей, как число работников и доход от реализации. Они имеют разные единицы измерения, что делает выявленные отклонения несоразмерными. Однако относительная динамика этих показателей, рассчитанная, например, в процентах, является вполне соразмерной и позволяет использовать ее для аналитических выводов.

Относительная динамика показателей получила название темпов роста. Темпы роста экономических показателей финансовой отчетности о предпринимательской деятельности могут весьма успешно использоваться для проведения бизнес-анализа [4].

Рассмотрим возможности использования метода относительной динамики показателей для проведения анализа технической политики бизнеса. Техническая политика занимает особое место в системе управления бизнесом, который занимается производственной деятельностью. Техническая политика имеет важное значение в том случае, если бизнес-структура использует специальное технологическое оборудование и характеризуется высокой капиталоемкостью.

Основной задачей разработки технической политики является повышение основного капитала, инвестированного в осуществление деятельности и дальнейшее развитие бизнеса. Как известно, значительная доля инвестированного капитала используется для формирования основных средств. Поэтому, изучая действующую и разрабатывая будущую техническую политику, необходимо прежде всего дать оценку технической оснащенности бизнеса.

Техническую оснащенность характеризуют различные экономические и технологические показатели, например, фондовооруженность, механовооруженность, фондоотдача, съем продукции с одной единицы техники, производственная мощность и др. Для их расчета следует использовать специальные формулы. По полученным значениям показателей делаются аналитические выводы и дается оценка технической политики бизнеса. Однако такой подход требует специального уровня знаний методики бизнес-анализа.

Упростить поставленную задачу можно с помощью использования темпов роста ряда показателей финансовой отчетности. Так, например, можно рассчитать темпы роста основных средств и темпы роста дохода от реализации. Сравнивая между собой полученные результаты расчетов, можно легко сделать вывод об изменении эффективности использования основных средств. Если темпы роста основных средств отстают от роста дохода от реализации, то это значит, что рост основных средств происходит при еще большем росте объемов реализации, то есть каждый тенге, вложенный в техническую оснащенность бизнеса, будет работать с более высокой отдачей.

Определенный интерес представляет сравнение относительной динамики таких показателей, как фондовооруженность и производительность труда, расчет которых выполняется по специальным формализованным выражениям. При этом используется следующая логика. Для чего улучшается техническое оснащение производственного бизнеса? Это делается для того, чтобы снизить трудоемкость и поднять производительность труда. Поэтому необходимо, чтобы каждый тенге, дополнительно вложенный в техническую оснащенность бизнеса, мог вызвать еще более высокий прирост результата труда рабочих, т.е. производительности труда. Только в этом случае рост технической оснащенности следует рассматривать в качестве положительно-го фактора повышения эффективности бизнеса. На рисунке 2 представлены возможные варианты сравнения темпов роста производительности труда (Тр.Птр.) и технической оснащенности (Тр.Фвоор.) бизнеса.

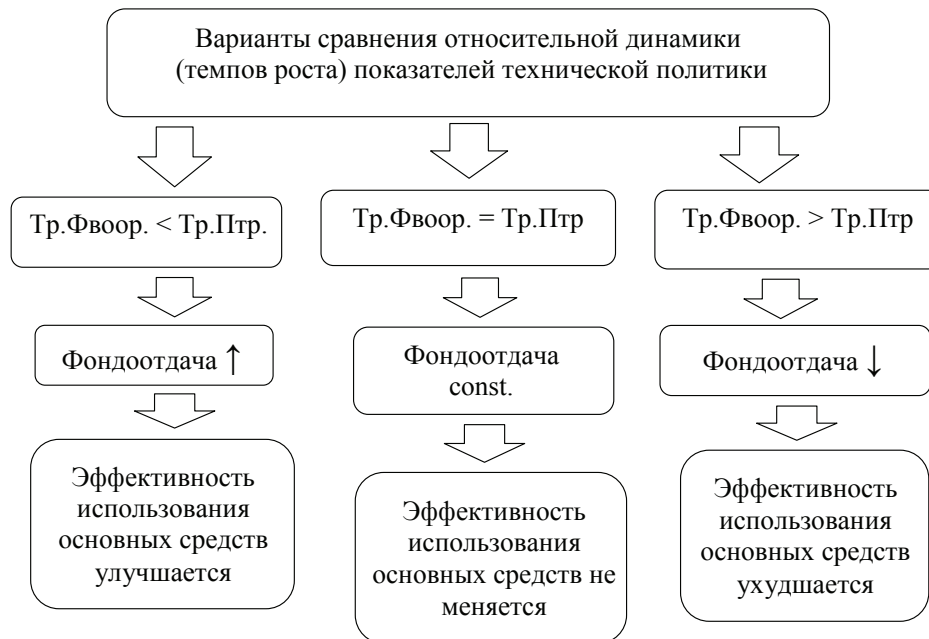

Рисунок 2 – Темпы роста показателей технической политики бизнеса

Рассматривая варианты сравнения относительной динамики основных показателей технической политики (рисунок 2), следует выделить вариант опережения темпов роста производительности труда по сравнению с динамикой фондовооруженности труда. Только в этом случае может иметь место рост фондоотдачи и повышение эффективности использования основных средств производственного бизнеса.

Метод относительной динамики показателей может успешно применяться для проведения анализа сырьевой политики бизнеса. При этом следует основываться на логике, в соответствии с которой сырьевые и материальные ресурсы бизнеса требуют немало затрат. И если в силу расширения масштабов деятельности возникает необходимость увеличить использование сырья и материалов, то их прирост (Тр.М) должен компенсироваться еще большим ростом дохода от реализации (Тр.В):

$$(\text{Тр.М} < \text{Тр.В}) \Rightarrow m \downarrow,$$

где М – стоимость сырьевых и материальных ресурсов;

В – стоимость реализованной продукции (доход от реализации);

m – материалоемкость продукции.

В этом случае можно сделать вывод о том, что дополнительные вложения в оборотный капитал позволят получить еще более высокий результат в виде прироста дохода от реализации. В итоге можно констатировать снижение такого важного показателя сырьевой политики,

как материалоемкость (m), что является положительным фактором повышения эффективности предпринимательской деятельности. Это является особенно важным для материалоемких производств.

Расчет относительной динамики показателей также можно использовать при оценке финансовой политики бизнеса. Как известно, основной целью финансовой политики является выработка таких управленческих решений, которые будут способствовать усилению финансовой независимости бизнеса и расширению финансовых возможностей его развития. Для управления и анализа финансовой политики бизнеса могут использоваться различные финансовые коэффициенты, которые определяются на основании показателей финансовой отчетности. По итоговым суммам разделов бухгалтерского баланса легко рассчитываются и затем сравниваются между собой темпы роста собственного капитала (Тр.СК) и темпы роста стоимости имущества бизнеса (Тр.СИ). Варианты результатов такого сравнения представлены на рисунке 3.

Рисунок 3 – Темпы роста показателей финансовой политики бизнеса

Первый вариант сравнения основан на превышении темпов роста собственного капитала над ростом стоимости имущества бизнеса, которая определяется по стоимости всех его активов. Такое положение означает, что прирост стоимости имущества будет финансироваться за счет собственных источников в гораздо большей степени по сравнению с базисным уровнем. А это значит, что за анализируемый период усилилась финансовая устойчивость бизнеса и расширились финансовые возможности его развития на перспективу.

Итак, использование метода относительной динамики показателей дает возможность менеджерам бизнеса и его владельцам-собственникам оценить сложившуюся на момент исследования хозяйственную ситуацию. Выявленные при этом результаты позволят оперативно отреагировать на ухудшение важных для бизнеса показателей. Принятые в этом случае управленческие решения могут не только приостановить негативную тенденцию, но и изменить ситуацию в лучшую сторону. Желательно, чтобы подобный мониторинг проводился по всем направлениям функционирования бизнес-структуры. Реализация управленческих решений в части технической и сырьевой политики, кадровой и финансовой политики и другим направлениям будет способствовать повышению эффективности предпринимательской деятельности и росту прибыли бизнеса.

Практика использования типовых подходов к проведению бизнес-анализа показала некоторые недостатки и сложности в организации и осуществлении аналитических исследований предпринимательской деятельности. Следует отметить, что бизнес-анализ представляет собой систему процедур, связанных с расчетами, сопоставлениями, обобщениями и аналитическими выводами.

Выполнение всех этих функций требует не только значительных затрат времени, но, что самое важное, достоверных данных. Для аналитических исследований любой бизнес-структуры прежде всего необходимо использование реальных фактических данных и данных бизнес-

плана. Все эти показатели должны обрабатываться с учетом поставленных задач. Полученные результаты расчетов являются основанием для аналитических выводов и принятия управленческих решений.

Технология бизнес-анализа как весьма сложный механизм расчетов и обобщений требует определенных условий. Во-первых, аналитические исследования должны проводить грамотные специалисты-аналитики. Во-вторых, должны быть созданы условия для своевременного получения реальных фактических и плановых данных, ускоренной их обработки и принятия точных и правильных управленческих решений. В-третьих, необходимо постоянно проводить мониторинг финансово-хозяйственной деятельности бизнеса с использованием относительной динамики экономических показателей. Такая возможность появляется с переходом на цифровую экономику [5]. Цифровая трансформация бизнеса создает все условия для своевременного выявления недоработок в управлении бизнесом и принятия управленческих решений, направленных на устранение негативных тенденций и повышение эффективности предпринимательской деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Иванюк Т.Н., Арышев В.А. Бизнес-анализ в принятии управленческих решений (теория, методика, бизнес-кейсы): учеб. пособие. – Алматы: Университет «Туран», 2020.
- 2 Пласкова Н.С. Анализ финансовой отчетности, составленной по МСФО. – М.: ИНФРА-М, 2018.
- 3 Куприянова Л.М., Никифорова Е.В., Шнайдер О.В. Экономический анализ: практикум: учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2020.
- 4 Арышев В.А., Дауренбеков А.К., Ержанов М.С., Ержанова А.М., Иванюк Т.Н. Основы финансового анализа: учеб. пособие. – Алматы: ТОО «Жания-Полиграф», 2019.
- 5 Маркова В.Д. Цифровая экономика. – М.: ИНФРА-М, 2019.

SPISOK LITERATURY

- 1 Ivanyuk T.N., Aryshev V.A. Biznes-analiz v prinyatii upravlencheskikh reshenii (teoriya, metodika, biznes-keisy): ucheb. posobie. – Almaty: Universitet «Turan», 2020.
- 2 Plaskova N.S. Analiz finansovoi otchetnosti, sostavlennoi po MSFO. – M.: INFRA-M, 2018.
- 3 Kupriyanova L.M., Nikiforova E.V., Shnaider O.V. Ekonomicheskii analiz: praktikum: ucheb. posobie. – M.: INFRA-M, 2020.
- 4 Aryshev V.A., Daurenbekov A.K., Erzhanov M.S., Erzhanova A.M., Ivanyuk T.N. Osnovy finansovogo analiza: ucheb. posobie. – Almaty: TOO «Zhaniya-Poligraf», 2019.
- 5 Markova V.D. Tsifrovaya ekonomika. – M.: INFRA-M, 2019.

Т.Н. ИВАНЮК,¹

э.ғ.к., профессор.

В.А. АРЫШЕВ,¹

э.ғ.к., профессор.

«Туран» университеті¹

БАСҚАРУШЫЛЫҚ ШЕШІМДЕР ҚАБЫЛДАУ ҮШІН КӨРСЕТКІШТЕРДІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ДИНАМИКАСЫН ПАЙДАЛАНУ

Андатпа

Мақалада басқарушылық шешімдер қабылдау үшін көрсеткіштердің салыстырмалы динамикасын қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Экономикалық көрсеткіштердің абсолютті динамикасы әдісі мен салыстырмалы динамика әдісі салыстырылады. Көрсеткіштердің өсу қарқынын аналитикалық мақсаттар үшін олардың абсолютті динамикасымен салыстырғанда қолданудың артықшылықтары көрсетілген. Сонымен, егер әртүрлі өлшем бірліктері бар көрсеткіштер талданса, онда абсолютті өлшеудегі анықталған ауытқулар

пропорционалды емес, сондықтан оларды бір-бірімен салыстыруға болмайды. Керісінше, салыстырмалы динамика әдісін қолдану салыстырмалы өлшеуде талданған көрсеткіштердің өзгеруін, әдетте, пайызбен бағалауға мүмкіндік береді. Бұл өлшенбейтін көрсеткіштердің динамикасын салыстыруға, басқарушылық шешімдер қабылдау үшін аналитикалық қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мақалада өндірістік бизнестің техникалық, шикізаттық, кадрлық және қаржылық саясатының тиімділігін бағалау үшін көрсеткіштердің салыстырмалы динамикасы әдісін қолдану мысалдары келтірілген. Атап айтқанда, бизнестің техникалық саясаты көрсеткіштерінің салыстырмалы динамикасы негізінде негізгі құралдарды пайдалану тиімділігін бағалауға әдістемелік тәсіл көрсетілген. Сондай-ақ, меншікті капиталдың құны мен мүліктің құны сияқты қаржы саясатының маңызды көрсеткіштерінің өсу қарқынын салыстыру арқылы бизнестің қаржылық тұрақтылығын бағалау мүмкіндіктері көрсетілген. Шын мәнінде, бизнестің қаржылық жағдайы мен тиімділігі үнемі өзгеріп отыратындығын ескере отырып, оның өндірістік және экономикалық қызметіне үнемі мониторинг жүргізу қажет. Бұл жағдайда бизнесті басқарудағы кемшіліктерді анықтау және теріс үрдістерді жою және кәсіпкерлік қызметтің тиімділігін арттыруға бағытталған басқарушылық шешімдерді уақтылы қабылдау мүмкіндігі пайда болады.

Тірек сөздер: бизнес, қызмет мониторингі, талдау әдістері, көрсеткіштердің салыстырмалы динамикасы, көрсеткіштердің абсолютті динамикасы, басқарушылық шешімдер, аналитикалық зерттеулер.

T.N. IVANUK,¹
c.e.s., professor.
V.A. ARYHSEV,¹
c.e.s., professor.
Turan University¹

USING THE RELATIVE DYNAMICS OF INDICATORS FOR MAKING MANAGEMENT DECISIONS

Abstract

The article discusses the possibilities of using the relative dynamics of indicators for making management decisions. The method of absolute dynamics of economic indicators and the method of relative dynamics are compared. The advantages of using the growth rate of indicators in comparison with their absolute dynamics for analytical purposes are shown. Thus, if indicators with different units of measurement are analyzed, the detected deviations in absolute measurement are disproportionate and, therefore, cannot be compared with each other. On the contrary, using the relative dynamics method allows you to estimate the change in the analyzed indicators in relative terms, usually as a percentage. This makes it possible to compare the dynamics of incommensurable indicators and make analytical conclusions for making management decisions. The article provides examples of using the method of relative dynamics of indicators to assess the efficiency of technical, raw materials, personnel and financial policies of the production business. In particular, it shows a methodological approach to assessing the efficiency of the use of fixed assets based on the relative dynamics of business technical policy indicators. It also shows the possibility of assessing the financial stability of a business by comparing the growth rate of such important indicators of financial policy as the cost of equity and the cost of property. Taking into account that in reality the financial situation and efficiency of the business are constantly changing, it is necessary to regularly monitor its production and economic activities. In this case, it becomes possible to identify shortcomings in business management and make timely management decisions aimed at eliminating negative trends and improving the efficiency of business activities.

Key words: business, activity monitoring, analysis methods, relative dynamics of indicators, absolute dynamics of indicators, management decisions, analytical research.

МРНТИ 06.35.31
УДК 657 (075.8)

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-141-146>

Р.Н. НУРГАЛИЕВА,¹

к.э.н., доцент.

А.Н. ТОКСАНОВА,²

д.э.н., профессор.

М.С. ЕРЖАНОВ,³

д.э.н., профессор.

Карагандинский экономический
университет Казпотребсоюза.¹

Казахский университет экономики,
финансов и международной торговли.²

Университет «Туран»³

РАЗРАБОТКА УЧЕТНОЙ И НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ: МОДЕЛИ ОЦЕНКИ И УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Аннотация

В статье отмечено, что статусу, форме и разработке содержания учетной и налоговой политики до сих пор не уделяется достаточного внимания. Анализ действующих в настоящее время форм учетной и налоговой политики имеет существенные недостатки и пробелы. В теоретических изданиях Казахстана принято нормативные законодательные акты РК подразделять на 4 уровня. Учетная политика, занимая четвертый уровень среди нормативных документов РК, к сожалению, до сих пор не получила должной оценки и должного места в организации национальной системы учета. Трудные к пониманию обороты речи в русском и казахском переводах МСФО создают препятствия как в применении МСФО на практике, так и в разработке на предприятиях локальной учетной и налоговой политики. В статье рекомендованы конкретные примеры в методологический раздел учетной и налоговой политики «Модели признания, оценки и учета основных средств – класс «Персональные компьютеры и офисное оборудование». На цифровых примерах двух таблиц показаны в динамике учетные записи и стоимостное движение персональных компьютеров: стадия приобретения, текущего признания и прекращения признания. Оформленная и утвержденная учетная и налоговая политика, должна иметь статус нормативного документа для внутреннего использования и предъявляться для ознакомления всем контролирующим и вышестоящим органам.

Ключевые слова: учетная политика, методы, способы учета, модели оценки, основные средства, финансовый результат, профессионализм, нормативные документы.

Термин «учетная политика» впервые появился с началом реформирования национальной системы учета Казахстана и внедрения Казахстанских стандартов бухгалтерского учета (КСБУ). Опыт применения КСБУ более десятка лет на практике не привел к заметным сдвигам в перестройке мышления основной массы специалистов учета. Не пришло и понимание важности учетной политики как основы ведения учета и составления финансовой отчетности. В эти годы формированием и утверждением учетной политики занимались бухгалтерии предприятий крупного бизнеса, а фирмы и компании, относящиеся к малому и среднему бизнесу, чаще всего игнорировали данный документ. Сказывался и низкий профессионализм бухгалтерских кадров, привыкших работать по советским законам и правилам. Эти обстоятельства тормозили понимание новых терминов, в том числе понятия «учетная политика».

В теоретических изданиях Казахстана принято нормативные законодательные акты РК подразделять на 4 уровня. Учетная политика, занимая четвертый уровень среди нормативных документов РК, к сожалению, до сих пор не получила должной оценки и должного места в организации национальной системы учета. Трудные к пониманию обороты речи в русском и казахском переводах МСФО создают препятствия как в применении МСФО на практике, так и в разработке на предприятиях локальной учетной и налоговой политики.

Проблемами теории и практики разработки локальной учетной политики мы начали заниматься с первых дней возникновения данного термина. В казахстанском еженедельнике «Бюллетень бухгалтера» № 37 за 1997 г. нами опубликована статья, посвященная проблемам формирования формы, содержания и назначения учетной политики предприятия, где, кроме этого, нами было рекомендовано разрабатывать не только учетную политику, но и в ее составе мы

рекомендовали формировать налоговую учетную политику. Данное предложение было реализовано в редакции Налогового кодекса (с 1 января 2009 г.), который обязал налогоплательщиков составлять налоговую учетную политику. Поэтому налоговую учетную политику мы рекомендуем рассматривать как составную часть учетной политики и далее называть этот документ «Учетная и налоговая политика» (УНП).

Проблемы формирования УНП нами представлялись в научных статьях и материалах научных журналов Испании, Венгрии, в международных научных конференциях, на семинарах-совещаниях с работниками Налогового комитета РК. Предложения по решению некоторых проблем учетной и налоговой политики были освещены в трех изданиях учебного пособия «Налоговый учет», в учебнике под грифом МОН РК «Финансовый учет–2» и последующих изданиях. В 2016 г. нами издана монография «Теория и практика формирования учетной и налоговой политики предприятий» в Германии в издательстве «LAP LAMBERT Academic publishing». В 2017 г. получены авторские свидетельства на два электронных учебника «Налоговый учет» и «Основы учетной политики предприятий» [1–5].

В процессе проведенных исследований нами осуществлен анализ действующих на практике форм УНП: АО «Водоканал» г. Астаны, ТОО «Астык», ИП Садиковой Л.И. Основным недостаток большинства исследованных форм учетной и налоговой политики – это большой объем содержания, где в каждом разделе приводятся известные всем термины и определения: денежных средств, запасов, основных средств, доходов, расходов и другие понятия. Если бы убрать из содержания известные термины и скопированные тексты, то объем этого документа сократился бы примерно на 1/3 текста. К числу других недостатков анализируемых форм относятся:

- ♦ отсутствие самостоятельного раздела налоговой учетной политики;
- ♦ формулировка текста неконкретная и носит описательный характер из учебников и учебных пособий;
- ♦ в содержании учетной политики отсутствует разделение на требуемые разделы;
- ♦ отсутствует рабочий план счетов предприятия;
- ♦ присутствуют в тексте каждого раздела перечни типовых форм документов, которые можно было отметить по присвоенному им номеру из приказа Минфина;
- ♦ используемые нормативные документы и другие источники следует привести в начале или в конце документа как самостоятельный подраздел.

Форма и объем содержания учетной политики разных предприятий различается. Учетная политика должна иметь следующие разделы:

- 1) организационно-технический раздел;
- 2) методологический для всех видов бухгалтерского учета;
- 3) налоговая учетная политика;
- 4) рабочий план счетов на базе типового плана счетов.

По участкам учета разделы 2 и 3 должны иметь конкретные способы и приемы, расчеты и формы составляемых учетных и налоговых документов. В развитие данного предложения мы предлагаем следующий пример.

Модели оценки и учета основных средств – класс «Персональные компьютеры (ПК) и офисное оборудование».

Например, компания приобрела партию персональных компьютеров (ПК) за 11 млн 900 тыс. тг – это цена покупки; доставка их обошлась в 30 тыс. тг; наладка и установка программ на ПК обошлась в 70 тыс. тг. Тогда себестоимость ПК при первоначальном признании составит 12 млн тг. Таким образом, первоначально ПК признаются и оцениваются по себестоимости. В дальнейшем они оцениваются и отражаются в учете по-разному, в зависимости от источников приобретения, направления выбытия и прекращения признания.

Модель оценки и учета – по фактическим затратам (себестоимости).

На начало 2015 г. при создании бизнеса по коммерческой деятельности себестоимость купленных ПК составляет 12 млн тг. Срок полезной службы установлен в 5 лет. Годовая норма амортизации – 20%. Годовая сумма амортизации – 2,4 млн тг. В 2019 г. ПК проданы по договорной справедливой стоимости в 1,8 млн тг.

На конец 2017 г. проведена процедура обесценения ПК на 0,2 млн тг (справедливая стоимость – 4,6 млн тг).

Таблица 1 – Модель оценки и учета – по фактическим затратам (себестоимости)

Годы (сроки) использования	Признание и оценка			
	Первоначальное признание и оценка – по себестоимости	Последующее признание и оценка (себестоимость минус амортизация и обесценение)	Прекращение признания и оценка	Отражение в отчетности на 31.12. Балансовая стоимость
2015	12	9,6 (12–2,4)		9,6
2016		7,2 (9,6–2,4)		7,2
2017		4,8 (7,2–2,4–0,2)		4,6
2018		2,2 (4,6–2,4)		2,2
2019			Продажная стоимость –1,8	0

Примечание – Составлено авторами.

Учетные записи по модели оценки и учета – по фактическим затратам (без субсчетов, которые зависят от рабочего плана счетов конкретных предприятий).

1. Покупка ПК в 2015 г. отражается в учете: Дебет 2410 Кредит 3310, сумма 12 млн тг.

2. Начислены амортизационные отчисления: Дебет 7210 Кредит 2420. Суммы в:

2015 г. = 2,4 млн тг;

2016 г. = 2,4 млн тг;

2017 г. = 2,4 млн тг;

2018 г. = 2,4 млн тг.

3. Обесценение ПК на конец 2017 г. отражается:

Дебет 7420 Кредит 2430 0,2 млн тг

Дебет 2430 Кредит 2410 0,2 млн тг.

4. Продажа ПК в 2019 г. за 1,8 млн тг.

Дебет 7410 Кредит 2410 2,2 млн тг.

Дебет 1210 Кредит 6210 1,8 млн тг.

В результате этих операций данная партия ПК продана по цене ниже балансовой стоимости. Возможно, компания пошла на данный шаг по разным причинам:

- ♦ быстрее избавиться от устаревших моделей ПК, с тем чтобы обновить парк персональных компьютеров;

- ♦ вышестоящая компания или собственник дарят новую партию ПК;

- ♦ продает и ликвидирует бизнес или часть бизнеса и др.

Особенности модели оценки учета основных средств по фактическим затратам (себестоимости):

- ♦ периодически согласно установленным методам и правилам УНП начисляются амортизационные отчисления;

- ♦ при сравнении со справедливой стоимостью класса основных средств на конец года возникает необходимость проведения процедур обесценения;

- ♦ ежегодно меняется балансовая стоимость классов основных средств.

На практике исторически, с давних времен эта модель оценки и учета получила наибольшее распространение. Многие компьютерные бухгалтерские программы настроены на данную модель оценки и учета долгосрочных активов.

Модель оценки и учета – по справедливой стоимости.

Рассмотрим этот же пример. Компания на начало 2015 г. при создании бизнеса по коммерческой деятельности приобрела партию ПК. Себестоимость купленных ПК составляет 12 млн тг. Согласно УНП выбрана модель оценки и учета по справедливой стоимости. В 2019 г. ПК продаются по цене 1,8 млн тг и прекращается учет этой партии ПК (таблица 2, стр. 144).

Учетные записи по модели справедливой стоимости (без субсчетов, которые зависят от рабочего плана счетов конкретных предприятий).

1. Покупка партии ПК в начале 2015 г. Дебет 2410 Кредит 3310, 12 млн тг.
2. На 31.12.2015 г. справедливая стоимость = 10 млн тг, значит, произошло снижение стоимости. Дебет 5610 Кредит 2410, 2 млн тг.
3. На 31.12.2016 г. справедливая стоимость 10,5 млн тг, значит, произошло увеличение стоимости на 0,5 млн. Дебет 2410 Кт 5610, 0,5 млн тг.
4. На 31.12.2017 г. справедливая стоимость = 8,3 млн. Значит, произошло снижение стоимости на 2,2 млн тг. Дебет 5610 Кредит 2410, 2,2 млн тг.
5. На 31.12.2018 г. справедливая стоимость резко снизилась, значит, произошло снижение стоимости на 3,7 млн тг и она стала 4,6 млн тг.
6. В 2019 г. ПК проданы за 1,8 млн тг. На дату продажи в 2019 г. справедливая стоимость ПК стала 3,0 млн тг.
Дебет 7410 Кредит 2410 3,0 млн тг.
Дебет 5610 Кредит 2410 1,6 млн тг.
Дебет 1210 Кредит 6210 1,8 млн тг.

Таблица 2 – Модель оценки и учета – по справедливой стоимости

Годы (сроки) использования	Признание и оценка			
	Первоначальное признание и оценка – себестоимость = справедливая стоимость	Последующее признание и оценка = справедливая стоимость	Прекращение признания и оценка = справедливая стоимость на основе договора продажи	Отражение в отчетности на 31.12. – справедливая стоимость
2015	12			10
2016		10		10,5
2017		10,5		8,3
2018		8,3		4,6
2019		4,6	Продажная стоимость 1,8	0
Примечание – Составлено авторами.				

Особенности модели оценки и учета – по справедливой стоимости:

- ♦ счета расходов от обесценения и резервов от обесценения не применяются;
- ♦ разницы между справедливой стоимости разных лет отражаются: увеличение на кредите счетов 5610, 5710, а снижение – на дебете счетов 5610, 5710. Значит, увеличивается или уменьшается финансовый результат отчетного года;
- ♦ тест на обесценение не проводится;
- ♦ амортизационные отчисления не рассчитываются.

В течение всего срока использования основных средств на конец каждого года в финансовой отчетности показывается справедливая стоимость, изменения которой отражаются в учете как увеличение или уменьшение справедливой стоимости долгосрочных активов через уменьшение или увеличение счета 5610 «Нераспределенная прибыль (непокрытый убыток) отчетного года» или 5710 «Итоговая прибыль (итоговый убыток)». Причем для определения справедливой стоимости и отражения ее в финансовой отчетности существуют специальные методы и способы, которые также закрепляются в УНП. Приведенные примеры моделей учета класса «ПК и офисное оборудование», на наш взгляд, применимы и для других классов основных средств и являются самостоятельным подразделом методологического раздела УНП.

Учетная и налоговая политика предприятий утверждается руководителем или собственником предприятия. Учетная политика должна иметь печатный вид, с подписями руководителей и заверена гербовой печатью. Текст этого документа в отношении требуемых разделов, должен быть конкретным и содержательным.

Таким образом, оформленная и утвержденная учетная и налоговая политика должна иметь статус нормативного документа для внутреннего использования и предъявляться для ознакомления всем контролирующим и вышестоящим органам.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Нургалиева Р.Н. Налоговый учет: учеб. пособие. – 3-е издание. – КЭУ, 2010.
- 2 Нургалиева Р.Н. Финансовый учет-2: учебник. – МОН РК, 2012. – 321 с.
- 3 Нургалиева Р.Н. Теория и практика формирования учетной и налоговой политики предприятий: монография. – Германия: Изд-во «LAP LAMBERT», 2016. – 98 с.
- 4 Нургалиева Р.Н. Налоговый учет: программа для ЭВМ: электронный учебник. Свидетельство о государственной регистрации Министерства юстиции РК № 2021 от 15 августа 2017 г.
- 5 Нургалиева Р.Н. Основы учетной политики: программа для ЭВМ: электронный учебник. Свидетельство о государственной регистрации Министерства юстиции РК № 2762 от 20 ноября 2017 г.

SPISOK LITERATURY

- 1 Nurgalieva R.N. Nalogovyi uchët: ucheb. posobie. – 3-e izdanie. – KEU, 2010.
- 2 Nurgalieva R.N. Finansovyi uchët-2: uchebник. – MON RK, 2012. – 321 s.
- 3 Nurgalieva R.N. Teoriya i praktika formirovaniya uchetnoi i nalogovoi politiki predpriyatii: monografiya. – Germaniya: Izd-vo «LAP LAMBERT», 2016. – 98 s.
- 4 Nurgalieva R.N. Nalogovyi uchët: programma dlya EVM: elektronnyi uchebник. Svidetel'stvo o gosudarstvennoi registratsii Ministerstva yustitsii RK № 2021 ot 15 avgusta 2017 g.
- 5 Nurgalieva R.N. Osnovy uchetnoi politiki: programma dlya EVM: elektronnyi uchebник. Svidetel'stvo o gosudarstvennoi registratsii Ministerstva yustitsii RK № 2762 ot 20 noyabrya 2017 g.

Р.Н. НУРГАЛИЕВА,¹

Э.Ф.К., доцент.

А.Н. ТОКСАНОВА,²

Э.Ф.Д. профессор.

М.С. ЕРЖАНОВ,³

Э.Ф.Д., профессор.

Қазтұтынуодағы Қарағанды
экономикалық университеті.¹

Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университеті.²

«Тұран» университеті³

ЕСЕПТІК ЖӘНЕ САЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ ДАМУЫ: НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАРДЫ БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ЕСЕПКЕ АЛУ ҮЛГІЛЕРІ

Андатпа

Мақалада бухгалтерлік есеп және салық саясатының мәртебесі, нысаны және мазмұнының дамуына әлі де болса жеткілікті көңіл бөлінбейтіндігі атап көрсетілген. Есеп және салық саясатының қолданыстағы нысандарын талдауда айтарлықтай кемшіліктер мен олқылықтар бар. Қазақстанның теориялық басылымдарында ҚР нормативтік заңнамалық актілері 4 деңгейге бөлінген. ҚР нормативтік құжаттарының арасында төртінші деңгейді иеленген есеп саясаты, өкінішке орай, әлі күнге дейін ұлттық есеп жүйесін ұйымдастыруда тиісті баға мен тиісті орынға ие болған жоқ. ҚЕХС орыс және қазақ аудармаларындағы түсіну қиын сөздер ҚЕХС практикада қолдануға да, кәсіпорындарда жергілікті есеп және салық саясатын әзірлеуге де кедергі келтіреді. Мақалада бухгалтерлік есеп және салық саясатының «Негізгі құралдарды тану және бағалау мысалдары – «Дербес компьютерлер және кеңсе техникасы» сыныптары» әдістемелік бөлімінде нақты мысалдар ұсынылады. Екі кестенің сандық мысалдарында динамикада жеке компьютерлердің есептік жазбалары мен шығындар қозғалысы көрсетілген: сатып алу, ағымдағы тану және тану кезеңі. Ресімделген және бекітілген есеп және салық саясаты ішкі пайдалануға арналған нормативтік құжат мәртебесіне ие болу және танысу үшін барлық бақылау және жоғары тұрған органдарға ұсынылу керек.

Тірек сөздер: есеп саясаты, әдістер, есепке алу әдісі, бағалау модельдері, негізгі құралдар, қаржылық нәтиже, кәсібилік, нормативтік құжаттар.

R.N. NURGALIEVA,¹

c.e.s., associate professor.

A.N. TOKSANOVA,²

d.e.s., professor.

M.S. ERZHANOV,³

d.e.s., professor.

Karaganda Economic University
of Kazpotrebsoyuz.¹

Kazakh University of Economics,
Finance and International Trade.²

Turan University³

DEVELOPMENT OF ACCOUNTING AND TAX POLICIES: ASSESSMENT MODELS AND ACCOUNTING OF FIXED ASSETS

Abstract

The article notes that the status, form and development of the content of the accounting and tax policy is still not given sufficient attention. The analysis of the current forms of accounting and tax policy has significant shortcomings and gaps. It is common to divide the normative legal acts of the Republic of Kazakhstan into 4 levels in the theoretical publications of Kazakhstan. Accounting policy, which occupies the fourth level among the regulatory documents of the Republic of Kazakhstan, unfortunately, has not yet received a proper assessment and proper place in the organization of the national accounting system. Difficult to understand turns of speech in Russian and Kazakh translations of IFRS create obstacles both in applying IFRS in practice and in developing local accounting and tax policies at enterprises. The article recommends specific examples in the Methodological section of accounting and tax policy “Examples of recognition and valuation of fixed assets – class” Personal computers (PCs) and office equipment”. In the context of the two tables, the dynamics of the accounting records of the movement of this class of assets from the stage of acquisition, current recognition and derecognition are shown. The issued and approved accounting and tax policy should have the status of a regulatory document for internal use and be presented for review to all regulatory and higher-level bodies.

Key word: accounting policies, methods, methods of accounting, assessment models, fixed assets, financial results, professionalism, regulatory documents.

FTAXP 06.01
ЭОЖ 336.025 (075.5)

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-147-153>

К.К. МАМУТОВА,¹

Э.ғ.к., доцент.

А.Б. АЙДАРОВА,¹

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
(доцент).

Г.Е. МАУЛЕНКУЛОВА,¹

Э.ғ.к., доцент.

М. Әуезов атындағы Оңтүстік
Қазақстан университеті¹

МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫНЫ БАҚЫЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мемлекеттің қаржыны бақылау жүйесі – мемлекеттік биліктің ажырамас атрибуты. Оның тиімділігін арттыру қаржы, бюджет және салық тәртібін нығайтуға ықпал ететін болады. Күрделі проблемаларды шешу және дамудың перспективалық бағыттарын айқындау арқылы мемлекеттің қаржыға бақылау жүргізудің пәрменді жүйесін қалыптастыру – еліміздің өзекті міндеті. Мемлекет қызметінің кез келген бағыты болашақтағы мақсатты атқарудағы іске асырылуы қажет міндеттер негізінде қалыптастырылады. Бюджеттің толық, сондай-ақ уақытында атқарылуын қамтамасыз етуде Қаржы министрлігі бюджетті жоспарлау мен атқарудың сапасын арттыру, бюджеттің атқарылуы мен мемлекеттік мекемелердің шоттарына қазынашылық қызмет көрсету, мемлекеттен сатып алу үрдістерін оңтайландыру және тиімділігін арттыру, сондай-ақ мемлекеттің бюджеттік қаржысын қолдану кезінде қаржылық бұзушылықтардың алдын алу бойынша жұмыс жүргізуде. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Ішкі мемлекеттік аудит комитеті орталық атқарушы органның құзыреті шегінде іштей қаржыны бақылаушы сферасындағы қызметтерді іске асыратын ведомство болумен қатар, Қазақстан Республикасының заңдары негізінде республика және жергілікті деңгейдегі бюджет қаржыларының қолданылуын бақылаумен айналысады. Бұдан басқа, Комитет өз қызметінде Тұңғыш Елбасы Жолдауын жүзеге асыру үшін бөлінетін бюджеттік қаржыларды мақсатқа сай және тиімді қолданылуына ерекше назар аударады. Қорытындылай келе, бюджет қаржысын қолданудың нәтижесі және тиімді болуын қамтамасыз ету, олардың тиімсіз пайдаланылуына жол бермеу мақсатында ҚР ҚМ Қаржылық бақылау комитетінің қызметі іштегі мемлекеттің қаржыға бақылау жүргізудің тиімді жақтарын одан әрі арттыру және басқа органдармен өзара әрекет етумен оны жүргізу әдістерін жетілдіру жолымен бюджет мүдделерін қорғауға бағытталады.

Тірек сөздер: қаржы, қаржылық бақылау, бюджетті жоспарлау, қазынашылық қызмет көрсету, бюджет қаражаты, бақылаудың нәтижелілігі.

Мемлекеттің қаржыны бақылау жүйесі мемлекеттік биліктің ажырамас атрибуты болып табылады. Оның тиімділігін арттыру қаржы, бюджет және салық тәртібін нығайтуға ықпал ететін болады. Күрделі проблемаларды шешу және дамудың перспективалық бағыттарын айқындау арқылы мемлекеттің қаржыны бақылаудағы пәрменді жүйесін қалыптастыру – біздің еліміздің өзекті міндеті [1].

Мемлекет қызметінің кез келген бағыты қойылған мақсаттарға жету үшін іске асырылуы қажет міндеттерге сүйене отырып қалыптастырылады. Осы мақсаттарды орындау үшін мемлекеттің қаржыны бақылаудың алдына мынадай міндеттер қойылады.

1. Бақылаудың республикалық деңгейдегі және жергілікті деңгейдегі бюджеттердің атқарылуы саласындағы заңнаманы, қаржылық және бюджеттік пәндерді сақтауын қамтамасыз ету.

2. Мемлекет дамуының стратегиялық маңызды бағыттарын бақылау іс-шараларымен және бақылау объектілерінің барынша ықтимал санын қамту.

3. Мемлекеттік қаражаттың заңды, нысаналы және негізделген пайдаланылуын, сондай-ақ заңсыз, негізсіз немесе белгіленген мақсаты бойынша жұмсалған ақша қаражатының ел бюджетіне келтірілуін қамтамасыз ету.

4. Қазақстанның бюджеттік және өзге де заңдардың бұзушыларға әкімшілік сипаттағы шараларды және қылмыстық санкцияларды қолдану.

5. Әлемдік үрдістерге сәйкес Қазақстан мемлекетінің қаржылық бақылауын жетілдіру [2].

Айта кету керек, мемлекеттің қаржыны бақылау түрлері сырттан және іштен бақылау болып бөлінеді. 1-ші кестеге сәйкес сырттан бақылау жүргізуді Республикалық бюджетті атқаруды бақылайтын есеп комитеті мен мәслихаттардың тексеру комиссиялары, ал іштегі бақылау жүргізуді – Үкімет өкілеттік берген іштен бақылау жүргізетін орган және іштен бақылау жүргізу қызметі жүзеге асыратындығын байқауға болады.

Кесте 1 – Мемлекеттің қаржыны бақылау түрлері

Деңгейі	Сырттан мемлекеттің қаржыны бақылауы	Іштей мемлекеттің қаржыны бақылауы
Республикалық деңгейде	Республикадағы бюджетті атқаруына бақылау жүргізетін есеп комитеті	орталық мемлекеттік органдардың іштей бақылау және іштей бақылау қызметтері жөніндегі Үкімет өкілеттік берген орган
Жергілікті деңгейде	Мәслихаттарының тексеру комиссиялары	Іштей бақылау жөніндегі Үкімет өкілеттік берген органдардың және облыстық бюджеттен, Республикалық маңызы бар қаланың, астананың бюджеттерінен қаржыландырылатын атқарушы органдардың іштей бақылау қызметі

Мемлекеттің қаржыны бақылауды жүргізетін жүйенің құрылымы.

1. Республикалық бюджетті атқаруға бақылау жүргізу жөніндегі есеп комитеті.

2. Мәслихаттардың тексеруші комиссиялары.

3. Қазақстан Республикасының Үкіметі өкілеттік берген іштей бақылау жүргізу жөніндегі орган.

4. Орталық мемлекеттік органдардың іштей бақылаушы қызметтері.

5. Облыстық бюджет тарапынан, Республикалық маңызы бар қала, астана қаласының бюджеттерінен қаржыландырылған орындаушы органдардың іштей бақылау жүргізу қызметтері [3].

Бюджеттің толық және дер кезінде орындауда Қаржы министрлігі бюджетті жоспарлау мен атқарудың сапасын арттыру, бюджеттің атқарылуы мен мемлекеттік мекемелердің шоттарына қазынашылық қызмет көрсету, мемлекеттен сатып алудың процестерін оңтайландыру және тиімділігін арттыру, сонымен қатар мемлекеттің бюджетіндегі қаржыларын қолданудағы қаржылық бұзушылықтардың алдын алу бойынша жұмыс жүргізуде.

Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Ішкі мемлекеттік аудит комитеті орталық атқарушы органның құзыреті шегінде іштей қаржыны бақылаушы сферасындағы қызметтерді іске асыратын ведомство болумен қатар, Қазақстан Республикасының заңдары негізінде республика және жергілікті деңгейдегі бюджет қаржыларының қолданылуын бақылаумен айналысады. Бұдан басқа, Комитет өз қызметінде Тұңғыш Елбасы Жолдауын жүзеге асыру үшін бөлінетін бюджеттік қаржыларды мақсатқа сай және тиімді қолданылуына ерекше назар аударады.

Тұңғыш Елбасы Жолдауын жүзеге асыру жөніндегі жалпы халықтық жоспарға сәйкес мұндай бақылауды ҚР Бас прокуратурасы және республика деңгейіндегі бюджетті орындауға бақылау жүргізу жөніндегі есеп комитеті жүзеге асырады. Өз кезегінде, Комитет Тұңғыш Елбасының Жолдауын орындау шеңберінде іске асырылатын, ағымдағы жылдың бірінші жартыжылдығында «Жұмыспен қамтамасыз ету–2020» бағдарламаны жүзеге асыруға және «Ақ бұлақ» мемлекеттік бағдарламасын орындауға бөлінген бюджет қаражатының пайдаланылуына тексеру жүргізді [4].

«Жұмыспен қамтамасыз ету–2020» бағдарламасы бойынша ағымдағы жылы бірқатар мемлекеттік органдар қамтылды, оның ішінде – ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, ҚР Білім және ғылым министрлігі (кадрлық әлеуетті оқыту және қайта даярлау), ҚР Құрылыс және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық істер агенттігі, сондай-ақ жергілікті

жердегі орындаушы басқармалар, бақылаумен қамтылған сома 66,6 млрд теңге бақылау қорытындысы бойынша жалпы сомасы 8,3 млрд теңге.

Атап айтқанда, ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі бойынша жергілікті орындаушы басқармалар бөлген трансферттерді пайдалануды ескере отырып, бақылаумен 11,1 млрд бұзушылықтар сомасы 2,1 млрд теңге. Мәселен, Алматы және Астана қалаларының әкімдіктеріне ауылда кәсіпкерлік негіздерін оқытуға және кәсіпкерлікті кредиттеуге бөлінген қаражат 424,5 млн теңге. Осыған байланысты олардың тиімсіз пайдаланылуына жол берілген, бұл ретте жоғарыда аталған қалалардың әкімдіктері оларды бағдарламаның осы бағытына қатысудан алып тастауға бастамашылық жасаған.

Тұтастай алғанда, қаржылық бұзушылықтарға жол беру нысаналы трансферттерді пайдаланудың нақты және соңғы нәтижелеріне жеткізбеуге әкеп соғады. Мысалы, экономикалық әлеуеті төмен елді мекендерден қоныстандыру бойынша көрсеткіштерге қол жеткізілмеді, жоспар бойынша – 141, іс жүзінде тек Қызылорда облысынан қоныстандырылды – 1 отбасы (2 адам) немесе осы көрсеткіш бойынша жоспар 1%-ға орындалды [5].

ҚР Білім және ғылым министрлігі бойынша жергілікті орындаушы басқармалардың бақылауымен 17,9 млрд теңге, бұл ретте оларды пайдалану қорытындылары бойынша бұзушылықтар сомасы 1,7 млрд теңге. Сондай-ақ, бағдарламаға қатысушыларды оқытуға арналған қаражатты жоспарлау кезінде жіберілген кемшіліктер есебінен стипендиялар төлеуге 1,3 млрд теңге.

Бұдан басқа, жабдықтарды сатып алуға бөлінген қаражатты тиімсіз пайдалану, әлеуметтік келісімшарттардың талаптарын орындамаған, одан әрі өтеуге жататын қатысушыларды оқытуға бюджет қаражатын негізсіз жұмсау фактілері анықталды. Сонымен қатар, оқыту жүргізілетін қалаларда тұратын оқушылардың жол жүру және тұру ақысын төлеуге негізсіз шығыстар бюджетке өтелуге жатады.

ҚР Құрылыс және тұрғын үй – коммуналдық шаруашылық істері агенттігі бойынша бақылаумен қамту 37,6 млрд бұзушылықтар сомасы 4,5 млрд теңге, жыл басында пайдаланылмаған нысаналы трансферттердің қалдықтары және бюджеттік қаржының тиімсіз пайдаланылуы байқалды.

ҚР Индустрия және жаңа технологиялар министрлігінің Геология және жер қойнауларын қолдану комитетінде 2011–2020 жылдарға арналған «Ақ бұлақ» бағдарламасы бойынша орындауға бөлінген 331 млн мемлекеттен сатып алудың өткізілу рәсімін бұзу сомасы 127,1 млн теңге құрады. Іздестіру-барлау жұмыстарын орындамаудың салдарынан орталық басқармалар мен басқа да мекемелер (бағдарламаға қатысушылар) арасында тиісті өзара іс-қимылды ұйымдастыруға және іс-қимылды үйлестіруге қатысты жүйелі тәсіл сақталмаған. Бұл «Ақ бұлақ» мемлекет тарапынан ұйымдастырылған бағдарламаны орындауға, оның ішінде халықты сапалы ішетін сумен қамтамасыз етуде жердің астындағы суларды мейлінше толығымен қолдану, су кәріздерімен жабдықталу және суды бұрудың жүйесін жаңғырту, пайдаланушы кәсіпорындардың тиімді және оңтайлы функцияларында ықпал етті.

Осының салдарынан, 341 ауылдық елді мекенді жердің астындағы су қорларымен қамсыздандыру және 35 кен орнының барланған жердің астындағы су кен орындарының қорларын қайтадан бағалау негізінде жеткілікті деңгейде барлау жұмыстары жүргізілген жоқ, осыған байланысты «Ақ бұлақ» мемлекеттік бағдарламасын және ҚР Индустрия және жаңа технологиялар министрлігінің стратегиялық жоспарларын орындау нәтижелерінің көрсеткіштеріне қол жеткізілмеген.

Бюджеттік қаржыны қолданудың нәтижесі мен тиімділіктерін қамсыздандыру, олардың тиімсіз пайдаланылуына жол бермеу негізінде Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Ішкі мемлекеттік аудит комитетінің қызметі Іштегі мемлекеттің қаржыға бақылау жүргізудің тиімділігін одан әрі арттыру және басқа органдармен тығыз өзара іс-әрекет жасай отырып, оны жүргізу әдістерін жетілдіру жолымен бюджет мүдделерін қорғауға бағытталды.

Есепті кезеңде камералдық бақылау мемлекеттік сатып алу веб-порталы арқылы жалғасты.

Осы бақылау жүргізуде 220 мыңнан астам мемлекеттен сатып алудың рәсімі немесе 1 трлн 908 млрд теңге бюджет қаражатымен қамтылған. Жалпы сомасы 81 млрд теңге, бұзушылықтарға жол берілген жоқ.

123 млрд бюджеттік қаржыға 370 тексеру жұмыстары өткізілді. 14 млрд теңгеге қаржыны ұрлау фактілері анықталды. Оның 11 млрд теңге тауарларды жеткізу, қызметтерді ұсыну және жұмыстар жүргізу, бюджетке есеп бойынша өтеу және көрсету жолымен түзетілді. Аудит объектілерінің қызметін жетілдіруге және қызметтерінің тиімді бағыттарын ұлғайтуға 345 ұсыныстың 114-і орындалды.

Басты міндеттердің бірі – нақты белгіленген республика деңгейіндегі бюджет жоспарын Парламентке ендіру және оның қабылдануын қамтамасыз ету.

Екіншіден, нақты белгіленген бюджеттегі қарастырылған төлемдерді алушылардың уақытылы алуын қамтамасыз етуде бүкіл бюджеттік рәсімдерді жедел жүргізу.

Үшіншіден, бюджет кірістерінің толық орындалуын бақылауды және бюджеттік қаржының орындалуына онлайн-тексеруді жалғастыру.

2015 жылы әлемдік озық тәжірибе негізінде мемлекеттік аудиттің кешенді жүйесін құру негізінде «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚР Заңы қабылданды.

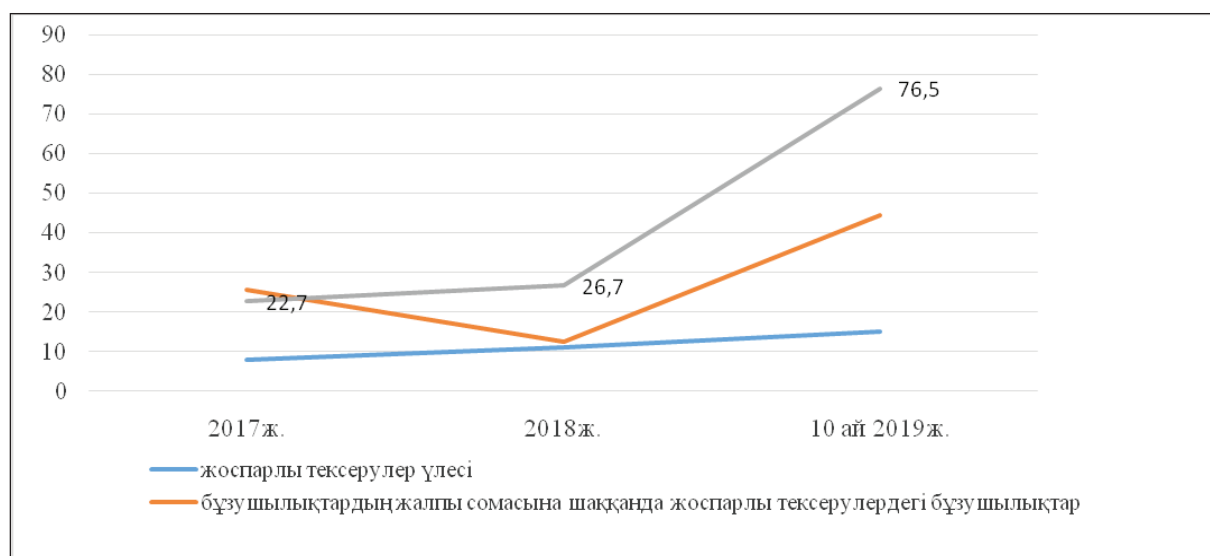
Заңға сәйкес сырттан бақылау жүргізетін мемлекеттік тексеру басқармалары (есеп комитеті, тексеру комиссиялары) халықтың өмір сүру жағдайларының серпінді өсуін және елдің ұлттық қауіпсіздігінің сапасын қамсыздандыру үшін Халықтық ресурстарды басқаруды талдайды. Ішкі аудит органдары (Іштегі мемлекет тексеру жүргізу жөніндегі өкілетті басқарма, ОМО және ЖАО іштегі тексеру функциялары) қаржылай және басқарушы ақпараттардың сенімді болуын және дұрыстығын, ұйымның ішкі үрдістерінің тиімді жүргізілуін, көрсетілген мемлекеттік функциялардың сапалық жағдайын, мемлекет активтері бойынша сақтауды қамтамасыз етуге бағытталған [6].

Шектеусіз тексерулерді болдырмау үшін мемлекеттік тексеру басқармалары арасында келісілген аудит объектілерінің тізбесі әзірленді. Барлық аудиторлық тексерулер тәуекелдерді басқару жүйесіне негізделген және бұзушылықтарды анықтауға ғана емес, олардың туындау себептерін анықтауға да бағытталған.

Жоспарлы тексерулердің саны аз болғанына қарамастан, олардың тиімділігі артты. 2019 жылдың 10 айында жоспарлы тексерулердің үлесіне анықталған бұзушылықтардың 44,4%-ы тиесілі (2017 жылы – 25,6%, 2018 жылы – 12,4%).

1-ші суретке сәйкес біз көріп отырған жұмыстың тиімділігі 2019 жыл 10 айы бойынша қорытындысында бюджет кірісіне өтелетін бұзушылықтардың сомасын – 10 141,9 млн АҚШ долл. немесе 76,5% (2018 жылы – 1 493,3 млн АҚШ долл. құрады немесе 26,7%-ға).

Аудиторлық рәсімдерді оңтайландыруды, тексерулердің қайталануына жол бермеуді, сонымен қатар мемлекеттік тексеріс қорытындысын қамтамасыз ететін бірыңғай дерекқор жұмыс істейді. Бірыңғай дерекқорға енгізу үшін 12 516 құжат жіберілді (оның ішінде Комитет бойынша 11 250 материал және іштегі тексеру функциясының 1266 материалы) [7].

Сурет 1 – Мемлекеттік тексеру жүргізетін басқармаларының тексерулері

Бұзушылықтарды уақтылы айқындау және болдырмау, сонымен қатар мемлекеттік тексеру объектілерінен әкімшілік жүктемені азайту үшін бақылау объектілеріне шықпауға және Қаржы министрлігінің ақпараттық жүйелерінің көмегімен деректерді талдауға, аудит объектілерінің басшыларын бұзушылықтарды уақтылы жою үшін әкімшілік жауаптылықтан босатуға мүмкіндік беретін жаңа «камералдық бақылау» институты (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы шара) енгізілді.

Камералдық бақылау енгізілгеннен кейін 2017–2019 жылдары 80 мыңнан астам мемлекеттен сатып алудағы бұзушылықтар жойылды, ал 2013–2015 жылдары барлығы 1 мың ғана еді [8].

Төменде 2-ші кестеде камералық бақылау нормалары көрсетілген.

Кесте 2 – Камералдық бақылау нормалары

Кезең	Рәсімдер қамтылды	Бұзушылықтар анықталды	Үлесі %
2017 жыл	496 484	31 278	6
2018 жыл	507 859	24 060	5
2019 жылдың он ай бойынша	1 338 249	25 047	2

Біз 2-ші кестеден Қазақстанның камералдық бақылау құрылымы бойынша және ұсынылған камералдық бақылау нормаларының арқасында 2019 жылдың 10 айы бойынша мемлекеттік сатып алудың жалпы көлеміндегі бұзушылықтар 2%-ға дейін төмендегенін көреміз (2017 жылы – 6%).

Қорытындылай келе, бюджет қаржысын қолданудың нәтижесі және тиімді болуын қамтамасыз ету, олардың тиімсіз пайдаланылуына жол бермеу мақсатында ҚР ҚМ Қаржылық бақылау комитетінің қызметі Іштегі мемлекеттің қаржыға бақылау жүргізудің тиімді жақтарын одан әрі арттыру және басқа органдармен өзара әрекет етумен оны жүргізу әдістерін жетілдіру жолымен бюджет мүдделерін қорғауға бағытталады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Абленов Д.О. Қаржылық бақылау және басқарушылық аудит: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2014. – 544 б.
- 2 Молдашбаева Л.П. Қазақстандағы аудит (бақылау) ғылым және практика ретінде даму тарихы // Мемлекеттік аудит журналы. – 2017. – № 15. – 22–28 б.
- 3 Болотова Е. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы // Бюджеттік мекеме консультанты. Мерзімді журнал. – 2017. – № 2. – 4–8 б.
- 4 Садвокасова А. Жергілікті мемлекеттік басқару органдарының функциялары // Бюджеттік мекеме консультанты. Мерзімді журнал. – 2018. – № 4. – 2–9 б.
- 5 Айтбекқызы Ж. Внутренний аудит и внутренний контроль: сущность, цели и задачи // Бюджеттік мекеме консультанты. Мерзімді журнал. – 2018. – № 2. – 5–11 б.
- 6 Отчет Центра по исследованию финансовых нарушений Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета «Система государственного финансового контроля Республики Казахстан». – Астана, 2019. – С. 327.
- 7 Қаржы министрі Ә.А. Смайыловтың «2019 жылдың 1 қарашасындағы мемлекеттік бюджеттің атқарылу қорытындылары» Үкімет отырысындағы мемлекеттік бюджеттің атқарылу туралы баяндамасы. – Астана: Үкімет үйі, 2019: www.esep.kz.
- 8 Садвокасова А. О государственном финансовом контроле // Бюджеттік мекеме консультанты. Мерзімді журнал. – 2018. – № 4. – 6–13 б.

ӘДЕБИЕТТЕР ТИЗІМІ

- 1 Ablenov D.O. Қарзшылық бақылау және басқарушылық аудит: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2014. – 544 б.
- 2 Moldashbaeva L.P. Қазақстандағы аудит (бақылау) ғылым және практика ретінде даму тарихы // Memlekettik audit zhurnaly. – 2017. – № 15. – 22–28 б.
- 3 Bolotova E. Memlekettik audit және қарзшылық бақылау туралы // Byudzhettik mekeme konsul'tanty. Merzimdi zhurnal. – 2017. – № 2. – 4–8 б.
- 4 Sadvokasova A. Zhergilikti memlekettik басқару органдарының funktsiyalary // Byudzhettik mekeme konsul'tanty. Merzimdi zhurnal. – 2018. – № 4. – 2–9 б.
- 5 Aitbekkyzy Zh. Vnutrennii audit i vnutrennii kontrol': sushchnost', tseli i zadachi // Byudzhettik mekeme konsul'tanty. Merzimdi zhurnal. – 2018. – № 2. – 5–11 б.
- 6 Otchet Tsentra po issledovaniyu finansovoykh narushenii Schetnogo komiteta po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudzheta «Sistema gosudarstvennogo finansovogo kontrolya Respubliki Kazakhstan». – Astana, 2019. – S. 327.
- 7 Қарзшы министрі Ә.А. Смайлұлының «2019 жылдың 1 қарашасындағы мемлекеттік byudzhettiң атқарылу қорытындылары» Ykimet otyrysyндағы мемлекеттік byudzhettiң атқарылу туралы баяндамасы. – Astana: Ykimet yii, 2019: www.esep.kz.
- 8 Sadvokasova A. O gosudarstvennom finansovom kontrole // Byudzhettik mekeme konsul'tanty. Merzimdi zhurnal. – 2018. – № 4. – 6–13 б.

К.К. МАМУТОВА,¹

к.э.н., доцент.

А.Б. АЙДАРОВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор
(доцент).

Г.Е. МАУЛЕНКУЛОВА,¹

к.э.н., доцент.

Южно-Казахстанский
университет им. М. Ауэзова¹

ЗНАЧИМОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация

Система финансового контроля государства – неотъемлемый атрибут государственной власти. Повышение ее эффективности будет способствовать укреплению финансового, бюджетного и налогового порядка. Формирование эффективной системы государственного финансового контроля путем решения сложных задач и выявления перспективных направлений развития – актуальная задача страны. Любое направление деятельности государства формируется на основе задач, которые необходимо реализовать в будущем для достижения целей. В обеспечении полного, а также своевременного исполнения бюджета Министерством финансов проводится работа по повышению качества планирования и исполнения бюджета, оптимизации и повышению эффективности процесса исполнения бюджета и казначейского обслуживания счетов государственных учреждений, государственных закупок, предупреждению финансовых нарушений при использовании бюджетных средств государства. Комитет внутреннего государственного аудита Министерства финансов Республики Казахстан наряду с ведомством, реализующим функции в сфере внутреннего финансового контроля в пределах компетенции Центрального исполнительного органа, занимается контролем за использованием бюджетных средств на республиканском и местном уровнях на основании законодательства Республики Казахстан. Кроме того, Комитет в своей деятельности уделяет особое внимание целевому и эффективному использованию бюджетных средств, выделяемых для реализации Послания Первого Президента. Подводя итоги, в целях обеспечения эффективности и результативности использования бюджетных средств, недопущения их неэффективного использования, деятельность Комитета финансового контроля МФ РК будет направлена на защиту интересов бюджета путем дальнейшего повышения эффективности внутреннего государственного финансового контроля и совершенствования методов его проведения во взаимодействии с другими органами.

Ключевые слова: финансы, финансовый контроль, планирование бюджета, казначейское обслуживание, бюджетные средства, результативность контроля.

K.K. MAMUTOVA,¹

c.e.s., associate professor.

A.B. AIDAROVA,¹

c.e.s., associate professor.

G.E. MAULENKULOVA,¹

c.e.s., associate professor.

M. Auezov South-Kazakhstan University¹

THE IMPORTANCE OF FEATURES OF THE STATE FINANCIAL CONTROL SYSTEM

Abstract

The system of financial control of the state is an integral attribute of state power. Improving its efficiency will help strengthen the financial, budgetary and tax order. Creating an effective system of state financial control by solving complex problems and identifying promising areas of development is an urgent task of the country. Any direction of state activity is formed on the basis of tasks that need to be implemented in the future to achieve the goals. In order to ensure full and timely budget execution, the Ministry of Finance is working to improve the quality of budget planning and execution, optimize and improve the efficiency of the budget execution process and treasury servicing accounts of state institutions, public procurement, as well as to prevent financial violations when using state budget funds. The internal state audit Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan together with the Department that performs functions in the field of internal financial control within the competence of the Central Executive body, monitors the use of budget funds at the national and local levels on the basis of the legislation of the Republic of Kazakhstan. In addition, the Committee pays special attention to the targeted and effective use of budget funds allocated for the implementation of the address of the First President. Summarize, to ensure efficiency and avoiding inefficient in using funds, the activities of the financial control Committee of MF RK will be aimed at protecting the interests of the budget by further improving the efficiency of internal public financial control and the improvement of its conduct in collaboration with other bodies.

Key words: finance, financial control, budget planning, treasury services, budget funds, control efficiency.

БІРІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫС КЕЗІНДЕГІ БАТЫС ЕУРОПА МЕМЛЕКЕТТЕРІ МЕН ЖАПОНИЯНЫҢ ЖҰМЫЛДЫРУДЫ КҮШЕЙТУ ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА ҚОЛДАНУ

Андатпа

Бұл мақалада экономиканы жұмылдыру дайындығы кез-келген мемлекеттің қорғанысы мен қауіпсіздігін ұйымдастырудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылатындығы көрсетілген. «Жұмылдыру», «жұмылдырушылық», «жұмылдыру экономикасы», «жұмылдыру күшейтулері» және «экономикалық жұмылдыру» сияқты санаттардың әлеуметтік-экономикалық мазмұны егжей-тегжейлі ашылды. Жұмылдыру экономикасының негізгі белгілері және экономикалық жұмылдырудың ерекшеліктері анықталды. Экономикалық мобилизацияның ерекшеліктері қарастырылған. Экономикалық мобилизацияның қажеттілігі тарихи тұрғыдан салыстырмалы түрде жақын арада – қамтамасыз ету үшін ауқымды материалдық ресурстарды қажет еткен бірнеше миллиондық армия құрылған Бірінші дүниежүзілік соғыс кезеңінде пайда болды. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі жұмылдыруды күшейтудің әлемдік тәжірибесі талданды: Батыс Еуропа мемлекеттерінің тәжірибесі Германия, Англия және Франция, сондай-ақ Жапония мысалында зерделенді. Әскери өндірісті тез күшейтуге кедергі келтіретін себептер анықталды. Экономиканы жұмылдыруды күшейту елдің әскери-экономикалық әлеуетін нақты қорғаныс күшіне айналдыру процесі ретінде көптеген факторларға, оның ішінде мемлекеттің жалпы экономикалық мүмкіндіктеріне, оның экономикасының соғыс уақыты режиміне көшуге дайындық дәрежесіне және қажетті көлемде және ассортиментте әскери өнімді уақтылы өндіруді қамтамасыз етуге байланысты екендігі негізделді. Жүргізілген талдау негізінде автор қазіргі уақытта көптеген елдерде, оның ішінде Қазақстан Республикасында жұмылдыру экономикасының міндеттерін шешу кезінде ескерілуі мүмкін белгілі бір тұжырымдар жасады.

Тірек сөздер: экономикалық жұмылдыру, жұмылдыруды күшейту, азаматтық өнеркәсіп, әскери зауыттар, концерндер, халықаралық тәжірибе, әскери-экономикалық әлеует.

Экономиканы жұмылдыру дайындығы кез келген мемлекеттің қорғанысы мен қауіпсіздігін ұйымдастырудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Экономиканы жұмылдыру дайындығы соғыс жағдайында қарулы күштердің қажеттіліктерін барынша толық қанағаттандыру үшін мемлекеттің ел экономикасын жұмылдыруын уақтылы жүзеге асыру қабілетін сипаттайды.

Ғылыми әдебиеттерде «жұмылдыру» ұғымының бірқатар анықтамалары келтірілген. Сонымен, Г.В. Осипов келесідей анықтама береді: «Жұмылдыру дегеніміз – жеке адамның немесе әлеуметтік топтың ішкі күштерін белгілі бір міндеттерді орындауға белсендіру және шоғырландыру; төтенше саяси, әлеуметтік, экономикалық, әскери және т.б. мәселелерді шешу үшін бұқараны белсендіруге бағытталған процесс» [1].

Жұмылдыру – мемлекеттің саяси және әскери мақсаттарға қол жеткізуі үшін қолда бар күштерді, ресурстар мен құралдарды шоғырландыру және белсенді күйге келтіру мақсатында мемлекет жүргізетін бірқатар іс-шаралар.

Жұмылдырудың классикалық анықтамасын А.Г. Фонотов ұсынды: «Төтенше құралдар мен төтенше ұйымдастыру нысандарын пайдалана отырып, төтенше мақсаттарға қол жеткізуге бағдарланған дамуды жұмылдыру түрі деп атаймыз» [2]. Осы анықтамаға сүйене отырып, жұмылдырылған деп ресурстары шоғырланған және тұтас жүйе ретінде елдің өміріне қауіп төндіретін нәрсеге қарсы тұру үшін қолданылатын экономика.

Жұмылдыру экономикасы келесі белгілермен ерекшеленеді.

1. Тұтас жүйе ретінде қоғамның өмір сүруіне қауіп-қатердің болуы және оны мемлекет басшыларының түсінуі.

2. Мемлекет басшыларының осы қауіпті жоюға немесе оған қарсы тұруды көздейтін мақсат қоюы.

3. Мемлекеттік жоспарды немесе қойылған мақсатқа қол жеткізу бағдарламасын әзірлеу.

4. Тиісті мемлекеттік органдардың жоспарды немесе бағдарламаны орындау үшін қажетті ел ресурстарын жұмылдыру жөніндегі іс-қимылдарды ұйымдастыруы.

Әскери-құқықтық энциклопедиялық сөздікте «жұмылдыруды күшейту» ұғымы туралы келесі анықтама мен мәні берілген. «Жұмылдыруды күшейту – қарулы күштердің бейбіт кезеңдегі штаттар мен ұйымдастырулардан соғыс кезеңіндегі штаттар мен ұйымдастыруларға көшуі. Жұмылдыра күшейтуге: бөлімдерді жеке құраммен, жауынгерлік техникамен, қару-жарақпен, көлікпен жасақтауды және әскерлерді (әскери-теңіз флотын, әскери-әуе күштерін) мүліктің барлық түрлерімен, жанар-жағармай материалдарымен және азық-түлікпен қамтамасыз етуді; жаңа бөлімшелерді, бөлімдер мен құрамаларды қалыптастыру үшін кадрлар бөлуді; флот корабльдерін консервациядан іске қосуды және оның құрамына сауда флоты кемелерін шақыруды, сондай-ақ әскерден оралған әскерлердің жедел тағайындалған пункттеріне уақтылы кетуін ұйымдастыруды қамтиды» [3].

Экономикалық жұмылдырудың ерекшеліктеріне келесілер жатады:

- ♦ жұмылдыру іс-шараларының көп бөлігін соғысқа дейінгі кезеңге ауыстыру (соғыстың басталуы);

- ♦ әскери өнеркәсіпті күшейтуді және жабдықтауды қамтамасыз ету үшін талап етілетін материалдық резервтер мен қорлар мәнінің өсуі;

- ♦ бүкіл экономиканың жоғары жұмылдыру дайындығына күні бұрын қол жеткізу;

- ♦ бейбіт уақытта соғыс кезінде экономиканың тұрақты жұмыс істеуін арттыру жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру.

Экономикалық жұмылдыру қажеттілігі тарихи тұрғыдан салыстырмалы түрде, яғни Бірінші Дүниежүзілік соғыс кезінде, қамтамасыз ету үшін үлкен материалдық ресурстар қажет болған миллиондаған әскерлер орналастырылған кезде, жақында пайда болды.

Осылайша, Германияда азаматтық өнеркәсіпті жұмылдыру үлкен ауқымда болды: 7500-ден астам өнеркәсіптік кәсіпорын әскери мақсаттағы өнімдер өндірісіне ауыстырылды. Жұмылдыру әр түрлі салалардағы кәсіпорындарда болды: металлургия, машина жасау, автомобиль, оптикалық, химиялық және т.б. Соғыстың алғашқы кезеңінде артиллериялық қару-жарақ өндірісі Крупп пен Эдгарт зауыттарында, сондай-ақ үкімет арсеналдарында шоғырланды. Алайда, көп ұзамай бұл жұмысқа азаматтық машина жасау зауыттарын тарту қажеттілігі анықталды.

Англияда әскерге мыңдаған азаматтық кәсіпорындар тартылды. 1915 жылдың 6 желтоқсанына қарай үкіметтің бақылауында 2026, ал 1916 жылдың 1 тамызына қарай 4052 өнеркәсіптік кәсіпорын болды, ондаған жаңа әскери зауыттар салынды. Соғыс кезінде тек металл өнеркәсібінің өзінде тек армия үшін 2 870 мың жұмысшы жұмыс істеді.

Францияда тапсырмамен және қару-жарақ министрлігінің бақылауымен мыңдаған түрлі өнеркәсіптік кәсіпорындар жұмыс істеді. Жауынгерлік және әскери-техникалық жабдықтау заттарын өндіретін салалардағы жұмысшылар саны 2 млн адамға жетті. Азаматтық өнеркәсіпті соғыс қажеттіліктеріне жұмылдыру кезінде үлкен кемшіліктер болды. Олар:

- ♦ азаматтық зауыттарда әскери өндірісті ұйымдастыру мен күшейтулердің ұзаққа созылуы (1–1,5 жыл), соғысқа қажетті өнеркәсіп өніміне қойылатын талаптардың шұғылдығына сәйкес келмеуі;

- ♦ жаңа әскери зауыттарды ұйымдастыру және азаматтық кәсіпорындарды қайта жабдықтау нәтижесінде туындаған үлкен күрделі шығындардың қол жеткізілген нәтижелерге сәйкес келмеуі;

- ♦ әскери өндірістің халық шаруашылығы мен халықтың негізгі қажеттіліктерін есепке алмай күшейтілуі.

Бейбіт және әскери өнімдер арасындағы айтарлықтай алшақтықтың нәтижесінде әскери өндірісті күшейту мерзімінің кешігуінен өндірілген өнімдердің жетіспеушілігі туындады. Соғыс азаматтық кәсіпорындарды әскери өнімдерді жаппай өндіруге тез ауыстыруды талап етті. Алайда, еуропалық соғысушы елдерде азаматтық зауыттарда арнайы әскери өндірісті толық өндірістік қуатқа орналастыру үшін 10 айдан 14 айға дейін уақыт қажет болды – бұл мерзім соғыс талаптарына сәйкес келмейді.

Әскери өндірісті тез күшейтуге қандай себептер кедергі келтірді? Негізгі себептер – өндірістің қоғамдық сипаты мен жеке меншік нысаны арасындағы қайшылық, өндіріс анархиясы және тап күресі. Осы негізгі себептермен қатар техникалық тәртіп шарттары да теріс рөл атқарды. Қару-жарақ – бұл конструкциясы бойынша, бөлшектер саны бойынша күрделі машиналарды

білдіреді. Машиналар өндірісін игеру үшін кәсіпорынға ұзақ мерзімді техникалық дайындық қажет. Барлық соғысқан елдерде арнайы өлшеу құралының жетіспеушілігі байқалған, оны дайындауға 6 айдан 8 айға дейін мерзім қажет болған. Бұл жағдай әскери өндірісті күшейту қарқынының баяулауына әсер ете алған жоқ. Сонымен қоса, әскери өндірістің баяу қарқынына себеп болған маңызды факторлардың бірі – теміржол көлігінің шамадан тыс жүктемелілігі. Бұл жағдай шикізатты, отынды және дайын өнімді тасымалдауда үлкен кедергілер тудырды.

Бірінші Дүниежүзілік соғыс майданның қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесі, әскери күштердің көбеюі, ең алдымен, өнеркәсіптік өндірістің даму деңгейінен анықталатыны көрінді.

Германияда әскери өндірісті күшейту 2 кезеңге бөлінеді: біріншісі – 1914 жылдың қыркүйегінен 1916 жылдың қазанына дейін; екіншісі – 1916 жылдың қазанынан бастап, яғни «Хинденбург бағдарламасы» қабылданған күннен бастап, яғни әскери өнім өндірісінің едәуір артуымен сипатталды. Жұмылдыру жоспары бойынша винтовкалардың айлық өндірісі соғыстың бесінші айында 30 мың данаға дейін жеткізілуі керек еді. Алайда винтовкаларға деген қажеттілік соғысқа дейінгі есептеулерден едәуір асып түсті. Нәтижесінде винтовкалар өндірісі тез қарқынмен өсті.

Пулемет өндірісі келесідей өсті: 1914 жылы айына – 200 дана, 1915 жылдың аяғында – 800 дана, 1916 жылдың тамызында – 2300 дана, 1917 жылдың көктемінде – 7000 дана және 1917 жылдың күзінде – 14 000 данаға дейін өсті. Германияда винтовкалар мен пулеметтер өндірісінің мұндай өсуі машина жасау өнеркәсібінің жоғары даму деңгейіне және машина жасау кәсіпорындарының арнайы әскери зауыттармен ынтымақтастығына байланысты болды [4].

Ауыр қару-жарақ өндірісі ескі зеңбірек зауыттарының (Крупп және Спандау) үлесінде болды. 1915 жылы 4 мың, 1916 жылы – 14 мың, 1917 жылы – 24 мың, ал 1918 жылы – 22 мың мылтық оқпа шығарылды. Ең жоғары айлық өнім барлық калибрлерге 2 900 зеңбірек оқпанға дейін шығарылды [4].

Соғыс кезінде Англияда азаматтық өнеркәсіпті жұмылдыру жүргізілді және арнайы әскери зауыттар кеңейтілді. Сонымен қатар, 14 мемлекеттік әскери зауыт салынды. Қолмен ату қаруын жасау жылдан жылға артып отырды. Егер 1914 жылы 120 мың шығарылса, ал 1916 жылы – 853 мың, 1917 жылы – 1206 мың дана мылтық шығарылды. Соғыс кезінде Англияда барлығы 3854 мың винтовка жасалды.

Пулемет өндірісі 1915 жылғы 6 мың данадан 1918 жылы 120,8 мыңға дейін артты. Соғыс кезінде Англияда барлығы 239,4 мың пулемет жасалды. Мылтықтар мен пулеметтер өндірісінің өсуінің артуына қарамастан, Англия Германиядан қалып қойды.

Англия қару-жарақтар өндірісі саласында Германиядан артта қалды. Ағылшын зауыттарының айлық өнімі бар-жоғы 1050 қару-жарақ болды. Германия жыл сайын майданға 130 млн снаряд, ал Англия – 85 млн снаряд жіберіп отырды.

Оқ-дәрі өндірісі бойынша Англия соғысушы елдер арасында ай сайын 18 мың тонна өндіріп, 1-орында тұрды. Бірақ жарылғыш заттар өндірісі бойынша ол Германиядан артта қалды, онда ең жоғары айлық өнім 35 мың тонна, ал Англияда 25 мың тонна болды.

Ұшақ және мотор жасау саласында Англия Германиядан біршама алда болды. Соғыс кезінде Англияда – 47 873 ұшақ, Германияда – 47 300 ұшақ, Англияда – 52 598 ұшақ, Германияда – 44 004 ұшақ жасалды. Осылайша, ағылшын өнеркәсібі бірқатар әскери өндірістерде Германиядан артта қалды, бірақ тұтастай алғанда үлкен өндірістік әсерге қол жеткізді [4].

Францияда соғыс кезінде 2943 мың винтовка жасалды. Соғыстың басында француз армиясында 5 мың пулемет болды. Соғыс кезінде 87 мың станоктық және 290 мың қол пулеметтері жасалды.

1915 жылы қару-жарақ өндірісіне азаматтық өнеркәсіп тартылды. Француз индустриясы айлық өнімді 12 500 зеңбірекке жеткізе отырып, бар-жоғы 23 мың қару-жарақ шығарды [5].

Францияда снарядтар өндірісі Германиямен бірдей деңгейде болды. Соғыс кезінде Францияда барлығы 290 миллион снаряд жасалды. Жұмылдыру жоспары бойынша Француз оқ-дәрі зауыттарының өнімділігі күніне 24 тонна түтінсіз оқ-дәріге есептелген, бұл нақты қажеттіліктерге сәйкес келмеді және қолданыстағы оқ-дәрі зауыттарының өндірістік мүмкіндіктерінен едәуір асып түсті.

8 жаңа зауыт салынғанға дейін зеңбірекпен қамтамасыз етуде айтарлықтай қиындықтарға тап болды. Тапшылық сыртқы нарық есебінен жабылып отырды.

Жарылғыш заттардың жетіспеушілігі де сезілді. Осыған байланысты бірнеше жаңа мемлекеттік зауыттар салынды, тапсырыстардың бір бөлігі жеке кәсіпорындарға берілді. Нәтижесінде бұрын жұмыс істеп тұрған және жаңадан салынған зауыттар соғыс кезінде 320 мың тонна түтінсіз оқ-дәрі және 700 мың тонна жарылғыш заттар шығарды.

Соғыс кезінде 52,2 мың ұшақ және 92,4 мың мотор дайындалды. Ұшақтар мен моторлар өндірісінің өсуі негізінен жаңа зауыттар мен шеберханалардың салынуына байланысты болды.

Жапон экономикасы сауда балансының үнемі жетіспеушілігін бастан өткерді, ол шетелдік қарыздар мен ақша эмиссиясымен жабылып отырды және инфляцияға әкелді. XX ғасырдың екінші онжылдығының басында жағдай ушығып кетті. 1913 жылы Жапонияның сыртқы сауда айналымы 1361 млн иенді құрады, оның ішінде экспорт – 632 млн иен, импорт – 729 млн иен болды. Сонымен бірге әскери шығындар да өсті: егер 1880-ші жылдары олар ел бюджетінің шамамен 15%-ын құраса, 1901–1910 жылдар кезеңінде шығындар 48%-ға жетті [6].

Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде ЖІӨ-нің өсу қарқыны 1940 жылдардың басына дейін ең жоғары өсу кезеңі болды. ЖІӨ-нің номиналды өсу қарқыны 30%-ға жетті. ЖІӨ нақты өсу қарқыны 5–6%-дан асқан жоқ. Осылайша, ЖІӨ-нің өсуі көбінесе инфляция есебінен болды.

1913–1918 жылдары жапон экспорты 3,1 есе өсіп, 1962 млн иенді құрады, импорт 2,3 есе артып, 1668 млн иенге жетті. Еуропаға, негізінен, қару-жарақ пен әскери материалдары шығарылды (Ресей көп тұтынды), басқа аймақтарға – Еуропаға жетіспейтін өнеркәсіптік тауарлар тасып шығарылды.

АҚШ қысқа мерзімде өзінің өндірістік қуатын қажетті көлемде арттыра алмағандықтан Азиядан, Жапониядан импортты ұлғайтты. Еуропалық тауарлар азиялық және ішкі жапон нарықтарынан кете бастады, олардың орнына жапондық өндірушілер келе бастады.

Азия аймағының үлесі Жапонияның барлық сыртқы сауда операцияларының жартысы болды. Сыртқы саудада Қытайдың елеулі үлесі болды, яғни ол 1910 жылдан 1914 жылға дейінгі кезеңде экспорттың 24,7%-ын және импорттың 18,5%-ын құрады. Сонымен қатар, Қытайға жапон тоқыма өндірісінің 3/4 бөлігі келді [7].

Жапонияның жалпы өнеркәсіп өнімі соғыс жылдарында екі есе өсті. Егер Бірінші дүниежүзілік соғысқа дейін болаттың ішкі нарығын «Явата» мемлекеттік компаниясы (Yawata Iron Works) қамтамасыз етсе, соғыстың аяғында ішкі нарықта Кавасаки (Kawasaki Shipyard), дзайбацу «Мицубиси» және дзайбацу «Асано» болат өндірісі пайда болды. 1913 жылдан 1921 жылға дейін Жапонияда шойынды балқыту көлемі 300 мың тоннадан 990 мың тоннаға дейін өсті, ал тазартылмаған болатты балқыту көлемі 660 мың тоннадан 2 млн тоннаға дейін өсті; бұл ретте «Яват» өндірісінің үлесі тиісінше 61,8-ден 47%-ға дейін және 57,3-тен 29,6%-ға дейін төмендеді [8]. Өсім, сондай-ақ, қозғалтқыштар, электр қозғалтқыштары, тоқу машиналары сияқты жабдықтар өндірісінде де байқалды.

Халықаралық конъюнктура капиталдың жеткілікті шоғырлануына, мемлекеттің қолдауына, дамыған қуаттарға және шетелдік нарықтарға қол жетімділікке ие болған ірі жапон концерндеріне – дзайбацуға ерекше пайда әкелді. Осы факторлардың барлығы оларға босатылған экономикалық тауашаларды меңгеруге мүмкіндік берді. Әсіресе, «Мицуи», «Мицубиси», «Сузуки», «Фурукава» сияқты жетекші дзайбацудар үлкен пайда тапты.

Жаңа жағдайда компаниялар әртүрлі стратегияларды ұстанды. «Мицуи» және «Мицубиси» ұзақ мерзімді перспективаларға қамқорлық жасай отырып, өз күштерін жергілікті нарықтарда ерекше жұмыс жағдайларын алуға қол жеткізе отырып, шетелдік әріптестермен берік қарым-қатынас орнатуға көбірек көңіл бөлді. Сонымен қатар, қолданыстағы бизнесті ұлғайтумен қатар, олар өз құрылымын әртараптандыруды жалғастырды. «Мицуи» мен «Мицубисиден» қарама-қайшы, «Судзуки» мен «Фурукава» негізінен алыпсатарлық операциялармен айналысқан. Қысқа мерзімді стратегияны таңдау нәтижесінде соңғы екі сауда компаниясы 1920 жылдардағы қаржылық дағдарысты қиындықпен өткерді, ал «Сузуки» дзайбацу толығымен банкротқа ұшырады.

Бірінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі пайда жапон компанияларына өндірістік қуаттылықты едәуір арттыруға мүмкіндік берді. 1916–1919 жылдары компаниялардың жаңа жабдыққа арналған шығындары алдыңғы бес жылдық кезеңмен салыстырғанда 7,5 есе, ал өндірісті кеңейтуге арналған шығындар бір мезгілде 5 есе дерлік ұлғайды. Өсудің үлкен коэффициенті, әсіресе мақта өнеркәсібінде, тау-кен ісінде және теңіз тасымалында байқалды. Осылайша, Бірінші Дүниежүзілік соғыстың нәтижесінде Жапония өзінің экономикалық және геосаяси жағдайын жақсартты.

Бірінші Дүниежүзілік соғыс кезінде Батыс Еуропа мемлекеттері мен Жапонияның басқару органдарының тәжірибесі соғыс уақытында елде әскери-экономикалық жұмылдырылды жүргізудің 3 маңызды тарихи сабағын тұжырымдауға мүмкіндік береді.

1. Әскери-экономикалық жұмылдыруды басқару жөніндегі жоғарғы органды билік өкілеттіктеріне ие, неғұрлым беделді тұлға басқаруы тиіс.

2. Мұндай жұмылдырудың сәтті болуының міндетті шарты – жауды жеңу үшін қоғамның барлық салаларын, елдің барлық саяси күштерін шоғырландыруды қамтамасыз ету.

3. Әскери-экономикалық жұмылдыру органдарының құрылымы, құрамы, міндеттері мен іс-қимыл тәртібі бейбіт уақытта алдын ала айқындалуы тиіс.

Біздің ойымызша, бұл сабақтар қазіргі уақытта барлық елдер үшін, соның ішінде Қазақстан үшін де өте өзекті болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Социологиялық энциклопедиялық сөздік. Орыс, ағылшын, неміс, француз және чех тілдерінде / ред. – үйлестірушісі акад. Г.В. Осипов. – М., 1998. – С. 185: fnisc.ru/index.php?id=6556&page_... (өтініш берген күні 24.10.2020).

2 Фонотов А.Г. Ресей: жұмылдыру қоғамынан инновацияға дейін. – М., 1993. – С. 88: cyberpedia.su/3x37fd.html (өтініш берген күні 8.10.2020).

3 Әскери-құқықтық энциклопедиялық сөздік А.В. Кудашкина, К.В. Фатееваның редакциясымен – М.: Әскери қызметшілердің құқықтары үшін, 2008: search.rsl.ru/ru/record/01003371267 (өтініш берген күні 10.10.2020).

4 Дүниежүзілік соғыс цифрмен. – ОГИЗ. – 1934, 39 бет: elib.shpl.ru/ru/nodes/32190 – ... (өтініш берген күні 11.10.2020).

5 Ребуль. Франциядағы 1914–1918 жылдардағы әскери өндіріс – М. – Л.: Промиздат, 1926, 41 бет: militera.lib.ru/research/... (өтініш берген күні 13.10.2020).

6 Жапонияның экономикалық тарихының статистикалық анықтамалығы [Кингэндайни-хонкэйдзайеран]. Токио университетінің баспасы: құрастырушылар Мива Реити және Хара Акира, 2010. – Б. 99: dspace.spbu.ru/bitstream/11701/... (өтініш берген күні 9.10.2020).

7 Beasley W.G. Japanese Imperialism, 1894–95. Oxford: Claredon Press, 1987. P. 12: search.rsl.ru/ru/record/01000482607 (өтініш берген күні 11.10.2020).

8 Жапон экономикасының екі мың жылдығы [Нихонкэйдзай-нонисэннэн]. Оота Есиюки, Кавагути Хироси, Фудзия Нобуюки, Кэйсесебу баспасы, 1997. – Б. 224: cyberleninka.ru/article/n/... (өтініш берген күні 8.10.2020).

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Sotsiologiyalyk entsiklopediyalyk sözдіk. Orys, aғыlshyn, nemis, frantsuz zhәне chekh tilderinde / red. – үйлестірушісі акад. G.V. Osipov. – М., 1998. – С. 185: fnisc.ru/index.php?id=6556&page_... (өтініш берген күні 24.10.2020).

2 Fonotov A.G. Resei: zhұmyldyrу қоғамынан innovatsiyаға deіin. – М., 1993. – С. 88: cyberpedia.su/3x37fd.html (өтініш берген күні 8.10.2020).

3 Әскери-құқықтық entsiklopediyalyk sözдіk A.V. Kudashkina, K.V. Fateevanуң redaktsiyasyмен – М.: Әскери қызметшілердің құқықтары үшін, 2008: search.rsl.ru/ru/record/01003371267 (өтініш берген күні 10.10.2020).

4 Dүniezhүzilik soғыs tsifrmen. – OGIZ. – 1934, 39 бет: elib.shpl.ru/ru/nodes/32190 – ... (өтініш берген күні 11.10.2020).

5 Rebul'. Frantsiyadaғы 1914–1918 zhyldardaғы әскери өндіріс – М. – Л.: Promizdat, 1926, 41 бет: militera.lib.ru/research/... (өтініш берген күні 13.10.2020).

6 Zhaponiyanуң ekonomikalyk tarikhynуң statistikalyk anyqtamalyғы [Kingendaini-khonkeidzaieran]. Tokio universitetiniң baspasy: құрастырушылар Miva Reiti zhәне Khara Akira, 2010. – Б. 99: dspace.spbu.ru/bitstream/11701/... (өтініш берген күні 9.10.2020).

7 Beasley W.G. Japanese Imperialism, 1894–95. Oxford: Claredon Press, 1987. P. 12: search.rsl.ru/ru/record/01000482607 (өтініш берген күні 11.10.2020).

8 Zhapon ekonomikasynуң eki myң zhyldyғы [Nikhonkeidzai-nonisennen]. Oota Esiyuki, Kavaguti Khirosi, Fudziya Nobuyuki, Keisesebu baspasy, 1997. – Б. 224: cyberleninka.ru/article/n/... (өтініш берген күні 8.10.2020).

Г.Н. ДУГАЛОВА,¹

д.э.н., профессор.

Казахский университет

технологии и бизнеса¹

ОПЫТ МОБИЛИЗАЦИОННЫХ РАЗВЕРТЫВАНИЙ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ ГОСУДАРСТВ И ЯПОНИИ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В данной статье уточнено, что мобилизационная подготовка экономики является важнейшей составной частью организации обороны и безопасности любого государства. Подробно раскрыто социально-экономическое содержание таких категорий, как «мобилизация», «мобилизованность», «мобилизационная экономика», «мобилизационные развертывания» и «экономическая мобилизация». Определены основные признаки мобилизационной экономики и особенности экономической мобилизации, рассмотрены особенности экономической мобилизации. Подчеркивается, что необходимость в экономической мобилизации возникла исторически сравнительно недавно – в период Первой мировой войны, когда были развернуты многомиллионные армии, для обеспечения которых потребовались огромные материальные ресурсы. Проанализирован мировой опыт мобилизационного развертывания в годы Первой мировой войны: изучен опыт западноевропейских государств на примере Германии, Англии и Франции, а также Японии. Установлены причины, которые мешали быстрому развертыванию военного производства. Обосновывается, что мобилизационное развертывание экономики как процесс превращения военно-экономического потенциала страны в реальную оборонную мощь зависит от многих факторов, в том числе от общих экономических возможностей государства, степени готовности его экономики к переходу на режим военного времени и обеспечению своевременного производства военной продукции в необходимых объемах и ассортименте. На основе проведенного анализа автором сформулированы определенные выводы, которые могут учитываться и в настоящее время при решении задач мобилизационной экономики во многих странах, в том числе и в Республике Казахстан.

Ключевые слова: экономическая мобилизация, мобилизационные развертывания, гражданская промышленность, военные заводы, концерны, международный опыт, военно-экономический потенциал.

G.N. DUGALOVA,¹

d.e.s., professor.

Kazakh University

of Technology and Business¹

THE EXPERIENCE OF WESTERN EUROPEAN STATES AND JAPAN MOBILIZATION DEPLOYMENT DURING THE WORLD WAR I AND ITS USE IN MODERN CONDITIONS

Abstract

This article specifies that the mobilization preparation of the economy is the most important part of the organization of defense and security of any state. The socio-economic content of such categories as “mobilization”, “mobilizability”, “mobilization economy”, “mobilization deployment” and “economic mobilization” is defined in full. The main features of the mobilization economy and peculiarities of economic mobilization are defined. Features of economic mobilization are considered. It is emphasized that a need for economic mobilization arose relatively recently – during the World War I when many-millions armies were deployed, which in their turn required huge material resources. The world experience of mobilization deployment during the First World War is analyzed: the experience of Western European states is studied on the example of Germany, England and France, as well as Japan. The reasons prevented the rapid deployment of military production are established. It is established that the mobilization deployment of the economy as a process of turning the country's military and economic potential into a real defense power depends on many factors, including general economic capabilities of a state, the degree of readiness of its economy to switch to the wartime regime and ensure timely military production in the required volumes and assortment. Based on the analysis, the author formulated certain conclusions that can be considered at the present time when solving the problems of the mobilization economy in many countries, including the Republic of Kazakhstan.

Key words: economic mobilization, mobilization deployments, civil industry, military factories, concerns, international experience, military and economic potential.

ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

FTAXP 71.35.75
ӨОЖ 658.562.012

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-160-164>

Р.Е. ТАРАКБАЕВА¹,
Т.ғ.к., доцент.
«Тұран» университеті¹

«TERRA» ҚОНАҚҮЙІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақала «Тегга» қонақүйінің қонақүй бизнесінде инновациялық әдістерді енгізуге арналған. «Тегга» қонақүйіндегі мейрамханаға Apple ұсынған өнертабыс – iPad-тарды пайдалану әдеттегі ескі үлгідегі мәзірлерді алмастырып, «Тегга» қонақүйінің мейрамханалық қызметіндегі революциялық инновация болады. Инновацияны қолдану нәтижесінде мейрамхана да, меймандар да ұтады: интерактивті электрондық мәзір олардың арасындағы байланыс арнасына айналып, «Тегга» қонақүйінің әкімшілігіне тағамдар мәзірін ретке келтіріп, оған жаңа тағамдар енгізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар «Томирис» мейрамханасының жүктемесін көтерудің инновациялық әдісі QR-код болуы. QR-кодқа енгізілген «Томирис» мейрамханасының жұмыс уақыты мен байланыс ақпаратының арқасында кеңселер мен тұрғын үйлерге жеткізілуі қажет тапсырыстар көбейеді. QR-код көмегімен мейрамхана өз клиенттеріне науқандар, лотореялар, ұтыс ойындар жөнінде хабар беріп, алуан-түрлі ниеттестік бағдарламаларын іске қосып, дауыс берулер мен интерактивті сауалнамалар өткізіп, клиенттердің мейрамхана жөніндегі пікіріне тез арада қол жеткізе алатын болады. QR-код – бұл мейрамхана бизнесін ұйымдастыруда керемет нәтиже көрсететін маркетингтік инновация. Сонымен қатар екіөлшемді штрих-код шаршысы арқылы мейрамхана сайтын көрсетіп, меймандарды әлеуметтік желілердегі топтарға қосылуға, мейрамхана жаңалықтарынан тұратын ақпараттық жіберілімге жазылуға шақыруға болады. Инновациялық технологияларды қолдану арқылы «Тегга» қонақүйі жаңа ғасырдың шын мәнісінде жаңа технологияларымен, инновациялық жаңалықтарына қол жеткізеді және жоғарғы табыс көзіне бөленеді.

Тірек сөздер: инновация, қонақүй кәсіпорындары, қонақүй қызметі, инновациялық технологиялар, мейрамхана, электрондық мәзір, клиент.

Мейрамханалық инновацияларды қазір барлығы тілге тиек етіп жүр. Бизнесінің консервативті түрлерінде төңкеріс жасауды «Тегга» қонақүйінің мейрамханалық қызметтерін мысалға ала отырып қарастырайық. Бір қарағанда, мейрамханада ерекше ештеңе жасауға болмайтын сияқты. Міне – үстел, оның жанына отырып, мына тамақты жейді. Алайда, тамақты инновациялық түрде де беруге болады екен. Болғанда да, ресторатордың біртүрлі екендігі жөніндегі хабар бүтін ғаламшарды шарлап, оған көз көріп, құлақ естімеген кіріс әкелетін болады. Мейрамхана иелері тұрақты келушілердің 20%-ы ғана жалпы кірістің 80%-ын қамтамасыз ете алатынын біледі. Ал тұрақты келушілерді ұстап қалып, қатаң бәсекелестік жағдайларында жаңа клиент тарту үшін стильді интерьер мен сапалы да дәмді тағамның болуы жеткіліксіз. Осындай кезде көмекке мейрамханалық бизнестегі инновациялар келеді, олар дегеніміз – клиенттердің қонақүйдің «Томирис» мейрамханасына қайта оралғысы келіп тұратындай қызықтыратын маркетингтік қадамдар. Мысалы, бірнеше жыл бұрын мейрамханалық бизнестегі сәтті инновация болып кафеде такси шақырту немесе үстелдерді телефонмен брондау есептелетін. Сәл кейінірек тапсырысты үйге жеткізетін мейрамханалар мен әртүрлі бәйгелерден қызмет көрсетуге шегерім немесе екі адамға арналған кешкі ас ұтып алу мүмкіндігін ұсынатын мейрамханалар ең сәнді мейрамханаға айналды. Өмірімізді түрлендірген ақпараттық технологиялар мейрамханалық бизнеске инновациялардың жаңа креативін енгізді. Бүгінде туристер де, қала тұрғындары да тегін Wi-Fi қызметі бар мейрамхана, кафе не барға басымдық береді: тапсырыс дайын болғанша жұмыс істеп, поштаны тексеріп, жаңалық оқып немесе достарыңмен, туған-

туыстарыңмен сұхбаттасуға болады. Көп жағдайда мейрамханалар меймандарды теппан-аспаздың аң-таң болған жұртшылықтың алдында белгілі бір фирмалық тағам дайындайтын теппан-шоулары арқылы баурап алады. Бірақ бұл көрініс қаншалықты қызықты болғанымен, асханалық иістер мен пайдаланылған ыдыстарды көру барлығына бірдей ұнай қоймасы анық. Ғылыми-техникалық прогресс сонымен бірге мейрамхана бизнесінің теппан-инновацияларын да ұсынды: аспаздың асханадағы жұмыс орнының жанына камералар орнатылып, үстелдегі монитордан оның қимыл-әрекеттерін тек қызығушылық танытқан келушілер бақылайды.

Заманауи инновациялық технологиялардың әлемнің түрлі елдерінде енгізілу мәселесін зерттей келе, мейрамханалардың «Тетта» қонақүйі үшін пайдалы болатын жекелеген тәжірибелерін атап өткен жөн. Мысалы, австралиялық Global Mundo Tapas мейрамханасы сонау 2010 жылдың өзінде-ақ Apple-дың жаңа ойыншығының болашағы зор екенін түсініп, алғашқылардың бірі болып iPad-ты мейрамхананың электронды мәзірі ретінде пайдалана бастады. Ал калифорниялық Casa del Mar қонақүйіне қарасты Catch мейрамханасы iPad-ты басқа жағынан қолданады. Меймандарға шараптардың электронды картасы ұсынылып, ол шарапты әртүрлі параметрлары бойынша (жылы, байлам, аймақ және тағы басқа) таңдау мүмкіндігі ұсынылып қана қоймай, сусынның жергілікті асхана тағамдарымен үйлесімділігі жөнінде кеңес беріледі. Кейбір мәліметтерге сүйенсек, мейрамхана жерқоймасында шараптың екі жүзден астам сұрпы сақталуда.

Apple ұсынған өнертабыс – iPad-тарды пайдалану әдеттегі ескі үлгідегі мәзірлерді алмас-тырып, «Тетта» қонақүйінің мейрамханалық қызметіндегі революциялық инновация болады. Бұл ретте мейрамхана да, меймандар да ұтады: интерактивті электрондық мәзір олардың арасындағы байланыс арнасына айналып, «Тетта» қонақүйінің әкімшілігіне тағамдар мәзірін редакциялап, оған жаңа тағамдар енгізуге мүмкіндік береді. iPad-тағы мәзір арқылы «Тетта» қонақүйінің мейрамханасы да, мейман да бірқатар даусыз артықшылықтарға ие болады. Электрондық мәзір интерактивті, яғни мейманмен өзара әрекеттесу үшін орасан зор мүмкіндіктер ұсынады. Олар сипаттамадан бөлек тағамның суретін, атап айтсақ, тағамның әзірлену процесінің бейнесін, қосымша ақпарат т.б. орналастыру арқылы мәзірді бірегей контентпен толтыра алатын болады. Егер сіз сервистің жоғары сапалы болуына бағдарлансаңыз және де жедел қызмет көрсетуге басымдық берсеңіз, таймер қосуыңызға болады – оған қарап мейманыңыз ол тапсырыс жасаған тағам әкелінгенше қанша уақыт қалғанын біліп отыратын болады. Бұдан бөлек:

- ♦ мәзірді редакциялау әлдеқайда оңай әрі тезірек болады – жаңа тағам түрлерін қосу бағдарламаның админдік бөлігінде жүреді, кейін жаңартулар автоматты түрде бірден барлық құрылғыларға жүктеледі. Ас мәзірін қағазда басып шығару қажеттілігі жойылады;
- ♦ өз денсаулығына қарайтын адамдар үшін мәзірге калорияларды есептеп шығарып, оларды километрге айналдыратын калькуляторды интеграциялауға болады;
- ♦ клиентіңіз тағамдарды таңдағаннан соң бірден ақырғы чекті көре алатын болады, яғни бұрынғыдай ойша есептеулер жүргізіп, уақытын кетірмейді;
- ♦ ақыр соңында, iPad мейманға уақытын қысқартуға көмектеседі: тапсырысы дайын болғанша ойын ойнап, жаңалық оқып немесе жай ғана Интернетті карай тұруға болады [1].

Бизнес иелері үшін рестораторлар тобы бағдарламалық жабдық өндірушілерімен бірлесе отырып жаңа инновациялық Breadcrumb өнімін жасап шығарды. Ол – iPad-қа арналған, шынайы уақыт режимінде жұмыс істей алатын икемді қосымша. Ол кестелер мен мәзірлер каталогын атауы мен ингредиенттері бойынша қарауға, сатылым процестерін бақылауға, үстелдер ашып, тапсырыстар құрастырып, асханаға жіберуге мүмкіндік береді. Осындай инновацияның арқасында мейрамханалардағы сервис біршама жетіліп, қызмет көрсету процесі айтарлықтай жылдамдады. Аталмыш қосымшаны дәстүрлі кассалық жүйелермен жұмыс істей алатындай икемдеуге болады. Мысалы, «Тетта» қонақүйі үшін икемделген мейрамханалық қосымшаның құны шамамен 700\$ құраса, қондырғыны сатып алуға кететін болжамды шығындар 500\$ делік. Барлық жаңартулар тегін түрде жүзеге асатын болады. Сонымен бірге қосымшаның алғашында тегін пайдалануға болатын 30-күндік сынама нұсқасы бар. IT маманының жұмысы 1000\$ және ақырғы бағдарланған шығындар 2200\$ құрайды. Ең аз дегенде осындай құрылғының 10 алынуы қажет деп саналады, яғни оларға 22 000 доллар жұмсалады. Бұл функционалды шешім RK-Order-мен үйлесімді және мейрамхананы басқару жөніндегі R-Keeper V6 және V7 жүйелерімен интеграцияланады. Есептеулер бойынша, осының арқасында «Томирис» мейрамханасына

келуші жастар мен жаңа қызметтердің енгізілуіне байланысты мейрамхана жүктемесі артады. Клиент өзіне қажетті тағамдарды мәзірден тапсырыс бағанына жылжытып, тағамдарды өзі таңдайды. Ол таңдаған тағамдарының калорияларының жиынтығын және тапсырыстың жалпы сомасын көре алады. Егер осылардың біріне көңілі толмаса, оны оңайлықпен жойып, тапсырыс берілгенше басқа тағамды таңдаса болады [2].

Өз таңдауын растағаннан кейін тапсырыс жөніндегі ақпарат тағам дайындалатын орынға жіберіледі. Клиент тапсырысты күтіп отырғанда, уақытын зая кетірмей, электрондық поштасын тексеріп немесе Скайп арқылы достарымен байланысуына болады.

Электрондық мәзірдің енгізілуінің артықшылықтары: әрқашан да тағамдардың шынайы бағаларын көрсету мүмкіндігі, ол бағаларды белгілі бір апта күндері немесе тәулік ішіндегі уақытқа байланысты бекітілген шегерімдерге байланысты жүйе өзі есептеп шығарады; мәзірдің түрлі тілде ұсынылуы; қателер мен жаңылыстардың шұғыл түрде түзетілуі, жаңа тағамдар мен науқандарды қосу және т.б. iPad құны мен IT маманының жұмысы біраз шығынды талап етсе де, жаңа эксперимент жасауды ұнататын, жаны қарабайырлықтан жалығып, жаңа бірдеңе іздеп жүрген клиенттер тарапынан сұраныстың үлкен болуы арқылы тез арада орны толады.

Ақпараттық технологиялар адам өмірін әр салада жақсартып, жеңілдетеді. Адам болмысының бірегейлігі оның жақсы нәрсеге тез бауыр басып кететіндігінде. Сол себепті біз мейрамхана сервисінде өзіміз үйренген және басқа мейрамханаларда ұсынылып үлгерген жайлылықтардан шет қалсақ, бір жайсыздықты сезіне бастаймыз. Бір деңгейдегі бірнеше мейрамхана ішінен мейманның тегін Wi-Fi ұсынатын мейрамхананы таңдайтынын 100% сенімділікпен айтуға болады. Мұндай мейрамханада клиент түскі астан ләззат алып қана қоймай, демалып, әрқашан да online болу мүмкіндігіне ие болады: поштасын тексеріп, достарымен әлеуметтік желіде тілдесе алады. Қазіргі таңда мейрамхананың «Тегга» қонақүйінің «Томирис» мейрамханасындағыдай өз меймандарына Wi-Fi нүктесін тегін пайдалану мүмкіндігін ұсыну нормаға айналды. Мейрамханалық бизнес мейрамхана мәзірінде ұсынылатын тағамдармен тікелей байланысты. Шындығына келгенде мейрамханалар адамдарға олар мәдениетті түрде демалып, дәмді тамақтану үшін қажет – бұл мейрамхананың негізгі миссиясы болып табылады. Бірақ көбіне-көп дәмді тағамдар мен мінсіз сервис ұсыну жеткіліксіз болып жатады. Мейрамхана бизнесіндегі тағам инновациясы өз мәзірін меймандарға мейрамхана витринасында көрсетуге келіп тіреледі. Бұны дайын тағамдар көмегімен жасау мүмкін емес десе де болады. Тағамдардың ең сапалы деген суреттері де алға қойылған міндетті іске асыра алмайды. Витринаны ажарландырып қана қоймай, сонымен бірге жүргіншілер үшін тартымды ақпарат көзіне айналатын жалғыз әдіс – витринадағы тағамдар муляжы. Тағамдар шынайы көрініп, олардың өлшемі мен көлемі көрініп тұрады, бұған қоса олардың бағасын, әр тағамның құрамына енген ингредиенттерді көрсетіп қойса болады. Бұндай әдіс тұтынушы тұрғысынан өте ыңғайлы болып келеді. Тағамға қатысты осындай инновация «Тегга» қонақүйінің «Томирис» мейрамханасына артықшылықтар беріп, әр мейман үшін, әсіресе белгілі бір тағам түрлеріне аллергиясы бар немесе диета ұстанып жүрген адамдар үшін пайдалы болады [3].

«Томирис» мейрамханасының жүктемесін көтерудің тағы да бір инновациялық әдісі QR-код болуы мүмкін. QR-код – екіөлшемді штрих-кодты ойлап табу компаниялар мен тұтынушылардың online режимде өзара әрекеттесуі үшін шектеусіз мүмкіндіктер ашар еді. QR-кодтың ашық түсті шағын шаршы шытырманына мейрамхана бизнесінің біз білетін барлық инновацияларын, сонымен қатар көптеген жаңа мүмкіндіктерді бағдарламалап тастауға болады. QR аббревиатурасы ағылшын тілінен «жылдам қолжеткізу» деп аударылады, ал матрицалық кодтың өзі мәтін, сандар, URL-мекенжайлар, күнтізбелер, сұлбалар мен суреттер түріндегі ақпаратты үлкен көлемде сақтап қала алады. QR-кодтың танып білу жылдамдығы өте жоғары, оны кассалық чек пен мәзірден бастап әртүрлі маңдайша жазулар, тіпті кергілерге дейінгі түрлі тасымалдаушыларға енгізуге болады. Ал оны сканерлеуді болса, ұялы телефон немесе ноутбук бейнекамерасының көмегімен жүзеге асыруға болады. Клиентке табысталған шотқа орналастырылған QR-код – тамаша жарнамалық тәсіл. Ашық түсті шаршыға «Томирис» мейрамханасының тарихын, интерьер мен картиналардың шығу тегі, жасы мен авторларын кодтап тастауға болады [4].

Келушілер кәсіпорынның әр тағам жөнінде толық ақпарат беретін мәзірін асқан құлшыныспен оқып шығатын болады: ингредиенттер мен олардың пайда болуы, өңдеу кезеңдері мен әдістері, тағамдық құндылығы мен калориялылығы.

QR-кодқа енгізілген «Томирис» мейрамханасының жұмыс уақыты мен байланыс ақпаратының арқасында кеңселер мен тұрғын үйлерге жеткізілуі қажет тапсырыстар көбейеді. QR-код көмегімен мейрамхана өз клиенттеріне науқандар, лотореялар, ұтыс ойындар жөнінде хабар беріп, алуан-түрлі ниеттестік бағдарламаларын іске қосып, дауыс берулер мен интерактивті сауалнамалар өткізіп, клиенттердің мейрамхана жөніндегі пікіріне тез арада қол жеткізе алатын болады. Мейман болса, мейрамхана QR-кодын сканерлеп, өз телефонының күнтізбесіне қызығушылығын тудырған іс-шара немесе белгіленген кездесу жөніндегі ақпаратты енгізіп, олар жөнінде ешқашан ұмытпайтын болады [4].

QR-код – бұл мейрамхана бизнесін ұйымдастыруда керемет нәтиже көрсететін маркетингтік инновация. Сонымен қатар екіөлшемді штрих-код шаршысы арқылы мейрамхана сайты көрсетіп, меймандарды әлеуметтік желілердегі топтарға қосылуға, мейрамхана жаңалықтарынан тұратын ақпараттық жіберілімге жазылуға шақыруға болады. QR-кодты қонақүй үстелдеріндегі жарнамалық тіреулерге, әр мейманға «табыс етілетін» чектерге енгізсе болады. QR-кодты ұялы телефон, планшет немесе ноутбук камерасы арқылы оңайлықпен сканерлеп, гаджетіңіздің белгісіне сақтап қоюыңызға болады. Мейрамхана бизнесіндегі инновациялар көп жағдайда қосымша салымдарды талап етеді. Мейрамхана бизнесінің иелерінің қорқатыны да осы қосымша салымдар. Бірақ, бүгін пайдаға кенеліп, инновацияларға салым жасамасаңыз, ертең мейрамханаңыз шығынға батып, оған жабылу қаупі төнеді.

Қорытындылай келе, бүгінгі таңда мейрамхана үш критерий бойынша бағаланады – тағамдар сапасы, сервис деңгейі мен тағамдардың уақытында дайындалуы. «Тегга» қонақүйінде жаңа инновациялық технологиялардың енгізілуінің арқасында бұл критерийлерді іске асыру әлдеқайда оңай және жылдам болады. Қызмет көрсету саласының осындай инновацияларға қатысты танытып отырған қызығушылығы жоғары болғандықтан, «Томирис» мейрамханасы жуырда қазіргіден де жоғары жаңа деңгейге көтеріледі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Джанджугазова Е.А. Маркетинг в индустрии гостеприимства. – М.: Академия, 2007.
2. Исмаев Д.К. Основы стратегии планирования и маркетинга в туризме. – М.: ТОО «Луч», 2007.
3. Журнал «Современный отель». Туризм. – 2013. – № 9. – С. 35.
4. Морозов М.А. Информационные технологии в социально-культурном сервисе и туризме. Оргтехника: учебник (5-е издание). – М.: Издательство «Академия», 2009. – 240 с.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Dzhandzhugazova E.A. Marketing v industrii gostepriimstva. – M.: Akademiya, 2007.
2. Ismaev D.K. Osnovy strategii planirovaniya i marketinga v turizme. – M.: TOO «Luch», 2007.
3. Zhurnal «Sovremennyy otel». Turizm. – 2013. – № 9. – S. 35.
4. Morozov M.A. Informatsionnye tekhnologii v sotsial'no-kul'turnom servise i turizme. Orgtekhnika: uchebnik (5-e izdanie). – M.: Izdatel'stvo «Akademiya», 2009. – 240 s.

Р.Е. ТАРАКБАЕВА¹,
к.т.н., доцент.
Университет «Туран»¹

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСТИНИЦЫ «TERRA»

Аннотация

Статья посвящена внедрению инновационных методов в гостиничном бизнесе отеля «Тегга». Изобретение, предложенное Apple ресторану в отеле «Тегга» – использование iPad, станет революционной инновацией в ресторанной деятельности отеля «Тегга», заменив привычные меню старого образца. В результате применения инновации выигрывают как ресторан, так и гости: интерактивное электронное меню становится каналом связи между ними и позволяет администрации отеля «Тегга» корректировать меню блюд и вносить в

него новые блюда. Также инновационным методом подъема нагрузки ресторана «Томирис» является наличие QR-кода. Благодаря времени работы и контактной информации ресторана «Томирис», включенного в QR-код, увеличивается количество заказов, которые необходимо доставить в офисы и жилые помещения. С помощью QR-кода ресторан будет информировать своих клиентов об акциях, лотереях, розыгрышах, запускать различные программы лояльности, проводить голосование и интерактивные опросы, оперативно получать доступ к отзывам клиентов о ресторане. QR-код – это маркетинговая инновация, которая показывает отличные результаты в организации ресторанного бизнеса. Также через квадрат двумерного штрих-кода можно указать сайт ресторана, пригласить гостей присоединиться к группам в социальных сетях, подписаться на информационную рассылку, содержащую новости ресторана. Используя инновационные технологии, отель «Terra» получает доступ к новейшим технологиям, инновационным новшествам нового века и получает высокий доход.

Ключевые слова: инновации, гостиничные предприятия, гостиничный сервис, инновационные технологии, ресторан, электронное меню, клиент.

R.YE. TARAKBAEVA,¹
c.t.s., associate professor.
Turan University¹

WAYS TO IMPROVE THE INNOVATIVE ACTIVITY OF THE HOTEL “TERRA”

Abstract

The article is devoted to the introduction of innovative methods in the hotel business “Terra”. The invention offered by Apple to the restaurant at the “Terra” hotel – the use of the iPad will be a revolutionary innovation in the restaurant activities of the “Terra” hotel, replacing the usual old-style menus. As a result of innovation, both the restaurant and the guests benefit: the interactive electronic menu becomes a communication channel between them and allows the “Terra” hotel administration to organize the menu of dishes and add new dishes to it. Also, an innovative method of lifting the load of the “Tomiris” restaurant is the presence of a QR code. Thanks to the opening hours and contact information of the “Tomiris” restaurant included in the QR code, the number of orders that need to be delivered to offices and residential premises increases. With the help of a QR code, the restaurant will inform its customers about promotions, lotteries, sweepstakes, launch various loyalty programs, conduct voting and interactive surveys, and quickly get access to customer reviews about the restaurant. QR code is a marketing innovation that shows excellent results in the organization of the restaurant business. The use of the square of a two-dimensional barcode to specify the restaurant's website will allow to invite guests to join groups in social networks, and subscribe to a newsletter containing restaurant news. Using innovative technologies, “Terra” hotel gets access to the latest technologies, innovative innovations of the new century and receives a high income.

Key words: innovations, hotel companies, hotel service, innovative technologies, restaurant, electronic menu, client.

Трибуна молодого исследователя

МРНТИ 06.51.57:
УДК 330.322.053.3

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-165-172>

А.Б. ОТАРБАЕВА,¹

докторант.

А.А. АРУПОВ,²

д.э.н.

М.М. АБАЙДУЛЛАЕВА,³

PhD, доцент.

Казахский национальный
университет им. аль-Фараби.¹

Институт мировой экономики
и международных отношений.²

Университет «Туран»³

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТОРЫ И ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ В СФЕРЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ПОСТСОВЕТСКИХ ГОСУДАРСТВАХ

Аннотация

Авторы статьи рассматривают причины разрыва между странами СНГ и странами-лидерами в сфере цифровой экономики, а также инвестиционную привлекательность данной сферы для иностранных инвесторов. Если в прошлом столетии нефтяные и горнодобывающие предприятия были драйверами экономики, то в XXI в. цифровые технологии не только проникли во все сферы жизнедеятельности, но и стали основными движущими силами мировой экономики, чем обусловлена актуальность данной статьи. При написании статьи были использованы сравнительный анализ и исторический метод исследования событий, явлений и процессов, которые оказали существенное влияние на сложившуюся ситуацию в странах СНГ. Исследование показало, что страны СНГ являются импортерами информационно-коммуникационных технологий, а доля экспорта незначительна. Это связано со стагнацией цифровых технологий постсоветских стран, так как страны постсоветского пространства жили в социалистическом режиме почти 70 лет, который сдерживал развитие бизнеса в сфере высоких технологий. Также трудности патентования изобретений, недостаточное финансирование, отсутствие соответствующих нормативно-правовых актов, недостаточный уровень инфраструктуры еще больше увеличивают отрыв от цифровизации. Кроме того, экономика стран СНГ до сих пор ориентируется преимущественно на традиционные отрасли промышленности и низкие технологии, куда в основном направлены зарубежные инвестиции.

Ключевые слова: цифровая экономика, инвестиции, отставание, высокие технологии, постсоветские государства, инфраструктура, инвестиционная привлекательность.

«Холодная война» между двумя мировыми системами – СССР и США после Второй мировой войны послужила акселератором для развития таких наукоемких отраслей промышленности, как ракетостроение, атомная энергетика, микроэлектроника, машиностроение, боевая техника. Советский союз за всю свою историю функционирования был научным центром, где были разработаны и созданы многие высокотехнологичные и наукоемкие изобретения. Советский Союз был первой страной, отправившей человека в космическое пространство, советские инженеры изобрели первые в мире лампочки освещения, вычислительные машины, лазеры и т.д.

Однако, несмотря на наличие огромной научной базы, зачатков наукоемких отраслей промышленности, высокого индекса образованности, Советский Союз так и не смог закрепить

свои изобретения на международном уровне. И сейчас страны бывшего СССР импортируют высокие технологии из таких высокоразвитых стран, как США, Германия, Япония и т.д.

Конец XX–начало XXI в. запомнился крупномасштабными социально-экономическими и политическими изменениями постсоциалистической трансформации. Они затронули почти три десятка стран, включая страны бывшего СССР. Вследствие этого современный мир – это мир капитализма, где все страны перешли на рыночную экономику. Из этого следует, что спрос и предложение рождает мировой рынок, а не отдельное правительство, как это было при плановой экономике в СССР.

Большинство стран постсоветского пространства после приобретения независимости все еще располагают обилием полезных ископаемых, человеческим капиталом и земельными ресурсами, так почему же высокие технологии развиваются на Западе, а не в странах бывших членов СССР? Сегодня товары, запатентованные западными странами, завоевали весь мир, проникли даже в хижины африканцев и островитян южных морей, а теперь уверенно пробивают дорогу на наш формирующийся рынок.

Почему же в XXI в. иностранные инвесторы больше заинтересованы в полезных ископаемых стран СНГ, а не в развитии их цифровых технологий? Почему КНР, где преобладал коммунистический строй, так же как в СССР, смог прорваться в списки лидирующих стран по уровню цифровизации экономики и привлечь огромное количество иностранных инвестиций в сферу высоких технологий?

По показателям 2017 г. доля цифровой экономики в ВВП из стран СНГ – 6,2% только в Беларуси, России и Казахстане – 3,9%, Украине – 3%, самый низкий показатель в Кыргызстане – 0,4%, в Китае данный показатель составляет 38,2%. Все это свидетельствует о том, что в странах СНГ процесс цифровизации идет очень медленными темпами и данная отрасль не представляет особого интереса у иностранных инвесторов. В связи с этим целью данной статьи является выяснение истинных причин, лежащих в основе разрыва экономики в сфере высоких технологий между странами СНГ и крупными цифровыми игроками (США, Китаем, Западной Европой и т.д.), и привлечения прямых иностранных инвестиций в цифровую экономику стран СНГ.

Понимая всю актуальность и пользу цифровизации, такие страны, как Южная Корея, Китай, Сингапур, США и Нидерланды, активно внедряют информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) и в совокупности их доля в экспорте составляет 104%, доля экспорта ИКТ стран СНГ составляет 2,9 %, это 11 раз меньше чем показатели Сингапура (таблица 1).

Таблица 1 – Вклад в ВВП в цифровую экономику стран СНГ и других стран за 2017 г.

Страна	Доля в ВВП, %	Экспорт ИКТ, % (2017)	Импорт ИКТ, % (2017)
Нидерланды	4	11	14
Китай	38,2	27,1	22,7
США	7	9,5	14,3
Южная Корея	10,4	24,7	15
Сингапур	9	32	27,9
Узбекистан	2,2	–	–
Украина	3	0,9	5,1
Таджикистан	0,56	–	–
Россия	3,9	0,6	9,2
Молдавия	–	0,3	3,9
Киргизстан	0,4	0,1	3,7
Казахстан	3,9	0,1	5,8
Беларусь	6,2	0,7	3,3
Армения	–	0,2	4,1
Азербайджан	1,8	0,0	3,7
Примечание – Составлено авторами на основе данных The World Bank Group [1]			

В целом доля товаров ИКТ в общем экспорте товаров интеграционных объединений в 2017 г. составила 0,6%. Импорт ИКТ в странах СНГ составляет 38,8%. По импорту и экспорту ИКТ страны СНГ существенно отстают от таких развитых стран, как Сингапур, США и Нидерланды. Россия является самой зависимой от импорта ИКТ – в 2017 г. их доля составила 9,2% общего российского импорта, следом идет Казахстан – 5,8% и Армения – 4,1%. Данные показатели экспорта и импорта ИКТ и доля ВВП показывают цифровой разрыв между странами СНГ и развитыми странами в этой сфере. Кроме того, все страны-участницы СНГ являются нетто-импортерами товаров ИКТ, что обусловлено спецификой экономических моделей стран региона. Здесь стоит отметить инвестиционные вклады в сферу цифровизации, включая информационно-коммуникационные технологии.

Несмотря на то, что страны бывшего Советского Союза долгое время были под одним экономическим режимом и получили независимость примерно в одно время, экономическое развитие в нынешнее время не идентично, так же как и политика привлечения прямых иностранных инвестиций. Привлечение прямых иностранных инвестиций для развивающихся стран особенно важно, так как переход на рыночную экономику и восстановление народного хозяйства требовали не только финансовых вложений, но и опыта и менеджмента. Спустя почти 30 лет (2018 г.) в пятерку стран лидеров по привлечению ПИИ вошла Россия (13 332 млн долл. США), Казахстан (3 817 млн долл. США), Украина (2 355 млн долл. США), Туркменистан (1 985 млн долл. США) и Беларусь (1 469 млн долл. США). Однако в 2018 г. ПИИ в страны СНГ имели тенденцию к снижению, инвестиции в регион сократились на 28% (34 миллиарда долларов США). Сокращение прямых иностранных инвестиций наблюдалось в таких странах, как Российская Федерация (–48,6%), Азербайджан (–51,1%), Казахстан (–18,2%) и Украина (–9,5%). Увеличение прямых иностранных инвестиций наблюдается в Беларуси, Армении, Молдове, Таджикистане и Узбекистане. По данным 2019 г. инвестиционные потоки ПИИ в страны СНГ не идентичны (таблица 2).

Таблица 2 – Прямые иностранные инвестиции по видам экономической деятельности стран СНГ

Страны	Прямые иностранные инвестиции по видам экономической деятельности, %								
	Добыча полезных ископаемых	Обрабатывающие производства	Обеспечение электрической энергией, газом и паром, кондиционирование воздуха	Строительство	Торговля оптовая и розничная; ремонт автотранспортных средств и мотоциклов	Транспортировка и хранение	Деятельность в области информации и связи	Деятельность финансовая и страховая	Деятельность профессиональная, научная и техническая
Азербайджан	74,4%	0,5	2,9	18	–	5,8	1,5		0,1
Армения	11,61	8,3	41,15	0,07	1,66	6,01	18,6	4,64	
Беларусь		36,2		6	14,6	1	4	24	5,6
Казахстан	56,3	14,3	1	2,7	12,3	4,6	0,5	4,4	2,1
Кыргызстан	8,7	25,9	1,2	6,4	4,5	0,1	16	7,1	29,7
Молдова		17,51	35,13					15,08	
Россия	22	20	1,3	1	25,6	2,6	1,9	13	7,5
Таджикистан	66	10,8		4	2	9,3		7,1	
Узбекистан	10	36	24			1	2		
Украина		36		7,1	10,7	12,3	9,5	6,4	3,7

Примечание – Составлено авторами по данным статистического отчета стран СНГ [2].

В таких странах, как Азербайджан, Казахстан, Россия и Таджикистан, экономические интересы зарубежных инвесторов в основном направлены в добывающие отрасли, ПИИ в обрабатывающие производства доминируют в Беларуси, Кыргызстане, Молдове, Узбекистане, Украине и России. В сферу обеспечения электрической энергией, газом и паром, кондиционирования воздуха основной объем ПИИ вложили в государствах Армении и Узбекистане. В

такие отрасли, как торговля оптовая и розничная, ремонт автотранспортных средств и мотоциклов вложено больше 20% ПИИ в Российской Федерации, больше 10% в Беларуси, Казахстане и Украине. В сферу информации и связи инвестировано более 15% ПИИ в Армении и Кыргызстане, и самый низкий показатель – 0,5% в Казахстане. Если учитывать, что сегодня как для национальной, так и для региональной экономики актуальна проблема обеспечения эффективности цифровых технологий и усиления их положительного влияния на экономический рост и социально-экономическое развитие стран, привлечение ПИИ именно в эту отрасль является актуальным. Кроме того, именно привлечение ПИИ в цифровую экономику имеет особое значение в XXI в., так как основными движущими силами мировой экономики стали не нефтяные и горнодобывающие предприятия, как это было в прошлом столетии, а представители цифровой экономики – Apple Inc. (1981 млрд долл. США), Microsoft (1592 млрд долл. США), Amazon (1577 млрд долл. США), Alphabet Inc. (999,57 млрд долл. США), Alibaba (795,4 млрд долл. США) и т.д.

Среди крупнейших цифровых компаний стран СНГ можно назвать Mail.ru, Yandex, Kaspersky Lab, Megafon, Mobile TeleSystems, которые являются российскими. Однако эти софтверные компании еще не на том уровне, чтобы конкурировать с такими цифровыми гигантами, как Apple Inc., Microsoft, Amazon, Alphabet Inc., на долгосрочной перспективе.

Причина отставания в развитии цифровизации обусловлена тем, что после распада СССР страны СНГ унаследовали традиционную структуру экономики, базирующуюся преимущественно на низких технологиях, к которым можно отнести добычу полезных ископаемых, сельское хозяйство, строительство и т.д. В списке крупнейших компаний 2019 г. на территории СНГ можно назвать ГазПром (98,2 млрд долл. США), Лукойл (71,1 млрд долл. США), НОРНИКЕЛЬ (49,2 млрд долл. США), КазМунайГаз (17,3 млрд долл. США), SOCAR (1,15 млрд долл. США) и т.д., которые в основном сосредоточены в добывающей промышленности.

Занятость в странах СНГ в старых отраслях промышленности (угольная, металлургия, текстильная, нефтегазовая и т.д.) обусловлена с меньшими рисками и гарантированной доходностью.

Для начала стоит установить отличительные характеристики между высокими технологиями и низкими технологиями (таблица 3).

Таблица 3 – Отличительные стороны между высокими технологиями и низкими технологиями

Высокие технологии	Низкие технологии
Дорогая разработка	Дешевая разработка
Высокие риски (высокая конкуренция)	Низкие риски
Низкая доходность	Высокая доходность

Как видно из таблицы 3, высокие технологии характеризуются высокими рисками вследствие высокого уровня конкуренции. Это можно проследить на историческом примере.

В начале XX в. в США было зарегистрировано около трех тысяч автомобильных компаний. Однако компании Ford, во главе которой стоял дальновидный предприниматель Генри Форд, удалось уничтожить конкурентов и монополизировать автоиндустрию Соединенных Штатов. А компании это удалось сделать с помощью сокращения издержек производства, которое было достигнуто методом внедрения конвейерного производства и доступной рабочей силы. Из этого следует, что в сфере высоких технологий без инноваций и хорошего менеджмента существует очень большой риск провала.

Отставание цифровой экономики между странами СНГ и странами-лидерами в сфере цифровизации экономики (США, Германия, Япония, Китай) также обусловлено тем, что господство социалистической формации общества почти 70 лет фактически означало, что все предприятия находились под властью Коммунистической партии, а общественная собственность и невозможность социального лифта привели практически к отсутствию конкуренции в нишах рынка, вследствие чего потребность в высоких технологиях отсутствовала. Согласно Декрету СНК РСФСР «Об изобретениях», принятому в 1919 г., нельзя было получить патент на то, что разрабатывалось в процессе трудовой деятельности в государственной организации и связанной с особо важной государственной разработкой. Также патент практически невозможно было

коммерциализировать, но при этом требовалось уплачивать пошлины. Это и послужило основной причиной того, почему изобретения советских инженеров так и не получили реализации и не дошли до массового рынка.

Еще одной причиной разрыва в развитии стран СНГ в сфере цифровизации экономики является недостаточное финансирование наукоемких технологий и стартапов. В 1955 г. СССР тратил 19,9% государственного бюджета на оборону, где львиная доля уходила на ракетостроение. Например, в 1955 г. стоимость опытных образцов ракет (без снаряжения боеголовкой и другими устройствами) оценивалась: «Буря» – в 90 млн руб., Р-7 – в 60 млн руб.

В нынешних реалиях, если в западных странах юридическое лицо намеревается заняться коммерческой деятельностью, особенно в сфере высоких технологий, для финансирования проекта он привлекает инвестиции через венчурных инвесторов, краудфандинг и т.д. Однако в странах СНГ люди, заинтересованные в развитии бизнеса, чаще всего прибегают к государственным субсидиям или услугам банка, так как учредителям малого и среднего бизнеса трудно получить финансовые средства из других источников, кроме банков второго уровня. Как показывает практика, малые предприятия практически не используют в качестве института финансирования фондовый рынок из-за высокой степени недоверия к нему. Вследствие слабой конкурентной позиции основной массы малых предприятий на рынках они гораздо чаще реализуют собственные товары и услуги с отсрочкой платежа, чем получают кредиты от своих поставщиков. Следовательно, банковский кредит становится единственным вариантом внешнего финансирования.

Чаще всего новые стартаперы в сфере цифровых технологий получают кредиты от банков по более высокой ставке, так как они в зоне риска. Стоит отметить высокую ставку кредитования малого и среднего бизнеса, которую достаточно сложно посчитать. Все потому, что в зависимости от вида кредитного инструмента, суммы кредита, периода времени, на который он предоставляется, залогового обеспечения, а также валюты, в которой выдается кредит, процентная ставка в странах СНГ может изменяться от 10 до 27% годовых. К тому же иногда получить кредит вообще невозможно, так как одно из условных требований, предъявляемых к заемщикам, – проект должен функционировать не менее 6 месяцев (до 3 лет). Именно по этой причине сложно получить кредит на открытие бизнеса и разработку новых стартап-проектов [3, с. 9].

Как отмечают авторы научных публикаций, «цифровая экономика своим развитием опередила процессы нормативного регулирования правоотношений, связанных с ними, равно как и подходы к изучению и пониманию их природы и свойств. Отсутствие соответствующей законодательной базы и осторожные позиции к цифровым технологиям со стороны правительств замедляют развитие данной отрасли в странах СНГ. Например, такие финансовые инструменты, как криптовалюты, биткойны, блокчейн-технологии, технологии Big Data, некоторые виды роботизации, не полностью законодательно регулированы, так же как и беспилотные летательные аппараты: дроны, квадрокоптеры и т.д. [4, с. 731] Кроме того, отсутствие соответствующих нормативно-правовых актов влияет на скорость и процесс исполнения контрактов, работу законодательных органов, исполнение законов, связанных с ИКТ. Эти факторы влияют на инвестиционную привлекательность стран СНГ, так как инвестиционные решения компаний, занимающихся ИКТ, определяются прозрачностью и качеством режима регулирования [5].

Малую заинтересованность иностранных инвесторов в сфере ИКТ вызывает недостаточный уровень проникновения и обеспечения широкополосной связи как для развитых, так и для развивающихся стран [5]. Кроме того, для развивающихся стран СНГ создание базовой инфраструктуры широкополосной связи является одной из приоритетных задач, так как это позволит ускорить цифровое развитие и откроет ряд деловых возможностей, основанных на интернете, которые способствуют росту ВВП, не говоря о том, что качественная интернет-связь, включая 3G, 4G и 5G, Wi-Fi и WiMAX, GPS и др., способствует увеличению уровня цифровой грамотности граждан, включая автоматизированную область измерения, контроля и мониторинга всего процесса. В связи с этим правительствам нужно уделять приоритетное внимание работе над национальными инициативами в области интеллектуального подключения и искусственного интеллекта, чтобы ускорить доступ к этим технологиям [6, с. 5], так как приоритетным заданием в этой сфере в глобальном масштабе является повышение доступности к интернету, в т.ч. и ценовой.

С 2015 г. компания Huawei проводит исследования глобального индекса связи, который оценивает инвестиции в 79 развитых и развивающихся странах в сферу цифровой экономики. Согласно показателям данного центра США возглавляет данный рейтинг (рисунок 1).

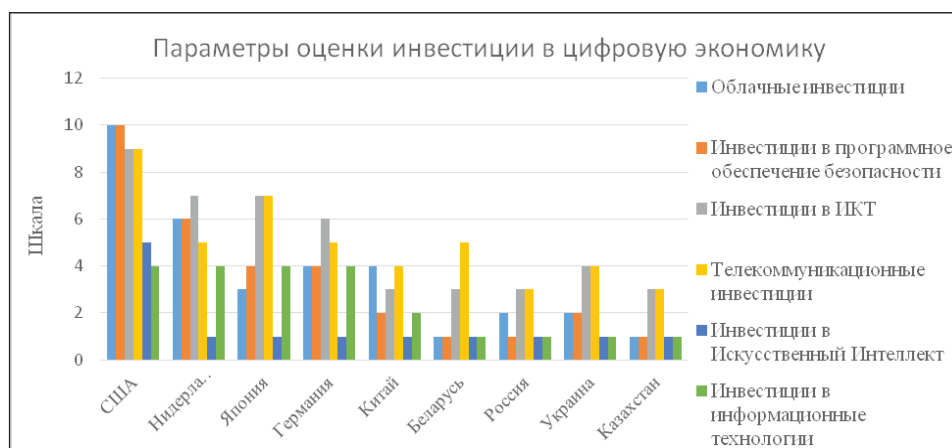

Рисунок 1 – Данные о глобальном индексе связи [7]

Как видно из рисунка 1, облачные инвестиции, инвестиции в программное обеспечение в развитых странах Запада больше чем в развивающихся. Это ассоциировано с тем, что в связи с развитием цифровых технологий также растет общий объем данных на всемирной паутине и с тем, что растет вероятность подвержения хакерским атакам. Также к положительным сторонам можно отнести высокопроизводительные серверы, высокое качество, затраты на электроэнергию относительно низкие и благоприятные климатические условия снижают затраты на охлаждение.

Анализируя вышеизложенные причины разрыва между странами СНГ и странами-лидерами в сфере цифровой экономики, можно сказать, что такое отставание уходит корнями в социалистическую эпоху. Трудности патентования изобретений, недостаточное финансирование, отсутствие соответствующих нормативно-правовых актов, недостаточный уровень инфраструктуры не только отрицательно влияют на привлекательность экономики стран СНГ для зарубежных инвесторов, но также являются основными причинами стагнации цифровых технологий в постсоветском пространстве. В настоящее время прогнозировать динамику движения ПИИ практически невозможно. Вся мировая экономика находится в неопределенности, сказываются последствия мирового карантина [8]. Несмотря на почти тридцатилетнюю историю независимости, экономика стран СНГ до сих пор ориентируется преимущественно на традиционные отрасли промышленности и низкие технологии. Как показывает статистика по экспорту и импорту ИКТ, страны СНГ являются импортерами ИКТ, а доля экспорта незначительна, что также пагубно влияет на будущее благосостояние государств в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 ICT goods exports (% of total goods exports). In: The World Bank Group. 2017. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.ICTG.ZS.UN> (date of access: 05.12.2017); ICT goods imports (% of total goods imports). In: The World Bank Group. 2017. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/TM.VAL.ICTG.ZS.UN> (date of access: 05.12.2017).
- 2 Статистический отчет стран СНГ. Армения. URL: https://armstat.am/file/article/sv_02_20a_420.pdf; Азербайджан. URL: <https://www.stat.gov.az/source/construction/?lang=en>; Белоруссия. URL: <https://www.economy.gov.by/ru/pezzultat-ru/>; Казахстан. URL: <https://bsnb.nationalbank.kz/?docid=680&switch=russian>; Киргизия. URL: <http://www.stat.kg/ru/statistics/investicii/>; Молдова. URL: https://www.bnm.md/files/PII_2019_q1_1.pdf; Россия. URL: <https://stat.uz/uploads/doklad/2019/yanvar-sentyabr/ru/5.pdf>; Украина. URL: https://dei.kyivcity.gov.ua/files/2020/2/10/Zvit_OPU_2019.pdf.
- 3 Бочарова О.Н., Потокина С.А., Ланина О.И. Особенности и проблемы банковского кредитования малого и среднего предпринимательства на современном этапе // Актуальные вопросы экономики и управления. – 2014. – № 4(062). – С. 7–11.

- 4 Бабина С.И. Цифровые и информационные технологии в управлении предприятием: реальность и взгляд в будущее // Креативная экономика. – 2019. – Т. 13. – № 4. – С. 723–742.
- 5 GSMA. African Mobile Observatory 2011: Driving Economic and Social Development through Mobile Services. GSMA, London. 2011. URL: <http://www.gsma.com/spectrum/wpcontent/uploads/2011/12/Africa-Mobile-Observatory-2011.pdf>.
- 6 Powering Intelligent Connectivity with Global Collaboration Mapping your transformation into a digital economy with GCI 2019. – P. 27.
- 7 Global Connectivity Index. URL: <https://www.huawei.com/minisite/gci/en/country-profile-de.html#cn,jp,nl>.
- 8 Арупов А.А., Отарбаева А.Б. Актуальные проблемы и перспективы инвестиционного сотрудничества Казахстана и ЕС // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – № 3(15). – С. 97–111.

SPISOK LITERATURY

1. ICT goods exports (% of total goods exports). In: The World Bank Group. 2017. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.ICTG.ZS.UN> (date of access: 05.12.2017); ICT goods imports (% of total goods imports). In: The World Bank Group. 2017. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/TM.VAL.ICTG.ZS.UN> (date of access: 05.12.2017).
2. Statisticheskii otchet stran SNG. Armeniya. URL: https://armstat.am/file/article/sv_02_20a_420.pdf; Azerbaidzhan. URL: <https://www.stat.gov.az/source/construction/?lang=en>; Belorussiya. URL: <https://www.economy.gov.by/ru/pezzultat-ru/>; Kazakhstan. URL: <https://bsbnb.nationalbank.kz/?docid=680&switch=russian>; Kirgiziya. URL: <http://www.stat.kg/ru/statistics/investicii/>; Moldova. URL: https://www.bnm.md/files/PII_2019_q1_1.pdf; Rossiya. URL: <https://stat.uz/uploads/doklad/2019/yanvar-sentyabr/ru/5.pdf>; Ukraina. URL: https://dei.kyivcity.gov.ua/files/2020/2/10/Zvit_OPU_2019.pdf.
3. Bocharova O.N, Potokina S.A., Lanina O.I. Osobennosti i problemy bankovskogo kreditovaniya malogo i srednego predprinimatel'stva na sovremennom etape // Aktual'nye voprosy ekonomiki i upravleniya. – 2014. – № 4(062). – S. 7–11.
4. Babina S.I. Tsifrovye i informatsionnye tekhnologii v upravlenii predpriyatiem: real'nost' i vzglyad v budushchee // Kreativnaya ekonomika. – 2019. – Т. 13. – № 4. – С. 723–742.
5. GSMA. African Mobile Observatory 2011: Driving Economic and Social Development through Mobile Services. GSMA, London. 2011. URL: <http://www.gsma.com/spectrum/wpcontent/uploads/2011/12/Africa-Mobile-Observatory-2011.pdf>.
6. Powering Intelligent Connectivity with Global Collaboration Mapping your transformation into a digital economy with GCI 2019. – P. 27.
7. Global Connectivity Index. URL: <https://www.huawei.com/minisite/gci/en/country-profile-de.html#cn,jp,nl>.
8. Arupov A.A., Otarbueva A.B. Aktual'nye problemy i perspektivy investitsionnogo sotrudnichestva Kazakhstana i ES // Ekonomika: strategiya i praktika. – 2020. – № 3(15). – S. 97–111.

А.Б. ОТАРБАЕВА,¹

докторант.

А.А. АРУПОВ,²

э.ғ.д.

М.М. АБАЙДУЛЛАЕВА,³

PhD, доцент.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.¹

Әлемдік экономика және

халықаралық қатынастар институты.²

«Тұран» университеті³

ШЕТЕЛДІК ИНВЕТОРЛАР ЖӘНЕ ПОСТКЕҢЕСТІК МЕМЛЕКЕТТЕРДЕГІ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА САЛАЛАРЫНДА ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫ

Андатпа

Мақала авторлары ТМД елдері мен цифрлық экономикадағы жетекші елдер арасындағы алшақтықтың себептерін, сондай-ақ шетелдік инвесторлар үшін осы саланың инвестициялық тартымдылығын қарастырады. Егер өткен ғасырда экономиканың негізгі тірегі мұнай және тау-кен өндірісі болса, ХХІ ғ. цифрлық

технологиялар өмірдің барлық салаларына еніп қана қоймай, әлемдік экономиканың негізгі қозғаушы күшіне айналды, мақаланың өзектілігін осы жағдаймен байланысты. Мақаланы жазу барысында салыстырмалы талдау және оқиғаларды, құбылыстар мен процестерді зерттеудің тарихи әдісі қолданылды, бұл ТМД елдеріндегі қазіргі қалыптасқан жағдайға әсер етумен түсіндіріледі. Зерттеу көрсеткендей, ТМД елдері ақпараттық-коммуникациялық технологияларды импорттаушылар болып табылады, ал экспорттағы үлесі шамалы. Бұл посткеңестік елдердегі цифрлық технологиялардың тоқырауымен байланысты, себебі посткеңестік кеңістіктегі елдер социалистік режимде 70 жылға жуық өмір сүріп, аталған режим жоғары технологиялар саласындағы бизнестің дамуына кедергі келтірді. Сондай-ақ, өнертабыстарды патенттеу қиындықтары, қаржыландырудың жеткіліксіздігі, тиісті нормативтік құқықтық актілердің болмауы, инфрақұрылымның жеткіліксіз деңгейі цифрландырудағы алшақтықты одан әрі арттырады. Сонымен қатар, ТМД елдерінің экономикасы бұрынғыдай дәстүрлі өндіріс пен төмен технологияларға бағытталып, шетелдік инвестициялардың басым бөлігі аталған салаға бағытталған.

Тірек сөздер: цифрлық экономика, инвестициялар, артта қалушылық, жоғары технологиялар, посткеңестік мемлекеттер, инфрақұрылым, инвестициялық тартымдылық.

A.B. OTARBAYEVA,¹

PhD student.

A.A. ARUPOV,²

d.e.s.

M.M. ABAIDULLAEVA,³

PhD, associate professor.

Al-Farabi Kazakh National University.¹

Institute of World Economy
and International relations.²

Turan University³

FOREIGN INVESTORS AND INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN THE SPHERE OF DIGITAL ECONOMY IN THE POST-SOVIET COUNTRIES

Abstract

The authors of the article consider the reasons for the gap between the CIS countries and the leading countries in the digital economy, as well as the investment attractiveness of this area for foreign investors. If in the last century, oil and mining enterprises were the drivers of the economy, then in the 21st century, digital technologies not only penetrated into all spheres of life, but also became the main driving forces of the world economy, which explains the relevance of this article. When writing the article, a comparative analysis and a historical method of researching events, phenomena and processes were used that had a significant impact on the current situation in the CIS countries. The study showed that the CIS countries are importers of ICT, and the share of exports is insignificant. This is due to the stagnation of digital technologies in post-Soviet countries, since the countries of the post-Soviet space lived in a socialist regime for almost 70 years, which hindered the development of business in the field of high technologies. Also, the difficulties of patenting inventions, insufficient funding, the lack of appropriate regulatory legal acts, an insufficient level of infrastructure further increase the gap from digitalization. In addition, the economies of the CIS countries are still oriented mainly towards traditional industries and low technologies, where foreign investments are mainly directed.

Key words: digital economy, investment, lag, high technologies, post-Soviet countries, infrastructure, investment attractiveness.

МРНТИ 06.51.57
УДК 330.322.053.3

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-173-179>

В.Л. АБРАМОВ,¹

д.э.н., профессор, г.н.с.

Н.А. АРУПОВА,¹

докторант.

А.Б. ОТАРБАЕВА,¹

докторант.

Финансовый университет
при Правительстве Российской Федерации
(г. Москва)

ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕХАНИЗМОВ ПОДДЕРЖКИ ЭКСПОРТА В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19¹

Аннотация

В статье проведена систематизация механизмов государственной поддержки экспорта в Российской Федерации в рамках национального проекта «Международная кооперация и экспорт». Показано, что в Российской Федерации функционирует сложная многоуровневая система поддержки экспорта, включающая широкий спектр финансовых и нефинансовых механизмов. Раскрыты механизмы трансформации инструментов поддержки экспорта в условиях ограничений, налагаемых пандемией коронавируса. Углубление и расширение интеграции в рамках ЕАЭС зафиксировано в качестве ключевой задачи в Концепции внешней политики всех государств-членов Евразийского экономического сообщества. Отмечается, что общими усилиями можно эффективнее бороться с последствиями мирового экономического кризиса и, по сути, всемирного карантина, вызванного последствиями Covid-19. Российский рынок составляет значительную часть для импортных поставок предприятий стран-членов Евразийского экономического союза. Это гигантский рынок сбыта разнообразной продукции. В современных условиях целесообразно развитие механизмов поддержки экспорта, направленных прежде всего на оказание адресной поддержки несырьевого неэнергетического экспорта компаний, подверженных конъюнктурным рискам, возникающим в том числе под влиянием пандемии COVID-19.

Ключевые слова: экспорт, импорт, взаимная торговля, интеграция, международная кооперация, транспортная субсидия, товарооборот.

В России в рамках реализации национального проекта «Международная кооперация и экспорт» создается единая система продвижения экспорта (ЕСПЭ), которая позволит сконцентрировать ресурсы и исключить дублирование функций. По эгидой Минпромторга России объединяются представительства РЭЦ и торгпредства в 57 странах. В группу войдут представительства ВЭБ и региональные органы, которые несколько лет назад были переданы Минпромторгом России в РЭЦ. Единая система продвижения экспорта (ЕСПЭ) предполагает функционирование «одного окна», создание центров ЕСПЭ в 11 российских регионах и семи странах. Объединенные точки присутствия работают в Индии, Узбекистане, Вьетнаме, Китае, Германии, Турции и Сингапуре. К концу 2020 г. планируется открытие центров ЕСПЭ в 52 странах и 85 субъектах РФ. Создание ЕСПЭ будет способствовать сокращению времени на поиск дистрибьюторов и даст производителям возможность выбирать потенциальных импортеров из числа надежных и проверенных РЭЦ компаний, что, в свою очередь, будет способствовать налаживанию долгосрочного сотрудничества в рамках формирования ЕСПЭ в 2019 г.

Запущен новый продукт – «Коммерческое сопровождение». Экспортоориентированные компании обеспечиваются полной поддержкой при выходе на внешний рынок. В настоящее время Минпромторг России и РЭЦ разработан дополнительный пакет предложений по мерам поддержки экспорта российских предприятий.

Еще одной мерой поддержки является транспортная субсидия, т.е. компенсация транспортных расходов при экспорте тем компаниям, чья деловая активность снизилась на фоне коронавируса.

¹ Статья подготовлена по результатам исследований, выполненных за счет бюджетных средств, по государственному заданию Финансового университета при Правительстве Российской Федерации.

Сопоставить фактические значения товарооборота России с государствами-членами ЕАЭС с целевыми можно, используя данные ФТС России (таблица 1).

Таблица 1 – Динамика торговли России с государствами-членами ЕАЭС, млрд долл. [1]

Показатель	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2019 г. Январь–июнь	2020 г. Январь–июнь
Экспорт	33,3	38,0	37,9	20,8	17,6
Импорт	17,4	18,6	19,4	11,2	9,9
Оборот	50,7	56,6	57,3	32,0	27,5
Сальдо	15,9	19,4	18,3	9,7	7,8
Целевые показатели	Базовый год	55,5	58,9		

Целевые показатели объема торгового товарооборота между Россией и государствами-членами ЕАЭС, установленные в национальном проекте «Международная кооперация и экспорт» составляют в 2018 г. 55,5 млрд долл., в 2019 г. – 58,9 млрд. долл. Согласно данным ФТС, фактический показатель превысил целевой на 1% в 2018 г., а в 2019 г. составил величину меньше целевого уровня на 3%. В январе–июле 2020 г. товарооборот России со странами ЕАЭС сократился по сравнению с аналогичным периодом 2019 г. на 14%.

Объем товарооборота в торговле России со странами ЕАЭС в январе–июле 2020 г. составил 27,5 млрд долл., что на 14% меньше аналогичного показателя 2019 г.

Таблица 2 – Взаимная торговля товарами стран ЕАЭС в 2019 г. [2]

Страна-экспортер	Страна-импортер	Объем экспорта РФ в 2019 г. (млрд долл.)	Торговый баланс 2019 г. (млрд долл.)	Доля в экспорте страны-экспортера (%)	Рост доли экспорта в 2015–2019 гг. (%)	Рост доли экспорта в 2018–2019 гг. (%)	Индекс концентрации
Россия	Все страны мира, в т.ч.:	422,8	178,9	100	10	–6	
	Беларусь	20,5	7,7	4,9	11	–6	0,43
	Казахстан	14,1	8,5	3,3	9	9	0,18
	Армения	1,7	0,9	0,4	15	25	0,12
	Киргизия	1,6	1,2	0,4	9	–5	0,22
Казахстан	Все страны мира, в т.ч.:	57,7	19,4	100	10	–5	
	Киргизия	0,6	0,4	1	9	–5	0,22
	Армения	0,009	0,002	0	131	23	0,12
	Беларусь	0,1	–0,6	0,2	26	16	0,43
	Россия	5,6	–8,5	9,7	8	9	0,08
Беларусь	Все страны мира, в т.ч.:	22,5	–9,1	100	10	2	
	Казахстан	0,7	0,6	2,9	12	10	0,18
	Армения	0,05	0,03	0,2	14	29	0,12
	Киргизия	0,04	0,03	0,2	–4	25	0,22
	Россия	12,8	–7,7	56,8	12	5	0,08
Армения	Все страны мира, в т.ч.:	2,6	–2,4	100	15	10	
	Киргизия	0,003	0,003	0,1	53	225	0,22
	Казахстан	0,005	0,002	0,2	9	–45	0,18
	Беларусь	0,02	–0,032	0,7	25	51	0,43
	Россия	0,7	–0,8	27,2	33	11	0,08

Продолжение таблицы 2

Киргизия	Все страны мира, в т.ч.:	1,9	–2,9	100	5	11	
	Армения	0,00009	–0,0005	0	20	–28	0,12
	Беларусь	0,01	–0,03	0,6	27	82	0,43
	Казахстан	0,3	–0,3	17,2	–2	37	0,18
	Россия	0,3	–1,1	13,8	21	–14	0,08

Проанализируем динамику взаимной торговли России со странами ЕАЭС. По данным ЕЭК, в 2019 г. российский экспорт в страны Союза составил 38,79 млрд долл. США, оставаясь фактически на уровне 2018 г. (38,95 млрд долл. США). Начиная с 2016 г. отмечается позитивная динамика роста российского экспорта. По отношению к странам ЕАЭС Россия традиционно на протяжении многих лет выступает чистым экспортером, что позволяет ей сохранять устойчивый профицит торгового баланса во взаимной торговле.

Основными факторами динамичного экспорта как в натуральном, так и в стоимостном выражении, по экспертным оценкам, стали формирование благоприятных условий торговли, формирование более высоких темпов роста ВВП по сравнению с Россией в большинстве стран ЕАЭС (рисунок 2).

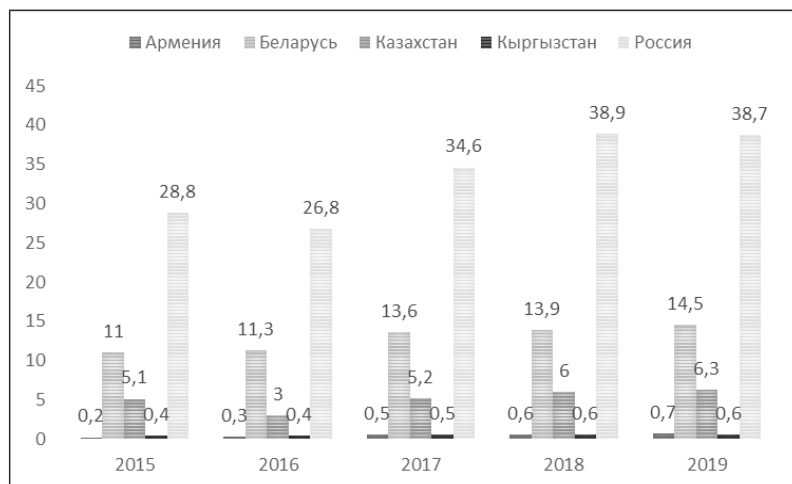

Рисунок 1 – Динамика экспорта государств-членов во взаимной торговле в рамках ЕАЭС за 2015–2019 гг., млрд долл. США [3]

Рисунок 2 – Динамика экспорта стран ЕАЭС во внешней торговле с третьими странами, млрд долл. США [4]

Несмотря на рост объемов внешнеторгового оборота Российской Федерации со странами Евразийского экономического союза, значение последнего для внешней торговли России снизилось в последние годы, как уже отмечалось, в силу значительного увеличения сырьевого экспорта. РФ играет важную роль для государств Союза – она осуществляет 84,10% экспортных поставок во взаимной торговле (рисунок 3).

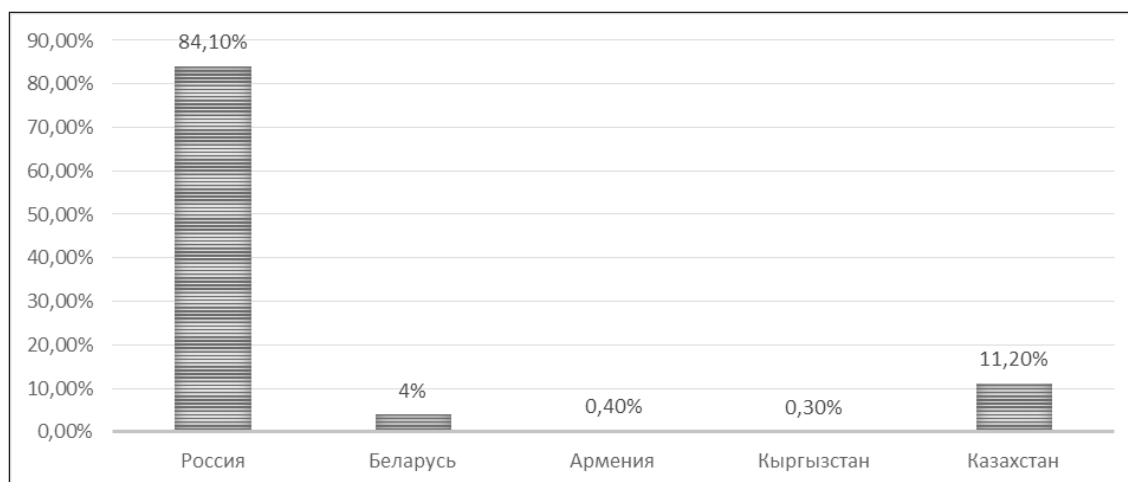

Рисунок 3 – Доля государств-членов ЕАЭС в экспорте во взаимной торговле за 2019 г., % [5]

Российский рынок составляет значительную часть для импортных поставок промышленных предприятий – партнеров по Евразийскому экономическому союзу, предоставляя гигантский рынок.

Взаимная торговля России в рамках ЕАЭС в основном базируется на торговле с Беларусью и Казахстаном. На их долю приходится значительный объем взаимного товарооборота Российской Федерации со странами Евразийского экономического союза.

Товарная структура экспорта во взаимной торговле более дифференцирована по сравнению с товарной структурой ЕАЭС во внешней торговле, где, по данным 2019 г., доля минеральных продуктов составила 65%.

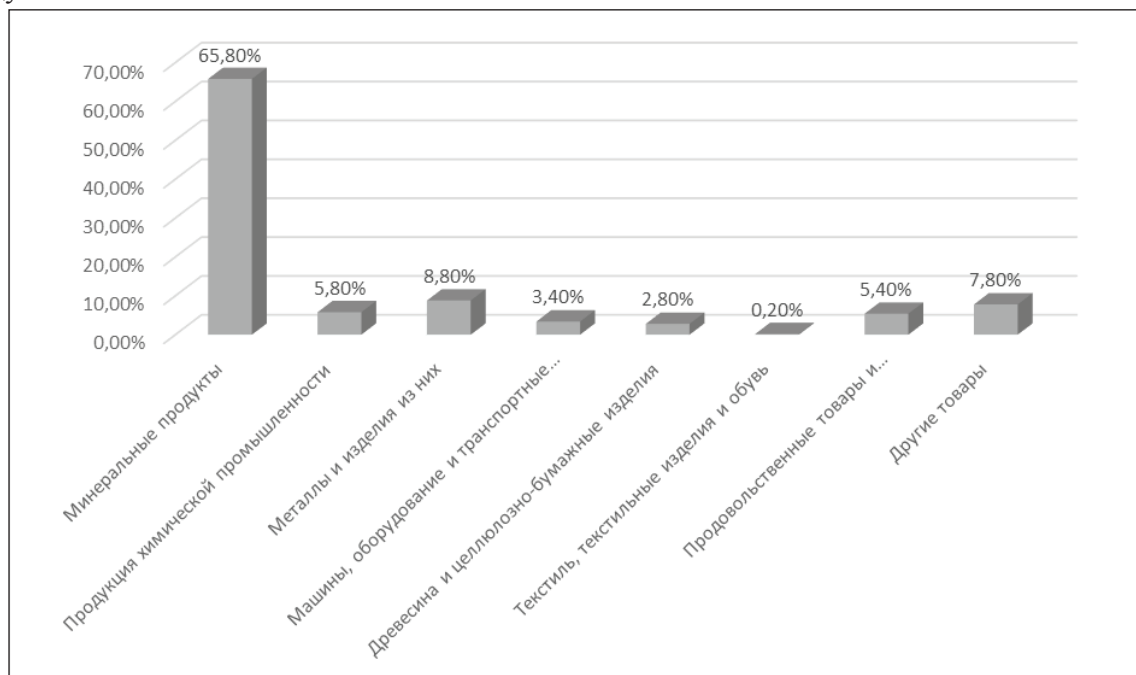

Рисунок 4 – Товарная структура экспорта ЕАЭС в третьи страны в 2019 г., % [6]

В контексте реализации национального проекта «Международная кооперация и экспорт» оценим российский несырьевой неэнергетический экспорт (ННЭ).

После пикового спада объема ННЭ в 2016 г. (109,0 млрд долл. США) отмечается позитивная динамика: объем ННЭ приблизился в 2017 г. к уровню 2014 г. (138,3 млрд долл. США), превысив его в 2018 г. (149,4 млрд долл. США). В 2019 г. также наблюдается рост на 3,8% по сравнению с 2018 г. Однако достигнутый в 2019 г. уровень ННЭ на 3% ниже целевого показателя ННЭ, запланированного в национальном проекте «Международная кооперация и экспорт» в 2019 г. (160 млрд долл.).

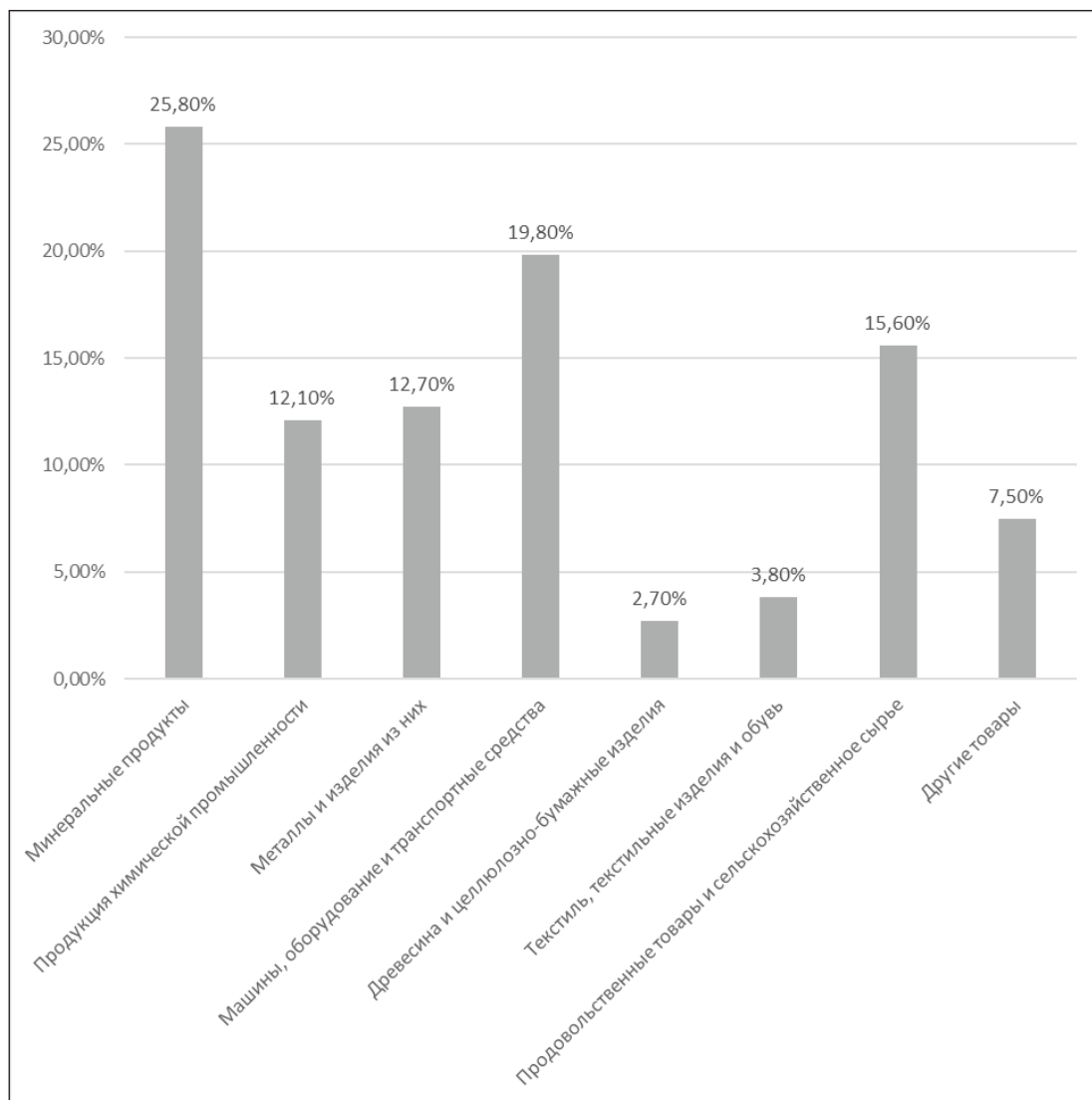

Рисунок 5 – Товарная структура экспорта во взаимной торговле ЕАЭС в 2019 г., % [7]

В целом сделанные выводы подтверждают необходимость корректировки механизмов поддержки экспорта, содержащихся в НП «Международная кооперация и экспорт». В связи с этим в настоящее время проводится пересмотр паспорта стратегического документа «Международная кооперация и экспорт». Минфин России и РЭЦ определили следующие общественно значимые результаты: «внедрение комплексной экосистемы («одно окно»); целостная программа нефинансовой и финансовой поддержки.

В Российской Федерации происходит трансформация всей системы поддержки экспорта, которая характеризуется комплексным и адресным подходом работы с экспортоориентированными субъектами хозяйственной деятельности [8].

Можно сделать вывод о том, что в современных условиях целесообразно развитие механизмов поддержки экспорта, направленных прежде всего на оказание адресной поддержки ННЭ компаний, подверженных конъюнктурным рискам, возникающим в том числе под влиянием пандемии COVID-19.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Абайдуллаева М.М., Арупов А.А., Арупова Н.А An assessment of integration effects in the Eurasian Economic union in the conditions of global challenges // Вестник университета «Туран». – Алматы: Университет «Туран». – 2019. – № 3(83). – С. 141–147.
- 2 Арупов А.А., Абайдуллаева М.М., Арупова Н.А Таможенно-транспортное обслуживание внешнеэкономической деятельности: учеб. пособие. – Алматы: Институт мировой экономики и международных отношений, Республика Казахстан, 2019. – 142 с.
- 3 Динамика экспорта государств – членов во взаимной торговле в рамках ЕАЭС: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/time_series/Pages/default.aspx.
- 4 Евразийская экономическая комиссия. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/time_series/Pages/default.aspx (дата обращения: 20.04.2020).
- 5 Евразийская экономическая комиссия. Об итогах взаимной торговли товарами Евразийского экономического союза. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat.
- 6 Евразийская экономическая комиссия. Об итогах взаимной торговли товарами Евразийского экономического союза. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/2019/Analytics_I_201912.pdf.
- 7 Евразийская экономическая комиссия. Об итогах взаимной торговли товарами Евразийского экономического союза. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/2019/Analytics_I_201912.pdf.
- 8 Арупов А.А., Абайдуллаева М.М. и др. Интеграционная политика Евразийского экономического союза: монография. – Алматы: Издательский дом «МИР», 2017. – 160 с.

LIST OF REFERENCES

- 1 Abaidullaeva M.M., Arupov A.A., Arupova N.A An assessment of integration effects in the Eurasian Economic union in the conditions of global challenges// Vestnik universiteta «Turan». – Almaty: Universitet «Turan». – 2019. – № 3(83). – S. 141–147.
- 2 Arupov A.A., Abaidullaeva M.M., Arupova N.A Tamozhenno-transportnoe obsluzhivanie vneshneekonomicheskoi deyatel'nosti: ucheb. posobie. – Almaty: Institut mirovoi ekonomiki i mezhduнародnykh otnoshenii, Respublika Kazakhstan, 2019. – 142 s.
- 3 Dinamika eksporta gosudarstv – chlenov vo vzaimnoi trgovle v ramkakh EAES: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/time_series/Pages/default.aspx.
- 4 Evraziiskaya ekonomicheskaya komissiya. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/time_series/Pages/default.aspx (data obrashcheniya: 20.04.2020).
- 5 Evraziiskaya ekonomicheskaya komissiya. Ob itogakh vzaimnoi trgovli tovarami Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat.
- 6 Evraziiskaya ekonomicheskaya komissiya. Ob itogakh vzaimnoi trgovli tovarami Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/2019/Analytics_I_201912.pdf.
- 7 Evraziiskaya ekonomicheskaya komissiya. Ob itogakh vzaimnoi trgovli tovarami Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/analytics/Documents/2019/Analytics_I_201912.pdf.
- 8 Arupov A.A., Abaidullaeva M.M. i dr. Integratsionnaya politika Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza: monografiya. – Almaty: Izdatel'skii dom «MIR», 2017. – 160 s.

В.Л. АБРАМОВ,¹

э.ф.д., профессор, а.ғ.к.

Н.А. АРУПОВА,¹

докторант.

А.Б. ОТАРБАЕВА,¹

докторант.

Ресей Федерациясы Үкіметі жанындағы

Қаржы университеті (Мәскеу қ.)¹

COVID–19 ПАНДЕМИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНДАҒЫ ЭКСПОРТТЫ ҚОЛДАУ ТЕТІКТЕРІН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ

Андатпа

Мақалада «Халықаралық ынтымақтастық және экспорт» ұлттық жобасы аясында Ресей Федерациясындағы экспортты мемлекеттік қолдау тетіктерін жүйелеу қарастырылған. Ресей Федерациясында экспортты қолдаудың көп деңгейлі кешенді жүйесі, соның ішінде қаржылық және қаржылық емес механизмдердің кең спектрі жұмыс істейтіндігі көрсетілген. Экспортты қолдау құралдарын коронавирустық пандемиямен шектеу аясында трансформациялау механизмдері анықталды. ЕАЭО шеңберінде интеграцияны тереңдету және кеңейту Еуразиялық экономикалық одаққа мүше барлық мемлекеттердің сыртқы саясат тұжырымдамасындағы шешуші міндет ретінде тіркелген. Ортақ күш – жігердің арқасында әлемдік экономикалық дағдарыстың және COVID–19 салдарынан туындаған дүниежүзілік карантиннің салдарымен тиімді күресуге болатындығы атап өтілді. Ресей нарығы Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдер кәсіпорындарының импорттық жеткізілімдерінің едәуір бөлігін құрайды. Бұл әртүрлі өнімдердің алып нарығы. Қазіргі жағдайларда, ең алдымен, конъюнктуралық тәуекелдерге ұшыраған, оның ішінде COVID–19 пандемиясының әсерінен туындайтын компаниялардың шикізаттық емес энергетикалық емес экспортына атаулы қолдау көрсетуге бағытталған экспортты қолдау тетіктерін дамыту орынды.

Тірек сөздер: экспорт, импорт, өзара сауда, интеграция, халықаралық ынтымақтастық, көлік субсидиясы, тауар айналымы.

V.L. ABRAMOV,¹

d.e.s., professor, senior researcher.

N.A. ARUPOVA,¹

PhD student.

A.B. OTARBAEVA,¹

PhD student.

Financial University under the Government
of the Russian Federation, Moscow¹

TRANSFORMATION OF EXPORT SUPPORT MECHANISMS IN THE RUSSIAN FEDERATION DURING PANDEMIC COVID–19

Abstract

The article provides a systematization of mechanisms of state support for exports in the Russian Federation within the framework of the National Project “International Cooperation and Export”. It is shown that a complex multi-level export support system operates in the Russian Federation, including a wide range of financial and non-financial mechanisms. The mechanisms for transforming export support instruments in the context of the restrictions imposed by the coronavirus pandemic are revealed. Deepening and expanding integration within the framework of the EAEU is fixed as a key task in the foreign policy Concept of all member States of the Eurasian economic community. It is noted that joint efforts can more effectively deal with the consequences of the global economic crisis and, in fact, the global quarantine caused by the consequences of Covid–19. The Russian market is a significant part of the import supplies of industrial enterprises of the EAEU partners, removing any restrictions related to the size of the market. In modern conditions, it is advisable to develop export support mechanisms aimed primarily at providing targeted support to non-profit companies that are exposed to market risks, including those arising under the influence of the COVID–19 pandemic.

Key words: export, import, mutual trade, integration, international cooperation, transport subsidy, trade turnover.

МРНТИ 06.56.14

УДК 338.141

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-180-187>

Ф.Д. ЛАРИЧКИН,¹

д.э.н., профессор.

У.С. АЛИМБЕТОВ,²

д.э.н., профессор,

член-корреспондент НИА РК.

Н.В. КРАУЗЕ,³

к.э.н., доцент.

Р.Ш. ТАХТАЕВА,²

докторант.

Институт экономических проблем
им. Г.П. Лузина ФИЦ «Кольский научный

центр Российской академии наук».¹

Казахский гуманитарно-юридический
инновационный университет.²

Восточно-Казахстанский технический
университет им. Д. Серикбаева³

ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА

Аннотация

Экономика образуется под воздействием многочисленных объективных для данной страны факторов, обеспечивающих успех нововведений. Долгосрочными детерминантами эволюции инновационного развития экономики выступают такие факторы, как размеры страны, богатство разных видов ресурсов, специфика исторического развития институтов государства и форм предпринимательской деятельности. В статье особое внимание уделено характеристике базовых факторов влияния и особенностей их проявления в экономике Казахстана. В качестве внешних ограничений инновационного развития рассмотрены тип хозяйственной системы, открытость экономической системы государства, а также место промышленного комплекса страны в международном разделении труда. Сделан вывод о том, что в условиях глобализации тенденции современного изменения экзогенных факторов инновационного развития в целом неблагоприятны для повышения инновационной активности в рамках большинства отраслей промышленности Казахстана. В качестве внутренних факторов рассмотрены конкуренция, институты и инновации. Фундаментом инновационной экономики являются знания как производственный ресурс. Представлена классификация знаний по типам знаний: базовый уровень знаний, «продвинутое» знание и инновационное знание, а также показана особая роль сетевых структур в условиях глобальной коммуникации. Целенаправленное управление системой динамичных факторов инновационного развития экономики и разработка механизмов преобразования нового знания в продуктивные и/или технологические нововведения призваны способствовать повышению эффективности этого процесса. При этом отмечается, что адаптивность институтов к инновационным процессам более важна, чем концентрация ресурсов на приоритетных направлениях отраслей промышленности.

Ключевые слова: экономическая система, конкуренция, инновации, институты, венчурное предпринимательство, научные знания, информационно-коммуникационные технологии.

Исследование развития инновационного потенциала экономики невозможно без учета исходных факторов и условий их появления, обеспечивающих успех нововведения. Экономика развивается под воздействием ряда объективных для определенной страны факторов. Сюда можно отнести площадь территории страны, богатство разных видов ресурсов, специфику исторического развития институтов государства и форм предпринимательской деятельности. Перечисленные факторы являются долгосрочными детерминантами эволюции инновационного развития экономики.

Внешние ограничения инновационного развития экономических систем определяются совокупным влиянием трех базовых факторов: типа хозяйственной системы, открытости экономической системы государства, местом промышленного комплекса страны в международном разделении труда. Влияние данных факторов на инновационное развитие экономических систем неоднозначно.

Различия в типе хозяйственной системы заключаются в способах экономической координации. В связи с этим выделяют традиционную, рыночную, плановую (централизованно управляемую) и переходную экономические системы. Отметим, что наиболее эффективной системой с позиций стимулирования инновационного развития следует признать рыночную экономику, имеющую с точки зрения неoinституциональной теории наименьшие удельные транзакционные издержки.

Современная экономическая мысль в Казахстане не возникла спонтанно, внезапно, а, как правило, появилась на имеющемся научном фундаменте, который создавала целая плеяда ученых и деятелей предыдущих поколений. Одним из них является академик Туймебай Ашимбаевич Ашимбаев, которому в 2018 г. исполнилось 100 лет со дня рождения.

В своем научном исследовании «Экономика Казахстана на пути к рынку. Тенденции и размышления», вышедшем в свет в конце 1994 г., он обобщил результаты хода экономических реформ во всем бывшем СССР и в Республике Казахстан, в частности, за период с 1965 г. до середины 1994 г. На широком историческом фоне бывшего СССР Т.А. Ашимбаев показывает как позитивные, так и негативные стороны радикальной реформы Казахстана, раскрывает причины спада производства в промышленности и создает свое научное видение узловых проблем перехода к цивилизованному рынку, подчеркивая мысль о том, что Казахстан должен строить свою экономическую политику не с Международным валютным фондом, а с Россией. Кабинет министров республики тогда во многом исходил из рекомендаций МВФ, который уделил усиленное внимание нашей стране, при этом зачастую не учитывая особенности и потребности республики. По прошествии значительного периода времени, обращаясь к трудам Т.А. Ашимбаева, все яснее понимается значение его научного предвидения. Труды Туймебая Ашимбаевича и его учеников полезны как в современных условиях, так, представляется, и в перспективе [1].

На наш взгляд, потенциально заложенные в экономике Казахстана рыночные принципы еще недостаточны для стимулирования инновационной активности предприятий. Так, инициация базовых инноваций на современном этапе развития происходит либо в сфере фундаментальной науки, либо в недрах крупных национальных корпораций, имеющих упорядоченную структуру управления и стратегические планы развития. Однако из-за низкого качества институциональной среды характер влияния этих элементов не способствует инновационному развитию экономики.

Вторым внешним фактором развития инновационного потенциала является степень открытости экономической системы, которая может влиять на данный процесс как положительно, так и отрицательно. В Казахстане существовавшая политика импортозамещения в ряде отраслей промышленности была экономически и социально оправданной при сохранении оптимальных условий ее реализации из-за низкого уровня инновационного потенциала, сложившегося в результате кризисных явлений в экономике. С другой стороны, существование полностью открытой экономической системы для Казахстана, занимающего в разделении труда место донора природных ресурсов международного направления, пока еще нежелательно.

Следует отметить, что распространенные процессы интернационализации бизнеса пока также не способствуют учету социальных приоритетов развития территорий, а исходят прежде всего из мотива максимизации прибыли национальных корпораций (интегрированных бизнес-групп) при минимальных затратах. При этом, как правило, не учитываются интересы общества, которые не могут влиять на деятельность крупных корпораций. Существующие примеры социальной ответственности бизнеса в Казахстане объясняются прежде всего использованием государственной властью на местах административных рычагов и представляют в большинстве своем локальные социальные инициативы.

Третий внешний фактор – международное разделение труда. В настоящее время формируется единое мировое научно-производственное пространство с перераспределением труда [2]. При этом роль и положение каждой страны на международном инновационном рынке определяется квалификацией и стоимостью рабочей силы. Государства, имеющие большой объем накопленного человеческого капитала, имеют более высокие темпы развития. Именно для развитых стран характерны генерирование идей, научные исследования, опытное производство, т.е. те этапы инновационного процесса, которые требуют от персонала высокой квалификации. В развивающиеся страны осуществляется перенос массового производства наукоемкой про-

дукции из-за дешевой рабочей силы и природных ресурсов, которые всегда привлекали мировые промышленные компании.

В современной экономике всепроникающим явлением стала глобализация. Особо прагматично настроенные экономисты применяют понятие глобализации в случае измерения таких глобальных процессов, как возрастающая интернационализация рынков товаров и услуг, финансовой системы, корпораций и отраслей, технологий и конкуренции, и оценки их влияния на различные стороны жизни современных государств [3].

На усиление процесса глобализации особенно влияют три фактора:

- ♦ либерализация движения капиталов, в первую очередь в области финансовых услуг;
- ♦ дальнейшее открытие рынков для торговли и инвестиций, которое имеет стимулирующее воздействие на рост конкуренции международного уровня;
- ♦ основная роль информационно-коммуникационных технологий в экономике.

В большой мере глобализацию также можно рассматривать на микроэкономическом уровне как влияние, сформированное стратегиями и поведением фирм, ответственных за усиление международных взаимодействий. На макроэкономическом уровне правительства через участие в различных международных организациях также воздействуют на глобальные процессы.

В условиях глобализации торговли товаров и услуг открываются новые и наиболее емкие рынки. Решающим фактором в создании компаниями новых стратегий является глобализация конкуренции. Глобализация технологий служит фактором быстрого распределения инноваций как через международные сети, связывающие государственные и частные исследовательские центры, так и путем схождения стандартов. И последнее, вследствие создания совместных предприятий, договоров о кооперации, стратегических альянсов, влияний и поглощений явилась глобализация корпораций и отраслей как следствие прямых иностранных инвестиций и оптимизации размещения производств. Основной консеквенцией последнего аспекта глобализации является фрагментация (специализация) производственных процессов, где различные стадии производства одного и того же товара находятся в различных странах.

В условиях адаптации к изменяющимся международным экономическим ситуациям Казахстану требуется постепенно отойти от сырьевой направленности экономики и монополизации рынков энергоносителей. Последние выступают дестабилизаторами развития экономики, так как повышение мировых цен на нефть не стимулирует сырьевые отрасли к инновациям. Кроме того, согласно поставленным целям необходима адекватная государственная экономическая политика, в которой приоритетными направлениями должны быть поддержка научных исследований, развитие образования и здравоохранения.

Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что в условиях глобализации существующие внешние факторы не способствуют инновационному развитию страны с его несбалансированным типом, а тенденции современного изменения экзогенных факторов инновационного развития в целом неблагоприятны для повышения инновационной активности в рамках большинства отраслей промышленности Казахстана.

К внутренним факторам обновления экономической системы относят конкуренцию, институты и инновации. Рассмотрим первый внутренний фактор – конкуренцию. В современных условиях расстановка акцентов конкурентной борьбы товаропроизводителей перемещается с продуктового и ресурсного уровня на уровень более эффективного продвижения нового продукта.

Для оценки факторов, влияющих на конкурентоспособность промышленности или региона, наиболее признанной представляется кластерная теория М. Портера. В разработанной им системе детерминант конкурентного преимущества стран, получившей название «конкурентный ромб», к преимуществам относятся факторные условия производства (природные ресурсы, капитал, человеческие ресурсы, инфраструктура и другие); условия внутреннего спроса (качество и объемы спроса на рынке); вспомогательные и обслуживающие отрасли (кластеры отраслей); стратегия и структура фирм, внутриотраслевая конкуренция [4].

Роль кластеров в повышении конкурентоспособности промышленности очевидна, они становятся точками роста внутреннего рынка, стимулируют развитие других отраслей экономики и создают экспортную базу страны.

За последние семь лет можно наблюдать рост ВВП Казахстана в реальном выражении, исходя из данных Министерства национальной экономики РК: ВВП Казахстана составил

58 786 млрд тенге и свидетельствует о повышении на 3,9% в 2018 г. и на 4,3% за девять месяцев 2019 г. ВВП от производства товаров составил 38,3% (28,7% которых – промышленное производство), производство услуг – 54,4%, налоги на товары – 7,3%. Причинами этого послужили инвестиционная активность, рост доли малого и среднего бизнеса в ВВП и внутренний спрос, также сюда можно отнести восстановление объемов добычи нефти.

Согласно данным отчета «DoingBusiness 2020: обучение и реформы» можно отметить, что по ведению бизнеса Казахстан входит в Топ–30 стран мира.

По результатам рейтинга Всемирного банка DoingBusiness 2020 видно, что Казахстану присуще 25-е место, при этом улучшение рейтинга в сравнении с предыдущим годом произошло по трем показателям (таблица 1). Казахстан опережает в рейтинге такие страны, как Австрия (27-е место), Япония (29-е место), Испания (30-е место), Китай (31-е место) и Франция (32-е место). Также Казахстан лидирует среди стран Евразийского экономического союза: Россия (28-е место), Беларусь (49-е место), Армения (47-е место) и Кыргызстан (80-е место) занимают более низкие позиции в рейтинге.

Вторым внутренним фактором являются институты. Конкуренция как важный фактор и механизм инновационного развития экономической системы стимулирует процессы создания институтов, которые позволяют за счет снижения транзакционных издержек преодолевать «провалы рынка».

Можно выделить три основных инструмента достижения государственных целей при взаимодействии государства, науки и промышленности: государственный контракт; грант; кооперативное соглашение [5]. С учетом расширенной трактовки институциональной инновационной политики указанные инструменты могут использоваться не только государством, но и конкретными предприятиями и их объединениями.

Таблица 1 – Казахстан в рейтинге «DoingBusiness» Всемирного банка

Индикатор	2019 г.	2020 г.	Ухудшение/ улучшение
Открытие предприятий	36	22	+14
Получение разрешений на строительство	35	37	–2
Присоединение к электрическим сетям	76	67	+9
Регистрация собственности	18	24	–6
Получение кредитов	60	25	+35
Защита миноритарных инвесторов	1	7	–6
Налогообложение	56	64	–8
Международная торговля	102	105	–3
Обеспечение исполнения контрактов	4	4	0
Разрешение неплатежеспособности	37	42	–5
Примечание – Составлено на основе источника «Отчет Всемирного банка «DoingBusiness 2020».			

В структуре мотивов создания частных институтов в инновационной сфере преобладает мотив снижения транзакционных издержек. Так, институты интеграции (финансово-промышленные группы, транснациональные компании и др.) и кластеры, как правило, обладающие богатыми источниками сырья, огромными финансовыми ресурсами, контролируют крупные рынки, обеспечивают технический прорыв. К сожалению, в Казахстане крупные промышленные объекты находятся либо полностью, либо частично в управлении иностранных инвесторов. Поэтому затраты на технологические инновации у них ограничиваются импортом машин и оборудования.

Развитие предпринимательского сектора в научной сфере в виде малых технологических и инновационных фирм является необходимым условием адаптации научной сферы к рыночной экономике, формирования современных механизмов коммерциализации результатов научных исследований и разработок. В развитых странах именно малые предприятия обеспечивают больше половины всех инноваций.

В Казахстане сложилась такая система создания малых инновационных предприятий, по которой они привязываются к крупным научно-исследовательским институтам. Так, при

национальных научных центрах по комплексной переработке минерального сырья, биотехнологии, ядерной технологии, радиоэлектронике и связи, аграрных исследований, а также ряде отраслевых НИИ были созданы 45 новых малых предприятий [6].

Выпуск на рынок абсолютно нового продукта – привилегия венчурного предпринимательства, которое является основным источником инновационного развития и связующим звеном между большой наукой, производством и рынком. Существенная роль в поддержке венчурного предпринимательства принадлежит венчурному капиталу.

Третьим внутренним фактором развития инновационного потенциала являются не только технологии и инновации, но и научные знания. В эпоху инновационной экономики экономическая политика базируется на таких фундаментальных принципах, как:

- ♦ создание благоприятного инвестиционного климата и поощрение инвестиций, особенно в высокотехнологичные производства;
- ♦ развитие науки и технологий в качестве важнейшего ресурса, питающего экономический рост;
- ♦ создание и поддержка конкурентных условий для всех экономических агентов с целью поощрения инноваций и роста производительности труда;
- ♦ формирование трудовых ресурсов, способных к адаптации к быстроменяющимся условиям и имеющих навыки управления возникающими рисками;
- ♦ стимулирование гибкой институциональной среды, прежде всего государственного управления в области науки и образования [7].

Знание как производственный ресурс хозяйствующего субъекта превратился в фундамент инновационной экономики. С этой точки зрения знания можно классифицировать на следующие три типа: базовый уровень знаний, «продвинутое» знание и инновационное знание.

Первый тип представляет собой базовый уровень знаний, который в той или иной профессиональной сфере в соответствии с установленными стандартами качества производимых товаров или оказываемых услуг требуется для начала производственной деятельности. Представленный тип знаний исполняет роль «входного» барьера, который необходимо преодолеть впервые появляющимся в отрасли или на рынке фирмам (предприятиям). Будучи базовым, этот уровень знаний предполагается в наличии у всех участников рассматриваемой отрасли и поэтому в общем случае он не дает фирме каких-либо серьезных конкурентных преимуществ.

Второй тип получил название «продвинутое» знание. Оно обеспечивает фирме конкурентные преимущества в сравнении с остальными участниками рынка. Источниками получения выгод для обладателя данного уровня знаний являются использование более эффективных по сравнению с конкурентами технологических способов производства стандартной продукции, обеспечение высокого качества изготавливаемых продуктов, дифференциация предлагаемых товаров (работ, услуг).

Третий тип – это инновационное знание. Оно позволяет фирме не только применять принципиально новые технологии производства существующих видов продукции, изготавливать новые продукты, но и, что особенно важно с точки зрения конкурентной борьбы, оказывать существенное влияние на структуру рассматриваемого рынка, изменять правила игры на нем и, как следствие, соотношение сил среди участников.

Информационный поиск назревающих инноваций в условиях глобализации предполагает использование современных информационно-коммуникационных технологий. Образующиеся в экономике знаний электронные сети уже не ограничены какими бы то ни было пространственными границами и временными рамками. Развитие сетевых структур в условиях глобальной коммуникации размывает национальные законодательные и иные институциональные барьеры. Уже экономическая целесообразность заставляет правительства отдельных стран преодолевать имеющиеся разногласия и стремиться к гармонизации экономических и социальных условий, обеспечивающих в конечном счете производство, распространение и применение знаний.

Таким образом, система факторов инновационного развития экономики представляет собой динамичное, взаимозависимое образование, в котором преобразовательные возможности каждого из них периодически могут изменяться. Данное базовое положение позволяет получить ответ на вопрос, сколько и какого качества, каких ресурсов, в каком их пропорциональном сочетании необходимо ввести в воспроизводство инноваций, а также какие можно ожидать

социально-экономические эффекты. На практике это чрезвычайно актуализирует проблему исследования и внедрения реальных механизмов преобразования нового знания в продуктивные и/или технологические нововведения, поиска путей повышения эффективности этого процесса.

В заключение хотелось бы отметить, что в нашей стране только предстоит разработать механизм формирования конструктивного отношения в обществе к нововведениям как особо значимой личной и общественной ценности, заложить основы для здоровой конкуренции в различных сферах деятельности, причем в очень сжатые сроки, чтобы не остаться страной «догоняющего» развития.

При этом следует учитывать, что адаптивность институтов к инновационным процессам важнее концентрации ресурсов на приоритетных направлениях отраслей промышленности. Поэтому необходимо сконцентрировать ресурсы в области создания благоприятной предпринимательской среды и развития личности, приоритетными направлениями должны стать укрепление государственных институтов и социальной сферы (образование и здравоохранение). Это обусловлено тем, что количество идей, используемое для создания нововведений, поиск технических решений напрямую зависит от состояния интеллектуального потенциала страны. Поэтому важнейшими факторами инновационного развития экономики должны стать достаточная обеспеченность страны научно-педагогическими кадрами, наличие достаточного количества научно-технических и образовательных учреждений, достаточное финансовое обеспечение науки и образования, эффективная система управления и информатизации. В совокупности эти факторы являются той силой, которая дает возможность трансформации созданного нового знания в востребованный обществом готовый результат.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 О чем думают экономисты. Беседы с Нобелевскими лауреатами / под ред. Поля Самуэлсона и Ульяма Баркетта: пер. с англ. – 2-е изд. – Москва, 2010. – 373 с.
- 2 Бегентаев М.М. Приоритеты научно-инновационной политики государства в условиях углубления рыночных преобразований: материалы республиканской конференции. – Павлодар: ПТУ, 2015. – С. 78–83.
- 3 Measuring Globalisation. OECD Handbook on Economic Globalisation Indicators. – OECD, Paris, 2016. P. 195–214.
- 4 Островский Н.А. Критерии устойчивого развития: муниципальные аспекты. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 184 с.
- 5 Основные направления социально-экономической политики Правительства Российской Федерации на долгосрочную перспективу // РФ сегодня. – 2008. – № 6. – С. 15–29.
- 6 Competing Through Innovation and Learning: Industrial Development Report 2002-2011 // UNIDO (United Nations Industrial Development Organization). Vienna, 2014. P. 195–220.
- 7 Kaplinsky R. Spreading the Gains from Globalization: What Can Be Learned from Value Chain Analysis? // IDS Working Paper 110. – Sussex, UK, 2014. P. 259–281.

SPISOK LITERATURY

- 1 O chem dumayut ekonomisty. Besedy s Nobelevskimi laureatami / pod red. Polya Samuelsona i Ul'yama Barketta: per. s angl. – 2-e izd. – Moskva, 2010. – 373 s.
- 2 Begentaev M.M. Prioritety nauchno-innovatsionnoi politiki gosudarstva v usloviyakh uglubleniya rynochnykh preobrazovaniy: materialy respublikanskoi konferentsii. – Pavlodar: PTU, 2015. – S. 78–83.
- 3 Measuring Globalisation. OECD Handbook on Economic Globalisation Indicators. – OECD, Paris, 2016. P. 195–214.
- 4 Ostrovskii H.A. Kriterii ustoichivogo razvitiya: munitsipal'nye aspekty. – M.: INFRA-M, 2015. – 184 s.
- 5 Osnovnye napravleniya sotsial'no-ekonomicheskoi politiki Pravitel'stva Rossiiskoi Federatsii na dolgosrochnuyu perspektivu // RF segodnya. – 2008. – № 6. – S. 15–29.
- 6 Competing Through Innovation and Learning: Industrial Development Report 2002-2011 // UNIDO (United Nations Industrial Development Organization). Vienna, 2014. P. 195–220.
- 7 Kaplinsky R. Spreading the Gains from Globalization: What Can Be Learned from Value Chain Analysis? // IDS Working Paper 110. – Sussex, UK, 2014. P. 259–281.

Ф.Д. ЛАРИЧКИН,¹

э.ғ.д., профессор.

У.С. АЛИМБЕТОВ,²

э.ғ.д., профессор, ҚР КҒА корреспондент-мүшесі.

Н.В. КРАЗЕ,³

э.ғ.к., доцент.

Р.Ш. ТАХТАЕВА,²

докторант.

Г.П. Лузин атындағы ФЗО «Ресей Ғылым академиясының
Кольский ғылыми орталығы».¹

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті.²

Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті³

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫ МЕН ШАРТТАРЫ

Андатпа

Экономика жаңа енгізілімдердің сәттілігін қамтамасыз ететін белгілі бір ел үшін көптеген объективті факторлардың әсерінен қалыптасады. Елдің мөлшері, ресурстардың барлық түрлерінің байлығы, мемлекеттік институттардың тарихи даму ерекшелігі және кәсіпкерлік қызмет нысандары экономиканың инновациялық дамуы эволюциясының ұзақ мерзімді детерминанттары болып табылады. Мақалада негізгі әсер ету факторларының сипаттамасына және олардың Қазақстан экономикасындағы көріну ерекшеліктеріне ерекше назар аударылған. Инновациялық дамудың сыртқы шектеулері ретінде мыналар қарастырылады: шаруашылық жүйенің түрі, мемлекеттің экономикалық жүйесінің ашықтығы, сондай-ақ елдің өнеркәсіптік кешенінің халықаралық еңбек бөлінісіндегі орны. Жаһандану жағдайында инновациялық дамудың экзогендік факторларының қазіргі заманғы өзгеру үрдістері тұтастай алғанда Қазақстан өнеркәсібінің көптеген салалары шеңберінде инновациялық белсенділікті арттыру үшін қолайсыз деген тұжырым жасалды. Ішкі факторлар ретінде: бәсекелестік, институттар және инновациялар қарастырылады. Инновациялық экономиканың негізі – бұл білім өндірістік ресурс ретінде. Білім түрлері бойынша білімді жіктеу ұсынылған: білімнің базалық деңгейі, «озық» білім және инновациялық білім, сондай-ақ жаһандық коммуникация жағдайында желілік құрылымдардың ерекше рөлі көрсетілген. Экономиканың инновациялық дамуының динамикалық факторлары жүйесін мақсатты басқару және жаңа білімді өнімге және/немесе технологиялық инновацияларға айналдырудың нақты тетіктерін игеру осы процестің тиімділігін арттыруға ықпал етуге арналған. Бұл ретте институттардың инновациялық процестерге бейімделуі өнеркәсіп салаларының басым бағыттарына ресурстарды шоғырландырудан гөрі маңызды екені атап өтілді.

Тірек сөздер: экономикалық жүйе, бәсекелестік, инновациялар, институттар, венчурлық кәсіпкерлік, ғылыми білім, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

F.D. LARICHKIN,¹

d.e.s., professor.

U.S. ALIMBETOV,²

d.e.s., professor, corresponding member of NIA RK.

N.V. KRAUSE,³

c.e.s., associate professor.

R.SH. TAKHTAEVA,²

PhD student.

G.P. Luzin Institute for Economic Studies – Subdivision
of the Federal Research Centre “Kola Science Centre
of the Russian Academy of Sciences”.¹

Kazakh Humanitarian Law Innovation University.²

D. Serikbaev East Kazakhstan Technical University³

FACTORS AND CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE POTENTIAL

Abstract

The economy is formed under the influence of numerous objective factors for a given country that ensure the success of innovations. Long-term determinants of the evolution of innovative economic development are such factors

as the size of the country, the wealth of different types of resources, the specifics of the historical development of state institutions and forms of business activity. The article pays special attention to the characteristics of the basic factors of influence and features of their manifestation in the economy of Kazakhstan. The type of economic system, the openness of the state's economic system, and the place of the country's industrial complex in the international division of labor are considered as external limitations of innovative development. It is concluded that in the context of globalization, the trends of modern changes in exogenous factors of innovative development are generally unfavorable for increasing innovation activity in most industries of Kazakhstan. Competition, institutions, and innovation are considered as internal factors. The foundation of an innovative economy is knowledge as a productive resource. The classification of knowledge by types of knowledge is presented: basic level of knowledge, "advanced" knowledge and innovative knowledge, and the special role of network structures in global communication is shown. Purposeful management of the system of dynamic factors of innovative development of the economy and development of mechanisms for converting new knowledge into product and / or technological innovations are designed to improve the efficiency of this process. At the same time, it is noted that the adaptability of institutions to innovative processes is more important than the concentration of resources on priority areas of industries.

Key words: economic system, competition, innovation, institutions, venture entrepreneurship, scientific knowledge, information and communication technologies.

IRSTI 06.71.03

UDC 334.012

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-188-194>

B.M. BAYADILOVA,¹

PhD student.

A.A. AMANBAYEVA,¹

PhD, senior lecturer.

A.S. KOICHUBAYEV,²

PhD, acting associate professor.

Kazakh Humanitarian Law Innovative University.¹

Shakarim State University of Semey²

FOREIGN EXPERIENCE IN THE FORMATION OF AN INNOVATIVE ENVIRONMENT FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM SIZED ENTERPRISES

Abstract

The article examines the efficiency of various international expertise in adopting the innovative environment among small and medium-sized enterprises sector and creating similar innovative potential in Kazakhstan. SMEs sector is considered a vital part of any single economy of the world, there a lot of explanations on this situation, such as an increase of job opportunities and rise of GDP; therefore there is a huge number of different practices implemented in order to increase the efficiency and benefits of this market. In addition, this research describes not only possible measures to improve the business environment for small and medium-sized enterprises (SMEs) in general, but also concrete measures aimed at directly stimulating SMEs. While some developed countries introduced the newest innovative financial platforms such as getting SMEs in IPO, developing countries can still use the opportunities to fight against poverty in cooperation with international organizations that provide world-class training for SMEs. Additionally, the significance of a digitalization of operational processes of SMEs is emphasized. Although different practices can make a significant contribution on their own, it is argued that the policies of creating an innovative environment should be multi-sided, involving different activities implemented simultaneously, not only focusing on governmental support, but also innovating new independent projects with the help of the government. The conclusions received in this research provides the basis for the adoption of these methods and practices in the development of small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan and Central Asian countries.

Key words: business support, international projects, digitalization, business diversification, innovation potential, small and medium-sized businesses, efficiency.

Small and medium-sized enterprises (hereinafter referred to as SMEs) are the predominant figures in every single economy of the world, performance of which act as the main demonstrator of the economic situation of the country as a whole. There is no unified definition of SMEs, yet for the sake of simplicity, this paper will determine the small enterprises as businesses that consist of 10-100 employees, and medium enterprises as ones ranging from 100–250 laborers. The impact of SMEs on the economic indicators of the countries is undoubted. The recent report of OECD [3, p. 6] reveals that they are the irreplaceable form of businesses, accounting for approximately 99% of all firms, 70% of all jobs, and 50% and 60% of value-added on average in OECD area. The same trend can be observed in emerging markets, where SMEs constitute about 45% of total employment and 33% of GDP. The mentioned numbers can act as the underlying justification of the idea that the support of the development of SMEs is one of the primary focuses of all markets.

Even though the SME sector is becoming one of the fast-growing economies in most parts of the world, the trend is not the same for all states. Take for example Kazakhstan, which, despite the fact of availability of government support through financial grants and favorable infrastructure based on specialized quasi-sovereign organizations, still has its SMEs contributing only to 25% of GDP and 30% of total employment in comparison with OECD countries [3, p. 46]. The progress of latter states that can be viewed at present times, however, could not be achieved without government inputs and innovative strategies. Therefore, the paper's primary focus is to analyze the experience of different states in the creation of an innovative environment and potential for their SMEs to show how multi-sided attempts can lead to the fostering of the economic growth of the markets generally. The paper's

purpose is to demonstrate how the experience of countries with different economic situations can contribute to the policy-making of the development of SMEs.

The paper is divided into two segregated parts, analyzing strategies prevailing for the developed countries, such as Germany or Canada in the first one. The second part is focused primarily on developing countries and their cooperative sources to improve the business environment. The work finally concludes that to achieve the highest level of innovative potential in SMEs sector, multi-sided attempts should be implemented where multiple policies will act simultaneously.

Lessons from developed countries. The following section will evaluate the experience of developed countries, such as Canada, China, and Germany, in the creation of an innovative environment and fostering innovative potential for their SMEs through providing the easier and more profitable access to financing and appropriate educational campaign to increase the business spirit among their citizens.

According to the data presented in Asian Development Bank's [7] thematic evaluation, both small and medium-sized businesses regard access to finance as the second most important obstacle, after the informal sector, in their performance. This problem was mainly fostered by the lack of suitable collateral from the owners of those start-up projects or limited trust of banks in their ability to repay. As the reflection of this problem, the very new term named Multilateral Trading Facility (hereinafter referred to as MTF) was introduced in many of the leading exchanges of the world.

MTF is the self-regulated financial platform, that is considered as the alternative of the stock exchange for small and medium organizations. Until this platform provides the SMEs with an easier way of finding future investors and increases the liquidity of their shares, the MTF can be valued as the unique innovative alternative financial instrument that is already practiced in such places as Canada, China or Europe.

One of the compelling examples that show how Europe excelled in providing their SMEs with this financial platform is the Nasdaq First North, the branch of the Nasdaq stock exchange, which is primarily focused on creating the growth platform for international entrepreneurs. Functioning for more than three years, Nasdaq First North has now more than 300 companies trading their shares and a modern ecosystem with advisors ensuring the smooth listing process and wide investor base [8]. The same trading platform was also established in Shenzhen Stock Exchange in China, called SME Board, which has been successfully operating for 15 years. According to the official web-platform of Shenzhen Stock exchange [5], as of May 27, 2019, the 933 listed companies on the SME Board had a total IPO financing of CNY612.7 billion, and a total refinancing of CNY1.6 trillion, indicating the increasingly enhanced direct financing function. The listed SMEs were freely able to find the investors through IPO-based financial structure and provided with an innovative and competitive environment which eased the listing processes and required less documental work.

As it can be noticed from the Figure 1 below [8], the number of IPOs issued by SME Board of Shenzhen Stock Exchange easily competes with the Mainboard of New York and Honk Kong stock exchanges.

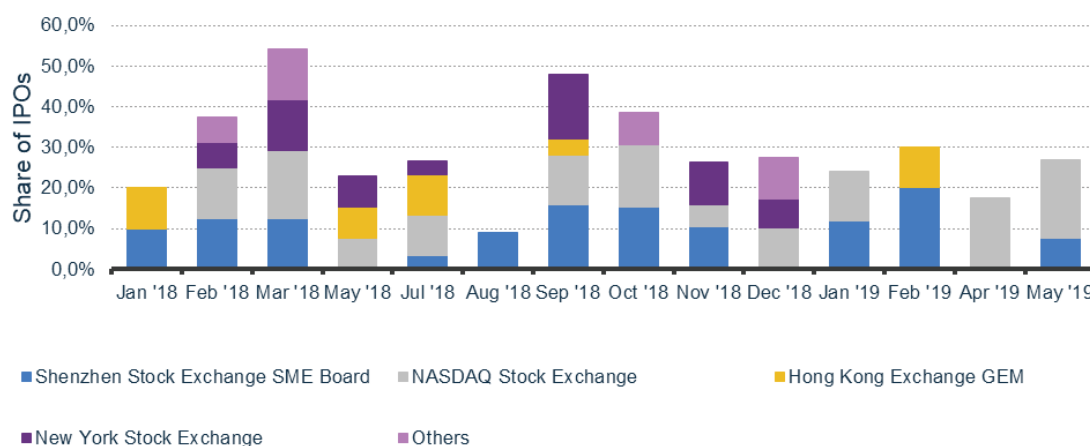

Figure 1 – Distribution of Chinese IPOs based on number of IPOs, % [8]

After evaluating the positive outcomes of MTF in Asia and Europe, the compelling example of the success of North American states of implementing this platform would also benefit the argument. Similar to SME Board and Nasdaq First North, the Toronto Stock exchange also created a very new branch named Toronto Stock Venture Exchange, the venture capital marketplace, which is specifically focused on getting small and medium-sized companies to IPOs and sell their shares at the same level as large corporations. Taking into account that this new financial platform is persistent also in those leading economies as Luxembourg, London, New York, Tokyo, and Hong Kong, the benefits of having SMEs getting IPO-ed is undoubted and justifiably advised for all emerging markets which would like to increase the value this sector brings to the economy as a whole.

Case Study – How Germany became the country with the most developed SMEs?

Germany can be considered as a role model of providing its SME sector with the up-to-date innovations and full government support. This country can act as an example for all emerging countries in the world of how multi-sided attempts are helpful of accomplishing one goal. The reasons of success of Germany can be considered from several perspective. In this paper, the arguments presented in the case study «The Role of Small and Medium-Sized Enterprises in Development» will be used to demonstrate which factors influenced the development of SME sector the most [4].

The study reveals that 99.6% of all firms in Germany are from SMEs sector, which created almost 60% of total employment within the state. The core reasons for this positive outcome can be divided into 4 categories:

1. Access to finance – unlike such places as US or UK, Germany loaning system is non-profit oriented. Neither public saving banks nor cooperative banks, which account for 29.4% and 11.8% in the total German Bank asset are profit-oriented. The mentioned banks are mandatory to support the local economy, being permitted to assign loans only within specified geographical region. The risk of financial loss is also smoothly shared, as in the case of failing to repay, the responsibility is shared with whole system. So, the financing system is relied on the relationship lending, usually having a long credit history between bank and firms [4, p. 9].

2. Education system – the German educations system included vocational education and training system as a mandatory. The benefit of the education system to SME sectors is that there will be less labor turnover and more skilled professionals that will contribute to the emerging companies [4, p. 10].

3. Industrial clusters and value chains – Industrial clusters in Germany bring together the businesses from all sectors, and foster the trade and, consequently, the economic development of the whole sector. German SMEs also contribute to the exports of their country substantially [4, p. 15].

4. Social market economy – compared to developing countries, the level of income inequality in Germany is considerably low and regulatory and legal framework is established in the manner that favors the businesses the most. The state has powerful employer's associations and federations, which play an important role for SMEs. They organize the knowledge exchange programs and establish cooperation between firms, which creates the friendly and healthy working environment in the business sector [4, p. 18].

The literature review for this study demonstrated that of government constructs the policies in SMEs development in accordance with the vision of the owners of companies and general public, the strong chain of interrelated strategies can be implemented which will inevitably result in success as Germany has.

Is the Digitalization the new requirement for SMEs?

Meeting the demand of today's requirements, the SME sector is inevitably influenced by the world's tendency to digitalize all of its spheres. The developed countries, the European ones, in this case, have been demonstrating an excellent result by providing their citizens with special centers that can assist any owner in the way of digitalizing their operations. The Report by Federal Ministry of Economic Affairs of Germany «SMEs Digital», gives insight on how the support of Digital Competence Centers create new opportunities for SMEs. Besides, it is also worth to mention here that the same kind of specific organization is available not only in Germany but in the world arena. The project Digitalise SME [1], funded by the EU, is created to support SMEs in the whole European territory by providing online consulting and advisory work. They also offer the chance of participating in a real case study

by providing with a 1-month fully-paid internship in real corporations, so they can then implement the acquired knowledge in their businesses.

To illustrate the idea, the Figure 2 below shows the results of survey regarding the growth rate of SME in Finland due to digitalization [1], as it can be analyzed, the companies tend to agree with the idea that the more digitalized they become, the higher their potential growth is. Moreover, the tendency of exponential growth is present, implying the higher the growth rate of a company is, more significant role digitalization takes.

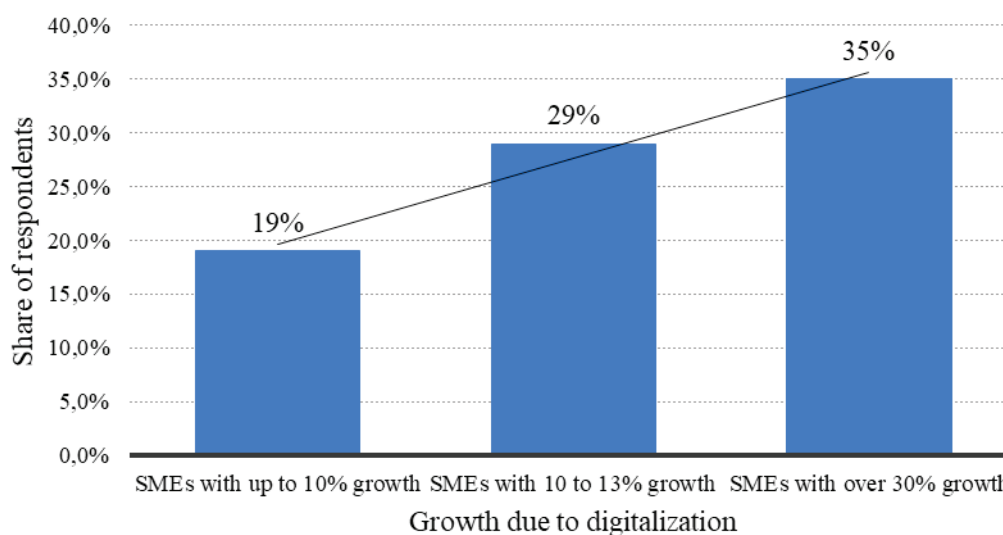

Figure 2 – What percentage of your company's last year's growth is due to digitalization? [1]

Even though digitalization contributes to the transparency in work processes and significantly lessens the workload for enterprises, this type of innovation is usually persistent in developed countries comparing to developing ones. However, it should be always kept in mind that policies successfully working in European territory, if adapted properly, can also act positively in the developing countries, such as India, Mongolia or Kazakhstan. Therefore, digitalization is considered as an effective tool in increasing public awareness and efficiency.

Lessons from developing countries. This section of the paper is to highlight the importance and efficiency of the collective and collaborative approach to create an innovative environment in developing countries. Various international organizations are specialized in providing the best practices to the regions of the Third World, and this section will mention two of them: the United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) and the International Labor Office.

One cannot argue that the small and medium businesses create major job opportunities for the public, therefore they are especially important in developing the economy of developing countries. However, the common problem that is persistent among SMEs in developing countries is the lack of regulatory and legal framework and technological lagging. UNIDO [7], in turn, is dedicated to offering special programs to fight against poverty in low-income areas by focusing on fostering the development of the SMEs and provide them with the newest innovations. If to look at the official website of UNIDO, it is stated that the main areas of focus are automotive supplier development, business partnership, creation of clusters and network development along with export promotion. The given programs are highly promising to ensure that SMEs in poor countries are being offered opportunities to develop and surrounded by a favorable working environment. The technical report by Natascha Weisert, the Industrial Development Officer at UNIDO [7], states that a cluster development only has already been launched in such countries as Ecuador, Montenegro, Nicaragua, Russia, Turkey, Ethiopia, Senegal, and South Africa. With the help of such organizations, countries, regardless of

their economic situation, can be granted with the support in implementing world innovations and technological advances, which ensure the promising future for the poor countries' business sector.

If the UNIDO program has been closely cooperating with most of the African countries, the SCORE program by International Labor Office, abbreviated from Sustain Competitive and Reasonable Enterprises covers most of the Asian and Pacific states, such as China, Myanmar, India, Vietnam, and Indonesia. The program aims to increase the productivity and working conditions of laborers in local SMEs by offering training in in-factory consulting and organizational structures. Currently, more than 300,000 employees benefitted from the training programs and over 1400 companies went through educational programs. [2, p. 2]. The working conditions improved significantly as well, as there was a 25% decrease in the number of accidents and a 35% decrease in waste between 2010–2017 in the SMEs that took the training. One more striking figure is that the cost-saving soared by 65% in the given period, demonstrating that workers were given the newest innovative strategies to increase the cost-efficiency [2, p. 6].

Although there is a common stereotype that developing countries' business sector suffers from being undeveloped, there is no reason to say that the low-income states do not use the opportunities offered by world organizations and provide their SMEs with an innovative environment for future progress.

Given the above analysis of foreign countries and their expertise, it can be assumed that there is no unique single approach, innovative environment is created by a complex system that consists of a chain of steps, acting simultaneously. It is worth mentioning whether Kazakhstani suits this criteria. Indeed, the country makes attempts to strive innovative potential of SMEs by establishing the “Damu” project, whose main aim is to stimulate development of entrepreneurship. However, analyzing its official convention, there is a number of strict requirements to receive some assistance from the project, regardless whether it is business education (which is not mandatory) or credits. Moreover, most of the procedures are still not digitalized properly. On the other side, Astana International Exchange (AIX) was established in a form of trade platform benchmarked from the Shanghai Stock Exchange [6]. Unfortunately, these efforts do not cooperate with each other which is manifested by the absence of MTF, even though a branch from AIX could be created. Thus, the projects have absolutely different focus of their functioning, even though their aims are correlated.

It can be said that Kazakhstan is working towards innovative environment, but less efficiently due to lack of simultaneous efforts and cooperation.

The paper demonstrated some well-known practices used by developed and developing countries and revealed their undoubted results brought to the economies of those places. However, some limitations of this paper should also be mentioned. Firstly, due to scope and constraints, most of the data was explained in a more general way. The above-mentioned programs, financial instruments, and innovations, while broke-down into narrowed fields and studied separately, would help to understand how they contributed to sustaining the innovative conditions from a different perspective. Secondly, there is a lack of data available on the scholarly approved platforms written by third parties, therefore most of the information was taken from the official reports of the organizations themselves. The positive effect of those programs, therefore, could be slightly biased. It is highly recommended to make further deeper research on this topic and study it in more narrowed criteria, such as the government policies to ensure innovative competitiveness among SMEs. Additionally, the case study of Central Asian countries would also add additional value to future research, as there is a deficit of information on the web on this part of the world. While obtaining real statistics, it is believed that this kind of article would benefit not only to readers but also to the government authorities that lack international expertise.

From what has been discussed above in the article, it should be drawn a conclusion that providing small and medium-sized enterprises with an innovative environment and forcing its innovative potential can only be achieved from a multi-sided approach. For the sake of simplicity and consistency within the paper, the work was divided into two sections, where first ones analyzed the experience of developed countries, and developing ones' in the second section. The argument was proven by mentioning the importance of financial platforms for funding, such as Multilateral Trading Platform, discussing the specific country like Germany and its policies to obtain the most favorable conditions for

their SMEs. The digitalization of SMEs is also an important element in having up-to-date businesses that can integrate technological innovations into their work. In terms of less developed countries, such as African and some Asian states, it was shown that special international organizations are offered for them to acquire the recent updates and world practices to achieve the highest level of development. It should be stated that for Kazakhstan to reach the goal of having the innovative environment to their SMEs, they should not concern only one practice, the similar idea is supported by OECD [6]. Only in the case when multiple policies and actions are realized simultaneously, a state can achieve such a result as such countries like Germany do.

LIST OF LITERATURE

- 1 Elisa O., Suomen Y. What percentage of your company's last year's growth is due to digitalization? – 2018. [online]. In Statista. Available from: <https://www.statista.com/statistics/881830/digitalization-contribution-to-sme-growth-in-finland/> (accessed 24.12.2019).
- 2 Elkin M. Supporting small and medium-sized enterprises to grow and create better jobs. – 2018. [online]. Swiss Confederation International Labor Office. Available from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/-emp_ent/documents/publication/wcms_607488.pdf / (accessed 26.12.2019).
- 3 Enhancing the Contributions of SMEs in a Global and Digitalised Economy. [online]. OECD.2017. Available from: <https://www.oecd.org/mcm/documents/C-MIN-2017-8-EN.pdf> (accessed 10.10.2019).
- 4 Herr H., Nettekoven Z. (2017). The Role of Small and Medium-sized Enterprises in Development: What Can be Learned from the German Experience? [online]. Friedrich-Ebert-Stiftung. Available from: <http://library.fes.de/pdf-files/iez/14056.pdf> (accessed 11.10.2019).
- 5 Shenzhen Stock Exchange. SME Board's 15th Birthday. 2019. [online]. Available from: http://www.szse.cn/English/about/news/szse/t20190528_567473.html (accessed 29.08.2019).
- 6 SME and Entrepreneurship Characteristics and Performance in Kazakhstan. / SME and Entrepreneurship Policy in Kazakhstan 2018. [online]. OECD Publishing, Paris. Available from: <https://doi.org/10.1787/9789264301450-6-en> (accessed 10.10.2019).
- 7 Supporting small and medium industry clusters | UNIDO. (2019). Retrieved 29 August 2019, from: <https://www.unido.org/our-focus/advancing-economic-competitiveness/supporting-small-and-medium-industry-clusters>.
- 8 Zero2IPO. Distribution of Chinese IPOs based on number of IPOs from January 2018 to May 2019, by stock exchange. [online]. In Statista. Available from: <https://www.statista.com/statistics/1028112/china-number-distribution-of-chinese-ipos-by-stock-exchange-each-month/> (accessed 24.12.2019).

Б.М. БАЯДИЛОВА,¹

докторант.

А.А. АМАНБАЕВА,¹

PhD.

А.С. КОЙЧУБАЕВ,²

PhD, қауымдастырылған профессор м.а.

Қазақ инновациялық

гуманитарлық-заң университеті.¹

Семей қаласының Шәкәрім атындағы

мемлекеттік университеті²

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМУЫҮҮШІН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ОРТАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Бұл мақала шағын және орта бизнес арасында инновациялық ортаны игеруде және Қазақстанда инновациялық әлеуетті құруда түрлі халықаралық сараптамалардың тиімділігін қарастырады. Шағын және орта бизнес секторы әлемнің әрбір экономикасының ажырамас бөлігі болып саналады, бұған жұмыс орындарын ұлғайту және ЖІӨ өсуі сияқты көптеген түсініктеме бар, сондықтан осы нарықтың тиімділігі мен өнімділігін арттыру үшін қолданылатын көптеген түрлі тәжірибелер бар. Сонымен қатар, осы зерттеуде жалпы шағын

және орта бизнестің іскерлік ортасын жақсартудың мүмкін болатын шаралары ғана емес, шағын және орта бизнес субъектілерін тікелей ынталандыруға бағытталған нақты шаралар да келтіріледі. Кейбір дамыған елдер ІРО-ға шағын және орта бизнесті тарту сияқты жаңа инновациялық қаржы платформаларын енгізсе, дамушы елдерде шағын және орта бизнес үшін әлемдік деңгейдегі арнайы оқу бағдарламаларын ұсынатын халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықтасу арқылы кедейлікпен күресу мүмкіндігі бар. Бұдан басқа, табысты интеграцияланған технологиялар компанияларының мысалына негізделе отырып, шағын және орта кәсіпорындардың операциялық процестерін цифрлаудың маңыздылығы атап өтіледі. Әр түрлі практиктер айтарлықтай жеке үлес қоса алатын фактіні ескере отырып, мақала инновациялық ортаны құру саясаты мемлекеттік қолдауға ғана емес, сондай-ақ мемлекет көмегімен жаңа инновациялық жобаларды енгізуге де шоғырлана отырып, бір мезгілде жүзеге асырылатын әртүрлі қызмет түрлерін қамтитын көп жакты болуы тиіс деп бекітеді. Осы мақалада алынған қорытындылар Қазақстан Республикасында және Орталық Азия елдерінде шағын және орта бизнесті дамытуда берілген әдістемелер мен тәжірибелерді қабылдау үшін негіз болады.

Тірек сөздер: бизнесті қолдау, инновациялар, халықаралық жобалар, цифрландыру, бизнесті әртараптандыру, инновациялық әлеует, шағын және орта бизнес, тиімділік.

Б.М. БАЯДИЛОВА,¹

докторант.

А.А. АМАНБАЕВА,¹

PhD.

А.С. КОЙЧУБАЕВ,²

PhD, и.о. ассоциированного профессора.

Казахский гуманитарно-юридический

инновационный университет.¹

Государственный университет

им. Шакарима города Семей²

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СРЕДЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация

В статье рассматривается эффективность различных международных практик в освоении инновационной среды малого и среднего бизнеса и создании инновационного потенциала в Казахстане. Сектор малого и среднего бизнеса считается неотъемлемой частью каждой экономики мира, на это имеется много объяснений, такие, как увеличение рабочих мест и рост ВВП, поэтому существует огромное количество различных практик, применяемых для повышения эффективности и продуктивности этого рынка. В данном исследовании приводятся не только возможные меры улучшения деловой среды малого и среднего бизнеса в целом, но и конкретные меры, направленные на прямое стимулирование субъектов малого и среднего бизнеса. В то время как некоторые развитые страны внедряют новейшие инновационные финансовые платформы, такие, как привлечение малого и среднего бизнеса к ІРО, для развивающихся стран существует возможность борьбы с бедностью в сотрудничестве с международными организациями, которые предоставляют специальные учебные программы мирового уровня для малого и среднего бизнеса. Кроме того, подчеркивается важность оцифровки операционных процессов малых и средних предприятий, основываясь на примере компаний, успешно интегрировавших технологии. Даже учитывая тот факт, что различные практики могут внести значительный индивидуальный вклад, статья утверждает, что политика создания инновационной среды должна быть многосторонней, включающей различные виды деятельности, осуществляемые одновременно, сосредоточиваясь не только на государственной поддержке, но и на внедрении новых инновационных проектов с помощью государства. Полученные выводы дают основание для принятия данных методик и практик в развитии малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан и странах Центральной Азии.

Ключевые слова: поддержка бизнеса, международные проекты, цифровизация, диверсификация бизнеса, инновационный потенциал, малый и средний бизнес, эффективность.

МРНТИ 06.00.00
УДК 332:005.591.6

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-195-201>

А.А. НУРПЕЙСОВА,¹

докторант.

З.К. ЕСЫМХАНОВА,²

к.э.н. РК и РФ, профессор.

Финансовая академия¹,

Университет «Туран-Астана»²

ВЛИЯНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ФАКТОРОВ НА ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассмотрена взаимосвязь между влияниями инновационных факторов и валовым региональным продуктом. В качестве факторов выбраны статистически наблюдаемые показатели: уровень активности в области инноваций и объем инновационной продукции (товаров, услуг). Расчеты выполнены методом корреляционного анализа по тринадцати областям и трем городам республиканского значения. Использованы официальные статистические данные за 2011–2019 гг. Корреляционный анализ по статистическим данным по Республике Казахстан показал сильную или тесную корреляционную зависимость между рассматриваемыми параметрами. Показан уровень активности в области инноваций за 2011–2019 гг., даны источники финансирования объема инновационной продукции за 2011–2019 гг., рассчитаны корреляционные коэффициенты в целом по Республике Казахстан и по регионам. В корреляцию были включены следующие переменные: валовой региональный продукт, уровень активности в области инноваций, объем инновационной продукции. Применен метод статистической обработки данных, т.е. корреляционный анализ. Корреляционный анализ выявляет тесноту исследуемых объектов. Математическая обработка полученных данных осуществлялась с помощью компьютерных программ с применением пакетов «Excel», «Statistica 10». Оценивается взаимосвязь между переменными валового регионального продукта и уровнем активности в области инноваций, а также взаимосвязь между переменными валового регионального продукта и объемом инновационной продукции. Сделан вывод о том, что выделенный государством объем инновационной продукции и уровень активности в области инновации значительно влияют на уровень ВРП.

Ключевые слова: инновационное развитие, факторы, валовой региональный продукт, корреляционный анализ, регион.

Инновация – это новая идея, творческие мысли, новые представления в форме устройства или метода. Инновации часто также рассматривают как применение более совершенных решений, отвечающих новым требованиям, потребностям рынка [1].

Руководители крупных компаний считают, что будущее компании зависит от инноваций [2, 3]. Инновации позволяют организациям оставаться актуальными на конкурентном рынке, они также играют важную роль в экономическом росте. Способность решать критические проблемы зависит от новых инноваций, и особенно развивающиеся страны нуждаются в этом больше, чем когда-либо [4, 5, 6].

Инновации для Казахстана могут дать импульс развитию частного сектора, так как страна стремится к созданию более диверсифицированной и конкурентоспособной экономики [7].

Таблица 1 отражает уровень активности в области инноваций в Казахстане с 2011 по 2019 гг. За этот период по республике уровень активности в области инноваций вырос с 5,7% до 11,3%. В г. Нур-Султане за эти годы он увеличился в 3,6 раза (с 4,1% до 14,8%). Можно заметить рост уровня активности во всех регионах республики (таблица 1).

Таблица 1 – Уровень активности в области инноваций за 2011–2019 гг. в %

Годы	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Республика Казахстан	5,7	5,7	8	8,1	8,1	9,3	9,6	10,6	11,3
Акмолинская область	1	4,6	7,1	7,3	6,8	7	7,5	7,7	7,7
Актюбинская область	8,5	4	6,5	7,6	7	9,3	10,1	10,6	10,6
Алматинская область	4,6	5,4	9,5	9,4	6,9	7,8	8,1	8,3	9,3
Атырауская область	6,6	4,4	5,1	8,1	8	8,5	8	8,3	9

Продолжение таблицы 1

Западно-Казахстанская область	12,7	7,5	5,3	6,6	4,1	3,6	5,3	5,3	5,3
Жамбылская область	10,2	7,9	10,2	12,2	10,6	10,8	11,3	11,4	13,1
Карагандинская область	7,2	3,8	7,6	8,4	9,2	10,6	11,1	14,7	13,5
Костанайская область	4,8	7,1	11,8	13,6	14,5	11,2	11,3	12,1	12,8
Кызылординская область	8	5,3	12	10,1	11,7	11,2	11,4	12,2	12,3
Мангистауская область	1,1	1,1	2,4	3,4	4	4,1	3,5	4	3,4
Павлодарская область	5,4	4,1	6,4	6,9	4,8	6,5	8,7	9,1	9,1
Северо-Казахстанская область	2,4	10,4	10,9	11,6	10,6	11,3	11,2	11,7	9,5
Туркестанская область	7,6	6,1	4,2	5,6	5,9	6,6	5,3	6,5	9,1
Восточно-Казахстанская область	8,1	6,2	5,6	7,6	11,5	14,9	15,1	15,5	14,9
г. Нур-Султан	4,1	6,3	11,1	10,7	13,2	13,6	14,4	14,7	14,8
г. Алматы	5,7	6,7	8	5	4,7	7,6	7,7	9,6	12,2
г. Шымкент	6,3	4,3	8,6	8,1	7,5	6,6	7,2	7,4	7,3
Примечание – Источник: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан.									

В зависимости от особенностей регионов страны эффективность функционирования экономики также различна. Изучение подходов к региональному развитию имеет особую актуальность, поскольку доказана взаимосвязь между уровнем социально-экономического развития страны и развитием ее регионов.

В качестве факторов выбраны следующие статистические показатели:

- ♦ уровень активности в области инноваций в процентах;
- ♦ объем инновационной продукции (товаров, услуг), млн KZT.

Рассмотрены результаты исследований по 3 городам республиканского значения (г. Нур-Султан, г. Алматы, г. Шымкент) и 13 регионам Казахстана на основе статистических данных за 2011–2019 гг.

Объем инновационной продукции (товаров, услуг) за 2011–2019 гг. показан в таблице 2.

Таблица 2 – Объем инновационной продукции (товаров, услуг) за 2011–2019 гг., млн тенге

Годы	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Республика Казахстан	235962,7	379005,6	588263,1	580386	3777197	445776	844735	1179150	981 328
Акмолинская область	9822,5	19902,1	18205,7	33801,6	13217,2	21036,2	15721,9	25644,6	17793
Актюбинская область	16880,9	6542,4	8300,6	4454,4	1838,8	16660,2	39442	44299,9	51421,7
Алматинская область	5498,1	13288	13153,8	16608,9	15699,2	12630	12624,2	18351,2	20443,6
Атырауская область	1828,1	4772,2	38078,2	18655,3	7506,1	7419,4	5768	8819,8	7536,3
Западно-Казахстанская область	24804,9	4399,3	9009,5	5996,5	3316,7	3407,1	18122,1	23398,7	24713,4
Жамбылская область	11251,8	19181,2	19637,4	25250,3	23163,7	34104,1	50854,7	66782,3	77092,5
Карагандинская область	14388,6	30891,5	53731,2	21578,1	18442,5	3327,2	32048	54778	74007
Костанайская область	12453	29769,7	35728,9	57633,9	47252,6	45095,9	91502,6	124014,9	211088,3
Кызылординская область	2281,3	3645	6641,7	4761,2	6930,2	6295,2	5505,8	64401,7	16425,2

Продолжение таблицы 2

Мангистауская область	618,6	3609	1395,4	1546,8	1234,6	506,4	294,9	651	7971,3
Павлодарская область	73279	97620	83368	83070,6	1838,3	9520	177881,5	250032	44503,7
Северо-Казахстанская область	1469,5	6098,3	16028	16500,4	11753,8	11312,8	13804,9	9396,5	8652,1
Туркестанская область	10105,2	14018,1	19870,4	9612,6	10535	14727,1	13140	13375,7	13797,5
Восточно-Казахстанская область	33592,5	99332,1	109378,9	97778,9	13420,9	54299,5	80472	174068,8	223618,8
г. Нур-Султан	1818,6	4787	119923,4	125507	111239,6	120559,3	149277,5	112146,2	129468,7
г. Алматы	10601,4	12579,1	12504,9	22088,6	38876,9	17186,3	26183,3	30228,4	48948,4
г. Шымкент	5268,8	8570,6	13307	35540,8	50930,6	39689	112091,6	216760,7	3846,6
Примечание – Источник: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан.									

Применим корреляционно-регрессионный анализ и для вычисления коэффициента корреляции используем формулу [8]:

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}},$$

где x_i – выборочные данные о валовом региональном продукте по Республике Казахстан (в KZT); y_i – объем инновационной продукции (в KZT); n – количество наблюдений; $\bar{x}$, $\bar{y}$ – оценки математических ожиданий x_i , y_i .

Оценки математических ожиданий для переменных x_i , y_i имеют следующие значения:

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i = 32553322,98 \text{ и}$$

$$\bar{y} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i = 622422,58.$$

Интерпретация коэффициента корреляции Пирсона – это показатель линейной связи между двумя переменными (рисунок 1).

Коэффициент корреляции Пирсона	$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}},$ где $(x_1, y_1), (x_2, y_2), \dots, (x_n, y_n)$ – выборка из n наблюдений пары переменных (X, Y), $\bar{x}$, $\bar{y}$ – выборочные средние.																						
Интерпретация	<table border="1"> <tr> <td>Величина коэффициента корреляции</td><td>0.1 - 0.3</td><td>0.3 - 0.5</td><td>0.5 - 0.7</td><td>0.7 - 0.9</td><td>0.9 - 1.0</td></tr> <tr> <td>Характеристика силы связи</td><td>слабая</td><td>умеренная</td><td>заметная</td><td>высокая</td><td>весьма высокая</td></tr> <tr> <td></td><td></td><td colspan="2">средняя</td><td colspan="2">сильная</td></tr> </table>					Величина коэффициента корреляции	0.1 - 0.3	0.3 - 0.5	0.5 - 0.7	0.7 - 0.9	0.9 - 1.0	Характеристика силы связи	слабая	умеренная	заметная	высокая	весьма высокая			средняя		сильная	
Величина коэффициента корреляции	0.1 - 0.3	0.3 - 0.5	0.5 - 0.7	0.7 - 0.9	0.9 - 1.0																		
Характеристика силы связи	слабая	умеренная	заметная	высокая	весьма высокая																		
		средняя		сильная																			

Рисунок 1 – Интерпретация коэффициента корреляции Пирсона

В Республике рассчитанные коэффициенты корреляции равны 0,84 и 0,73, что свидетельствует о тесной корреляции между рассматриваемыми переменными (таблица 3, стр. 198).

Таблица 3– Коэффициент корреляции по регионам Республики Казахстан

Регионы	Коэффициент корреляции	
	Валовой региональный продукт к уровню активности в области инноваций	Валовой региональный продукт к объему инновационной продукции
Республика Казахстан	0,84	0,73
г. Алматы	0,83	0,84
Карагандинская	0,75	0,78
г. Нур-Султан	0,74	0,58
Павлодарская	0,74	–0,04
Жамбылская	0,73	0,91
Туркестанская	0,67	0,09
Восточно-Казахстанская	0,67	0,78
Актюбинская	0,65	0,84
Алматинская	0,55	0,74
Ақмолинская	0,55	0,08
Атырауская	0,55	–0,14
Қызылординская	0,52	0,93
Мангистауская	0,42	0,76
Костанайская	0,40	0,98
Западно-Казахстанская	–0,36	0,55
Северо-Казахстанская	0,31	0,44
г. Шымкент	–1,00	–1,00

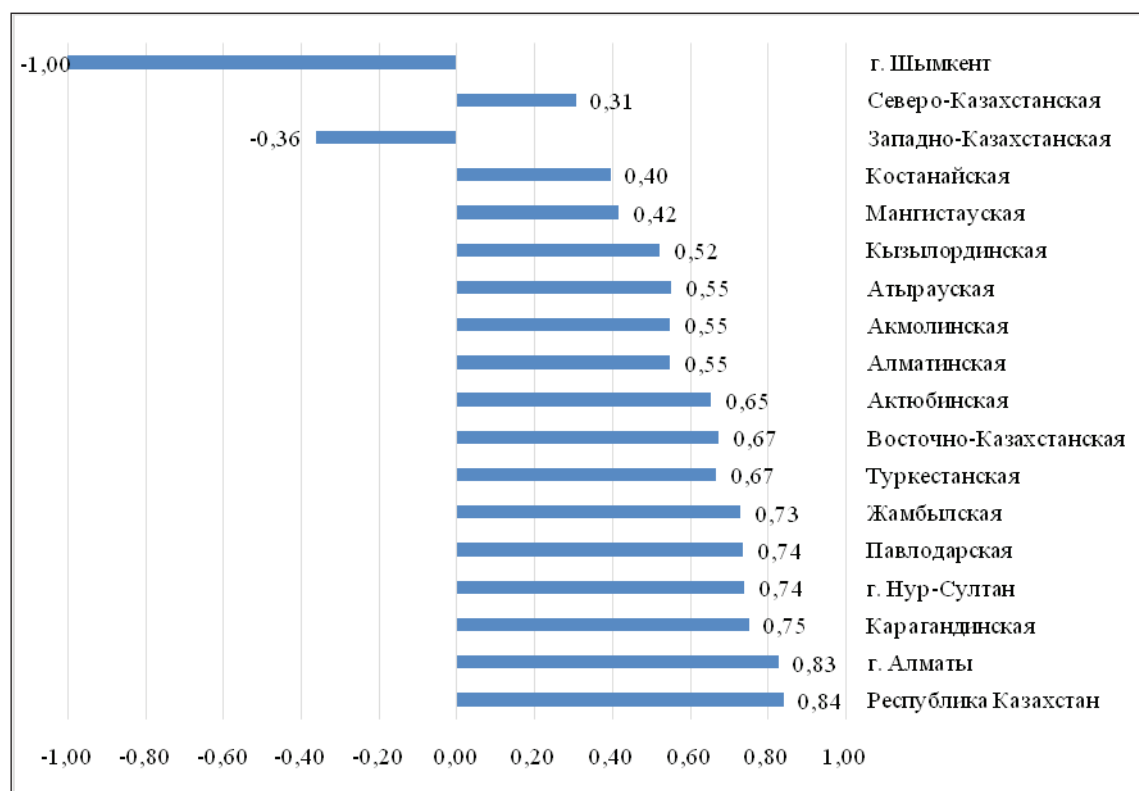

Рисунок 2 – Коэффициенты корреляции валового регионального продукта к уровню активности в области инноваций в регионах и по Республике Казахстан

Примечание – Составлено авторами.

Корреляционная зависимость ВРП от уровня активности в области инноваций в регионах Казахстана очень слабая для города Шымкента ($-1,0$) и Западно-Казахстанской области ($-0,36$), умеренная связь (Костанайская область: $0,40$; Мангистауская область: $0,42$), средняя связь (Кызылординская область: $0,52$; Атырауская область: $0,55$; Акмолинская область: $0,55$; Алматинская область: $0,55$), тесная связь (Актюбинская область: $0,65$; Восточно-Казахстанская область: $0,67$; Туркестанская область: $0,67$; Жамбылская область: $0,73$; Павлодарская: $0,74$; г. Нур-Султан: $0,74$; Карагандинская область: $0,75$; г. Алматы: $0,84$) (таблица 3, рисунок 2).

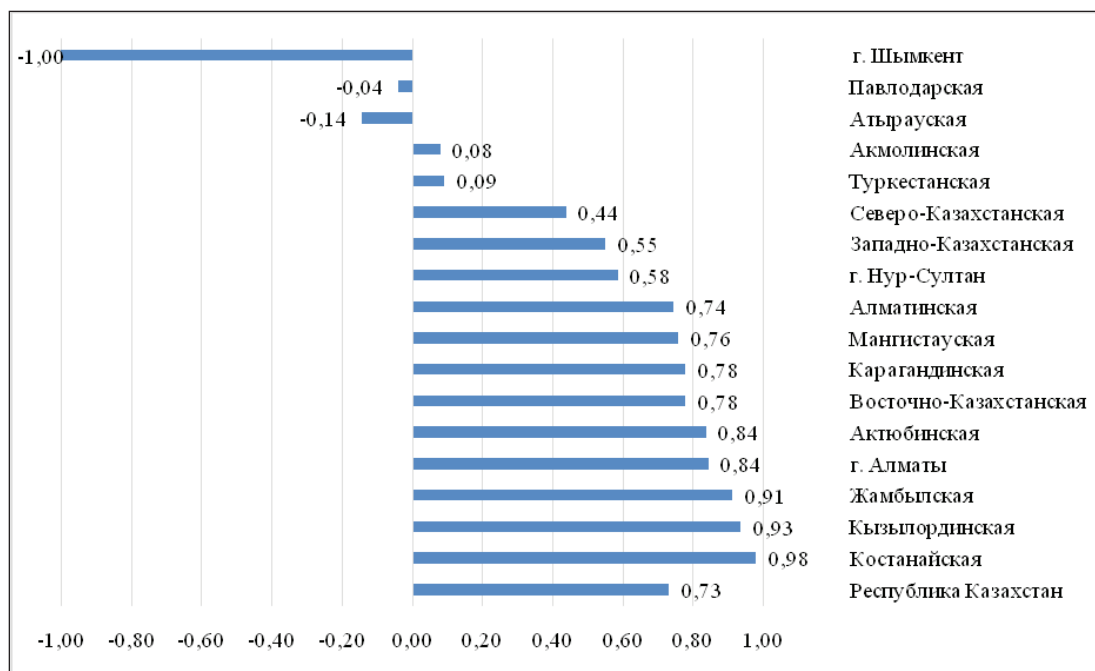

Рисунок 3 – Коэффициенты корреляции валового регионального продукта к объему инновационной продукции в регионах и по Республике Казахстан

Примечание – Составлено авторами.

Корреляционная зависимость ВРП от объема инновационной продукции в регионах Казахстана (рисунок 3):

- ♦ средняя и умеренная отрицательная связь (города Шымкент, Павлодарская область, Атырауская область);
- ♦ очень слабая положительная связь (Акмолинская область, Туркестанская область);
- ♦ умеренная связь (Северо-Казахстанская область, Западно-Казахстанская область, г. Нур-Султан);
- ♦ тесная связь (Актюбинская область, Восточно-Казахстанская область, Карагандинская область, г. Алматы и т.д.).

В работе проанализирована изменчивость показателей:

- а) ВРП на душу населения регионов Казахстана в KZT;
- б) уровень активности в области инновации в процентах;
- в) объем инновационной продукции в KZT.

Практической ценностью работы является созданная статистическая модель, в которой изменчивость большого набора параметров объясняется небольшим количеством выявленных факторов. При этом значимость того или иного фактора оценивается значением его доли в общей дисперсии переменных.

Таким образом, корреляционная зависимость ВРП от уровня активности в области инноваций и объема инновационной продукции в регионах Казахстана показала дифференцирован-

ные связи, т.е. в разных регионах сильно отличаются коэффициенты корреляции ВРП от уровня активности в области инноваций и коэффициенты корреляции ВРП от объема инновационной продукции. Используемые методы могут служить эффективным инструментарием для региональной власти при разработке и реализации стратегии развития региона.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: ЭКСМО, 2007.
- 2 Стратегия «Казахстан–2050». – Астана: ЛЕМ, 2013.
- 3 Шульц Т. Инвестиции в человеческий капитал. – М.: Прогресс, 2009.
- 4 Нурланова Н.К. Казахстан в системе экономической динамики цивилизаций. – Алматы: ИЭ МОН РК, 2012.
- 5 Фурсова Т.В. Анализ и оценка эффективности инновационных проектов. – М.: МАИ, 2013.
- 6 Сулейменов Е.З., Васильева Н.В. Инновационная деятельность в Республике Казахстан: аналитический обзор. – Алматы, 2008.
- 7 Романова О.А., Гребенкин А.И., Акбердина В.В. Влияние инновационной динамики на развитие региональной экономической системы // Регион: экономика и социология. – 2011. – № 1. – С. 15–32.
- 8 Харченко М.А. Корреляционный анализ: учеб. пособие для вузов. – Воронеж: Издательство ВГУ, 2008. – 31 с.

SPISOK LITERATURY

- 1 Shumpeter I. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. – M.: EKSMO, 2007.
- 2 Strategiya «Kazakhstan–2050». – Astana: LEM, 2013.
- 3 Shul'ts T. Investitsii v chelovecheskii kapital. – M.: Progress, 2009.
- 4 Nurlanova N.K. Kazakhstan v sisteme ekonomicheskoi dinamiki tsivilizatsii. – Almaty: IE MON RK, 2012.
- 5 Fursova T.V. Analiz i otsenka effektivnosti innovatsionnykh projektov. – M.: MAI, 2013.
- 6 Suleimenov E.Z., Vasil'eva N.V. Innovatsionnaya deyatel'nost' v Respublike Kazakhstan: analiticheskii obzor. – Almaty, 2008.
- 7 Romanova O.A., Grebenkin A.I., Akberdina V.V. Vliyanie innovatsionnoi dinamiki na razvitie regional'noi ekonomicheskoi sistemy // Region: ekonomika i sotsiologiya. – 2011. – № 1. – S. 15–32.
- 8 Kharchenko M.A. Korrelyatsionnyi analiz: ucheb. posobie dlya vuzov. – Voronezh: Izdatel'stvo VGU, 2008. – 31 s.

А.А. НУРПЕЙСОВА,¹

докторант.

З.К. ЕСЫМХАНОВА,²

ҚР және РФ э.ғ.к., профессоры.

Қаржы академиясы.¹

«Тұран-Астана» университеті²

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Андатпа

Мақалада инновациялық факторлардың әсері мен жалпы өңірлік өнім арасындағы байланыс қарастырылған. Факторлар ретінде статистикалық байқалатын келесі көрсеткіштер таңдалды: инновациялар саласындағы активтілік деңгейі және инновациялық өнім (тауарлар, қызметтер) көлемі. Есептеулер он үш облыс және Республикалық маңызы бар үш қала бойынша корреляциялық талдау әдісімен орындалды. 2011–2019 жж. ресми статистикалық деректер пайдаланылды. Корреляциялық талдау зерттелетін объектілердің байланысын анықтайды. Қазақстан Республикасы бойынша статистикалық деректер бойынша корреляциялық талдау қарастырылып отырған параметрлер арасындағы мықты және тығыз корреляциялық тәуелділікті байқауға болады. 2011–2019 жж. арналған инновациялар саласындағы белсенділік деңгейі

көрсетілген. 2011–2019 жж. арналған инновациялық өнім көлемін қаржыландыру мәліметтері келтірілген, корреляция коэффициенттері жалпы Қазақстан Республикасы мен республиканың өңірлері бойынша есептелген. Корреляцияға келесі айнымалы мәндер кірді: жалпы өңірлік өнім, инновация саласындағы белсенділік деңгейі, инновациялық өнім көлемі. Деректерді статистикалық өңдеу әдісі, яғни корреляциялық талдау қолданылды. Алынған мәліметтерді математикалық өңдеу «Excel», «Statistica 10» пакеттерін қолдана отырып, компьютерлік бағдарламалар арқылы жүзеге асырылды. Жалпы өңірлік өнімнің айнымалылары мен инновациялар саласындағы белсенділік деңгейі арасындағы байланыс, сондай-ақ жалпы өңірлік өнімнің айнымалылары мен инновациялық өнім көлемі арасындағы байланыс бағаланды. Мемлекет бөлген инновациялық өнімнің көлемі мен инновация саласындағы белсенділік деңгейі ЖӨӨ деңгейіне тығыз әсер етеді деген қорытынды жасалды.

Тірек сөздер: инновациялық даму, факторлар, жалпы өңірлік өнім, корреляциялық талдау, өңір.

A.A. NURPEISOVA,¹

PhD student.

Z.K. YESYMKHANOVA,²

c.e.s. of the Republic of Kazakhstan
and the Russian Federation,
professor.

Financial academy.¹

Turan-Astana University²

THE INFLUENCE OF INNOVATIVE FACTORS ON THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN REGIONS

Abstract

The article considers the relationship between the influence of innovative factors and the gross regional product. The following statistically observable indicators were selected as factors: the level of productivity in the field of innovation and the volume of innovative products (goods, services). The calculations were performed using the method of correlation analysis for thirteen regions and three cities of National significance. Official statistics for 2011–2019 were used. Correlation analysis of statistical data for the Republic of Kazakhstan showed strong or close correlation between the parameters under consideration. The level of activity in the field of innovations for 2011–2019 is shown, sources of financing of the volume of innovative products for 2011–2019 are given, correlation coefficients are calculated for the Republic of Kazakhstan as a whole and for the regions of the Republic. The following variables were included in the correlation: gross regional product, level of innovation activity, and volume of innovation output. The method of statistical data processing, i.e. correlation analysis, is applied. Correlation analysis reveals the closeness of the studied objects. Mathematical processing of the obtained data was carried out using computer programs using the “Excel” and “Statistica 10” packages. The relationship between GRP variables and the level of innovation activity is evaluated, as well as the relationship between GRP variables and the volume of innovative products. It is concluded that the volume of innovative products allocated by the state and the level of activity in the field of innovation strongly affects the level of GRP.

Key words: innovative development, factors, gross regional product, correlation analysis, region.

IRSTI 06.51.57

UDC 339.976

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-202-207>

A.A. ARUPOVA,¹

PhD student,

M.M. ABAYDULLAYEVA,^{1,2}

PhD, associate professor.

A.A. ARUPOV,^{1,2}

d.e.s, professor.

Turan University.¹

Institute of World Economy and

International Relations²

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING INTEGRATION: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract

This article considers the theoretical and methodological foundations and experience in assessing the development of some of the most famous integration associations in the world. In modern conditions, practically no country in the world can effectively develop without interacting with other countries. Countries are united based on their political, economic, geopolitical or geoeconomic interests. To realize these interests, various integration groups are being created. Today, there are about 300 regional trade agreements in force in the world, including agreements on economic integration, on the formation of customs unions and agreements with a partial scope of action, covering a certain list of products. The goals of countries' participation in integration associations may differ depending on the level of their economic development. At the same time, successful integration associations have a "core of integration" – a country or a group of countries that are the driving force behind the integration processes. Integration potential is a combination of natural, industrial, labor, financial, intellectual and other resources of the countries participating in the integration association, the joint mutually beneficial use of which can provide an integration effect, expressed in additional benefits and advantages for the participating countries. The idea of comparing integration associations by a set of indicators is not new. Similar studies were carried out by many international organizations, research institutes, and regulatory bodies of integration associations in order to assess how the creation of this or that integration group corresponds to the interests of the international economy as a whole.

Key words: integration, economic modernization, integration assessment, interaction, integration associations, economic development, integration potential.

At the moment, after rapid growth, the world economy has entered a stage of “new normality” [1, p. 6]: weak growth rates in developed countries and the global economy as a whole, slowing growth in the economies of leading developing countries, a high degree of uncertainty and volatility in the commodity and currency markets, shortage of long and cheap of money.

Accelerated liberalization of trade and financial relations between countries contributed to the emergence of not only positive effects of “joint growth”, but also negative phenomena of “crisis contamination”.

Under these conditions, the countries searched for new sources of economic growth, which made it possible to realize national competitive advantages and minimize the risks of negative influence of external factors. Regional economic integration has become such a source. The main motive for moving forward was the search for new sources of economic growth, obtaining synergistic effects from the coordination of national regulatory actions and removing barriers to the free movement of factors of production.

The non-linearity of integration processes leads to the emergence of economic effects of different nature and scale for the countries participating in integration associations. It is noted that the higher the level of integration in the association, the more diverse the economic effects for the participating countries are. As a result, each participating country receives “its own” effect, which may be greater or less than the effect of the association partner country. The totality and synergy of these effects makes it possible to speak of integration development for association as a whole.

The very idea of comparing integration associations by a set of indicators is not new. Similar studies were carried out by many international organizations, research institutes, and regulatory bodies of integration associations.

For example, the approach proposed by the Eurasian economic commission focuses on the degree and level of integration of countries within the association. This allows, firstly, to identify the main directions that characterize the current stage of integration and are universal for all associations, and, secondly, to determine the appropriate indicators, the values of which allow us to assess the achieved level of integration interaction between countries.

Assessment of the level and degree of integration allows you to analyze the effectiveness of integration measures and actions, identify the “strengths” and “weaknesses” of integration interaction, and develop an agenda for dialogue with other integration blocks and associations.

Interest in assessing the level and degree of integration has increased since the active development of integration processes. During the period of exclusively trade interaction, the degree of integration was manifested in the level of consistency of the customs tariff for goods being moved. Currently, regional economic integration is a complex phenomenon that includes diversified approaches and mechanisms for interaction between countries [1, p. 7]. The results of using integration mechanisms that differ in their content are integration effects that can be manifested in various areas of the country’s economic development. At the same time, it is important for supranational regulatory authorities and regulatory authorities of the participating countries that the integration process can be evaluated from the point of view of the effectiveness and effectiveness of the measures taken. This makes it possible to determine at the macro level those areas and areas in which integration development lags behind the general vector of movement of the member countries of the association.

In this regard, the issues of assessing the level and degree of integration are relevant for determining the development directions of the countries participating in integration associations, forming common priorities, and building an inter-country dialogue in the “integration of integrations” format.

Taken together, the following approaches to assessing integration, which have been developed in modern scientific literature, can be distinguished:

- ♦ description of methods for measuring the level of integration for a specific task;
- ♦ construction of indicators “de jure integration” and “de facto integration”;
- ♦ search for acceptable approaches to the aggregation of indicators and the construction of composite indices and integration indicators.

In the context of Eurasian integration, the following areas have been studied in detail:

- ♦ qualitative research of individual integration processes;
- ♦ institutional dimension of the integration aspect;
- ♦ assessment of integration in selected industries;
- ♦ building econometric models for quantitative assessments of the prospects for the entry of certain CIS countries into integration associations.

In order to measure the level and degree of integration in most cases, the indicators characterizing the general economic state of the country and the development of the main markets (“four freedoms”) are analyzed [1, p. 32–33].

1. Trade flows – goods and services. Indicators of the state and dynamics of trade are key indicators of the level and effectiveness of integration processes. For example, the share of intraregional trade in a country’s total trade shows the relative importance of trade within an association versus trade with the world. Another, more complex indicator is the intensity with which countries in the region trade with each other in comparison to their trade relations with the rest of the world. This indicator characterizes the displacement of the centers of regional trade between the participating countries in the integration association. It is calculated by the ratio of exports of “given” country to the “other” country with the total exports of the rest of the world to the “other” country.

2. Financial flows, including direct and portfolio investments, government revenues, which reflect, on the one hand, the state of the business and investment climate of the integration association, on the other hand, the openness and development of the financial markets of the participating countries and the integration association as a whole. To assess the level and degree of integration, indicators that assess the level of interdependence of the participating countries in the financial markets are informative. Examples of such indicators are the volume of cross-country trade in financial assets and the rate of price equalization of the same financial asset across countries; structural correlation of returns on financial assets based on the levels of synchronicity of stock prices.

3. Migration flows. The analysis of migration flows is not limited to considering only the flows of labor migrants. An important area is educational, cultural, and social migration.

The significance of the indicators is compared across countries – members of integration associations by standardizing using GDP (population in assessing migration flows) and through a percentage of the total flow. The basic idea is that there are two aspects in which bilateral flows can be meaningful for a country: either they cover a significant portion of the total flows, or they represent a significant portion of GDP.

Most international approaches to measure the level and degree of integration analyze individual indicators characterizing trade, financial or migration flows. However, integration is a complex multidimensional process. Its assessment only on the basis of individual indicators has its drawbacks. In particular, strong trade ties can exist outside of integration associations, that is, a high level of interaction in individual markets does not mean the presence of integration ties between countries.

According to the Eurasian economic commission, the assessment of the level of integration should be carried out in a comprehensive manner – through the combination of individual indicators (processes) into a composite index. However, there is currently no methodology for measuring the composite index of regional integration that would be applied systematically and continuously [2].

Assessment of integration based on a composite index allows you to combine the results of individual processes (components of the index) into a big picture. However, in this case, there is a problem of aggregation of indicators [3]:

- ♦ the index values should not be excessively volatile, since the index should reflect a safe process of economic integration;
- ♦ the dynamics of the speaker should not be biased towards the dynamics of any of the components that form it. Therefore, the weight of any of the components doesn't have to be high in order to dominate the aggregate index.

To assess the level and degree of integration, the official bodies of integration associations, as well as (in their interests), research organizations and institutions are developing systems of indicators of integration and economic development [4]. The elements of such systems, as a rule, are methodological approaches or techniques, a set of indicators, a description of the procedure for collecting statistical data, an analysis of the values of indicators and conclusions based on its results.

For example, among the integration associations, the most significant advance in the development of a system of indicators assessing the level and impact of integration is the European Union. In the case of the EU, these indicators reflect comprehensive assessments of the results of the formation and regulation of the EU's single market and are presented in the framework of projects such as:

- ♦ monitoring of the single market. This monitoring is carried out by the European Commission on a regular basis and allows assessing the practical results of the creation and management efficiency of the EU single market in three dimensions: regulatory instruments, regulatory spheres, in terms of trade integration and market openness.

The Single Market has become part of people's lives, barriers have been brought down and rules simplified. Nevertheless it is not always running as smoothly as it should [5];

- ♦ indicator of the effectiveness of internal markets, carried out by the European Commission. Published as part of the annual Consumer Market Monitoring Survey, it assesses the state of 23 consumer markets for goods and services in 28 EU countries, Iceland and Norway. The indicator is a composite index that shows how well a particular market meets the requirements of consumers. As input data on the indicators, the results of the consumer survey are used, weighted by the significance of each indicator, which varies depending on the market and country;

- ♦ financial integration in Europe, calculated by the European Central Bank twice a year. Allows you to assess the state of financial integration of the countries of the euro area, its level in the main segments of the financial market. For this purpose, two consolidated indicators of financial integration have been developed: price FINTEC (prices in four main segments: the market for money, bonds, stocks, banking services) and quantitative FINTEC (shares of cross-border asset ownership within the euro area in all assets of the euro area);

- ♦ index of economic integration in the EU by the United Nations University. It is the first index to measure and rank the economic integration of individual EU members. The index is designed to

provide a quantifiable framework for any economic or political discussion in the European Union, so that economic events or political decisions related to European integration can be assessed globally. The index is calculated annually for two groups of EU countries. The index for the 15 “old” EU members (EU-15-Index) has determined the degree of integration for each country on an annual basis since 1999. The EU-25-Index has been calculated annually since EU enlargement eastward in 2004. The calculation methodology is based on the calculation of 25 indicators that measure the level of integration of each EU country.

Thus, the system of integration indicators used in the EU assesses the level of institutional and real integration.

The Intergovernmental Regional Organization of the Latin American and Caribbean Economic System (SELA) has developed a composite integration index that includes a wide range of economic, social, environmental and cultural indicators. The index is calculated for MERCOSUR, CAIS, Pacific Alliance, CARICOM and Andean Community. The calculation of the index involves the use of econometric methods to calculate the influence of each variable, in particular, multivariate principal component analysis is used for sub-indices and the integration index [1, p. 45–46].

The index includes 40 sub-indices that measure 5 directions: economics (11 sub-indices), politics (6 sub-indices), social sphere (13 sub-indices), ecology (4 sub-indices) and culture (6 sub-indices).

The economic area includes indicators of mutual trade, trade openness, trade concentration (Herfindahl index), the complexity of the economic structure, as well as key macroeconomic indicators such as inflation, public debt, government spending.

Policy direction includes indicators that measure control of corruption, government effectiveness, political stability, regulatory quality, rule of law, and law enforcement.

The social sphere is measured by assessing the freedom of movement of people between countries and includes indicators: life expectancy at birth, infant mortality, government spending on health and education, poverty rate, unemployment, GDP per capita, etc.

The need to achieve sustainable development of the region’s economies has also led to the inclusion of an environmental dimension, which is assessed by the intensity of the use of fertilizers, greenhouse gas emissions, the energy intensity of GDP and the consumption of substances that deplete the ozone layer.

The cultural aspect is assessed through indicators of access to information technology, tourism development, etc.

The analysis of regional economic integration of the ASEAN countries is carried out within the framework of the monitoring system “AEC 2025 Monitoring and Evaluation (M&E) Framework”. The assessment is carried out in four areas of development of the integration association [1, p. 42–46]:

- ♦ a single market and a single production basis – characterizes the provision of freedom of movement of goods, services, investments, skilled labor and capital; includes such indicators as the average tariff for trade in goods in ASEAN countries, the share of zero tariffs in the total number of tariffs, the share of intraregional trade, etc.;

- ♦ highly competitive economic environment – creating a regional environment conducive to business development and innovation; contains performance indicators for the ASEAN transport system, including the World Bank Logistics Performance Index;

- ♦ equitable economic development – ensuring sustainable and balanced growth; contains scores for 58 individual tasks for eight policy areas to stimulate the development of small and medium-sized businesses;

- ♦ integration into the global economy – provides for the full integration of ASEAN into the global economy through an appropriate approach to foreign economic relations, including through the creation of free trade zones and the signing of agreements on economic partnership.

ASEAN assesses various areas of economic cooperation between the countries participating in the integration association, but at the same time, outside the analysis, there are issues of convergence of national economies within the framework of the union or summary parameters aimed at assessing individual areas of integration.

The tools for realizing the integration potential are well known. The history of the formation and development of the European Union and other integration associations contains significant theoretical

and empirical experience in the implementation of joint measures [5, p. 13]. At the same time, the key issue is the choice of specific integration measures in the current economic situation. To solve this problem, taking into account the existing differences between integration associations, integration indicators are being developed that take the level and degree of integration as the main criterion for analyzing associations.

LIST OF LITERATURE

- 1 The system of integration indicators as a tool for analyzing the functioning of regional integration associations // Eurasian Economic Commission, 2019. 91 p.
- 2 F. De Lomberde. Monitoring indicators of Eurasian integration: preliminary analysis // Eurasian Economic Integration. No. 3(4). 2009. P. 52–59.
- 3 Vinokurov E. System of indicators of Eurasian integration II. – Saint Petersburg: EDB, 2014.
- 4 Abramov V.L., Arupov A.A. Formation of competitive advantages of the member States of the Eurasian economic Union: methodology and practice / “MIR” Publishing House. – Almaty-Moscow. 2019. 240 p.
- 5 An official website of the European Union/ An official website of the European Union/ Single Market Scoreboard: // https://ec.europa.eu/internal_market/scoreboard/governance_cycle/index_en.htm (date of issue: 12.10.2020).
- 6 Integration policy of the Eurasian economic Union: monograph / Arupov A.A., Abramov V.L., Abaidullayeva M.M., Arupova N.A., etc. – Almaty: MIR Publishing House, 2017. – 160 p.

А.А. АРУПОВА,¹

докторант.

М.М. АБАЙДУЛЛАЕВА,^{1,2}

PhD., доцент.

А.А. АРУПОВ,^{1,2}

э.ғ.д., профессор.

«Тұран» университеті,¹

Әлемдік экономика және

халықаралық қатынастар институты²

ИНТЕГРАЦИЯНЫ БАҒАЛАУҒА ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛДЕР: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Андатпа

Мақалада әлемдегі ең танымал интеграциялық бірлестіктердің дамуын бағалаудың теориялық және әдістемелік негіздері мен тәжірибесі қарастырылған. Қазіргі жағдайда, іс жүзінде әлемдегі ешбір ел басқа елдермен байланысыз тиімді дами алмайды. Елдер саяси, экономикалық, геосаяси немесе геоэкономикалық мүдделері негізінде біріктіріледі. Осы мүдделерді іске асыру үшін түрлі интеграциялық топтар құрылып жатыр. Бүгінгі күні әлемде 300-ге жуық белсенді аймақтық сауда келісімдері бар, оның ішінде экономикалық интеграция туралы, кеден одағын құру туралы келісімдер және өнімнің белгілі бір тізбесін қамтитын ішінара әрекет ету саласы бар келісімдер. Елдердің интеграциялық бірлестіктерге қатысу мақсаттары олардың экономикалық даму деңгейіне байланысты әр түрлі болуы мүмкін. Сонымен бірге табысты интеграциялық бірлестіктерде «интеграцияның өзегі» бар – интеграциялық процестердің қозғаушы күші болып табылатын ел немесе елдер тобы. Интеграциялық потенциал – бұл интеграциялық бірлестікке қатысушы елдердің табиғи, өндірістік, еңбек, қаржылық, зияткерлік және басқа ресурстарының жиынтығы, бірлескен өзара тиімді пайдалану интеграциялық эффект бере алады, қатысушы елдер үшін қосымша жеңілдіктер мен артықшылықтармен көрінеді. Интеграциялық бірлестіктерді индикаторлар жиынтығымен салыстыру идеясының өзі жаңа емес. Осындай зерттеулер көптеген халықаралық ұйымдармен, ғылыми-зерттеу институттарымен және интеграциялық бірлестіктердің реттеуші органдарымен осы немесе басқа интеграциялық топтың құрылуының жалпы халықаралық экономиканың мүдделеріне қаншалықты сәйкес келетіндігін бағалау мақсатында жүргізілді.

Тірек сөздер: интеграция, экономикалық жаңғырту, интеграцияны бағалау, байланыс, интеграциялық бірлестіктер, экономикалық даму, интеграциялық потенциал.

А.А. АРУПОВА,¹

докторант.

М.М. АБАЙДУЛЛАЕВА,^{1,2}

PhD, доцент.

А.А. АРУПОВ,^{1,2}

д.э.н., профессор.

Университет «Туран».¹

Институт мировой экономики
и международных отношений²

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ИНТЕГРАЦИИ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретико-методологические основы и опыт оценки развития некоторых наиболее известных интеграционных объединений мира. В современных условиях практически ни одна страна мира не может эффективно развиваться без взаимодействия с другими странами. Государства объединяются, исходя из своих политических, экономических, геополитических или геоэкономических интересов, для реализации которых создаются различные интеграционные группировки. Сегодня в мире насчитывается около 300 действующих региональных торговых соглашений, включая соглашения об экономической интеграции, об образовании таможенных союзов и соглашения с частичной областью действий, распространяющихся на определённый перечень продукции. Цели участия стран в интеграционных объединениях могут различаться в зависимости от уровня их экономического развития. При этом успешные интеграционные объединения имеют «ядро интеграции» – страну или группу стран, являющихся движущей силой интеграционных процессов. Интеграционный потенциал – это совокупность природных, производственных, трудовых, финансовых, интеллектуальных и других ресурсов стран-участниц интеграционного объединения, совместное взаимовыгодное использование которых способно обеспечить интеграционный эффект, выражающийся в дополнительных выгодах и преимуществах для стран-участниц. Сама идея сравнивать интеграционные объединения по набору показателей не новая. Подобные исследования проводились многими международными организациями, научно-исследовательскими институтами, регулирующими органами интеграционных объединений, для того чтобы оценить, насколько создание той или иной интеграционной группировки соответствует интересам международной экономики в целом.

Ключевые слова: интеграция, экономическая модернизация, оценка интеграции, взаимодействие, интеграционные объединения, экономическое развитие, интеграционный потенциал.

IRSTI 10.16.02.

UDC 369.032.2

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-208-213>

Y.S. BAIMAKHANOV,¹

PhD student.

A.T. BEKNAZAROVA,²

c.e.s., associate professor.

D.M. DADABAYEVA,²

c.e.s.

Al-Farabi Kazakh National University.¹

Turan University²

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONTEXT OF INCREASING THE EFFICIENCY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Abstract

The analysis of the efficiency of public administration is one of the most pressing problems, both in theory and in practice. For the further development of a socially oriented state in Kazakhstan, it becomes increasingly important to study theoretical and methodological problems of determining the efficiency of local authorities. The practical significance of the research carried out by the authors lies in the fact that the theoretical provisions, methodological approaches and practical conclusions developed and reasoned in it make it possible to determine the prospects for the development of the system of interbudgetary relations both at the republican and regional levels of government, to substantiate the directions of implementation of the tasks set in this connection, contribute to positive socio-economic transformations taking place in the regions of Kazakhstan. The study of the problems of the formation of interbudgetary relations is also in the center of attention of economic science. In this regard, the authors in the article define the tasks of increasing the efficiency of the work of local authorities and reforming the system of interbudgetary relations. The subject of the research is the interaction of public authorities and representatives of local self-government in the modernization of inter-budgetary relations to ensure the socio-economic development of the region, increase the level of economic efficiency of local authorities. Evaluations of the efficiency of public authorities are becoming an important tool in innovative management technologies.

Key words: public administration, efficiency assessments, inter-budget regulation, management technologies, methodological approaches, local self-government.

In the first Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan “Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity in Kazakhstan” it is indicated that one of the key areas that give impetus to economic growth in the context of modernization of the Republic of Kazakhstan is the transformation of the budgetary process in order to create favorable conditions for sustainable development of the national economy of the country and its regions, which, in turn, will contribute to strengthening their competitive positions. In this regard, tasks have been identified to improve the efficiency of local authorities and reform the system of interbudgetary relations. Problems were identified: the current system of interbudgetary relations does not stimulate akimats of all levels to create their own development base – small and medium-sized businesses; regions are weakly motivated to search for additional sources of income. Therefore, the modernization of the system of interbudgetary relations determines the need and expediency of transforming a number of fundamental principles for the formation and implementation of the financial policy of the state, functionally focused on providing conditions for the expanded reproductive development of regional economies. This complex process includes, first of all, the conceptual construction of theoretical and methodological principles and algorithmically verified schemes for the implementation of the modernization of interbudgetary relations.

In the XVI–XVII centuries, the ideas of T. Hobbes and J. Locke played a certain role in the birth of the modern theory of finance. They considered the possibilities and fairness of taxation systems as a source of formation of state revenues. Financial science received an additional impetus for its further

development in the works of A. Smith, who in his famous “Research on the Nature and Causes of the Wealth of Nations”, along with other issues, paid attention to the problem of the distribution of financial resources and powers between the levels of government.

German researcher K. Eeberg in his work “Essays on Financial Science” notes that in accordance with the financial principles “the state, region, community must obtain and spend the material benefits necessary to achieve their goals.” In our opinion, this approach allows us to consider the budgets of various levels of the budget system as independent and subject to uniform organizational principles. A certain role in the development of the theory of local finance and interbudgetary regulation was played by the research of the French researcher G. Jez, who studied the nature of the budget both from the standpoint of financial theory and from the standpoint of law [1].

Back in the early twentieth century, W.F. Willoughby noted three main directions implementation of budget reforms: first, how will budgets contribute to ensure public control; second, how budgets will enhance cooperation between the legislative and executive branches of government, and third, how budgets will ensure administrative and managerial productivity. It should be noted that in economics historically more attention has been paid to the problems of the formation of state revenues, while less attention has been paid to the efficiency and expediency of spending funds. The situation changed in the twentieth century, when, with the advent of the teachings of J.M. Keynes, the attitude towards the state budget changed, which began to be considered as the most important instrument of state regulation of the economy.

In A. Pigou’s theory of public welfare, the budget is viewed as an effective mechanism for redistributing income to increase aggregate welfare, on the basis of which, in our opinion, one can draw conclusions about the functions of inter-budgetary regulation as a tool that allows to achieve similar goals in an optimal way [2].

It should be noted that the evolution of the financial system of the state and interbudgetary relations is directly related to the development of the state structure, in particular with the establishment of institutionalization of relations between public authorities and local governments in various forms. To determine the place and role of interbudgetary regulation, it is necessary to consider the foundations of the theory and practice of the formation and development of interbudgetary relations. The founder of the theory of federalism is considered to be I. Altusius, who developed the “federal theory of popular sovereignty.” The development of the theory of federalism was carried out by prominent US statesmen A. Hamilton, D. Madison, D. Jay. It should be noted that federalism as a fundamental principle of state structure and, in particular, “budget federalism” as one of its aspects has a significant impact on the organization and development of systems of budgetary relationships and interbudgetary regulation.

A great contribution to the development of the theory of budgetary federalism was made by W. Oates, who developed in the early 70s. the last century, the “theorem on decentralization”, according to which, in the absence of cost savings from the centralized provision of public goods, the level of social welfare will be higher if effective levels of consumption are provided in each territorial entity than if any single, unified level of consumption would be maintained for all territorial entities.

World and domestic experience in the development of regional systems of interbudgetary regulation shows that the formation of interbudgetary relations at the local level is closely related to the general foundations of budgetary formation and the relationship between republican and local authorities. In Kazakhstan, studies in the field of budgetary management were carried out by U.B. Baymuratov, K.K. Ilyasov, U.M. Iskakov, K.Zh. Bertaeva, B.Zh. Ermekbaeva. However, their main focus was on the study of the state budget, as well as the possibility of optimizing the budget process. To form the theory of interbudgetary relations, it was necessary to develop the financial system and finance as distributional relations, which would actualize the issues of interbudgetary regulation [3].

In the works of Kazakh scientists U.B. Baimuratov, K.K. Ilyasov. Under the formation and development of the economy in the Republic of Kazakhstan, it was supposed to revise a number of provisions of financial and economic theory, budget process and practice of inter-budgetary relations. The systems of financial and budgetary relations, changes in the role of the budgetary system in the reproduction process have been investigated. Scientists note the increasing role of the budget system in state regulation of the economy and the activation of the financial and budgetary mechanism, as

well as decisions in the field of financial and budgetary and tax policy, budget regulation, financial independence and strengthening the revenue base of the budgets of local governments. In practice, there are various forms of regulation of interbudgetary relations, which are determined taking into account the tax potential of each of the budget levels, the results of assessing the objective needs of the regions, approved natural norms. According to the Budgetary Code of the Republic of Kazakhstan, the forms of regulation of inter-budgetary relations are established in accordance with the medium-term fiscal policy [4].

The financial independence of the region is closely related to the presence on its territory of the necessary economic and financial potential, which makes it possible to form the local budget using revenues collected on its territory. In the absence of this necessary financial base in the region, it becomes necessary to redistribute centralized funds of the state budget, mainly the Republican budget, between local budgets of different levels.

In essence, the system of interbudgetary relations is one of the main mechanisms through which the interaction of the subjects of management takes place, namely the interaction between the hierarchical levels of power – the republican and regional, regional and district. This system is a set of principles, methods, methods and financial instruments used in the formation of revenues and expenditures of budgets of different levels, through which the state establishes budgetary relationships, directions of budget flows and allocates centralized resources.

Thus, summarizing the above, it can be determined that the essence of interbudgetary relations lies in the economic and legal vertical and horizontal interaction of public law entities represented by their authorized bodies regarding the formation, distribution, redistribution and regulation of budgetary powers and sources of their funding to maximize the provision of the population. territory with budgetary resources.

The need for such regulation arises mainly when the authorities of a lower territorial level, when forming budgets, for objective reasons, do not have enough funds from income sources fixed on a permanent basis in whole or in part (at divided tax rates or in percentages) to ensure a minimum necessary expenses in accordance with the functions and powers assigned to them.

Interbudgetary regulation is carried out, as a rule, by the authorities of a higher level by means of vertical (between different links of the budget system) and horizontal (in the context of budgets of the same link of the budget system) equalization of the budgetary provision of territorial entities, in which it is below the minimum required level. The term interbudgetary regulation can have a broad interpretation, taking into account the regulatory impact through the budgetary system on the economic and social processes in the country.

Horizontal equalization in some countries (for example, in Germany) also takes place in the order of centralized withdrawal (through the corresponding settlement (clearing) center under the German Ministry of Finance, bypassing the federal budget) on a progressive scale in the form of negative transfers of funds from budgets where such security is above average level, in favor of budgets, where it is less than this level [5].

Interbudgetary regulation is not limited to equalizing the budgetary provision of territorial entities, where it is less than the minimum required level. Its functions also include reimbursement to budgets of additional expenses or revenue losses caused by decisions taken by the authorities of another level, and the possible share participation of higher-level budgets in the expenditures of lower-level budgets, meaning the stimulation of priority (most socially significant) areas from the position of higher-level authorities. spending of these budgets.

In most countries, interbudgetary regulation is carried out by transferring funds in various forms directly from the budget of the higher level to the corresponding lower budgets. In some countries (for example, Austria, Germany, India, Russia), joint (general) taxes are also used for this purpose, when some of them are distributed on a temporary basis (with a deadline of at least the next financial year) between different levels of the budget system.

Interbudgetary relations can be directly between the budgets of the same level. For example, to pool financial resources in order to solve problems of mutual interest. In the Republic of Kazakhstan,

they have not yet received widespread use. In rare cases, financial assistance is provided from lower-level budgets to higher-level budgets. Foreign experience does not allow finding a standard that is completely suitable for Kazakhstan. Each country, along with common approaches, has its own characteristics of the mechanism of interbudgetary relations. For example, in many countries, in particular in the United States, taxes are delineated between the levels of the budget system on the principle of “one tax – one budget.” At the same time, in Canada, Austria, Germany, India, along with separate taxes, each of which is sent only to the budget of one level or another, joint taxes are also applied.

They, being “large” taxes with a widespread tax base throughout the country, to one degree or another participate in the formation of budgets of different levels both on a permanent basis (Canada) and in combination with taxes distributed on a temporary basis.

In most countries, regional and local authorities have some rights in the field of taxation in order to, to one degree or another, independently solve the problem of budget deficit-freeness or reducing their deficit, before relying on financial assistance in various forms from the budget of a higher territorial level. The study of the functions of interbudgetary relations as an element of the financial system and interbudgetary regulation as an element of budgetary policy are devoted to the work of a number of Kazakhstani and foreign scientists [6].

Despite the differences in the understanding of the essence of interbudgetary relations and interbudgetary regulation, their inherent basic functions coincide. In the works of Russian scientists, the functions of interbudgetary relations are usually considered. However, within the framework of this study, the functions of interbudgetary regulation, which is one of the elements of budgetary policy, play a greater role, while interbudgetary relations are an integral part of the state budget system. Therefore, when organizing financial management, it is necessary to consider and optimize the implementation of the functions of inter-budgetary regulation. Note that the functions inherent in interbudgetary relations and interbudgetary regulation are similar: they traditionally single out equalizing and stimulating functions that are manifested both at the republican and regional levels.

The nature and degree of their manifestation depend on the model of interbudgetary relations, predetermined by the peculiarities of the state structure and a number of other factors.

Analyzing the implementation of the functions of interbudgetary regulation in the current economic situation in the country, the following conclusions can be drawn:

- ♦ the equalizing function of interbudgetary regulation, of course, is being updated in connection with a decrease – and different in degree – in revenues of local budgets. This raises the problem of changing the relevant conditions – the “rules of the game”, which can mean a transition to soft budget constraints, and therefore provoke ineffective behavior of recipients of equalizing interbudgetary transfers;
- ♦ the implementation of the supporting function of interbudgetary regulation in conditions of a budget deficit at all levels of the budgetary system can lead to untimely and / or incomplete financing of delegated powers, and, consequently, to their poor performance by the recipient of interbudgetary transfers.

In foreign practice, systems of general transfers, or universal, equalizing, and a system of targeted, or special. The general transfer system is used to equalize horizontal budget differences in order to match the tax potential (tax revenue) and the financing needs of the required expenditures. In exceptional cases, with the help of the system of general transfers, the issues of assistance to “problem” territories are solved.

Transfers between budget levels are subdivided into general transfers, targeted current transfers, and targeted development transfers. This feature allows you to assign them the status of funds of targeted funds. The amounts of targeted transfers and budget loans used not for their intended purpose in accordance with the act of the state financial control body are subject to mandatory return to the higher budget that allocated these transfers and loans within a month after the signing of the control act in the appropriate manner.

To assess the effectiveness of interbudgetary regulation, it seems appropriate to highlight the main factors affecting its organization and implementation in the region. Some of them are due to the peculiarities of the implementation of budgetary policy, while others are associated with the impact of the external environment. The effectiveness of inter-budgetary regulation at the regional level can be analyzed according to various schemes.

LIST OF LITERATURE

- 1 About measures on further improvement of state administration system of the Republic of Kazakhstan / the presidential Decree. No. 806. – Astana, Akorda, December 26, 2018.
- 2 Afanasiev K.S., Kazennov A.S., Popov M.V. State regulation of the economy as a means of economic policy: monograph. Publishing House of Leningrad University Publishing House of Leningrad State University A.S. Pushkin. – M., 2017. 148 p.
- 3 Brimbetova N.Zh. Methodological approaches to evaluation of social development of regions of Kazakhstan // News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. 2016. Volume 3. Number 307. P. 53–57.
- 4 Zhangirova R.N. Development of public-private partnership in the Republic of Kazakhstan // Bulletin Of KazNPU. 2014. No. 5. P. 20–27.
- 5 Abdelhalim Boussabaine Risk Pricing Strategies for Public-Private Partnership Projects (Innovation in the Built Environment). 1st Edition. – Wiley-Blackwell, 2013. 278 p.
- 6 Eduardo Engel, Ronald D. Fischer Alexander Galetovic The Economics of Public-Private Partnerships: A Basic Guide. – Cambridge University Press, 2014. 192 p.

Е.С. БАЙМАХАНОВ,¹

докторант.

А.Т. БЕКНАЗАРОВА,²

Э.Ғ.К., доцент.

Д.М. ДАДАБАЕВА,²

Э.Ғ.К.

Әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті.¹

«Тұран» университеті²

ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ МӘНМӘТІНІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Андатпа

Мемлекеттік басқару тиімділігін талдау – теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да өзекті мәселелердің бірі. Қазақстанда әлеуметтік бағдарланған мемлекеттің одан әрі дамуы үшін жергілікті билік органдарының тиімділігін анықтаудың теориялық және әдістемелік мәселелерін зерттеу маңызды болып отыр. Авторлар жүргізген зерттеудің практикалық маңыздылығы онда әзірленген және негізделген теориялық ережелер, әдіснамалық тәсілдер мен практикалық тұжырымдар бюджетаралық қатынастар жүйесін басқарудың республикалық және аймақтық деңгейлерінде анықтауға, осыған байланысты қойылған міндеттерді іске асыру бағыттарын негіздеуге мүмкіндік береді. Қазақстанның аймақтарында болып жатқан оң әлеуметтік-экономикалық қайта құруларға ықпал етеді. Бюджетаралық қатынастарды қалыптастыру мәселелерін зерттеу экономикалық ғылымның да назарында. Осыған байланысты мақалада авторлар жергілікті билік органдарының тиімділігін арттыру және бюджетаралық қатынастар жүйесін реформалау бойынша міндеттерді айқындады. Зерттеудің тақырыбы – облыстың әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету, жергілікті билік органдарының экономикалық тиімділігі деңгейін арттыру үшін бюджетаралық қатынастарды модернизациялаудағы мемлекеттік органдар мен жергілікті органдардың өзара әрекеті. Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау инновациялық басқару технологиясының маңызды құралына айналуға.

Тірек сөздер: мемлекеттік басқару, тиімділігін бағалау, басқару технологиялары, әдіснамалық тәсілдер, жергілікті өзін-өзі басқару.

Е.С. БАЙМАХАНОВ,¹

докторант.

А.Т. БЕКНАЗАРОВА,²

к.э.н., доцент.

Д.М. ДАДАБАЕВА,²

к.э.н.

Казахский национальный
университет им. аль-Фараби.¹

Университет «Туран»²

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

Анализ эффективности государственного управления является одной из самых актуальных проблем как в теории, так и на практике. Для дальнейшего развития социально ориентированного государства в Казахстане все более важным становится исследование теоретико-методологических проблем определения эффективности местных органов власти. Практическая значимость выполненного авторами исследования состоит в том, что разработанные и аргументированные в нем теоретические положения, методологические подходы и практические выводы позволяют определить перспективы развития системы межбюджетных отношений как на республиканском, так и на региональном уровнях управления, обосновать направления реализации поставленных в связи с этим задач, способствуют позитивным социально-экономическим преобразованиям, происходящим в регионах Казахстана. Исследование проблем формирования межбюджетных отношений находится и в центре внимания экономической науки. В этой связи авторами в статье определены задачи по повышению эффективности работы местных органов власти и реформированию системы межбюджетных отношений. Предметом исследования выступает взаимодействие органов государственной власти и органов местного самоуправления при модернизации межбюджетных отношений для обеспечения социально-экономического развития региона, повышения уровня экономической эффективности местных органов власти. Оценки эффективности деятельности органов государственной власти становятся важным инструментом в инновационных управленческих технологиях.

Ключевые слова: государственное управление, оценки эффективности, межбюджетное регулирование, управленческие технологии, методологические подходы, местное самоуправление.

FTAXP 06.81.55
ӘОЖ 659

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-214-218>

А.П. САДУЛЛАЕВА,¹
ғылым магистрі, докторант.
«Нархоз» университеті¹

БРЕНД ЖӘНЕ ҚАЛА БРЕНДІНІҢ ТҮСІНІКТЕРІН АНЫҚТАУ

Аңдатпа

Бренд ұғымы – тұжырымдама және зерттеу тақырыбы ретінде академиялық әлемде кеңінен талқыланады. Шетел ғалымдарының көптеген ғылыми мақалалары қалалардың брендтерін зерттеуге арналған. Сонымен қатар, бренд туралы сарапшылар мен зерттеушілер арасында тұжырымдама ретінде ортақ түсінік жоқ екенін атап өткен жөн. Мысалы, кейбір зерттеушілер брендті тұтынушы арасында жоғары беделге ие сауда маркасы ретінде анықтайды, ал кейбір зерттеушілер имидж түсінігін брендпен байланыстырады. Әрбір ғалым немесе маман брендтің ерекшеліктерін немесе брендтің белгілерін өз көзқарастарынша анықтағылары келеді, алайда мұның бәрі брендтің түсіндірілуін, сонымен қатар оны басқаруды қиындатады. Қалалық бренд ұғымына келгенде де осындай жағдай. Бұл тұжырымдаманың нені білдіретінін анықтайтын көптеген анықтамалар бар. Мысалы, қаланың бренді бұл қала туралы айтылған кезде, қала тұрғындары мен қонақтары арасында пайда болатын жалпы бірлестіктердің тұтастай кешені деп аталады. Алайда, қала брендин қалыптастыру – бұл қаланың белгілі бір имиджін құруға бағытталған шаралар кешені екенін атап өткен жөн. Бұл жағдайда бүкіл қаланы брендинг ету – бұл адамды немесе өнімді брендтеуден гөрі әлдеқайда күрделі және әржақты тұжырымдама болып табылады, өйткені қаланың мақсатты аудиториясы – бұл барлық азаматтар, туристер, шенеуніктер және әлеуетті инвесторлар. Осылайша, ұсынылып отырған мақала «бренд» және «қалалық бренд» ұғымдарын анықтауға және жүйелеуге арналған. Мақала авторы маркетинг, бренд-менеджмент, экономика және халықаралық менеджмент саласындағы ғылыми басылымдарда және ғылыми журналдарда ұсынылған осы тақырыптағы терминдеріне талдау жасайды.

Тірек сөздер: бренд, қалалық бренд, бренд-менеджмент, имидж, бедел, тұтынушы, маркетинг, сауда маркасы.

Бренд ұғымы ол ең алдымен – идея. Ерте замандарда адамдар таңбалар арқылы қарым-қатынас жасауды және белгілі бір ақпаратты беруді немесе жеткізуді қажет етті. Бұл таңбалар бір идеяны жақтаушыларды өздерінің бәсекелестерінен өзгеше бөлектеу етіп көрсетті. Таңбалар адамның немесе топтың басқалардан даралығын, белгілі бір қасиеттерді иеленетіндігін білдіруге мүмкіндік берді.

Бренд сөзін ағылшын тілінен тікелей аударғанда таңба, таңбалау, ен қою дегенді білдірсе, ал ежелгі римдіктер мен гректерде тауардың шыққан тегін көрсететін алғашқы, арнайы өндіруші белгілері болып саналған.

Осындай белгілері арқылы сатылатын тауардың сапалылығын және қай өндірушіге тиісті екендігін сауда саттықтың даму барысында танып білген.

Компания, қызмет, тәжірибе, өнім, кейде тіпті адам – осының бәрі бренд бола алады. Брендтің өзі мақсат емес, ол белгілі бір нәтижеге жетудің құралы болып табылады. Жалпы, бренд – тұтынушыға берілетін уәде және сол уәдені орындау.

Брендингтің дамуы негізінен XIX ғасырдың аяғынан бастап қарқын ала бастады. Тұтынушылар есінде сақтайтындай жақсы брендті қалыптастыру және оны жасау оңай емес, ол көп күш пен жауапкершілікті қажет етеді. Ол алдын-ала зерттеу жұмыстарын жүргізу, алынған нәтижелерді меңгеру және олардың негізінде жоспар құрып, әрекеттер тактикасын таңдауынсыз болмайды.

Елдің имиджін сауатты ілгерілету үшін онымен байланысты образдар, идеялар мен рәміздер креативті, қайталанбас әрі жадында жатталып қалатын символикамен біте қайнасуы керек.

Бренд кез келген кәсіпорынға берілмейді, берілген кәсіпорындар санаулы. Күшті, позитивті және серпінді брендті құру және басқару арқылы ғана қиын міндет іске асады.

Әлемге әйгілі алдыңғы бренд стратегиясына негізделген, Барселона, Париж және Рим ірі қалалары орташа және ұзақ мерзімді перспективада брендті қабылдауды өзгерту мен жақсартудың бірнеше мысалдары болып табылады.

Бұрын да, қазіргі кезде де Германия мен Жапонияның автомашиналары, Францияның иіссулары, Голландияның қызыл-сары гүлдері, Италияның сапалы аяқ киімдері, Швейцарияның сағаттары, Үндістанның хош иісті шайлары, Жапония мен Кореяның электроникасы брендтері әлемге әйгілі болып келеді. Өз еліміздің ішінде «Эйр Астана», «Рахат» сияқты т.б. ірі компаниялардың брендтері қатардан қалыспайды. Олар дүние жүзіне танымал осы өнімдерімен мақтана алады.

Жақсы брендинг компанияның немесе қаланың құнын арттыратын, қызметкерлерге бағыт-бағдар беретін және жаңа клиенттерді табуды жеңілдететін белгілері болуы шарт. Бренд компанияның тұтынушыларға қызмет көрсету, бедел, жарнама және логотипті адамдардың қабылдауының жиынтығын білдіреді.

Брендтің жетістігі дәйекті хабарламаның қайталанатына негізделген. Әдетте бұл тұтынушыны бірден тануға, шабыттандыратын сенімге, таңдануға, адалдыққа және болжалды басымылыққа ие болу үшін жасалғанын білу қажет. Сондықтан сәтті брендті құрудың және жасаудың маңызды аспектілерін келесідей түйіндеуге болады: лезде тану, жүйелілік, қалаулылық (аспирациялық), қайталау.

Бұл мақалада бренд және қала бренд түсініктерін танудың, қабылдаудың бастапқы аспектісіне назар аударылады, сондықтан автор әртүрлі зерттеушілердің осы ұғымдарын қалай түсінетінін және анықтайтындығын зерттеуді жөн көрді.

Бұл зерттеу жұмысы, автордың бренд пен қалалық брендтің тақырыбын сипаттауға, осы терминдердің эволюциясына қатысты зерттеушілердің әртүрлі анықтамалары мен көзқарастарын талдау арқылы толықтырылды. Негізінен, әдебиеттерге шолу және ғылыми мақалалардағы табылған ақпаратты талдау арқылы мәліметтер екінші реттік көздерден алынған. Мақала интернеттегі зерттеу мәліметтер базасынан «брендтің анықтамалары» және «қала брендінің анықтамалары» сияқты тірек сөздерді қолдана отырып жазылды.

Бүгінгі заман талап етіп отырғандай, бренд және қала бренді терминдерінің қолданылуының қажеттілігі тақырыптың өзектілігі болып табылады.

Брендті сана мен сәйкестікті қалыптастыруға, өнімнің, қызметтің, адамның, орынның немесе ұйымның беделін құруға бағытталған материалдық және материалдық емес атрибуттардың жиынтығы ретінде анықтауға болады.

Американдық Маркетинг Ассоциациясы (1960) брендті «бір сатушының немесе сатушылар тобының тауарларын немесе қызметтерін сәйкестендіруге және оларды бәсекелестерден ажыратуға арналған атау, термин, дизайн, нышан немесе олардың жиынтығы» деп анықтайды. Басқаша айтқанда, брендтер бәсекелестерден немесе болашақ бәсекелестерден ерекшеленетін құрал болып табылады [1].

Зерттеуші Крейнер Стюарт бренд түсінігінің анықтамасында брендті өнім мен өндіруші арасындағы бағдар – деп айтты [2].

Род Медоустың ойы бойынша бренд пен брендингті жасау өндірушілердің тұтынушылар үшін қажетті нәрсе екенін айтты [3].

Ал басқа сарапшылар брендтің көрнекі мүмкіндіктері тақырыбында саралау құралдары ретінде нұсқалар қосқан.

Кейбір зерттеушілер брендті тұтынушы арасындағы жоғары беделге ие сауда маркасы ретінде анықтайды.

Капферер Дж. 1992 жылы брендті мәдениеттің, тұлғаның, өзін-өзі проекциялаудың, көріністің және қарым-қатынастың алты интегралды қырымен біріктірілген құрылым ретінде атап көрсетеді.

1. Физикалық қыры өнімнің ерекшеліктерін, белгілерін және атрибуттарын білдіреді.
2. Тұлға мінезді білдіреді.
3. Қарым-қатынас нанымдар мен бірлестіктерді білдіреді.
4. Мәдениет құндылықтардың жиынтығын білдіреді.
5. Тұтынушының сол брендке деген көзқарасын білдіреді.
6. Имидж брендтің пайдаланушысы ретінде тұтынушының ішкі айнасын білдіреді [4].

И. Шет және басқа зерттеушілер тұтынушылардың брендті таңдауда келесі шешімдердің әсер ететіндігін айтады [5]:

♦ бренд, ең алдымен функционалдық мәнге ие болу керек, оның баламаларымен салыстырғанда тауардың (немесе қызметтің) пайдалылық деңгейінің жоғарылығы;

- ♦ екіншіден, бренд тұтынушылардың әлеуметтік құндылықтарын қамтамасыз ету керек;
- ♦ үшіншіден, бренд тұтынушылардың эмоционалдық және эстетикалық құндылықтарын қамтамасыз ету керек;
- ♦ төртіншіден, бренд тұтынушылардың эпистемологиялық құндылықтарын қамтамасыз ету керек;
- ♦ бесіншіден, бренд тұтынушылардың экономикалық және физикалық құндылықтарын қамтамасыз ету керек.

Сонымен қатар, бренд өнімнің немесе қызметтің тартымдылығын оның функционалды мәнінен тыс арттыратын материалдық және материалдық емес белгілер жиынтығы ретінде тұжырымдалған.

Бренд ұғымы әлеуметтік, мәдени, экономикалық, саяси, технологиялық, құқықтық және т.б. факторлардың әсер етуіне байланысты өзгеріп отырады. Кей кезде брендтің пайда болуына және қалыптасуына әртүрлі қызығушылық топтарының құнды ұсыныстары ықпалын тигізеді.

Бренд ұғымы туралы айтылғанда әр халықтың даналық ойын, өзіндік танымы мен ұлттық талғамын, зияткерлік қабілетін, бойындағы ар-намысын көруге болады.

Әрине, бренд ұғымын қабылдау, түсіну айналамызбен тығыз байланысты екендігі сөзсіз.

Бірінші кестеде танымал ғалымдардың брендке байланысты түсініктер типологиясы келтірілген.

Кесте 1 – Бренд типологиясы

Бренд типологиясы	Зерттеушілер
1. Бренд – ол логотиптің ролін атқарады	Aaker, 1991
2. Бренд – заңды түрде әрекет ететін құрал	McWilliam, 1993
3. Бренд – тәуекелдерді азайтады	Assael, 1995
4. Бренд – жеке тұлға ретінде болуы мүмкін	Aaker, 1996
5. Бренд – тұтынушының назарында сурет ретінде қабылданады	Arnold, 1992
6. Бренд – құндылық жүйесі	Thrift, 1997
7. Бренд – қарым-қатынас құралы	McKenna, 1991
Ескертпе – Бұл кесте келесі дереккөз негізінде құрастырылған [6].	

Сонымен осы аталған шетелдік зерттеушілердің анықтамалары бренд туралы көзқарастың әртүрлілігін байқатады. Автордың ойы бойынша, осы айтылған көзқарастардан басқада, Қазақстанда бренд түсінігін сәтті қалыптастыру үшін терең ғылыми жұмыстар жасалуы керек.

Ал бренд туралы жинақталған түсіндірулерге қосымша, «қала бренді» туралы түсінікті де зерттеу қажеттігі туындайды. Мысалы, Моммас «қала бренді» анықтау мәселесіне келесідей балама түсінік береді:

«Қалалар ең алдымен, экономикалық тұрғыдан дамыған және ерекше түрде құрылған, тақырыптық сипатқа ие болуы керек. Ол қалалық брендтің негізгі сипаты» [7]. Қалалық бренд – бұл қал атауын айтқан кезде пайдаланушылардың немесе тұтынушылардың ойында туындайтын бірлестіктер кешені екені айтылады. Осы саланы зерттеген басқа да ғалымдар «қалалық бренд» анықтамасын «ұлт бренді» түсінігінен алуды ұсынады. Осылайша, ұлттық бренд – ел мәдениетіне негізделген мақсатты аудиториясы бар, ерекше де көп өлшемді құбылыс ретінде анықталды.

С. Анхолт қала брендінің жақсы дамуын сәтті бәсекелестікпен байланыстырады, сондықтан бұл бәсекелестікте жеңу үшін қалалар тұтынушылар, туристер мен инвесторлар үшін бірегейлі болу керек дейді [8]. «Қалалық бренд» көп жағдайда қаланың беделінің синонимі ретінде ауызекі тілде қолданылады, ал зерттеушілер оны қалаға байланысты стратегиялық басқарылатын атрибуттар мен психикалық бірлестіктерге сілтеме ретінде жиі қолданады.

Сонымен, қала бренді дегеніміз не? Біріншіден, ол жәй ғана қаланы басқа аумақтардан ерекшелейтін белгі, символ немесе басқа белгі емес. Екіншіден, бренд – бұл атау немесе жер атауы да емес. Үшіншіден, тауарлық бренд белгілерінің анықтамалары аумақтық-территориялық брендтерді анықтауға жарамайды.

Қала бренді ең бірінші эмоционалдық кеңістікте өмір сүреді, нақты шекарасы мен функциясы жоқ. Оның ең басты қызметі – қала тұрғындарының, тұтынушылардың, туристер мен инвесторлардың санасына әсер ету. Себебі қала бренді ұғымы – біздің қалаға деген қатынасымызды, оны қалай сезінетіндігімізді білдіреді.

Бұл мақалада автор «қала бренді» ұғымдарының көп қырлы өлшемдеріне қатысты зерттеушілердің әр түрлі көзқарастарын, зерттеу нәтижелерін анықтап келтірді. «Бренд» және «қала бренді» ұғымдарын нақтылау мақсатында ғылыми әдебиеттерге шолу жасап, брендтің қалаларға қатысты ұғымдарын түсінуге, кеңейтуге тырысты.

Осылайша, бренд дегеніміз – бір сатушының жақсы немесе қызмет көрсетуін басқа сатушылардан ерекшеленетін атауы, мерзімі, дизайны, символы немесе кез келген басқа белгілері екеніндігі жоғарыда атап өтілді. Бренд ол сауда белгісінің тұтынушының санасындағы тартымды, ерекше әрі толықтай аяқталған образы екені айтылады.

Ал қала бренді ұғымында қаланың бәсекеге қабілеттілігін, визуалды, ауызша және психикалық көріністерге негізделген қала тұтынушыларының санасында қабылданған қауымдастықтар жүйесін қамтиды деген тұжырымдама жасап, әр түрлі авторлар қаланы ерекше ететін барлық материалдық және символдық элементтердің қосындысы деген түсініктерді орынды деп табады.

Қазіргі таңда қазақстандық брендтер дамып, тұтынушы оны алуға қызығушылық танытып отырған мезетті пайдаланып, бренд қалыптастыруға ұмтылу кәсіпкер үшін де, мемлекет үшін де маңызды бола бермек.

Қазақстан қалаларының брендін қалыптастыру – қазақ ұлтын кең танытуға зор ықпал жасайтыны анық, сол себепті осы саладағы ғалымдар, кәсіпкерлер, тұтынушылар және де мемлекет тарапынан қолдау көрсететін бағдарламалардың жұмыс істеуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 American Marketing Association (1960). Marketing Definitions: A Glossary of Marketing Terms, Chicago.
- 2 Crainer Stuart (1995). The Real Power of Brands: Making Brands Work for Competitive Advantage. London, Pitman Publishing.
- 3 Meadows Rod (1983). They consume advertising too. Admap. (July/August), p. 408–413.
- 4 Kapferer Jean-Noel (1992). Strategic Brand Management, London: Kogan Page.
- 5 Sheth J., Newman B. and Gross B. (1991). Why we buy, what we buy: a theory of consumption values // Journal of Business Research, 22, p. 159–70, five consumption values.
- 6 Maurya K.M. and Mishra P. (2012). What is a brand? // A Perspective on Brand Meaning European Journal of Business and Management: www.iiste.org. ISSN 2222–1905 (Paper). ISSN 2222–2839 (Online). Vol 4, No.3, 2012, 122–133 p.
- 7 Mommas H. (2003). City Branding, NAI Publishers, Rotterdam, the Netherlands.
- 8 Anholt S. (2010). Places – Identity, Image and Reputation, Palgrave Macmillan, New York, NY.

А.П. САДУЛЛАЕВА,¹
магистр наук, докторант.
Университет «Нархоз»¹

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЙ БРЕНДА И БРЕНДА ГОРОДА

Аннотация

Бренд как понятие и как тема исследования широко обсуждается в академическом мире. Изучению брендов и брендов городов посвящено немалое количество научных статей зарубежных ученых. Также следует отметить, что нет общего понимания бренда как концепции среди экспертов и исследователей. К примеру, одни исследователи определяют бренд как торговую марку, которая имеет высокую репутацию у потребителя, другие с брендом связывают понятие имиджа. Каждый ученый или специалист принимает во внимание специ-

фику бренда или нюансы бренда, и это все усложняет интерпретацию бренда, а также его управление. Когда дело доходит до понятия городского бренда, ситуация такая же. Существует множество определений, объясняющих, что означает это понятие. Например, брендом города называют целый комплекс общих ассоциаций, которые возникают у жителей и гостей города при упоминании этого города. Однако следует отметить, что формирование бренда города – это комплекс мероприятий, направленных на создание определенного имиджа города. В этом случае создание бренда всего города является гораздо более сложной и неоднозначной концепцией, чем брендинг человека или продукта, поскольку целевой аудиторией города являются все граждане, туристы, чиновники и потенциальные инвесторы. Таким образом, статья посвящена определению и систематизации понятий «бренд» и «городской бренд». Автор статьи провел анализ вышеперечисленных терминов, которые представлены в научных публикациях и научных журналах в области маркетинга, бренд-менеджмента, экономики и международного менеджмента.

Ключевые слова: бренд, городской бренд, бренд-менеджмент, имидж, репутация, потребитель, маркетинг, торговая марка.

A.P. SADULLAEVA,¹
Master of Science, PhD student.
Narxoz University¹

DEFINING THE CONCEPTS OF BRAND AND CITY BRAND

Abstract

Brand as a concept and as a research topic is widely discussed in the academic world. A considerable number of scientific articles by foreign scientists are devoted to the study of brands and brands of cities. It should be noted, that there is no common understanding of the brand as a concept among experts and researchers. For example, some researchers define a brand as a trade mark that has a high reputation to a consumer, while others associate the concept of brand with a concept of image. Each scientist or specialist takes into account the specifics of the brand or the nuances of the brand, and this all complicates the interpretation of the brand, as well as its management. The situation is the same when it comes to the concept of a city brand. There are many definitions that explain what this concept means. For example, a city brand is a set of general associations that arise among residents and visitors of the city when this city is mentioned. However, it should be noted that the formation of a city brand is a set of measures aimed at creating a certain image of the city. In this case, branding of an entire city is a much more complex issue than branding a person or a product, since the target audience of a city is all citizens, tourists, officials and potential investors. Thus, the article is devoted to the definition and systematization of the concepts of “brand” and “city brand”. The author of the article analyzed the above terms which have been published in scientific journals in the fields of marketing, brand management, economics and international management.

Key words: brand, urban brand, brand management, image, reputation, consumer, marketing, trademark.

МРНТИ 06.54.31
УДК 001.31+ 338.436.33

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-219-225>

Л.А. ТАЛИМОВА,¹

д.э.н., профессор.

Б.М. ЖУКЕНОВ,¹

докторант.

С.Ш. АКЕНОВ,²

к.э.н.

Ю.М. САЙФУЛЛИНА,¹

к.э.н.

Карагандинский экономический
университет Казпотребсоюза.¹

Карагандинский технический университет²

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье обоснованы приоритетные направления инновационно-технологического развития агропромышленного комплекса Казахстана на современном этапе. Как и в целом национальная инновационная система Казахстана, научно-инновационная инфраструктура агропромышленного комплекса страны, включая сельское хозяйство, демонстрирует низкую способность выработать критическую массу разработанных отечественными учеными и внедренными в производство наукоемких инновационных технологий. Сложившаяся ситуация усугубляется низким финансово-инвестиционным потенциалом предпринимателей-фермеров и отсутствием эффективной системы разработки и распространения востребованных инновационных знаний и технологий среди сельхозпроизводителей, как это широко применяется в мировой практике. Для решения данных проблем авторами проведено теоретическое обоснование возможностей применения механизма государственно-частного партнерства и развития деятельности центров распространения инновационных знаний. В соответствии с передовой мировой практикой данные меры выступают основными направлениями повышения научно-инновационного потенциала предпринимателей-фермеров Казахстана. На основе анализа международного опыта применения основных форм государственно-частного партнерства в научно-инновационной сфере агропромышленного комплекса предложены первоочередные меры по активизации участия институциональных инвесторов в долгосрочном финансировании наукоемких проектов в сельском хозяйстве. В заключение представлены рекомендации по дальнейшему повышению научно-инновационного потенциала сельхозпроизводителей страны, включая меры государственной и институциональной поддержки инновационных процессов, а также механизмы создания сети распространения инновационных знаний среди фермеров.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, аграрная наука, инновации, наукоемкие технологии, научно-инновационный потенциал, конкурентоспособность, институциональная среда.

Агропромышленный комплекс (АПК) Казахстана, в котором значительную долю занимает непосредственно сельское хозяйство, остро нуждается в инновационных наукоемких технологиях. Такая потребность обусловлена не только низкими показателями производительности труда в сельском хозяйстве, но и отсутствием критической массы разработанных и внедренных наукоемких инноваций отечественных ученых. Данная проблема усугубляется также тем, что в Казахстане в течение последних двух десятилетий активно формировалась и функционирует специализированная научно-инновационная инфраструктура, основная задача которой сводится к активизации инновационных процессов в сфере АПК Казахстана. Поэтому отсутствие в сельскохозяйственном производстве ощутимых результатов в форме массовых разработанных и внедренных научных разработок отечественных ученых обуславливает поиск причин, тормозящих данные процессы не только в инновационной системе АПК, в которой представлены уполномоченные государственные и квазигосударственные организации, отраслевые НИИ и исследовательские университеты, хозяйствующие субъекты в секторе агропромышленного предпринимательства. Именно проблемы с последними могут стать основным препятствием в активизации научно-инновационных процессов в сфере АПК Казахстана.

Вопросы инновационного развития сферы АПК и, в частности, сельского хозяйства рассматривались в множестве научных публикаций, среди которых хотелось бы отметить труды Л. Абалкина [1] и М. Бунина [2], в которых необходимость инновационного развития сельского хозяйства ставится не только с позиции обеспечения конкурентоспособности отрасли и повышения производительности труда, но и с позиции обеспечения экономической и продовольственной безопасности национальной экономики, так как именно сфера АПК и ее продукция обеспечивает удовлетворение первичных потребностей населения и от развития ее инновационного потенциала зависят возможности устойчивого развития не только самого комплекса, но и в целом национальной экономики. Поэтому ряд казахстанских авторов, таких, как Г. Накипова [3], М. Каменова [4] и др. [5] в своих исследованиях рассмотрели различные аспекты развития сферы АПК в Казахстане и, в частности, вопросы прогнозирования основных траекторий устойчивого развития отрасли, обеспечения конкурентоспособности отрасли и производства, изучения влияния на факторы продовольственной безопасности, которые в комплексе связаны с развитием инновационных процессов в сфере АПК. Среди зарубежных авторов хотелось бы отметить исследования Fombang M.S. [6] в плане определения ожиданий и потребностей предпринимателей от внедрения инновационных технологий в сельскохозяйственном производстве. В последнем исследовании выявлены взаимосвязи эффективности сельскохозяйственного производства фермерских хозяйств и системы распространения инновационных технологий в АПК, которые широко используются в развитых странах. Следует отметить, что и в Казахстане потребность в подобной системе разработки и распространения инновационных знаний и технологий в сфере АПК среди предпринимателей-фермеров очень высока.

В условиях неизбежно складывающейся в странах ЕАЭС рыночной конкуренции дальнейшее совершенствование подходов к решению проблем инновационного развития агропромышленного комплекса стало одной из основополагающих предпосылок модернизированного подхода к изменению системы управления такими крупными экономическими системами, как АПК. Сегодня компаниям АПК Казахстана все чаще приходится полагаться на собственные силы. Однако многие аналитики и представители бизнеса считают невозможным сохранение рентабельности действующих компаний АПК без весомой государственной поддержки их оперативной и инновационной деятельности. За последнее время в целом наблюдается снижение инвестиционного потенциала в АПК, что наряду с инфляцией, ростом цен на все виды ресурсов, включая кредитные, снижением покупательной способности населения, вероятно, отрицательно сказалось на инновационном развитии предприятий агропромышленного комплекса.

Отрасль сельского хозяйства в Казахстане непривлекательна для ученых и инноваторов, хотя точечные результаты разработки и внедрения инновационных технологий в республике имеются. Современная казахстанская инновационная повестка в первую очередь ориентирована на промышленную сферу, в частности, на обрабатывающую промышленность. Сейчас одним из приоритетов определили сельское хозяйство, потому что в Казахстане производительность сельскохозяйственного производства одна из самых низких – в 5–10 раз ниже в сравнении с развитыми странами. В Казахстане очень мало научных и инновационных стартапов, работающих в сфере сельского хозяйства в целом, включая не только растениеводство и животноводство, но и последующие сферы переработки сельхозпродукции.

Таким образом, существующая национальная инновационная система Казахстана рассматривает инновационную инфраструктуру АПК как составной элемент развития сельскохозяйственной науки и внедрения инновационных наукоемких технологий отечественных ученых. Развитие инноваций и содействие технологической модернизации АПК Казахстана должно быть нацелено на устойчивое развитие агропромышленных предприятий через:

- ♦ ориентирование прикладной науки на задачи модернизации сельского хозяйства, создание эффективной системы генерации и использования инноваций в сельской экономике;
- ♦ формирование и развитие системы управления инновационно-технологическим развитием, включающей систему технологического прогнозирования и планирования, разработку и реализацию программ инновационно-технологического развития АПК Казахстана;
- ♦ развитие системы содействия технологической модернизации сельского хозяйства Республики Казахстан, включающей проведение технологического аудита, трансферт зарубежных технологий, содействие внедрению и распространению технологий, коммерциализацию технологий;

♦ в рамках распространения инновационных знаний среди фермерских хозяйств следует создать сеть высокотехнологичных демонстрационных площадок, модельных образовательных ферм, совместных предприятий, стартапов совместно с национальными и крупными зарубежными компаниями.

Данные предложения связаны с тем, что классическое видение инноваций сосредоточено на разработке новых продуктов и услуг, в том числе в сфере агропромышленного комплекса. Однако в последнее время понятие инноваций было расширено. Предложены рамки для инноваций, основанные на внедрении новых методов управления организацией. По мнению экспертов, инновация – это также принятие концепции или практики, ранее не использовавшихся организацией. Таким образом, инновации возникают внутри организаций и не всегда могут быть восприняты пользователями, что требует соответствующей организационной системы распространения инновационных знаний.

Основные характеристики инноваций в организационном управлении сосредоточены прежде всего на том факте, что инновации задумываются и реализуются более чем одной организацией. Таким образом, эта структура расширяется и включает в себя организационные сети и трансформацию сложных социальных систем производства. Во-вторых, эти инновации являются результатом не только конкретных изменений в объеме производства, но и изменений в других областях, таких, как используемые ресурсы (например, используемые формы финансирования), процессы, используемые для принятия решения о том, что должно быть произведено, или даже показатели для оценки производительности и осуществимости продукта или услуги. Перспектива расширяет общепринятое понятие «инновации», и наиболее важным вкладом является то, что инновации не могут рассматриваться исключительно в рамках организаций, а должны рассматриваться в рамках совокупности отношений, установленных с другими организациями для разработки предоставляемых продуктов или услуг.

В подобном же ключе рассуждали разработчики концепции межорганизационных инноваций, которые характеризуют существующую ситуацию в сфере инновационно-технологического развития сферы АПК. В рамках данной концепции рассматриваются институциональные соглашения, используемые общественными организациями для предоставления государственных услуг, как примеры организационных инноваций. Из числа различных организационных форм, существующих в государственном секторе, основное внимание уделяется государственно-частному партнерству (ГЧП), поскольку развитие этих партнерств является инновацией по сравнению с другими более традиционными структурными моделями (рыночными или иерархическими моделями) [7].

В отличие от традиционного делового контракта, ГЧП требует высокого уровня интенсивности, не порожаемого всеми подобными отношениями между бизнесом и государственным сектором. Эти партнерские отношения отличаются двумя ключевыми переменными: разрабатываемые проекты должны быть долгосрочными и среднесрочными, а члены партнерства должны работать вместе над разработкой продуктов и услуг, разделяя при этом затраты, риски и выгоды. Таким образом, двумя характеристиками, отличающими партнерские отношения от других формул сотрудничества, являются продолжительность и передача рисков, характерных для сельскохозяйственного производства.

Аналогичные усилия предпринимаются и в производственном секторе. Например, ЕС поддерживает проект «Фабрики будущего ГЧП» стоимостью 1,2 млрд евро, направленный на повышение конкурентоспособности и устойчивости европейской обрабатывающей промышленности. На основе данной инициативы в ЕС приступили к осуществлению 25 исследовательских проектов, которые сосредоточены на четырех основных инновационных областях: 1) интеллектуальные фабрики, использующие более оптимизированные ИКТ или следующее поколение робототехники, автоматизации, планирования и моделирования; 2) цифровые фабрики, которые уменьшают потребность в физическом прототипировании; 3) устойчивое развитие и использование новых методов или новых зеленых технологий и дружественных к людям стратегий на заводах; и 4) переосмысление использования материалов или обработки с использованием новых высокоэффективных материалов.

Однако основным сектором, в котором реально отразились преимущества ГЧП в качестве основы для действий по направлению фундаментальных исследований и базовых услуг, является сельское хозяйство. Именно ГЧП в области технологических инноваций имеет важнейшее

значение для конкурентоспособности регионов и отдельных стран, и различные регионы принимают шаги по выявлению наилучшего использования ГЧП в этом отношении [8]. Например, Европейская комиссия создает конкретную правовую базу для содействия созданию ГЧП и обеспечения того, чтобы риски и ответственность были разделены. Цель состоит в том, чтобы гарантировать доступ к финансированию через гранты, государственные закупки или инвестиции. На Ближнем Востоке и в Северной Африке ГЧП также занимают центральное место с точки зрения нормативных требований. Необходимость быстрого осуществления крупномасштабных и сложных проектов вступает в противоречие со значительными потребностями в капитале, которые должны оставаться доступными для инфраструктуры агропромышленного производства. Это накладывает серьезные ограничения на государственные бюджеты, но доступность частного капитала также ограничена, поскольку инвесторы теперь более осведомлены о рисках, чем раньше, и менее готовы рисковать на развивающихся рынках. С другой стороны, считается, что повышение эффективности за счет участия частного сектора является значительным.

Страны также определяют правовые рамки и политику, призванные сделать использование ГЧП более прозрачным и лучше интегрированным в национальный контекст. Исследования, проведенные Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), показали, что важной слабостью национальных инновационных систем развивающихся стран является недостаточное взаимодействие между наукой, высшим образованием и промышленностью. Различные модели ГЧП уже являются ключевыми компонентами инструментария государственной инновационной политики, однако ОЭСР рекомендует использовать дополнительные ГЧП для улучшения инновационной и экономической деятельности стран.

Таким образом, государственно-частное партнерство в инновационной сфере агропромышленного комплекса позволяет решить ряд проблем и имеет следующие преимущества:

- ♦ обеспечивает большую отдачу от финансирования научных исследований и позволяет успешно решать вопросы дальнейшей коммерциализации их результатов;
- ♦ помогает привлекать в экспертизу представителей частного сектора и создавать конкурентную среду для проведения открытых и прозрачных тендеров при реализации инновационных проектов в сфере АПК;
- ♦ распределяет ответственность между партнерами: государство устанавливает цели проекта с точки зрения государственных интересов и определяет параметры стоимости и качества, контролирует реализацию проектов, а частный партнер берет на себя оперативную деятельность на разных этапах реализации проекта – разработку, финансирование, строительство и эксплуатацию, администрирование, практическую реализацию услуг потребителям.

Безусловно, механизм ГЧП открывает новые возможности для инновационно-технологического развития АПК и стимулирует спрос на инновации в аграрном секторе.

Однако следует отметить и негативные особенности развития ГЧП в инновационной сфере АПК: государство, активно вмешиваясь в этапы инновационного процесса, которые традиционно считались исключительно частными, и, пытаясь инициировать активное участие бизнеса в инновационной деятельности, вытесняет и замещает частный сектор деньгами, что снижает в конечном плане деловую активность предпринимателей-фермеров.

Существенные проблемы развития инструментов ГЧП в инновационной сфере, в частности, применительно к Казахстану также можно отнести к неравноправным властным отношениям участников партнерства. Эта тенденция противоречит основному принципу ГЧП, на котором она формируется. Суть принципа равноправия и экономической ответственности заключается в том, что все участники ГЧП обладают равными правами в определенных вариантах реализации в целях эффективного достижения поставленных целей и задач. Каждый участник должен нести полную ответственность перед обществом за свои обязательства.

Исходя из этого, можно сделать вывод, что, несмотря на трудности внедрения инструмента ГЧП как фактора инновационного развития агропромышленного комплекса, он позволяет достичь оптимальных результатов высокого качества. Успех его реализации зависит от развитой нормативно-правовой базы, отлаженной институциональной среды, от экономических и организационных решений всех аспектов рассматриваемых проблем. ГЧП способствует развитию инновационной деятельности в сельском хозяйстве, диверсификации аграрной экономики в со-

ответствии со стратегическими целями органов власти, в результате чего достигается высокое качество жизни потребителей, то есть общества в целом.

На основе обобщения концептуальных основ организационных инноваций и механизма государственно-частного партнерства в современной экономике в качестве первоочередных мер по решению проблем инновационно-технологического развития агропромышленного комплекса Казахстана авторы предлагают следующие действия.

1. Создание сети специализированных организаций развития и распространения инновационных знаний в сфере агропромышленного комплекса, в частности, в сфере сельскохозяйственного производства как фактора внедрения эффективных организационных инноваций и повышения инновационного потенциала предпринимателей-фермеров. Это связано с тем, что аграрные инновации, разработанные и внедряемые в специализированных аграрных НИИ, не всегда могут быть восприняты пользователями, что требует соответствующей организационной системы распространения инновационных знаний.

2. На основе механизма государственно-частного партнерства создание реальных механизмов и рычагов вовлечения в финансирование аграрных научных исследований предпринимательского сообщества как основного потребителя научных продуктов в форме новых технологий и активного инициатора новых исследований с возможностью софинансирования. Механизм ГЧП открывает новые возможности для инновационно-технологического развития АПК и стимулирует спрос на инновации в аграрном секторе, с одной стороны, с другой стороны, позволяет разделить риски агропромышленных инноваций, которые отличаются закономерным высоким уровнем. Данный механизм получил широкое распространение в мировой практике, что позволяет активно внедрять его в казахстанских условиях как действенный фактор повышения инновационно-технологического уровня агропромышленного комплекса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Абалкин Л. Аграрная трагедия России // Вопросы экономики. – 2009. – № 9. – С. 4–15.
- 2 Бунин М. Инновационные технологии в сельском хозяйстве России // Экономика сельского хозяйства России. – 2004. – № 7. – С. 7.
- 3 Накипова Г.Н., Каменева М.Ж., Ахметова К.А. Агропромышленный комплекс Казахстана: прогноз развития // Теоретические и прикладные вопросы экономики и сферы услуг. – 2012. – № 4. – С. 25–39.
- 4 Kamenova M.Zh., Nakipova G.N. et al. (2016). The Current State and Forecast of Food Production During the Industrial and Innovative Development of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Volume VII, Summer. 3(17). P. 543–553. DOI: 10.14505/jarle.v7.3(17).10.
- 5 Taubayev A., Akenov S., Ulybyshev D., Kernebaev A. (2017). Institutional support of agro-industrial complex entities of quasi-public sector of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Vol. 8. Iss. 4(26). P. 1560–1565. DOI: 10.14505/jarle.v8.4(26).35.
- 6 Fombang M.S., Adjasi C.K., (2018). Access to finance and firm innovation // Journal of financial economic policy. Vol. 10. No. 1. P. 73–94, DOI: <https://doi.org/10.1108/JFEP-10-2016-0070>.
- 7 Taubayev A., Kuttybai M., Saifullina Yu., Borisova E. & Kabdybay A. (2018). Public-private partnership development in Kazakhstan: a case study based on international benchmarking. – Economic Annals-XXI, 174(11–12), 51–57. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V174-08>.
- 8 Таубаев А.А., Талимова Г.У., Сайфуллина Ю.М., Борисова Е.И. Приоритет государственно-частного партнерства при финансировании наукоемкого сектора экономики / Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера // Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2019. – № 3. – С. 56–64. DOI: 10.34130/2070-4992-2019-3-56-64.

SPISOK LITERATURY

- 1 Abalkin L. Agrarnaya tragediya Rossii // Voprosy ekonomiki. – 2009. – № 9. – С. 4–15.
- 2 Bunin M. Innovatsionnye tekhnologii v sel'skom khozyaistve Rossii // Ekonomika sel'skogo khozyaistva Rossii. – 2004. – № 7. – С. 7.
- 3 Nakipova G.N., Kameneva M.Zh., Akhmetova K.A. Agropromyshlenniy kompleksa Kazakhstan: prognoz razvitiya // Teoreticheskie i prikladnye voprosy ekonomiki i sfery uslug. – 2012. – № 4. – С. 25–39.

4 Kamenova M.Zh., Nakipova G.N. at al. (2016). The Current State and Forecast of Food Production During the Industrial and Innovative Development of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Volume VII, Summer. 3(17). P. 543–553. DOI: 10.14505/jarle.v7.3(17).10.

5 Taubayev A., Akenov S., Ulybyshev D., Kernebaev A. (2017). Institutional support of agro-industrial complex entities of quasi-public sector of Kazakhstan // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Vol. 8. Iss. 4(26). P. 1560–1565. DOI: 10.14505/jarle.v8.4(26).35.

6 Fombang M.S., Adjasi C.K., (2018). Access to finance and firm innovation // Journal of financial economic policy. Vol. 10. No. 1. P. 73–94, DOI: <https://doi.org/10.1108/JFEP-10-2016-0070>.

7 Taubayev A., Kuttybai M., Saifullina Yu., Borisova E. & Kabdybay A. (2018). Public-private partnership development in Kazakhstan: a case study based on international benchmarking. – Economic Annals-XXI, 174(11–12), 51–57. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V174-08>.

8 Taubaev A.A., Talimova G.U., Saifullina Yu.M., Borisova E.I. Prioritet gosudarstvenno-chastnogo partnerstva pri finansirovanii naukoemkogo sektora ekonomiki / Korporativnoe upravlenie i innovatsionnoe razvitie ekonomiki Severa // Vestnik Nauchno-issledovatel'skogo tsentra korporativnogo prava, upravleniya i venchurnogo investirovaniya Syktyvkarskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2019. – № 3. – S. 56–64. DOI: 10.34130/2070-4992-2019-3-56-64.

Л.А. ТАЛИМОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

Б.М. ЖУКЕНОВ,¹

докторант.

С.Ш. АКЕНОВ,²

э.ғ.к.

Ю.М. САЙФУЛЛИНА,¹

э.ғ.к.

Қазтұтынуодағы Қарағанды
экономикалық университеті.¹

Қарағанды техникалық университеті²

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН ИННОВАЦИЯЛЫҚ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ

Андатпа

Бұл мақалада қазіргі кезеңдегі Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін инновациялық-технологиялық дамытудың басым бағыттары негізделген. Тұтастай алғанда, Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесі сияқты, ауыл шаруашылығын қоса алғанда, елдің агроөнеркәсіптік кешенінің ғылыми-инновациялық инфрақұрылымы отандық ғалымдар әзірлеген және өндіріске енгізілген ғылымды қажетсінетін инновациялық технологиялардың сындарлы массасын әзірлеу қабілетінің төмендігін көрсетеді. Қалыптасқан жағдай фермер кәсіпкерлерінің қаржылық-инвестициялық әлеуетінің төмендігімен және әлемдік практикада кеңінен қолданылатын ауыл шаруашылығы өндірушілері арасында сұранысқа ие инновациялық білім мен технологияларды әзірлеу мен таратудың тиімді жүйесінің болмауымен күрделене түсуде. Осы мәселелерді шешу үшін осы зерттеу аясында біз мемлекеттік-жеке меншік әріптестік тетігін қолдану және инновациялық білімді тарату орталықтарының қызметін дамыту мүмкіндіктеріне теориялық негіздеме жүргіздік. Әлемдік озық практикаға сәйкес, бұл шаралар Қазақстан фермерлері кәсіпкерлерінің ғылыми-инновациялық әлеуетін арттырудың негізгі бағыттары болып табылады. Агроөнеркәсіптік кешеннің ғылыми-инновациялық саласында мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің негізгі нысандарын қолданудың халықаралық тәжірибесін талдау негізінде институционалдық инвесторлардың ауыл шаруашылығындағы ғылымды қажетсінетін жобаларды ұзақ мерзімді қаржыландыруға қатысуын жандандыру бойынша бірінші кезектегі шаралар ұсынылды. Қорытындылай келе, біз инновациялық процестерді мемлекеттік және институционалдық қолдау шараларын, сондай-ақ фермерлер арасында инновациялық білімді тарату желісін құру тетіктерін қоса алғанда, елдің ауыл шаруашылығы өндірушілерінің ғылыми-инновациялық әлеуетін одан әрі арттыру бойынша ұсыныстарды жасалды.

Тірек сөздер: агроөнеркәсіп кешені, аграрлық ғылым, инновациялар, ғылымды қажетсінетін технологиялар, ғылыми-инновациялық әлеует, бәсекеге қабілеттілік, институционалдық орта.

L.A. TALIMOVA,¹

d.e.s., professor.

B.M. ZHUKENOV,¹

PhD student.

S.SH. AKENOV,²

c.e.s.

YU.M. SAIFULLINA,¹

c.e.s.

Karaganda economic

University of Kazpotrebsoyuz.¹

Karaganda technical University²

PRIORITY DIRECTIONS OF INNOVATIVE AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article substantiates the priority directions of innovative and technological development of the agro-industrial complex of Kazakhstan at the present stage. Like the national innovation system of Kazakhstan as a whole, the scientific and innovative infrastructure of the country's agro-industrial complex, including agriculture, demonstrates a low ability to develop a critical mass of high-tech innovative technologies developed by domestic scientists and introduced into production. The current situation is aggravated by the low financial and investment potential of farmers' entrepreneurs and the lack of an effective system for developing and distributing in-demand innovative knowledge and technology among agricultural producers, as is widely used in world practice. To solve these problems, the authors conducted a theoretical study of the possibilities of using the mechanism of public-private partnership and developing the activities of centers for the dissemination of innovative knowledge. In accordance with the best international practice, these measures are the main directions for increasing the scientific and innovative potential of entrepreneurs and farmers in Kazakhstan. Based on the analysis of international experience in applying the main forms of public-private partnership in the scientific and innovative sphere of the agro-industrial complex, priority measures are proposed to enhance the participation of institutional investors in long-term financing of high-tech projects in agriculture. In conclusion, recommendations for further improving the scientific and innovative potential of agricultural producers in the country, including measures of state and institutional support for innovation processes, as well as mechanisms for creating a network for the dissemination of innovative knowledge among farmers are presented.

Key words: agro-industrial complex, agricultural science, innovation, knowledge-intensive technologies, scientific and innovative potential, competitiveness, institutional environment.

FTAXP 06.71.07.
ӘОЖ 330.101.541(075.8)

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-226-231>

А.М. ЕСИРКЕПОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

Г.Ж. АХМЕТОВА,²

докторант.

Ж.А. САРИЕВА,¹

э.ғ.м.

Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы

Мемлекеттік басқару академиясының

Шымкент қ. бойынша филиалы.¹

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті²

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДА ЕГІН ШАРУАШЫЛЫҒЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ МЕХАНИЗМДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ

Андатпа

Мақалада пандемия жағдайында Түркістан облысында егін шаруашылығын инновациялық дамыту механизмінің элементтері мен жетілдіру жолдары келтірілген. Егін шаруашылығы ауыл шаруашылығының ең маңызды саласы болып табылады, ол елдің азық-түлік қауіпсіздігі жағдайына әсер береді және агроөнеркәсіп кешендері ішінде шикізат базасының дамуына ықпал етіп, дамуы үшін қызмет етеді. Алайда, бүкіл дүние жүзін дүркіреткен пандемия Қазақстанның ауылшаруашылығының дамуына, оның ішінде егін шаруашылығының дамуына айтарлықтай теріс әсерін тигізді. Бұл әсер саланың барлық секторында байқалды, осыған байланысты Түркістан облысының аграрлық экономикасының дамуын инновациялық сипатта дамытпаса, жоспарлау механизмдерін жетілдірмесе, тиімді нәтиже алуға қиындыққа соғатыны күмән келтірмейді. Отандық егін шаруашылығы дамуының қазіргі сатысының ерекшеліктері болып, оның материалды-техникалық базасының тозуы, саланың төмен инвестициялық потенциалы, өндірістік-қаржылық тәуекелдердің жоғары болуы және жер алқаптарының қанағаттанарлықсыз күйі, ұрық шаруашылығы жүйесінің дамымағандығы, салалық айырбастың баламасыздығы табылады. Мұның барлығы, егін шаруашылығын инновациялық дамуын жоспарлаудың басымдықты бағыттарын өз уақытында негізделуін, сонымен бірге, олардың жүзеге асырылуында кешенді экономикалық бағалаудың қажеттілігін көрсетеді. Аймақтық, республикалық және әлемдік агроөнеркәсіптік нарықтардағы пайда болған техникалық-технологиялық және биологиялық инновацияларды енгізудің әдістемелік сұрақтары терең зерттеуді талап етеді. Сонымен қатар пандемия кезінде агроөнеркәсіп саласындағы басқару органдарының қызметтерін өгерту қажеттігі туындауда. Осы мәселелерге байланысты берілген жұмыста ауыл шаруашылығы саласындағы басқару органдарының басқару құралдарын жетілдіру бойынша мәселелеріне көп көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: пандемия, егін шаруашылығы, инновациялық даму, экономикалық тетіктері, мемлекеттік қолдау, ынталандыру жүйесі, жетілдіру механизмдері.

Егін шаруашылығы, әсіресе пандемия кезінде, тамақ және қайта өңдеуші өнеркәсіп үшін шикізаттың қайнар көзі болып табылады [1]. Қазақстан Республикасының егіс алқабы 22135,8 мың га алып отыр. Егер егістік алқаптарының үлес салмағын қарайтын болсақ, ең көп үлес салмақ Ақмола, Қостанай, Солтүстік Қазақстан облыстарында, ал қарастырылып отырған Түркістан облысының үлесі – 3,75%-ды құрайды (кесте 1, б. 227).

Түркістан облысында жалпы егіс алқабының үлесі бар болғаны 3,75% екеніне қарамастан, егін шаруашылығын дамыту мәселесін қарастыруды мақсат етіп отырмыз. Оның себебі – бұл өңірде климаттық жағдайлар ерекше, сондықтан басқа аймақтарда өсіруге мүмкін емес дақылдарды егуге қатысты техникалық шешімдерді табу өзекті деп есептейміз. Ауыл шаруашылығында пандемияға байланысты бүкіләлемдік дағдарыс кезінде аймақтық саясатты жүргізудің бірден бір нысаны ретінде – осы саладағы инновациялық дамуға ерекше көңіл бөлуді жөн санап отырмыз.

Кесте 1 – Ауыл шаруашылығы дақылдарының анықталған жалпы егістік алқабы

Аймақтар	2004 ж.	2010 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	Үлесі, %
Қазақстан Республикасы	18036,4	21438,7	21022,9	21473,6	21839,9	21899,4	22135,8	100
Ақмола	4031,5	4921,2	4687,5	4844,2	4884,2	4888,8	4993,3	22,56
Ақтөбе	814,9	848,3	501,4	563,9	650,0	738,1	780,9	3,53
Алматы	861,6	906,3	926,2	932,2	947,9	954,3	961,6	4,34
Атырау	5,4	6,2	6,8	7,4	8,5	8,0	7,6	0,03
Батыс Қазақстан	742,6	717,2	488,2	457,2	491,4	517,1	522,6	2,36
Жамбыл	532,6	497,3	587,7	589,6	629,3	662,2	686,6	3,10
Қарағанды	1112,1	1009,7	994,7	1070,8	1123,0	1148,5	1157,2	5,23
Қостанай	3615,6	4953,3	5088,0	5143,3	5198,0	5143,3	5053,8	22,83
Қызылорда	145,9	160,9	167,8	168,1	180,7	178,9	183,1	0,83
Маңғыстау	0,3	0,8	1,6	0,9	1,0	0,9	0,9	0,00
Оңтүстік Қазақстан	762,7	697,2	775,8	788,8	826,3	–	–	
Түркістан	–	–	–	–	–	813,5	829,1	3,75
Павлодар	962,0	1001,9	1145,0	1231,6	1260,1	1270,3	1327,2	6,00
Солтүстік Қазақстан	3394,1	4620,8	4372,4	4371,4	4322,0	4230,6	4243,1	19,17
Шығыс Қазақстан	1051,3	1095,2	1278,0	1301,6	1316,4	1318,2	1360,5	6,15
Нұр-Сұлтан қаласы	2,1	1,9	1,4	1,6	0,5	0,5	1,7	0,01
Алматы қаласы	1,7	0,5	0,4	1,0	0,6	0,5	0,5	0,00
Шымкент қаласы	–	–	–	–	–	25,7	26,2	0,12

Ескертпе – Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері негізінде келтірілген.

Егін шаруашылығын инновациялық жолмен дамыту үшін ауылшаруашылық жер-сулардың өзгерісін қамтамасыз ететін көрсеткіштердің зерттелуін қамтамасыз ету керек. Олар: егістік жерлер бойынша есептер; суармалы немесе құрғақ жерлерді қолдану; барлық дақылдардың жалпы түсімі және өнімділік өсімі; мүжілуге қарсы шараларды өткізу; жеміс, жүзім шаруашылығы және басқа да көп жылдық екепелердің, жібек шаруашылығының жем шөп қорының даму көрсеткіштері; көшетхана, жылыжай құрылысы және қоршалынған топырақты қолдану; суландыру – жер өңдеу жұмыстарының көлемі [2].

Егін шаруашылығында инновациялық дамыту бағыттарын анықтау үшін келесі көрсеткіштердің анықталуын қамтамасыз ету қажет:

- ♦ алдыңғы жылдардағы барлық ауылшаруашылық өндірісінің және осы саланың жағдайы;
- ♦ әрбір дақылдар және өнімділік бойынша өнімді дайындау және өндірістің өсу қарқыны және деңгейі;
- ♦ мал шаруашылығының жем қоры жағдайы;
- ♦ өндірістің экономикалық тиімділігі.

Егін шаруашылығын инновациялық дамыту бойынша механизмдерді әзірлеуде, бірінші кезекте, жаңа жерлерді өндіріске тарту және ауылшаруашылық пайдалы жерлерді пайдалануды жақсарту бойынша іс-шаралар әзірленуі тиіс [3]. Ауылшаруашылық жерлердің жалпы ауданына, шаруашылыққа мерзімсіз пайдалануға бекітілген, сондай-ақ, ұзақ мерзімді қолдануға ұсынылған барлық ауылшаруашылық жерлер енеді.

Пандемия кезінде дамыту тетіктерін әзірлеуде ерекше назар, қолда бар суармалы жерлердің өнімділігін көтеру бойынша жұмыстарды жүргізуге бағытталуы тиіс:

- ♦ тұзды жерлерде коллектор-дренажды желілердің құрылысы;
- ♦ тізгіндік суларды реттеу;
- ♦ қатты филтрленетін топырақтардан өтетін каналдарды бетондау;
- ♦ аландарды жоспарлау;
- ♦ тұздану және жерлерді сумен қамтамасыз етуін жоғарлату және ылғандандырудың теңділігі, сондай-ақ, суармалы жерлерде өнімділікті көтеруді қамтамасыз ету үшін басқа да жұмыстардың жүргізілуі үшін, суармалы жүйелердің техникалық қайта жасалуы.

Артық ылғалдану аймағында, бірінші кезекте, құрғақшылықты қажет етпейтін (екпелерді кесу, егістікті томардан тазарту, тастарды жинақтау және т.б.) жерлерде дақылдық техникалық жұмыстарды жүргізу қарастырылған [4].

Жерлердің құрғатылуын, ең алдымен ылғалдылық есебіне ең төмен астық алатын ауылшаруашылық жерлерінде қолданылатын жерлерде жоспарлау қажет. Осылайша, ерекше назарды, құрғатудың ең тиімді әдісі – жабық дренажға аударады. Егін шаруашылығының мамандануы және интенсивтілігі, өндіргіш күштерді дамытудың әрбір деңгейіне, өндірістің шоғырлану дәрежесі және кәсіпорындардың белгілі бір өлшемдері сәйкес келеді. Егін шаруашылық құрылымдарының өлшемі келесі көрсеткіштерді сипаттайды: өнімнің шығырылымы (жиынтық және тауарлық), жерлердің ауданы, негізгі өндіріс қорларының мөлшері, техникалар саны, малдардың бас саны; көпжылдық егулердің ауданы (арнайы жүзімдік және бақшалақ шаруашылықтар үшін), қопсытылған құрылыстар (көкөніс шаруашылығымен айналысатын шаруашылықтар үшін); жұмыспен қамтылған жұмысшылар саны. Ауыл шаруашылық құрылымдары өлшемінің негізгі көрсеткіші ретінде өндірілген жиынтық өнімнің құнын есептеуге болады.

Аграрлық экономиканы дамытудың инновациялық нұсқасы, көп жағдайларда аймақтық ғылыми-техникалық саясатымен, аграрлық сфераның өзіндік ерекшеліктерін есепке алғандағы инновациялық менеджменттің дамуымен анықталады [5].

Инновациялық дамудың бағыттарының басымдылықтары ретінде, егін шаруашылығы өнімінің сапасын және көлемін қысқа мерзімде айтарлықтай көтере алатын, өндірістік шығындарды төмендетуге әсер беретін, инвестицияларды игеруде және жасалымдарға капиталсалымдарының жылдам орнына толтырылуын қамтамасыз етуін қарастырамыз.

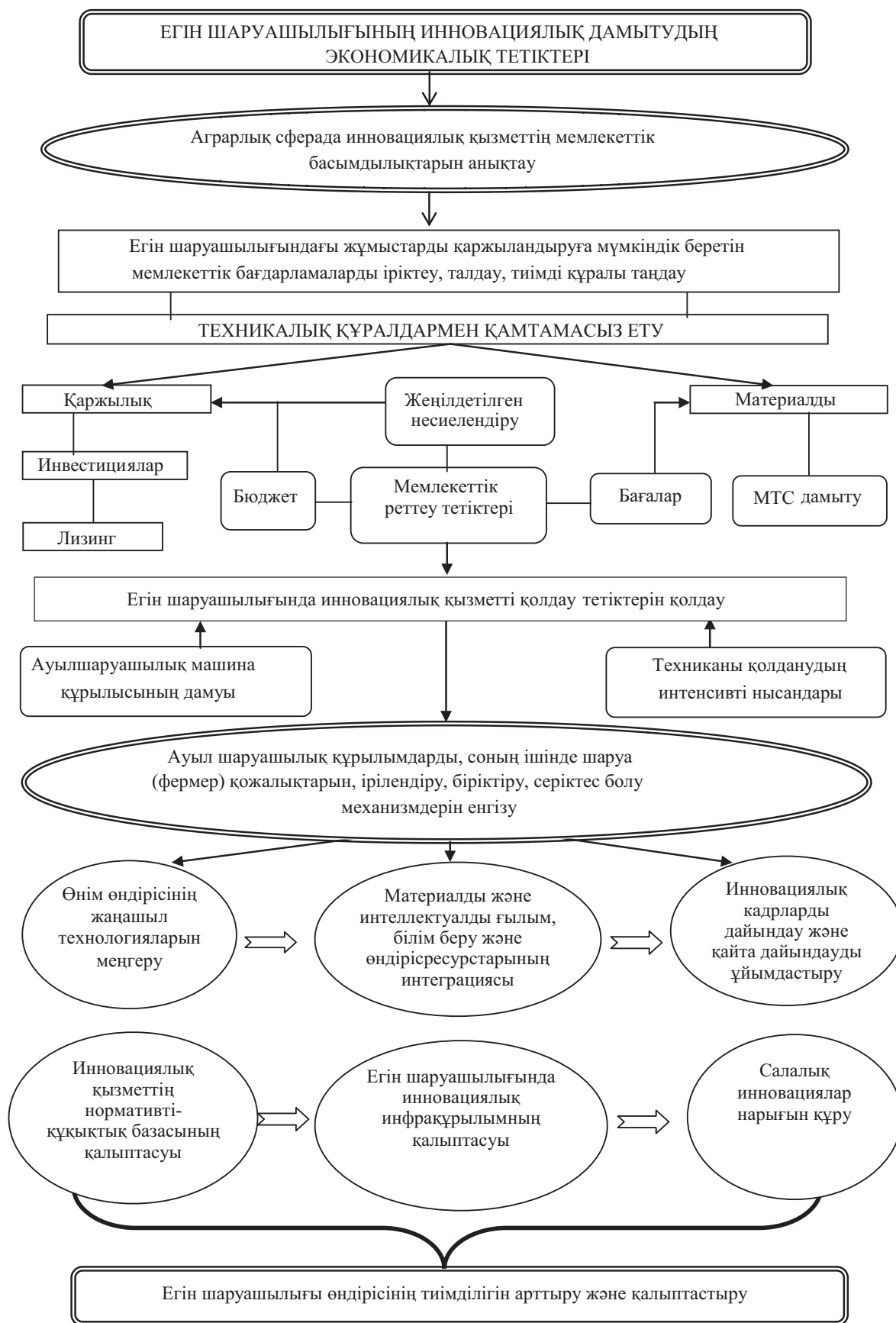
Техника-технологиялық жабдықталуға бейімделу үшін, ауыл шаруашылық өндірістің шарттарында бірқатар мәселелердің кешенін шешу қажет: біріншіден, оптималды жинақталу және нақты тауар өндірушілердің техниканы қолдану бойынша, олардың табиғи-климаттық және ұйымдастырушылық-экономикалық ерекшеліктерін есепке алу, екіншіден, техникалық құралдар және жаңа кешенді механизацияланған технологияларды әзірлеу қажет.

Егін шаруашылығында инновацияларды қолданудың басты артықшылықтарын атап өту қажет:

- 1) жоғары сыныптағы ауылшаруашылығы техникасын қолдану, саланың инвестициялық тартымдылығын көтереді;
- 2) агроөнеркәсіп кешенінің көпреттік өнімділігін көтеру қамтамасыз етіледі, ауылшаруашылық өндірісінің рентабелділігі жоғарылайды;
- 3) ауылшаруашылық жұмыстарының кешенді механизациясы, тірі және заттық еңбектің айтарлықтай үнемделуіне алып келеді;
- 4) барлық агротехникалық операциялардың орындалу мерзімі сақталынады және уақыт шығынының төмендеуі қамтамасыз етіледі, өнімділіктің тұрақты ұлғаюы орын алады.

Экономиканың аграрлық сферасында пандемия кезіндегі жаңашыл мемлекеттік инновациялық саясаттың жүзеге асыру қажеттігі, оның қалыптасуындағы басымдықты бағыттарын анықтауға және негіздеуге мүмкіндік берді (сурет 1, б. 229).

Бұл бағыттарды жүзеге асырудың құралдары мен әрекет етуші тетіктері ретінде, салықтық жеңілдіктер, әр деңгейдегі бөлістірудің бюджеттерінен инновациялық қызметті тікелей мемлекеттік қолдау, инновацияларды қолдаудың ақпараттық-кеңес берушілік жүйелерін дамыту және құру, салалық венчурлі қорлар мен компаниялардың қалыптасуын қолдау және құрылуына қатысу қажеттігін атап кеткен жөн.

Сурет 1 – Егін шаруашылығының инновациялық дамытудың экономикалық тетіктері

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Григорьева Г.В., Егорова О.В. Методы диагностики проблем, рекомендуемые для применения при прогнозировании и планировании развития растениеводства // Научный журнал Российского НИИ проблем мелиорации. – 2016. – № 2(22).
- 2 Алексеева С.Н., Савватеева С.А. Направления стратегии развития растениеводства // Нива Поволжья. – 2018. – № 3(48).
- 3 Моисеев В.В. Эффективная инвестиционно-инновационная деятельность – залог интенсивного развития растениеводства // АПК: Экономика, управление. – 2015. – № 6. – С. 39–45.
- 4 Кравченко Т.С. Стратегические направления развития инновационной деятельности в отрасли растениеводства // Региональная экономика: теория и практика. – 2014. – № 21.
- 5 Кузнецов В.В. Факторы инновационного развития сельского хозяйства в условиях «новой нормальности» // Друкеровский вестник. – 2018. – № 1. – С. 67–72.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Grigor'eva G.V., Egorova O.V. Metody diagnostiki problem, rekomenduemye dlya primeneniya pri prognozirovanii i planirovanii razvitiya rastenievodstva // Nauchnyi zhurnal Rossiiskogo NII problem melioratsii. – 2016. – № 2(22).
- 2 Alekseeva S.N., Savvateeva S.A. Napravleniya strategii razvitiya rastenievodstva // Niva Povolzh'ya. – 2018. – № 3(48).
- 3 Moiseev V.V. Effektivnaya investitsionno-innovatsionnaya deyatel'nost' – zalog intensivnogo razvitiya rastenievodstva // APK: Ekonomika, upravlenie. – 2015. – № 6. – S. 39–45.
- 4 Kravchenko T.S. Strategicheskie napravleniya razvitiya innovatsionnoi deyatel'nosti v otrasli rastenievodstva // Regional'naya ekonomika: teoriya i praktika. – 2014. – № 21.
- 5 Kuznetsov V.V. Faktory innovatsionnogo razvitiya sel'skogo khozyaistva v usloviyakh «novo normal'nosti» // Drukerovskii vestnik. – 2018. – № 1. – S. 67–72.

А.М. ЕСИРКЕПОВА,¹

д.э.н., профессор.

Г.Ж. АХМЕТОВА,²

докторант.

Ж.А. САРИЕВА,¹

м.э.н.

Филиал Академии государственного управления
при Президенте Республики Казахстан по г. Шымкенту.¹
Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова²

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ
ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ
В ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ**

Аннотация

В статье приведены элементы и пути совершенствования механизма инновационного развития земледелия в Туркестанской области в условиях пандемии. Земледелие является важнейшей отраслью сельского хозяйства, оказывающей влияние на продовольственную безопасность страны, и служит для развития сырьевой базы для агропромышленного комплекса. Однако пандемия, охватившая весь мир, оказала существенное негативное влияние на развитие сельского хозяйства Казахстана, в том числе и на развитие земледелия. Этот эффект наблюдался во всех секторах отрасли, в связи с чем не вызывает сомнений, что развитие аграрной экономики Туркестанской области и, соответственно, получение эффективного результата невозможно без развития инновационной деятельности в данном секторе и совершенствования механизмов планирования развития растениеводства. Особенности современного развития отечественного земледелия являются износ его материально-технической базы, низкий инвестиционный потенциал отрасли, высокие производственно-финансовые риски, неудовлетворительное состояние земельных угодий, неразвитость системы семеноводства, а также несбалансированность межсекторального обмена. Все это свидетельствует о необходимости своевременного обоснования приоритетных направлений планирования инновационного развития расте-

ниеводства, а также необходимости комплексной экономической оценки их реализации. Требуют глубокого изучения методические вопросы внедрения технико-технологических и биологических инноваций, имеющих на региональном, республиканском и мировом агропродовольственных рынках. Вместе с тем во время пандемии возникает необходимость изменения функций органов управления в сфере агропромышленного комплекса. В связи с этим в данной работе большое внимание уделяется вопросам совершенствования инструментов управления местных исполнительных органов в сфере сельского хозяйства.

Ключевые слова: пандемия, земледелие, инновационное развитие, экономические механизмы, государственная поддержка, система стимулирования, механизмы совершенствования.

A.M. YESSIRKEPOVA,¹

d.e.s., professor.

G.ZH. AKHMETOVA,²

PhD student.

ZH.A. SARIEVA,¹

master of economic sciences

Branch of the Academy of public administration under
the President of the Republic of Kazakhstan in Shymkent.¹

M. Auezov South Kazakhstan University²

IMPROVEMENT OF MECHANISMS FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN TURKESTAN REGION IN THE CONTEXT OF PANDEMIC

Abstract

The article presents elements and ways to improve the mechanism of innovative development of agriculture in the Turkestan region in the context of the pandemic. Agriculture is the most important branch of agriculture, which affects the state of food security of the country and serves to develop the raw material base for the agro-industrial complex. However, the worldwide pandemic has had a significant negative impact on the development of agriculture in Kazakhstan, including the development of agriculture. This effect was observed in all sectors of the industry, therefore no doubt that the development of the agrarian economy of the Turkestan region, and accordingly obtaining effective results is impossible without innovative development in the sector and improving the mechanisms of development planning of crop production. The features of the modern development of domestic agriculture are the deterioration of its material and technical base, low investment potential of the industry, high production and financial risks, unsatisfactory condition of land, underdeveloped seed production system, as well as unbalanced intersectoral exchange. All this indicates the need for timely justification of priority areas for planning innovative development of crop production, as well as the need for a comprehensive economic assessment of their implementation. It requires in-depth study of methodological issues of implementation of technical, technological and biological innovations available on the regional, national and global agri-food markets. At the same time, during a pandemic, there is a need to change the functions of government bodies in the field of agriculture. In this regard, much attention is paid to improving the management tools of local executive bodies in the field of agriculture.

Key words: pandemic, agriculture, innovative development, economic mechanisms, state support, incentive system, improvement mechanisms.

МРНТИ 06.35.51
УДК 330.12

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-232-239>

А.Т. ТЛЕУБЕРДИНОВА,¹

д.э.н., профессор.

П.К. САЛИБЕКОВА,¹

докторант.

Университет «Туран»¹

ПИЩЕВАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ СТРАНЫ КАК ОСОБЫЙ ФАКТОР ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена поиску решения вопроса продовольственной безопасности, являющегося жизненно важным для каждой страны. В статье обосновывается значение пищевой отрасли страны в обеспечении продовольственной безопасности посредством обеспечения населения продуктами питания в широком ассортименте, что дает сбалансированность питания благодаря использованию современных ресурсосберегающих технологий. Авторы отмечают выгоды производственной переработки сельскохозяйственного сырья в готовые продовольственные товары и значение пищевой индустрии для социально-экономического развития страны. Авторы указывают на такие характерные особенности организации отрасли, как объединение переработки многообразия сырья, производств различных видов продуктов питания и напитков, зависимость от природно-климатических особенностей территорий и уровня их экономического развития. В статье обоснованы факторы развития пищевой отрасли. Отмечается, что на уровень развития пищевой отрасли оказывают влияние покупательная способность населения и инвестиционная привлекательность региона, происходящие под влиянием научно-технического прогресса изменения потребительского спроса и предпочтений. Также представлен обзор мирового рынка пищевой промышленности, тенденций его развития, дана характеристика отраслей стран, отмечены ведущие компании индустрии. Определены основные проблемы, тормозящие развитие пищевой отрасли страны. Обозначены меры по их решению на основе имеющегося в стране потенциала на основе государственно-частного партнерства, предоставления преференций предпринимателям с целью активизации их деятельности, объединения усилий всех стейкхолдеров.

Ключевые слова: пищевая промышленность, продовольственная безопасность, продовольственные товары, конкурентоспособность, диверсификация производства, передовые технологии, производительность.

Пищевая промышленность должна играть центральную роль в вопросе улучшения обеспеченности страны питанием, поскольку она является первым организованным этапом связи отечественного аграрного сектора с потребительским рынком. Традиционные потребительские предпочтения казахстанцев, рост аграрного производства также определяют значение пищевой отрасли страны. Следует отметить значительный вклад отрасли в экономическую и социальную сферы посредством увеличения добавленной стоимости сельхозпродукции, диверсификации экономики и создания дополнительных рабочих мест, что определяет необходимость высокой степени внимания к ней со стороны всех ключевых заинтересованных сторон, связанных с этим сектором (государственных структур и частного бизнеса).

Пищевая промышленность имеет огромное значение в обеспечении жизненно важных связей и синергии между двумя сферами экономики – сельским хозяйством и промышленностью. В связи с приближением производства к источникам сырья высока вероятность мультипликативного эффекта пищевой отрасли посредством поступления дохода и его каскадного влияния на местную экономику, поскольку значительная доля этой отрасли, как правило, базируется в сельской местности, полугородских районах и малых городах регионов. Пищевая отрасль способствует диверсификации сельскохозяйственного производства, поскольку для переработки пищевых продуктов требуются различные виды ресурсов, что создает стимул для фермерства вырабатывать и диверсифицировать производство сельскохозяйственных культур.

Она может играть жизненно важную роль и в повышении благосостояния сельских жителей и устойчивом развитии сельских территорий страны, создавая дополнительную занятость вне сельского хозяйства и сокращая миграцию из сельских районов в города. Так, например, на 251 700 европейских предприятиях отрасли, обеспечивавших добавленную стоимость в 170 000 млн. евро в 2017 г., трудилось 3 973 500 человек [1]. Кроме того, развитие данного сектора дает возможность дополнительной диверсификации экономики, повышения добавленной

стоимости экспортируемых видов продовольствия, роста занятости, улучшения благосостояния населения, обеспечения доступности продуктов питания.

Как показывает международная практика, эффект выходного множителя на ВВП в пищевой отрасли составляет от двух до четырех. Так, рост в 1 млрд долларов в пищевой отрасли может привести к дополнительному росту ВВП на 2–4 млрд долл. США в смежных секторах и местной экономической системе [2]. Развитие пищевой отрасли может сыграть важную роль в создании необходимой инфраструктуры, внедрении передовых технологий хранения и обработки, что будет способствовать сокращению потерь, снижению цен и повышению качества и безопасности продуктов питания. И наконец, наличие конкурентоспособной пищевой промышленности способствует мотивации и повышению производительности фермерских хозяйств.

Исторически пищевая промышленность, под которой сегодня понимается масштабная переработка сельскохозяйственного сырья и скоропортящихся товаров, используемых для приготовления пищи, является древней деятельностью. Ее происхождение, вероятнее всего, относится к неолитическому земледелию, связанному с такими процессами, как производство муки из злаков, производство сыра, ферментация для приготовления напитков, сушка и копчение мяса и рыбы, практиковавшихся уже около 11 веков назад [2]. Пищевая промышленность была ключевым аспектом цепочки производства продовольственных товаров, которая связывает сельскохозяйственное производство с обеспечением людей продуктами питания в той форме и в то время, когда это необходимо. Сегодня, по определению Фонда Международного совета по продовольствию, «обработка пищевых продуктов – это любое преднамеренное изменение пищи, которое происходит до того, как она становится доступной. Обычно несъедобное сырье перерабатывается в более полезные, стабильные и вкусные продукты питания или питьевые напитки для потребления человеком [3].

В течение долгого времени эта деятельность оставалась интегрированной с сельскохозяйственным производством и осуществлялась в кустарных или семейных производствах. В современном понимании термин «пищевая промышленность» возник во время промышленной революции XIX в. Как и в других секторах (таких, как текстильная промышленность и металлургия), индустриализация пищевой промышленности возникла благодаря техническим инновациям, таким, как процесс экстракции свекольного сахара, метод тепловой стерилизации для консервирования, изготовление шоколада и др. Новые способы организации производства сопровождали обилие инноваций с переходом от кустарного производства к промышленным предприятиям. Такие крупные предприятия, как Nestlé в Швейцарии, Unilever в Нидерландах и Великобритании, Liebig в Германии и др.), возникли в конце XIX и начале XX вв. [2].

Драйвером развития пищевой промышленности, безусловно, явился рост населения и его потребностей. Ежегодный прирост населения в среднем составляет 1%, а численность к 2020 г. достигла 7 809 320 722 человек [4]. В последние десятилетия во многом благодаря торговле потребление росло еще быстрее, чем численность населения. Такой рост потребления на душу населения обоснован следующими факторами:

- ♦ ростом доходов, ведущим к увеличению объемов потребления, особенно продукции с высокой добавленной стоимостью;
- ♦ изменениями в предпочтениях потребителей под воздействием социальных привычек, ростом внимания к здоровому образу жизни, окружающей среде, с изменениями климата и др.

В развитых странах, где отечественные рынки, как правило, насыщены, развиты и другие отрасли, пищевая промышленность занимает относительно небольшую долю в экономике страны. Хотя есть примеры таких стран, как Ирландия, Нидерланды, Венгрия, доли пищевой отрасли которых в ВВП выше среднего мирового показателя и составляют 13,4%; 10,2% и 10,6% соответственно [2].

Пищевая промышленность в странах с большой численностью населения стимулируется ростом внутреннего спроса. Однако в последние годы отмечается тенденция увеличения востребованности качественных натуральных продуктов питания в странах, имеющих соответствующий потенциал, к каковым следует отнести и Казахстан, что дает основание для развития пищевой отрасли в крупную национальную промышленность.

Сегодня пищевая промышленность находится в центре очень важного экономического комплекса, который мы называем «продовольственной системой», цель которого – накормить

население, в основном через систему рыночных отношений. Положение, занимаемое пищевой промышленностью в продовольственной системе, варьируется в зависимости от страны.

В большинстве стран пищевая промышленность – это прежде всего крупнейший подсектор обрабатывающей промышленности, составляющий от 10% до 30% ее структуры. Значимость отрасли связана с ее технической и экономической близостью к сельскому хозяйству (использование основного сырья) и ее ролью в удовлетворении неиссякаемого спроса – удовлетворении потребностей населения.

Стоит отметить, что даже негативное влияние на мировую экономику пандемии COVID–19 наименьшим образом отразилось на производстве продуктов питания, сохранившем положительные темпы роста в некоторых группах стран. Например, в странах с развивающейся экономикой (без КНР) темп роста пищевой отрасли за первый квартал 2020 г. составил 2,0%, в индустриально развитых странах – 0,8% к аналогичному периоду прошлого года [1].

Пищевая промышленность весьма неоднородна по своей структуре и географическому пространству. Она включает большое количество секторов, как, например, переработку зерновых, масличных культур и продуктов животного происхождения, каждая из которых имеет отличные технологические, экономические и управленческие характеристики. Кроме того, профили сектора различаются в зависимости от агроклиматических ограничений, рынков и экономических уровней, которые варьируются от страны к стране. Как отмечают специалисты, на страны с высоким уровнем дохода (НІЕ), в которых проживает около 16% населения мира, приходится около 64% мирового производства отрасли с точки зрения экономической ценности (72% мирового ВВП), в то время как на развивающиеся страны с 32% населения мира – всего 6% производства [5]. Таким образом, важность продукции продовольственной промышленности зависит не от численности снабжаемого населения, а, скорее, от покупательной способности и инвестиционной способности страны, характерных для развитых стран.

ТОП–10 мировой пищевой промышленности возглавляют США, долгое время являющиеся сверхдержавой на продовольственных рынках и по-прежнему остающихся одним из крупнейших мировых экспортеров продуктов питания (таблица 1) [6]. Экспорт продовольственных товаров в 2018 г. этой страны превысил показатель Германии, занимающей вторую строку рейтинга, в 2,3 раза, хотя и не является самой высокой долей статей экспорта. Лидерство по данному показателю принадлежит Великобритании.

Таблица 1 – Мировой экспорт пищевых продуктов по странам в 2018 г.

Страна	Экспорт (тыс. US\$)	Доля в общем объеме экспорта страны (%)
1. США	85 420 994	3,06
2. Германия	37 719 262	3,34
3. Великобритания	33 904 369	5,21
4. Китай	31 194 988	1,62
5. Нидерланды	27 778 710	4,40
6. Франция	27 718 995	4,29
7. Япония	25 041 994	3,81
8. Канада	23 874 821	4,80
9. Бельгия	18 006 528	4,68
10. Италия	15 913 960	3,35
Примечание – Составлено авторами на основе данных источника [6].		

Пищевая промышленность Соединенных Штатов традиционно имела сильное международное присутствие, но глобализация ее ведущих фирм и продуктов ускорилась благодаря зрелости ее внутреннего рынка, изменению режима государственного регулирования и использованию потенциала мировых брендов, т.к. на американские фирмы в настоящее время приходится 40% пятидесяти крупнейших производителей пищевых продуктов в мире [7]. Основными статьями экспорта являются самые различные продукты питания, в том числе мясные продукты, мука, жиры / масла и др.

На современном рынке продовольственных товаров отмечают три основные тенденции развития: важность региональных блоков, вестернизация диет в развитых странах Азии и конкурентоспособность высококачественных европейских продуктов. В Топ–10 шесть позиций занимают страны Европы. Четыре европейские фирмы входят в число 15 крупнейших агропродовольственных компаний мира по величине продаж: Nestlé (2), Unilever (4), Diageo (8) и Danone (11). Многочисленные другие фирмы по «другим продуктам питания» (Cadbury Schweppes, Associated British Foods, Tate and Lyle), напиткам (Heineken, Interbrew, Allied Секторы Domestq, Carlsberg, Pernod Ricard) и молочной промышленности (Parmalat, Bongrain) имеют сильное международное присутствие [7]. Пищевая промышленность в Европе является ведущим производственным сектором с точки зрения как производства (13,4%), так и занятости (11,8%). Данная отрасль остается ключевым компонентом ведения бизнеса в секторе МСП.

Китай также является крупным производителем продуктов питания, как правило, потребляющим гораздо больше собственное продовольствие. Значительная численность населения обеспечила достаточной рабочей силой для производства продуктов питания, которая может достигать 315 миллионов человек. Для сравнения: общая численность населения США, являющихся третьей страной в мире по данному показателю, составила в 2019 г. 328,2 млн человек [7].

Несмотря на то, что в Топ–15 мировых компаний-производителей продовольствия вошла только одна японская компания, эта страна уверенно занимает седьмую строку мирового рейтинга по экспорту пищевых продуктов. Две трети потребления продуктов питания в Японии обеспечиваются за счет собственного производства, что в значительной степени зависит от импорта конечных продуктов из японских дочерних компаний в соседних странах. 41% японских фирм отрасли имеют до 50 сотрудников, на которые приходится 26,4% общего объема производства [8].

Один из ведущих секторов обрабатывающей промышленности Канады – производство продуктов питания достаточно развит и разнообразен. Вклад отрасли в экономику страны составляет 2% ВВП. В 2017 г. продажи канадского производства продуктов питания достигли 80 миллиардов долларов, а продажи напитков – 5 миллиардов долларов. Более чем в 6500 предприятий пищевой промышленности работает около 250 000 человек. Крупнейшим сегментом является производство мясных продуктов со стоимостью производства в 20 миллиардов долларов, затем идут молочные продукты. В 2017 г. объем продаж канадского производства продуктов питания и напитков составил 85 миллиардов долларов [9].

Пищевая промышленность играет важную роль в удовлетворении различных потребностей общества, в обеспечении доступности и качества продуктов питания. Такие характерные свойства пищевого сырья, как быстрая порча, потеря свойств, объемность, сезонность, определяют необходимость их переработки должным образом. Кроме того, потребности и желания клиентов время от времени меняются и требуют от производителей производства различных товаров, что усложняет структуру отрасли. Поэтому практически невозможно или неэффективно осуществлять производство различных видов конечных продуктов индивидуально. Пищевая промышленность имеет четкие характеристики по сравнению с другими отраслями промышленности. Существует несколько факторов, отличающих пищевую промышленность от других отраслей обрабатывающей промышленности: химические изменения, циклы созревания / задержки и распад продуктов питания. С учетом этих отличий система производства в пищевой промышленности также имеет характерные особенности.

Система производства пищевых продуктов обычно включает в себя два этапа: переработку и смешивание. На стадии обработки производят промежуточные продукты или полуфабрикаты, в то время как на стадии смешивания промежуточные продукты преобразуют в конечный продукт. Промышленная переработка увеличивает срок годности продуктов питания, таким образом поддерживая поставки в соответствии со спросом, контролируя инфляцию продуктов питания.

В процессе производства какой-либо сырой продукт растениеводства, животноводства или рыболовства трансформируется таким образом, что его первоначальные физические свойства претерпевают изменения, в результате которых преобразованный продукт подходит для потребления человеком и имеет коммерческую ценность вследствие добавления стоимости (увели-

чения срока хранения, очистки, подготовки к потреблению и т.д.). Пищевая отрасль создает добавочную стоимость за счет переработки сельскохозяйственного сырья в продукты, которые могут быть годными к употреблению или съедобными, имеют улучшенную сохраняемость и/или питательную ценность с помощью таких методов, как консервация, добавление пищевых добавок, сушка и т.д. К преимуществам переработки пищевых продуктов относят уничтожение пищевых микробов и токсинов, улучшенную биодоступность питательных веществ, увеличение срока хранения, улучшение сенсорных характеристик и функциональных свойств. Р. Макинтош и Д. Мэтью определили 13 ключевых факторов, отличающих пищевую промышленность, а именно: 1) химические изменения; 2) распад продуктов питания; 3) циклы созревания; 4) смешивание; 5) переработка; 6) очистка; 7) упаковка; 8) дизайн продукта; 9) обеспечение доступности; 10) деликатная обработка; 11) правовые аспекты продажи; 12) экономия на масштабах; 13) распределение.

Таким образом, пищевая отрасль способствует сохранению пищевых качеств продуктов, продлению срока годности, предотвращению порчи, повышению потребляемых населением питательных веществ, поскольку обработанные продукты обогащаются витаминами и минералами, улучшают качество и вкус пищи, тем самым расширяя продуктовую корзину для выбора потребителей.

Будучи системообразующей сферой экономики страны, пищевая промышленность формирует продовольственную и экономическую безопасность. Продовольственная безопасность была и будет оставаться ключевым фактором социально-политических приоритетов на глобальном, региональном и национальном уровне. Рост населения мира, проблемы устойчивости и неравномерного роста доходов постоянно ставят перед продовольственным сектором определенные задачи:

- ♦ увеличение общего количества продуктов питания;
- ♦ удовлетворение растущей диверсификации потребительской корзины;
- ♦ обеспечение соответствия более высоким стандартам качества;
- ♦ обеспечение доступности продуктов питания.

Внося значительный вклад в эффективную переработку пищевых продуктов, пищевая отрасль способна обеспечить продовольственную безопасность страны за счет:

- ♦ обеспечения доступности различных видов продовольствия посредством расширения ассортимента производимой отечественной продукции;
- ♦ обеспечения сбалансированности питания, повышения качества и питательных свойств выпускаемого продовольствия благодаря инновациям и внедрению современных технологий;
- ♦ сокращения отходов и увеличения объемов выхода готовой продукции, рационального использования ресурсного потенциала.

Потребности клиентов в продуктах питания будут время от времени увеличиваться и становиться все более разнообразными. Изменения в потребностях и желаниях клиентов, вероятно, будут становиться все более разнообразными с точки зрения качества, дизайна, логистики и др. Поэтому пищевая промышленность должна выбрать соответствующую стратегию производственных систем для удовлетворения потребностей и желаний клиентов.

Особая роль в этом должна отводиться маркетинговой ориентации производителей. На основе мониторинга потребностей потребителей, анализа достижений зарубежных конкурентов компании отечественной пищевой отрасли должны обеспечить максимальную полезность выпускаемой продукции, соответствие меняющимся предпочтениям покупателей, происходящим под воздействием научно-технического прогресса, развития общества.

Актуальным направлением удовлетворения повышающихся требований к ассортименту продукции является применение в пищевой отрасли массовой кастомизации, гибкой производственной системы, акцентирующей внимание на стоимости и скорости, сочетающей в себе массовое производство и индивидуальный спрос. Структура производства в пищевой промышленности характеризуется различной структурой продукта, при которой небольшое количество сырья используется для производства различных конечных продуктов в соответствии с запросом клиента. Индивидуальное производство различных видов конечных продуктов становится невозможным или неэффективным. Массовая кастомизация фокусируется на разработке продукта или услуги на индивидуальной основе для удовлетворения потребностей и желаний каждого клиента посредством процесса интеграции и гибкости.

Развитие современных технологий в отрасли позволяет совершенствовать качество выпускаемой продукции, обеспечивая улучшение питательных свойств, что отвечает требованиям современного потребителя. Чаще всего высокие требования потребителями на рынке продовольствия предъявляются к качеству (45% опрошенных) и цене (42% опрошенных) товара.

В свое время достижения в области пищевой науки и технологий способствовали росту населения в развитых странах, что могло произойти только при наличии достаточного количества пищи. Технологические инновации в консервировании продуктов питания, безусловно, зависят от достижений науки, особенно химии и микробиологии. Как эти науки и технологии применяются внутри каждого общества, зависит от экономических, биологических, культурных и политических условий каждого общества. Достижения в пищевой науке и технологиях привели к сокращению дефицита питательных веществ, обеспечению безопасных продуктов питания неизменно высокого качества, доступного независимо от сезона; широкому выбору продуктов питания, не требующих времени для его готовки; широкому выбору вкусных блюд; сокращению отходов; снижению расходов; удобству приготовления; эффективному глобальному распределению продуктов питания, особенно актуальному во время стихийных бедствий и техногенных катастроф.

Задачу обеспечения продовольствием как можно большего числа населения способно решить использование робототехники, позволяющей повысить производительность, обеспечить экономическую эффективность, безопасность и качество продуктов питания. Роботизация повышает производительность в среднем на 25% по отношению к выполнению тех же функций человеком. Разница в скорости работ варьируется в зависимости от вида пищевого производства. Если раньше использование роботов в пищевой промышленности ограничивалось упаковкой продуктов и паллетированием, то в современных условиях различные роботизированные системы выполняют функции переработки и автоматического определения качества конечного продукта и расфасовки, ускоряют логистику. Как показывает практика, для обеспечения конкурентоспособности выпускаемой продукции необходимы инвестиции в роботизированную автоматизацию.

По оценкам ООН, ежегодно теряется 40% продукции сельхозпроизводства. Ежегодно одна треть производимых продуктов питания, что составляет примерно 1,3 миллиарда тонн, теряется или выбрасывается. Убытки и растраты случаются по всей цепочке пищевого производства с существенными различиями в зависимости от региона и продукта.

Организация производства продовольственных товаров вблизи сельских хозяйств способствует сокращению потерь продовольствия и более высокой доходности фермеров. Рациональное расходование ресурсов требует применения ресурсоэффективного производства. Современные технологии должны следовать схеме, позволяющей производить больше продукции на единицу используемых ресурсов. Переработка пищевых продуктов дает возможность для сокращения количества потерь за счет процессов консервирования, замораживания, сушки, ферментации, пастеризации и стерилизации, а также должной упаковки, увеличивающей сроки хранения продуктов.

Конечно, это не так просто, поскольку модернизация производства не всегда доступна для производителей из-за ограниченности ресурсов для развития. А пищевая отрасль является достаточно капиталоемкой, что создает сильный входной барьер, не позволяющий расширить количество отечественных игроков на рынке. Малые и средние предприятия отрасли сталкиваются с такими проблемами, как недостаток предпринимательского опыта и знаний, квалифицированных рабочих, ограниченность доступа к соответствующим технологиям. Кроме того, не всегда отечественные производители осведомлены о реальных потребностях регионов страны в конкретных разновидностях продуктов питания, обеспечивая рыночные ниши зарубежным производителям.

Большим препятствием является неразвитость логистической инфраструктуры и недостаточность современных складских помещений для сельхозпродукции, особенно требующей холодного хранения, высокая стоимость транспортировки, ограниченность доступности рефрижераторных контейнеров. В результате казахстанские производители становятся неконкурентоспособными по отношению к белорусским, кыргызским, российским, украинским производителям. А ведь вопрос продовольственной безопасности является государственно важной

задачей не только для пищевой отрасли и сельского хозяйства, но и для всех сопряженных отраслей экономики.

Значительный потенциал в повышении конкурентоспособности отечественного продовольствия заложен в снижении цен на сырье, диверсификации производимых сельскохозяйственных культур. Кроме того, следует признать, что казахстанское сырье уходит на экспорт в Китай, причем не всегда законно. Нарушена взаимосвязь между пищевой отраслью и сельским хозяйством: местные производители не могут закупать сырье у отечественных аграриев, часто предпочитают работать с более дешевым иностранным сырьем, не всегда качество местного сырья удовлетворяет потребности пищевиков.

Таким образом, очевидно, что решение вопроса продовольственной безопасности страны связано прежде всего с развитием отечественной пищевой промышленности, оснащенной современной технологией, для стабильного обеспечения граждан качественным продовольствием в требуемом широком ассортименте, гарантирующем сбалансированное здоровое питание.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 World Manufacturing Production Statistics for Quarter I, 2020. Report on world manufacturing production. file: file:///C:/Users/Aaa/Downloads/World_manufacturing_production_2020_Q1.pdf. Date of access: 25.08.2020.
- 2 Jean-Louis Rastoin. The agri-food industry at the heart of the global food system. A Planet for life, 2012: <http://regardssurlaterre.com/en>. Date of access: 25.08. 2020.
- 3 International Food Information Council Foundation Food and Health Survey, 2006–2010, Food Safety: A Web-enabled Survey: <http://www.foodprotection.org/files/food-protection-trends/Jun-12-White.pdf>. Date of access:
- 4 Wikipedia: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
- 5 World Economic Situation and Prospects 2019. ISBN: 978-92-1-109180-9 eISBN: 978-92-1-047611-9 Print ISSN: 1995-2074 Online ISSN: 2411-8370 United Nations publication Sales No. E.19.II. C. 1: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESP2019_BOOK-web.pdf.
- 6 World food products exports by country 2018. World Integrated Trade Solution: https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/WLD/Year/2018/TradeFlow/Export/Partner/by-country/Product/16-24_FoodProd.
- 7 John Wilkinson, The Food Processing Industry, Globalization and Developing Countries. Eelectronic Journal of Agricultural and Development Economics. Vol. 1, No. 2, 2004, p. 184–201.
- 8 The Food and Beverage Market Entry Handbook: Japan: a Practical Guide to the Market in Japan for European Agri-food Products: https://ec.europa.eu/chafea/agri/sites/chafea/files/handbook-japan-2019_en_0.pdf.
- 9 Mangino E., Wernerson H. Canadian Food and Beverage Processing Overview. Required Report – public distribution: https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/report/downloadreportbyfilename?filename=Food%20Processing%20Ingredients_Ottawa_Canada_3-29-2018.pdf. Date of access: 7.09.2020.

А.Т. ТЛЕУБЕРДИНОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

П.Қ. САЛИБЕКОВА,¹

докторант.

«Тұран» университеті¹

ЕЛДІҢ ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ЕРЕКШЕ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақала әр ел үшін өмірлік маңызы бар азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін шешуге арналған. Мақалада заманауи ресурстарды үнемдейтін технологияларды қолдану арқасында азық-түліктің тепе-теңдігін қамтамасыз ететін кең ассортиментте халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету арқылы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі елдің тамақ саласының маңызы негізделген. Авторлар ауыл шаруашылығы шикізатын дайын азық-түлік тауарларына өндірістік қайта өңдеудің артықшылықтарын және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы

үшін тамақ индустриясының маңыздылығын атап өтеді. Авторлар саланы ұйымдастырудың шикізаттың алуан түрлілігін қайта өңдеуді, тамақ өнімдері мен сусындардың әртүрлі түрлерін өндіруді, аумақтардың табиғи-климаттық ерекшеліктеріне және олардың экономикалық даму деңгейіне тәуелділік сияқты ерекшеліктерін атап көрсетеді. Мақалада тамақ саласының даму факторлары негізделген. Тамақ саласының даму деңгейіне халықтың сатып алу қабілеті және өңірдің инвестициялық тартымдылығы әсер етеді, олар тұтынушылық сұраныс пен артықшылықтардың өзгеруінің ғылыми-техникалық прогресінің әсерінен болады. Сондай-ақ, тамақ өнеркәсібінің әлемдік нарығына, оның даму үрдістеріне шолу жасалды, елдердің салаларына сипаттама берілді, индустрияның жетекші компаниялары атап өтілді. Елдің тамақ саласының дамуын тежейтін негізгі проблемалар айқындалды. Мемлекеттік жеке әріптестік негізінде елдегі бар әлеует негізінде оларды шешу, кәсіпкерлерге олардың қызметін жандандыру мақсатында преференциялар беру, барлық стейкхолдерлердің күш-жігерін біріктіру жөніндегі шаралар белгіленді.

Тірек сөздер: тамақ өнеркәсібі, азық-түлік қауіпсіздігі, азық-түлік тауарлары, бәсекеге қабілеттілік, өндірісті әртараптандыру, озық технологиялар, өнімділік.

A.T. TLEUBERDINOVA,¹

d.e.s., professor.

P.K. SALIBEKOVA,¹

PhD student.

Turan University¹

THE COUNTRY'S FOOD INDUSTRY AS A SPECIAL FACTOR OF FOOD SECURITY

Abstract

This article is devoted to finding a solution to the issue of food security, which is vital for each country. The article substantiates the importance of the country's food industry in ensuring food security by providing the population with a wide range of food products that ensure a balanced diet, thanks to the use of modern resource-saving technologies. The authors note the benefits of industrial processing of agricultural raw materials into finished food products and the importance of the food industry for the socio-economic development of the country. The authors point out such characteristic features of the organization of the industry as combining the processing of a variety of raw materials, production of various types of food and beverages, dependence on the natural and climatic characteristics of territories and the level of their economic development. The article substantiates the factors of development of the food industry. It is noted that the level of development of the food industry is influenced by the purchasing power of the population and investment attractiveness of the region, changes in consumer demand and preferences that occur under the influence of scientific and technological progress. It also provides an overview of the global food industry market, trends in its development, describes the industries of countries, and highlights the leading companies in the industry. The main problems hindering the development of the country's food industry are identified. Measures are outlined to address them based on the country's existing potential based on PPP, providing preferences to entrepreneurs in order to activate their activities, and combining the efforts of all stakeholders.

Key words: food industry, food security, food products, competitiveness, production diversification, advanced technologies, productivity.

IRSTI 06.39.02

UDC 338.984

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-240-244>

A.K. MARALOV,¹

PhD student.

L.N. Gumilyov Eurasian

National University¹

ACTUALIZATION OF THE ISSUES OF THE TELECOMMUNICATION SPHERE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The telecommunications industry is one of the few sectors of the national economy that has managed to survive a period of general decline in the national economy and is currently an attractive niche for attracting investment. This industry is characterized as the “circulatory” system of the state. In addition, the telecommunications industry is the most important sector of the economy, ensuring the functioning and coordination of all government systems and, of course, is currently designated as dynamically developing. All this determines the interest and relevance for the author's research. The article discusses the conceptual construct of studying the real sector of the economy in the framework of management approaches. The main positions of the Strategic Plan for the Development of the Republic of Kazakhstan up to 2025 and the «Digital Kazakhstan» Program in the framework of the strategic planning of the national economy are stipulated and specified. The development of the telecommunications market, which is becoming the most important element of the economic development of the Republic of Kazakhstan and strengthening the country's authority in the international community, has been systematized. On the example of «KazTransCom» JSC, the production activity of a telecommunications enterprise is shown taking into account the use of elements of modern management, including the competency model. The author's research results are shown, the goal of which is the achievement of strategic goals by the personnel of a particular enterprise. The article discusses the issues of qualitative growth of the telecommunications system, the competitiveness of the industry. Attention is focused on modern industry trends and prospects. According to the results of the study, relevant conclusions were drawn related to the feasibility of monitoring.

Key words: strategic planning, telecommunications industry, competitiveness, enterprise, personnel, industry trends, management approaches, national economy.

In the modern world the development of any state is based on the development of a strategy.

A strategy is a general program of action that identifies problem priorities and resources to achieve the main goal. This concept in the study of management processes generates the following conceptual construct:

- ♦ strategic management is management in socio-economic systems where functional, process and elemental aspects are distinguished;
- ♦ strategic management – the process of forming a strategic vision by management, setting goals, developing and implementing strategies, timely adjusting the vision, goals, strategy and implementation;
- ♦ strategic planning is the process of creating and implementing programs and action plans, and activities related in space (by performers) and in time (in terms of time), aimed at fulfilling strategic objectives [1, 3].

The essence of the strategic planning of economic and political processes is determined by the strategy of the state, which refers to the direction of changing the balance of forces of social strata at a certain stage of historical development.

The main objective of the Strategic Plan 2025 is to create a sustainable model of development of the country with a high level of well-being and living standards of the population, which will be based on a wide middle class, the dominant business sector and competitive enterprises [2].

The implementation of the Nation Plan – 100 concrete steps to implement the five institutional reforms will lay the foundations for a qualitatively new and competitive institutional environment characteristic of developed countries. This will contribute to the growth of the country's competitiveness, the development of entrepreneurial initiatives and private capital, the development of civil society.

Global trends point to the increasing importance of the service sector in economic development in both developed and developing countries. Moreover, as the welfare of the population increases, the service economy begins to play a key role in ensuring economic growth and employment.

The main priorities for the development of macroregions (West, South, North and Center-East) should be the introduction of the hub principle and the further formation on this basis of the basis for the agglomerative development of the cities of Shymkent, Aktobe and Ust-Kamenogorsk.

Managed urbanization will allow Kazakhstan to significantly increase the competitiveness of the economy through its diversification and increase in labor productivity.

Within the framework of strategic planning, the state will promote the development of entrepreneurship, especially small and medium-sized businesses, for which a more favorable business climate will be created, facilitating the creation and operation of enterprises.

In order to increase the competitiveness of human capital, the state's efforts in the area in the next decade will focus on the formation of a skilled and productive workforce that is economically and geographically mobile.

The economy of Kazakhstan until 2014 was developing dynamically. Due to the fact that the lion's share of exports of the country are metals and hydrocarbons, the fall in prices for "black gold" and minerals on the market led to a weakening of the national currency, a deficit in the republican budget and a number of other phenomena that instantly affected at the level of income of the population and the business environment.

The number of investment projects also began to decline. The telecommunications industry also did not remain without negative changes.

Currently Kazakhstan is focused on the third wave of modernization and massive development of the IT sector. However, investments in the telecommunications market are still falling. According to Finprom analysts, in 2016 the amount of injections decreased by 39% to 63 billion tenge (\$ 196.9 million). At the same time, more attention is paid to the industry by foreign investors than by the state. The adoption of the "Digital Kazakhstan" program in 2017 will be able to return investors' attention to the anchor industry for the new generation of the economy – telecommunications. In 2016, the volume of investments in the fixed capital of communications enterprises amounted to only 63 billion tenge. This is 39% less than the volume of injections for 2015, and more than 2 times less than the amount of investments in 2012. The share of the telecommunications sector in the total investment in the economy in 2016 was only 0.8% [4].

In this regard, noting the lack of significant growth in the telecommunications industry, competition between large and medium-sized players in this market is increasing day by day. Potential customers are beginning to postpone the delivery of facilities, large companies are forced to reduce their local budget, investing in new projects that potential contractors have hoped for are "frozen", respectively, competition between operators is becoming tougher.

Thus, such a problem as the need to develop a new strategy for a telecommunications company is very important. Otherwise, the company's life cycle will approach its logical bankruptcy.

One of their promising enterprises is the Aktyubinsk Branch, which was established on the basis of the Aktyubinsk operational and technical communications office (later, from 1986, the West Kazakhstan Communications Department and AktyubneftSvyaz JSC), which provided services to the largest oil producing company in the region. Then, after the collapse of the USSR and through transformations, in 2001. «Aktyubneftsvyaz» OJSC was merged with «KazTransSvyaz» OJSC, thereby becoming the Aktyubinsk Branch of «KazTransCom» JSC.

«KazTransCom» JSC is a leading telecom operator providing a wide range of services in the field of telecommunications and information technologies.

The values of «KazTransCom» JSC are:

- ◆ client-centeredness;
- ◆ responsibility;
- ◆ professionalism;
- ◆ innovativeness;
- ◆ personnel.

The principle of work of «KazTransCom» JSC is that communication is not only technology and equipment, it is, first of all, personnel, cooperation, ideas, readiness to solve any tasks.

Today, the total staff of the branch is 136 people, the average age is 42 years.

Currently, the company is developing various areas of activity, opening up opportunities for staff development in new market segments.

Moreover, «KazTransCom» JSC implements the «Model of Competences», which is a set of behavior, which is the result of the employee's knowledge, skills, abilities and personal qualities that are necessary for him to successfully complete tasks.

The competence model is a set of key competencies required by employees at all levels for successful work and achievement of the Company's strategic goals, described in a standardized form through behavioral indicators, fair policy in relation to their employees, which operates at all stages of personnel work.

It is also important that the company cares about the welfare and social security of its employees and their families, implements social programs. The Company also supports veterans, pensioners, disabled workers and families of workers who suffered in the workplace.

In this case, the number of employees with experience of more than 30 years is 33 persons (24% of the total staff). This is mainly technical staff. With this analysis, the average work experience is 12.5 years.

In the author's research using the questionnaire method, the goal was to reveal the general opinion of the staff regarding the need to diversify the company's client portfolio and to identify the staff's attitude to change.

Respondents were offered nine closed-ended questions on a Likert type scale with five answers:

- ♦ fully agree;
- ♦ agree;
- ♦ difficult to answer;
- ♦ disagree;
- ♦ strongly disagree.

The respondent must answer the question in such a way that it is in an affirmative form.

30 employees from the technical, commercial, financial and administrative units were selected as respondents. 17 of the respondents are men, 13 respondents are women. Figure 1 shows the percentage of age and gender grades.

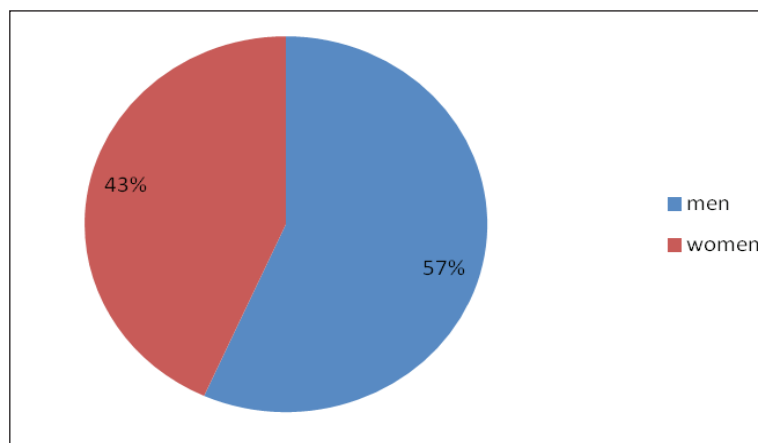

Figure 1 – Ratio of respondents, %

Among the respondents surveyed were presented both representatives of the top management of companies (deputy directors, department heads) – 8 respondents, middle managers – 4 respondents, and ordinary workers (18 people). Questionnaires of specialists of different levels helped to get an objective opinion on these issues. It should also be noted that the respondents are representatives of a company with various lengths of service from 0.5 to 30 years.

The results showed that the company's staff, which over the past 2–3 years has been experiencing all the negative effects of the crisis, a decrease in physical volumes and branch revenue, as well as a downgrade of the company among competitors, is ready to expand the client base (medium, small

business) and (public sector) segments. Among them was not disagreeing with the opinion of the staff. As for the (individual entrepreneurs and individuals) segment, here, about 64% of the staff more agree with the opinion that it is necessary to expand in this direction, almost 23% disagree with this opinion, 3% found it difficult to answer.

Since “KazTransCom” JSC is a telecom company with the ability to introduce new products in the field of IT technologies, the majority of employees (87%) believe that it is necessary to introduce new products.

The results show the presence of the appropriate attitude of the staff to changes within the company, changes in the composition of the client portfolio, and also show the level of customer focus of employees.

Particular attention is paid to the quality of production processes and the performance of all IT equipment. The equipment by means of which customers have access to high quality service is produced in Israel, the USA and Europe. Specialists of the company visit international partner companies such as Cisco (USA), Gilat (Israel) and others to learn and share experiences. The knowledge gained is successfully implemented and used in the production process. One of the achievements of the companies is that the company employs three specialists who are certified by Cisco Certified Internetwork Expert Routing and Switching (CCIE R & S). In total, only 19 such specialists work in Kazakhstan.

«KazTransCom» JSC operates on the basis of an integrated management system:

- ♦ ISO 9001:2008 – Quality Management System;
- ♦ CT RK 9001:2009 – Quality Management System;
- ♦ ISO 14001:2004 – Environmental management system;
- ♦ ISO/IEC 27001:2013 – Information security system;
- ♦ OHSAS 18001:2007 – Personnel Health and Safety Management System.

Thus, «KazTransCom» JSC creates conditions for staff development for joint success.

LIST OF LITERATURE

- 1 Alexandrova A.V. Strategic management / N.A. Kazakova, A.V. Alexandrova, S.A. Kurashova, N.N. Kondrasheva. – M.: SIC INFRA-M, 2013. – 320 p.
- 2 Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025: <https://pandia.ru/text/80/239/9861.php>.
- 3 Akmaeva R.I. Strategic management. – Moscow: Ruscience, 2017. – 252 p.
- 4 The Profit Information and Analytical Portal, the Digital Kazakhstan Project will be presented in June Access: <http://profit.kz/news/36965/Proekt-gosprogrammi-Cifrovoj-Kazahstan-prezentuut-v-iune/>.

А.Қ. МАРАЛОВ,¹

докторант.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті¹

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯ САЛАСЫНЫҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ӨЗГЕРТУ

Андатпа

Телекоммуникация саласы – бұл ұлттық экономикадағы жалпы рецессия кезеңінен аман-есен өткен және қазіргі кезде инвестицияларды тарту үшін тартымды орынға ие болған ұлттық экономика салаларының бірі. Бұл сала мемлекеттің «қанайналым» жүйесі ретінде сипатталады. Сонымен қатар телекоммуникация саласы барлық мемлекеттік жүйелердің жұмыс істеуі мен үйлесуін қамтамасыз ететін экономиканың ең маңызды секторы болып табылады және, әрине, қазіргі уақытта қарқынды дамып келе жатқан бағыт ретінде белгіленді. Мұның бәрі авторлық зерттеу үшін қызығушылық пен өзектілікті анықтайды. Мақалада басқарудың тәсілдері шеңберінде экономиканың нақты секторын зерттеудің тұжырымдамалық аппараты талқыланады. Ұлттық экономиканы стратегиялық жоспарлау аясындағы Қазақстан Республикасының 2025

жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарының және «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының негізгі ұстанымдары айқындалды және нақтыланды. Қазақстан Республикасының экономикалық дамуының маңызды элементіне айналатын және елдің халықаралық қоғамдастықтағы беделін күшейтетін телекоммуникация нарығын дамыту мәселелері жүйеленді. «KazTransCom» АҚ мысалында қазіргі заманғы басқару элементтерін, оның ішінде құзыреттілік моделін қолдануды ескере отырып, телекоммуникация кәсіпорнының өндірістік қызметі көрсетілген. Авторлық зерттеудің нәтижелері көрсетілген, оның мақсаты белгілі бір кәсіпорынның персоналымен стратегиялық мақсаттарға жету болып табылады. Мақалада телекоммуникация жүйесінің сапалық өсуі, саланың бәсекеге қабілеттілігі туралы айтылады. Назар саланың қазіргі салалық тенденциялары мен перспективаларына аударылады. Зерттеу нәтижелері бойынша бақылаудың орындылығына байланысты тиісті қорытындылар жасалды.

Тірек сөздер: стратегиялық жоспарлау, телекоммуникация саласы, бәсекеге қабілеттілік, кәсіпорын, персонал, салалық тенденциялар, басқару тәсілдері, ұлттық экономика.

А.К. МАРАЛОВ,¹

докторант.

Евразийский национальный
университет им. Л.Н. Гумилева¹

АКТУАЛИЗАЦИЯ ВОПРОСОВ РАЗВИТИЯ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОЙ СФЕРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Телекоммуникационная отрасль – одна из немногих отраслей национальной экономики, которая сумела пережить период общего спада в национальном хозяйстве и в настоящее время является привлекательной нишей для привлечения инвестиций. Данная отрасль характеризуется как «кровеносная» система государства. Кроме того, телекоммуникационная отрасль является важнейшим сектором экономики, обеспечивающим функционирование и согласовывание всех государственных систем, и, безусловно, в настоящее время обозначена как динамично развивающаяся. Все это обуславливает интерес и актуальность проведения авторского исследования. В статье рассмотрен понятийный аппарат изучения реального сектора экономики в рамках управленческих подходов. Обусловлены и конкретизированы основные позиции Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и программы «Цифровой Казахстан» в рамках стратегического планирования национальной экономики. Систематизированы вопросы развития телекоммуникационного рынка, который становится важнейшим элементом экономического развития Республики Казахстан и укрепления авторитета страны в международном сообществе. На примере АО «KazTransCom» показана производственная деятельность предприятия телекоммуникационной сферы с учетом использования элементов современного менеджмента, в том числе модели компетенций. Показаны результаты авторского исследования, цель которых – достижение стратегических целей персоналом конкретного предприятия. В статье рассмотрены вопросы качественного роста телекоммуникационной системы, конкурентоспособности отрасли. Акцентируется внимание на современных отраслевых тенденциях и перспективах. По результатам проведенного исследования сделаны соответствующие выводы, связанные с целесообразностью проведения мониторинга.

Ключевые слова: стратегическое планирование, телекоммуникационная отрасль, конкурентоспособность, предприятие, персонал, отраслевые тенденции, управленческие подходы, национальная экономика.

IRSTI 06.81.25

UDC 338.012

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-245-249>

A.T. TLEUBERDINOVA,¹

d.e.s., professor.

V.B. KULIK,¹

c.t.s., associate professor.

K.V. KULIK,¹

PhD student.

Turan University¹

USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN ENERGY INDUSTRY

Abstract

Within the framework of one of the main directions of the implementation of the state program “Digital Kazakhstan”, the digitalization of the economic sectors is envisaged, the tasks of which include the construction and effective functioning of an intelligent energy system. The modern global economy is undergoing a cultural shift towards digital transformation, where the main processes are being transferred to digital businesses, which are providing technical optimization, new revenue streams and opportunities for creating value. The authors of the article consider the issues of introducing digital technologies into the activities of enterprises in the energy industry. It is noted that, despite the understanding of the relevance of digitalization, the digital maturity of industry enterprises is still insufficient, which increases the importance of combining industry enterprises in a consortium. This article substantiates the use of digital technologies in the energy sector to solve traditional problems: coverage of services of energy companies in all regions of the country, ensuring an uninterrupted and sufficient volume of energy supply services, reducing the price level and protecting the environment. The authors identified and substantiated the main factors of the digital transformation of energy systems: digitalization, decentralization and decarbonization. The article formulates the criteria for the transition of an enterprise to the digital status and notes its advantages. The article outlines the main digital transformation technologies and their application features: artificial intelligence, blockchain, Big Data and data management. It presents the facts of foreign practice of digitalization of the energy industry.

Key words: digitalization, energy industry, digital transformation, digital technologies, intelligent power system, power supply, consortium.

The development and survival of modern enterprises nowadays is largely due to the degree of their digital processing, which is defined as the use of digital technologies to change business processes and increase efficiency and income; it is the process of going digital. It is customary to distinguish it from the concepts of “digitization” and “digital transformation”. Digitization is the process of going from analog to digital (digital inclusion). In other words, digitization takes an analogue process, and converts it to digital form without any changes in the essence of the process itself. Digital transformation is about using digital technologies to change the business model for generating new income and creating possible value [1].

The use of digital technologies allows companies to optimize resource conservation, reduce costs, increase labor productivity and employee efficiency, optimize the supply chain, and increase customer loyalty and satisfaction [2].

Digital transformation of a business is seen as a set of seven elements, which includes:

- ♦ business model;
- ♦ organizational structure;
- ♦ digital skills of employees;
- ♦ digitization of business processes;
- ♦ IT infrastructure;
- ♦ digitization of goods / services;
- ♦ digital channels for customer interactions.

Leaders in most industries are forced to acknowledge the shift in the role of digital technology from marginal efficiency to fundamental innovation. Digitalization has become the basis for large-scale and radical transformation in many aspects of business.

In 2015, the World Economic Forum, as part of the Internet Global Challenge of the Fourth Industrial Revolution, launched a large-scale Digital Industry Transformation (DTI) project. The main

idea of the DTI project is the cooperation of all stakeholders to obtain maximum benefits, both for society and for business over the next decade as a result of the digital transformation of economic sectors [3].

Moving to digital enterprise status requires more extensive changes than just investing in the latest digital technologies. The digital enterprise is constantly striving to implement new and more cost-effective operating models based on flexible business processes and connecting platforms for analytics and collaboration capabilities that increase business efficiency. The digital enterprise identifies and develops new digital business models that are a customer and employee focused.

To ensure the success of digital transformation, it is necessary to create a new corporate culture at the enterprise with the involvement of each employee in the goals and vision of the organization, to encourage collaboration based on departmental teams.

For the energy industry, digitalization is a new direction that requires collective implementation across the entire industry, and not just at individual enterprises. The formation of a digital consortium will allow the industry obtain many synergistic and advantages effect, which are especially important in an environment where there is a gap between digital technologies and organizations that implement them.

The modern energy sector is rapidly changing due to the need to reduce emissions, the transition to renewable energy sources such as wind and sun, the consumption of which is growing exponentially. By 2050, according to forecasts, electricity production from non-carbon resources will account for almost 70% of total volume. In addition, transport will be electrified [1].

Such dramatic changes in the energy system are made possible by advances in digital technologies, or rather, under the influence of three powerful trends: the emergence of digital technologies (digitalization), making more affordable through the distribution system (decentralization) and decarbonization through renewable energy sources and increasing efficiency (Figure 1). These factors are changing the global energy demands towards smaller, cleaner and smarter technologies, amid past demand for energy services.

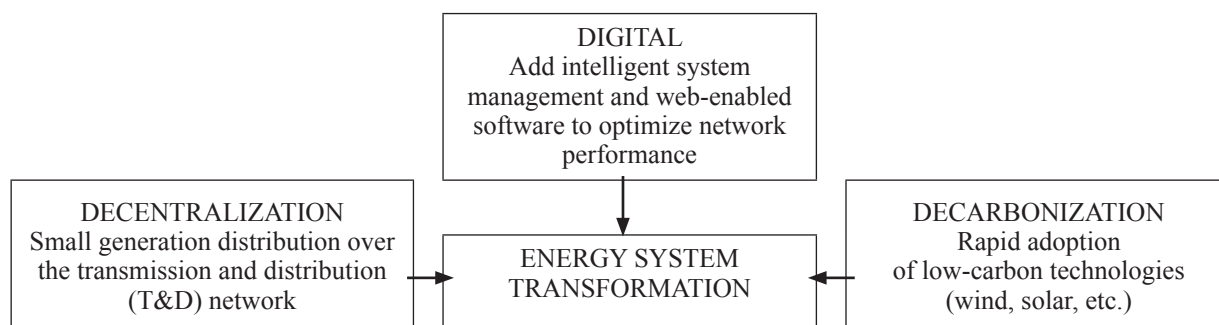

Figure 1 – Factors of transformation of the energy system

Note – Compiled by the authors based on [4].

The concept of a control system for industrial equipment via the Internet (IoT – Internet of Things) was first developed in 1994. Its main idea was to connect sensors to common objects of the system for its connection to the Internet [4]. Improvement of information technologies has allowed the industry to expand the range of applications and their potential for optimizing the energy industry: operation and management of T&D (transmission and distribution) networks, improvement of the characteristics of individual power units and vehicle fleets, optimization of hybrid micro-network systems that help save costs and resources, optimization asset performance. And the maximum of efficiency of integrated energy systems. As modern energy systems become more and more hybrid, the importance of digitalization will only grow. The digitalization of energy provides new opportunities for both consumers and businesses in the electricity value chain. For example, touch lighting, smart controls, and a host of new technological software are helping commercial buildings, retail and industrial sites evolve into smart environments.

The key driving force behind digitalization is the increasingly diverse nature of power generation. It has a number of important characteristics that open up new business opportunities. Electricity is being produced in the distribution network at more nodes than ever before. Currently energy is often intermittent and poorly matched to demand. The nature of the energy produced creates power quality problems at the national and local levels, which requires more attention to the regulation of the frequency, voltage support and local grid overloading. This in turn limits management and reserve capacity. Therefore, a growing international trend is a tendency for the formation of small, decentralized power systems that satisfy local needs for electricity. The number of solar PV and wind systems is growing, especially in remote regions. The increase in combined heat and power generation, trigeneration mode and distributed technologies increases the operating efficiency up to 90%.

The advantageous aspect of distributed power systems is their ability to meet the requirements of industrial production processes for heating and cooling as well as steam requirements. A significant role in ensuring more affordable modular energy is through decentralization of stored energy in energy systems from variable sources of generation and emissions during periods of peak demand. The time shift capability allows fewer distribution systems to meet a wider range of needs. In addition, the growth of distributed generation contributes to the reduction of intermediary costs in energy trade. A practical solution to how discontinuous small-scale generation can be integrated into the system at low intermediate costs is peer-to-peer electricity trading (P2P) [5].

The world community is facing a serious and urgent global problem of the growth of carbon dioxide emissions, affecting climate change. The solution to this problem lies in decarbonizing the global energy system, which produces 42% of all carbon dioxide emissions. Thus, the use of less carbon-intensive resources allowed the United States to achieve a 25-year minimum of greenhouse gas emissions in 2017 [4]. In addition, decarbonization is fueled by innovation in increasing the productivity of renewable energy technologies and reducing their costs. For example, as the amount of electricity generated increases, the cost of wind energy has dropped from \$ 150 per MWh in 2005 to \$ 50 per MWh in 2018. Over the past five years, the installed cost of solar energy has decreased by about 60%, which is the result of a combination of innovation and the rapid expansion of global capacity, for the production of photovoltaic solar cells [4].

According to the forecasts of the Institute for Energy Research of the Analytical Center under the Government of the Russian Federation, the use of non-carbon energy resources will grow rapidly until 2040 and will provide more than 40% of the increase, and electricity production in developed countries will be more focused on gas and non-carbon generation, while developing countries will continue to be heavily dependent on coal (with all environmental implications) [6].

The fourth industrial revolution blurs the boundaries between the physical and the digital world, it is causing a fundamental shift in energy and the displacement of traditional market players.

While certain technologies are considered mainstream, such as cloud computing, the potential of technologies such as blockchain remains untapped. In addition, there is a gap between reality and the perceived energy impact these technologies can have.

According to foreign experts, despite the existing emphasis on digitalization as the main strategy, only 20% of organizations can be classified as advanced in this aspect [1].

This is especially significant when it comes to understanding and applying new technologies such as blockchain. The upcoming changes in the industry require a willingness to create a more customer-centric, sustainable and efficient operating model, defined by the following parameters: smart energy, smart operations and smart customers.

To enable digitization, the industry needs people with advanced data skills, knowledge of hardware, software, data analysis, process understanding and data interpretation capabilities.

The power system as a complex structure faces the challenge of providing power supply reliability in the presence of complex algorithms and equipment, subject to operational risks in real time. Due to the intrinsic complexity of physical electrical networks, even slight fluctuations can cause massive problems. Therefore, the practical design of a power system requires detailed research and proper design to reduce uncertainties.

Artificial intelligence and other digital technologies can become powerful tools for solving such problems. Intelligent systems help decision-makers make more complex choices in the design, construction, operation and maintenance of electrical grids.

According to the World Economic Forum, the global electricity sector is in need of accelerated digital transformation, requiring more than \$ 1.3 trillion for the industry and \$ 1.7 trillion for global reach from 2016 to 2025. Some social impact is expected in terms of customer value creation (nearly \$ 1 trillion), carbon emissions reduction (nearly \$ 750 billion) and job creation \$ 270 billion) [7].

The electricity industry has three challenges.

1. Revise the design of the power system, taking into account short-term digital and technological innovations, including forecasting and energy storage.

2. Provide the necessary infrastructure to meet future energy demand.

3. Identify the business and operating models to ensure that energy companies receive a greater share of the profits outside the industry pool.

Experts estimate that the total savings from these activities could be in the order of US \$ 80 billion per year over the 2016–2040 period, or about 5% of the total annual electricity generation costs, based on the expanded global deployment of affordable digital technologies for all power plants and infrastructure networks [8].

In this way, digitalization in the energy sector, the main goal of which is to increase the efficiency of the network through better and faster monitoring, ensuring effective exchange of controlled workflow, recovery and maintenance of assets using “smarter” networks, involves the creation and use of computerized information and traffic, as well as the coordination, transmission, processing and storage of huge amounts of data generated at all stages of the energy supply chain, which is very significant for each segment of the energy ecosystem.

LIST OF LITERATURE

- 1 Digitalization and the future of energy: https://smartenergycc.org/wp-content/uploads/2019/07/Digitalization_report_pages.pdf (date of the application: 15.09.2020).

- 2 Rachinger M., Rauter R., Müller C., Vorraber W., Schirgi E. (2018). Digitalization and its influence on business model innovation // Journal of Manufacturing: Technology Management: <https://doi.org/10.1108/JMTM-01-2018-0020>; https://www.researchgate.net/publication/326877023_Digitalization_and_its_influence_on_business_model_innovation (date of the application: 14.09.2020).

- 3 World Economic Forum White Paper Digital Transformation of Industries: Digital Enterprise: <http://reports.weforum.org/digital-transformation/wp-content/blogs.dir/94/mp/files/pages/files/digital-enterprise-narrative-final-january-2016.pdf> (date of the application: 15.09.2020).

- 4 The Digital Energy Transformation September, 2018. GE Power GE .RenewableEnergy: https://www.ge.com/renewableenergy/sites/default/files/related_documents/GE_Digital_Transformation.PDF (date of the application: 27.09.2020).

- 5 Sinan Küfeoğlu, Gaomin Liu, Karim Anaya and Michael G. Pollitt. Digitalisation and New Business Models in Energy Sector: https://www.researchgate.net/publication/337886761_Digitalisation_and_New_Business_Models_in_Energy_Sector/ (date of the application: 14.09.2020).

- 6 Прогноз развития энергетики мира и России до 2040 года / под науч. руководством Макарова А.А. – ФГБУН «Институт энергетических исследований Российской академии наук». Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации: ac.gov.ru/archive/files/publication/a/789.pdf (date of the application: 25.09.2020).

- 7 Digital Transformation of Industries Demystifying Digital and Securing \$100 Trillion for Society and Industry by 2025. Industry Agenda. WORLD ECONOMIC FORUM, 2016 – All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, including photocopying and recording, or by any information storage and retrieval system. REF 080116: https://www.accenture.com/t00010101T000000Z_w_/ru-ru/_acnmedia/Accenture/Conversion-Assets/DotCom/Documents/Local/ru-ru/PDF/Accenture-Digital-Transformation.pdf (date of the application: 27.09.2020).

- 8 Digitalisation and Energy. Technology report – November 2017: <https://www.iea.org/reports/digitalisation-and-energy> (date of the application: 17.09.2020).

А.Т. ТЛЕУБЕРДИНОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

В.Б. КУЛИК,¹

т.ғ.к., доцент.

К.В. КУЛИК,¹

докторант.

«Туран» университеті¹

ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ КӘСІПОРЫНДАРДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Аңдатпа

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асырудың негізгі бағыттарының бірі шеңберінде зияткерлік энергетикалық жүйенің құрылысы мен тиімді жұмыс істеуі кіретін экономика салаларын цифрландыру қарастырылған. Қазіргі жаһандық экономика цифрлық трансформацияға мәдени ауысуды бастан кешіруде, негізгі процестер цифрлық бизнеске ауысуда, техникалық оңтайландыру, кірістердің жаңа ағындары және құндылық құруға мүмкіндіктер қарастырылған. Мақала авторлары цифрлық технологиялардың энергетика саласындағы кәсіпорындардың қызметіне енгізу мәселелерін қарастырады. Цифрландырудың өзектілігін түсінгенімен, салалық кәсіпорындардың цифрлық жетілуі әлі де жеткіліксіз екендігі атап өтіледі, бұл салалық кәсіпорындарды консорциумға біріктірудің маңыздылығын арттырады. Бұл мақала дәстүрлі мәселелерді шешу үшін энергетика саласында цифрлық технологияларды қолдануды негіздейді: елдің барлық аймақтарындағы энергетикалық компаниялардың қызметтерін қамту, энергиямен жабдықтау қызметтерінің үздіксіз және жеткілікті көлемін қамтамасыз ету, баға деңгейін төмендету және қоршаған ортаны қорғау. Авторлар энергетикалық жүйелерді цифрлық қайта құрудың негізгі факторларын анықтады және негіздеді: цифрландыру, орталықсыздандыру және декарбонизация. Мақалада кәсіпорынның цифрлық мәртебеге көшу критерийлері тұжырымдалған, оның артықшылықтары атап өтілген. Мақалада цифрлық трансформацияның негізгі технологиялары және олардың қолдану ерекшеліктері көрсетілген: жасанды интеллект (Artificial Intelligence), блокчейн, үлкен деректер (Big Data) және деректерді басқару, энергетика саласын цифрландырудың шетелдік тәжірибесінің фактілері келтірілген.

Тірек сөздер: цифрландыру, энергетика саласы, цифрлық трансформация, цифрлық технологиялар, жасанды энергожүйе, энергиямен жабдықтау, консорциум.

А.Т. ТЛЕУБЕРДИНОВА,¹

д.э.н., профессор.

В.Б. КУЛИК,¹

к.т.н., доцент.

К.В. КУЛИК,¹

докторант.

Университет «Туран»¹

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация

В рамках одного из основных направлений реализации государственной программы «Цифровой Казахстан» предусмотрена цифровизация отраслей экономики, в задачи которой включены построение и эффективное функционирование интеллектуальной энергосистемы. Современная мировая экономика переживает культурный сдвиг в сторону цифровой трансформации, основные процессы переводятся в цифровой бизнес, обеспечивая техническую оптимизацию, новые потоки доходов и возможности создания ценности. Авторы статьи рассматривают вопросы внедрения цифровых технологий в деятельность предприятий энергетической отрасли. Отмечается, что, несмотря на понимание актуальности цифровизации, цифровая зрелость предприятий отрасли еще недостаточна, что усиливает значимость объединения предприятий отрасли в консорциум. В данной статье обосновывается использование цифровых технологий в энергетике для решения таких традиционных проблем, как охват услугами энергетических компаний всех регионов страны, обеспечение бесперебойного и достаточного объема услуг энергоснабжения, снижение уровня цены и защита окружающей среды. Авторами определены и обоснованы основные факторы трансформации энергетических систем: цифровизация, децентрализация и декарбонизация, сформулированы критерии перехода предприятия в статус цифрового, отмечены его преимущества. В статье обозначены основные технологии цифровой трансформации и особенности их применения: искусственный интеллект (Artificial Intelligence), блокчейн, большие данные (Big Data) и управление данными, приведены факты зарубежной практики цифровизации энергетической отрасли.

Ключевые слова: цифровизация, энергетическая отрасль, цифровая трансформация, цифровые технологии, интеллектуальная энергосистема, энергоснабжение, консорциум.

IRSTI 06.51.21

UDC 330.15

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-250-257>

Z.A. IMANGOZHINA,¹

Master of economic sciences,

PhD student.

Financial Academy JSC¹

THE HISTORY OF DEVELOPMENT AND FEATURES OF GAS INDUSTRY IN NORWAY AND THE NETHERLANDS

Abstract

Natural gas occupies one of the leading places in the energy system of the modern world. More and more countries are using environmentally friendly raw materials for domestic needs, moving away from coal consumption due to the decarbonization policy. The article provides an overview and analysis of data on two leaders in natural gas deposits in Europe: Norway and the Netherlands. Special attention is paid to the history of the development of the kingdoms gas market and its impact on the formation of this industry in the European Community and in the world. Both the largest deposits of Troll and Groningen and little-known small deposits discovered at the moment, such as Ekofix, Frigg, Drogen, Ozberg, OrmenLang, F4B, K5A, F4, FA and others, are considered. The development of oil and gas resources on the Norwegian Continental Shelf has followed different paths since the first commercial production of hydrocarbons began in 1971. All licensees on the Norwegian Continental Shelf are responsible for the sale of their own gas. In contrast, the Netherlands, which required very large investments for the development of the Groningen field, developed a new type of take or pay – “take or pay” contract, and the gas price was tied to the oil price to return a large amount of public investment. Some results on the development of the industry in the countries have been summed up.

Key words: European gas market, natural gas, gas exports, oil resources, investments, energy system, fields.

The study is addressed to the topic of the gas sector of two leading gas producing countries in Europe. These are Norway and the Kingdom of the Netherlands. These countries are the largest producers and exporters of natural gas in Europe.

Table 1 – Statistical survey of the world leaders in gas production in the world for 2017

Country	Production volume rating, billion m2.	Percentage of production among leading countries	The largest gas fields	Geographic location
USA	762	29,82	Gulf-Coast	Texas
Russia	649	25,40	Urengoi, Bovanenkovskoye	West and East Siberia
Iran	238	9,32	South Pars	Persian Gulf
Canada	184	7,20	Alberta-Lake	Newfoundland island
Qatar	163	6,38	North Pars	Persian Gulf
PRC	143	5,60	Dazhou	South-West China
Norway	127	4,97	Troll-West	North Sea
Saudi Arabia	115	4,50	Ghawar	Persian Gulf
Algeria	94	3,68	Hassi-R`Mel	North of Africa
Turkmenia	80	3,13	Galkynysh	South-East of Turkmenia
Note – Compiled by the author, based on statistics: https://www.ceicdata.com/en/indicator/natural-gas-consumption (reference date: 20.10.2019).				

As can be seen, from table 1 below, Norway is in the top ten countries. At the current stage, the Kingdom of the Netherlands is not in this list, but back in 2013 and earlier this indicator was at around 85 billion cubic meters gas production per year [2].

In 2017, Norway reached a record level of gas production for its country, thereby standing on the 7th line of the lead countries on gas production. According to the forecasts of the Norwegian Petroleum Administration (NPD), in this volume production will be stable until 2025 and then decrease to 90

billion cubic meters in year. So the latest changes in forecast can show the more accurate result of assessment of the resource base, and also show the various ways of existing field developing. Under that the risk of incorrect forecasts until 2027 will be low. But after 2027, we see more political, economic and geological risks in forecasts especially because of the scarcity in positive gas field exploration. The development of oil and gas resources on the Norwegian Continental Shelf (NCS) has gone in different ways since the start of the first commercial production of hydrocarbons in 1971. In the early years of offshore operations, the development of gas resources was constrained by market and political considerations.

In May 1963 The Norwegian government proclaimed the sovereignty of the Norwegian Continental Shelf (NKS), according to this, all the natural resources of the NCS are owned by the state and only the government can issue exploration and production licenses.

In 1971, the Frigg gas field was discovered on the border between Norway and the United Kingdom. And already in 1972, the Norwegian government took a number of measures to regulate the oil and gas sector.

The Norwegian Petroleum Directorate is set up to manage the oil business and the state-owned company Statoil. The state share is 62%. Statoil was assigned the right to have 50% of all future licenses. The maximum annual oil and natural gas production was also established.

Gas production began in 1977 at the Ecofisk and Frigg fields, but these fields are rapidly draining, so there were no long-term contracts with buyers from continental Europe and the UK. The search for new fields was also due to a government ban on offshore gas burning. Then that situation was solved by looking for European buyers with whom could be concluded a long-term contracts to build and finance a new export pipeline infrastructure. Difficulties in developing gas resources were finally overcome by the discovery and appraisal of the giant Troll field in 1979–83 and the conclusion of new gas sales agreements on the continent between 1986 and 1990 [1].

However, since January 1985, government participation in the oil and gas sector has undergone changes. Now the state's share varies depending on field.

Since the 70s, oil and gas have been produced at 106 fields. At the end of 2018, production was carried out at 83 fields, of which 63 in the North Sea, 18 in the Norwegian and 2 in the Barents Sea of gas in Norway: Troll Complex, Ecofix, Snorr, Drogen, Ozberg, Ormen Lange, Osgard, Kvitebjorn and Aasta Hansteen. At the end of 2019, it is planned to begin production at the new Johann Sverdrup field.

For the first 25 years, oil dominated the development of new fields and oil production at the oil and gas complex. However, since 2000, when oil production peaked, gas production increased dramatically [7].

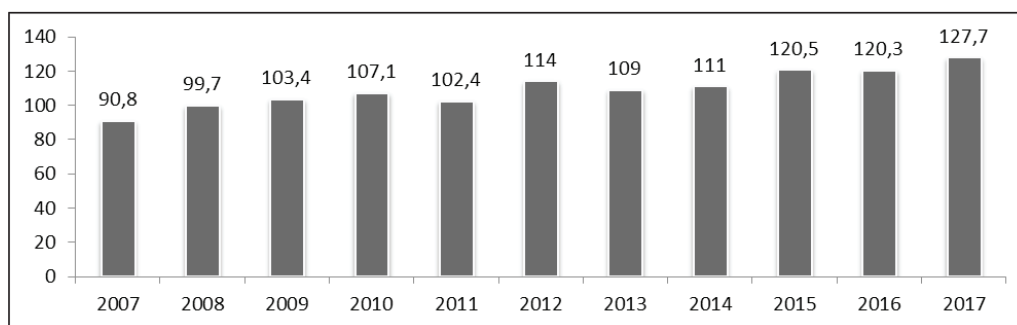
The Troll produced its first gas in 1996 and provided a solid foundation for the further development of offshore gas resources.

As can be seen due to 1995–2005 dry gas production highly increased from 29 billion to 86 billion cubic meters. At the same time as the gas production companies in Troll, Sleipner and Åsgard fields were engaged in long-term contracts. These fields are the main ones, with the addition of small volumes of associated gas from fields in the North and Norwegian Seas.

In 2007, Equinor ASA was formed as a result of the merger of Statoil with the NorskHydro oil and gas division. Equinor ASA is currently a multinational energy company with headquarters in Stavanger and a 67% state share. Major international concerns such as ExxonMobil, ConocoPhillips, Total, Shell, Eni and others in partnership with Equinor ASA are participating in the development of Norwegian fields.

Norway sells 95% of its natural gas through pipelines and only 5% is sold as liquefied natural gas. Although already in 2007 the first natural gas liquefaction plant was built on the island of Melkoya, which today is one of the largest LNG export terminals in Europe.

As can be seen from the diagram above, in 2007, natural gas production amounted to only 90 billion cubic meters. Since 2012, net gas production has accounted for about 50% of total offshore oil production. But it was precisely during the period of lowering oil prices, in 2015–2017, that the government drew attention to the developing market for gas, emphasizing the importance of gas export. While the government does not divide net cash flows between oil and gas.

Picture 1 – Natural gas production in Norway 2007-2017 (billion cubic meters)

Note – Compiled by the author according to: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/norway/natural-gas-production-opec-marketed-production>.

In 2015–2017 the percentage of gas export revenue has been raised from 20% to 50%, and it was been in spite of the great run of oil production. It is justified to conclude that lower volatility of gas-related revenues may provide some advantages when it comes to forecasting the state budget.

The realization of set prices in energy equivalent is 50–70% of the cost of crude oil, but the cost of production, including the cost of transportation through the pipeline, is also usually lower.

Therefore, companies began offshore production from oil. And they produced gas for later sale. To conserve gas resources to enhance oil recovery and produce gas for sale at later stages of the field's operation.

Thus, the goal of maximizing the economic value of the combined oil and gas resource base is more likely to be achieved in the long term.

All licensees on the Norwegian continental shelf are responsible for the sale of their own gas. In the NCS, there are about 40 shared gas producers, each of which has the right, at its discretion, to determine how, where and to whom it sells its products.

About thirty of these manufacturers are registered shippers in the gas processing and pipeline transportation system, which gives direct access to the traded central markets.

However, in volume terms, gas marketing is largely concentrated in Statoil, which from 2010 to 2017 accounted for 70–85 billion cubic meters per year, or 70–80% of the total pipeline gas sales from the shelf.

Statoil is the operator of the Troll and Asgardfields; Ormen Lange is managed by Shell company.

Petoro is not a licensing operator, and all of its oil and gas is sold to Statoil in accordance with the “marketing instruction” adopted by the government in 2001, which gives Statoil a high degree of marketing discretion, but also controls it by Petoro.

Statoil did not disclose the details of its derivative contracts for sale, but since 2011 the company has provided a limited summary of its annual supply obligations for the next four years arising from existing long-term contracts. These obligations are met through the supply of gas from a joint portfolio of gas resources owned by Statoil and SDFI.

In 2017, Statoil also reported that more than half of gas sales (> 35–40 billion cubic meters) were carried out under long-term contracts with “take or pay” exception. Most likely, a significant part of Statoil's sales (possibly 10–15 billion cubic meters per year) is currently carried out under short-term bilateral contracts for a period of one or two years, signed closer to the beginning of the delivery period.

According to table 2 (p. 253), it can be seen that over the study period, there is an increase in the volume of natural gas exports by 43% in 2017 compared with 2008.

It is important to note that some of the income is deferred. These are state contributions to the state pension fund or the Oil Fund, the world's largest sovereign wealth fund, currently amounting to \$ 1 trillion.

Table 2 – The growth rate of natural gas exports in Norway, for 2008–2017, as a percentage terms

Year	Export cubic meters	%
2008	85 135.000	100,00%
2009	93 052.000	109,30%
2010	99 136 .000	116,45%
2011	100 544.000	118,10%
2012	111 867.000	131,40%
2013	106 596.000	125,21%
2014	106 759.000	125,40%
2015	114 200.000	134,14%
2016	114 373.000	134,34%
2017	122 485.000	143,87%

Note – Source: compiled by the authors according to the statistics:
<https://www.ceicdata.com/en/indicator/norway/natural-gas-exports>.

Since 2016, there have been observed the recovery in rising gas demand, stability and pliability in Northern Europe and the new investments in NCS gas projects. All that events show that the Norwegian gas production industry will be stable and confidence due to 2023.

However, in recent years, the Norwegian oil and gas industry has faced an acute domestic political problem from proponents of tightening restrictions on offshore hydrocarbon activities for local environmental reasons and from proponents of climate change seeking to curb further offshore development.

In January 2018, there were issued the new coalition agreement, which involve current and controversial conditions in political issues for offshore operations. Major parties continue to support further offshore exploration and the oil and gas industry, but the leading parliamentary party does not allow further expansion of open sites.

The environmental problem is acute for European gas exporters, an example is the situation in the Netherlands.

At the end of 2017, the share of production in the Netherlands was more than 43 billion cubic meters. However, back in 2013 and earlier, this indicator was at around 85 bcm in a year. The country was a major producer and exporter of natural gas in Europe. When in the post-war years and in a later period, exploration works of natural resources began, then in the course of geological studies it was found that carbonaceous coal fields were the main rocks of the Netherlands.

For the first time in 1948, gas was discovered in eastern Holland near the Coevorden village. The developer of the field was the Dutch company NederlandseAardolieMaatschappij BV (NAM), and in 1951 gas production began from this field.

A few years later, namely in 1959, the Groningen gas field was discovered in the country, the developer of which is also NAM. This is one of the largest gas fields in the world.

Initial reserves were 1960 bn.m³. The first production from this field was made in 1963. Since the discovery of this field, natural gas production has become one of the most important sectors in the country's economy [6]. Natural gas has become the main used energy resource not only in the Netherlands, but also for the neighboring countries of Germany, Belgium and France.

In the following years, gas fields were explored and discovered not only on land, but also on the sea shelf.

Table 3 (p. 254) below shows natural gas fields located in the Kingdom of the Netherlands. They are arranged in chronological order and with an indication of the developer.

As can be seen from table 3, in addition to the largest Groningen field, there are more than 80 small open fields, some of them mixed, oil and gas fields.

Natural gas produced at the Groningen gas field qualifies as L-gas, which refers to low-calorie gas. The qualification of natural gas, both low-calorie and high-calorie, depends on the Wobbe index of the gas. The Wobbe index indicates the thermal value of gas (Klimstra, 1986). A gas with a low calorific value contains a higher percentage of nitrogen and a lower percentage of methane than high-calorie gas, resulting in a lower Wobbe index. Therefore, the amount of thermal energy stored in a unit of low-calorie gas is lower than in the same unit of high-calorie gas.

Table 3 – Natural Gas List of the Kingdom of Netherlands

Name	Production start	Developer	Type	Notes
1. Groningen Gas Field	1963	NAM	Gas	Discovered in 1959. Maximum production per day – 350 bn cub m.
2. F4,FA gas Fields	2009	Centrica	Gas	Discovered in 1971.
3. F4B,K5A Gas Fields	1994	Total	Gas	Discovered in 1974.
4. Netherlands Joint Development Area Gas Fields	1975	NAM	Gas	Discovered in 1975. Includes more than 50 fields, 28 of them are involved.
5. L04A Gas Fields	1981	Total	Gas	
6. De Ruyter Oil Field	2006	Dana Petr.	Oil/gas	Discovered in 1996.
7. A and B Blocks Gas Fields Development	2008	Chevron	Oil/gas	There are 2 licenses for geological exploration; 5 production licenses
8. Medway Oil&Gas Fields Development	2012	Dana Petr.	Oil/gas	It was received the permission in 2010 to conduct development.
Note – Compiled by the author.				

The Groningen field has a higher nitrogen content (14.2%) compared to other European gas sources such as Russian or Norwegian gas (about 2%) [6]. Thus, L-gas must be further processed before being delivered to the final consumer.

The complexity of gas production is reflected in the so-called marginal production costs. If the price to be received for natural gas is lower than these marginal-extraction costs, production will be unprofitable (or the producer will not produce at all). The marginal cost of the Groningen field is among the lowest in Europe. In addition, the level of production in Groningen is not regulated by time. This makes it possible to change the output signal level in accordance with market conditions. In other words, it is possible to increase production when demand/price is high, and to reduce production if demand/price falls.

The Groningenstalfield is mainly used in time of high demand. Thus, gas from this field was supplied to North-Western Europe, which ensured maximum income. Revenues from this huge reservoir of natural resources contributed greatly to the economic welfare of the Netherlands in the second half of the 20th century. In the 1980s, the share of gas revenues in total government revenue peaked at 15%, but currently this contribution is gradually decreasing to about 2%.

To develop the Groningen field, very large investments were required, which required state support in the construction of infrastructure for gas production and transportation. The state needed to return the invested funds, in connection with this, a new type of “take-or-pay” contract was invented, and the price of gas was linked to the price of oil. These were long-term multi-year contracts for the purchase of a certain amount of gas. The gas price in these contracts was reviewed quarterly, and if the buyer did not buy all the gas, then penalties were applied to him. Thus, the state ensured the stability of gas sales and the return on invested money.

Thanks to discovery of the Groningen field and its development, the natural gas market of Netherlands began to develop rapidly. However, during the years of the discovery of the Groningen gas field, the Netherlands government’s policy was aimed at ensuring gas supply for 25 years and at the quickest depletion of the Groningen field, since it was believed that nuclear energy would be the thing of the future [4].

However, over time, the state’s energy policy has changed, the oil crisis has shown the strategic importance of natural resources. This caused the changes in energy policy. The Groningen field has become a strategic reserve that must be preserved. Therefore, in 1974, the concept of *Kleineveldenbeleid* was introduced, which is the technology of production in small fields. Thus, the current developer (operator) of the Dutch state-owned company Gasunie committed to buy gas from small fields instead of Groningen. (Gasunie was transformed into GasTerra in 2017).

Such a policy has led to an increase in profitability from small fields. This made it possible to reduce production growth at the Groningen field and reduce the rate of depletion of this field. Until the beginning of 2000, the maximum allowable natural gas production of all gas fields in the Netherlands

should not exceed 80 billion cubic meters. At the Groningen field, the maximum allowable production was defined as the difference between the total volume of 80 billion cubic meters and the actual production of smaller fields.

However, as practice has shown, the depletion of smaller fields occurs rather quickly, so since 2006 a long-term marginal production volume from the Groningen field has been set. So the maximum volume of natural gas produced was set at 425 billion cubic meters, with no annual limit. This means that in the period from 2006 to 2015, the total gas production should not exceed the limit of 425 billion cubic meters, and the size of the annual production remains at the discretion of the developer (operator) of the field.

Despite the measures taken, the situation with the Groningen field has worsened due to seismic activity that is not typical for this region. After careful research, the relationship between gas production and earthquakes was established. And after the 2012 earthquake near Haisinge, the Dutch government revised production restrictions [3]. A new restriction was introduced – natural gas production should not exceed a certain annual limit. In 2015, an annual limit of 27 billion cubic meters was introduced. In 2016, the permitted volume was 24 billion cubic meters, in 2017 – 21.6 billion cubic meters, in 2018 the permitted production volume was 21 billion cubic meters, in 2019 the limit was set in the amount of 19 billion cubic meters. Thus, by 2022, production should be reduced to 12 billion cubic meters.

Earlier, the government planned to shut down completely and stop production from the Groningen field by 2030. However, a strong earthquake in January 2018 forced the government to reconsider plans to close the Groningen field and set a new date for the cessation of natural gas production by mid-2022.

The country's economy has become very dependent on gas production. This effect is called the "Dutch disease" [5]. As a result, the Netherlands, once three largest natural gas producer in the European Community and the main center for gas trade and transportation in Europe, became a net importer of gas in 2018.

Table 4 – The growth rate of natural gas exports in Netherlands, for 2008–2017, as a percentage terms

Year	Export cubic meters	%
2008	60088000	100,00%
2009	55593000	92,52%
2010	57751000	96,11%
2011	55851000	92,95%
2012	60411000	100,54%
2013	66668000	110,95%
2014	58661000	97,63%
2015	50962000	84,81%
2016	56597000	94,19%
2017	48017000	79,91%
Note – Source: compiled by the authors based on statistical data: https://www.ceicdata.com/en/indicator/netherlands/natural-gas-exports .		

According to table 4 it can be seen that during the study period there is a decrease in the volume of natural gas exports.

Until 2002, various legal regimes were applied to regulate relations in the natural gas market in the Netherlands, depending on the location of the field. One regime for onshore is territories, including territorial waters up to the border of 3 miles; and for offshore (offshore) – the Dutch part of the continental shelf.

Ground mode was regulated by:

- ♦ Napoleonic Mineral Extraction Act of 1810 (Mijnwet 1810) in its original French text, the authorized translation of which is not available (vestiges of the French occupation);
- ♦ the Mining Act of 1903 (Mijnwet 1903), with amendments which were added in 1988, on which the mining regulations of 1964 are based (Mijnreglement 1964);

♦ the Mineral Exploration Act of 1967 (Wetopsporingdelfstoffen 1967) with amendments which were added in 1988.

The offshore mode was regulated by:

- ♦ Acton Mineral Extraction oncontinentalshelfof Netherlands of 1965 (Mijnwetcontinentaalplat)
- ♦ Regulation on mining 1967 (Mijnreglement 1967).

In the 1990s, European energy markets were liberalized. The goal was to stimulate competition, which was supposed to lead to lower energy prices [8].

In 2002, the Mining Act was adopted (Mijnbouwwet 2002). This law included the regulation of mining in both offshore and onshore.

According to this legislation, the Dutch state is the owner of all natural resources and minerals located at a depth of 100 meters. According to Mijnbouwwet 2002, the Dutch government can transfer production under agreement on the cession of rights. On the basis of this agreement, the concessionaire (to whom the rights were assigned) has a monopoly on resources and minerals and their income (Article 143.2 of Mijnbouwwet). Under normal circumstances, the concession owner can choose his production plan on his own.

The Dutch state is only allowed to intervene in special cases. These conditions relate to changes in insights for the planned use or management of minerals; security measures and property damage prevention. The concessionaire is also required to take and observe precautions so that development work does not cause accidents.

However, frequent earthquakes entailed political intervention, in the form of measures to reduce and, ultimately, stop gas production from Groningen. Thus, the implementation of an energy transition in which fossil energy is replaced by renewable energy. Additionally, the Dutch government is taking the necessary measures to reduce gas consumption by decrease of gas use in the residential sector and expanding central heat supply systems.

LIST OF LITERATURE

- 1 Haitun A.D. New realities of the European market // Modern Europe. 2016. № 1. P. 105.
- 2 BP Statistical Review of World Energy. [Electr. resource]. – 2019. – URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (accessed: 25.03. 2020).
- 3 Global Infrastructure Investments Opportunities. CMS Infrastructure, Index. [Electr. resource]. – 2017. – URL: <http://www.cms.law.en> (accessed: 25.03. 2020).
- 4 The Global Competitiveness Report 2017–2018 // World Economic Forum. Geneva, 2017. P. 9. – Forum materials.
- 5 WTO Secretariat, Press Release // PRESS/820. – Geneva, 2018. P. 19. Press Release.
- 6 WTO and UNCTAD Secretariats Press Release // PRESS/820. – Geneva, 2018. P. 21. Press Release.
- 7 Eurogas Response to DG ENERGY Consultation on an EU strategy for liquefied natural gas and gas storage. [Electr. resours]. – URL: <http://www.eurogas.org/uploads/media/15CR353> (accessed: 25.03. 2020).
- 8 Norwegian Gas Exports: Assessment of Resources and Supply to 2035. [Electr. resours]. – URL: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wpcontent/uploads/2018/03/Norwegian-Gas-Exports-Assessment-of-Resources-and-Supply-to-2035-NG-127.pdf> (accessed: 25.03. 2020).

З.А. ИМАНҒОЖИНА,¹

экономика ғылымдарының магистрі, докторант.
«Қаржы академиясы» АҚ¹

НОРВЕГИЯ МЕН НИДЕРЛАНДЫДАҒЫ ГАЗ САЛАСЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Табиғи газ қазіргі әлемнің энергетикалық жүйесінде жетекші орындардың бірін алады. Декарбонизация саясатына байланысты көмірді тұтынудан алшақтап, ішкі қажеттіліктерге экологиялық таза шикізатты қолданатын елдер саны артып келеді. Мақалада Еуропадағы табиғи газ кен орындарының екі көшбасшысы: Норвегия мен Нидерланды туралы мәліметтерге шолу мен талдау жасалған. Газ нарығының даму тарихына

және оның Еуропалық қоғамдастықта және әлемде осы саланың қалыптасуына әсеріне ерекше назар аударылады. Тролль мен Гронингеннің ең ірі кен орындары, қазіргі уақытта белгілі кен орындары Экофикс, Фригг, Дроген, Озберг, ОрменЛанг, F4B, K5A, F4, FA және басқалары сияқты атағы шыға қоймаған шағын кен орындары қарастырылады. Норвегиялық континентальды шельфте мұнай-газ ресурстарының дамуы көмірсутектердің алғашқы коммерциялық өндірісі 1971 ж. басталғаннан бері әр түрлі даму жолдарынан өтті. Норвегиялық континенттік шельфтегі барлық лицензия иелері өз газдарын сатуға жауапты. Керісінше, Гронинген кен орнын игеру үшін өте үлкен инвестицияларды қажет еткен Нидерланды жаңа типтегі «take or pay» – «қабылдау немесе төлеу» келісімшартын жасады, ал газ бағасы мемлекеттік инвестицияның үлкен көлемін қайтару үшін мұнай бағасына байланысты болды. Мақалада аталған елдерде саланы дамыту бойынша кейбір нәтижелер шығарылды.

Тірек сөздер: еуропалық газ нарығы, табиғи газ, газ экспорты, мұнай ресурстары, инвестициялар, энергия жүйесі, кен орындары.

З.А. ИМАНГОЖИНА,¹

магистр экономических наук, докторант.

АО «Финансовая академия»¹

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ И ОСОБЕННОСТИ ГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ В НОРВЕГИИ И НИДЕРЛАНДАХ

Аннотация

Природный газ занимает одно из ведущих мест в энергосистеме современного мира. Все больше стран используют экологически чистое сырье для внутренних нужд, отходя от потребления угля в связи с политической декарбонизации. Статья представляет обзор и анализ данных по двум лидерам по залежам природного газа в Европе: Норвегии и Нидерландам. Особое внимание уделено истории развития газового рынка королевств и его влиянию на становление данной отрасли в Европейском сообществе и в мире. Рассматриваются как наиболее крупные месторождения Тролль и Гронинген, так и малоизвестные небольшие месторождения, открытые на данный момент, такие, как Экофикс, Фригг, Дроген, Озберг, ОрменЛанг, F4B, K5A, F4, FA и другие. Разработка нефтяных ресурсов и газовых ресурсов на Норвежском континентальном шельфе шла разными путями с момента начала первой промышленной добычи углеводородов в 1971 г. Все лицензиаты на Норвежском континентальном шельфе несут ответственность за продажу собственного газа. В противовес Нидерланды, которым для разработки Гронингенского месторождения были необходимы очень большие вложения, разработали новый тип контракта «take or pay» – «бери или плати», а цена газа была привязана к цене на нефть для возврата большого количества государственных инвестиций. В статье подведены некоторые итоги по развитию отрасли в данных странах.

Ключевые слова: европейский рынок газа, природный газ, экспорт газа, нефтяные ресурсы, инвестиции, энергосистема, месторождения.

FTAXP 06.71.47

ӨОЖ 338.012

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-258-264>

П.Ж. ОРЫНБЕТ,¹

докторант.

Халықаралық бизнес университеті¹

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА ЖҮЙЕСІНДЕГІ ХИМИЯ-ФАРМАЦЕВТИКА ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Андатпа

Фармацевтикалық нарықтың қарқынды дамуы оның өмірлік басымдылығымен анықталады, себебі адам-зат өмірінің басынан бастап толыққанды өмірге қажетті денсаулық деңгейін сақтау үшін дәрі-дәрмектер мен медициналық мақсаттағы бұйымдарды үнемі тұтынуды талап етеді. Фармацевтикалық нарық экономикалық және әлеуметтік дамудың, халықтың әл-ауқатының критерийі ретінде кез келген елдің экономикасының маңызды саласы болып табылады. Елдің дамыған фармацевтика саласы оның экономикасының жоғары инновациялық көрсеткіші болып табылады. Фармацевтика бүгінгі күні инвесторлар үшін ең тиімді салаға айналды. Қазақстандағы фармацевтикалық нарық – Орталық Азиядағы ең ірі және құрылымды нарық. Алайда, бұл ОШЕ (Орталық және Шығыс Еуропа) нарығымен салыстырғанда іскерлік орта және оның мөлшері жағынан әлсіз. Бұл мақалада қазіргі кейбір фармацевтикалық компаниялардың қалай құрылғаны және олардың қалай жетілуіне қысқаша сипаттама берілген. Дәрі-дәрмектерді табу саласында тұтастай алғанда бірқатар қиындықтар туындайды, бұл компания ірі фармацевтикалық компания немесе жаңадан бастаған биотехникалық компания болсын тәуелсіз. Бұл зерттеудің мақсаты келесі халықаралық және отандық ұйымдардың деректері негізінде Қазақстандағы фармацевтикалық нарықтың қазіргі жағдайын, оның даму тарихы мен жақын болашағына қысқаша экскурсиялық талдау болып табылады. Мақалада Қазақстанның фармацевтикалық нарығы, оның ішінде негізгі фармацевтикалық өнімдер өндірісі қарастырылады, сонымен қатар Қазақстандағы фармацевтика саласына SWOT талдау жасалады, дәрі-дәрмек нарығының тұжырымдамасы сипатталады, нарықта қолданылатын экономикалық заңдар мен оның ерекшеліктері талданады.

Тірек сөздер: фармацевтика нарығы, дәрі-дәрмектер, желі, өнеркәсіп, инвестициялар, дистрибьютор, халықтың әл-ауқаты.

Қазақстанның фармацевтикалық нарығы салыстырмалы түрде жас, оның қалыптасуы 90-жылдардың ортасынан басталды. 1994 жылы халықты және мемлекеттік денсаулық сақтауды дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету «Фармация» мемлекеттік акционерлік холдинг кәсіпорыны арқылы орталықтандырылып жүзеге асырылды, құрамында 1832 дәріхана бар, оның ішінде 64 ауруханалық және 1768 дербес.

«Фармация» холдингіні монополиясыздандырғаннан және дәріхана мекемелерін жекешелендіргеннен кейін, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етудің орталықтандырылған жүйесі жойылды. Дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етудің қазақстандық үлгісі осы кезеңде нарықтық экономика қағидаттарына негізделген жүйеге орталықтандырылған бөлуден қатаң трансформацияға ұшырады. Осы көшудің басты сәті фармацевтикалық өндірістерді, дистрибуция желісі мен дәріхана желісін жекешелендіру, жеке дәріханаларды, дүңгіршектерді, қоймалар мен т.б. құрудың белсенді процесі болды. 1996 жылдың ортасында дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етудің барлық жүйесі толығымен өзгерді және осы өзгерістер қазіргі уақытқа дейін жалғасуда.

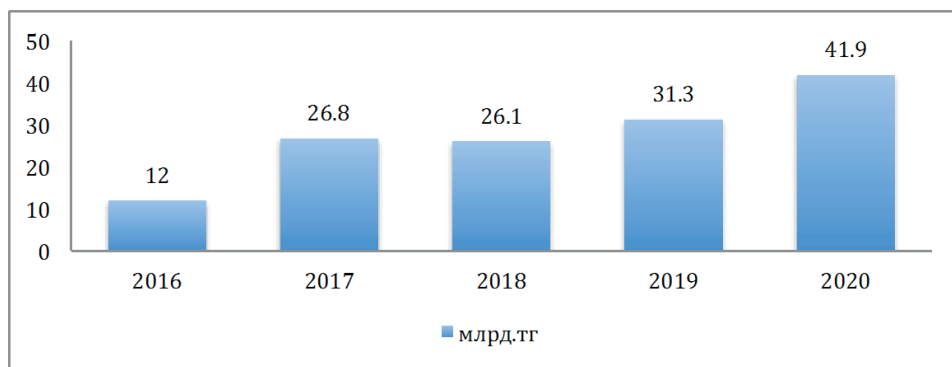
Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының фармацевтикалық нарығы Тәуелсіз елдер достастығындағы (ТМД) алдыңғы қатарлы елдердің бірі болып табылады. Белгілі бір дәрежеде жетіспеушілік еңсерілді және дайын дәрілік заттар мен медициналық мақсаттағы бұйымдардың әр түрлі түрлерімен қанықтығы қамтамасыз етілді. Қызмет көрсету мәдениеті өсті. Қазақстанда фармацевтикалық нарықтарды дамытудың басты әлемдік үрдістері – тік интеграцияланған компанияларды шоғырландыру және дамыту байқалады. Өзгерістер дистрибьюторлық, өндірістік және бөлшек секторларда болады. Дәріханалық желілердің саны артуда. Қазіргі заманғы маркетингтік технологиялар енгізілуде.

Сонымен қатар, әлемдік ауқымда Қазақстанда дәрі-дәрмек өндірісі әлі де баяу дамып келеді. Сонымен қатар, қазақстандық фармацевтика өнеркәсібі шетелдік компаниялардың жалпы табыстылығынан едәуір төмен [1].

Қазақстан Республикасының фармацевтика өнеркәсібі – бұл қалыптасу жылдары отандық нарыққа шетелдік инвестициялар мен Pfizer, Sanofi, Polpharma, Nobel, Pharmstandard, Kelun сияқты ірі өндірушілерді тарта алған серпінді дамып келе жатқан сала.

Қазіргі кезде Қазақстанда фармацевтикалық өнім өндірісінің өсімі 24,2% құрады. 2020 жылғы қаңтар-сәуірде Қазақстандағы фармацевтикалық компаниялар 41,9 млрд теңгенің (шамамен 7,26 млрд рубль) негізгі фармацевтикалық өнімдерін өндірді, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 33,9%-ға артық. Energyprom.kz. сайтының хабарламасында инфляцияға түзетілген нақты өсім 24,2% құрады [2].

Сектордағы өндірістің төрттен үш бөлігі (75,7%) үш негізгі аймаққа тиесілі: Алматы облысы (11,6 млрд теңге, жылына 3,1%), Шымкент (11,4 млрд теңге, плюс 6,5%) және Алматы (8,8 млрд теңге, оған 39,3%) (сурет 1).

Сурет 1 – 2016–2020 жж. қаңтар-сәуір айларындағы динамика (млрд тг) [3]

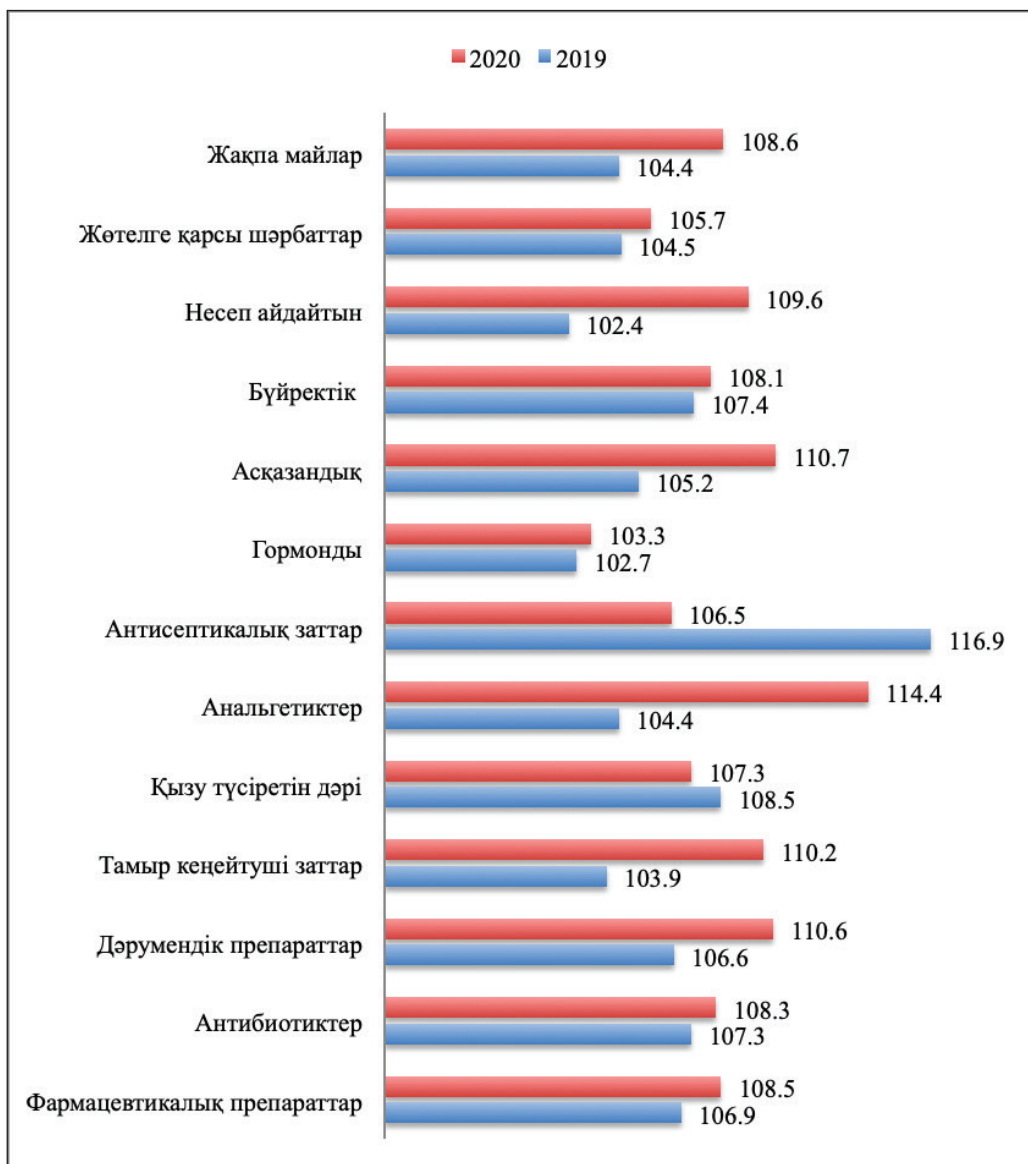
Еліміздің кейбір ірі фармацевтикалық өндірушілері осы аймақтарда орналасқан, олар: «Абди-Ибахим ГлобалФарм» ЖШС, «Келун-КазФарм» ЖШС, «Долче» ЖШС (Алматы облысы), «Химфарм» АҚ (Санто) «Зерде-Фито» ЖШС, (Шымкент), Алматы «Нобель» фармацевтикалық фабрикасы, «Аврора» ЖШС, «Чеминова Алимор Казфарм» ЖШС, «Рapid-Алимор Фарм Индастрис» ЖШС, «Досфарм» ЖШС (Алматы).

Тікелей дәрі-дәрмек өндірісі 37,9 млрд теңгені (6,55 млрд рубль) құрады, нақты өсім өткен жылмен салыстырғанда 50,4% құрады. Өндірістің ең үлкен көлемі Шымкентке тиесілі (11,4 млрд теңге – 1,97 млрд рубль (сурет 2).

Сурет 2 – Негізгі фармацевтикалық өнімдердің өндірісі. Өткен жылдың сәйкес айына (мамыр) %-да/сомада (млрд тг) [3]

2,6 млрд теңге (449 млн рубль) көлемінде басқа фармацевтика өндірілді, мұнда өсім 30,2% құрады. 2020 жылдың мамырында фармацевтика 2019 жылдың мамырымен салыстырғанда 6,9%-ға өсті. Дәрілердің ішінде антисептикалық заттар (16,9%-ға), антипиретиктер (8,5%-ға), бүйрек ауруларын емдеуге арналған (7,4%-ға) және антибиотиктер (7,3%-ға) айтарлықтай өсті (сурет 3).

Сурет 3 – Тұтыну бағаларының индексі. Өткен жылдың сәйкес айына (мамыр) %-да

Бүгінгі күні фармацевтика саласында 96 кәсіпорын бар, оның 33-і дәрі-дәрмек шығарады, 41-і медициналық мақсаттағы бұйымдар және 22 кәсіпорын медициналық жабдықтар шығарады. 5 мыңнан астам адам фармацевтика саласында тұрақты жұмыспен қамтамасыз етіледі. Қазақстандық фармацевтика өнеркәсібінің «өсу нүктелері» еліміздің төрт облысында – Алматы мен Шымкент қалаларында, сондай-ақ Алматы мен Қарағанды облыстарында орналасқан. Олар дәрі-дәрмек пен медициналық мақсаттағы бұйымдардың 75% өндірісін қамтамасыз етеді. 2019 жылы өндіріс 18%-ға өсіп, 92 млрд теңгені құрады, экспорт 69%-ға 59 млн долларға дейін өсті.

Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрі Бейбіт Бәкірұлы Атамқұлов осы саланы дамыту мақсатында фармацевтикалық және медициналық өнеркәсіпті дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған кешенді жоспары жасалғанын айтты [4]. Жоспар 62 іс-шарадан және 8 бөлімнен тұрады. Алдағы 5 жылда Кешенді жоспардың барлық іс-шараларын іске асыру,

министр атап өткендей, 2000 жаңа тұрақты жұмыс орындарын құра отырып, құны 180 миллион доллар тұратын кем дегенде 30 жаңа өндірісті іске қосуды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың жоспарларын және жаңа өндірістерді іске қосуды ескере отырып, дәрі-дәрмектің 297 жаңа түрі мен медициналық мақсаттағы бұйымдардың 2348 түрін шығару игерілетін болады. Еске салайық, премьер-министр Асқар Мамин бұрын айтқанындай, 2025 жылға қарай Қазақстан өзінің фармацевтикалық өндірісін физикалық тұрғыдан 50% жеткізуді жоспарлап отыр. Фармацевтикалық және медициналық өнеркәсіпті дамытудың кешенді жоспарына сәйкес 2025 жылға дейін 30-дан астам жаңа фармацевтикалық өндірістер іске қосылады.

Фармацевтикалық және медициналық өнеркәсіпті дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған кешенді жоспарын іске асыру аясында келесілер жоспарланады:

Біріншіден, фармацевтика өнеркәсібі өнімінің көлемін 2 есеге арттыру (92 миллиардтан 184 миллиард теңгеге дейін).

Екіншіден, дәрі-дәрмектер экспорты көлемінің 2 есеге 116 млн өсіру.

Үшіншіден, бір реттік маскалар шығаратын кәсіпорындардың өндірістік қуатының тәулігіне 1 миллионнан 2 миллион данаға дейін ұлғаюын қамтамасыз ету.

Төртіншіден, 2021 жылдың бірінші тоқсанына дейін қорғаныш костюмдерінің өндірістік қуаттылығын айына 500 мыңнан 1 миллион данаға дейін арттыруды қамтамасыз ету [5].

Бірыңғай фармацевтикалық нарық де-юреде 2017 жылдың мамырында жұмыс істей бастады. Осы сәттен бастап дәрі-дәрмектерді ЕАЭО ережелері бойынша тіркеу мүмкін болды. Бірыңғай нарықта дәрі-дәрмектер айналымын реттейтін заңнаманы әзірлеу ең прогрессивті әлемдік тәжірибеге негізделгендігін атап өткен жөн. Нәтижесінде, талаптар мен стандарттар тұрғысынан нарықтың барлық қатысушылары, оның ішінде қазақстандық өндірушілер де әлемдік стандарттарға айтарлықтай жақындады. Бұл жергілікті фармацевтикалық өндірушілердің өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігінің артқандығын білдіреді. Бірақ бұдан ең маңызды пайдасы, әрине, олар қазақстандық өндірістің жоғары сапалы дәрі-дәрмектері мен жақсы дамушы индустриясын алғандықтан, мемлекет пен тұтынушыларға ие болды [6].

Еуразиялық экономикалық комиссия өткізген ЕАЭО елдерінің фармацевтикалық саласының жағдайын талдау шеңберінде қазақстандық фармацевтикалық нарыққа қатысты келесі қорытындылар жасалды (кесте 1).

Жоғарыда көрсетілген әлсіз жақтарға қосымша қазақстандық нарықта бар проблемалардың қатарында білікті кадрлардың, соның ішінде фармацевтикалық өнеркәсіптегі кадрлардың тапшылығын, сондай-ақ тәжірибелі қызметкерлердің салыстырмалы түрде жоғары құнын атауға болады. Өндірушілер осы салада кадрлар даярлауды жақсартуды және шетелде даярлауды қаржыландыруды және елге шетелдік мамандарды (әсіресе GMP тәжірибесі бар) тартуды ұлттық басымдықтардың бірі ретінде анықтауды ұсынады.

Кесте 1 – Қазақстанның фармацевтикалық саласын SWOT талдау

Әлсіз жақтары: - ЕО, Үндістан, Түркия елдерінен фармацевтикалық компаниялардың қазақстандық нарығында үстем жағдай - кәсіпорындардың GMP халықаралық стандартының талаптарына сәйкес келмеуінен экспорттық әлеуеттің төмендігі - халықаралық стандарттар бойынша жұмыс істеуге қабілетті кадрлардың болмауы - несие ресурстарына қол жеткізу мәселелері - өндірістің заманауи технологияларының болмауы - дәрі-дәрмектерді тіркеудің ұзақ процедурасы - жаппай дженериктерге нұқсан келтіретін қымбат бірегей препараттарды сатып алуға мемлекеттік сатып алу жүйесінің екпіні - дәрігерлердің көп бөлігі импорттық препараттарды тағайындауға, ал дәріхана қызметкерлерінің қызығушылығы –сатып алушыларға қымбат импорттық препараттарды ұсынуға	Күшті жақтары: - саланың жаңғыртуға дайындығы және айтылған мемлекеттік қолдау - дәрілік заттарды, медициналық мақсаттағы бұйымдарды мемлекеттік сатып алу арқылы ТМҚКК шеңберінде сұранысты қамтамасыз ету - ТМД елдерінің, сондай-ақ Монғолияның нарықтарына экспорт әлеуеті - саяси тұрақтылық –Қазақстанның тиімді географиялық орналасуы
--	---

2-кестенің жалғасы

Мүмкіндіктер: - бірегей дәрілік заттарға патенттер мерзімі өткеннен кейін жаңа дженерик препараттарын өндіру - ұзақ мерзімді шарттар жасау арқылы 7 жылға дейін өткізу кепілдігі - технологияларды сатып алу (трансферт) заманауи препараттар өндірісін жолға қоюға мүмкіндік береді шетелдік компаниялармен келісім-шарт өндірісін ұйымдастыру - тиімді дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуге көшу – отандық дженериктерді тұтынуды арттыру	Қауіп: - фармацевтикалық және медициналық өнімдер импортына тәуелділік - шикізат пен буып-түю материалдарының импортына тәуелділік - Үндістан мен Қытайда фармацевтикалық өнеркәсіптің жылдам дамуы фармацевтика саласының жаңа өндірістік қуаттарын енгізе отырып, Орта Азия елдеріне экспортты төмендету - Ресей, Беларусь және Украина тараптарынан фармацевтикалық өнім импортын ұлғайту
--	--

Сонымен қатар, өндірушілер мен дистрибьютерлер бірнеше жыл бойы дайындалған көптен күткен өзгерістердің уақыты келді [7]. Алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін төмендегілер орындалу қажет:

- ♦ өмірлік қажетті және маңызды дәрілік препараттар тізімі үшін баға белгілеудің жаңа әдістемесін жасау;
- ♦ дәрілік заттарды міндетті таңбалауды енгізуге дайындықтың соңғы кезеңін 2020 жылы аяқтау;
- ♦ рецептісіз дәрілік препараттардың қашықтықтан саудасын реттейтін заңды қабылдау.
- ♦ рецептураның пайдасына рецептісіз препараттардың үлесін төмендету және бірегей препараттардың пайдасына дженериктер үлесін төмендету;
- ♦ фармацевтика саласының инвестициялық тартымдылығын арттыру.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Фармацевтический рынок Казахстана: история, основные направления развития и текущее состояние. [Электронный ресурс]. – URL: <http://aequitas.kz/upload/files/brochures/Обзор%20фармацевтического%20рынка%20Казахстана.pdf> (дата обращения: 10.05.2020).

2 В Казахстане рост объемов производства фармпродукции составил 24,2%. [Электронный ресурс]. – URL: <https://gmpnews.ru/2020/06/v-kazaxstane-rost-obemov-proizvodstva-farmprodukcii-sostavil-242/> (дата обращения: 15.06.2020).

3 Министерство национальной экономики РК. Комитет по статистике. Официальная статистическая информация (услуги). [Ресми сайт]. URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 23.08.2020)

4 Комплексный план развития фармацевтической и медицинской промышленности разработан в Казахстане. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.inform.kz/ru/kompleksnyy-plan-razvitiya-farmaceuticheskoy-i-medicinskoy-promyshlennosti-razrabotan-v-kazahstane_a3702767 (дата обращения: 06.10.2020).

5 В Казахстане на 34,1% вырос объем производства в фармацевтической промышленности. [Электронный ресурс]. – URL: https://finance.kz/news/v_kazahstane_na_34_1_vyros_ob_em_proizvodstva_v_farmatsevticheskoy_promyshlennosti-3944 (дата обращения: 16.09.2020).

6 Фармацевтическая отрасль РК. Куда двигаться дальше? [Электронный ресурс]. – URL: <https://kapital.kz/business/83568/farmatsevticheskaya-otrasl-rk-kuda-dvigat-sya-dal-she.html> (дата обращения: 02.09.2020).

7 Зенков Д. Что ждет фармацевтическую отрасль в 2019 году? [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.if24.ru/farmatsevtika-v-2019-godu/> (дата обращения: 18.03.2020).

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Farmatsevticheskii rynek Kazakhstana: istoriya, osnovnye napravleniya razvitiya i tekushchee sostoyanie. [Elektronnyi resurs]. – URL: <http://aequitas.kz/upload/files/brochures/Obzor%20farmatsevticheskogo%20rynka%20Kazakhstana.pdf> (data obrashcheniya: 10.05.2020).

2 V Kazakhstane rost ob'emov proizvodstva farmprodukcii sostavil 24,2%. [Elektronnyi resurs]. – URL: <https://gmpnews.ru/2020/06/v-kazaxstane-rost-obemov-proizvodstva-farmprodukcii-sostavil-242/> (data obrashcheniya: 15.06.2020).

3 Ministerstvo natsional'noi ekonomiki RK. Komitet po statistike. Ofitsial'naya statisticheskaya informatsiya (uslugi). [Resmi sait]. URL: <http://www.stat.gov.kz> (data obrashcheniya: 23.08.2020)

4 Kompleksnyi plan razvitiya farmatsevticheskoi i meditsinskoi promyshlennosti razrabotan v Kazakhstane. [Elektronnyi resurs]. – URL: https://www.inform.kz/ru/kompleksnyy-plan-razvitiya-farmatsevticheskoy-i-medicinskoy-promyshlennosti-razrabotan-v-kazakhstane_a3702767 (data obrashcheniya: 06.10.2020).

5 V Kazakhstane na 34,1% vyros ob'em proizvodstva v farmatsevticheskoi promyshlennosti. [Elektronnyi resurs]. – URL: https://finance.kz/news/v_kazakhstane_na_34_1_vyros_ob_em_proizvodstva_v_farmatsevticheskoy_promyshlennosti-3944 (data obrashcheniya: 16.09.2020).

6 Farmatsevticheskaya otrasl' RK. Kuda dvigat'sya dal'she? [Elektronnyi resurs]. – URL: <https://kapital.kz/business/83568/farmatsevticheskaya-otrasl-rk-kuda-dvigat-sya-dal-she.html> (data obrashcheniya: 02.09.2020).

7 Zenkov D. Chto zhdet farmatsevticheskuyu otrasl' v 2019 godu? [Elektronnyi resurs]. – URL: <https://www.if24.ru/farmatsevtika-v-2019-godu/> (data obrashcheniya: 18.03.2020).

П.Ж. ОРЫНБЕТ,¹

докторант.

Университет международного бизнеса¹

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ХИМИКО-ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Стремительное развитие фармацевтического рынка определяется его жизненным приоритетом, поскольку человеку с самого начала жизни требует регулярного потребления лекарств и медицинских изделий для поддержания уровня здоровья, необходимого для полноценной жизни. Фармацевтический рынок – важная отрасль экономики любой страны, критерий экономического и социального развития, благосостояния населения. Развитая фармацевтическая промышленность страны является высокоинновационным показателем ее экономики. Сегодня фармацевтика стала самой прибыльной отраслью для инвесторов. Фармацевтический рынок Казахстана – самый крупный и структурированный в Центральной Азии. Однако он слабее по сравнению с рынком ЦВЕ (Центральная и Восточная Европа) с точки зрения деловой среды и ее объема. В статье кратко рассказывается, как были созданы некоторые из нынешних фармацевтических компаний и как они достигли зрелости. Есть ряд проблем, с которыми сталкивается индустрия открытия лекарств в целом, независимо от того, является ли компания крупной фармацевтической компанией или биотехнологической компанией, которая только начинает работать в настоящее время. Целью настоящего исследования является анализ текущего состояния фармацевтического рынка Казахстана, включая краткий экскурс в историю его развития и ближайшие перспективы, на базе данных следующих международных и отечественных организаций. В статье рассматривается фармацевтический рынок Казахстана, включая производство основных фармацевтических продуктов, а также проводится SWOT-анализ фармацевтической отрасли Казахстана, описано понятие рынка лекарств, проанализированы экономические законы, применяемые на рынке, и его особенности.

Ключевые слова: фармацевтический рынок, лекарственные средства, сеть, промышленность, инвестиции, дистрибьютор, благосостояние населения.

P.ZH. ORYNBET,¹

PhD student.

University of International Business¹

CURRENT STATE OF THE CHEMICAL-PHARMACEUTICAL INDUSTRY IN THE NATIONAL ECONOMIC SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The rapid development of the pharmaceutical market is determined by its life priority, since from the very beginning of life, humanity requires the regular consumption of drugs and medical devices to maintain the level of health necessary for a full life. The pharmaceutical market is an important sector of the economy of any country as a criterion for economic and social development, the well-being of the population. The developed pharmaceutical

industry of a country is a highly innovative indicator of its economy. Pharmaceuticals have become the most profitable industry for investors today. The pharmaceutical market in Kazakhstan is the largest and most structured in Central Asia. However, it is weaker compared to the CEE (Central and Eastern Europe) market in terms of the business environment and its volume. This article summarizes how some of the current pharmaceutical companies were formed and how they reached maturity. There are a number of challenges facing the drug discovery industry as a whole, whether the company is a large pharmaceutical company or a biotech company that is just getting started. The purpose of this study is to analyze the current state of the pharmaceutical market in Kazakhstan, including a brief excursion into the history of its development and immediate prospects, based on the data of the following international and domestic organizations. The article examines the pharmaceutical market of Kazakhstan, including the production of basic pharmaceutical products, and also conducts a SWOT analysis of the pharmaceutical industry in Kazakhstan, describes the concept of a medicine market, analyzes the economic laws used in the market and its features.

Key words: pharmaceutical market, medicines, network, industry, investment, distributor, population welfare.

FTAXP 14.35.09

ЭОЖ 61:378.1.

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-265-268>

М.Т. НУРМАГАНБЕТОВА,¹

докторант.

Л.А. ТУСУПОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

«Туран» университеті¹

ӘЛЕУМЕТТІК ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АДАМИ ФАКТОР: ҚАЗІРГІ КӨЗҚАРАС

Андатпа

Жұмыстың мақсаты – дағдарысты басқарудағы адам факторының рөлін зерттеу болып табылады. Дағдарыс – әлеуметтік-экономикалық жүйеде объективті құбылыс. Бұл идея әлеуметтік-экономикалық жүйенің жұмыс істеуі мен дамуы адамның басқарылатын іс-әрекетіне негізделген деген түсінікке сәйкес келеді. Оны тиімді басқаруға деген ұмтылыс басқару аясын кеңейтуге, яғни басқарылмайтын процестердің үлесін азайтуға деген ұмтылыста көрінуі мүмкін. Дағдарыс – шаруашылықты нарықтық ұйымдастыру үшін сөзсіз және қалыпты құбылыс, бірақ ол социумның дамуының рухани негізін ыдырататын және бұзатын өзінің принципті антигумандық әлеуметтік-дарвинистік мәні бойынша қоғам үшін мүлдем қалыпты емес. Дағдарыс – ол әрқашанда көп немесе аз мөлшерде құлдырау, кету немесе артқа секіру, позицияларды тапсыру болып саналады. Көптеген батыс зерттеушілерінің пікірінше, білім беру дайындығы адамдар өздерінің «денсаулық капиталын» өндіруде және пайдалануда тиімдірек: олар салауатты өмір салтын ұстанады, олар үшін тым қауіпті емес және зиянды кәсіптерді таңдайды және т.б. Сонымен қатар, жоғары білім және денсаулық жағдайы кез-келген жағдайда тәуелсіз әсер етуі мүмкін.

Тірек сөздер: әлеуметтік дағдарыс, экономикалық дағдарыс, дағдарысқа қарсы басқару, адами капитал, адам факторы, білім экономикасы, әлеуметтік басқару.

Әлеуметтік басқару сферасының басты мәселесі басқарушылық ықпалдың қазіргі жүйесін әлеуметтік процестердің, әлеуметтік саланың және әлеуметтік ресурстарды тиімді пайдаланудың талаптарына сәйкес келтіру болып табылады. Адамдардың өмір сүру сапасын, олардың өмір салтын сақтауға немесе өзгертуге тұрақты үрдісін білдіретін байланыстар, қатынастар (әлеуметтік сала, процестер, ресурстар) уақыттың едәуір ұзақтығымен, кезеңдерінің жүйелілігімен, белгілі бір заңдылықтарымен сипатталады, ол тіпті әлеуметтік кеңістік ретінде сипатталуы мүмкін.

Кез-келген ұйымдағы орталық позицияны оның қызметкерлері алады. Бұл ұйымның бетбейнесін және оның мазмұнын құрайтын белгілі бір тік-бағынышты және көлденең-кеңес беру байланыстары бар белгілі бір білімі, дағдылары бар адамдар. Ұйымды құрайтын адамдар, олардың мүдделері, мінез-құлық мотивтері, басқарушылық әсерлерге жауап беру формалары және тіршілік ету ортасының басқа көріністері дағдарыс кезеңінде өте күшейетін ұйымның адами факторын құрайды [1].

Ұйым қызметкерлерінің тірі организм ретіндегі ерекшелігі – оның жұмыс істеуінің міндетті үздіксіздігі. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, тоқтап қалған зауыттар персоналды жұмыстан шығарып, кейіннен өмірге келмейді, қайта туылмайды. Бұл өндірістік күштердің бастапқы маңызды элементі ретінде ұйым қызметкерлерінің жұмысын бағалауға арнайы көзқарасты қажет етеді.

Дағдарыс – шаруашылықты нарықтық ұйымдастыру үшін сөзсіз және қалыпты құбылыс, бірақ ол социумның дамуының рухани негізін ыдырататын және бұзатын өзінің принципті антигумандық әлеуметтік-дарвинистік мәні бойынша қоғам үшін мүлдем қалыпты емес. Дағдарыс – әрқашанда көп немесе аз мөлшерде құлдырау, кету немесе артқа секіру, позицияларды тапсыру болып саналады.

Әлеуметтік дағдарыстар қайшылықтардың шиеленісуі мен түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерінің қақтығысуы кезінде туындайды және экономикалық дағдарыстардың жалғасы болып табылады, өйткені кейінгісі жұмыспен қамту деңгейінің құлдырауы, тұтыну тауарлары бағасының өсуі, азаматтардың өмір сүру деңгейінің төмендеуі, білім беру мен денсаулық сақтауға мемлекеттік қаржының қысқаруы сияқты жағымсыз әлеуметтік көріністермен сүйемелденеді [2].

Әлеуметтік-экономикалық процестерді басқару әрқашан басымдықтарға негізделген. Қоғамның дамуы басымдылықтарды өзгертуді талап етеді. Бүгінгі таңда адами капиталды қалыптастырудың басымдықтары өте маңызды рөл атқарады. Бұл процестерді басқаруға болады және қажет.

Адами капитал екі функцияда көрінуі мүмкін: құрал ретінде және басқару нысаны ретінде. Оның қалыптасуы мен қолданылуын басқаруға болады. Бұл қызметкерлермен жұмыс жасауда, қызметті ынталандыруда, біліктілікті арттыруды ұйымдастыруда, жеке қабілеттерін дамытуға жағдай жасауда, жұмыстың қажетті әлеуметтік-психологиялық атмосферасын (шығармашылық, тәуелсіздік, дербестік, жауапкершілік және т.б.) жобалауда байқалады.

Адами капиталды басқаруда экономикалық мотивация ерекше маңызды. Негізгі проблема – еңбек сапасы мен оның жалақысы арасындағы байланысты және әр түрлі кіріс факторларының әсерінен осы байланыстың бұрмалану дәрежесін анықтау [3].

Білім – табыс табудың жалғыз детерминантынан алыс. Мотивация, өндірістік тәжірибе, қабілет деңгейі, денсаулық жағдайы – мұның бәрі қандай да бір жолмен жалақы мөлшеріне әсер етеді. Сондықтан әртүрлі дайындық деңгейі бар топтардың кірістерін саралаудағы білім беруді есепке алу оқытудың нақты экономикалық әсерін арттыруға әкеледі.

Көптеген батыс зерттеушілерінің пікірінше, білім беру дайындығы адамдар өздерінің «денсаулық капиталын» өндіруде және пайдалануда тиімдірек: олар салауатты өмір салтын ұстанады, олар үшін тым қауіпті емес және зиянды кәсіптерді таңдайды және т.б. Сонымен қатар, жоғары білім және денсаулық жағдайы кез-келген жағдайда тәуелсіз әсер етуі мүмкін [4]. Мысалы, «уақытты үнемдеудің субъективті нормасы» деп аталатын адам неғұрлым аз болса (яғни, болашақ үшін нақты артықшылықтарды таңдау дәрежесі), ол өзінің ертеңі мен ертеңінен кейінгі күн туралы неғұрлым белсенді болса, ол несиеге тауар сатып алудан гөрі үнемдеуге көбірек бейімділік танытады, сонымен қатар адами капиталға көбірек инвестиция салуға дайын» – білім беру салымдары түрінде де, «денсаулық сақтау қорына» салымдар түрінде де әсер етеді.

Білім міндетті түрде тәуелсіз айналымы ретінде түсіндірілмеуі керек. Білім беру деңгейі көбінесе адамның табиғи қабілеттеріне және оны отбасында тәрбиелеу жағдайларына байланысты. Алайда, білім деңгейі бойынша ғана емес, мамандықтар бойынша да әртүрлі болуы мүмкін. Бұл аспектіде өнімді емес, білім берудің ақпараттық (селективті) функциясы маңызды рөл атқарады.

Білім берудің пайдасы келесідей болуы мүмкін:

- а) болашақта жоғары табыс;
- б) қызықты, жағымды және перспективалы жұмысқа кеңінен қол жеткізу;
- в) кәсіптің жоғары беделі немесе болашақта нарықтық емес қызмет түрлерінен ләззат алу.

Кейбір адамдар білім беруді тұтынушылық игілік деп санайды, олар дәрістер мен студенттердің өмір салтын ұнатады. Кейбіреулер өздерінің қызығушылығын қанағаттандырады, оқу процесінің өзінен ләззат алады, ал басқалары ұзақ мерзімді артықшылықтарға байланысты білім алуға ұмтылады. Қалай болғанда да, білім берудің пайдасын өмір бойы алуға болады. Болашақтағы артықшылықтар бүгінде алынған пайдаға қарағанда аз мәнге ие болуы да мүмкін.

Дағдарысты басқаруда адами капиталдың рөлі келесі факторлардан көрінеді. Біріншіден, бұл дағдарыстық жағдайлардың алдын алу. Адами капиталдың сапасы шешім қабылдаудағы қателіктердің саны мен сипатына, дамудың циклдік сигналдарын уақтылы қабылдауға, жағдайларды объективті бағалауға, дағдарысқа қарсы қызметті жобалауға әсер етеді. Өйткені, персонал оның кәсібилігі, мотивациясы және ұйымға деген көзқарасы қызметтің жоғары сапасын анықтаған кезде ғана адами капиталға айналады. Адами капитал болған кезде терең және жойқын дағдарыстың ықтималдығы төмендейді.

Екіншіден, дағдарыс кезеңінде адами капитал тұрақтандырушы фактор болып табылады. Білімді адамдар айналадағы шындықтың оқиғаларын тереңірек түсінеді, сондықтан олар дүрбелең көңіл-күйімен, релаксациямен, тәртіпсіздікпен аз сипатталады. Рас, бір жағынан, бұл адамның табиғатымен, оның мінезімен анықталады, бірақ екінші жағынан, көптеген жеке қасиеттер, атап айтқанда сенімділік, жинақылық, тиімділік кәсібилікті алу, білім беруді жүзеге асыру, корпоративтік мәдениеттің көріністері процесінде қалыптасады, адами капиталдың тұжырымдамасы мен шындығын көрсетеді.

Үшіншіден, адами капитал дағдарыстан шығу процесін жеделдетуде маңызды рөл атқарады. Мұнда білім мен инновацияның салдары болып табылатын кәсібилік, ынта, ойлау перспективасы сияқты белгілер маңызды.

Дағдарысты басқаруда адами капиталының бұрын қарастырылған екі функциясының – объект пен басқару құралының үйлесімі үлкен мәнге ие. Дағдарысты жұмсартуға немесе оны ұйым дамуының пайдасына шешуге ұмтыла отырып, адами капиталдың дамуына ықпал ету керек:

- ♦ білімге инвестиция салу;
- ♦ салауатты өмір салтына;
- ♦ шығармашылықты жұмыста ынталандыру;
- ♦ қолайлы әлеуметтік-психологиялық жағдай жасау;
- ♦ дәстүрлер мен құндылықтарды қалыптастыру;
- ♦ тәжірибе жинақтауға ықпал ету;
- ♦ корпоративтік мәдениет деңгейін арттыру.

Адами капитал ұйымның дағдарыстан шығуы, өндірісті жаңғырту, әртүрлі инновацияларды жобалау және пайдалану, технологияларды жаңарту және т.б. проблемалары оның нақтылығы мен ерекшеліктері негізінде шешілген жағдайда басқару тетігінің құралы немесе элементі ретінде әрекет етеді [5].

Адами капиталдың оң сипаттамаларының толық жиынтығы, егер сіз осы процесті саналы және мақсатты түрде басқарсаңыз, оның стихиялық қалыптасуына жол бермей, құрылуы мүмкін. Менеджмент теориясы мен практикасын дамытудың әлемдік үрдістерінің бірі – адами ресурстарды басқару (персоналды басқару) парадигмасынан адами капиталдың дамуын басқаруға көшу. Мұндай басқарудағы ең бастысы – «бәрі адамның атынан, бәрі адамның игілігі үшін» формуласында көрсетілген басымдықтар. Алайда, бұл әйгілі және әдемі формула бұрын да, қазіргі уақытта да адами капиталды қалыптастыру адами фактордың басымдығынан басталғанына қарамастан, тек ресми ұран болып қала береді. Бірақ басымдықты нақты іске асыру үшін механизм қажет – ресурстар, мүдделерді білу, құндылықтар жүйесі, әлеуметтік жауапкершілік және т.б.

Жалпы алғанда, дағдарысты басқару – Қазақстандағы заманауи бизнестің ажырамас бөлігі және әр басшының дағдарыс жағдайларына теориялық және іс жүзінде дайын болуы өте маңызды. Еңбекті ынталандырудың әртүрлі формаларын қолдану компания басшылығына ұжымды біріктіруге, қызметкерлердің кәсіби дайындығын арттыруға және компанияның қарқынды дамуына жақсы мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Основы социального управления: учебник для вузов / под ред. профессора В.Н. Иванова. – Москва: Высшая школа, 2001.
- 2 Айтбембетова А.А. Аймақтық бәсекегеқабілеттілік – қазіргі экономика дамуының негізгі факторы // ҚазҰУ хабаршысы. Экономика сериясы. – 2018. – № 4. – 73–76 б.
- 3 Дрегало А.А. Социокультурная динамика социального пространства Севера: монография / А.А. Дрегало, В.И. Ульяновский; Сев. (Арктич.) федер. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Архангельск: САФУ, 2017. – 252 с.
- 4 Щилов А. Инновационная экономика: наука, государство, бизнес // Вопросы экономики. – 2011. – № 1.
- 5 ТИСБИ – человеческий фактор антикризисного управления. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tisbi.org>.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Osnovy sotsial'nogo upravleniya: uchebnik dlya vuzov / pod red. professora V.N. Ivanova. – Moskva: Vysshaya shkola, 2001.
2. Aitbembetova A.A. Aймақтық бәсекегеқабілеттілік – қазіргі экономика дамуының негізгі факторы // ҚазҰУ хабаршысы. Экономика сериясы. – 2018. – № 4. – 73–76 б.

3. Dregalo A.A. Sotsiokul'turnaya dinamika sotsial'nogo prostranstva Severa: monografiya / A.A. Dregalo, V.I. Ul'yanovskii; Sev. (Arktich.) feder. un-t im. M.V. Lomonosova. – Arkhangel'sk: SAFU, 2017. – 252 s.
4. Shchilov A. Innovatsionnaya ekonomika: nauka, gosudarstvo, biznes // Voprosy ekonomiki. – 2011. – № 1.
5. TISBI – chelovecheskii faktor antikrizisnogo upravleniya. [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.tisbi.org>.

М.Т. НУРМАГАНБЕТОВА,¹

докторант.

Л.А. ТУСУПОВА,¹

д.э.н., профессор.

Университет «Тұран»¹

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР В КОНТЕКСТЕ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫМ КРИЗИСОМ: СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД

Аннотация

Целью работы является исследование роли человеческого фактора в антикризисном управлении. Кризис – объективное явление в социально-экономической системе. Это представление согласуется с пониманием того, что в основе функционирования и развития социально-экономической системы лежит управляемая деятельность человека. Желание эффективно управлять ею может выражаться в стремлении расширять сферу управления, т.е. снижать долю неуправляемых процессов. Кризис – явление неизбежное и нормальное для рыночной организации хозяйства, но совершенно ненормальное для общества по своей принципиальной антигуманной социально-дарвинистической сущности, разрушающее духовную основу развития социума. Кризис всегда считается падением в большей или меньшей степени, уходом или прыжком назад, сдачей позиций. По мнению многих западных исследователей, образовательная подготовка более эффективна в производстве и использовании людьми своего «капитала здоровья»: они ведут здоровый образ жизни, выбирают не слишком опасные и вредные для них профессии и т.д. Кроме того, высшее образование и состояние здоровья в любом случае могут иметь самостоятельный эффект.

Ключевые слова: социальный кризис, экономический кризис, антикризисное управление, человеческий капитал, человеческий фактор, экономика образования, социологическое управление.

M.T. NURMAGANBETOVA,¹

PhD student.

L.A. TUSSUPOVA,¹

d.e.s., professor.

Turan University¹

HUMAN FACTOR IN THE CONTEXT OF SOCIAL CRISIS MANAGEMENT: MODERN APPROACH

Abstract

The purpose of this work is to study the role of the human factor in crisis management. Crisis is an objective phenomenon in the socio-economic system. This view is consistent with the understanding that the functioning and development of the socio-economic system is based on controlled human activity. The desire to effectively manage it can be expressed in the desire to expand the scope of management, i.e. to reduce the share of unmanaged processes. Crisis is an inevitable and normal phenomenon for the market organization of the economy, but it is completely abnormal for society in its fundamental anti-human socio-Darwinian essence, destroying and destroying the spiritual basis of the development of society. Crisis is always considered a fall to a greater or lesser extent, a departure or a jump back, a surrender of positions. According to many western researchers, educational readiness is more effective in the production and use of their "health capital" by people: they lead a healthy lifestyle, choose professions that are not too dangerous and harmful for them, etc. In addition, higher education and health status can have an independent impact in any situation.

Key words: social crisis, economic crisis, anti-crisis management, human capital, human factor, economics of education, sociological management.

МРНТИ 06.81.12

УДК 33.2964

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-269-273>

Ж.А. БЕКПАЕВА,¹

магистр управления проектами,
докторант.

Н.В. НИКИФОРОВА,¹

д.э.н., профессор.
Алматы менеджмент университет¹

СОСТОЯНИЕ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В АО «НАРОДНЫЙ БАНК КАЗАХСТАНА»

Аннотация

Корпоративное управление является необходимым условием для осуществления успешной деятельности банка на конкурентном рынке. В свою очередь, эффективно построенная система помогает организации увеличить прибыль, определить верный вектор развития, так как корпоративное управление обеспечивает основу для постановки целей, и определить инструменты для их достижения и контроля. Банкам, которые планируют быть конкурентоспособными, повысить свою конкурентоспособность перед западными банками, необходимо вплотную заняться вопросами корпоративного управления: укрепить систему корпоративного управления или выстроить эффективную систему управления, а также наладить отбор надежных контрагентов. АО «Народный Банк Казахстана» внедряет аналогичную практику корпоративного управления, так же как и в других организациях группы «Halyk», для получения единого понимания принципов корпоративного управления во всей группе. Тема корпоративного управления интересна как компаниям реального сектора экономики, так и их партнерам, контрагентам для повышения капитализации. Принципы корпоративного управления разрабатываются для достижения экономических целей, повышения доверия инвесторов, верного распределения капитала компаний.

Ключевые слова: корпоративное управление, основные участники, заинтересованные стороны, эффективность деятельности, кредитный рейтинг, клиентская база, качество активов, доходность.

Тема корпоративного управления в организациях была всегда актуальна, но особенно актуальность повышается в период кризиса. Тема корпоративного управления стала наиболее интересна в результате кризиса 2008 г., особенно в 2020 г. в связи со сложившейся ситуацией с падением роста цены нефти, пандемией и укреплением доллара.

Основные принципы корпоративного управления исследованы на примере АО «Народный Банк Казахстана» и доказано, что корпоративное управление напрямую влияет на эффективность деятельности компании и при эффективно построенной системе можно построить эффективную взаимосвязь между руководством компании.

АО «Народный Банк Казахстана» – один из крупных банков второго уровня Казахстана, который оказывает услуги более 95 лет в розничном сегменте, в малом и среднем бизнесе, а также в корпоративном секторе многим корпоративным клиентам. Банк занимает лидирующие позиции по доле рынка по кредитам и депозитам (рисунок 1).

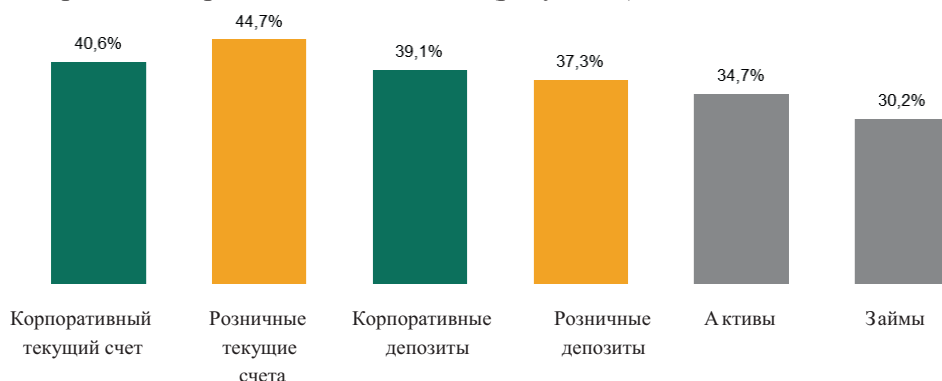

Рисунок 1 – Структура основных показателей корпоративного управления в АО «Народный Банк Казахстана», %

Примечание – Источник: годовой отчет АО «Народный Банк Казахстана» за 2019 г. [1].

В банке разработан Кодекс корпоративного управления, где представлены принципы корпоративного управления. Принципы корпоративного управления в банковском секторе разработаны в систематизированном порядке, что позволяет выстроить эффективную систему управления, и, как результат, банк имеет высокое качество активов, стабильную доходность, большую клиентскую базу, а также самый сильный кредитный рейтинг среди казахстанских банков (таблица 1).

Таблица 1 – Суверенный рейтинг на инвестиционном уровне

Наименование агенства	АО «Народный Банк Казахстана»	Общий показатель по Казахстану
Moody's	Ba1 стабильный	Baa3 стабильный
S&P	BB стабильный	BBB- стабильный
Fitch	BB положительный	BBB stable
Примечание – Источник: официальный сайт АО «Народный Банк Казахстана» [2].		

С 2006 г. с момента размещения акций банка на международном рынке придается особое значение развитию корпоративного управления.

На рисунке 2 (стр. 271) приведены принципы корпоративного поведения работников АО «Народный Банк Казахстана» с краткой характеристикой. Каждый сотрудник банка и Halyk Group должен придерживаться данных принципов.

Необходимость дальнейшего развития и совершенствования системы корпоративного управления банка обусловлена:

- ♦ новыми требованиями законодательства РК в отношении функционирования системы управления рисками в банках второго уровня;
- ♦ новыми рисками, с которыми сталкиваются финансовые организации в рамках своей деятельности из-за замедления роста экономик Казахстана и ближайших стран-партнеров по Евразийскому экономическому союзу.

Кодекс корпоративного управления банка определяет основные стандарты и принципы управления, порядок функционирования, принятия и реализации решений, в том числе отношения между Советом директоров и Правлением, акционерами и должностными лицами, сложившиеся в банке. Кодекс разработан в соответствии с законодательством Республики Казахстан, рекомендациями уполномоченного органа, Типовым кодексом корпоративного управления, с учетом этических норм [4].

Кодекс позволяет соблюдать принцип прозрачности при расчете выплат дивидендов, создать оптимальную возможность для реализации полных прав при управлении банком, а значит, видеть «полную картину» финансового положения банка.

Опыт зарубежных стран. Интересен в области корпоративного управления опыт Великобритании. Кодекс корпоративного управления Великобритании был разработан в соответствии с Положением о корпоративном управлении, Правилами раскрытия и транспарантной информации Управлением по финансовому регулированию и надзору Великобритании.

В таблице 2 (стр. 272) показаны основные отличия Кодекса корпоративного управления банка от Кодекса корпоративного управления Великобритании, которые вызваны необходимостью соблюдать требования законодательства и казахстанского регулятора – Национального Банка Республики Казахстан и частично – реалиями местных условий деятельности банка.

У банка GDR включены в официальный список Лондонской фондовой биржи, при этом банк не обязан соблюдать Кодекс корпоративного управления Великобритании, опубликованный регулятором Великобритании – Советом по финансовой отчетности. Однако в соответствии с вышеуказанными Правилами банк обязан представлять информацию о соблюдении им Казахстанского кодекса корпоративного управления и принципов в годовом отчете.

Рисунок 2 – Общие принципы корпоративного поведения работников АО «Народный Банк Казахстана»

Примечание – Составлено авторами на основании правил корпоративной этики АО «Народный Банк Казахстана» за 2019 г. [3].

Основные отличия Кодекса корпоративного управления банка от Казахстанского кодекса корпоративного управления:

- ♦ прописана организация деятельности Совета директоров и Правления с разграничением функций;
- ♦ добавлены принципы рассмотрения вопросов вознаграждения членов Правления и директоров;
- ♦ добавлены принципы ответственности и ограничения для кандидатов членов Правления и директоров согласно рекомендациям Казахстанского регулятора для повышения качества состава органов банка.

Таблица 2 – Основные отличия Кодекса корпоративного управления банка от Кодекса корпоративного управления Великобритании

Кодекс корпоративного управления Великобритании	Кодекс корпоративного управления банка
Предусматривает максимальный 3-летний срок для переизбрания директоров	Не содержит требование регулярного переизбрания Совета директоров. Срок полномочий Совета директоров определяется общим собранием акционеров
Предусматривает проведение отдельных заседаний независимыми директорами как минимум раз в год, в частности, для оценки деятельности председателя Совета директоров	Проводятся встречи с участием корпоративного секретаря и независимых директоров для обсуждения вопросов стратегии, совершенствования процессов корпоративного управления
Предусматривается, что как минимум половина состава Совета директоров, исключая председателя, должна состоять из независимых директоров	В соответствии с законодательством Казахстана в составе Совета директоров должно быть не менее трети независимых директоров
Предусматривает, что неисполнительные директора должны тщательно анализировать работу Правления по вопросу ее соответствия целям и задачам	Налагает такую ответственность на всех членов Совета директоров банка
Примечание – Составлено авторами на основании источника [5].	

При разработке Казахстанского кодекса корпоративного управления использовали обширный международный и казахстанский опыт, как результат, кодекс имеет расширенные положения, что способствует повышению уровня корпоративного управления.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Годовой отчет АО «Народный Банк Казахстана» за 2019 г.: <https://halykbank.kz/about-bank/korporativnoe-upravlenie>.
- 2 Суверенный рейтинг на инвестиционном уровне: официальный сайт АО «Народный Банк Казахстана»: <https://halykbank.kz/>.
- 3 Правила корпоративной этики АО «Народный Банк Казахстана» за 2019 г.: <https://halykbank.kz/storage/app/media/Korporativniy/3.pdf>.
- 4 Корпоративное управление в коммерческих банках. KazReferat.info. URL: <http://www.kazreferat.info/read/korporativnoe-upravlenie-v-kommercheskih-bankah-MTI2NzAy>.
- 5 Кодекс корпоративного управления в АО «Народный Банк Казахстана»: <https://halykbank.kz/storage/app/media/Korporativniy/Izmenenye%20sovet%20deriktorov/Kodeks/2007.pdf>.

SPISOK LITERATURY

- 1 Godovoi otchet AO «Narodnyi Bank Kazakhstana» za 2019 g.: <https://halykbank.kz/about-bank/korporativnoe-upravlenie>.
- 2 Suverennyi reiting na investitsionnom urovne: ofitsial'nyi sait AO «Narodnyi Bank Kazakhstana»: <https://halykbank.kz/>.
- 3 Pravila korporativnoi etiki AO «Narodnyi Bank Kazakhstana» za 2019 g.: <https://halykbank.kz/storage/app/media/Korporativniy/3.pdf>.
- 4 Korporativnoe upravlenie v kommercheskih bankakh. KazReferat.info. URL: <http://www.kazreferat.info/read/korporativnoe-upravlenie-v-kommercheskih-bankah-MTI2NzAy>.
- 5 Kodeks korporativnogo upravleniya v AO «Narodnyi Bank Kazakhstana»: <https://halykbank.kz/storage/app/media/Korporativniy/Izmenenye%20sovet%20deriktorov/Kodeks/2007.pdf>.

Ж.А. БЕКПАЕВА,¹

жобаларды басқару магистрі, докторант.

Н.В. НИКИФОРОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

Алматы менеджмент университеті¹

«ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚ БАНКІ» АҚ-ДАҒЫ КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУДЫҢ ЖАҒДАЙЫ

Андатпа

Жоғары сапалы корпоративтік басқару – бұл банктің бәсекелі нарықтағы табысының міндетті шарты. Тиімді түрде құрылған корпоративті басқару жүйесі компанияға кірісті арттыруға, дұрыс даму бағытын құруға көмектеседі, өйткені корпоративті басқару компанияға мақсат қоюға, сондай-ақ оларға қол жеткізу мен бақылау құралдарын анықтауға негіз береді. Батыс бәсекелестеріне қарағанда бәсекеге қабілеттілігін арттыруды жоспарлаған банктер корпоративті басқару мәселелерімен мұқият айналысу керек: корпоративтік басқару жүйесін нығайту немесе басқарудың тиімді жүйесін құру, сонымен қатар сенімді контрагенттерді таңдауды құру. «Қазақстан Халық Банкі» АҚ корпоративтік басқарудың ұқсас тәжірибесін Halyk тобының басқа ұйымдарында да қолданады және бұл топтың барлық корпоративтік басқару принциптерін жақсартуға және біркелкі түсінуге ықпал етеді деп санайды. Корпоративтік басқару тақырыбы капиталдандыруды арттыру үшін экономиканың нақты секторындағы компанияларға да, олардың серіктестеріне де, мердігерлерге де қызықты. Корпоративтік басқару қағидастары экономикалық мақсаттарға қол жеткізу, инвесторлардың сенімін арттыру, компаниялардың капиталын дұрыс бөлу үшін әзірленген.

Тірек сөздер: корпоративті басқару, негізгі қатысушылар, мүдделі тұлғалар, қызмет тиімділігі, кредиттік рейтинг, клиенттік база, активтердің сапасы, табыстылық.

ZH.A. BEKPAEVA,¹

PhD student.

N.V. NIKIFOROVA,¹

d.e.s., professor.

Almaty Management University¹

STATE OF CORPORATE GOVERNANCE IN JSC “PEOPLE’S BANK OF KAZAKHSTAN”

Abstract

High-quality corporate governance is a prerequisite for the success of the bank in the competitive market. In its turn, an efficiently built corporate governance system helps the company increase profits, build the right development vector, as corporate governance provides the basis for setting goals for the company, as well as identifying tools for their achievement and control. Banks that plan to increase their competitiveness over western competitors need to deal closely with corporate governance issues. On the one hand, to strengthen the corporate governance system or build an effective management system, as well as to establish the selection of reliable counterparties. JSC “People’s bank of Kazakhstan” implements a similar corporate governance practice also in other Halyk Group organizations, and believes that this contributes to the improvement and uniform understanding of corporate governance principles throughout the group. The topic of corporate governance is of interest to both companies in the real sector of the economy and their partners and contractors to increase capitalization. The corporate governance principles are designed to achieve economic goals, improving investor confidence, the correct distribution of capital of companies.

Key words: corporate governance, key participants, stakeholders, performance, credit rating, customer base, asset quality, profitability.

МРНТИ 73.01.75

УДК 336.76

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-274-278>

А.Н. ТАТИБЕКОВА,¹

докторант.

Университет «Туран»¹

ЛИКВИДНОСТЬ КАК ДОЛГОСРОЧНЫЙ СТРУКТУРНЫЙ ФАКТОР, ВЛИЯЮЩИЙ НА ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ АКТИВОВ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Ликвидность является важным фактором для нормального функционирования рынка ценных бумаг. Глубоко ликвидные рынки позволяют инвесторам приобретать или продавать большие объемы ценных бумаг без влияния на их цены. Ликвидность ценных бумаг может влиять на их цену и частоту сделок: инвесторы могут продавать бумаги с дисконтом или будут ждать подходящего покупателя с адекватной ценой. В странах с развивающимися рынками наблюдается низкая ликвидность корпоративных облигаций. Во время кризиса на рынке возникает риск ликвидности и становится крайне сложно продать бумаги, которые в нормальных условиях редко торгуются. С точки зрения иностранных инвесторов, рисковыми могут быть облигации, выпущенные в местной валюте. Во время рыночного стресса, корреляция между ликвидностью и прочностью местной валюты становится положительной. На некоторых развивающихся рынках существует проблема ценообразования облигаций в результате редких сделок с облигациями. Отсутствие ежедневных цен на корпоративные облигации при низкой ликвидности государственных облигаций также является проблемой. К примеру, на рынке облигаций Чили, несмотря на наличие институциональных инвесторов, отсутствовала ежедневная рыночная стоимость облигаций в силу низкой ликвидности рынка. Автором проведен анализ сделок с корпоративными облигациями за последние пять лет. Была выявлена низкая частота торговых сделок, и как следствие, отсутствие актуальных цен по всей длине доходности процентных ставок. В результате, на казахстанском рынке ценных бумаг функционирует фрагментарная кривая доходности процентных ставок с доходностями на нескольких сроках погашения.

Ключевые слова: активы, ценообразование, ликвидность, корпоративные облигации, риски, транзакционные издержки, эмитенты.

Рынки ценных бумаг представляют собой финансовые рынки, на которых совершается покупка и продажа различных видов ценных бумаг, а также требования на эти активы [1]. Наличие ограничений на рынке ценных бумаг препятствует нормальному функционированию рынка. Интересна взаимосвязь микроструктуры рынка и механизма ценообразования активов. D. Easley и M. O'Hara исследовали влияние рыночных структурных факторов на динамику ценообразования активов [2]. Так, в краткосрочной перспективе структурные факторы, оказывающие влияние на цены активов, относятся к механизму торговли бумагами и последующей коррекции цен на равновесном уровне. Краткосрочные факторы, к примеру, колебания спреда, могут привести к корректировке цен, но не влияют на доходность активов. В свою очередь, долгосрочные фундаментальные факторы могут влиять на риски и доходность активов. В настоящей статье мы рассмотрим такой долгосрочный фактор, как ликвидность рынка, и его потенциальное влияние на стоимость финансовых активов.

Согласно классической теории ценообразования активы являются ликвидными и легко торгуются экономическими агентами. Тем не менее в реальности часто встречаются неликвидные активы и это оказывает влияние на выбор инвестиционного портфеля. Инвесторы, которые приобрели активы, например, акции, ставшие неликвидными, попадают в ловушку ликвидности. В результате изменение решений инвесторов будет влиять на равновесные цены активов. Amihud и Mendelson [3], Brennan и Subrahmanyam [4] исследовали взаимосвязь ликвидности акций и их цены. Так, Ahimud и Mendelson связывают ликвидность с торговыми издержками, где более ликвидные рынки имеют более низкие издержки. Инвесторы предпочитают ликвидные активы, так как торговые издержки по ним минимальны.

Однако Aiyagari и Gertler [5], Vayanos и Vila [6] утверждают, что в долгосрочном периоде эффект влияния ликвидности на доходность актива незначителен. Авторы считают, что транзакционные издержки слишком малы по сравнению с равновесной риск-премией, чтобы оказать влияние на цену актива. Тем не менее Ahimud и Mendelson считают, что ликвидность имеет

более широкое влияние на доходность активов. Так, инвесторы стараются максимизировать текущую стоимость будущих потоков. Согласно построенной модели, инвесторы держат портфель активов с разными временными горизонтами и, соответственно, имеют транзакционные издержки при продаже и покупке активов. Прокси неликвидности выступает спред покупки-продажи (bid ask spread), чем выше спред, тем в целом ниже доходность активов. На рынке возникает спрос на активы с разным уровнем ликвидности, так, лишь долгосрочные инвесторы будут покупать неликвидные активы и требовать компенсацию за риск неликвидности. Согласно данной модели, предполагается, что равновесная доходность актива является возрастающей вогнутой функцией спреда покупки/продажи.

Противники указанного подхода не обнаружили явной связи между спредом покупки-продажи и доходностью актива и объясняют позитивные результаты модели Ahimud и Mendelson неверной спецификацией риска, когда доходность недостаточно скорректирована на риск.

При этом мнения практически всех авторов сходятся в одном – низкая ликвидность активов способствует снижению цен активов и уменьшает их привлекательность как инвестиционного инструмента. Низкая ликвидность является одним из признаков несовершенства рынка. Ограничение конкуренции между участниками рынка, высокие транзакционные издержки, а также информационная асимметрия негативно влияют на состояние ликвидности рынка. Напротив, ликвидные рынки считаются менее волатильными и имеют более низкие торговые операционные издержки по сравнению с неликвидными рынками.

Ликвидность является важным фактором для рынка облигаций. Глубоко ликвидные рынки позволяют инвесторам приобретать или продавать большие объемы облигаций без влияния на их цены. На многих рынках капитала с внебиржевыми операциями сложно найти покупателя или брокера-дилера, готового купить или продать определенную бумагу. Ликвидность облигаций может влиять на ее цену и частоту сделок: инвесторы могут продавать облигации с дисконтом или будут ждать подходящего покупателя с адекватной ценой.

Следует отметить, что в целом облигации являются менее ликвидным инструментом по сравнению с акциями. Так, согласно исследованию S. Mahanti, в развитых рынках, например, США облигации торгуются в среднем 18 дней из 22 торговых дней, тогда как даже менее ликвидные акции торгуются по несколько раз в день [7].

В странах с развивающимися рынками наблюдается низкая ликвидность корпоративных облигаций. Во время кризиса на рынке возникает риск ликвидности и становится крайне сложно продать бумаги, так как даже в нормальных условиях эти облигации торгуются эпизодически. Продажа облигаций в крупных объемах во время кризиса может очень дорого стоить инвесторам. С точки зрения иностранных инвесторов, рисковыми могут быть облигации, выпущенные в местной валюте. Во время рыночного стресса корреляция между ликвидностью и прочностью местной валюты становится положительной. Также фактором риска может быть высокая местная инфляция, что отрицательно коррелирует с ликвидностью облигаций.

На некоторых развивающихся и многих пограничных рынках существует проблема учета рыночной цены облигаций при эпизодических сделках с облигациями или их отсутствии. Отсутствие ежедневных цен на корпоративные облигации при низкой ликвидности государственных облигаций также является проблемой. К примеру, на рынке облигаций Чили, несмотря на наличие институциональных инвесторов, отсутствовала ежедневная рыночная стоимость облигаций в силу низкой ликвидности рынка. Для решения указанной проблемы группа экономистов разработала модель временной структуры доходности государственных облигаций на основе факторной модели Vasicek по оценке временной структуры процентных ставок. Это позволило построить оценочную кривую доходности государственных облигаций в условиях неликвидного рынка государственных облигаций [8].

Аналогичная ситуация с ликвидностью наблюдается на рынке ценных бумаг Казахстана. Автор проанализировал казахстанский рынок корпоративных облигаций с 2014 по 2018 г. с учетом доходности к погашению и количества сделок на вторичном рынке. Так, за пятилетний период было проанализировано 397 облигаций и 9230 сделок с ними, согласно данным, полученным из публичных источников.

Для целей анализа были исключены сделки в иностранной валюте, бессрочные облигации, а также сделки с облигациями без указания доходности. Обнаружено, что самыми торгуемыми

являются облигации со сроком до погашения от 3,5 года до 4,5 лет, с частотой торговой активности 17,6%, или 44 сделки с одной облигацией за последние 250 (рабочих) дней.

Согласно данным таблицы 1, инвесторы предпочитают заключать торговые сделки с облигациями со сроком погашения до 5 лет. Гораздо меньше сделок заключалось со среднесрочными облигациями. Редкие сделки совершались с долгосрочными облигациями, так как долгосрочные инвесторы обычно придерживаются инвестиционной стратегии «удерживать до погашения».

Таблица 1 – Частота торговли облигациями

Срок до погашения (годы)	Количество сделок	Частота торговли	Средняя доходность до погашения
0–1	1230	13,60%	10,74%
1–1,5	527	17,20%	9,78%
1,5–2,5	1004	14,80%	9,98%
2,5–3,5	514	12%	11%
3,5–4,5	389	17,60%	11,21%
4,5–5,5	339	6,40%	10,56%
5,5–6,5	109	7,60%	11,44%
6,5–7,5	171	6,80%	10,78%
7,5–8,5	86	4,80%	9,79%
8,5–9,5	167	10,80%	9,74%
9,5–10,5	182	8,40%	9,75%
10,5–11,5	11	1,20%	10,13%
11,5–12,5	28	5,20%	6,67%
12,5–13,5	4	1,20%	10%
13,5–14,5	16	1,20%	11,51%
14,5–15,5	103	5,60%	5,61%
15,5–16,5	16	3,20%	8,60%
16,5–17,5	3	1,20%	13,26%
17,5–18,5	0	0	0
18,5–19,5	0	0	0
19,5–20	0	0	0
(+) 20	77	8%	6,61%
Итого	4976		

Примечание – Составлено автором.

Эмитенты корпоративных облигаций были сгруппированы в три крупные категории.

1. Первая, самая многочисленная категория, составляющая более половины всех корпоративных эмитентов, включает в себя компании из различных отраслей экономики (коммуникации, тепловые сети, продовольствие, фармацевтика, консультационные услуги и пр.). Данная категория эмитентов характеризуется торговлей одним или двумя выпусками облигаций, небольшим объемом размещения и средним сроком обращения порядка 5 лет. Также облигации эмитентов данной категории торгуются с самыми высокими ставками на рынке.

2. Вторая категория эмитентов – национальные компании и аффилированные компании национальных холдингов – менее четверти всех эмитентов облигаций. Такие эмитенты выпускают долгосрочные облигации от 10 до 30 лет и имеют несколько выпусков.

3. Третью категорию эмитентов составляют банки с самой высокой торговой активностью сделок по своим облигациям. Данной категории характерно наличие от 5 до 10 крупных по объему выпусков. Сроки обращения составили в среднем от 5 до 7 лет. Ставки доходности к погашению варьируются в зависимости от кредитоспособности эмитента.

С 2014 по 2018 г. в целом наблюдалась положительная динамика торговой активности на рынке облигаций. Однако если проанализировать среднее число сделок в день, картина становится менее оптимистичной. Так, в 2014 г. на бирже в среднем в день заключалось всего

6 сделок при наличии 397 эмитентов. В 2016 г. наблюдалось снижение количества сделок – в среднем всего 4 в день.

В результате анализа автором выявлена низкая ликвидность на вторичном рынке корпоративных облигаций. Низкая ликвидность негативно влияет на качество ценообразования облигаций. К примеру, на 5 января 2020 г., согласно Методике оценки стоимости ценных бумаг КФБ, из 258 действующих выпусков облигаций лишь 20 международных облигаций имели текущую рыночную оценку (котировки Bloomberg). Остальные корпоративные облигации были помещены в категорию «неликвидные облигации» из-за отсутствия сделок за последние 10 дней. Можно предположить, что на вышеуказанную дату большая часть тенговых выпусков корпоративных облигаций являлась неликвидной, не имела текущей рыночной оценки. Выявлено, что на рынке ценных бумаг заключается очень мало сделок по купле-продаже, что свидетельствует о его низкой ликвидности: к примеру, на рынке облигаций в течение дня происходит всего несколько сделок с облигациями. Это означает, что в указанный день функционирует фрагментарная кривая доходности процентных ставок с доходностями на трех–четырёх точках (сроках погашения).

Таким образом, проведенный качественный анализ показал, что ликвидность на казахстанском рынке ценных бумаг является низкой. Данное наблюдение подтверждается отчетом международной классификации FTSE, согласно которой казахстанский рынок определяется как «пограничный рынок» (первоначальная ступень развития) [9]. В частности, Казахстан не соответствует требованиям FTSE в части достаточной ликвидности рынка.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Report of Emerging Markets Committee of the International Organization of Securities Commissions in collaboration with the World Bank Group, “Development of Corporate Bond Markets in the Emerging Markets”, November, 2011.
- 2 Easley D., O’Hara M. Is Information Risk a Determinant of Asset Returns? Journal of Finance, 2002, vol. 57, issue 5, 2185–2221.
- 3 Amihud Yakov, Mendelson Haim. Asset pricing and the bid-ask spread Journal of Financial Economics, 1986, vol. 17, issue 2, 223–249.
- 4 Brennan M., Subrahmanyam A. Market microstructure and asset pricing: On the compensation for illiquidity in stock returns. Journal of Financial Economics, 1996, vol. 41, issue 3, 441–464.
- 5 Aiyagari S., Gertler M. Asset returns with transactions costs and uninsured individual risk. Journal of Monetary Economics, 1991, vol. 27, issue 3, 311–331.
- 6 Vayanos D., Vila J.L. Equilibrium interest rate and liquidity premium with transaction costs. Economic Theory, 1999, vol.13, 509–539.
- 7 Mahanti S., Nashikkar A., Subrahmanyam M., Chacko G., Mallik G. “Latent liquidity: A new measure of liquidity, with an application to corporate bonds”. Journal of Financial Economics, 2008, vol. 88, issue 2, 272–298.
- 8 Cortazar G., Schwartz E.S., Naranjo L. Term Structure Estimation in Markets with Infrequent Trading. International Journal of Finance and Economics, Volume12, Issue 4, 2007, 353–369.
- 9 FTSE Country Classification Process September 2017.

А.Н. ТАТИБЕКОВА,¹

докторант.

«Тұран» университеті¹

ӨТІМДІЛІК – ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАРЖЫ АКТИВТЕРІНІҢ БАҒАСЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ҰЗАҚ МЕРЗІМДІ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ФАКТОРЫ

Аңдатпа

Өтімділік – бағалы қағаздар нарығының үздіксіз жұмыс істеуі үшін маңызды фактор. Өте өтімді нарықтар инвесторларға бағалы қағаздардың үлкен көлемін олардың бағаларына әсер етпестен сатып алуға немесе сатуға мүмкіндік береді. Бағалы қағаздың өтімділігі оның бағасына және операциялардың

жиілігіне әсер етуі мүмкін: инвесторлар бағалы қағаздарды жеңілдікпен сата алады немесе тиісті бағасы бар лайықты сатып алушыны күте алады. Дамушы нарық елдерінің корпоративті облигациялар бойынша нарық өтімділігі төмен. Дағдарыс кезінде нарық өтімділік қаупіне тап болады және қалыпты жағдайда сирек сатылатын бағалы қағаздарды сату өте қиын болады. Шетелдік инвесторлар тұрғысынан ұлттық валютаның күші арасындағы корреляция оңды болады. Кейбір дамушы нарықтарда сирек облигациялармен жүргізілген операциялар нәтижесінде облигацияларға баға белгілеу проблемасы туындайды. Мемлекеттік облигациялардың өтімділігі төмен кезде корпоративті облигациялардың күнделікті бағаларының болмауы да проблема болып табылады. Мысалы, Чили облигациялар нарығында институционалды инвесторлардың болуына қарамастан, нарық өтімділігі төмен болғандықтан облигациялардың күнделікті нарықтық құны болған жоқ. Автор соңғы бес жылдағы корпоративтік облигациялармен жасалған операцияларды талдады. Саудасаттық операцияларының төмен жиілігі анықталды, нәтижесінде көптеген өтеу мерзімдеріне ағымдағы бағалардың болмауы табылды. Нәтижесінде, Қазақстан бағалы қағаздар нарығында бірнеше өтеу мерзімі бойынша табыстылық ауытқымасы бар.

Тірек сөздер: активтер, құнын белгілеу, өтімділік, корпоративтік облигациялар, тәуекелдер, транзакциялық шығындар, шығарушылар.

A.N. TATIBEKOVA,¹
PhD student.
Turan University¹

LIQUIDITY AS A LONG-TERM STRUCTURAL FACTOR AFFECTING ASSET PRICING IN KAZAKHSTAN

Abstract

Liquidity is an important factor for the proper functioning of the securities market. Deeply liquid markets allow investors buy or sell large amounts of securities without affecting their prices. Liquidity of securities may affect their prices and frequency of trades: investors would sell papers with discount or wait for relevant buyers with adequate prices. There is low liquidity of corporate bonds markets in countries with emerging economies. During crisis time in the market the risk of liquidity emerges and bonds become quite difficult to sell, not to mention the sale under usual conditions. From foreign investors' perspective bonds issued in local currency could be risky as well. During market crisis the correlation between liquidity and currency strength becomes positive. On some emerging markets there was a problem of pricing of bonds due to few trades with bonds. Absence of daily quotes for corporate bonds under conditions of low liquidity of government bonds could pose a problem. For instance, in the bond market in Chile despite of institutional investors, there was no daily market value of bonds due to low market liquidity. The author analyzed trades with corporate bonds for the last 5 years. The author found out low frequency of trades and absence of up to date prices for some maturities. As a result, the Kazakhstan securities market operates a fragmented interest rate yield curve with yields on multiple maturities.

Key word: assets, pricing, liquidity, corporate bonds, risks, transaction costs, issuers.

FTAXP 10.17.47
ЭОЖ 35.083.94

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-279-285>

М.Д. НАУРЫЗБЕК,¹
докторант.
ҚР Президенті жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы¹

МҮДДЕЛЕР ҚАҚТЫҒЫСЫН АЛДЫН АЛУ: МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕ СЫЙЛЫҚ БЕРУ МЕН АЛУ САЯСАТЫ

Андатпа

Мақалада мүдделер қақтығысы және оны алдын алу мәселесі қозғалып жатыр. Жалпы мүдделер қақтығысының бірінші қаупі мемлекеттік қызметшілердің жеке мүдделері мен қоғамдық мүдделердің арасындағы балансты бұзуында жатыр. Ал екінші қаупі боп мүдделер қақтығысы қоғамдық сенімді және мемлекеттік шенеуніктердің адалдығы мен бейтараптығына деген сенім деңгейін төмендетеді. Осы мақалада Қазақстандағы мүдделер қақтығысының нақты нысаны – мемлекеттік қызметшілерге сыйлық беру мен алу саясаты, атап айтқанда, нөлдік сыйлық саясат пен сыйлықтарға шектеулі тыйым салу саясаты талданып зерттеледі. Бір жағынан, сыйлық саясаты мүдделер қақтығысын болдырмау мақсатында сыйлықтарды алуға мүлдем тыйым салуы мүмкін. Бұл нөлдік сыйлық саясат баға шегіне қарамастан кез келген сыйлықтарға тыйым салуды білдіреді. Нөлдік сыйлық саясатын бекіту мемлекеттік билікке деген сенім деңгейіне әсер етеді, өйткені азаматтар мемлекеттік қызметшілер жұмысының нәтижесіне ешқандай факторлар әсер етпейтінін нақты біледі. Алайда, бұл мемлекеттік қызметшілердің іс-қимыл еркіндігін айтарлықтай шектеу боп түсініледі. Екінші жағынан, сыйлық саясаты мемлекеттік қызметшілерге жұмыс орнында да, жұмыстан тыс уақытында да сыйлықтарды алу ережелерін анықтауы мүмкін. Егер сыйлыққа рұқсат етілсе, онда қолайлы баға орнатылу мәселесі де туындап жатыр. Бұл сыйлықтарға шектеулі тыйым салу саясатын қабылдауды білдіреді және бұндай тәсіл мемлекеттің қызметшілердің саналарының дамуына да ықпал жасайды. Автор жасаған нәтижелер бойынша Қазақстан үшін неғұрлым қолайлы саясат ұсынылады.

Тірек сөздер: мемлекеттік қызмет, мүдделер қақтығысы, нарративті саяси талдау, нөлдік сыйлық саясат, сыйлықтарға шектеулі тыйым салу, сенім, тәуекелдер.

Бүгін Қазақстанда мемлекеттік қызметтегі мүдделер қақтығысы мәселесіне ауқымды көңіл бөлінуде. «Бес институционалдық реформаны жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам» Ұлт жоспарында бірінші басымдық ретінде кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру белгіленді.

Бұдан басқа, Қазақстан әлемнің дамыған 30 елінің қатарына да кіруге ұмтылуда. Соңғы онжылдықтарда ЭЫДҰ елдерінің көпшілігі мемлекеттік қызметтегі мүдделер қақтығысын алдын алу және этикалық құндылықтарды ілгерілету мақсатында жаңа ережелер мен кодекстер енгізді. Бұл орайда Қазақстанда да аталған мәселе күн тәртібінде тұр.

Осылайша, осы мақалада Қазақстандағы мүдделер қақтығысының нақты нысаны – мемлекеттік қызметшілерге сыйлық беру мен алу саясатының екі нұсқасын, атап айтқанда нөлдік сыйлық және сыйлықтарға шектеулі тыйым салу саясаттарын талдап, зерттеу мақсаты қойылған. Мақаланың нәтижесі ретінде саясаттың екі нұсқасын жан-жақты талдау негізінде Қазақстан үшін неғұрлым қолайлы саясат туралы қорытынды жасалатын болады.

Бұл мақалада нарративті саяси талдау әдісі қолданылады. Э. Ро өз зерттеуінде нарративті саяси талдауының негізгі төрт сатысын белгілейді, атап айтқанда талдаушы жалпы қабылданған ережелерінен бастап, саяси нарративтерді анықтайды. Аналитиктің екінші мен үшінші қадамдары бұл мәселедегі қолданыстағы саяси нарративтерге қайшы келетін басқа нарративтерді анықтап, саяси нарративтерді салыстырудан тұрады. Соңғы сатысында талдаушы қорытынды жасап, метанарративті анықтайды [1].

Осы мақалада саяси нарративтер ретінде мемлекеттік қызметшілерге сыйлық беру мен алу саясаттың екі нұсқасы қолданылады. Осылайша, екі саясат талданып, метанарратив ретінде Қазақстан үшін неғұрлым қолайлы саясат бойынша тұжырымдама жасалады.

Бұл ретте, мәселені талқылауға кіріспес бұрын, мүдделер қақтығысы мен сыйлық мәселелерін зерттеу бойынша алдыңғы әдебиетке шолу жасау керек.

Мысалы, Т. Карсон өз жұмысында мүдделер қақтығысы ұғымын жан жақты талдай отырып, көптеген мән-жайлар қате бойынша мүдделер қақтығысы деп есептелінбейді, ал *prima facie* басқа жағдайлар қате боп мүдделер қақтығысы ретінде қабылданатынын пайымдайды [2].

Бұдан басқа, Г. Бойс және С. Дэвидс өздерінің зерттеуінде мүдделер қақтығысын реттейтін тиісті нормативтік және басқарушылық тәсілдерді талдай отырып, келесіге аса назар аударады: (1) қызметшілердің міндеттеріне қайшы келетін олардың жеке мүдделері; (2) мемлекеттік сектордың жұмысы барысында туындайтын мүдделер қақтығысын басқару; (3) этикалық және ұйымдастыру мәдениетін дамыту [3].

Өз кезегінде, Р. Робертс және М. Досс мүдделер қақтығысын сыйлық беру призмасы арқылы зерттейді. Үкімет этикасындағы шектеулерге басымдық қоғамдық сенім нығайту үшін тиімсіз деп пайымдайды. Авторлар сыйлықтар мен тиісті ережелердің кемшіліктерін көрсетіп, ережелер жеке адалдыққа қарағанда, ұйымның беделіне көңіл бөліп, қоғамдық сенімді нығайтудан гөрі, осы ережелердің саяси рөлін нығайтуға бағытталғанын тұжырымдайды [4].

Х. Фэйн өз зерттеуінде мемлекеттік басқарушылар Үкіметке деген қоғамдық сенімін қалпына келтіру үшін қолданыстағы стандарттарды арттыру қажеттігін атап өтеді. Осындай стандарттардың бірі мемлекеттік қызметшілер үшін сыйлық саясатын нығайту деп пайымдайды. Автор нөлдік сыйлық саясатын қарастырып, оның басты артықшылықтарын талдайды [5].

Сонымен қатар, М. Бак зерттеуші «қымбат» сыйлықтарға құндылық шектеулерін қоя отырып, сыйлық беруге шектеулі тыйым салу ең оптималды екенін тұжырымдайды. Шектеулі тыйым салу толық тыйым салудан гөрі әлсіз әсерге ие, алайда автор осындай саясат сыйлықтардан ақшаға ауысу тәуекелдерін азайту арқылы сыбайлас жемқорлықтың әлеуметтік шығындарын төмендету мүмкіндігін атап өтеді.

Осылайша, қарастырылған әдебиет мүдделер жүйесі мен сыйлық беру мен алу мәселесінің өзектілігін көрсетеді.

Қазіргі уақытта Қазақстанда мемлекеттік қызметшілерге сыйлықтар беру және алу мәселесін реттейтін нормативтік ережелер бар, бұл тұтастай алғанда реттеу жүйесінің болуын білдіреді. Алайда, қазіргі ахуалды бағалау мақсатында аталған нормаларды егжей-тегжейлі қарастыру қажет.

Қазақстан Республикасы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 12-бабы 1 тармағының 4 тармақшасына сәйкес қызметтік міндеттерін орындауына байланысты сыйлықтарды алу сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді бұзу ретінде саналады [6].

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасы «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексінің (бұдан әрі – ҚР ӘҚТК) 676, 677, 678 баптарына сәйкес заңсыз материалдық сыйақы беру және алу әрекеттері үшін әкімшілік жауапкершілік көзделген [7].

Осылайша, беруші – жеке тұлға үшін 200 АЕК (555 600 теңге), беруші – заңды тұлға үшін 750 АЕК (2 083 500 теңге), ал алушы үшін – 600 АЕК (1 666 800 теңге) мөлшерінде әкімшілік айыппұл қарастырылған. Сонымен қатар, егер заңды тұлға тарапынан бір жыл ішінде осындай заңсыз іс-әрекет қайталанып жасалса, 1500 АЕК мөлшерінде айыппұл қарастырылған [7, б. 676–678]. Сыйлықтың құны 2 АЕК-тен (5 556 теңге) жоғары сыйлық қылмыстық жауапкершілікке әкелуі мүмкін [8, 366-бап].

Жалпы, 2019 жылдың нәтижесі бойынша ҚР ӘҚБтК 676–677 бабы бойынша әкімшілік құқық бұзушылық үшін 27 хаттама толтырылды, салынған айыппұлдардың жалпы сомасы 10 386 200 теңге, ал мемлекеттік қызметшілер арнайы мемлекеттік қорға (сыйлықтарға) берген сыйлықтардың сомасы 683 212 теңгені құрайды [9].

Тұтастай алғанда, Қазақстанда мемлекеттік қызметшілерге сыйлықтарды беру және алу мәселесін реттейтін нормативтік жүйе бар. Атап айтқанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді сақтамау деп қызметтік міндеттерін орындауға байланысты сыйлық алу ғана танылады.

Сонымен, мақалада қарастырылатын бірінші нөлдік сыйлық саясат мемлекеттік қызметшілерге кез-келген сыйлықтарға тыйым салатын нақты ережелерді қабылдауды қамтиды.

Көрнекі мысал ретінде 1993 жылы Хьюстон қаласында орнатылған саясатты келтіруге болады. Оған сәйкес қалалық қызметкер кез-келген жағдайда ешқандай пайданы тікелей немесе жанама түрде қабылдамауы керек, егер бұл пайдадан қалалық органдарға қандай да әсер ету немесе басқа да әдепсіздік туылса (City of Houston Executive Order no. 1–28, 1993). Сонымен қатар, мемлекеттік қызметші сыйлық ретінде ешқандай ақша қаражатын, мүлікті, қызметті, несие не басқа құнды затты немесе әсер ету ниетімен берілетін басқа да кез келген затты қабылдамауы немесе сұрамауы тиіс. Бұдан басқа, мемлекеттік қызметші ешқандай ақша қаражатын, мүліктік қызметтерді немесе басқа да бағалы заттарды өзінің қызметтік міндеттерін жүзеге асыру, орындау немесе орындамау үшін жеке тұлға немесе тұлғалар тобынан қабылдамауы немесе сұрамауы тиіс (City of Houston Code § 14–183, 1993). Қалалық биліктің пікірінше әдепсіздіктің кез-келген көрінісіне жол бермеу үшін және алуға рұқсат етілген сыйлық түрлеріне қатысты келіспеушіліктердің болмауын қамтамасыз ету мақсатында барлық сыйлықтар орынсыз деп саналуы керек [10].

Қазіргі уақытта мұндай қатаң саясатты ұстанушылар көп емес. Мысалы, Малайзия [11] және Филиппин [12] мемлекеттері осындай ережелерді ұстанатынын атап өту керек.

Осы контекстте Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 6 қазандағы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңына сәйкес, мемлекеттік қызметшілер мен олардың отбасы мүшелеріне сыйға тартушының пайдасына жасаған әрекеттері үшін сыйлықтарға, материалдық сыйақыға және қызмет көрсетуге, Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі азаматтық кодексінің (ерекше бөлім) 509 бабына және Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 1 наурыздағы «Мемлекеттік мүлік туралы» Заңының 216 бабына өзгерістер енгізу арқылы, толық тыйым салынғанын атап айту жөн [13]. Одан бұрын аталған нормативтік құқықтық актілерде тыйым салынатын сыйлық құнының шегі 10 АЕК боп орнатылған, және сол себепті сыйлықтарды сыйлау саясатында түсініспеушіліктер болған. Яғни, жаңа енгізілген өзгертулер нөлдік сыйлық саясаттың көрінісін білдіреді деп те айтуға болады. Алайда, сыйлық заңсыз деп танылу үшін сыйлық пен мемлекеттік қызметшінің іс-әрекетінің арасындағы себеп-салдарлық байланысының болуы міндетті шарт.

Жалпы, бір қарағанда, нөлдік сыйлық саясат бірқатар артықшылықтарды болжайды, олардың ішінде, бірінші кезекте, мемлекеттік қызметшілердің қызметіне күмән болмайтыны. Мерекеге арналған гүлдер не кішігірім рахмет ретінде шоколад қорапшасын қабылдаған мемлекеттік қызметші опасыз және сыйлықтардың ықпалына түсетін адам ретінде болып көрінуі мүмкін. Бұл, өз кезегінде, бүкіл мемлекеттік аппараттың беделі мен сеніміне нұқсан келтіреді. Екіншіден, нөлдік сыйлық саясат болашақта потенциалды мүдделер қақтығысының болу ықтималдығын жояды. Осыған ерекше назар аударған жөн. Бүгін туған күніне арналған айыпсыз гүлдер ертең кішігірім сұранысты орындауда қандай да бір рөл атқара алуы мүмкін. Үшіншіден, осындай ережелер қоғамдық сенімді нығайтуға тікелей ықпал етеді. Алайда, толық тыйым салудың қатаң бақылауды орнатуымен қатар, мемлекеттік қызметшінің әрекет және таңдау еркіндігін де басады.

Осы мақалада талданатын екінші саясатқа келетін болсақ, көптеген елдер дәл осындай саясатты ұстанатынын атап өткен жөн. Осындай саясаттың басты түйіні – сыйлықтар алу кезінде белгілі бір шектеулерді орнату, ол баға, жағдайлар шеңбері, категориялар және т.б. шектеулер, бірақ сыйлықтарға толығымен тыйым салынбайды. Негізінен мемлекеттік қызметшілер үшін сыйлықтардың баға шектеулері анықталады, яғни сыйлық аспауы тиіс ең жоғары баға анықталады.

Аталған саясатты қолданушылардың бірі Корея Республикасы болып табылады. Жалпы, Кореяда сыйлықтар мәдениеті дәстүрлердің бір ажырамас бөлігі болып табыатынына аса назар аударған жөн. Корея Республикасының ең соңғы жетістіктерінің бірі Сыйлықтар алу мен паракорлық туралы Заңды қабылдау болды (The Improper Solicitation and Graft Act, Act No. 13278, Mar. 27, 2015. Amended by Act No. 16658, Dec 29, 2019). Аталған Заңға сәйкес (8 – бап) мемлекеттік қызметшілерге бір жолғы бір миллион воннан (350 мыңнан аса қазақстандық теңге) және бір қазыналық жыл мерзім ішінде үш миллион воннан (1 млн аса

қазақстандық теңге) асатын ақшаны және сыйлықтарды қабылдауға, сұрауға немесе алуға уәде беруге болмайды [14]. Ал мемлекеттік қызметшіні парақорлық үшін заңмен бекітілген жауапкершілікке тарту мақсатында тиісті құқық қорғау органдар мен инстанциялар сыйлық не ақшаның мемлекеттік қызметшінің әрекеттерімен байланысын дәлелдеуге тура келеді.

Бұдан басқа, үйлену және басқа тойларына арналған сыйлықтардың құны де шектеледі. Мысалы, үйлену тойлары мен жерлеу үшін рұқсат етілген сыйлықтардың құны 50 000 воннан аспауы тиіс. Бұдан басқа, тамақтану үшін (оның ішінде сусындар) 30 000 воннан артық соманы жұмсауға болмайды. Бұл жағдайларда ерекше атап өткен жайт, берілген сыйлық не ұсыныстың нақты лауазымдық міндеттерді орындауымен байланысының бар-жоғы мүлдем маңызды емес [15].

Жоғарыда айтылғандардан Корея Республикасы мемлекеттік қызметшілердің сыйлықтар алуы үшін шекті соманы белгілегені айқын. Яғни, сыйлықтарға толық тыйым жоқ. Біріншіден, жыл бойы және бір жолғы сыйланатын сыйлықтардың шекті сомасы белгіленді. Алайда, бұл жағдайда мемлекеттік қызметшіні жауапкершілікке тарту үшін сыйлық пен мемлекеттік қызметшінің іс-әрекеттерінің арасында себеп-салдарлық байланысты дәлелдеу қажет. Екіншіден, мемлекет мерекелерге жұмсалатын шығындар және соған қатысты сыйлықтар бойынша бағалық шектеулер белгіледі. Алайда, мұндай жағдайларда себеп-салдарлық байланыс мүлдем қажет емес. Егер мемлекеттік қызметші белгіленген сомадан асып кетсе, онда нормативтік құқықтық нормаларды бұзушы болып табылады.

Мұндай саясаттың талай артықшылықтары бар. Бірінші артықшылық ретінде мемлекеттік қызметшіге таңдау еркіндігін беру және тыйым салу тәсілінен бас тартуында жатыр. Екіншіден, мұндай саясат мемлекеттік қызметшінің іс-әрекетіндегі саналылықты дамыта отырып, парасаттылық қасиеттерін тәрбиелейді. Әрине, кемшілік ретінде нөлдік сыйлық саясатқа қарағанда, сыйлықтарға шектеу салу әлдеқайда әлсіреу болып табылады.

Жоғарыда келтірілген екі саясатты талдау нәтижелерінен екі саясаттың да бірқатар артықшылықтары бар екенін атап өткен жөн. Егер нөлдік сыйлық саясаты туралы айтатын болсақ, онда бұл саясат – жұмыс процесінде мемлекеттік қызметшінің шешімдеріне қандай да әсер етуі мүмкін заңсыз сыйлықтарды бір рет және біржолата жеңудің ең тиімді әдісі. Аталған саясат қоғамның мемлекеттік билікке деген сенімін нығайтуға және кез-келген күдіктерді болдырмауға тікелей ықпал етеді. Алайда, бұл саясат мемлекеттік қызметшілерді әрекет және таңдау еркіндігін шектей отырып, толық бақылауды белгілейді.

Сыйлықтарды шектеудің екінші саясаты, өзінің мәні бойынша, неғұрлым демократиялық болып табылады және мемлекеттік қызметшіге дербес шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл, сөзсіз, мемлекеттік қызметшілердің іс-әрекеттерінде өзіндік тәртіп пен саналылықты тәрбиелейді. Дегенмен, сыйлықтарға рұқсат беру саясаты мемлекеттік қызметшілер үшін белгілі бір жеңілдіктерді белгілейді, бұл жүйелі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте тиімсіз жол деп те пайымдауға болады.

Біздің халқымыздың менталитетін, дәстүрлердің жаңалықтардан басым болуын, талдау нәтижелерін ескере отырып, мемлекеттік қызметшілердің себеп-салдарлық байланысына қарамастан және сыйлық құнының қандай да бір шегін белгілемей-ақ жұмыс орнында кез келген сыйлықтарды беру мен алуға жаппай тыйым салуды белгілеу орынды деп санаймыз. Бұл контекстте мемлекеттік қызметшілерге сыйлық беру және алуына тыйым салу болашақта потенциалды мүдделер қақтығысының туындау мүмкіндігін болдырмайтынын атап өткен жөн. Сонымен қатар, біздің ойымызша, Корея Республикасының тәжірибесінің негізінде, жұмыс уақытынан тыс уақытта, мысалы, туған күні, үйлену және жерлеу тойларына, сыйлықтар мен сыйланатын басқа да құнды заттардың шекті бағаларын белгілеу қажет.

Осылайша, осы мақаладағы талдау нәтижесінде Қазақстанның мемлекеттік қызметшілері үшін нөлдік сыйлық саясаты неғұрлым қолайлы саясат деп пайымдаймыз. Оған қоса, жұмыстан тыс уақытындағы нақты жағдайларда, мысалы, туған күні, үйлену және жерлеу тойларына сыйланатын сыйлықтар мен басқа да құнды заттардың баға шектерін орнату орынды деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Roe E. Narrative policy analysis: theory and practice. – Duke University Press, 1994. – URL: https://www.sivioinstitute.org/wp-content/uploads/Public_Policy_School/Introduction_to_Public_Policy_Making/Narrative-Policy-Analysis-Theory-and-Practice.pdf.
- 2 Carson T.L. Conflicts of interest // Journal of Business Ethics. 1994. Т. 13. No. 5. P. 387–404.
- 3 Boyce G., Davids C. Conflict of interest in policing and the public sector: Ethics, integrity and social accountability // Public Management Review. 2009. Т. 11. No. 5. P. 601–640.
- 4 Roberts R.N., Doss JrM.T. Public service and private hospitality: a case study in federal conflict-of-interest reform // Public Administration Review. 1992. P. 260–270.
- 5 Fain H. The case for a zero gift policy // Public Integrity. 2002. Т. 4. No. 1. P. 61–74.
- 6 Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы. Қазақстан Республикасының Заңы. 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410–V ҚРЗ. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>.
- 7 Әкімшілік құқық бұзушылық туралы. Қазақстан Республикасының Кодексі. 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235–V ҚРЗ. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>.
- 8 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226–V ҚРЗ. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.
- 9 Агентство по противодействию коррупции // Об ответственности за дарение и получение подарков госслужащими. – 2019. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/news/details/ob-otvetstvennosti-za-darenie-i-poluchenie-podarkov-gossluzhashchimi?lang=ru>.
- 10 Fain H. The case for a zero gift policy // Public Integrity. 2002. Т. 4. No. 1. P. 61–74.
- 11 Malaysian Anti – Corruption Committee // No gift policy in public sector. – URL: <https://www.sprm.gov.my/index.php/en/maca/korporat/142-knowledge/770-no-gift-policy>.
- 12 CNN Philippines // No-gift policy in government. – 2019. – URL: <https://www.cnn.ph/videos/2019/8/22/No-gift-policy-in-government.html>.
- 13 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 6 қазандағы № 365–VI ҚРЗ. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000365>.
- 14 Improper Solicitation and Graft Act. No. 13278, Mar. 27, 2015. Amended by Act No. 16658, Dec 29, 2019. – URL: <http://www.acrc.go.kr/en/data/3.0.Improper%20Solicitation%20and%20Graft%20Act.pdf>.
- 15 Приймак А.В. Правовое регулирование получения подарков государственными и муниципальными служащими Республики Корея // Проблемы современной науки и образования. – 2016. – № 17(59). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-polucheniya-podarkov-gosudarstvennymi-i-munitsipalnymi-sluzhashchimi-respubliki-koreya>.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Roe E. Narrative policy analysis: theory and practice. – Duke University Press, 1994. – URL: https://www.sivioinstitute.org/wp-content/uploads/Public_Policy_School/Introduction_to_Public_Policy_Making/Narrative-Policy-Analysis-Theory-and-Practice.pdf.
- 2 Carson T.L. Conflicts of interest // Journal of Business Ethics. 1994. Т. 13. No. 5. P. 387–404.
- 3 Boyce G., Davids C. Conflict of interest in policing and the public sector: Ethics, integrity and social accountability // Public Management Review. 2009. Т. 11. No. 5. P. 601–640.
- 4 Roberts R.N., Doss JrM.T. Public service and private hospitality: a case study in federal conflict-of-interest reform // Public Administration Review. 1992. R. 260–270.
- 5 Fain H. The case for a zero gift policy // Public Integrity. 2002. Т. 4. No. 1. R. 61–74.
- 6 Sybailas zhemqorlyqqa qarsy is-qimyl turaly. Qazaqstan Respublikasynyn Zańy. 2015 zhyly 18 qarashadary № 410–V QRZ. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>.
- 7 Äkimshilik qykyq byzushylyq turaly. Qazaqstan Respublikasynyn Kodeksi. 2014 zhyly 5 shildedegi № 235–V QRZ. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>.
- 8 Qazaqstan Respublikasynyn Kylmystyq kodeksi. Qazaqstan Respublikasynyn Kodeksi 2014 zhyly 3 shildedegi № 226–V QRZ. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.

9 Agentstvo po protivodeistviyu korrupsii // Ob otvetstvennosti za darenie i poluchenie podarkov gossluzhashchimi. – 2019. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/news/details/ob-otvetstvennosti-za-darenie-i-poluchenie-podarkov-gossluzhashchimi?lang=ru>.

10 Fain H. The case for a zero gift policy // Public Integrity. 2002. T. 4. No. 1. R. 61–74.

11 Malaysian Anti – Corruption Committee // No gift policy in public sector. – URL: <https://www.sprm.gov.my/index.php/en/maca/korporat/142-knowledge/770-no-gift-policy>.

12 CNN Philippines // No-gift policy in government. – 2019. – URL: <https://www.cnn.ph/videos/2019/8/22/No-gift-policy-in-government.html>.

13 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 6 қазандағы № 365–VI ҚРЗ. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000365>.

14 Improper Solicitation and Graft Act. No. 13278, Mar. 27, 2015. Amended by Act No. 16658, Dec 29, 2019. – URL: <http://www.acrc.go.kr/en/data/3.0/Improper%20Solicitation%20and%20Graft%20Act.pdf>.

15 Priimak A.V. Pravovoe regulirovanie polucheniya podarkov gosudarstvennymi i munitsipal'nymi sluzhashchimi Respubliki Koreya // Problemy sovremennoi nauki i obrazovaniya. – 2016. – № 17(59). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-polucheniya-podarkov-gosudarstvennymi-i-munit-sipalnymi-sluzhaschimi-respubliki-koreya>.

М.Д. НАУРЫЗБЕК,¹

докторант.

Академия государственного
управления при Президенте РК¹

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ КОНФЛИКТА ИНТЕРЕСОВ: ПОЛИТИКА ДАРЕНИЯ И ПРИНЯТИЯ ПОДАРКОВ НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ

Аннотация

В статье исследуется вопрос о конфликте интересов на государственной службе и его профилактике. Первая угроза конфликта интересов заключается в нарушении баланса между личными интересами государственных служащих и общественными интересами. Второй риск – конфликт интересов снижает уровень общественного доверия к лояльности и беспристрастности государственных служащих. В статье анализируется конкретная форма конфликта интересов в Казахстане – дарения подарков, в частности, изучаются две формы политики – политика нулевого подарка и политика ограниченного запрета на подарки. С одной стороны, подарочная политика может полностью запрещать прием подарков с целью предотвращения возможных конфликтов интересов. Эта политика нулевого подарка предполагает полный запрет на дарение и принятие подарков, независимо от цены. Установление нулевой политики влияет на уровень доверия к государственной власти, так как граждане знают точно, что на результат работы государственного служащего никакие факторы не влияют. Однако это существенное ограничение свободы действий государственных служащих. С другой стороны, политика дарения подарков может определять правила принятия подарков для государственных служащих как на рабочем месте, так и в нерабочее время. Если государственным служащим все же разрешается дарить подарки, то возникает вопрос установления приемлемой цены. Такой подход подразумевает принятие политики ограниченного запрета на подарки и тем самым способствует развитию осознанности государственных служащих. По выводам, сделанным автором, предлагается более благоприятная для Казахстана политика.

Ключевые слова: государственная служба, конфликт интересов, нарративный политический анализ, политика нулевого подарка, ограниченный запрет на подарки, доверие, риски.

M.D. NAURYZBEK,¹

PhD student.

Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan¹

**PREVENTING CONFLICTS OF INTEREST:
THE POLICY OF GIVING AND ACCEPTING
GIFTS IN THE CIVIL SERVICE**

Abstract

The article raises the issue of conflict of interest and its prevention. The first threat of a conflict of interest in general is a violation of the balance between the personal interests of civil servants and the public interest. And the second risk is that a conflict of interest reduces the level of public trust and confidence in the loyalty and impartiality of public officials. This article analyzes and studies the real form of conflict of interest in Kazakhstan, namely two gift policy options. In particular, the zero gift policy and the limited gift ban policy are the subject of this research. On the one hand, the gift policy may completely prohibit accepting the gifts in order to prevent conflicts of interest. This zero gift policy implies that there is a ban for any gifts, regardless of the price. The establishment of a zero gift policy affects the level of confidence in the government, since citizens know that no factors affect the performance of a civil servant's work. However, this will significantly restrict the freedom of action of civil servants. On the other hand, the gift policy can determine the rules for accepting the gifts both at workplace and after the work hours. If a gift is permissible, then there is a question of establishing an acceptable price. This means adopting a policy of limited prohibition on gifts and such a policy promotes the development of civil servants' consciousness. As a result, the author suggests a more favorable policy for Kazakhstan.

Key words: public service, conflict of interest, narrative political analysis, zero-gift policy, ban on gifts, trust, risks.

ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

FTAXP 143507

ӨОЖ 336

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-286-293>

С.О. ЧИТАНОВА,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

М.Д. КАРИМОВА,²

PhD, қауымдастырылған профессор.

Ә.Қ. ҚАЖМҰРАТОВА,³

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

А.А. РАМАЗАНОВ,⁴

э.ғ.д., профессор.

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық
қатынастар және әлем тілдері университеті.¹

Каспий қоғамдық университеті.²

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.³

Алматы технологиялық университеті⁴

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ РӨЛІ МЕН КРИТЕРИЙЛЕРІ

Андатпа

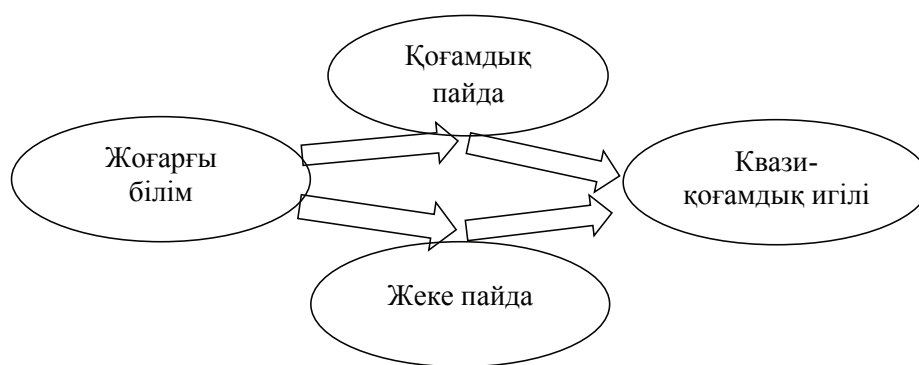
Бұл мақалада халықаралық тәжірибені ескере отырып, жоғары білім беруді мемлекеттік қаржыландыру процестері қарастырылады. Жоғары білім мазмұны теориялық тұрғыдан қарастырылады. Жоғары білімнің қоғамдық және жеке пайдасы оны квазимемлекеттік игілік ретінде анықтайды. Әлемдік тәжірибе жоғары білім беруді мемлекеттік қаржыландырудың айғағы. Әлем елдерінде мемлекет жоғары білімді толығымен немесе ішінара қаржыландырады. Адами капиталды анықтайтын фактор – жоғары білім. Жоғары білімге арналған мемлекеттік гранттар ваучер формасы болып табылады және «студенттің соңынан ақша түседі» қағидаты бойынша қолданылады. Бірақ қағидатты іске асырудың бір қазақстандықтардың ерекшелігі бар, ол талапкер таңдаған ЖОО-ға мемлекеттік білім беру грантын беруден тұрады. Сонымен бірге, мемлекеттік гранттар бағдарламасын және тұтастай алғанда білім беру жүйесін COVID 19-дан кейін «қайта жүктеу» қажеттілігін туғызатын әлеуметтік қатерлер мен үміткерлер, оның ішінде психологиялық, стресстік ауыртпалықтар анықталды. Білім беруде курсты академиялық білімді есте сақтаудан ойлау логикасына, кәсіби құзыреттілікке ие болуға және жоғары білімді мемлекеттік қаржыландыруға ауыстыру қажеттілігі негізделді. Қазақстандықтардың PISA, PIAAC, ICILS халықаралық салыстырмалы зерттеулеріне қатысуының салыстырмалы түрде төмен нәтижелері келтірілген. Қазақстандық жастардың білім деңгейінің салыстырмалы түрде төмен болуы жүйелі сипатқа ие. Жоғары білім беруді мемлекеттік қаржыландыру бірінші кезекте тұрмыс төмен және кедей отбасылардан шыққан орта мектеп түлектері үшін қажет.

Тірек сөздер: абитуриент, студент, мемлекеттік қаржыландыру, жоғары білім, университет, грант, тест, ваучер, табыс.

Мемлекеттік гранттар бағдарламасын іске асыру арқылы Қазақстандағы жоғары білімді мемлекеттік қаржылық қолдау жүзеге асырылады. Қазақстан білім беру қызметтерін білім беру гранттарын тағайындау бойынша жыл сайынғы конкурсты (Ұлттық бірыңғай тестілеу – (ҰБТ) өткізу арқылы қаржыландырады. Мемлекеттік білім гранттары талапкерлердің оқу шығындарын жабады.

Жоғары білім беруді қаржыландырудағы мемлекеттің рөлі туралы нақты пікір жоқ. Оны анықтау келесі мәселелердің жауаптарының анық еместігінен байқалады: жоғары білім, бұл жақсы ма, жоқ па, егер бұл жақсы болса, онда қоғамдық немесе жеке ме? Қойылған сұрақтарға жауап беру үшін, ең болмағанда, жоғары білімнің әлеуметтік және жеке пайдасы бар екенін мойындау керек. Әйтпесе, қойылған сұрақтардың дұрыс жауаптарына жақындау қиын.

Қойылған сұрақтарға жауап: жоғары білім берудің қоғамдық және жеке пайдалардың мазмұны оны квази-қоғамдық игілік ретінде анықтайды (сурет 1).

Сурет 1 – Жоғары білімнің экономикалық мазмұны

Әлемде мемлекеттер жоғары білімді дамытуға әр түрлі жолмен қатысады. Жоғары білімі 100% мемлекеттік болатын елдер аз болса да, бірақ бар. Мысалы, Швейцария, Мальта және т.б. Олардың экономикалық әлеуеті мен материалдық байлығы адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігі мен сапасын арттыру шығындарын өз мойнына алуға мүмкіндік береді. Басқа елдерде жоғары білім берудегі мемлекеттік шығындар төмен болғанымен, жалпы олар жоғары білімді дамытуға қатысады және мемлекеттік шығындарды көтереді. Жалпы, әлемде мемлекет жоғары білім беру шығындарын көтермейтін бірде-бір ел жоқ.

АҚШ-та жалпы шығындардың ішінде ең аз мемлекеттік шығындар үшінші білім беру деңгейіне бөлінеді (бестен екі) [1, б. 140]. Бірақ АҚШ-та экономиканың ауқымы әлемнің басқа елдерімен салыстыруға келмейді (Қытайдан басқа).

2020–2021 жылдары Қазақстанның мемлекеттік тапсырысында бакалавриат бойынша білім беру гранттарының басым бөлігі индустриялық-өнеркәсіптік даму саласындағы инженерлік кадрларды даярлауға бөлінеді. Ұлттық экономикада индустриялық-өнеркәсіптік даму саласы Қазақстанның индустриялық ел ретінде қалыптасуының ұзақ мерзімді басымдықтарын айқындайды. Мұнай мен газ, уран және металдар Қазақстанның индустриялық-өнеркәсіптік дамуының минералдық-шикізат базасы болып табылады. Сондықтан жоғары білім берудің мемлекеттік саясатының орталығында өнеркәсіп үшін инженерлік кадрларды даярлау түр (кесте 1).

Кесте 1 – 2020–2021 жылдарға арналған бакалавриаттың базалық мамандықтары бойынша Қазақстанның мемлекеттік білім беру тапсырысы [2]

Білім беру саласындағы жіктелуі	Грант саны
Педагогикалық ғылым	8 243
Өнер және гуманитарлық ғылымдар	1 615
Әлеуметтік ғылым, журналистика және ақпарат	867
Бизнес, басқару және құқық	979
Жаратылыстану ғылымдары, математика және статистика	4 088
Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	3 815
Инженерлік, өңдеуші және құрылыс салалары	14 681
Ауыл шаруашылығы және биоресурс	1 565
Ветеринария	825
Денсаулық сақтау	2 524
Қызметтер	2 200
Студенттерді «Мәңгілік ел жастары – индустрияға!» жоба шеңберінде оқыту	5 116
Жоғары оқу орындарының дайындық бөлімдерінің тыңдаушыларын оқытуға	2 450

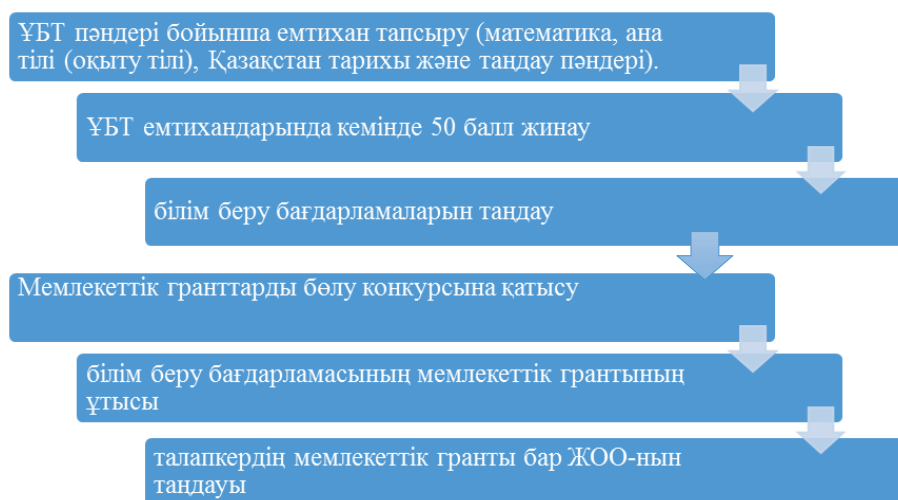
Мақсатты түрде Назарбаев Университеті, Қазақстан-Британ техникалық университеті, Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Astana IT University, Мәскеу авиациялық институтының «Восход» филиалы студенттерін оқытуға мемлекеттік гранттар бөлінеді.

Бұдан басқа, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде Түрік Республикасынан, басқа да түркітілдес республикалардан келген студенттерді оқытуға, шетел азаматтарын халықаралық келісімдер бойынша, Моңғолия азаматтарын оқытуға мемлекеттік гранттар көзделеді.

Қазақстанда 2020 жылғы 21 маусым – 1 шілде аралығында ҰБТ өткізілді. ҰБТ-ға қатысуға 131 754 талапкер өтініш берді. Оның ішінде 111 113 өтініш – ағымдағы жылдың түлектерінен, бұл талапкерлердің жалпы санының 82%-ын құрайды. Сонымен, 2020 жылғы ҰБТ-ға өтініш бергендердің жалпы санынан талапкерлердің 92,1%-ы қатысты. Өткен жылғы көрсеткіш деңгейінде 82 154 талапкер өту балын жинады. Республика бойынша орташа балл 64,06 құрады, бұл 2019 жылдың орташа балынан айтарлықтай ерекшеленбейді (65,5 балл) [3]. 2020 жылғы ҰБТ қорытындысы бойынша 82 154 талапкер немесе олардың жалпы санының 62,4% мемлекеттік білім гранттарына үміткер болуға құқылы.

2020 жылы ҰБТ-да талапкерлердің қатысуының жоғары сандық көрсеткіштерін, талапкерлердің өту ұпайларын алуы байқалады. Сонымен бірге бұл жерде талапкерлердің сапалық көрсеткіші салыстырмалы түрде төмен болды. Талапкерлер жинаған орташа балл Қазақстан бойынша 64,06 балл немесе ең жоғары балдың 45,8% (140 балл) құрайды. Бұл дәстүрлі бағалау шкаласына шамамен «қанағаттанарлық» дегенге сәйкес келеді және талапкерлердің білімі мен дағдыларының салыстырмалы түрде төмен сапасын көрсетеді.

Халықаралық тәжірибеде жоғары білім беруге мемлекеттік гранттар бөлінуі Қазақстанда ваучерлік жүйе ретінде айқындалады. Мемлекеттік гранттар жоғары білімде ваучерлер түрінде болады, яғни «ақша студенттің соңынан ереді» қағидасымен. Алгоритм келесідей: студент грантты жеңіп алады, әрі қарай студент грантпен оқитын университетті таңдайды (сурет 2).

Сурет 2 – Қазақстанда жоғары білім алуға мемлекеттік гранттарды ваучерлік бөлу алгоритмі

Бірақ бұл жерде Қазақстанда бір шарт бар, грант университетке бекітіледі. Егер грант алушы студент болашақта басқа жоғары оқу орнына ауысқысы келсе, онда ол грантсыз ауыстырылады. Іс жүзінде грант студентке емес, ол таңдаған жоғары оқу орнына беріледі.

Гранттық орындардың болуы мамандықты таңдауға әсер етеді. Аз қамтылған және кедей отбасылар үшін бірінші кезекте мамандық емес, гранттық орындардың болуы маңызды. ҰБТ-ны тапсырғанға дейін орта мектеп түлектерінің көпшілігі мемлекеттік гранттар көп есептелетін мамандықпен анықталады. Көбінесе түлектер оларды болашаққа экстраполяциялап, гранттарды бөлудің өткен статистикасына, білім беру саласындағы мемлекеттік саясатқа мән аударады. Ал, оқу уақыты аяқталғаннан кейін студент таңдаған мамандығына көңілі қалуы мүмкін.

Жалпы, әлемдік тенденция мынадай: ауқатты отбасылардың балалары мемлекеттік гранттарды басшылыққа алмайды. Белгілі бір себептермен олар үшін мемлекеттік бюджетке сенім арту әдетке айналған жоқ. Бізде Қазақстанда бай және аса бай адамдар деңгейі бар (олигархтар осылай аталады). Олардың көпшілігінің балалары шетелде білім алуға бел буады. Олардың ата-аналары шетелдік білімге қаражат салуға бел буып, мемлекеттік гранттарға сенбейді.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ әлеуметтанулық зерттеулер және әлеуметтік инженерия орталығы өткізген әлеуметтанулық сауалнама респонденттерінің сұхбаттары келесідей: тым болмаса біздің қызымыз жоғары білім алуы керек. Жолдасым екеуміз жоғары білім алдық. Мен сапалы білім алу өте маңызды деп санаймын. Біздің қызымыз жеке мектепте оқиды және оның белгілі бір білімі бар, сонымен қатар оның тілді білетіндігін ескере отырып, біз оның шетелдік университетке түсуін жоспарлап отырмыз. ...Ол Сеул ұлттық университетіне медицина саласына оқуға түскісі келеді. Біздің ойымызша, бұл мамандық сұранысқа ие және жұмысқа орналасуда ерекше проблемалар болмайды. Біз 15 000 долларға дейін үлкен ақша төлеуге дайынбыз. Біз қызымызды аспирантураның соңына дейін қолдаймыз (сұхбат № 10) [4, б. 112]. Мұндай сұхбат берушілер жеткілікті көп. Тек доллардағы сомалар әртүрлі, 30 000 \$ бар. Шетелдік ЖОО-ға түсуді жоспарлап отырмыз. Басында оқу еліне қатысты кейбір келіспеушіліктер болды. Енді түпкілікті шешім қабылдадық. Ұлым London School of Economics-ке «Экономика және бизнес» мамандығы бойынша түседі. Ол еңбек нарығында бәсекеге қабілетті бола алады және қаржылық әл-ауқатқа қол жеткізе алады. Біз үшін ең бастысы, ұлымыздың оқу құнына қарамастан, беделді университетте сапалы білім алуы. Баланы оқыту үшін 30 000 \$-ға дейін көп ақша төлеуге дайынбыз (№ 2 сұхбат) [4, б. 113]. Көбінесе балалардың өздері шетелдік университетке түсу және болашақ мамандықты таңдау туралы шешім қабылдайды. Ұлым «Медицина» мамандығы бойынша Capital University of Medical Sciences-те оқитын болады. Жоғары білім алу мансап жасауға және басқалардың құрметіне ие болуға мүмкіндік береді. Университетті таңдау кезінде біз университет рейтингіне және сапалы білім алу мүмкіндігіне ерекше назар аударамыз. Ұлымыз өз бетінше шешім қабылдады деп айтуымызға болады (№ 35 сұхбат) [4, б. 113]. Мұнда этикаға байланысты әлеуметтік сауалнамаға жауап берушілердің есімдері берілмеген. Олардың барлық арманының орындалды деп үміттенеміз.

Социологиялық сауалнама респонденттерімен сұхбаттасу кезінде екінші тенденция Қазақстан Республикасындағы үй шаруашылықтарының өкілдері арасында айқын байқалады. Жеңілдігі жоқ отбасылардың өкілдері балаларына жоғары білім алуға деген прагматикалық және «күнделікті» қатынастарымен сипатталады. Олардың шетелдік білім алуы күн тәртібінде жоқ. Негізінен, жеңілдіктері жоқ отбасылардың өкілдері балаларға арналған жоғары білімді таңдау кезінде тек отандық жоғары оқу орындарымен шектеледі. Олар мемлекеттік білім гранттарын алуға үміттенеді. Біздің ұл машинист болады. Біздің облыста машинистер жақсы ақша табады және осы кәсіпте жұмыс табу қиын емес. Сонымен қатар, бұл ұл бала үшін ең қолайлы жұмыс... Туыстарымыз бізге бұл кәсіпті ұсынды, біз олармен келісеміз. Ол біздің ұл үшін ең қолайлы нұсқа деп санаймыз. Ол жақсы ақша тауып, жұмыс таба алады. Ол М. Тынышпаев атындағы Қазақ көлік және коммуникация академиясына, «Теміржолшы» мамандығына түсіп, оқығысы келеді» (сұхбат № 110) [4, б. 114]. Біздің қызымыз нақты медицина саласында оқығысы келеді. Енді біз Қазақ ұлттық медициналық университетін (Алматы) және Астана медициналық университетін қарастырамыз. Біз ҚазҰМУ-ға бейімбіз (Алматы), өйткені туыстарымыз, сондай-ақ достарымыздың балалары да Алматы қаласында тұрады, оқиды. Жалпы, туыстарымызда ҚазҰМУ-ға түсуге кеңес береді (сұхбат № 103) [4, б. 114].

Көріп отырғаныңыздай, үй шаруашылықтарының мамандық таңдаудағы басым көзқарасы көбінесе материалдық жағдай мен әл-ауқатқа, әлеуметтік пайдаға байланысты. Университеттің материалдық жағдайына қарай таңдауы «Зияткерлік меншік экономикасы» монографиясында егжей-тегжейлі сипатталған білім берудің стратификациясының мысалы болып табылады. «Зияткерлік меншік экономикасы» монографиясында қазақстандық қоғамның әлеуметтік-экономикалық стратификациясы байлық пен меншікті бөліп қана қоймай, білім берумен де қалыптасады. Яғни, білім стратификацияланады және қазақстандық қоғамның әлеуметтік теңсіздігін тудырады. Білім беруде әртүрлі деңгейлер қалыптасады, беделді және беделді емес университеттер, беделді және беделді емес мамандықтар қалыптасты. Жоғары оқу орындарында

білім берудің беделі мен құндылығы оқшауланады, әлеуметтік стандарттар мен мәртебе, мінез-құлық нормалары, өзінің табыс өлшемдері жасалады [5, б. 138].

Жоғары білім беру үшін мемлекеттік гранттар бөлудің қазақстандық жүйесіне белгілі бір түзетулер енгізу қажет. Жоғары білім беру үшін мемлекеттік гранттарды бөлу критерийлеріне жыл сайынғы ҰБТ-да жинаған балдар жатады. Бірақ оларға талапкерлердің материалдық жағдайы (отбасының табысы) кіруі керек. Бір қарағанда, бұл теңдік пен объективтілік қағидаттарына қайшы келеді. Әрине, бұл солай. Бірақ егер мемлекеттік гранттарды бөлу механизмін тереңірек және кеңірек қарастыратын болсақ, онда бірқатар күмән туындайды.

Біріншіден, жыл сайынғы ҰБТ-да алынған жоғары балл үміткерлердің жоғары білімі деп априори болып саналады. Бірақ солай ма? Үміткерлер тек бес пәннен тест тапсырады. Тесттер аналитикалық ойлау емес, пән мазмұнын есте сақтау мен жинаудың механикалық түріне айналады. Осыған байланысты «Біз білім беру саласында қай бағытта жүреміз?» деген түбегейлі сұрақ туындайды.

Бұл идея студенттердің білім жетістіктерін бағалаудың халықаралық бағдарламаларының әдістемесін қарастыру кезінде күшейтіледі. Соңғы рет, 2018 жылы біздің балалар PISA-ға (Халықаралық студенттерді бағалау бағдарламасы) қатысты. Оған 78 мемлекет қатысқан болатын. PISA бағдарламасына сәйкес оқу білімін (Қазақстан 70 орынға ие), математикалық сауаттылық (54 орын) және жаратылыстану ғылымдары бойынша білімі (69 орын) қарастырылады. Бұл жоғарыдағы көрсеткіштер Катар, Сауд Арабиясы, Молдова немесе Мексикаға қарағанда төмен. Нәтижесінде, 15 жасар қазақстандық ЭЫДҰ елдерінің орташа құрдастарынан екі жылға артта қалған болды. Нұр-Сұлтан мен ауыл мектеп оқушылары арасындағы айырмашылық үш жыл. Егер Назарбаев Зияткерлік мектебін жеке білім беру жүйесі ретінде қарастырылса, осы мектеп оқушыларының нәтижелері барлық санаттар бойынша үздік бестікке енеді, Қазақстандағы ең таңдаулы, оқу жағдайлары жақсы балалар, орташа эстондықтардан, канадалықтардан және қытайлықтардан ұтылады. Ал НЗМ студенттері тіпті Қазақстандағы барлық мектеп оқушыларының 1%-ын құрай алмайды [6].

Зерттеулер сонымен қатар әртүрлі салалардағы білім сапасы арасындағы алшақтықты көрсетеді. Мысалы, математика, жаратылыстану, оқу аймақтары арасында.

PIAAC халықаралық салыстырмалы зерттеуі ХХІ ғасырдағы табысты жұмыс пен өмір сүру дағдыларын бағалайды:

- ♦ оқу сауаттылығы (ақпаратты оқып, талдай білу);
- ♦ математикалық сауаттылық (сатып алуды/шығындарды санау және жоспарлау мүмкіндігі);
- ♦ ақпараттық сауаттылық (компьютерді пайдалану).

2018 жылы барлығы 38 мемлекет қатысты. Бұл зерттеуге жауап берушілер 16 жастан 65 жасқа дейінгі адамдар болды. Барлығы жеті мыңнан астам қазақстандық сұхбаттасты. Сауалнама бойынша біз 32-ші орындамыз. ЭЫДҰ нәтижелерді ресми түрде рейтингіге қоймайды, бірақ мәліметтерге қарап, біз көпшіліктен артта қалғанымыз белгілі болады. Нәтижелерді бөлімдер бойынша қарасаңыз, қазақстандықтар ешбір бөлімде ілгерілемегені және басқа елдердің өкілдерінен едәуір артта қалғандығы белгілі болады. Бұл зерттеу сонымен қатар білім деңгейіне негізделген дағдылардың төмен деңгейлерін көрсетті. Мысалы, біздің студенттер әлемдегі өз құрдастарынан қалыс қалған жоқ, бірақ жоғары білімді адамдар басқа елдерден келген адамдардан артта қалып отыр. Яғни, мысалы, Қазақстанда магистр дәрежесін алу біліктілік деңгейін көтеруге аударылмайды, демек, университеттер нашар және аз сабақ береді [6].

ICILS халықаралық салыстырмалы зерттеуі мыналарды тексереді:

- ♦ сегізінші сынып оқушыларының компьютерлік сауаттылығы;
- ♦ сегізінші сынып оқушыларының ақпараттық сауаттылығы.

Зерттеу барысында студенттер төрт дағды деңгейіне жіктелді, мұнда бірінші деңгей компьютердің қарапайым дағдылары, ал төртіншісі – бірнеше қосымшалардың көмегімен ақпаратпен жұмыс жасау және деректерді талдау мүмкіндігі. 2018 жылы жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде Қазақстан 14 қатысушының ішінде 14-орынға ие болды. Тіпті ең жақсы қазақстандық студенттер Даниядан келген орташа студенттен төмен нәтиже көрсетті. Мысалы, екінші деңгейлік тапсырма болды, мұнда студенттер екі нұсқа ішінен қауіпсіз пароль таңдауы керек болатын. Өкінішке орай, бұл сұраққа біздің студенттердің тек 27%-ы ғана дұрыс жауап берді. Сұрақ қарапайым және тіпті интуитивті. Басқа елдерде көрсеткіштер келесідей: Финляндия – 78%, Дания – 77%, Люксембург – 74%. Біз тіпті Уругвай мен Чили сияқты

елдерден артта қалып отырмыз – әрқайсысы 56%-дан. Барлық басқа тапсырмалар бойынша да осындай сурет көрінді [6].

Екіншіден, ҰБТ – бұл психологиялық емтихан. Жүздеген сұрақтарды, сынақ тестілерін есте сақтау, пәндер бойынша «бату». Бұл жоғары сынып оқушылары үшін көптеген стресстер мен жүйкелік бұзылыстарға себепші болады. Бұрынғы үміткерлердің пікірлеріне құлақ салсақ. Мен ата-анамды тыңдап (өйткені мен оларды дана етіп, баласына тек бақыт тілеймін деп шештім), физиканы таңдауға шешім қабылдаған күнді қарғаймын (АР – көп мемлекеттік гранттар күтілуде). Ол 2009 жылы ҰБТ тапсырып, 94 балл жинадым (74-ін қазақша). Сөйтіп, «Құрылыс» (Ғимараттар мен құрылыстарды есептеу және жобалау) мамандығы бойынша грант түстім. Бірінші жартыжылдықта мен емтиханнан өте алмай, жазғы семестрге қалып қалдым. 2-ші курста мен университетке қалаған кезімде келетін болдым, курстық жұмыстар қорғау күніне бірнеше күн қалғанда жасалынатын болды. Үшінші және төртінші курстарда да солай болды. Материалдарға, құрылыс конструкцияларына және басқа да қажет емес заттармен 4 жыл бойы қиналып өттім. Ата-аналармен үнемі болатын жанжалдар орын алып (өйткені олар КІНӘЛІ!), өзімді пайдасыз сезіндім. Өлуге деген құштарлығы бар депрессиялық истеричкаға айналдым. Бір қуаныштысы – мен университет үшін дизайнмен ақысыз айналысамын. Жалпы айтарым: ҰБТ, ұпай, білімнің еш керегі жоқ, тек өзіңе ұнайтын нәрсемен айналыс, ешкімді тыңдама [7]. Осы әсерлерімен Камилла Үмбетова бөлісті. Мен 2005 жылы ҰБТ-ны қалай тапсырғаным есімде. 98 ұпай жинағаным, қатты ренжіп, тіпті ата-анамның үмітін ақтамадым деп те жыладым. Төменгі қабатта 38 ұпай жинаған қыз жылап тұрды. Әкем мені ҚазККА-ға жібергісі келгені есімде, ал мен Нархозға барғым келді, өйткені онда қыздар әдемі. Соңында жолым болып, «Менеджмент» мамандығы бойынша, грантшылардың ең төменгі сатысына ілесіп, Нархозға оқуға грантпен түстім [7], – деп өз тарихымен бөлісті Бекзат Садықов.

Үшіншіден, мектептерде соңғы оқу жылы ҰБТ тапсыруға арналған тестілерді жаттаудың азапты кезеңіне ауысатыны жасырын емес. Мектептің, содан кейін ауданның, қаланың рейтингі ҰБТ нәтижесімен байланысты. Көптеген ата-аналар мектеп таңдау кезінде ең алдымен түлектердің ҰБТ тапсыру рейтингін сұрайды.

Осыған байланысты жоғары білімді мемлекеттік қаржыландыруды ең алдымен аз қамтылған және кедей отбасылардан шыққан орта мектеп түлектеріне берген жөн. Бұған тіпті жоғары оқу орындары мен білім беру басшыларының пікірлері дәлел бола алады. Мысалы, Асылбек Қожахметов Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің үшінші отырысында табысы жоғары отбасылардан шыққан балаларға мемлекеттік гранттар беруге тыйым салуды ұсынды. Оның айтуынша, мемлекеттік гранттарды бөлу кезінде үлгерімді ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық факторларды да ескеру қажет. Табысы жоғары отбасылардың талапкерлер грант алмауы тиіс. 50 балл жинаған кезде отбасының табысы төмен барлық талапкерлерге гранттар берілуі керек. Осы жылдан бастап Үкімет (Ұлыбритания – шамамен.) Кембридж және Оксфорд университеттеріне кедей отбасылардан шыққан балалардың кемінде 7%-ын алуды тапсырды. Әлеуметтік лифт жұмыс істеуі үшін біз бұл мемлекеттік гранттарды табысы төмен адамдарға қайта беруіміз керек [8].

Біз жоғары білім беруді мемлекеттік қаржыландыру кедей отбасылардың балаларына бағытталынып, кедей отбасыларға бет бұруымыз керек. Оларда – біздің қоғамымыздың үлкен бөлігі. Covid-19-дың әлеуметтік-экономикалық салдары кедей отбасыларының әл-ауқаты нашарлатуда. Қоғамның әлеуметтік әл-ауқаты көбінесе кедей отбасы балаларының жоғары білімге қол жетімділігімен анықталады. Осыған байланысты, бірінші кезекте мемлекет кедей отбасы балаларының жоғары білім алу арманын жүзеге асыруға мүмкіндік беруі тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 База данных ЮНЕСКО / Разработка стратегических направлений реформирования образования Республики Казахстан на 2015–2020 гг. – Астана, 2014.

2 Приложение 1 к приказу министра образования и науки Республики Казахстан от 18 мая 2020 г. № 210. Государственный образовательный заказ на подготовку кадров с высшим образованием на 2020–2021 учебный год в разрезе групп образовательных программ: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020661>.

3 В Казахстане завершилось ЕНТ–2020: <https://theworldnews.net/kz-news/v-kazakhstane-zavershilos-ent-2020>.

4 Дискусии об образовании. Опыт социологических исследований: колл. монография / Г.С. Абдирайымова, Д.К. Бурханова, А.В. Вережкин, Г.А. Кенжакимова, С.С. Серикжанова, Н.Д. Сейдаханова, А.А. Мырзабекова / под науч. ред. Г.С. Абдирайымовой. – Алматы: Казак университет, 2018. – 222 с.

5 Экономика интеллектуальной собственности / под науч. ред. А. Рамазанова. – Алматы: Издательский дом «Альманах», 2019. – 315 с.

6 Мы будто перекрываем какие-то дыры и пробелы. Главные события в системе образования в 2019 году: // <https://informburo.kz/stati/my-budto-perekryvaem-kakie-to-dyry-i-probely-glavnye-sobytiya-v-sisteme-obrazovaniya-v-2019-godu.html>.

7 Как пережить ЕНТ?: / <https://www.ktk.kz/ru/blog/article/2017/05/16/78349/>.

8 Запретить выдавать госгранты детям из богатых семей предложили в Казахстане: / <https://www.zakon.kz/5024485-zapretit-vydavat-gosgranty-detyam-iz.html>.

ӘДЕБИЕТТЕР ТИЗІМІ

1 Baza dannyykh YuNESKO / Razrabotka strategicheskikh napravlenii reformirovaniya obrazovaniya Respubliki Kazakhstan na 2015–2020 gg. – Astana, 2014.

2 Prilozhenie 1 k prikazu ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 18 maya 2020 g. № 210. Gosudarstvennyi obrazovatel'nyi zakaz na podgotovku kadrov s vysshim obrazovaniem na 2020–2021 uchebnyi god v razreze grupp obrazovatel'nykh programm: // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020661>.

3 V Kazakhstane zavershilos' ENT–2020: / <https://theworldnews.net/kz-news/v-kazakhstane-zavershilos-ent-2020>.

4 Diskussii ob obrazovanii. Opyt sotsiologicheskikh issledovaniy: koll. monografiya / G.S. Abdiraimova, D.K. Burkhanova, A.V. Verevkin, G.A. Kenzhakimova, S.S. Serikzhanova, N.D. Seidakhanova, A.A. Myrzabekova / pod nauch. red. G.S. Abdiraimovoi. – Almaty: Kazak universitet, 2018. – 222 s.

5 Ekonomika intellektual'noi sobstvennosti / pod nauch. red. A. Ramazanova. – Almaty: Izdatel'skii dom «Al'manakh», 2019. – 315 s.

6 Мы будто перекрываем какие-то дыры и пробелы. Главные события в системе образования в 2019 году: // <https://informburo.kz/stati/my-budto-perekryvaem-kakie-to-dyry-i-probely-glavnye-sobytiya-v-sisteme-obrazovaniya-v-2019-godu.html>.

7 Kak perezhit' ENT?: / <https://www.ktk.kz/ru/blog/article/2017/05/16/78349/>.

8 Zapretit' vydavat' gosgranty detyam iz bogatykh semei predlozhili v Kazakhstane: / <https://www.zakon.kz/5024485-zapretit-vydavat-gosgranty-detyam-iz.html>.

С.О. ЧИТАНОВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

М.Д. КАРИМОВА,²

PhD, ассоциированный профессор.

А.К. КАЖМУРАТОВА,³

к.э.н., ассоциированный профессор.

А.А. РАМАЗАНОВ,⁴

д.э.н., профессор.

Казахский университет международных отношений и
мировых языков имени Абылай-хана.¹

Каспийский общественный университет.²

Казахский национальный университет им. аль-Фараби.³

Алматинский технологический университет⁴

РОЛЬ И КРИТЕРИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются процессы государственного финансирования высшего образования с учетом международного опыта. Теоретически рассматривается содержание высшего образования. Общественные и личные выгоды в высшем образовании определяют его как квазиобщественное благо. Мировая практика свидетельствует о государственном финансировании высшего образования. В странах мира государство пол-

ностью или частично финансирует высшее образование. Определяющим фактором человеческого капитала является высшее образование. Государственные гранты на высшее образование являются формами ваучеров и применяются по принципу «деньги следуют за студентом». Но есть казахстанская особенность реализации принципа, заключающегося в предоставлении государственного образовательного гранта вузу, выбранному абитуриентом. При этом выявлены социальные риски и нагрузки на абитуриентов, в том числе психологические, стрессовые, вызывающие необходимость «перезагрузки» Программы выделения государственных грантов и в целом системы образования после COVID–19. В образовании обосновывается необходимость смены курса с заучивания академических знаний на логику мышления, приобретения профессиональных компетенций. Приведены относительно низкие результаты участия казахстанцев в международных сопоставительных исследованиях PISA, PIAAC, ICILS. Относительно низкий уровень образования казахстанской молодежи имеет системный характер. Государственное финансирование высшего образования в первую очередь желательно предназначать для выпускников средних школ из малообеспеченных и бедных семей.

Ключевые слова: абитуриент, студент, государственное финансирование, высшее образование, университет, грант, тест, ваучер, доход.

S.O. CHITANOVA,¹

c.e.s., associate professor.

M.D. KARIMOVA,²

PhD, associate professor.

A.K. KAZHMURATOVA,³

c.e.s., associate professor.

A.A. RAMAZANOV,⁴

d.e.s., professor.

Kazakh University of International Relations
and World Languages named after Abylay Khan.¹

Kaspi Public University.²

Al-Farabi Kazakh National University.³

Almaty Technological University⁴

THE ROLE AND CRITERIA OF PUBLIC FINANCING OF HIGHER EDUCATION

Abstract

This article considers the process of public funding of higher education with the account of international experience. Theoretically, the content of higher education is considered. Public and personal benefits in higher education determine it as a quasipublic good. World practice testifies to state financing of higher education. In the countries of the world, the state fully or partially finances higher education. The determining factor in human capital is higher education. State grants for higher education are in the form of vouchers and are applied on the principle of "money followed by the student." But there is a peculiarity of the implementation of the principle, which consists in securing the state educational grant to the institution of higher education chosen by the enrollee. At the same time, social risks and burdens including psychological, stressful on enrollee were identified that necessitate a "reset" of the State Grants Program and the education system as a whole after COVID 19. In education, the necessity of changing the course from memorizing academic knowledge to the logic of thinking, acquiring professional competencies. Relatively low results of participation of Kazakhstanis in international comparative studies PISA, PIAAC, ICILS are presented. The relatively low level of education of Kazakhstani youth is systemic in nature. State funding of higher education is primarily desirable for secondary school graduates from low-income families.

Key words: applicant, student, government funding, higher education, university, grant, test, voucher, income.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал «Вестник университета «Тұран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Экономика»

(приказ Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 894 от 30.05.2013 г. «О внесении дополнений в приказ № 1082 от 10 июля 2012 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)

Научный журнал «Вестник университета «Тұран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» размещен в Научной электронной библиотеке (г. Москва, Российская Федерация) в открытом доступе для читателей и включен в аналитическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) с целью предоставления возможности поиска, просмотра и использования материалов научного журнала в информационных, научных и учебных целях (договор № 361-06/2016 от 16.06.2016 г.)

Регистрация пользователя в Научной электронной библиотеке является необходимым условием для получения доступа к полным текстам публикаций, размещенных на платформе eLIBRARY.RU

**Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Материалы должны быть представлены в электронном варианте с приложением одного экземпляра отпечатанного текста. Текст должен быть набран в **WINWORD XP** или ***. RTF (Reach text format)**. Зарубежные авторы могут прислать материалы по электронной почте.

Для материалов на русском языке – шрифт **Times New Roman**, кегль **14**; на казахском языке – шрифт **Times New Roman**, кегль **14**; на английском языке – **Times New Roman**, кегль **14**. Текст рукописи должен быть набран через один интервал и не превышать **8 страниц**.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ** и **УДК**.

Далее в правой верхней части листа печатаются **на трех языках (казахском, русском и английском)** фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание. В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова на трех языках (казахском, русском и английском)**. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** печатаются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи.

После списка литературы должно быть **краткое резюме** (200–250 слов – примерно 30 строк, 14 кегль), которое печатается **на казахском, русском и английском языках**. Далее печатается **название статьи** также **на трех языках (казахском, русском и английском)**.

Текст доклада должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

На каждую статью должны быть представлены **рецензии (внешняя и внутренняя)**.

В конце статьи просим указать **Ф.И.О.** полностью, обратный адрес, телефоны (служебный и/или домашний), факс, номер электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения рукописи. Рукописи не возвращаются и не рецензируются.

Всем авторам статей, представленных для публикации в журнале, необходимо проходить проверку в целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран».

Материалы присылайте по e-mail: maya60@list.ru; m.zhuikova@turan-edu.kz; vestnik@turan-edu.kz или приносите в редакционно-издательский отдел университета «Туран» (каб. 209).

Оплата за публикацию принимается наличными или отправляется почтовым переводом на имя **Жуйковой М.А.** по адресу: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Ссылка при перепечатке на наше издание обязательна.

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Редакционная коллегия

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: **75665**

Стоимость подписки на 3 месяца – **460 тенге**

Учредитель: университет «Туран»

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00

E-mail: maya60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Ғылыми журнал

№ 4 (88) 2020 ж.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Научный журнал

№ 4 (88) 2020 г.

Компьютерная верстка: Жуйкова М.А.

Подписано в печать 28.12.2020 г.

Бумага офсетная № 1,62 х 84/16. Плотность 80 г/м².

Усл.печ.л. 37,0 Уч.изд.л. 38,5. Тираж 500 экз.

Заказ № 1581

Адрес редакции:

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».

Оригинал-макет подготовлен редакционно-издательским
отделом университета «Туран».

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

Отпечатано в издательстве «Эверо».

г. Алматы, ул. Толе би, 292. Тел.: 364-84-03, 364-84-06.